

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана
Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№3 (46) 2017

Абдыкахар Сейтжанов

к.ю.н., директор студенческого городка
КазНУ имени аль-Фараби,
Член Казахстанского Международного
Криминологического клуба

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ
КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ **НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА** **SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN**

Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№3 (46) 2017

ЗАҢ - ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА - LAW

Бас редактор — Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор — Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель РК», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief — Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2017

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А. — ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К. — з.ғ.д., ҚР Бас прокуроры
Абдрасилов Б.С. — б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р. — з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Байделдинов Д.Л. — з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О. — мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В. — з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А. — тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В. — з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. — с.ғ.д., профессор
Букалерова Л.А. -з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С. — с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Грунтов О.И.— з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. — з.ғ.д., профессор
Елешов Р. — а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ. — ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С.- з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж.— ҚР ҰҒА академигі, ҰҒА Президенті
Зарипов З.С. — з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А. — т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б. — с.ғ.д., профессор
Коробеев А.И. —з.ғ.д., профессор, «РФ еңбек сіңірген қайраткері» (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А.— з.ғ.д., профессор
Комиссаров В.С.— з.ғ.д., профессор МГУ (Мәскеу)
Коняхин В.П. — з.ғ.д., профессор, «РФ еңбек сіңірген зангері» (Краснодар)
Лебедев С.Я. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я.— з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М.— з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Минезова Т.Ф. — з.ғ.д., профессор (РУДН, Мәскеу)
Мухамедиұлы А. — ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К. — профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М. — т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі
Оразалин Н.М. — ҚР Парламенті Сенатының депутаты
Орлов В.Н. — з.ғ.к., доцент, «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С. — з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А.— э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А. — з.ғ.д., профессор
Сұлтанов Қ.С. — с.ғ.д., профессор
Саломов Б. — з.ғ.д., профессор, адвокат
Сыдықов Е.Б.— т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Шестаков Д.А. — з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б. — з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М. — з.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н. — з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д. — вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К. - а.-ш.ғ.д., профессор
Әбішев Т.Д. — з.ғ.к.
Әбішев Х.А. — з.ғ.д., профессор
Байменов А.М. — тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М.— з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө. — ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В. — «РФ еңбек сіңірген зангері», з.ғ.к. (Мәскеу)
Джансараева Р.Е. — з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., — з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жақып Б.Ө. — филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К. — жазушы, публицист
Иванчин А.В. — з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки — профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б.— т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В. — з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н. — з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г. — с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ. — вет.ғ.д.
Құрманалиев К.А.— ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А. - з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А. — з.ғ.д., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С. — з.ғ.д., профессор
Мельник Г.С.— с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х. — з.ғ.д., профессор
Омаров Б.Ж.— фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ. — б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С. — ҚР қоғам қайраткері
Саломов Б. — з.ғ.д., РАА академигі адвокат
Старостин С.А.— з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е. — академик
Сейтжанов Ә.Ә. — з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т. — жазушы, публицист
Турецкий Н.Н. — з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т.- э.ғ.д., профессор
Усманов А.— п.ғ.д., профессор
Тоғжанов Е.Л. — з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А. — п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т. — з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р. — з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К.— э.ғ.д., профессор
Усманов С.У. — т.ғ.д., профессор
Чиладзе Г.Б. — құқық докторы, өкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нгу Thinh — Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А. — общественный деятель РК
Асанов Ж.К. — д.ю.н., Генеральный Прокурор РК
Абдрасилов Б.С. — д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р. — д.ю.н., профессор (Ташкент)
Байдельдинов Д.Л. — д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О. — д.мед.н., профессор
Бисенов К.А. — д.т.н., профессор
Бишимбаев В.К. — д.т.н., академик НАН
Баулин Ю.В. — д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В. — к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. — д.п.н., профессор
Букалерова Л.А. — д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н. — д.ю.н., проф. (Москва)
Гашипов З.С. — д.п.н., профессор
Голик Ю.В. — д.ю.н., профессор (Москва)
Грунтов О.И. — д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. — д.ю.н., профессор
Елешов Р. — д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г. — д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С. — д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж. — академик, Президент НАН РК
Заришов З.С. — д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А. — д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б. — д.полит.н., профессор
Коробеев А.И. — д.ю.н., профессор, «Заслуженный деятель науки РФ» (Владивосток)
Кул-Мухаммед М.А. — д.ю.н., профессор
Комиссаров В.С. — д.ю.н., проф. МГУ (Москва)
Коняхин В.П. — д.ю.н., профессор, «Заслуженный юрист РФ» (Краснодар)
Лебедев С.Я. — д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я. — д.ю.н., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. — д.ю.н., профессор
Мацкевич И.М. — д.ю.н., профессор (Москва)
Минезова Т.Ф. — д.ю.н., профессор (РУДН)
Мухамедиулы А. — д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К. — профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М. — д.т.н., профессор, академик НАН РК
Оразалин Н.М. — поэт, депутат Сената Парламента РК
Орлов В.Н. — к.ю.н., доцент, гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С. — д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А. — д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А. — д.ю.н., профессор
Султанов К.С. — д.пол.н., профессор
Саломов Б. — д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Сыдыков Е.Б. — д.и.н., академик НАН РК
Сматлаев Б. М. — д.ю.н., профессор
Шестаков Д.А. — д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба
Харченко В.Б. — д.ю.н., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М. — д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н. — д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д. — д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К. — д. с-х.н., профессор
Абишев Т.Д. — к.ю.н.
Абишев Х.А. — к.ю.н., профессор
Байменов А.М. — к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М. — д.ю.н., профессор
Бектурганов Е.У. — депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В. — Заслуженный юрист РФ, к.ю.н. (Москва)
Джансараева Р.Е. — д.ю.н., профессор
Данилов А.П., — к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жакып Б.О. — д.фил.н., профессор
Жолдыбай К. — писатель, публицист
Иванчин А.В. — д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Масаки — профессор (Польша)
Карибаев Б.Б. — д.и.н., профессор
Кленова Т.В. — д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., — к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г. — д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Канжигитов Е.К. — д.вет.н.
Қурманалиев К.А. — д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А. — д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А. — д.ю.н., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С. — д.ю.н., профессор
Мельник Г.С. — д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х. — д.ю.н., профессор
Омаров Б.Ж. — д. фил.н., профессор
Саданов А.К. — д.б.н., профессор
Сапиев О.С. — общественный деятель РК
Старостин С.А. — д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е. — академик
Сейтжанов А.А. — к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т. — писатель, публицист
Турецкий Н.Н. — д.ю.н. профессор
Турсьнов С.Т. — д.э.н., профессор
Усманов А. — д.п.н., профессор
Тоғжанов Е.Л. — к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А. — д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т. — д.ю.н., профессор
Рустемова Г.Р. — д.ю.н., профессор
Фадеев В.Н. — д.ю.н., профессор (Москва)
Шаукенова З.К. — д.соц.н., профессор
Усманов С.У. — д.т.н., профессор
Чиладзе Г.Б. — доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нуу Think — Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

Abdukarimov O.A. — public figure of the Republic of Kazakhstan
Abdrasylov B.S. — Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R. — Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Asanov Zh. K. — Dr. of Law
Baideldinov D.L. — Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O.— Dr. of medical science, prof.
Bekturganov N.S. — academician of NAN RK
Bisenov K.A. — Dr. of technology, professor
Bishimbaev B.K.- Dr. of history, acad. NAS.RK
Burhanov K.N. — Dr. of polit., professor
Bukaleroval L.A. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Baulin U.V. — Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V. — Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Vedernikova O.N. — Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S. — Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V. — Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I. — Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O. — Dr. of Law, professor
Eleshov R. — Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G.— Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S.- Dr. of Law, professor
Zhurinov M.Zh.— acad. NAS RK, President of NAS RK.
Zaripov Z.S. — Dr. of Law, professor (Ryazan)
Udyrysov D.A. — Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B. — Dr. of political sciences, prof.
Kul-Muhammed M.A.— Dr. of Law, professor
Komissarov V.S. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Lebedov S.Y.— Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y.— Dr. of Law, professor (Kiev)
Mailybaev B.A.— Dr. of Law, professor
Matskevich I.M.— Dr. of Law, prof. (Moscow)
Minezov T.F. — Dr. of Law, prof. (RUDN, Moscow)
Mukhamediuly A. — Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K. — professor
Orazalin N.M. — Member of the Senate Parliament of the Republic of Kazakhstan
Sartayev S.S.— Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A. — Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A. — Dr. of Law, professor
Salomov B. — Dr. of Law, professor
Turetski N.N. — Dr. of Law
Tursunov C.T.- Doctor of Economics, professor
Usmanov A.— Dr. of political sciences, professor
Shestakov D.A.— Dr. of Law, professor, writer
Harchenko B.V.— Dr. of Law, prof. (Harkov)

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D.— Dr. of Law, professor
Agibaev A.N. — Dr. of Law, professor
Aitganov B.D. — a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D. — candidate of Law
Abishev H.A. — Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K. - Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M.— candidate of tech, professor
Bishmanov B.M.— Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U.— Member of the Parliament of Kazakhstan Majilis
Borbat A.V. — Deseved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E.— Dr. of Law, professor
Zhakyp B.U. — Dr. of philology, professor
Zholdybay K. — writer, journalist
Ivona Massaki — professor (Poland)
Karibaev B.B.— Dr. of history, professor
Klenova T.V. — Dr. of Law, professor (Samara)
Korkonosenko S.G. — Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kangigitov E.K. — a doctor of betener sciences
Kurmanaliev K.A. — Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A. — Dr. of Law, professor
Kufleva V.N. — cand.Sc. in Law, assistant professor
Loopachenko N.A. — Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I.— acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S.— Dr. of Law, professor
Melnik G.S.— Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N.— Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh.— Dr. of philology, professor
Sadanov A.K.— Dr. of biology, professor
Sapiev O.S.— The public figure of RK
Starostin S.A.— Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E.— academic
Smatlaev B.M. — Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A — Ph.D., associate Professor
Toqshanov E.L. — Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A. — Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T.— Dr. of Law, professor
Rustemova G.R. — Dr. of Law, professor
Shaukenova Z.K.— Dr. of soc., professor
Sultanov K.S.— Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B. — Dr. of history, professor
Rustemov B.T. — writer, publicist
Fadeev V.N. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Usmanov S.U.— Dr. of history, professor
Chiladze G.B. — Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh — Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу МГУ:	проф. Комиссаров В.С.	ұялы тел.: +7 (968) 617-53-33
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Мәскеу:	доцент Мыктыбаев Т.	ұялы тел.: +7-926-2190830;
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Баку:		(99412) 5962144; (99455) 715 63 99;
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Екатеринбург:	к.ю.н. Сергеев Д.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Комиссаров В.С.	моб.: +7 (968) 617-53-33
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Москва:	доцент Мыктыбаев Т.	моб.: +7-926-2190830;
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Баку:		(99412) 5962144; (99455) 715 63 99;
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Екатеринбург:	к.ю.н. Сергеев Д.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz

e-mail: nauka-zan@mail.ru;

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Есберген Оразович +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 — 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 — 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 3 (46) 2017 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 05.05.2017 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 25 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №57.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Стамбульского университета
4. Библиотека Венгерского государственного университета
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека университета Карлова в Чехии
7. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
8. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
9. Библиотека Московской государственной юридической академии
10. Библиотека Московского университета МВД России
11. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
12. Библиотека института государства и права России
13. Библиотека ВНИИ МВД России
14. Библиотека Московского университета МВД России
15. Библиотека Российской академии правосудия
16. Московский библиотечно-информационный комплекс Финансовой академии при Правительстве РФ
17. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
18. Библиотека Рязанской академии права и управления
19. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
20. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
21. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
22. Библиотека Омской академии МВД РФ
23. Библиотека Томского государственного университета
24. Библиотека Академии Полиции Министерства Внутренних Дел Азербайджанской Республики
25. Библиотека Саратовской государственной академии права
26. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
27. Библиотека Самарского государственного университета
28. Библиотека Дальневосточного государственного университета
29. Библиотека Киевского государственного университета
30. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
31. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы
32. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
33. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б.Н. Ельцина
34. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
35. Библиотека Белорусского государственного университета
36. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
37. Библиотека Таджикского государственного университета
38. Национальная библиотека Азербайджана
39. Библиотека Ереванского государственного университета
40. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
41. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
42. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
43. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
44. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
45. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического института
46. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави
51. Национальная научная библиотека Грузии

МАЗМУНЫ - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

ҚЫЗЫҚҚА ҚҰШТАР ҚАЗҰУ ҚАЛАШЫҒЫ 14

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ - ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА - LAW

Ибраева А.С., Усеинова Г.Р.

АКАДЕМИК НАН РК, ДОКТОР ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК, ПРОФЕССОР
САРТАЕВ СУЛТАНА САРТАЕВИЧ – КРУПНЫЙ УЧЕНЫЙ, ИЗВЕСТНЫЙ
МЫСЛИТЕЛЬ, ВЫДАЮЩИЙСЯ ЮРИСТ, ИСТИННЫЙ ПАТРИОТ
КАЗАХСКОГО НАРОДА

(15 октября 2017 г. академику НАН РК, доктору юридических наук, профессору
Сартаеву Султан Сартаевичу исполняется 90 лет) 18

Алауханов Е. О.

ЭВОЛЮЦИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
И ПРОБЛЕМЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ 25

Байсеитова А.Т., Кегембаева Ж.А.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОРГАНИЗАЦИЮ НЕЗАКОННОЙ МИГРАЦИИ
В ЗАРУБЕЖНОМ УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ 28

Лакбаев К.С., Рысмагамбетова Г.М., Темирбулатов Д.О.

СПЕЦИАЛЬНЫЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ:
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ 32

Шаяхметова Ж.Б., Хамметова Ж.А.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПОДХОДА
РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА 35

Олжабаева Б.С.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 38

Шаяхметова Ж.Б., Ергалиева К.С.

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ АРҚАУЫ 42

Сман А., Латкина Е.Н., Гахарманова Н.Б.

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН –
ВЫСШАЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ЦЕННОСТЬ ДЛЯ ГОСУДАРСТВА 46

Жамулдинов В.Н.

ОБЩЕСТВЕННОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ КАК ФИЛОСОФСКАЯ КАТЕГОРИЯ 50

Коржумбаева Т.М.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ
И ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ 55

Джиембаев Р.К.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ОСОБЕННОСТЕЙ
ПРОИЗВОДСТВА ДЕЛ О ПРЕСТУПЛЕНИЯХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ 60

Бимолданов Е.

АЗАПТАУЛАР: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ
ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ТҮСІНІГІ МЕН БЕЛГІЛЕРІ 63

Ордалиев Т.С.

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД (теория и практика) 67

Кенжетасов Д.Т.

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЪЕКТА ВОСПРЕпятСТВОВАНИЯ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПРАВОСУДИЯ И ПРОИЗВОДСТВУ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ 71

Қуаналиева Г.А., Жетібаев Н.С., Атайбеков А.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ 74

Мурзагалиева Асел Мараловна ВОПРОСЫ О МЕСТЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ ПРАВА	78
Примбетов С.Ж., Бердибаева А.К. О РОЛИ ДЕПАРТАМЕНТА АГС ПО ДЕЛАМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КОРРУПЦИИ ПО ГАЛМАТЫ, В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ КОНТРОЛЯ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОКАЗАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ	81
Темирбулатов Д.О., Рысмагамбетова Г.М., Лакбаев К.С. О ТРАНСФОРМАЦИИ ХАРАКТЕРА СПЕЦИАЛЬНЫХ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ.....	84
Қалымбек Б., Шуланбекова Г.Қ. АГРАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ РЕТТЕУ	87
Исмагулова М.А. ВЫБОР И НАЗНАЧЕНИЕ АРБИТРОВ В АРБИТРАЖЕ	90
Кумарбекқызы Ж. АЙЫППҮЛ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАНЫҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	92
Жетібаев Н.С., Қуаналиева Г.А. АДАМ САУДАСЫ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ ОБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	96
Бердибаева А.К., Медеубаев Т. САЛЫҚ САЛУ АЯСЫНДАҒЫ «МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ» ЖӘНЕ «САЛЫҚ ӘКІМШЛІГІН ЖҮРГІЗУ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АРА ҚАТЫНАСЫ ЖӨНІНДЕ.....	103
Биржанов Б.К. ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВАЯ ИНФОРМАЦИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ	107
Даукетова Ж.Б. СУД БИЕВ В КАЗАХСТАНЕ – ИЗБРАННЫЙ НАРОДОМ ВЫСОКИЙ СТАНДАРТ ПРАВОСУДИЯ	110
Уақасов Д.А., Амангельдиев Д.А. ІЗДЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҮДЕРІСІНДЕ ІЗДЕУ-ТАЛДАУ ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ-БАҒЫТТАУ ІС-ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ	114
Тусупбеков К.Р. ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТЕ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ	119
Клочкова Н.В. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕДУР ПЛАНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ: ОБЗОР РЕЗУЛЬТАТОВ ОПРОСА.....	122
Қуаналиева Г.А. SOME QUESTIONS OF CLONING OF THE PERSON BY THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC KAZAKHSTAN.....	128
Қусаинова А. К., Нургалиев Б. М., Уалиев К. С. МЕТОДОЛОГИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЫ БОРЬБЫ С НАРКОПРЕСТУПНОСТЬЮ	132
Батырбаев Н.М., Пошанов Н.Н. ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	136
Уақасов Д.А., Джидебаев А.О. ОСОБЕННОСТИ УСТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОНТАКТОВСОТРУДНИКАМИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ	139
Қусаинова А. К., Нургалиев Б. М., Уалиев К. С. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЫ БОРЬБЫ С НАРКОПРЕСТУПНОСТЬЮ (постановка проблемы)	144

Уакасов Д.А., Туяков Е.Е. О ПРОГНОЗИРОВАНИИ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ	148
Шалкарова (Ким) И.А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЛЕДСТВЕННОЙ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ	154
Қалымбек Б., Мадиярова А.С., Шуланбекова Г.Қ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АГРАРЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ.....	158
Нұрбек Д.Т., Ашимова Д.И., Баженова М.Д. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ҚОЛ СҰҒАТЫН ҚЫЛМЫСТАР	161
Кусаинова А.К., Нурғалиев Б.М., Уалиев К.С. ИСТОЧНИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА НА ЖИЛИЩЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	164
Байбек Жанар Кенжегаровна О КАРАТЕЛЬНОЙ СУЩНОСТИ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ.....	168
Усеинова Г.Р. РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА МАТЕРИНСТВА В КАЗАХСТАНЕ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД	173
Ахатов У.А., Ондашұлы Е. ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІНДЕГІ ТҮРКІСТАН ӨЛКЕСІНДЕГІ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙ	177
Тусупова А.Ж., Жарболова А.Ж. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАР КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІНДЕ	181
Байкенжеев А.С. О НЕОБХОДИМОСТИ УТОЧНЕНИЯ ПРАВОВОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРМИНА «ТЕРРОРИЗМ» КАК ОСНОВЫ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	187
Dossayeva A.A. SOME ASPECTS OF THE THEORY OF CONSTITUTIONAL CONTROL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	191
Каратаев К.Е. О ПОНЯТИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ	194
Байкенжеев А.С. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	198
Osrapova D.A., Vaimakhanova D.M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME OF ROAD TRAFFIC SAFETY	203
Өміржанов Е.Т. ОРХОН-ЕНИСЕЙ ЖАЗУЛАРЫНДАҒЫ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ИДЕЯЛАР	205
Усеинова К.Р., Токтыбаев А.А. Ч.Ч. ВАЛИХАНОВ – ПРЕДСТАВИТЕЛЬ КЛАССИЧЕСКОЙ ВЕТВИ КАЗАХСКОГО ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВА	211
Сылкина С.М. РОЛЬ ООН В МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯДЕРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В КОСМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	214
Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө. ҚАЗАҚ ҰЛТЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	219

Ациева Э.А., Айткалиева А.Ю. К ВОПРОСУ ОСНОВНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ	225
Нұрбек Д.Т., Ашимова Д.И., Баженова М.Д. ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗИЯНДЫ ӨТЕУ ТӘСІЛДЕРІ	228
Байсеитова А.Т. О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ В СВЯЗИ С БОЛЕЗНЬЮ	232
Ахметов Д.Т., Лакбаев К.С., Рысмагамбетова Г.М. О ПРИМЕНЕНИИ НЕЛЕТАЛЬНЫХ СРЕДСТВ ВОЗДЕЙСТВИЯ В ОСОБЫХ УСЛОВИЯХ.....	235
Тогайбаева Ш.С., Жолумбаев М. К., Сатыбалди Л. СОСТАВ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 119 УК РК (оставление в опасности)	238
Ахметов Д.Т., Лакбаев К.С., Рысмагамбетова Г.М. ОБ ОСНОВАХ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, СПОСОБСТВУЮЩИХ ВОЗНИКНОВЕНИЮ ОСОБЫХ УСЛОВИЙ	242
Жакупова Г.А., Қонысбекова М.Р. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫН ҰЛТТЫҚ СОТТЫҢ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	246
Сакенова А.Б. ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ШТРАФА	252
Байжанов М.М., Сағындық А.Е. ФАО - ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗІ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМІ.....	256
Асанова С.Э. СПЕЦИФИКА ПРИМЕНЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ СПОСОБОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРОВ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	260
Есіркепова Г.Ж., Қасымқұл А.Б. ЖАПОНИЯ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	265
Нурмакин А.Б., Айтжан Б.Е. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ӘДЕТ- ҒҰРЫП ЕРЕЖЕЛЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	269
Нысанбекова Л.Б., Садуақасова А. ПРАВОВЫЕ РИСКИ ПОЛЬЗОВАНИЯ КРИПТОВАЛЮТОЙ: МИРОВОЙ ОПЫТ	271
Жайлау Ж., Әбділда Д., Нысанбекова Л.Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ САЛАСЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ТЕТІКТЕРІ	275
Ыбрай Г.М. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ КОЛЛИЗИЯЛЫҚ НОРМАЛАР	280
Жакупова Г.А., Қонысбекова М.Р. АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	283
Сәкенов Т.Н. КЕПІЛ ИНСТИТУТЫНЫҢ МҮЛІКТІК АЙНАЛЫМДАҒЫ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ.....	289
Ажмуратова Д.А. МЕСТО НЕДВИЖИМОГО ИМУЩЕСТВА В СИСТЕМЕ ОБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ	293
Бахтиярқызы А. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР АРҚЫЛЫ ЖАЛҒАН АҚПАРАТТАР ТАРАТУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	297

Жалкенова Б.А.	
ПРАВОСПОСОБНОСТЬ И ДЕЕСПОСОБНОСТЬ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ	300
Сатжанова Г.С., Жумагазиева Р.С.	
БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЕМЕС ЖАЗАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МӨЛШЕРІ ЖӘНЕ НЕГІЗДЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР	304
Ыбрай Г.М.	
ДАУЛЫ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТЫ «БӨЛШЕКТЕУ» (DÉREÇAGE) КЕЗІНДЕГІ КОЛЛИЗИЯЛЫҚ НОРМАЛАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНЕ ЖАЛПЫ ТҮСІНІК.....	306
Каратаева А.Б.	
ДОБРОСОУЕСТНОЕ ВЫПОЛНЕНИЕ СОГЛАШЕНИЙ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ	308
Рахметова М.А., Еркінбаева Л.К.	
ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ КАК СУБЪЕКТОВ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК.....	311
Нақыпов Б.И.	
ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ КОНЦЕПЦИЯСЫ	315
Нақыпов Б.И., Медетов А.Ш.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ АРАСЫНДАҒЫ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУЛАРДЫ БІРЛЕСЕ ПАЙДАЛАНУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	318
Нақыпов Б.И.	
ПРАВОНАРУШЕНИЯ ПО ЗАГРЯЗНЕНИЮ ВОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	322
Мекебаева М.А., Омарғазы Е.Е.	
ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ.....	325
Самко А.В.	
ИСПОЗИТИВНАЯ СУЩНОСТЬ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ.....	329
Бердибаева А.К., Мұқалдиева Г.Б.	
ДҮНИЕ ЖҮЗІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕ ДЕЛДАЛДЫҚТЫҚ ШАРТТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ.....	335
Татранов А.Е., Жумагазиева Р.Ш.	
СОТКА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП ТЕКСЕРУДІ ҮЗУ ЖӘНЕ ҚАЙТА БАСТАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫМЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТӘЖІРИБЕСІ.....	342

ҚЫЗЫҚҚА КҮШТАР ҚАЗҰУ ҚАЛАШЫҒЫ

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті – Қазақстанның жетекші классикалық университеті мәртебесіне ие Қазақстан білімі мен ғылымының ірі орталығы, білім мен ғылымның инновациялық дамуының ұлттық көшбасшысы. Қарашаңырақ биыл өзінің 80 жылдық мерейтойын атап өтіп отыр. ЖОО-ның негізі 1934 жылы қаңтардың он бесінші жұлдызында қаланған. ҚазҰУ-ды еліміздің барлық жоғары білім беру жүйесінің тірегі, білікті мамандар ордасы деуге болады. Университеттің мыңдаған түлектері Қазақстанның және оның аумағынан тыс жерлердегі өндірістің барлық саласында табысты еңбек етуде.

ҚазҰУ – еліміздің жоғары оқу орындары арасындағы Қазақстан Республикасы Президентінің «Сапа саласындағы жетістіктері үшін» сыйлығының бірінші иегері. Quacquarelli Symonds (QS, Ұлыбритания) агенттігінің зерттеулеріне сәйкес, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ білім беру бағдарламалары бойынша 401-450 дәрежеге енді. Университетте еліміздің барлық аймағынан келген 20 мыңнан астам студент, сондай-ақ алыс-жақын шетелден келген студенттер білім алады. Оқытушы-профессорлар құрамы – 2500 мың адамнан асады, олардың арасында 400-ден аса ғылым докторы, профессорлар, 800-ден астам ғылым кандидаттары, доценттер бар.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті 180-нен астам гуманитарлық, жаратылыстану және техникалық мамандықтар бойынша бакалаврларды, магистранттарды, докторанттарды дайындайды. Университеттің 14 факультетінде беделді ғылыми мектептер шоғырланған, олар: механика-математика, физика, биология, химия, филология, журналистика, тарих, география, философия және саясаттану, экономика және бизнес, заң, шығыстану, халықаралық қатынастар, шетелдік азаматтарға арналған дайындық факультеті.

Университет жанында сонымен қатар колледж, біліктілікті көтеру институты және түлектері қосымша әскери мамандық алып шығып, ҚР Қарулы күштері қатарында, ішкі істер және ұлттық қауіпсіздік органдарында, кеден қызметі мекемелерінде қызмет етуге мүмкіндік беретін әскери кафедра жұмыс істейді.

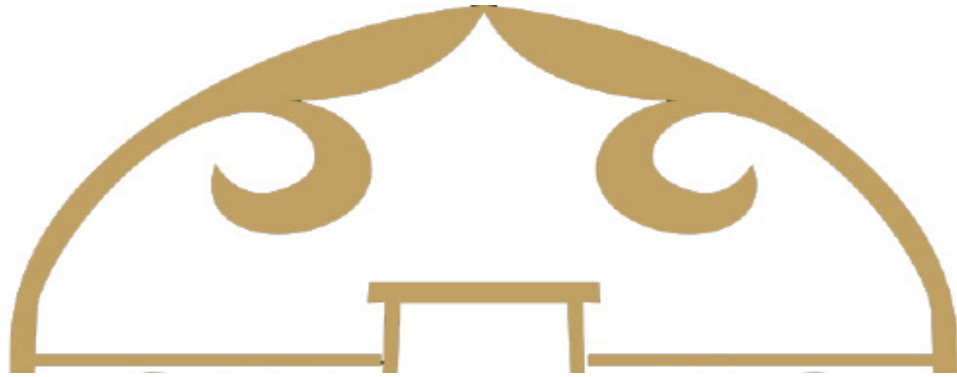

«Мың шыбық шаншып өсірсен, халқыңа орман салғаның, өзіңе қорған салғаның» дейді халық даналығы. ҚазҰУ қалашағында жылда-жылда жас тал егу дәстүрге айналған. «Ағаш айналамызды көгалдандырып қана қоймай, жаздың ыстығында салқын саямыз, жауын шашыннан панамыз» - дейді ҚазҰУ қалашығының директоры Ә. Сейтжанов.

ҚазҰУ- қалашығында жақында ғана дәстүрлі «Қош келдің өз-Наурыз» атты мерекелік іс шарасы өткізілді. Оған қатысқан ҚР СІМ өкілдері мен шетелдік дипломаттары Алматы қаласы жасыл технологиялар орталығының тұсаукесеріне қатысып, ЭКСПО 2017 жаңа Аллеясына ағаштар екті. Салтанатты мереке музыкалық -театрландырылған қойылыммен жалғастырылды. Мұндай шаралар қалашықта жиі әрі тұрақты ұйымдастырылып тұрады.

Ия, әл Фараби атындағы ҚазҰУ - әлем елдері мойындаған, көшбасшы, сапалы білімнің қайнар көзі, білікті кадрларды даярлайтын терең білім мен өнегелі тәрбие ордасы. Оған дәлел – көз тартар әсем табиғатымен, жанға жайлы жатақханасымен, жаңа технологиялық құрал-жабдықтармен жасақтандырылған оқу корпустарымен, демалыс саябақтарымен айрықша көзге түсетін – ҚазҰУ қалашығы. Расымен де, осындай жан-жақты ресурстармен қамтамасыз етілген қалашыққа қызығып қарамау мүмкін емес. Оған қоса, барша студенттің талантын, өнерін ортаға салуға мүмкіндік беретін киелі сахна төрі орналасқан Ө.А.Жолдасбеков атындағы Студенттер сарайы, білімін шыңдайтын биік те жаңа кітапханасы, жап-жаңа ғимараттары тағы бар. ҚазҰУ қалашығына көп үлесін қосып жүрген профессор Әбдіқахар Сейтжановтың еңбегін атамай өтуге болмайды. Қалашықты көркейтуде сан түрлі қабілетін көрсетіп жүрген Ә. Сейтжанов үшін де талай жылдан табандап тірлік істеп келе жатқан әл Фараби атындағы ҚазҰУ-дің мәртебесінің биік болуы үлкен бақыт, зор мәртебе.

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW

**АКАДЕМИК НАН РК, ДОКТОР ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК, ПРОФЕССОР
САРТАЕВ СУЛТАНА САРТАЕВИЧ – КРУПНЫЙ УЧЕНЫЙ, ИЗВЕСТНЫЙ МЫСЛИТЕЛЬ,
ВЫДАЮЩИЙСЯ ЮРИСТ, ИСТИННЫЙ ПАТРИОТ КАЗАХСКОГО НАРОДА**

**(15 октября 2017 г. академику НАН РК, доктору юридических наук, профессору
Сартаеву Султан Сартаевичу исполняется 90 лет)**

Ибраева А.С.
д.ю.н., профессор КазНУ
им. Аль-Фараби

Усеннова Г.Р.
д.ю.н., профессор,
зав.кафедрой КазНУ им. аль-Фараби

Сартаев Султан Сартаевич, академик НАН РК, доктор юридических наук, профессор, родился 15 октября 1927 года в поселке Жанакорган Кызылординской области. В 1949 году окончил Алма-тинский государственный юридический институт (АГЮИ). С 1955 года работает на юридическом факультете в Казахском национальном университете имени аль-Фараби (ранее Казахский государственный университет имени С.М. Кирова).

Работал деканом юридического факультета (1960-1969); заведующим кафедрой теории и истории государства и права; конституционного и административного права; финансового права (1977-1997). В 1990 г. – член Президентского Совета РК, в 1992 - 1995 гг. – депутат Верховного Совета РК

XII и XIII созывов. Будучи депутатом Парламента Республики Казахстан, С. Сартаев выступил более 500 раз. Он признанный авторитет в казахском народе, оратор, трибун, активный и принципиальный глас народа. Султан Сартаевич в 1991 г. был одним из девяти членов первого в истории Казахстана Президентского Совета Республики Казахстан. Данный совет был высшим Консультативным органом при Президенте республики. С 1992 по 2007 г. – ректор КИПМО (Казахский институт правове-дения и международных отношений). Общий тру-довой стаж составляет 72 года. В настоящее время работает в должности профессора кафедры теории и истории государства и права, конституционно-го и административного права. Область научных

интересов – теория и история государства и права; конституционное развитие Казахстана; административное право; финансовое право; правовое воспитание; правовая культура; правовое сознание; юридическое образование; права человека.

В октябре 1952 г. в Москве в МГУ им. М. Ломоносова С.С. Сартаев успешно защитил диссертацию на соискание ученой степени кандидата юридических наук на тему: «Образование и становление Автономной Казахской Советской Социалистической Республики». В 1970 г. в МГУ им. М.В.Ломоносова С.С. Сартаев защитил докторскую диссертацию на тему: «Строительство социалистической государственности и проблемы высшего органа народного представительства в Казахстане». Был избран в 1975 г. - член-корреспондентом НАН Казахской ССР, в 1996 г. – академиком Академии социальных наук РК, в 2003 г. – академиком Академии высшей школы Казахстана; в 2004 г. – академиком НАН РК. За большие заслуги в деле воспитания высококвалифицированных специалистов и в разработке актуальных проблем истории и теории государства и права, конституционного права Республики Казахстан в 1992 г. С.С. Сартаеву присвоено звание заслуженного деятеля науки Республики Казахстан.

Как ученого юриста и общественного деятеля С.С. Сартаева хорошо знают не только в Казахстане и в странах СНГ, но и во многих странах Европы и Азии. Он внес значительный вклад в развитие юридической науки в разработке правовых проблем представительных органов власти и прав человека и гражданина, в подготовке высококвалифицированных юристов для правоохранительных органов и юридических служб.

Сартаев С.С. оказал большое влияние на формирование Республики Казахстан как суверенного государства. Сартаев С.С. является первым ученым, обосновавшим необходимость президентской формы правления для независимого Казахстана. Он разработал конституционно-правовые основы президентской республики, является автором за-

кона «Об учреждении поста Президента Казахской ССР» и выступил с докладом о необходимости учреждения поста Президента на заседании Верховного Совета Казахской ССР. Данный закон был принят Верховным Советом Казахской ССР 24 апреля 1989 г.

Сартаев С.С. научно обосновал и доказал, что президентская форма правления является оптимальной для Республики Казахстан. При этом он опирается на исторические факты и исторические корни ханской власти в Казахстане. Президент РК Н.А. Назарбаев высоко оценил научную деятельность академика С.С. Сартаева. В приветственном адресе, посвященном 85 – летию со дня рождения С. Сартаева глава государства подчеркивает: «Ваш вклад как члена первого в истории Казахстана Президентского Совета, а позже как депутата Верховного Совета в становлении и развитии правовой науки в Республике, в подготовке юридических специалистов, в принятии собственных законов суверенного нашего государства довольно весом»[1].

В ст. 2 Конституции РК закреплено норма о том, что в Казахстане президентская форма правления. Время показало, что такая форма правления необходима для консолидации казахстанского общества, создания сильного профессионального государства и развитого гражданского общества. В марте 2017 года были внесены изменения и дополнения в Конституцию РК. Отметим, что в п. 2 ст. 91 Конституции закреплена особая роль Президента РК Н. Назарбаева в становлении и развитии суверенного Казахстана: «2. Установленные Конституцией независимость государства, унитарность и территориальная целостность Республики, форма ее правления, а также основополагающие принципы деятельности Республики, заложенные Основателем независимого Казахстана, Первым Президентом Республики Казахстан – Елбасы, и его статус являются неизменными». Тем самым идеи академика С. Сартаева о необходимости закрепления в конституции неизменности президентской формы правления и исторической роли Лидера нации - первого Президента Республики Казахстан нашли свое отражение[2].

Академик НАН РК, д.ю.н., профессор Баймаханов М.Т. подчеркивает роль С. Сартаева в развитие юридической науки Казахстана следующим образом: «На протяжении всей своей сознательной деятельности Султан Сартаевич вместе с Т.М. Культелевым, С.З. Зимановым, В.А.Кимом, Ю.Г. Басиным и другими крупнейшими учеными закладывал основу юриспруденции, входил в состав научных коллективов, готовивших основополагающие труды и сам непосредственно участвовал в подготовке таких трудов, направлял деятельность правовых вузов и научных учреждений, обучавших целую армию работников разных звеньев государ-

ственного аппарата, а также преподавательский корпус из числа кандидатов и докторов наук, влиял на правотворчество государства, состояние законности и правопорядка. Благодаря этому его вклад в государственно-правовое строительство является весомым и многогранным»[3, с. 18].

Академик Сартаев С.С. является автором важнейших конституционных актов. Эти акты составили правовую основу формирования суверенного Казахстана. Сартаев С.С. принимал участие в подготовке Декларации «О государственном суверенитете Казахской ССР» от 25 октября 1990 г., Конституционного закона «О независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 г., первой Конституции суверенного Казахстана от 28 января 1993 г.; действующей Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 г., Закона о гражданстве от 1992 г., Закона о языках от 1993 г.

В своих трудах С. Сартаев подчеркивает, что свобода и независимость – понятия, занимающие особое место в национальном сознании казахского народа. Издревле в сознании казахского народа сильна была его естественная тяга к свободе, независимости, справедливости, равноправию. Все это служило ориентиром для грядущего поколения. Необозримые степные просторы, само мирное существование крепко внедряли в систему мышления, во внутренний мир психики нашего народа чувство воли и свободы.

Академик Сартаев С.С. – крупный ученый, исследователь Парламента как высшего представительного органа. Идеи о законотворческой деятельности Парламента, о требованиях к депутатам Парламента были отражены в трудах С. Сартаева в полной мере. По результатам депутатской деятельности в Парламенте РК был опубликован научный труд на казахском и русском языках «Мы живем в конституционном пространстве», «Біз конституциялық кеністікте өмір сүреміз» (Алматы, 2010). Будучи депутатом Парламента РК, С. Сартаев поднимал жизненно важные вопросы, пронизанные заботой об интересах всего народа и создания

эффективной системы государственного управления, претворения в жизнь принципа разделения власти, определения конституционно-правового статуса парламента как высшего представительного и законодательного органа, создания механизма преодоления противостояния между ветвями власти; создания профессионального постоянно действующего Парламента. В острых дискуссиях о государственном устройстве, о гражданстве, государственном языке Султан Сартаевич с высокой трибуны доказал необходимость признания казахского языка в качестве государственного. Это положение закреплено в ст.7 Конституции РК.

Депутат Парламента XII созыва академик М. Козыбаев подчеркивал, что Сартаев С. проявил себя как истинный государственный деятель, высококвалифицированный юрист, непревзойденный оратор и дипломат, а в столкновениях мнений – настоящим батыром. Своим активным участием в укреплении независимости Республики Казахстан, политико-правовой жизни страны, огромный вклад в государственное строительство С. Сартаев стал широко известен всей стране как крупный общественно-государственный деятель, оратор, глас народа.

Академик Сартаев С.С. выступал на первом курултае казахов в 1992 г. Его идеи о том, что казахи как единый народ должны проживать на своей исконной исторической территории нашли воплощение в политике репарации, провозглашенной Президентом РК Н. Назарбаевым.

Ударцев С.Ф. в своей известной книге «Знаменитый профессор С. Сартаев» подчеркивает патриотизм С. Сартаева: «Патриотизм Сартаева органически связан с его пониманием объективного характера процессов глобализации, а поддержка самобытной национальной культуры и языка - с органическим невосприятием психологии национальной замкнутости и отгораживания от реалий современной эпохи. Сартаев - реалист, прагматик, он - за сохранение и развитие уникальной культуры казахского народа и одновременно - за инте-

грацию в нее достижений человечества, понимая, что современное человечество даже как единое должно состоять и состоит из множества развитых и равноправных народов, что участие в международном сотрудничестве, укрепление мира и дружбы народов - единственный благотворный путь к достойной жизни для всех стран и народов. Он много сделал для того, чтобы казахский народ, народ Казахстана в целом заняли подобающее место в мировом сообществе.

Султан Сартаевич - один из современных виднейших профессоров юристов Казахстана, воспитавший несколько поколений работников сферы права. Его труды и деятельность оказали определенное влияние на современный Казахстан, тенденции его эволюции. Если деятельность Сартаева немыслима вне Казахстана, то и представления о современном Казахстане без знакомства с творчеством и деятельностью Сартаева (как и некоторых других выдающихся современников) будут, видимо, неполными[4, с. 2].

В своих статьях и выступлениях академик С.С. Сартаев освещал путь становления государственного языка, правовой статус Президентской республики и правовые основы возвращения казахов, проживающих в различных странах мира и желающих возвратиться на свою историческую родину.

Академик Сартаев С.С. был председателем комиссии по помилованию при Президенте РК в 1995. По итогам работы опубликовал научную работу «Слово перед совестью и эшафотом», «Ар мен дар алдындағы сөз» на казахском и русском языке. Данная работа была переиздана три раза и пользуется большим успехом в Казахстане. Идеи С. Сартаева С. о ценности человеческой жизни, приоритете прав человека нашли воплощение в конституционных нормах. Он приходит к выводу, что при решении вопроса быть смертной казни или нет, каждое государство должно учитывать существующие факторы, национальный менталитет, уровень развития правового сознания[5].

Академик Сартаев С. полагает, что в условиях Казахстана полностью отменить смертную казнь, с учетом сегодняшних реалий нашей республики, невозможно. Национальный менталитет и общее правовое сознание нашего народа пока не позволяет полностью отказаться от смертной казни. Эта идея нашла воплощение в конституционной норме в ст. 15 Конституции РК.

Сартаев С.С. – автор более 600 научных трудов. Это монографии, брошюры, научные и научно-популярные статьи (14 монографий и более 35 брошюр), в том числе «Образование и становление Казахской советской государственности» (Алма-Ата: Казгосиздат, 1960), «Национальная государственность союзных республик» (в соавторстве. М.: Юрид.лит., 1968), «Высший представительный орган государственной власти Казахской ССР»

(Алма-Ата: Казахстан, 1972), "Юристы Казахстана в лицах" (Алматы, 2002), "Слово между совестью и эшафотом" (Алматы, 2001), «Ар мен дар алдындағы сөз» (Алматы, 2001), «Жизнь» (Алматы, 2002), «Становление Конституции Республики Казахстан: проблемы и перспективы» (в соавторстве с Назаркуловой Л.Т.) (Алматы, 2002); «Қазақстан Республикасы Конституциясының қалыптасуы» (в соавторстве с Назаркуловой Л.Т.) (Алматы, 2005); «Сафари по континентам мира», «Әлем континенттеріне сапар» (Алматы, 2009); «Тәуелсіз Қазақстан – егеменді мемлекет» (Алматы, 2004) (в соавторстве с Нурпеисовым Д.) и др.

В книге «Сафари по континентам мира», «Әлем континенттеріне сапар» Сартаев С. проводит сравнительное исследование правовых систем более двадцати стран мира. Данное научное издание является единственным такого рода трудом в современной юридической науке Казахстана, получило большое признание в общественных кругах, было неоднократно переиздано.

Знаменательными событиями в общественно - политической жизни и юридического образования Казахстана стали подготовка и издание под общей редакцией С.С.Сартаева двухтомного учебника «История государства и права Казахской ССР» (1 т. – Алма-Ата: Мектеп, 1982; 2 т. – Алма-Ата, Мектеп, 1984), "Материалов по казахскому обычному праву" (в соавторстве) (Алматы, 1996); «Политической и правовой истории Казахстана» (документы и материалы конца XIX- начала XX века) (Алматы, 2000). Двухтомный учебник «История государства и права Казахской ССР», изданный в 1982-1984 гг. был одним из первых, в котором были объективно и научно изложены развитие Казахской ССР. Данный учебник пользуется большим спором до сих пор при подготовке юристов высшей квалификации.

Академик Сартаев С.С. обладает поэтическим даром, он опубликовал двенадцатитомник стихов и афоризмов. Здесь он выражает собственную мысль об истории и современном развитии казахского народа, о деятельности парламента и качествах депутатов, о чести и достоинстве, о требованиях к лидерам и др. Стихи С. Сартаева были опубликованы в Москве в поэтическом сборнике, изданном Российским экономическим университетом имени Г. Плеханова в 2014 г.

Незаурядный талант Сартаева С.С. раскрывается также в его десятитомнике, изданном в 2002-2005 гг. «Арнау», «Конілім», «Елім менін», «Парламент және парламент төнірегінде туған ойлар» и др. Им подготовлен к изданию уникальный научный труд – 32 тома материалов и документов по развалу Союза ССР и 10 томов материалов по истории государства и права Республики Казахстан.

Сартаев С.С. оказал большое влияние на развитие историко-правовой науки не только Казахста-

на, но и Узбекистана. Он собрал в единую книгу уникальную статью известного ученого, историка А.Ю. Якубовского «Развалины Сыгнака (Сугнака)». Данный труд был переведен Сартаевым С. на казахский язык и опубликован для широкой общественности. Статья Якубовского А.Ю. представляет собой ценнейший материал для историков и археологов стран Центральной Азии. Данная книга была передана академиком С. Сартаевым в дар в национальный музей Узбекистана и заняла там почетное место. Узбекские ученые - общественеды высоко оценили вклад академика С. Сартаева в развитие юридической науки Узбекистана. Так, д.ю.н., профессор, ректор Ташкентского государственного юридического института Мухамеджанов О.З. в приветственном адресе в честь 85-летия академика С. Сартаева в 2012 г. отмечает: «Султана Сартаевича многое связывает с нашей Республикой Узбекистан. Главное – в Ташкенте он познакомился со второй своей половиной. Более 15 лет состоял членом специализированного Ученого совета по защите докторских диссертаций ТГЮИ. Принимал участие на различных международных форумах, проводимых в республике, давал комментарии, предложения к принимаемым в Узбекистане законам. Бесценны его замечания, в частности, по вопросу обсуждения законопроекта «Об усилении роли политических партий в обновлении и дальнейшей демократизации государственного управления и модернизации страны». Такое участие академика Сартаева свидетельствует не только об огромном его опыте, знании ситуации на местах, но и о непосредственном вкладе в дело форми-

рования гражданского общества в Центральной Азии[6, с. 45].

При спонсорской помощи С. Сартаева было издано произведение известного узбекского ученого – юриста Икрама Джалилова «Они стояли у истоков философских и юридических наук». В данном произведении раскрывается научный вклад известных узбекских ученых – философов, юристов - академиков Республики Узбекистан Х. Сулаймановой и И. Муминова. Отметим, что академик Хадича Сулайманова Сулайманова – первая в Средней Азии женщина – доктор юридических наук, профессор, государственный и общественный деятель, организатор юридической науки Узбекистана. Также в этой книге Сартаев С.С. раскрывает личность Икрама Джалилова – почетного деятеля науки Узбекской ССР, основателя земельного права Узбекистана.

Сартаев С. перевел на русский язык книгу «Хисамеддин Сыгнаки (Сунак ата) – Гениальная личность» (Алматы, 2012) (авторы Сопыбеков А., Саркулов А.). Здесь раскрывается жизнь и деятельность хранителя оттарских книг, выдающегося мыслителя Востока, просветителя Хисамеддин Сыгнаки, жившего в XI веке. Тем самым, стали доступной широкой общественности идеи и гениальные труды Хисамеддин Сыгнаки. Данный мыслитель является прародителем казахского народа и распространителем ислама.

Академик Сартаев С.С. перевел на казахский язык и опубликовал для широкой общественности большеформатную книгу «Империя тюрков», «Түркілер империясы» (Алматы, 2015). В этой

книге более трех тысячелетняя история тюркского народа.

Академик Сартаев С.С. осуществляет большую благотворительную деятельность. На свои личные средства академик возвел трехэтажную мечеть на 840 человек и три памятника выдающимся деятелям Казахстана в поселке Жанакорган Кызылординской области. Это памятник выдающемуся казахскому композитору Бексултану Байкенжееву; памятник народной целительнице Үміт ана - матери, проводившей на фронт десять сыновей; памятник Хисамиддин Сыгнаки Сунак-ата – просветителю, выдающемуся деятелю XI века, активно пропагандировавшего религию ислам и мусульманство в казахском народе.

Академик Сартаев С.С. подготовил большое количество высококвалифицированных юридических кадров. Под его научным руководством были подготовлены более десяти докторов юридических наук, более 60 кандидатов юридических наук. Ученики и последователи академика Сартаева С.С. работают во всех государственных органах и правоохранительных структурах.

Султан Сартаевич принимал активное участие и выступал с докладами на двух Всемирных конгрессах: Международной ассоциации политических наук (МАПН) – в 1979 г. в Москве, в 1982 г. – в Бразилии и четырех Международных конгрессах: Международной ассоциации юристов-демократов (МАЮД) в 1980 г. – на Мальте, в 1984 г. – в Греции, в 1988 г. – в США, в 1991 г. – в Аргентине.

Султан Сартаевич выступал с лекциями по важнейшим проблемам прав человека и гражданина в семи странах Европы и Азии: в Польше – в 1962 г., в Болгарии – в 1979 г., в Испании – в 1982 г., во Вьетнаме – в 1989 г., в Китайской Народной Республике – в 1991 г., в ФРГ – в 1989 г. и в 1992 г.,

в США – в 1993 г. Академик Сартаев С.С. – ученый с мировым именем, он более двадцати лет был членом диссертационного совета в Ташкентском государственном университете, более 10 лет в Кыргызской государственной юридической Академии при Правительстве Кыргызстана.

В настоящее время академик Сартаев С.С. активно сотрудничает с вузами Казахстана, руководит научными исследованиями докторантов и магистрантов.

За активную научно-педагогическую и общественно-политическую деятельность С.С. Сартаев был награжден: орденом «Знак Почета» (17 июля 1981 г.), медалью «За освоение целинных земель» (29 апреля 1958 г.), медалью «Ветеран труда» (31 октября 1985 г.), Грамотой Верховного Совета Казахской ССР, нагрудным знаком Министерства высшего и среднего образования СССР «За отличные успехи в работе» (приказ Минвуза СССР от 3 октября 1983 г. № 118/4-1), юбилейной медалью к 100-летию академика И.А. Джавахашвили Академии наук Грузинской ССР (7 октября 1976 г.), нагрудным знаком «Отличник погранвойск» II степени, нагрудным знаком «Победитель соцсоревнования» (четыре раза – по итогам 1973, 1975, 1978, 1979 гг.), орденом "Парасат" в 2001 году.

В 2004 г. награжден золотой медалью Швейцарского центра по образованию за заслуги в научно-педагогической деятельности. В 2007 году награжден нагрудным знаком МОН РК «Почетный работник образования Республики Казахстан». В 2009 году приказом ректора КазНУ им.аль-Фараби награжден золотой медалью аль-Фараби, в 2010 году Указом Президента Кыргызской Республики награжден орденом Манас, в 2011 году награжден Президентом РК орденом Барыс III степени. За выдающиеся научные разработки в 2016 году акаде-

мик Сартаев С.С. первым в Казахстане награжден золотой медалью Национальной Академии Наук Республики Казахстан за выдающиеся заслуги в научной сфере и безупречную научную репутацию.

Академик НАН РК Сартаев С.С. был первым Президентом Союза юристов суверенного Казахстана. В настоящее время академик С. Сартаев полон сил и творческих начинаний, ежедневно находится на рабочем месте в КазНУ им. Аль-Фараби. Академик С. Сартаев часто встречается со студентами, передает им свой бесценный научный дар, направляет и развивает молодежную научную мысль.

Академик С. Сартаев является руководителем научной школы, в рамках которого его ученики развивают теорию и историю права и государства, конституционное право, историю правовых учений, административное и финансовое право. Академик С. Сартаев обладает энциклопедическими знаниями, его принципиальная позиция, честность и справедливость снискали ему большой авторитет в казахском народе.

Академик Сабикенов С.Н. раскрывая черты характера С. Сартаева восклицает: «Душа Султан аги распахнута как бескрайняя казахская степь. Никому и никогда зла не причинял. Щедрость и благородство его не имеют границ. Всю жизнь только и делает, что людям помогает. Даже аульные жители хорошо знают его. И юристы, и не юристы сильно уважают»[7, с. 22].

Ученые Казахстана называют академика С. Сартаева Сократом современности и считают продолжателем дел гениальных казахских биев – Толеби, Казбек би, Айтеке би.

15 октября 2017 г. академику НАН РК, доктору юридических наук, профессору Сартаеву Султан Сартаевичу исполняется 90 лет. Поздравляя с наступающим юбилеем, желаем крепкого здоровья и дальнейших творческих успехов.

Список использованной литературы

1 Приветствие Президента Республики Казахстан на 85-летие академика С. Сартаева. – Материалы из личного архива С. Сартаева

2 <http://bestnews.kz/index.php/bn-vlast/item/9231-konstitutsionnye-popravki-zakrepili-neizmennym-status-nursultana-nazarbaeva-abdirov.html>

3 Баймаханов М.Т. Патриарх правовой науки и юридического образования в Казахстане (к 85-летию академика НАН РК, доктора юридических наук, профессора С.С. Сартаева) // Сборник материалов Международной научно-практической конференции, посвященной 85-летию академика Сартаева Султана Сартаевича. – Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 19 октября 2012 г. – С. 45-46.

4 Ударцев С.Ф. Знаменитый профессор С. Сартаев. – Алматы, 2009. – 344 с.

5 Сартаев С. Слово перед совестью и эшафотом. – Алматы, 2011. – 232 с.

6 Мухамеджанов О.З. Не уставайте, учитель! // Сборник материалов Международной научно-практической конференции, посвященной 85-летию академика Сартаева Султана Сартаевича. – Алматы: КазНУ, 2012 г. – С. 45-46.

7 Сабикенов С.Н. Сартаев в моем понимании // Сборник материалов Международной научно-практической конференции, посвященной 85-летию академика Сартаева Султана Сартаевича. – Алматы: КазНУ, 2012 г. – С. 20-22.

Алауханов Есберген Оразович

Главный редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана», «Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор, Президент Международного Казахстанского криминологического клуба, Член Президиума Общественного Совета Министерства образования и науки Республики Казахстан, Председатель комиссии по рассмотрению нормативно-правовых актов

ЭВОЛЮЦИЯ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ПРОБЛЕМЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

За последние более чем двадцать лет уголовное, уголовно-процессуальное и пенитенциарное законодательство Республики Казахстан претерпело ряд существенных изменений и связано это, в первую очередь, с реформами в общественно-политической и социально-экономической сферах жизни страны.

Время потребовало от общества создания качественно нового уголовного закона, основанного на идеях приоритета человеческих и гражданских ценностей, решительного разрешения проблем охраны прав и свобод человека и гражданина, равной защиты всех форм собственности и т.д. Были приложены огромные титанические усилия большой группы известных ученых-юристов при разработке и принятии Конституции и отраслевых кодексов, и этот процесс до сих пор не прекращается и постоянно совершенствуется.

Следует отметить, что творческие и научные связи между казахстанскими учеными и практиками имеют успешное продолжение и в настоящее время. При этом, в Казахстане придают особое значение обобщению опыта реформирования национального законодательства в странах СНГ. Особый интерес представляют фундаментальные исследования таких известных ученых-юристов России, как Ю.М. Антоняна, Ю.В. Голика, А.И. Коробеева, В.П. Коняхина, В.Н. Кудрявцева, И.Я. Козаченко, Н.Ф. Кузнецовой, А.С. Михлина, А.В. Наумова, В.С. Овчинского, В.И. Селиверстова, Э.Ф. Побегайло, Д.А. Шестакова и др. Взаимовыгодное сотрудничество ученых-юристов стран СНГ, в частности, Казахстана и России, позволяет качественным образом совершенствовать законодательную базу и успешно преодолевать негативные вызовы современной жизни.

Нельзя не отметить большой вклад в создании

современного казахстанского уголовного законодательства таких ученых, как З.О. Ашитова, Н.М. Абдирова, Г.И. Баймурзина, И.Ш. Борчашвили, Р.Е. Джансараеву, У.С. Джекебаева, Н.О. Дулатбекова, Б.Ж. Жунусова, Е.И. Каиржанова, Г.С. Мауленова, А.Х. Миндагулова, Р.Т. Нуртаева, С.М. Рахметова, Г.Р. Рустемову, Д.С. Чукмаитова и др.

Следует сказать, что с принятием УК 2014 года на практике были реализованы ряд положений, позволившие в определенных пределах контролировать преступность. Преступность во все годы имела волнообразный характер, т.е. были периоды, когда наблюдалось снижение, а затем её рост. За последние два года в УК были внесены изменения и дополнения на основании пяти законов. Большинство изменений и дополнений коснулись статей Особенной части УК, причем вносились они в более чем 35 статей УК, при этом, в 14 статей изменения вносились дважды, в 4 статьи три раза. Это свидетельствует о стабильности уголовной политики государства в борьбе с наиболее опасными и распространенными преступлениями.

Приведенные обобщения позволяют сделать определенные выводы. Прежде всего, поправки в Особенную часть свидетельствуют об определенной коррекции уголовно-правовых норм в связи с изменяющимися реалиями жизни. Небольшое количество поправок в Общую часть свидетельствует о сохранении в действующем законодательстве концептуальных основ уголовной ответственности. В то же время можно отметить бессистемность поправок в УК, о чем свидетельствуют неоднократные изменения одних и тех же статей. Не утомляя вас анализом конкретных изменений и дополнений в УК РК, хотелось бы сразу перейти к предложениям по совершенствованию норм Общей части уголовного права.

1. В соответствии с ч. 4 ст. 46 УК пожизненное лишение свободы назначается за совершение особо тяжких преступлений, а также является альтернативой смертной казни. На наш взгляд, пожизненное лишение свободы следует признать самостоятельным видом наказания и включить его в ст. 40 УК перед «смертная казнь», а лишение свободы, указанное в п. 4 ч. 2 ст. 40 УК, назвать «лишение свободы на определенный срок». Кроме того, УК надо дополнить ст. 46-1 УК, назвав его «Пожизненное лишение свободы».

2. В теории уголовного права большое внимание уделяется принципам уголовного права. Уголовно-правовые принципы – это основополагающие исходные предписания, обязательные для законодателя, правоприменительных органов и граждан в сфере борьбы с преступностью. Принципы являются связующими звеньями между институтами и понятиями уголовного права. Закрепленные в УК России принципы уголовного права получили высокую оценку специалистов (принцип законности, принцип вины, принцип справедливости, принцип гуманизма и т.д.). Они «...были хорошо восприняты правоприменительной практикой и теоретиками уголовного права. Реализация этих принципов открыла большие возможности для совершенствования уголовного законодательства и практики его применения».

К сожалению, принципы уголовного права не нашли своего отражения в УК Республики Казахстан. Также статьи о принципах уголовного законодательства отсутствуют в УК Грузии и УК Республики Украины. Вместе с тем, по мнению Б.В. Волженкина, в УК Республики Украины имеются отдельные положения, раскрывающие в кодексах других государств содержание принципов законности и справедливости.

Таким образом, можно отметить, что только УК Республики Казахстан и УК Грузии не содержат нормы и принципах этой отрасли права. На мой взгляд, следует поддержать мнение отечественных ученых-юристов, уже поднимавших эту проблему и предлагавших включить в УК Республики Казахстан статьи с указанием и описанием принципов уголовного законодательства.⁶

3. Хотелось бы обратить внимание на вопрос об уголовной ответственности юридических лиц. В настоящее время ответственность юридических лиц предусматривается англо-американским уголовным правом, такую ответственность предусматривают многие кодексы стран Европы и Азии, два кодекса стран ближнего зарубежья – Молдовы и Литвы. Такая идея находит поддержку, как у отечественных, так и российских ученых.

Так, С.Г. Келина приводит следующие аргументы в пользу этого института:

- огромный размер вреда, причиняемого юридическими лицами, например, при экологических

правонарушениях, несопоставим с размером наказания, предусмотренного УК для физических лиц;

- уголовная ответственность этих физических лиц чаще всего является объективным вменением, так как они своими силами не могут и не могли изменить промышленную политику соответствующего производства;

- уголовная ответственность отдельного физического лица ничего не меняет, поскольку экологические нарушения продолжают совершаться.

Как считают российские ученые необходимо разделить субъекта преступного поведения – только физическое лицо – и субъекта уголовной ответственности, который (юридическое лицо) может отвечать за преступное поведение соответствующего физического лица. По их мнению, юридическое лицо – это определенная группа лиц (правление, дирекция, администрация и т.д.), которая принимает решения, следовательно, сознает характер ситуации, существующие правила и возможные последствия своих действий.

4. Следует поддержать мнение отечественных ученых о необходимости изменения необходимой обороны. Данный институт не выполняет в полной мере свое конституционное предназначение по защите интересов личности общества и государства. Положение ч. 3 ст. 32 УК, что «не является превышением пределов необходимой обороны причинение вреда лицу, посягающему на жизнь человека, либо при отражении иного посягательства, сопряженного с вооруженным нападением или насилием, опасным для жизни обороняющегося или других лиц, либо с непосредственной угрозой такого насилия, либо с насильственным вторжением в жилище, помещение, а также, если обороняющийся вследствие внезапности посягательства не мог объективно оценить степень и характер опасности нападения» проблемы не решает.

Посудите сами, как обороняющийся может определить умысел нападающего, посягает он на его жизнь или нет, и строить свою защиту. А как обороняющийся оценит имеющееся оружие у нападающего и его намерения по применению этого оружия. Эта проблема заслуживает к себе отдельного внимания и серьезного изучения.

5. Хотелось бы обратить внимание на проблему прикосновенности к уголовному деянию. В Общей части УК Казахской ССР, несмотря на его лаконичность в ст.ст. 18-19 нашлось все же место понятиям укрывательство и недонесение. Эти понятия наряду с попустительством относятся к институту прикосновенности к преступлению. Значение понятия прикосновенности велико, как для теории уголовного права, так и для правоприменительной практики. Этот институт позволяет отграничить институт соучастия от иных смежных понятий уголовного права, помогает определить юридическую природу и значимость отдельных

составов преступления в Особенной части.

На наш взгляд, следовало бы в Общей части УК Республики Казахстан дать определение понятию прикосновенности к преступлению.

В продолжении наших размышлений отметим, что многие изменения и дополнения были внесены в санкции статей Особенной части УК в целях реализации принципа гуманизма. Таким образом, некоторые тяжкие преступления были переведены в разряд преступлений средней тяжести, а преступления средней тяжести в разряд деяний небольшой степени, что серьезным образом повлияло на условия уголовной ответственности.

Содержание статей, определяющих понятия «неоднократность» и «совокупность», вызывает определенные трудности в правоприменительной практике. Возникла ситуация, когда за совершение менее опасных разнородных преступлений могло быть назначено по совокупности более строгое наказание (путем полного или частичного их сложения), чем за более опасные, образующие неоднократность. На этом основании российский законодатель отказался от этого понятия. По мнению же ученых-юристов России, такой отказ неоправдан, т.к. не позволяет вести борьбу с профессиональной преступностью. По их мнению, нарушены вековые традиции законотворчества, поскольку российский законодатель всегда реагировал должным образом на такие проявления повторности преступлений, как неоднократность и систематичность.

Однако, казахстанская практика показывает, что законодатель реальную совокупность преступлений выдает за единичное составное деяние, что является не совсем верным. Во всех этих случаях, отмечается в литературе, мы имеем дело не с учтенной законодателем в качестве единого преступления идеальной совокупностью, а с реальной совокупностью криминальных деяний, отличающихся друг от друга по существенным юридическим признакам.

Одной из проблем в уголовном праве является вопрос об имплементации в национальное законодательство норм международного уголовного права. Хотелось бы обратить внимание на необходимость приведения норм УК Республики Казахстан в соответствие с нормами Женевских конвенций 1994 года и Дополнительным протоколом к ним. Казахстан ратифицировал эти документы в 1993 году. В рассматриваемых документах предусматривается большое количество военных преступлений, которые называются «серьезными нарушениями». Статья 163 УК не предусматри-

вает ответственности за все эти деяния. Кроме того, ст. 397 УК предусматривает ответственность за незаконное пользование эмблемами и знаками Красного Полумесяца и Красного креста, но национального закона, регламентирующего статус этих знаков нет, хотя Международный комитет Красного креста и Красного полумесяца разработал необходимый типовой закон.

Последнее на что хотел я обратить внимание, это проблема идентичности перевода норм УК Республики Казахстан с русского на государственный язык. Нередко, в ходе практики выявляются множество неточностей в переводе текста УК с русского на государственный язык. На эту проблему обращали внимание и другие специалисты. Необходимо сформировать Рабочую группу по этому вопросу и внести необходимые поправки. Несоответствие текстов закона на государственном и русском языках, концептуально искажающее содержание правовой нормы и делающее невозможным её однозначное понимание, является самостоятельным основанием для признания законодательного акта неконституционным.

Литературы:

1. Келина С.Г. 10 лет Уголовному кодексу Российской Федерации // *Российский ежегодник уголовного права*. 2006. - № 1.
2. Волженкин Б.В. Сравнительный анализ положений об уголовном законе по уголовному законодательству государств – участников СНГ // *Вестник МГУ. Серия 11. Право*, 2003, - № 5. - С. 61-62.
3. Келина С.Г. 10 лет Уголовному кодексу Российской Федерации // *Российский ежегодник уголовного права*. 2006. - № 1.
4. Волженкин Б.В. *Уголовная ответственность юридических лиц. Учебное пособие*. – М., 1998. - С.25-26.
5. Рахимжанова Г.К. Конституционные основы совершенствования уголовного законодательства Республики Казахстан // *5-летие Конституции и законотворческий процесс в Республике Казахстан. Материалы международной научно-практической конференции*. - Астана, 2000. - С. 338; Турецкий Н.Н. *Необходимая оборона. Причинение вреда при задержании лица совершившего посягательство*. - Алматы. 2003. С.119, С. 121.
6. Алексеев А.И., Овчинский В.С., Побегайло Э.Ф. *Российская уголовная политика: преодоление кризиса* – М., 2006. – С.39-40.

Байсеитова Алия Темирхановна

доктор юридических наук, начальник факультета очного обучения
Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан,
baliya76@mail.ru

Кегембаева Жанар Аманжановна

доктор юридических наук, доцент,
Ученый секретарь Алматинской академии
Министерства внутренних дел Республики Казахстан, Kegembaeva@mail.ru

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОРГАНИЗАЦИЮ НЕЗАКОННОЙ МИГРАЦИИ
В ЗАРУБЕЖНОМ УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ**

***Түйін.** Мақала шетелдік заңнамадағы заңсыз көші-қонды ұйымдастыру үшін қылмыстық жауапкершілікті реттеу сұрақтарына арналған. Авторлар, заңсыз көші-қон сұрақтарын шешу бойынша мемлекеттердің тәсілдерін қарастыра отырып, олардың әртүрлілігінің себебін негіздеуді және көші-қон саласындағы ұлттық заңнамаларды сәйкестендірудің мүмкіндігін анықтауда.*

***Резюме.** Статья посвящена вопросам регламентации уголовной ответственности за организацию незаконной миграции в зарубежном законодательстве. Авторы, рассматривая подходы государств к решению проблем, связанных с незаконной миграцией, пытаются обосновать причину их различного отношения и определить возможность унификации национальных законодательств в сфере миграции.*

***Summary.** The article is devoted to the issues of regulating criminal liability for organizing illegal migration in foreign legislation. The authors consider the approaches of states to the solution of the problem of illegal migration and try to understand the reasons for their different attitudes. The authors are interested in the question of the possibility of unification of national legislation in the field of migration.*

Обращение к зарубежному опыту правового регулирования каких-либо актуальных проблем всегда представляет определенный интерес в аспекте дальнейшего совершенствования отечественного законодательства. Особенно важным является исследование проблем, являющихся общими для многих государств. Вопросы пресечения незаконной миграции и ее негативных последствий однозначно выходят за рамки национального правового регулирования, требуя скоординированной деятельности всего международного сообщества.

Анализ современного состояния и перспектив развития миграционной ситуации как в Казахстане, так и за рубежом, позволяет определить приоритеты в решении насущных проблем, основные направления и механизмы их решения на переходный период, разработать государственные программы по регулированию миграционных

процессов и детализировать планы по их реализации на долгосрочную перспективу.

Вопреки широко распространенному, но неверному восприятию, миграция населения во всех ее видах, включая, разумеется, незаконную, – выступает не редко встречающимся явлением, обусловленным лишь богатством одних и нищетой других стран. Такому искаженному восприятию способствует не только недостаточная статистическая информация, но и сознательная политика. В действительности, перемещение населения всегда выступало как исторический спутник развития. В настоящее время оно рождает острую социальную проблему, значение которой возрастает в глобальном масштабе. В миграционном обмене участвует подавляющее большинство стран мира. Основными причинами миграции при этом являются серьезные экономические и политические кризисы. К эмиграции людей подталкивают голод, политические репрессии, межэтнические конфликты.

Массовая миграция, приобретая глобальный характер, сегодня стала носителем невиданного до сих пор противоречия между переселенцами и постоянными жителями принимающих стран, отчасти потому что мигранты имеют различные ценности, веру, нормы поведения, стили общения, особую семейную структуру. Прибыв в ту или иную вожделенную страну, они по-разному себя ведут дома, на улице и, естественно, на работе. В период адаптации к новым условиям они испытывают значительные трудности, усугубляемые извне – со стороны властей и местного населения.

Каждое государство стремится к решению вопросов обеспечения национальной безопасности, с учетом влияния миграционных процессов на экономическую и демографическую ситуацию в стране.

Государственное регулирование и контроль миграционных процессов необходимы для планирования и управления трудовой миграцией; содействия реинтеграции иммигрантов в социально-экономическую и политическую жизнь страны; регулирования процессов, связанных с беженцами, направленных, с одной стороны, на

их интеграцию в социальную среду и, с другой, на содействие по их добровольной репатриации в государство происхождения; регулирования внутренней миграции, связанной с устойчивым экономическим ростом и переселением из экологически неблагоприятных, депрессивных регионов и городов страны. В идеале, все миграционные процессы людей должны регулироваться и отвечать государственным интересам, как текущим, так и перспективным.

Надо отметить, что на миграционные процессы, происходящие в стране, оказывают влияние значительное количество факторов. В целом их можно подразделить на следующие основные группы: геополитические, правовые, социально-экономические, экологические, информационно-идеологические, этнокультурные.

В настоящее время можно говорить о том, что усилились иммиграционные потоки беженцев, обусловленные нестабильностью политической ситуации в некоторых регионах СНГ, и возникающими там очагами напряженности. Все это обострило проблему незаконной миграции, обусловленной геополитическим расположением Казахстана, прозрачностью границ, отсутствием единой согласованной политики стран СНГ и несовершенством законодательной базы. Нестабильная экономическая ситуация, военные конфликты в ряде центрально-азиатских государств вызвали присутствие беженцев, нелегальных мигрантов на территории нашей страны.

Не секрет, что с увеличением числа локальных конфликтов и «горячих точек» под угрозу ставится безопасность граждан той или иной страны, граничащей с зоной военного конфликта. Эскалация обстановки в таких тревожных зонах планеты приводит к насыщению государства-соседа большим количеством вынужденных мигрантов-беженцев. Однако этим нелегальная миграция не ограничивается. В страну контрабандным путем начинают поступать оружие, наркотические средства и психотропные вещества, импортные товары в нарушение правил таможенного режима и т.д. Здесь находят убежище уголовные преступники, реализуются поддельные денежные знаки и ценные бумаги, а в некоторых случаях, завозятся опасные формы заболеваний, которые могут привести к появлению очагов эпидемий.

Ситуация с охраной общественного порядка и обеспечением общественной безопасности усугубляется тем, что незаконные мигранты стремятся, как правило, в мегаполисы, где и без этого наблюдается достаточно сложная криминальная обстановка.

Скажем, в России, по неофициальным данным, число приезжающих в Москву исчисляется сотнями тысяч человек. На их долю приходится каждое пятое убийство, почти каждое второе из-

насилование, более половины фактов незаконного лишения свободы, каждый третий грабёж и 40 процентов всех разбоев. На счету мигрантов и так называемые «громкие преступления», которые имеют мощный резонанс по всей стране, а не только там, где они были совершены. Среди таковых можно выделить события в Бирюлево в 2013 г., в том же году избиение полицейского на Матвеевском рынке, убийство болельщика футбольного клуба «Спартак» Егора Свиридова, убийство четырехлетней девочки гражданкой Узбекистана в 2016 г. и другие не менее тяжкие и резонансные посягательства. Все они, так или иначе, добавили определенный градус в настроение всего общества, в их отношении к мигрантам, которое после указанных событий стало значительно менее терпимым [1, с. 20]. Из последних аналогичных преступлений можно назвать и террористический акт в метро Санкт-Петербурга, организатором и исполнителем которого стали уроженцы стран Центральной Азии.

В новогоднюю ночь 2016 года мир потрясли известия о дерзком массовом преступном поведении мигрантов в немецком Кельне. Примерно 1000 выходцев из стран Африки и Ближнего Востока грабили и насиловали молодых женщин на улице, при этом полиция оказалась не в состоянии эффективно противостоять столь массовым преступным действиям.

Случаи преступного поведения мигрантов в странах Европы не раз стали причиной объявления режимов чрезвычайного положения.

Последние события показывают, что незаконные мигранты часто являются источниками распространения на территории государства террористической деятельности.

Подобные действия, в конечном итоге, приводят к дестабилизации политической, социально-экономической и правовой обстановки как внутри страны, так и за ее пределами. Ставятся под угрозу многовековые устои страны, ее суверенитет и жизнедеятельность государственных органов управления. И поэтому актуальным становится решение вопросов пресечения и профилактики незаконной миграции, принятия кардинальных мер по обеспечению неприкосновенности государственных и таможенных границ республики.

Государства стали довольно активно влиять на процессы внешней миграции. Это можно назвать одной из характерных особенностей современного этапа международной миграции. При этом различным странам непросто скоординировать свою деятельность по решению миграционных проблем. Европейский миграционный кризис разделил страны Европейского союза на сторонников разрешения массового приема мигрантов и категорических противников этого.

Развитие новых отношений в сфере миграции идет в борьбе противоречивых тенденций. Особенно активно государства действуют в сфере регулирования трудовой миграции. Каждое государство регулирует сделки на мировом рынке рабочей силы, дает разрешение на въезд и следит за сроками выезда иммигрантов, занимается вербовкой и созданием благоприятных условий для найма иностранных рабочих, выполняет другие функции.

Независимость от государства, преодоление патернализма приводят порой к тому, что индивиды становятся полностью независимы от государства, они неподотчетны и неподконтрольны друг другу. Имея многолетний опыт подавления со стороны государства, население научилось «избегать» этого давления всеми возможными способами и уходить от юридического оформления своей деятельности, а тем самым – от отчетности и налогообложения. И легитимизация этого процесса представляется чрезвычайно трудной задачей [2, с. 156].

Создание адекватной нормативной базы трудовой миграции остается одной из нерешенных проблем казахстанского законодательства. Стихийный рост трудовой миграции ведет к росту незаконной миграции. Лишь малая часть иностранных рабочих официально зарегистрирована, в то время как десятки тысяч человек являются незаконными трудовыми мигрантами. Приезжая без правильно оформленных документов, многие из них автоматически становятся нелегалами – людьми совершенно бесправными и незащищенными от злоупотреблений со стороны работодателей, от вымогательства и обмана. По результатам проведенного исследования представителями МОТ, условия пребывания рабочих-мигрантов выглядят следующим образом: «В тесных строительных вагончиках, прямо на стройке они живут в антисанитарных условиях, зачастую работая по 16-18 часов в день. Оплата труда нелегалу не гарантирована. Содержание людей в подобных условиях сродни рабскому, принудительному труду. И это лишь часть правды о жизни нелегальных рабочих-строителей» [3, с. 36].

Становится очевидным, что нелегальные трудящиеся-мигранты, попав в принимающую страну, постоянно становятся там объектом злоупотреблений, эксплуатации и дискриминации. Во многих странах права человека и права трудящихся по отношению к не гражданам этих стран нередко соблюдаются в недостаточной степени, особенно к незарегистрированным мигрантам, у которых нет разрешения на въезд или пребывание в стране. На сегодняшний день практически не существует статистической и достоверной информации об условиях их работы и жизни.

Исследователи отмечают, что сегментация рынка труда позволила мигрантам занять определенные ниши в экономике развитых стран. Это относится к непрестижным, с точки зрения местного населения, работам типа «3D» – «difficult» (трудная), «dirty» (грязная), «dangerous» (опасная), характеризующиеся низкой оплатой труда, нестабильностью, сезонным характером. Сферой приложения дешевого мало- и неквалифицированного труда мигрантов стал ряд традиционных отраслей экономики развитых стран – швейная, обувная промышленность, строительство, сельское хозяйство, предприятия общепита, рестораны, уборка территорий и др. В этих отраслях особенно востребованным оказался труд женщин, что привело к феминизации миграции – доля женщин в общем числе трудящихся-мигрантов превысила 50 % [4, с. 102].

Уголовная ответственность является одним из эффективных инструментов для воздействия на ситуацию с организацией незаконной миграции. Практически в каждой стране в уголовном законодательстве предусмотрен целый ряд статей, в том или ином аспекте затрагивающий сферу миграционных отношений.

При этом уголовное законодательство зарубежных стран можно классифицировать на три самостоятельные группы. В первую группу входят акты, в которых нормы, устанавливающие ответственность за организацию незаконной миграции, имеют максимально конкретный характер, а сама организация действий подобного рода прямо указывается в самостоятельных статьях уголовных кодексов. Речь, в частности, идет о законодательствах таких стран, как Республика Беларусь, Республика Таджикистан, Российская Федерация, Польша, Китайская Народная Республика и др.

Вторую группу составляют страны, в уголовных кодексах которых демонстрируется прямо противоположный подход к решению данного вопроса, где самостоятельной ответственности за данное деяние нет вообще (ФРГ, Дания, Швейцария, Азербайджан, Туркменистан, Армения, Киргизия, Украина, Грузия, Узбекистан и др.). Уголовное законодательство данных стран в решении проблемы незаконной миграции опирается на нормы, регламентирующие ответственность за пересечение государственной границы и смежные с ней посягательства, имеющие непосредственное отношение скорее к нарушению правил пограничного контроля, а не собственно миграции и ее незаконным проявлениям.

К третьей группе можно причислить страны, в законодательстве которых нормы, предусматривающие ответственность за анализируемое деяние, отличаются высокой детализацией признаков объективной стороны преступления, предусма

триваемых в нескольких уголовно-правовых нормах (Италия, Испания, Франция, Латвия, Литва, Эстония, Болгария и др.)

Можно сделать вывод, что для эффективного противостояния уголовно-правовым угрозам незаконной миграции государствам не хватает скоординированности действий. Полагаем, для решения этой проблемы международному сообществу необходимо выработать единые законодательные и практические подходы, что требует, в свою очередь, более детального исследования вопросов нелегальной миграции. Очевидно, что уголовное законодательство Казахстана должно развиваться в соответствии с актуальными международными тенденциями.

Литература:

1. Андрюшенков В.А. Уголовная ответственность за организацию незаконной миграции: дис. .. канд. юрид. наук. – Омск, 2016. – 209 с.
2. Садовская Е.Ю. Миграция в Казахстане на рубеже 21 века: новые тенденции и перспективы. – Алматы: Галым, 2001. – 259 с.
3. Проблемы трудовой миграции и пути их решения: сборник материалов научно-практической конференции. – Душанбе, «Ирфон», 2007. – 232 с.
4. Цысина Г. Мировой миграционный процесс и миграционная политика стран Запада // Общество и экономика. – 2011. – № 1. – С. 100-110.
5. Андрюшенков В.А. Ответственность за организацию незаконной миграции в нормах зарубежного уголовного законодательства // Алтайский юридический вестник. – 2016. – № 14. – С. 80-86.

Лакбаев Канат Саметович

доктор юридических наук, старший научный сотрудник Центра правовых и сравнительных исследований Академии «Болашак», г. Караганда, k.lakbaev@mail.ru

Рысмагамбетова Гульнара Мусиевна

кандидат юридических наук, первый проректор Академии «Болашак», г. Караганда, gulnaramusievna@gmail.com

Темирбулатов Даурен Олжабаевич

магистрант Института послевузовского образования Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова, г. Караганда, maigul1979@mail.ru

**СПЕЦИАЛЬНЫЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ:
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ**

***Резюме.** В данной статье рассматриваются актуальные вопросы применения оперативно-розыскного законодательства Республики Казахстан в связи с принятием в 2014 году нового Уголовно-процессуального кодекса. На основе анализа правоприменительной практике выявлена проблема осуществления специальных оперативно-розыскных мероприятий, проводимых до начала досудебного расследования. С учетом данной проблемы, предложен правовой механизм решения данной проблемы.*

***Түйін.** Бұл мақалада 2014 жылы жаңа қылмыстық-процестік кодексті қабылдаумен байланысты Қазақстан Республикасы жедел-іздістіру заңнамасын қолданудың өзекті сұрақтары қарастырылады. Құқық қолдану тәжірибесінің анализі негізінде сотқа дейінгі тергеп тексеру басталмас бұрын өткізілетін арнайы жедел-іздістіру іс-шараларын жүзеге асыру мәселелері анықталды. Осы мәселені ескере отырып, шешу жолдарының құқықтық механизмі ұсынылады.*

***Summary.** In this article topical issues of application of the operational search legislation of the Republic of Kazakhstan in connection with adoption in 2014 of the new Code of criminal procedure are considered. On the basis of the analysis to law-enforcement practice the problem of implementation of the special operational search events held prior to pre-judicial investigation is revealed. Taking into account this problem, the legal mechanism of the solution of this problem is offered.*

Принятие в 2014 году нового Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (вступившего в действие с 1 января 2015 года) кардинально реформировало всю систему уголовного судопроизводства, особенно ее досудебные стадии, одной из которых является оперативно-розыскная деятельность (ОРД). В наибольшей степени это отразилось на институте оперативно-розыскных мероприятий (ОРМ), прежде всего специальных

(СОПМ), указанных в статье 11 Закона об ОРД, которые проводятся с санкции прокурора [1].

Как известно, в качестве их уголовно-процессуального «аналога» введен институт «негласных следственных действий» (НСД), осуществляемых негласно после начала досудебного расследования. Вместе с тем, анализ правоприменительной практики в условиях новой модели показал серьезную коллизию между этими институтами.

«Камнем преткновения» стала норма части первой статьи 180 УПК РК:

«Статья 180. Поводы к началу досудебного расследования

1. Поводами к началу досудебного расследования служат достаточные данные, указывающие на признаки уголовного правонарушения, при отсутствии обстоятельств, исключающих производство по делу, а именно:

1) заявление физического лица либо сообщение должностного лица государственного органа или лица, выполняющего управленческие функции в организации, об уголовном правонарушении либо безвестном исчезновении лица;

2) явка с повинной;

3) сообщения в средствах массовой информации;

4) рапорт должностного лица органа уголовного преследования о подготавливаемом, совершаемом или совершенном уголовном правонарушении.» [2].

В частности, до сих пор нет единого подхода к оценке «достаточных данных, указывающих на признаки уголовного правонарушения», что приводит к разночтениям со стороны прокуратуры и органов-субъектов ОРД. Так, на протяжении длительного периода времени надзорный орган руководствовался указанием о том, что проверка в режиме ОРД может проводиться лишь по сомнительным сообщениям конфиденентов и только по замышляемым преступлениям. Все отступления от этого правила должны квалифицироваться как

укрытие преступлений от учета с привлечением оперативных работников к соответствующей ответственности [3].

Следуя данному указанию, прокуроры на местах выработали позицию, что любая оперативная информация, содержащая мало-мальские сведения о возможном факте уголовного правонарушения, должна незамедлительно регистрироваться в Едином реестре досудебных расследований (ЕРДР), что автоматически означает начало уголовного процесса. Соответственно, после этого проведение каких-либо ОРМ неправомерно, так как дальнейшее расследование проводится только с помощью НСД.

Такой подход привел к тому, что стал «исчезать» такой важнейший элемент современной ОРД, как СОПМ, так как они осуществляются, как правило, на основании ранее полученной оперативной информации. Соответственно, эта информация должна проверяться, в том числе наиболее эффективным способом – путем проведения СОПМ.

В то же время, одновременно с вышеприведенным указанием действует другая норма, содержащаяся в абзаце четвертом пункта 5 соответствующего приказа Генерального Прокурора РК, который гласит: «Сведения, полученные в ходе оперативно-розыскной деятельности, после их проверки в соответствии с Законом Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года «Об оперативно-розыскной деятельности», в том числе с применением специальных оперативно-розыскных мероприятий, при установлении признаков уголовного правонарушения, подлежат регистрации в ЕРДР по рапорту должностного лица в соответствии с требованиями пункта 2) части 1 статьи 184 УПК» [4].

Данная норма УПК изложена в следующей редакции:

«Статья 184. Рапорт об обнаружении уголовного правонарушения

1. Обнаружение сведений об уголовном правонарушении служит поводом к началу досудебного расследования в случаях, когда:

1) при исполнении своих должностных обязанностей сотрудник органа дознания, следователь, прокурор становятся очевидцами уголовного правонарушения либо обнаруживают следы или последствия уголовного правонарушения непосредственно после его совершения;

2) должностное лицо органа уголовного преследования, прокурор получают сведения об уголовном правонарушении при осуществлении своих полномочий.

2. В случаях, предусмотренных частью первой настоящей статьи, указанными лицами составляется рапорт об обнаружении уголовного правонарушения с приложением находящихся в их распоряжении документов и иных материалов,

подтверждающих обнаружение сведений об уголовном правонарушении.» [2].

Такая схема соответствует устоявшейся в науке точке зрения, что оперативно-розыскные данные могут быть самодостаточны для возбуждения уголовного дела [5, С. 64].

Однако на практике возобладали первая позиция надзорного органа, согласно которой практически любая первичная информация расценивалась прокурорами как основание для ее регистрации в ЕРДР. Соответственно, дальнейшая ее проверка в режиме ОРД воспринималась как незаконная и, в отдельных случаях – как факты укрытия преступлений от учета, о чем также свидетельствуют результаты опроса сотрудников оперативных аппаратов ОВД.

Таким образом, сложилась ситуация, когда в сферу уголовного процесса изначально попадают данные, которые не были соответствующим образом проверены другими ОРМ, прежде всего СОПМ. Речь идет о критерии достаточности данных о признаках уголовного правонарушения, заложенном в части первой статьи 180 УПК РК, который воспринимается каждым правоприменителем по-своему. Например, многие оперативные работники и их руководители в основной массе (более 60 %) слабо ориентируются в понимании достаточности данных, полученных в результате ОРД, и часто руководствуются только внутренним убеждением. Они не могут сформулировать комплекс информационных признаков, характеризующих такую достаточность данных, что чревато неоднозначностью правоприменительной практики и возможными нарушениями прав и свобод личности.

Согласно общепринятой позиции, степень достаточности подлежит оценке органом дознания или следователем по внутреннему убеждению, основанному на всестороннем и полном рассмотрении всей информации [5, С. 65].

Так, например, российское уголовно-процессуальное законодательство в данной сфере аналогично казахстанскому. В части второй статьи 140 УПК РФ законодателем дано общее определение того, что основанием для возбуждения уголовного дела является наличие достаточных данных, указывающих на признаки преступления. Поэтому на практике нередко возникает вопросы, какие определённые данные следует считать данными, указывающими на признаки преступления, и по какому критерию следует определять их достаточность для возбуждения уголовного дела? [6]

Согласно статьи 11 Федерального Закона РФ «Об оперативно-розыскной деятельности», результаты ОРД могут служить основанием для возбуждения уголовного дела. Указанные данные должны быть выражены в определённых сведениях, добытых с соблюдением требований УПК, чтобы впо-

следствии быть признанными доказательствами по уголовному делу и не потерять своей юридической силы. Каким критерием следует руководствоваться при определении достаточности данных, указывающих на признаки преступления при возбуждении уголовного дела? Можно заключить, что основанием для возбуждения уголовного дела является наличие определённых сведений, содержащих в себе признаки виновно совершённого общественно опасного деяния [6].

«Краеугольным камнем» здесь, на наш взгляд, является то обстоятельство, что ОРД всегда носила весьма вероятностный характер ОРД, когда значительная часть первичной информации (до 60-70 %) в ходе дальнейшей проверки не находит своего подтверждения. Об этом свидетельствуют результаты опроса сотрудников оперативных подразделений ОВД. В таких условиях возникает закономерный вопрос: насколько правомерна существующая практика немедленной регистрации в ЕРДР результатов ОРМ, если на этой стадии отсутствуют четкие критерии их достоверности? Не нарушаются ли изначально, причем достаточно серьезно, права большинства лиц, которые вовлекаются в орбиту уголовного преследования, а затем устанавливается ошибочность первичной оперативной информации?

На наш взгляд, сам факт начала публичного досудебного расследования нарушает права таких лиц несоизмеримо в большей степени, чем даже проведение СОПМ, также затрагивающих определенные охраняемые законом свободы, но проводимых в тайне от фигурантов.

Поэтому мы считаем, что критерий «достаточности» материалов ОРД, заложенный в статье 180 УПК РК, должен содержать все необходимые элементы состава уголовного правонарушения – объект, объективная сторона, субъект и субъективная сторона. Лишь в этом случае можно ставить вопрос о начале досудебного расследования на основании

первичной оперативной информации. Соответственно, при ее неполноте проверка (которая обозначена в вышеизложенном приказе Генерального Прокурора РК), прежде всего с помощью СОПМ, должна осуществляться в режиме ОРД до тех пор, пока не будут получены все достоверные данные о признаках уголовного правонарушения.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ (с изменениями и дополнениями).

2. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 233-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовно-процессуального законодательства».

3. Указание заместителя Генерального Прокурора РК Н. Исаева, исх. № 2-011600-15-17116 от 03.04.2015 года.

4. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 10 августа 2015 года № 99 «О внесении изменений и дополнений в приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявлений и сообщений об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований».

5. Кальницкий В.В., Николаев Ю.А. Возбуждение уголовного дела в системе уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности // Вопросы применения Федерального Закона «Об оперативно-розыскной деятельности»: Межвузовский сборник научных трудов. – Омск: ЮИ МВД России, 1998. – 192с.

6. Что является основанием для возбуждения уголовного дела <http://www.zakonia.ru/blog/229923/80867>

Шаяхметова Жанна Бекполовна

к.ю.н, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой «Уголовно-правовых дисциплин и криминалистики» Атырауского государственного университета им. Х. Досмухамедова.
Jan68@inbox.ru

Хамметова Жанаргуль Асылбековна

старший преподаватель кафедры «Уголовно-правовых дисциплин и криминалистики»,
janargul_1975@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО ПОДХОДА РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Введение

Повседневная жизнь человека все больше зависит от событий, происходящих на другом конце света. Граждане одного государства все чаще живут и работают за его пределами. Функционирование многих коммерческих и некоммерческих организаций также давно вышло за рамки государственных границ. Не случайно Э.Гидденс определил глобализацию как уплотнение сети всемирных связей, имеющее следствием взаимовлияние местных и отдаленных событий [1].

Государство сегодня уже не является центром социальной жизни и основной ареной, на которой разворачивается большинство социальных процессов. Социальная жизнь во многом “денационализируется”, выходит за границы национальных государств. Поэтому и понятия, посредством которых она описывается, должны учитывать изменившийся социальный формат взаимодействия.

Г.Кельзен, как бы предвидя нынешние реалии, характеризовал население государства следующим образом: Население страны - это люди, принадлежащие к этому государству. На вопрос о том, почему какой-то человек вместе с другими людьми принадлежит к определенному государству, можно ответить, что эти люди подчиняются к одному определенному, относительно централизованному принудительному порядку. Все попытки обнаружить какую-либо связь, объединяющую людей с разными языками и взглядами, принадлежащих к разным расам и религиям, разделенных взаимоисключающими интересами и классовым противоречием, - все эти попытки обречены на неудачу. В особенности невозможно обнаружить какое-либо духовное взаимодействие, которое (независимо от всяких юридических связей) позволяло бы всех людей, принадлежащих к одному государству, противопоставить людям, принадлежащим к другому государству и объединенным аналогичной связью, как одну группу – другой. Совершенно очевидно, что нет такого взаимодействия, которое объединяло бы всех жителей одного государства и только их одних; точно также очевидно, что реально жители разных государств могут быть духовно гораз-

до ближе друг другу, нежели жители одной страны. Ведь к одному государству они принадлежат только юридически. Конечно, они могут быть - как принято выражаться – духовно связаны со своим государством, могут любить его, даже обожествлять его и быть готовы за него умереть. Но они все равно принадлежат к нему, даже если ничего такого не испытывают, ненавидят его и даже предают или вообще совершенно равнодушны к нему. Вопрос о принадлежности человека к государству имеет не психологический, а юридический характер. Единство людей, образующих население одного государства, проявляется только в том, что для них действителен один и тот же правопорядок, что их поведение регулируется общим для них правопорядком [2].

Основная часть

Сущностный признак государственной власти – ее суверенность. Государственный суверенитет традиционно трактуется как монополия на установление и поддержание правопорядка на своей территории (в том числе и монопольное право на легальное применение насилия в этих целях) и независимость на международной арене, способность конкурировать на равных с другими державами. Суверенитет неделим; это предполагает, что в отношении определенной территории в одно и то же время он не может осуществляться различными организациями [3]. Однако такая трактовка суверенитета ныне выглядит устаревшей.

Сегодня целый ряд процессов экономического, финансового, экологического, социального, политического, военного характера, оказывающих влияние на жизнь населения, находится вне контроля национальных государств. В условиях глобального разделения труда и активной межгосударственной миграции населения все сложнее становится разделять вопросы, представляющие глобальный или региональный интерес.

Суверенитет традиционно рассматривается как отличительный признак государственной власти, однако появление наднациональных образований, которые коренным образом отличаются от международных организаций, ставит вопрос о юридиче-

ской природе осуществляемой ими власти, которая определенной мере также начинает претендовать на суверенность.[4]

С.Алексеев трактует саму категорию права в качестве социального института: "... позитивное право существует и действует в виде системы институтов, то есть в виде институционального образования"; с его точки зрения, к числу социальных институтов также "относятся государство, религиозные (церковные) учреждения, самодеятельные организации, организации самоуправления. К их числу принадлежит и позитивное право".[5]

Вместе с тем в литературе имеются и попытки охарактеризовать юридические институты как отличные от институтов социальных. Так, Д.Рюйтер определяет юридические институты как "системы действующих (valid) представлений о том, что должно иметь место в социальной реальности до того, чтобы о них можно было говорить как о существующих в том же смысле, что и социальные институты". При этом (социальные) институты, с его точки зрения, могут быть охарактеризованы "как системы правил, управляющих отдельными социальными действиями в контексте всеобщего (comprehensive) социального порядка, они являются юридическими институтами".

Раскрывая свое понимание, он пишет: "Юридический институт - это представление о феномене, который, кратко говоря, должен быть воплощен в реальность (ought to be made true)", приводя далее классификацию таких феноменов: юридические лица, юридические качества, юридический статус, персональные юридические отношения, юридические объекты (Ruiter, 1997, p.363,365). Конкретизируя введенные понятия, Д.Рюйтер утверждает, что "корпорации, права собственности, публичные власти и контракты суть системы юридических правил (курсив мой. -В.Т), функционирующие в социальной реальности как если бы они существовали в физическом смысле".[6]

В последнем утверждении, как в капле воды, отражается принципиальный недостаток всей концепции: отсутствие в ней индивида как главного (и единственного) действующего лица во всей социальной реальности. Действительно, согласно Рюйтеру, социальными действиями могут управлять правила, как если бы они несли некоторый "нормативный заряд" сами по себе, без стремлений индивидов (по тем или иным причинам) следовать им. Корпорации мыслятся им как системы правил, а не как организации, состоящие из людей, действующих как по правилам, так и без правил; публичные власти (public authorities) - это прежде всего индивиды, которые как следуют некоторым правилам, так и вводят их для других индивидов, в том числе и для себя, и т.д. Тем самым, явное отсутствие индивидов, действия которых только и формируют социальную реальность, приводят к иска-

женному образу этой самой реальности, в которой, как бы независимо от индивидов, самостоятельно действуют правила и институты. Подчеркну еще один важный момент подхода Рюйтера: отсутствие в нем упоминаний о механизмах принуждения (юридических) правил к исполнению и, соответственно, всей проблематики стимулов следовать (или не следовать) правилам.

В отечественном правоведении понятие юридического института (или института права) имеет (как и в других системах кодифицированного, или континентального права) смысл с особой таксономической единицы: "Институт права - это сравнительно небольшая, устойчивая группа правовых норм, регулирующих определенную разновидность общественных отношений"[7]. Ту роль, которую в НИЭТ играет понятие института, здесь выполняет понятие нормы: «Норма права - это общеобязательное правило поведения, установленное или санкционированное государствами и обеспеченное его принудительной силой.» Легко видеть, что это определение практически совпадает с определением формального института как состоящего из правила и специализированного механизма принуждения его к исполнению. Сходство есть и в понимании структуры институтов в НИЭТ и норм в отечественном правоведении: «Норма права характеризуется четкой структурой, которую составляют следующие элементы: гипотеза, диспозиция, санкция. Гипотеза - это часть правовой нормы, содержащая само правило поведения (то есть права и обязанности), которому должны следовать лица, вступающие в правоотношения. Санкция - это часть правовой нормы, указывающая на неблагоприятные последствия, возникающие у субъектов правоотношений в результате нарушения ими правила поведения, содержащегося в диспозиции».

Размышляя о проблемах цивилизации в ином, аксиологическом контексте, что основное отличие цивилизованных сообществ людей от нецивилизованных, первобытных племен эпохи дикости заключается в различии их способа жизнеустройства. Способ жизнеустройства первобытных племен обрекал их на взаимоуничтожение в постоянных войнах друг с другом [Назаретян 2007, с.73-88], полуголодное существование, эпидемии и, в итоге, на неустойчивое существование этих сообществ и всего вида homo sapiens - на грани выживания. Напротив, способ жизнеустройства цивилизованных сообществ, во-первых, стал обеспечивать относительно устойчивое их существование, как и всегда homo sapiens, а во-вторых, позволил людям создавать условия для саморазвития своих человеческих качеств. Можно сказать, цивилизация - это антропогенный способ жизнеустройства больших сообществ людей.

Цивилизация как способ жизнеустройства

определяют четыре взаимосвязанных компонента: (1) человек как деятельно-противоречивое биосоциокультурное существо, вернее – достаточно большое множество людей, обитающих в определенном географическом ареале; (2) положение этого ареала на земном пространстве, природно – климатические условия жизни и деятельности членов данного сообщества; (3) тип культуры как совокупность над-биологическим программ, универсалий, фундаментальных ценностей[8], которая позволяет людям отодвинуть природные границы биологического выживания и создать возможности для саморазвития их собственно человеческих качеств; (4) тип социума (совокупности общественных отношений между людьми), способствующий или препятствующий реализации потенциала культуры.[8]

Заключение

Всемирно – исторический процесс предстает в этом случае в виде движения всех народов по единой магистрали. Во главе этого движения, разумеется, Запад, далеко опережающий остальных, но при этом все проходят (одни раньше, другие позже, с железной, не допускающей никаких альтернатив, необходимостью) одни и те же стадии. Те же, кто оказались на обочине или «сошли с дистанции», обречены вообще исчезнуть, либо потеряв собственную культурно-историческую индивидуальность, либо полностью вымерев, как, например, жители Тасмании. Именно так выглядит картина перехода от «традиционного» к «современному» обществу в классических теориях модернизации, самой значимой из которых была, по-видимому, «теория стадий экономического роста» У.Ростоу.

С предельной ясностью сформулировал суть этой позиции профессор международных отношений и социологии в Вашингтонском университете Д.Широ. Утверждая идею о наличии единого для всего человечества направления исторической эволюции, он писал: «Может быть, весь мир и не примет единую модель культуры, но многие ключевые моменты того, что составляет современный, либеральный, западный, демократический, индивидуалистический, капиталистический образ жизни, уже сейчас распространились очень широко, при этом процесс их расширения продолжается». Это составляет подлинное значение процесса, который обычно называют «глобализацией». Все иные культуры вынуждены так или иначе принимать нормативные установки западного модерна. «Общества и системы, которые не адаптируются, отстанут, их народы станут недовольными и склонными к бунтам, и такие общества потерпят крах».

В особенности в XXв., внутренняя потребность людей Запада в обращении к собственным духовным истокам оказалась очень велика. Одно из ярких свидетельств тут – огромная популярность, которой пользуются в современном мире произведения Дж.Толкиена, созданные на базе осмысления и серьезной переработки образов и сюжетов германо-скандинавской мифологии. Толкиен и основанное им литературное направление фэнтези, – несомненно, один из значимых факторов массового сознания, в первую очередь в Западной Европе и Северной Америке. Охарактеризованная внутренняя потребность прямо связано с поисками выхода из духовного кризиса, вызванного коллизиями модерн-эпохи. И весьма симптоматично, что поиски эти в большинстве случаев ведутся по линии возрождения того потенциала многообразия взаимодействующих духовно-мировоззренческих начал, которое изначально обусловило исторический динамизм западной цивилизации, особенно ярким проявлением которой стал феномен «первичной модернизации».[9]

Список литературы:

1. Чистое учение о праве Ганса Кельзена (1988)/ Сб. переводов. Вып. 2. Москва: ИНИОН АН СССР
2. Левин Д.И. (2003) Суверенитет. СПб.: Юридический центр Пресс.
3. Хабермас Ю (2001) Вовлечение другого. Очерки политической теории. СПб.: Наука
4. Варламова Н.В. (2014) Проблемы институционализации наднационального уровня осуществления публично-властных полномочий// Интернационализация конституционного права в условиях глобализации. Труды Ин-та государства и права РАН. №6. С. 8-34.
5. Общественные науки и современность\3(ОН-С)2016., с. 91-97.
5. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М., 2001.
6. Перевалов В.Д. Теория государства и права. М., 2005.
7. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. М., 2004.
8. Степин В.С. (2000) Теоретическое знание. М.: Прогресс-Традиция.
9. Общественные науки и современность\5(ОН-С)2015., с. 65.
9. Общественные науки и современность\6(ОН-С)2015., с. 59, 65.

Олжабаева Баян Сарабековна

главный консультант Информационно-аналитического отдела
Аппарата Сената Парламента Республики Казахстан, Olzhabaeva@mail.ru

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В статье анализируется законодательное регулирование предпринимательской деятельности, изучается его фактическое состояние в разрезе регионов Казахстана, в сфере деятельности, а также по выпуску продукции, определены проблемные вопросы, которые в настоящее время являются сдерживающими факторами развития малого и среднего бизнеса РК.

Помимо официальных источников статистических данных используется информация независимого Центра прикладных исследований «Талап» и Института экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, что придает статье практическую обоснованность.

Түйін. Мақалада кәсіпкерліктің заңнамалық реттелуі талданған, оның қызмет саласы мен өнім шығаруы Қазақстан өңірлері тұрғысында нақты жағдайы зерттелген, бүгінгі күнгі ҚР шағын және орта бизнесінің дамуының тежеуші факторлары болып табылатын проблемалық мәселелері белгіленген.

Мақалаға практикалық өзектілік беретін ресми дерек көздерінен бөлек тәуелсіз «Талап» қолданбалы зерттеулер орталығы мен Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті Экономика институтының ақпараттары пайдаланылған.

Summary. The article analyzes the legislative regulation of entrepreneurial activity, studies its actual state in the context of the regions of Kazakhstan, in the sphere of activity, and also on the output of products, identifies problematic issues that currently constrain the development of small and medium business of the Republic of Kazakhstan.

In addition to the official sources of statistical data, the information of the independent Center for Applied Research "Talap" and the Institute of Economics of the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan is used, which gives the article practical validity.

Сегодня весь мир признает достижения суверенного Казахстана, состоявшегося как современное, цивилизованное государство, основанное на приоритете права и рыночной экономики. Под руководством Президента, Лидера нации Н.А. Назарбаева осуществлены широкомасштабные экономические, политические и социальные реформы.

Развитие предпринимательства является стратегическим приоритетом Казахстана и основой рыночной экономики. В республике действуют около 1 млн. 500 тыс. предпринимателей. В секторе малого и среднего бизнеса заняты более 3 миллиона человек, от которых во многом зависит социальное благополучие страны.

Достижение этой цели возможно только при консолидации усилий бизнес-среды и государства. В течение последних лет были системно реализованы беспрецедентные меры, направленные на комплексную поддержку отечественного предпринимательства, создание благоприятного климата для инвестиций. И теперь задача заключается в полноценном раскрытии частной предпринимательской инициативы, которая обретает особое значение в нынешних условиях.

Выступая на заседании Совета национальных инвесторов, Нурсултан Назарбаев отметил, что в Стратегии развития до 2050 года и Концепции по вхождению в 30-ку развитых стран мира вопрос развития бизнеса стоит вопросом номер один. При этом акцент направлен на развитие малого и среднего бизнеса.

Опыт развитых стран свидетельствует о том, что становление и развитие малого и среднего предпринимательства (далее - МСП) является основным фактором конкурентоспособности, убедительным подтверждением успеха страны и создает благоприятные условия для оздоровления экономики.

В Республике Казахстан развитию МСП за последние годы стало уделяться больше внимания. На это есть свои как внутренние, так и внешние причины, которые при несвоевременном реагировании могут нанести вред экономике, а также отрицательно сказаться на стабильности государства.

С одной стороны, всемирный экономический кризис, падение курса тенге по отношению к доллару, мировое понижение цен на нефть и энергоресурсы, а также санкции в отношении Российской Федерации, с другой стороны, интеграционные процессы: вступление в ВТО и ЕАЭС, которые диктуют новые правила игры, соблюдение которых требуется не только на государственном, но и на международном уровне, подтолкнули нашу страну к поиску наиболее приемлемых условий для развития и поддержки малого и среднего бизнеса.

Анализ ситуации показывает, что вышеназванные трудности не приостановили развитие отече-

ственного предпринимательства, а скорее прости-мулировали его не только к восстановлению, но и совершенствованию.

В этой связи, исключительное внимание вопросам укрепления предпринимательской среды уделено в новом Послании Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», где определены конкретные действия по поддержке малого и среднего бизнеса. Глава государства одним из главных приоритетов призванных обеспечить устойчивые темпы роста экономики обозначил кардинальное улучшение и расширение бизнес-среды. В рамках этого направления поставлены следующие задачи: реализация новой Программы продуктивной занятости и развития массового предпринимательства; принять меры по снижению всех видов издержек для бизнеса, в том числе стоимости услуг в энергетике, транспорте и логистике, а также в ЖКХ; снизить долю государства в экономике до 15% в ВВП, как в странах ОЭСР; расширение государственно-частного партнерства, передача ряда государственных услуг бизнесу; не допускать ценовых и тарифных сговоров.

Реализация указанных мер должна обеспечить увеличение вклада малого и среднего бизнеса в ВВП страны не менее 50% к 2050 году.

Необходимо отметить, что начиная с 2009 года, на протяжении 8 лет все Послания Главы государства были направлены на решение антикризисных мер. Учитывая динамично меняющуюся реальность, в данном Послании Президент вопреки кризису, ставит задачу по обеспечению глобальной конкурентоспособности страны.

На современном этапе экономического развития обеспечение конкурентоспособности любого государства является важнейшей проблемой, характеризующей не только положение страны на мировом рынке, но и определяющей в значительной степени ее национальную безопасность.

В Республике Казахстан поддержка предпринимательства представляет собой комплекс организаций, обеспечивающих благоприятные условия создания, функционирования и развития частной предпринимательской деятельности, в которой существует большое количество различных институтов поддержки, сформированы базовые принципы, а также формы и механизмы содействия.

К институтам развития и поддержки предпринимательства относятся Национальная палата предпринимателей «Атамекен», Фонд развития предпринимательства «Даму» через которые государство оказывает поддержку предпринимателям по всему Казахстану.

Доказательством работы названных институтов является улучшение делового климата в государстве, где в рейтинге Всемирного банка «Doing

Business» по итогам 2016 года Казахстан занял 35 место среди 190 стран мира.

Доля ВВП малого и среднего предпринимательства в ВВП Казахстана в 2015 году составила 24,9%, доля занятых в МСБ в общем количестве занятых более 36%.

Необходимо отметить, что уровень развития МСП в Республике Казахстан в зависимости от природных, исторических и экономических условий в различных регионах не одинаков, и в этой связи имеются разные показатели. В региональном разрезе наблюдается концентрация малого и среднего бизнеса в наиболее промышленно-развитых и густонаселенных районах. В связи с чем, специалисты считают, о необходимости в регионах усиления поддержки внутри каждого региона, а также наладить межрегиональные связи по определенным группам товаров и услуг.

По официальным данным за 2016 год из общего количества действующих субъектов малого и среднего бизнеса 15% приходится на Южно-Казахстанскую область и 14% на г. Алматы. Доля остальных регионов менее 9% от общего количества МСП. Меньше всего действующих субъектов МСП в Северо-Казахстанской области (2,4% из общего числа субъектов).

Среди регионов в развитии МСП лидирует г. Алматы, выпуская более четверти продукции МСП, где почти 70% работающих заняты в малом и среднем бизнесе.

Согласно статистическим данным за 2015 год, в Казахстане в секторе экономики малое и среднее предпринимательство в основном представлено в сфере: оптово-розничной торговли (38,7%); предоставлении услуг (11,5%); сельское, лесное, рыбное хозяйство (15,3%), тогда как в промышленности доля предприятий МСП составляет всего 3,7%. Сосредоточенность малого и среднего бизнеса в сфере торговли, обуславливается тем, что в этой отрасли наименьшие риски банкротства и достаточно наличие небольшого первоначального капитала, и что не менее важно, быстрый оборот капитала.

Также препятствиями для развития производственного сектора МСП служит отсутствие технологий, неконкурентоспособная цена, связанная с высокими производственными затратами, отсутствие квалифицированных кадров и неразвитость инфраструктуры. Соответственно, в плане поддержки МСП усилия должны быть сосредоточены в первую очередь на внедрении современных технологий и подготовке квалифицированных кадров и это в равной мере важно для среднего, малого бизнеса, индивидуальных предпринимателей и фермерских хозяйств.

По итогам 2015 года доля инновационной продукции в ВВП Казахстана составила 0,92 %. Уровень активности предприятий по всем типам ин-

новаций - 8,1%, то есть только 8,1% предприятий имеют инновации в своей деятельности. При этом, уровень инновационной активности предприятий и организаций по технологическим инновациям еще ниже – 5,7% .

Количество крестьянских (фермерских хозяйств) по Республике Казахстан по состоянию на 2015 год составляет 181 154 единиц.

Анализ показывает, что в разрезе областей больше всего предпринимателей фермеров в Южно-Казахстанской области 68 407 тыс. единиц, что составляет 37,7% от общего количества. Вторым по крестьянским (фермерским) хозяйствам является г. Алматы 45 263 хозяйства (24,9%). Самый меньший показатель крестьянских хозяйств в г. Астане 4 единицы¹.

Наблюдается снижение активности субъектов МСП в 2016 году, которая свидетельствует о том, что имеющиеся формы и институты поддержки малого предпринимательства не достаточно эффективны, кризисные явления в большей степени вынуждают МСБ сворачиваться, или уходить в тень.

Необходимо признать, что Правительство достаточно активно и относительно эффективно работает в направлении развития как МСП, так и бизнес-климата в целом. К примеру, все большей популярностью у малого и среднего бизнеса пользуются инструменты государственной программы Дорожная карта бизнеса 2020, Агробизнес-2020. С начала этого года в целях стимулирования и развития предпринимательства начата реализация новой Программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы.

Как показывает мировой опыт помимо вышеназванных институтов и программ решить проблему развития малого и среднего предпринимательства без эффективного правового регулирования невозможно.

Так, на законодательном уровне были внесены существенные изменения, улучшающие положение предпринимателей. Среди стран СНГ Казахстан одним из первых в 2015 году принял самостоятельный Предпринимательский кодекс. Разработка и принятие Предпринимательского кодекса были предметом обсуждений на международных конференциях, круглых столах с участием ученых, экспертов, юристов-практиков, а также и предпринимателей.

Необходимо отметить, научные исследования и научные методы, касающиеся вопросов выстраивания предпринимательства в Казахстане, в разное время занимали казахстанских ученых исследователей. Среди них труды: Т.Е. Кадырова, М. К. Сулейменова, И. В. Амирхановой, С. К. Идрышевой, З.Х. Баймолдиной, С.Ф. Мороз и др. Не всегда точки зрения ученых совпадали, вместе с тем это

привело к систематизации предпринимательского законодательства путем кодификации, не в чистом виде, а с элементами консолидации.

Сегодня современная действительность требует, чтобы предпринимательская активность способствовала развитию конкуренции, снижению издержек производства, улучшению качества продукции, что в конечном итоге будет способствовать повышению благосостояния населения.

В этой связи в правовом поле отдельным Законом

«О сельскохозяйственных кооперативах» регулируется развитие аграрного сектора для создания благоприятных условий для сельхозтоваропроизводителей.

Также национальная налоговая система неоднократно реформировалась под требования экономики, времени. Приняты ряд поправок в Налоговый кодекс, направленных на стимулирование деятельности инвесторов, малого и среднего бизнеса, на упрощение налоговых процедур и совершенствование налогового администрирования, для субъектов малого предпринимательства установлена возможность применения специального налогового режима, упрощающего ведение налогового учета и сокращающего налоговые расходы юридического лица или индивидуального предпринимателя.

В целях устранения многочисленных бюрократических препон на пути создания бизнеса, в 2016 году был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам сокращения разрешительных документов и упрощения разрешительных процедур», которым отменено порядка

34 разрешения, переведено на уведомительный порядок 14 разрешений, исключено в целях оптимизации 105 разрешительных документов.

Вместе с тем, несмотря на приятные государством меры по развитию малого и среднего бизнеса, в этой сфере сохраняются проблемы.

По мнению экспертов идет снижение деловой активности в Казахстане, которое наряду с глобальным экономическим кризисом имеет национальные особенности, о чем свидетельствует рост налоговых поступлений на 1,1 трлн тенге, или 23% на фоне падения деловой активности, что говорит об ужесточении налогового администрирования.

Также ожидается, что принятые следующие поправки в налоговое законодательство повысят нагрузку на малый и средний бизнес, что в долгосрочной перспективе может привести к снижению предпринимательской активности, особенно у малого и среднего бизнеса:

-с 1 января 2018 года ожидается введение пенсионных взносов для работодателей в размере 5%; отчисление работодателей на социальное медицинское страхование с 1 июля 2017 года – 1%; с 1

января 2018 года – 1,5%; с 1 января 2020 года – 2%; с 1 января 2022 года – 3%; с 1 июля 2017 года индивидуальные предприниматели также будут отчислять взносы в фонд социального медицинского страхования в размере 5% от

2 минимальных размеров заработной платы, то есть около 2,5 тыс. тенге в месяц.

Более того, активы трех крупнейших госхолдингов Самрук-Казына, Байтерек и КазАгро выросли с 15,5 трлн тенге в 2011 году до 27 трлн тенге в середине 2016 года (61,2% ВВП Казахстана), что наглядно показывает об увеличении участия государства в экономике.

Финансирование госхолдингов на формально благие цели на самом деле приводит к раздуванию расходов бюджета, повышению налоговых изъятий и не позволяет финансировать действительно важные статьи расходов – такие как образование, медицина, инфраструктура.

Также исследования, проводимые экспертами по изучению делового климата в Казахстане показали о наличии коррумпированности в системе регулирования бизнесом. К числу самых коррумпированных органов, по мнению предпринимателей, относятся таможенные органы, служба экономических расследований и транспортная инспекция.

Наряду с этим, проблемами, сдерживающими развитие кредитования и делающими недоступными инструменты финансирования, стали: высокий уровень инфляции; высокая величина ставки рефинансирования Нацбанка РК; небольшая доля малого бизнеса в структуре ВВП (в 2015 году 25,6%), высокий уровень монополизации экономики; непривлекательность малого бизнеса для инвестиций, наличие барьеров вхождения на рынок и высокого риска банкротства нового предприятия; высокий уровень процентов по кредитам; залоговое обеспечение: большинство владельцев малого бизнеса не являются владельцами ликвидного имущества; отсутствие долгосрочного кредитования малого бизнеса; проблема недоступности либо сложности с получением земельных участков.

В данном случае также ощущается отсутствие комплексных исследований, посвященных проблемам предпринимательской деятельности и управления предпринимательством в целом в республике, что подтверждает о том, что в Казахстане сегодня назрела необходимость принятия конкретных мер по поддержке бизнеса, обращаясь к передовому опыту зарубежных стран.

К примеру, можно изучить и применить опыт Сингапура, как страны с наиболее благоприятным условием для ведения бизнеса. У Сингапура сильные социальные и экономические позиции, привлекательный инвестиционный климат, безопасность инвестиций, льготная налоговая политика для малого бизнеса, отсутствие коррупции, развитая правовая система, хорошо развитый банковский сектор, создают отличный фундамент для привлечения все больше инвесторов и предпринимателей.

В достижении поставленных целей необходимо проводить дальнейшее совершенствование законодательства, решать проблемные вопросы правового обеспечения развития предпринимательства, устранить административные барьеры и преодолеть коррупцию, обеспечить финансовую поддержку малого и среднего бизнеса.

Только строгое решение на правительственном и региональном уровнях этих важных вопросов откроет ключ к успешному развитию и совершенствованию предпринимательства, поднимет деловую активность и инициативу широких масс к участию в созидательном труде во благо процветания страны и народа.

Использованные источники:

1. *Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г.* «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»;
2. *Предпринимательский кодекс РК, 2015 г.*,
3. *Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах», 2015 г.*;
4. *Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам сокращения разрешительных документов и упрощения разрешительных процедур», 2016 г.*;
5. *Статистические данные Комитета по статистике МНЭ РК (за 2015-2016 гг.)* <http://stat.gov.kz>;
6. *Анализ и исследования Центра прикладных исследований «Талап»;*
7. *Сайт* <http://russian.doingbusiness.org/>;
8. *Предпринимательская деятельность в РК., Алматы, 2016 год. брошюра Института экономики Комитета науки Министерства образования и науки РК (под редакцией Р.З.Жалеловой).*

«МӘНГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ АРҚАУЫ

Мәңгілік ел, тәуелсіздік, азаттық ұғымдарының мазмұны бір-бірімен үндесіп жатыр. Осы ретте Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Тарих толқынында» аты еңбегінде: «Түркі халықтары жұмылған жұдырықтай болып біріккен кезде ғана, геосаяси тұрғыда тең құқықты субъект ретінде әлемдік үдерістерге ықпал ете алады», - деген ой айтады.

Сөз құдыреті мен заң құдыретін сақтап қалған көшпенділер мәңгілік ел болуды көкседі. Оның астарында бақытқа ұмтылған елдің арман-мұраты, ізгілікке бағытталған мақсат-мүдделері тоғысқан. Нақты айтқанда, мемлекеттің ғасырлар шеңберінде, ірі державалар арасында бәсекеге төтеп беретін және өзіндік қорғаныс саясатын берік ұстанатын ұлы идеясы жатыр. Демек, бұл қазақ елінің ғасырлар бойы армандаған мақсаты, Тәуелсіздік жолындағы жанқиярлық еңбегі мен тынымсыз шығармашылығының жемісі.

Өз ұлтын өркендеген өнегелі елдің қатарында көруді көксеген Абай Құнанбайұлы қазақ би-шешендерінің даналығынан сусындап өсті. Демек, Абай туған халқының мешеу мінезін ғайбаттады десек қателесеміз, керісінше, ол-өз елін зерделікке, саналыққа шақырған дарынды тұлға. Әрбір сөзі даналыққа толы хакім Абай адам деген атына дақ түсірмей, ақиқатқа жан-тәнімен қызмет етті. Содан болса керек, Абайдың қара сөздері-тұнып тұрған тәрбиенің көзі, бүкіл адамзатқа ортақ ар-ождан қағидаттары. Осы жайттарды таразыласақ, Абайдың адамзаттың ойшылы атануының негізсіз еместігін түсінеміз. Сөз патшасы Абай «Ақылсыз би болмас, сәулесіз үй болмас, жүректе оты жоқ адамда ми болмас» деген қағиданы алға тартты. Міне, осы ойдың астарында «Балаң билердің» ана сүтімен дарыған қасиетті ұғынуы, бесік басынан, ошақ қасынан басталған ауыз әдебиетін, туған халқының болмысымен бірге жасаған әдет-ғұрпын, әрісі би-шешендеріміздің өлмес мұрасын, - берісі хандарымыздың жарғысын бойға дарыту арқылы саналы ұрпақ қалыптасатына көз жеткіземіз. Соның жарқын мысалы, Абай Құнанбайұлы он үш жасынан бастап сот билігіне араласқан. Оның кеменгер болып қалыптасуына қазақ әдебиеті мен шығыстық ілімді жетік меңгеруі әсер етті. Міне, сөз басында «Мәңгілік Ел» болуды көксеген халқымыздың басты мүддесі – Отанды сүю, бабалардан мирас болып қалған жеріміз бен елімізді қорғау, атадан балаға берілетін салт-дәстүр атты ұллы мұраны қадірлеу, оны көздің қарашығындай сақтау және кейінгі ұрпаққа аманат етіп табыстау

идеясы жатыр. [1]

Ширек ғасырлық мәжеге де алыс қалған жоқ. Ата-бабаларымыз аңсаумен өткен азаттыққа қазіргі буынның қолы жетті. Бұл – үлкен бақыт. Одан енді мәңгілік ажырамау үшін бәріміз де ел бірлігін нығайтып, табысын молайтуға үлес қоса білуіміз керек.

Әрине, тағылымы мол тарихымызбен, ұлы бабалардың ұлағатты өмірінен алар сабағымызбен алдағы асулардан асып, биікке көтерілеміз деген ой жарқын болашаққа жол бастайтыны анық. Сондықтан, Елбасы өз Жолдауында халқын ерік-жігер мен еңбексүйгіштікке, мақсаткерлік қасиеттерді бойға сіңіруге шақырды. Мәңгілік ел болу жолындағы осындай келелі, ұлы істер жаңа биіктерді бағындыруға нәсіп етсін.

Қазақстанның жаңаруы әлемдік өркениеттің көшіне ілесуі барысындағы өзін-өзі айқындауы ұлттық және мәдени өзіндік бірегейлік мәселесін күн тәртібінің алдына шығарады. Қазіргі Қазақстан үшін бірегейліктің нақты үлгісі оның саяси және мәдени өміріндегі ең бір қиын да күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Елбасы Н. Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» атты еңбегінде бұл мәселені шешуде екі деңгейлі көзқарас керектігін айтады және бұл бүгінгі күні де өзінің өзектілігін сақтап отыр. Оның алғашқысы «азаматтық әрі саяси бірлікті қазақстандықтарда қалыптасқан саяси құндылықтарды басым тетікке айналдыру арқылы қалыптастыру... Оның мәні – өзіміздің азаматтық саяси тағдырымызды барша азаматтардың тағдырымен бірдей дәрежеде қорғайтын Қазақстан мемлекетімен ұштастыруда жатыр. Бұл – біздің бірлігіміз бен орнықтылығымыздың іргетасы. Бірегейліктің екінші деңгейі қазақтардың өздерінің ұлттық бірегейлігіне байланысты... Бұл қазақтың ұлт ретінде өзін өзі түсінуі мен рухани өрістерін анықтау мәселесімен байланысты».

Біздің елімізде, сонымен қатар, анағұрлым кең интеграцияны білдіретін «еуразияшылдық» идеясы да кеңінен талқыланды. Сондай-ақ, қоғамның идеялық шоғырлануына септігін тигізетін әлеуметтік-экономикалық сипаттағы «Қазақстан – 2030» стратегиясы, «Әлемнің бәсекеге қабілетті 50 елінің санатына ену», «Зияткерлік ұлт қалыптастыру» идеялары да соңғы кездері ресми билік тарапынан да, бейресми ұйымдар тарапынан да қызу пікір таластар тудырды. Дегенмен, ұлттық идеяның рухани сипатының маңызы алдыңғы орында болуы тиіс және бұл тұрғыдан алғанда

Президенттің бастамасымен көтерілген «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының теңдесі жоқ. Тұтастай алғанда, ұлттық идеяның әр алуан қырлары айқындайтын бұл бағдарламалар мен тұжырымдар, жолдаулар мен үндеулер, доктриналар мен идеялар Қазақстанда жүргізіліп отырған сыртқы және ішкі саясаттан алыс емес әрі Қазақстанды мекен ететін халықтардың идеялық және рухани-адамгершілік тұрғыда топтасуына, жұмылуы мен шоғырлануына орасан зор оң әсерін тигізеді.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап Президент Н.Ә Назарбаев ел бірлігі, тәуелсіздік, өзара келісім мәселелерін жиі айтып, елдің ең негізгі құндылығына айналдыруға күш салды. "Бірегейлендірудің бірінші деңгейі – біздің азаматтық әрі саяси бірлігіміз деп айтуға болады. Біздің қазақстандықтарды Қазақстан халқының азаматтық санасындағы басты да басым тетікке айналдыру болса керек" деп жазады.[2]

Мемлекеттің дамуы мен қызметін ұйымдастыруға қажет идеялар мен көзқарастардың тұтастай жүйесін де «мемлекеттік» деп бағалайды бірқатар сарапшылар. Демек, «Мәңгілік Ел» идеясы ұлттық – мемлекеттік идеяның негізі, іргетасы десек те болады. Және де, ең бастысы, бұл идея елдің өткеніне ғана қатысты емес, болашағына қызмет ететін идея. Көне түркілераңсаған Мәңгілік Ел шын мәнісінде бұл бүгінгі біздің түсінігіміздегі мемлекет. Біздің бабаларымыз шынайы түрде берік, өзгелерге де ықпалынт жүргізі алатын мемлекет ретінде көргісі келді, міне, біздің ұрпақтың маңдайына сол бабаларымыздың арман еткен қуатты да ықпалды мемлекет құру бақыты тиді. 2017 жылы Түрік қағандығының 1465 жылдығы, 2024 жылы Алтын Орда мемлекетінің 800 жылдығы сияқты атаулы даталарды да ұмытпауымыз тиіс. Әрине, Қазақ хандығының құрылған жылын анықтап, оған лайықты баға бермей тұрып, Қазақ мемлекетін құрған хан-сұлтандарға, батырларға құрмет көрсетпей тұрып, күллі түркілік құндылықтарға иелік етуге ұмтылу ерте шығар, бірақ біз күллі түркінің атажұртында отырған елміз. Оның үстіне, Мәңгілік Ел идеясын қайта жаңғырту арқылы Қазақ мемлекеті өзін баяғы Дала империяларының мұрагері, көне мемлекеттілік дәстүрлердің жалғастырушысы етіп жариялауда. Түптің-түбінде бүгінде біз айтып жүрген «Мәңгілік Ел» ұғымын орыс тіліндегі «державность» сөзінің баламасы ретінде қабылдауға болады. Біз жай көптің бірі болатын мемлекет емес, озық, ықпалды мемлекет құруға ұмтылуымыз қажет. Себебі, қазіргі заманда тек белсенді, қуатты мемлекет ғана өміршең, қателерге төтеп бере алады. Осыдан бірнеше жыл бұрын, Қазақстан дамыған елу елдің, енді отыз елдің қатарына ену қажеттігі жөніндегі Елбасының сөздері бұл тек жай ұран сөздер емес, ұлтты, халықты тек алға, бәсекеге қабілетті болуға тартқан Стратегия. Сондықтан, қазақтың жаңа сапаға көтерілуінің кезекті маңыз-

ды мәжесі. Бұл бастысы болашақта ұлттың сапасын, мемлекеттілікті арттыру мен азаматтардың жүрегінде мемлекетшілдік сезімін ұялатудың жаңа бір мүмкіндігі. Яғни, басты мақсат – Мемлекеттілік дәстүрдің сабақтастығын жаңғырту, бекіту. Және де бұл «Мәңгілік Ел» идеясын бұқараның санасына сіңіру үшін қажет.

"Қазақстан жолы - 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" – қашанда жастардың жарқын болашағына бағыт-бағдар беретін маңызды құжат. «Мәңгілік Ел» - бәсекеге қабілетті ел, оған жеткізетін бәсекеге қабілетті ұрпақ болмақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә Назарбаевтың қоғамымыздың қазіргі мен ертеңісіне қажетті рухани күштің көздерін қайдан көруге, неден іздестіруге болады деген көкейтесті ойын таратқан жолдауы білім беру мекемелерінде, ғалымдар арасында үлкен серпіліс жасады. Демек, елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батып бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттың игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен ұлттық тәлім тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету басты міндетіміз. «Мәңгілік Ел»- жалпы ұлттық идеясы-тәрбиесіндегі стратегиялық бағдар беретін негізгі идеология тұрғысынан бүгінгі жоғары оқу орындарында тарихи тағылым ретінде қабылданып отыр. Көп ұлтты Қазақстан Республикасында мемлекеттік идеология тұрғындардың құрамын ескере отырып, жүргізіледі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә Назарбаев біздің мемлекетімізде "барлық халықтардың бір-біріне сіңісіп кетуіне және бір-біріне қысымшылық жасауына, ұлттық құндылықтарға, тілге, жалпы адамзаттың ұлттық байлықтарға құрметпен қарамаушылыққа жол жоқ", деп көрсетеді. М. Шоқайдың "Ұлттық мәдениеттен жұрдай рухта тәрбиеленген ұрпақтан халқымыздың қажеті мен мүддесін жоқтайтын пайдалы азамат шықпайды", деп түйінді ой-пікірі ұлттық рухани – адамгершілік құндылықтарды бойына сіңірген адам ғана қандай да келеңсіз іс-әрекеттерден аулақ жүретініне себеп болатыны мәлім деген ойды білдіреді.[3]

Ұлттық идея төңірегіндегі арнаулы әдебиеттер мен қоғамдық пікірде жинақталған ойлар бүгінгі күні онан ары философиялық тұрғыда, ғылыми тұрғыда жіктеуді, жүйелеуді қажет етеді.

Ұлттық идея - мемлекетіміздің демографиялық және ақпараттық - саяси технологиясын заманға сай ұлттық негізде өргіздіріп, ұлттық мәні мен рухын тең дәрежеде дамытуға атсалысуы тиіс. "Ұлттық идеяның негізі -Тіл, Дәстүр, Дін, сондай-ақ одан әрі қоғам, мемлекет, үкімет болып кете береді. Ұлтты діннен бөліп қарауға қанша болмаса, Ұлттық идеяны да сонша бөліп қарауға болмайды"[4]

Тәуелсіздігін алған қоғамда қазақ халқының тарихы-мәдениетімен, мәдениетін – дәстүрмен,

дәстүрін- басқару салтымен , басқаруды- өндіріс тәсілімен, тіршілік тәжірибесімен – жаңашыл ағыммен үйлестіретін шешуші кезең келді.

«Мәңгілік Ел» 1) ұлттық идеяның тұғыры, ұлттық идеологияның басты ұстанымы; 2) «елдің біріктіруші күші, таусылмас қуат көзі»; 3) еліміздің рухын көтеретін саналы ұрпақтың қалыптасуына, болашаққа ұмтылуына қажетті ұлттық инновацияның арқауы; 4) бүгінді болашақпен ұштастыруға, үйлестіруге арналған сенімді серпілістің арқауы, ілкімді істердің жалғасы. Қиялда қанаттанған мәңгілік сезімді сергітті.

Ұлттық идеяны дайындау үдерісін шартты түрде бірнеше кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бірінші кезеңі, халықтың ұлттық идеологияны әзірлеудің мүмкіндігі мен оның мақсаттылығы туралы ой-пікірлерді қабылдамауы. Бұны ел тұрғындарының кеңестік идеологиялық вакуум кезеңі ретінде белгілі [5] Қоғамдағы әлеуметтік құрылымның өзгеруі, азаматтардың өзіндік этникалық және діни сапа-сезімнің өсуі бірегейліктің кеңеюіне әкелді. Осыған орай 2000 жылдардан бастап Қазақстан халқын ұйыстырып, бір мақсатқа жұмылдыратын идеялар мен құндылықтарға бағытталған осы үдірістің екінші кезеңі басталды. Бұл кезеңде мемлекет құрушы ұлт мәселесі бойынша азаматтардың жоғары белсенділігі көрінді. Осы тақырыптағы хабарлар ресми, сондай-ақ ресми емес ақпараттық кеңістікте де толығымен басталды. [6]

Ұлттық идея – бұл құндылық, ол үшін жұртшылық өзін-өзі шектеуге дейін барады. Дегенмен, идеялардың нақты тәжірибесімен байланысының жоқтығы ұлттық идеяның тиімділігі мен қызметін нөлге жақындатады. Ұлттық идея – бұл кейбір ұлттық аумақтағы бейбіт өмір сүрудің тәсілі туралы мессидж десе болады. "Осы құндылықтарды неғұрлым тасымалдаушы болған сайын, соғұрлым біздің маңызымыз да арта түспек, біз осы үшін де өмір сүріп келеміз": күнделікті күнкөрістің қамымен жүрген халыққа өмірдің мәнін түсіндіреді, бейбітшіліктің маңыздылығын түсіндіреді. [7]

Ұлттық идеяның принциптеріне мыналарды жатқызамыз:

1. Ұлттық идея әмбебап сипатта болып, жалпы әлемдік ауқымдағы құндылық ретінде қарастыруы қажет.

2. Ұлттық идея үнемі жағымды сипатқа ие, ол ұлттан үстен, мәдениеттен тыс және азаматтық тұрғыдан жүйелі.

3. Ұлттық идеяның тұрақтылығымен соның негізінде қалыптасатын бірегейлік экзистенциалды таңдаудың нәтижесі болып табылады.

4. Ұлттық идеяны жүзеге асыру бойынша ақпараттық үгіт-насихат науқанының басты элементтері азаматтар екендігі белгілі.

Бірлік пен ынтымақ сияқты рухани құндылықтар барлығымызға ортақ құбылыстар. Бүгінгі күні еліміздегі жүзден астам ұлт пен ұлттардың

70 пайызы "қаны бір, тілі бір, діні бір" түркі жұрты.

Еліміздегі бірлік пен ынтымақтастыққа соңғы жиырма жылда өлшеусіз үлес қосып келе жатқан Қазақстан халқы Ассамблеясының абзал миссиясының басты бағыты осында болса керек. Достық пен түсіністіктің өзіндік әлеуметтік лабораториясына айналған бұл құрылымның толымды жұмыс істеуіне Елбасымыз айрықша қамқорлық жасап келеді. Алыс пен жақындағы елдер бұл ерекше әлеуметтік сипаттағы қазақстандық үлгіні өздеріне алуға тырысуда.

«Мәңгілік Ел» идеясының құндылығы мен тартымдылығын неден аңғарамыз?

Біріншіден, ұлттың ұстанымды бұл идеясы Қазақстан дамуының ішкі қажеттілігінен мемлекеттік тұтастығын сақтаудан, қоғам тұрақтылығы мен ел бірлігіне қызмет ететін патриоттық тәрбиені жеделдетудің; екіншіден, интеллектуалды дәстүрдің ықпалынан, дүниені тұтас қабылдамақ талпыныс пен іріктеулі талғамнан нәр алатынын; үшіншіден, Қазақстанның өзіндік мәдениет, дәстүр, тұрақты әлеуметтік тәртіп және әлеуеті мол мүмкіндіктен қолдау табатынын, төртіншіден, гуманитарлық қауіп – қатерге қарсы іс-шараларда сарапталына-тынын сезінудеміз. Мәңгілікке демей тұрақты өндірісте, озық өнерде, жарасымды өмірде, құндылықтарды қолдайтын қоғамдық ниетте көрініс алады, тұрлаулы жолда құптарлыққа бөленеді. [8]

Мәңгілік Ел идеясының рухани күші -1) азаматтық теңдікте, еңбексүйгіштікте, адалдықта, оқымыстылық пен тағаттылық үлгісінде; 2) қоғамдық жүйені бекіте түсетін іс-қайратты демейтін ұйытқылықта; 3) айқын, креативты ой түйіндерінде, іргелі, сарынды бастамада, әрбір бірлестікті күшейтетін қажеттілікте; 4) біртұтас халықты жарық күннің болашақтағы саяси – әлеуметтік, этномәдени жағдайларына бейімдейтін әлеуетінде, демократиялық дәстүрді күшейтуге жұмылдырар мүмкіндігінде. Ішкі және сыртқы талпыныс тоғысында өтімді сөз, озық ой, жарасты дәстүр бірін – бірі нәрлендіріп, адам үмітіне мәңгі шуағын төгеді.

Мәңгіліктің арқауын ширату үшін стратегиялық ресурсты – әлеуметтік тартылысты, мәдени дәстүрді және қайта өрлеу жобасын жүзеге асыру, сондай-ақ шығармашылық, интеллектуалды және адамгершіл активті жандандыру, пісіріп жеткізу қажет. Мәңгіліктің ресурсы а) әлеуметтік белсенділік пен мәдени капиталдың айналымынан, ә) азаматтық ынтымақпен кәсіби сауатты ұйымдасудан, б) білімдарлық, құзырлық, дарынды ықпал, жігерлі зияткерлік, өзін-өзі ұйымдастыратын қабілеттен құралады. Болашақ бастауы- өшпес ішкі шуақта, әрекетті тірілтер, тұлғаны топтастырар қуатта.

Қазақ елінің рухани-интеллектуалды құндылығы туыстық сезімге, күнделікті ашық-жарқын араласқа, адамгершіліктің әліппесіне сүйенген білімдарлық сауаттылыққа, сабырлыққа үйретуде. Бітімді әрекет адамның жан дүниесін

екпін-екпін тазартады, ақыл – ойын ұшқындатып, туып – өскен ортаға деген тартылысты үдетпек. Туған жерге деген тартылыс, туыс- жақынға деген тәнтілік, табиғаттан тыс, құдыретті күшке табыну, көптен бөлінбей, қауымдастықтың дегеніне көну, өзін шоқтығы биік рухани әлемнің құрамдас бөлшегі ретінде қарастыру, осы жеті құдыретті Пір тұту және жүректе сақтау – қазақтың рухани әлеуеті мен байлығын құрайды.

Еліміздің елеулі кезеңдерін, ұлтымыздың құндылықтарын халық жадында қайта жаңғырту, ұрпақтар санасына сіңіру – төл тарихымыздың іргелі де таңдаулы сұраныстары. Іргелі таңдаудың түйіні – елдің өз тағдырына, ұлыс пен ұрпақтың болашағына деген шынайы қамқорлықты реттеуге күш біріктіру. «Тірлік бастауы – бірлікте» деген халық даналығы жаңа кезеңде елдік сипат алуға.

Еліміз бен мемлекетіміздің тәуелсіздігін тұрақтатуға тірек-тұтқа болған құндылықтар, тәжірибе мен тәсілдер туралы тағлымды, білімді, тәлімді, ғылымды бірге және топтастыра қалыптастыру, оларды ұрпақ санасына біртұтас өндіру – өткір, ортақ және стратегиялық мақсат-мүддеге айналуға.

Елдік бітім барысында ұлттық мүддеміз бен мұратымызға жақын идеялық бастамаға, ғылыми негізге, құнды әдістемелі ізденіске, әлеуметтену нұсқауына, қысқасы, келелі де кешенді әрекетке сұраныс артуда. Мәңгілік Ел жобасы мен саясатына кемелді әлеуметтік-мәдени көзқарастарды сараптайтын, еліміздің болашағына жақын зерттеу желісі мен білім беру саласын топтастыратын кез келгенін кеңірек сезінудеміз. Тәуелсіз елдің жаңғыру жолдарын болжайтын көзқарасты, бағалайтын тәсілді, жалғастыратын тәжірибені топтастыратын әдістемелі әрекет бәрімізге де, әрбір маманға да қажет.

Н. Назарбаев " Мәдениеттілік, отансүйгіштік, ұлтжандылық әрбір отбасындағы тәрбие шеңберінен бастау алса, әділдік пен заңдылықтың күретамыры Ата Заңымыздың бұлағынан арна тартады. Мұның бастауында «Дала демократиясы» тұрғаны айқын" - деген болатын.

Президент «Халық өзінің егемен құқын пайдаланып, қабылдаған Конституция қол сұғылмас қа-

сиетке, жоғары заңдық қана емес, рухани – адамгершілік киеге ие болады, сөйтіп ол қазақстандық патриотизмді тәрбиелеудің іргетасына айналады», деген болатын. Сол сенім жетегінде Қазақстан өз дамуының стратегиялық бағдарын айқындап, әлеуеті артқан, азаматтық қоғамның нышандары сомдалған елге айналды. Алдағы мақсат – бұрынғыдан да айбынды, яғни әлемдегі дамыған 30 мемлекеттің қатарына қосылу. Қазақстанның әлемдік аренадағы жетістіктерінің және экономикалық өрлеуінің түп қазығы – Ата Заң қағидаттарының қалтқысыз орындалуына жатыр деп білеміз. Ел Конституциясы 20 жыл бойы мемлекет пен қоғам тұрақтылығының және оның өркендеп, дамуының, халқымыздың болашаққа деген сенімнің кепілі болып келеді. Ата Заңымыз «Мәңгілік Ел» идеясын ақиқатқа айналдыруға бет түзеген Қазақстанның айшықты бейнесін бедерлеп қана қоймай, оның әлем алдындағы беделін даралап көрсетуге әлі де зор ықпалын тигізери анық. Сондықтан, оның саяси-құқықтық салмағын терең түсініп, құндылығын бағалай білу маңызды.

Әдебиеттер:

1. Әділ Құрықбаев, «Мәңгілік Ел- Ұлы мұрат жолында» // Журнал "Заңгер". №4, 2015, б. 9.

2. Каратаева Леся «Мәңгілік Ел» идеясын ақпараттық кеңістікте жылжыту // Қоғам және Дәуір 3/2015, б. 74

3. Назарбаев Н. "Тарих толқынында" - Астана. 190 бет

4. Казахстанский путь – 2050: Единая цель, Единые интересы, единое будущее. Послание Президента РК Н. Назарбаева "Народу Казахстана". 17 января, 2014г

5. Карин Е. Ұлттық идеологияның темірқазығы – Мемлекеттілік // Қоғам және Дәуір. 1/2015. б. 19.

6. Мустафаева А.А «Исламское возрождение в Казахстане в 90-е годы XX века». // Вестник КазНУ, 2013. №5. с. 67

7. Бык А. «Национальная идея Казахстана» // <https://zonakz.net>

8. Аманхан Әлімұлы "Ұлттық идея туралы үзік сыр" // Ақиқат №8. 2016, б. 42

Сман Айсана

Доктор юридических наук, профессор Университета «Туран Астана», Астана

Латкина Елена Николаевна

магистр юридических наук Университета «Туран Астана», Астана

Гахарманова Наргиз Байрамовна

магистр юриспруденции Университета «Туран Астана», Aysana1966@mail.ru

ПРАВА И СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН – ВЫСШАЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ЦЕННОСТЬ ДЛЯ ГОСУДАРСТВА

Түйін. Бұл мақалада адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын талқылайды. Авторлар адамның және азаматтың санаттағы құқықтары мен бостандықтарын бөлу мәселелерін зерттеуге. Бұл аспект халықаралық құқықтық жағдайы мен ұлттық заңнамасына қарастырылады. Бөлек, авторлары қазіргі Қазақстанның саяси және экономикалық жүйенің шоғырландыру кезінде жүзеге асыру үшін қажетті іргелі құқықтары мен бостандықтарын, сондай адамның және азаматтың әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарын қарайды.

Резюме. В данной статье рассматриваются конституционные права и свободы человека и гражданина. Авторами исследуются вопросы разделения прав и свобод человека и гражданина по категориям. Данный аспект рассмотрен с международно-правовой позиции и национального права. Отдельно авторами рассмотрены социальные права и свободы человека и гражданина, как основных прав и свобод, необходимых для реализации в период упрочения политической и экономической системы современного Казахстана.

Summary. This article examines the constitutional rights and freedoms of man and citizen. The authors examine the issues of the separation of rights and freedoms of a person and a citizen by categories. This aspect is considered from the international legal position and national law. Separately, the authors consider the social rights and freedoms of man and citizen, as the basic rights and freedoms necessary for implementation during the consolidation of the political and economic system of modern Kazakhstan.

В казахстанском общественном сознании прочно утвердилась идея прав человека, что закономерно связано с общими процессами демократизации страны в эти годы.

О правах человека много говорят и пишут, они постоянно у всех на слуху, активно обсуждаются на всех уровнях - от президента до рядовых граждан. Тема прав человека освещается в СМИ, присутствует в речах государственных деятелей, политических лидеров, парламентариев, в докладах участников различных научных конференций. В нашем общественном сознании, как и во всем

мире, идея прав человека утвердилась как важнейшая гуманистическая ценность и неотъемлемый элемент демократии.

При любом демократическом устройстве права и свободы граждан представляют собой важнейший социальный и политико-юридический институт, объективно выступающий мерилем достижений данного общества, показателем цивилизованности. Он служит средством доступа личности к духовным и материальным благам, механизмам власти, реализации своих интересов, волеизъявления. В то же время это - неперемное условие совершенствования самого индивида, упрочения его статуса, достоинства, независимости, «суверенности».

Основой современных демократических теорий правового статуса человека и гражданина явились идеи, высказанные еще в XVII-XVIII веках такими философами-просветителями как Дж. Локк (1632-1704), Ш.Л. Монтескье (1689-1755), Ж.Ж. Руссо (1712-1778), Ф.А. Вольтер (1694-1778), в частности идея о том, что человек - высшая социальная ценность общества и государства. Он обладает естественными, неотъемлемыми правами (право на жизнь, право на свободу и др.), которые не могут быть никем отняты - ни правительством, ни обществом. Нам представляется необходимым отметить и более ранние правовые источники правового статуса человека и гражданина: Великую Хартию Вольностей 1215 г. (Англия), Петицию о праве 1628 г. (Англия), Habeas Corpus Act 1679 г. (Англия) (Акт о лучшем обеспечении подданного и о предупреждении заточений за морями), и другие документы. Хотя исследователи относят эти документы к разряду памятников истории, невозможно отрицать их важную роль в развитии демократии.

В конце XVIII в. после буржуазных революций во Франции, Англии, Америке права и свободы были закреплены на законодательном уровне. В частности, во Франции 26 августа 1789 г. была провозглашена Декларация правового статуса человека и гражданина и гражданина, а в Америке 26 сентября того же года - Билль о правах (поправка к Конституции США).

Вплоть до гигантских потрясений XX века - первой мировой войны, Октябрьской революции 1917 г., второй мировой войны - даже в государ-

ствах с давними республиканскими и демократическими традициями фактически не признавалось не только равенство всех людей, но и возможность защиты человека, за которым признаются индивидуальность и полное уважение его прав вне зависимости от взглядов, уровня культуры, образования, места в обществе, благосостояния, расы, национальности и цвета кожи.

Такое изменение отношения к проблеме прав человека, как на международном уровне, так и внутри государств во многом стало возможным благодаря учрежденной в 1945 году Организации Объединенных Наций и ее деятельности. Ее основной задачей является поддержание мира, безопасности, уважение правового статуса человека и гражданина и распространение идей об этих правах.

Институт прав и свобод человека и гражданина является центральным в современном праве, ибо в нем заложены ключевые гарантии защиты народа в целом и каждого конкретного человека и гражданина от произвола государственной власти, что, в свою очередь, является неотъемлемым условием нормального функционирования и развития правового государства [1].

Наиболее часто встречающаяся в юридических исследованиях является классификация ООН, в которой выделены следующие группы правового статуса человека и гражданина: гражданские права; политические права; экономические права; социальные права; культурные права [2].

В историческом контексте современные исследователи выделяют три поколения прав:

первое - политические и личные права, провозглашенные в свое время первыми буржуазными революциями и закрепленные в известных декларациях (американской, английской, французской);

второе - социально-экономические права, возникшие под влиянием социалистических идей, движений и систем, в том числе СССР (право на труд, отдых, образование, социальное обеспечение, медицинскую помощь и т.д.); они дополнили собой прежние права, получили отражение в соответствующих документах ООН;

третье - коллективные права, выдвинутые в основном развивающимися странами в ходе национально-освободительных движений (право народов на мир, безопасность, независимость, самоопределение, территориальную целостность, суверенитет, избавление от колониального угнетения, свободу, достойную жизнь и т.д.) [3].

Выделение трех поколений прав в значительной мере условно, но оно наглядно показывает последовательную эволюцию развития данного института, историческую связь времен, общий прогресс в этой области.

В правовой литературе подвергнута справедливой критике концепция иерархии прав по степени их значимости. В частности, отмечаются «зигза-

ги восприятия роли социально-экономических прав», попытки объявить их «социалистическим изобретением», неизвестным «цивилизованным странам». Эти права якобы лишены качеств «юридических возможностей, защищаемых судом» [4]. Смягченным вариантом такого подхода является оттеснение на второй план социально-экономических прав как прав иного порядка в сравнении с личными неотъемлемыми правами, относимыми к «высшему разряду».

Однако можно отметить, что такое противопоставление прав является не оправданным, так как все они для личности важны и нужны, каждая их группа по-своему выражает ее интересы. Более того, именно сейчас казахстанские граждане на себе почувствовали значимость многих социально-экономических прав, которые ранее были в большей мере гарантированы, чем сейчас, когда складываются «несоциалистические» отношения. Утрата этих завоеваний особенно остро ощущается в наши дни.

Разграничение конституционных (основных) прав и свобод человека на личные, политические и социально-экономические - наиболее распространенное основание их классификации. Однако основные права и свободы можно классифицировать и по другим признакам:

- по субъекту - на права и свободы человека (для них характерна конституционная формулировка «каждый») и на права и свободы гражданина (осуществляются только гражданами Республики Казахстан);

- по форме осуществления - на индивидуальные и коллективные. Индивидуальные права и свободы реализуются личностью самостоятельно, без участия других лиц (право на жизнь, на личную неприкосновенность, свобода слова и т.д.). Коллективные права и свободы человек самостоятельно реализовать не может - необходимы согласованные действия по реализации аналогичных прав и свобод другими индивидами. К примеру, «каждый имеет право на объединение», но воспользоваться этим правом должны не менее трех человек, иначе общественное объединение никогда не будет создано;

- по механизму реализации - на права, свободы, реализуемые вне правоотношения (например, право на жизнь, на свободу, на личную неприкосновенность), и права, свободы, реализуемые посредством участия лица в каком-либо правоотношении (например, право выбирать род деятельности и профессию, право на конкурсной основе бесплатно получить высшее образование);

- по моменту возникновения - на права, свободы, возникающие у индивида с момента рождения (в частности, право на охрану достоинства личности), и права, свободы, момент возникновения которых специально оговорен в действующем зако-

нодательстве (к примеру, право избирать в органы государственной власти и местного государственного управления и самоуправления возникает у гражданина Казахстана только по достижении им 18-летнего возраста) [5].

В Конституции РК правам и свободам человека и гражданина посвящена отдельная глава 2. Вторая глава Конституции «Права и свободы человека и гражданина» конкретизирует и развивает положения статьи 1 Конституции о человеке, его правах и свободах как высшей ценности [6].

Институт прав и свобод человека и гражданина является центральным в современном праве, ибо в нем заложены ключевые гарантии защиты народа в целом и каждого конкретного человека и гражданина от произвола государственной власти, что, в свою очередь, является неотъемлемым условием нормального функционирования и развития правового государства.

Выделяют личные, политические и социально-экономические права человека. Причем все эти группы прав одинаково значимы.

Права человека должны носить неразделимый характер, так как они образуют единое целое, а человек может быть свободен только тогда, когда он защищен от произвола и нищеты.

Западные страны преуспели на пути политической демократии, но не социальной, что нередко сводит на нет многие их достижения. Лишь в последнее время социальной стороне жизни людей стало уделяться неизмеримо больше внимания.

В Республике Казахстан сегодня в области теории прав и свобод человека наблюдается определенный прогресс, особенно в смысле законодательного их оформления, общественного внимания, политического и философского осмысления, научного понимания.

Однако ученые-правоведы обращают внимание и на другую сторону вопроса. «Конституция - не литературное произведение, а строгий юридический документ. Его смысл не в том, чтобы до предела насытить текст красивыми фразами из международно-правовых актов о правах человека. Конституция должна опираться на традиции и реалии собственной страны, ее нормы, особенно если это касается прав человека; она действительно призвана давать человеку возможность жить по меркам цивилизованного мира. Иначе вся правовая система будет оставаться ущербной и неполноценной» [7].

По нашему мнению, в настоящее время в Казахстане в большей степени реализуются личные и политические права и свободы. Что же касается социально-экономических прав, то для значительной части населения стали недоступными высшее образование, медицинское обслуживание, отдых, жилье, лекарства, санаторное лечение. Дает о себе знать безработица, неадаптированность к рыноч-

ным отношениям. Положение усугубляется расслоением общества на «очень богатых» и «очень бедных».

Рассмотрим экономические права и свободы, предусмотренные в Конституции Республики Казахстан.

Так в Конституции, предусмотренные в статьях 24, 25, 27, 28, 29, 30 нормы, в недостаточной мере регулируют этот комплекс прав и свобод. Необходимо отметить, что реализация социальных прав и свобод зависит только от волеизъявления государства, от его возможности обеспечить эту категорию прав и свобод. В отличие от личных прав и свобод, где недопустимо вмешательство в эти права и свободы со стороны государства, а если и возможно, то только в предусмотренных законом случаях, экономические права и свободы напрямую требуют их реализации с прямым участием государства.

В настоящее время в Казахстане устойчивая политическая система с развитой экономикой. Однако этот прогресс не влияет на реализацию социальных прав граждан страны.

Так, в стране имеется скрытый и высокий уровень безработицы и бедности, особенно существует еще и теневая безработица и бедность, уровень которой превышает показатели статистических данных в несколько раз, во сколько точно, к сожалению, никто сказать не может.

В связи с этим, предусмотренная в пункте 1 статьи 24 Конституции норма о том, что каждый имеет право на свободу труда, свободный выбор рода деятельности и профессии, оказывает влияние на скрытый уровень безработицы, так как лицо не зависит от государства и этот процесс носит взаимный характер, у субъектов отсутствуют взаимные обязательства по осуществлению труда, которое в конечном итоге, увеличивает количество самозанятых лиц, которые по отношению к государству не выполняют конституционно-правовые обязанности – работать на государство и платить налоги, так как на высоком конституционно-правовом уровне эти обязательства подкреплены нормой о свободе труда.

Вместе с этим, количество самозанятых лиц в Казахстане увеличивается: они не платят законно установленные налоги, и в будущем государство обязано содержать их за счет государственного бюджета, гарантируя им минимальный размер пенсии.

Поэтому, необходимость конституционно-правового изменения данной нормы очевидна. В пользу этого довода свидетельствует и тот факт, что предусмотренная в пункте 1 статьи 28 норма о том, что гражданину Республики Казахстан гарантируется минимальный размер заработной платы и пенсии, ставит в неординарные условия участников трудовых отношений, влияя в конечном итоге на

отсутствие стимулов по осуществлению трудовой функции лицом, если он в конечном итоге будет получать минимальный размер и заработной платы и пенсии.

На этот факт оказывает влияние и то обстоятельство, что при такой конституционно-правовой норме, отсутствуют стимулы совершенствования квалификации работником, так как государством на законодательной основе должен поощряться тот работник, который стремится к самосовершенствованию в своей профессиональной деятельности. К сожалению, в нашей стране одинаковую заработную плату получают и те, кто не работает над своей квалификацией и те, кто постоянно работает над собой.

По нашему мнению, слово «минимальный» ставит планку для государства, которое предоставляет минимальный размер заработной платы, пенсии, а также распространяет это понятие на социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и тем самым поощряет бедность среди этой категории граждан, выплачивая только минимальный размер.

В период становления государства в 90-е годы данная норма была актуальна и соответствовала складывающимся общественным отношениям, в настоящее время в период роста экономики современного Казахстана, приведение конституционной нормы с реалиями жизни, необходима.

От реализации социальных прав зависит строение общества, а такие права, как право на труд (возможность собственного содержания), а также социальные выплаты (содержание от государства) является показателем социального благополучия и неблагополучия в государстве. Необходимо кон-

статировать, что сегодня большая часть населения страны в социальном плане неблагополучна.

В связи с этим, требуется новый конституционно-правовой подход к проблеме социальных прав и свобод граждан, а также выработка многоаспектной теории (школы) социальных прав граждан для возможной реализации на государственно-правовом уровне.

Проблема прав человека сложна и многопланова, но главное в ней сегодня - это теоретическая разработка, законодательное закрепление, и споры о дефинициях, а также создание необходимых условий, гарантий, предпосылок, механизмов реализации прав индивида. Это - наиболее слабое звено в проблеме, и именно на это должны быть направлены усилия науки и практики.

Список использованных источников

1. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для юридических вузов и факультетов. М., 2005.

2. Безуглов А.А., Солдатов С.А. Конституционное право России: Учебник для юрид. вузов (полный курс). В 3 т. М., 2001.

3. Зиновьев А.В. Конституционное право: Конспект лекций. СПб., 2006.

5. Сман А. Правовое положение личности в РК (конституционно-правовой аспект). Астана, 2008

6. Конституция РК.

7. Права человека в истории человечества и в современном мире / Под ред. Е.А.Лукашевой. М., 2006.

Жамулдинов Виктор Николаевич

кандидат юридических наук, доцент Павлодарского государственного педагогического института, г. Павлодар, e-mail: vicniczham@mail.ru

ОБЩЕСТВЕННОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ КАК ФИЛОСОФСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Резюме: автор в статье раскрывает сущность общественного воздействия, дает понятие и определяет отмеченный правовой институт как философскую категорию, при этом отмечается, что по мере развития гражданского общества, составляющих его компонентов, по мере социализации личности возрастают ее социальные возможности и способности.

Ключевые слова: общественное воздействие, философская категория, гражданское общество

Summary: the author in the article reveals the essence of social influence, gives the concept and defines the noted legal institution as a philosophical category, while it is noted that as the civil society develops, its components, as socialization of the individual increases, its social capabilities and capabilities increase.

Key words: social impact, philosophical category, civil society

Рассматривая данную проблему, нельзя не отметить того, что любая социальная система заинтересована в осуществлении своих потребностей и интересов. Для достижения указанных ценностей общество устанавливает определенный порядок, который, также как и средства, их удовлетворения, закрепляется в социальных нормах, в том числе в нормах права и морали. Члены общества при этом заинтересованы в их соблюдении и принимают меры к реализации их предписаний, используя для этого свои институты, и, при этом, присущие для данного государства средства и методы общественного воздействия в форме контроля за их выполнением.

Кроме того, общественное воздействие с помощью своего социально-психологического механизма обеспечивает сплочение групп и соблюдение норм правомерного поведения, а также служит средством общественного контроля.

Следует особо отметить, что личность как элемент социального взаимодействия не может не считаться с социальными условиями, нормами, требованиями. В то же время личность обладает определенной свободой, ограниченная определенными границами правовых норм. Авторитетный и сейчас в западном мире известный социолог К.Маркс, рассматривая отношения, возникающие между обществом и личностью в сфере, урегулированной правом, писал, что «юридически признанная свобода существует в государстве в форме закона»[1, с. 62].

Следовательно, можно сказать, что при взаимодействии государства и сообщества людей, также как и личности, юридически признанная свобода предполагает как для государства, так и для граждан обязанность совершать конкретные действия или, наоборот, воздерживаться от подобного поведения.

В то же время, свобода личности в формировании такого общественно необходимого поведения, как правопослушное, в значительной мере зависит от степени овладения личностью моральными и правовыми нормами, а также от уровня ее социального развития в целом.

Нельзя не отметить и того, что по мере развития гражданского общества, составляющих его компонентов, по мере социализации личности возрастают ее социальные возможности и способности, в целом растет ее свобода, следовательно, расширяется и поле ответственной деятельности – социальной ответственности. Общественное воздействие, формируя ответственное (сознательное) отношение у членов общества к выполнению своей социальной роли, осуществляет контроль за этим, а также коррекцию поведения тех, кто уклоняется от выполнения своей социальной роли и обязанности. Коррекция в сфере правопорядка выполняется общественным воздействием, конечно, присущими для него средствами и методами, главным образом, за счет поощрения правомерного и осуждения противоправного поведения.

Следует еще раз отметить, что общественное воздействие выполняет, либо участвует в выполнении функции укрепления правопорядка. Это предполагает повышение правосознания социальных групп и правового сознания личности, формирование системы правомерного поведения на основе достижения осознания членами общества его социальной ценности, воспитание у них добровольного, осознанного, а далее и привычного соблюдения норм, правового регулирования такого поведения. Также выполнение подобной функции обеспечивает присущими общественному воздействию средствами формами и методами предупреждение и пресечение правонарушений, общественной ответственности за их совершение, исправление и воспитание лиц, допустивших правонарушения. Оказывая в названной сфере влияние на формирование и укрепление правовых отношений, их регулирование, рассматриваемое общественное воздействие частично само подвергается правовому регулированию и соответствующей регламен-

тации в правовых нормах. Все это определяет его как юридическое понятие, делает общественное воздействие в указанной сфере предметом рассмотрения правовых наук.

В юридическом аспекте общественное воздействие существует и играет свою предупредительную роль независимо от конкретных форм и методов приложения действий общественности. К тому же, общественное воздействие не является содержанием чего-либо, а само передает содержание общественного сознания и мнения.

Рассматривая специфику осуществления функций общественного воздействия в правовой сфере, следует отметить, что в результате взаимодействия нравственного и правового сознания развитие последнего, а следовательно, и раннее предупреждение правонарушений и преступных проявлений начинаются в сфере, отражаемой нравственным сознанием, благодаря чему расширяется поле целенаправленного формирования правомерного поведения. В этой сфере общественное воздействие выполняет функции регулятора.

Общественное воздействие, способствующее предупреждению правонарушений, осуществляется в значительной степени в сфере общественных отношений, регулируемых правом. В этой области, как было упомянуто выше, оно выполняет либо участвует в выполнении функций укрепления правопорядка и повышения правосознания социальных групп и правового уровня сознания личности. Общественное воздействие также участвует в формировании системы правомерного поведения, воспитания у них добровольного, осознанного соблюдения правовых норм. Заметим также, что общественное воздействие осуществляется присущими средствами, формами и методами предупреждения и пресечения правонарушений, а также исправления лиц, допустивших правонарушения.

В то же время, оказывая влияние на формирование и укрепление правовых отношений, их регулирование, рассматриваемое общественное воздействие частично само подвергается правовому урегулированию и соответствующей регламентации в правовых нормах. Все это придает ему правовое значение, настоятельно требует определить его понятийную и содержательную характеристику, что в целом делает общественное воздействие в указанной сфере предметом рассмотрения правовых наук. При этом следует констатировать, что юридическое определение такой социальной категории, как общественное воздействие, должна основываться на более общей философской, социологической и социально-психологической его характеристике.

Участвуя в регулировании отношений в сфере действия права, общественное воздействие переносит в нее определенные закономерности,

свойственные ему в регулировании неправовых (прежде всего моральных) отношений. Характеризуя специфику данного процесса, профессор П.Е. Недбайло еще в 1960 году отмечал, что это «делает правовое регулирование более эффективным, свидетельствует о повышении нравственных стимулов реализации права» [2, с. 21-22].

Таким образом, можно сказать, что под общественным воздействием как одним из основных средств исправления осужденных понимается совокупность форм и методов исправления осужденных, применяемых субъектами общественного воздействия.

На наш взгляд, отклонения от социального эталона поведения свободной личности и гражданина могут иметь место в силу самых разнообразных факторов и обстоятельств, к примеру, слабое знание социальных ценностей или недооценка их значения, ограниченность социального опыта личности, ошибка в выборе жизненных ценностей и т.д.

В этой связи, как нам кажется, для снижения уровня преступности в той или иной стране и обществе необходимо предпринимать следующие действия:

- формирование общественного правосознания и общественного мнения, отражающие потребности и интересы общества путем своевременного доведения до членов общества содержания морально-нравственных и правовых норм;
- раскрытие содержания и социальной ценности норм, регулирующих правопорядок;
- формирование общественного мнения о недопустимости и вредности правонарушений и преступлений;
- повышение уровня правовой культуры и правосознания личности, формирование стойких взглядов и убеждений в пользу правомерного поведения;
- участие системы мер общественного воздействия в общественном поощрении (одобрении) правомерного поведения и порицании противоправного (преступного) поведения, общественный контроль за соблюдением правопорядка;
- участие общественности в воспитательном процессе по исправлению правонарушителей и преступников.

Что касается общественного воздействия на осужденных, то, на основе вышеизложенного, следует сказать, что здесь общественное воздействие имеет свои особенности, которые можно условно разделить на «внешнее» и «внутреннее» воздействие:

Это условное деление связано тем, что факторы, оказывающие влияние на процесс формирования личности различны. Следует заметить, что исправительные учреждения, огороженные высоким забором и охраняемые солдатами внутренних войск, представляют собой государство в государ-

стве. Вся жизнедеятельность как администрации учреждения, так и осужденных, регламентируются нормативными актами, отклонение от которых считается нарушением законности или правил режима отбывания наказания и влекут за собой соответствующие санкции.

В то же время, вся жизнедеятельность исправительных учреждений существенно отличается от внешнего мира в силу самых различных факторов, начиная от организации производства и заканчивая составом и социально-психологическим обликом осужденных. В такой ситуации, под воздействием самых различных обстоятельств, в том числе под «внутренним» воздействием коллектива осужденных формируется личность осужденного. К сожалению, во многих случаях, в процессе отбывания наказания с осужденными происходят негативные перемены: меняются внешность (походка, осанка и т.д.), их взгляды, потребности, жизненные цели. А поскольку задача исправительных учреждений как раз и состоит в исправлении осужденных, возникает вопрос: как и каким образом добиться их исправления, если под воздействием всей совокупности окружающих факторов у них формируется отрицательные социально-психологические свойства?

На наш взгляд, исправление осужденных в условиях изоляции возможно, если правильно организовать общественное воздействие.

Следует отметить, что эффективность «внутреннего» и «внешнего» общественного воздействия на лиц, отбывающих наказания, во многом зависит от умелого сочетания различных форм участия общественности в этой работе.

Принимая это во внимание, необходимо отметить, что реализация такого исправительно-воспитательного средства, как общественное воздействие, в уголовно-исполнительной деятельности в действующем Кодексе на порядок ниже, чем в исправительно-трудовом кодексе 1970 года и ранее действовавших нормативных актах. Это можно объяснить тем, что, в нормах УИК РК, ограничено до минимума число субъектов общественного воздействия, здесь речь идет только о создании общественной наблюдательной комиссии, попечительского совета при воспитательных колониях и самостоятельных организациях осужденных, приговоренных к лишению свободы.

Возникает резонный вопрос: а где же многочисленные общественные объединения, выступающие субъектами гражданского общества? К сожалению, нормы УИК не позволяют привлекать общественные объединения к процессу исправления осужденных.

Рассматривая общественные объединения как потенциальных субъектов общественного воздействия, следует отметить, что общественные объединения также имеют целый ряд взаимосвязанных

признаков, отграничивающих их от такого правового института как общественное воздействие. Правильное, научно-обоснованное определение предмета общественных объединений имеет большое теоретическое и практическое значение для создания и деятельности общественных объединений. Оно обеспечивает создание и функционирование таких общественных объединений, которые соответствуют положению личности в обществе и государстве, его правовому статусу, его индивидуальным и коллективным интересам и запросам, характеру их взаимоотношений с гражданским обществом и государством. Неправильное или неполное определение и представление о предмете общественных объединений, может привести к созданию объединений, имеющих те или иные черты незавершенности конструкции и недостатки в сфере деятельности. Общемировые основы и тенденции существования и развития общественных объединений, сформировавшиеся на основе совместных усилий мирового сообщества, ныне закреплены в таких важнейших международных актах, как Всеобщая Декларация прав человека (1948), Международный Пакт о гражданских и политических правах (1966).

В Международном Пакте о гражданских и политических правах, в статье 22, посвященной вопросам ассоциации отмечается: «Каждый человек имеет права на свободу ассоциаций с другими, включая право создавать профсоюзы и вступать в таковые для защиты своих интересов. Пользование этим правом не подлежит никаким ограничениям, кроме тех, которые предусматриваются законом и которые необходимы в демократическом обществе в интересах государственной и общественной безопасности, общественного порядка, охраны здоровья и нравственности населения или защита прав и свобод других лиц. Настоящая статья не препятствует введению законных ограничений пользования этим правом для лиц, входящих в состав вооруженных сил и полиции...» [3, с. 230].

В этих статьях определяются величайшие принципы организации и деятельности ассоциаций (общественных объединений), из которых вытекает само понятие общественных объединений. Согласно этим статьям, общественными объединениями (ассоциациями) являются такие объединения, которые создаются самими членами общества, добровольно, свободно, без вмешательства государства, без принуждения извне, для защиты своих интересов. Такое понимание общественных объединений служит основой для определения понятия общественных объединений в каждой стране, в том числе в Казахстане.

В наиболее полном виде определение общественных объединений дается в статье 5 Закона «Об общественных объединениях» от 31 мая 1996 года. [4, с. 234]

Принимая во внимание все вышеуказанное, следовало бы определиться с более четким пониманием сути общественных объединений.

Прежде всего, необходимо особо отметить такие черты общественных объединений, как добровольность и самостоятельность объединений. Что предполагает добровольность вступления в объединения, выхода из них, свободу их деятельности, которое не допускает какого-либо принуждения ни в решении вопросов объединения, ни в самой их деятельности, независимость деятельности общественных объединений и от государства, и от иных общественных объединений.

Ввиду важности этих признаков общественных объединений, они указаны в нормах и положениях вышеупомянутых международных актов в качестве основополагающих черт общественных объединений, а также они закреплены в Конституции Республики Казахстан и в Законе «Об общественных объединениях».

Таким образом, общественные объединения это объединения, которые созданы членами общества в порядке добровольности для свободной, независимой деятельности. Они создаются и действуют для реализации и защиты политических, экономических и культурных прав и свобод, как указывается в статье 5 вышеуказанного закона.

Применительно к нашей теме, мы рассматриваем общественные объединения, прежде всего, как основу для организационно-правового оформления потенциально-возможных субъектов общественного воздействия, по нашему мнению, только оформившись как общественное объединение, и получив государственную регистрацию, субъект общественного воздействия может приступить к определенной деятельности. В нашем случае, общественное объединение, равно субъект общественного воздействия может взаимодействовать с исправительными учреждениями уголовно-исполнительной системы. В связи с этим для придания общественным объединениям статуса субъектов общественного воздействия необходима законодательная регламентация их деятельности.

Таким образом, хотелось бы подчеркнуть важность социальных функций общественного воздействия, выполняемых в системе взаимодействия социальной среды и личности в области поведения последней, а также уместность правовой характеристики общественных объединений, в соотношении с такой правовой категорией, как общественное воздействие.

На наш взгляд общественное воздействие как социальное явление обладает следующими признаками: его деятельность обеспечивается общественным мнением, выступает в определенных организационно-правовых формах от имени институтов гражданского общества, его материальным выражением являются меры воздействия: убеждение,

одобрение и осуждение. Объектом общественного воздействия являются общественные отношения, деятельность должностных лиц и граждан, направленная на исправление осужденных. Совокупность отмеченных признаков общественного воздействия подчеркивает главное – негосударственный характер их деятельности. Кстати, указанный признак присущ всем субъектам общественности, выступающим от имени гражданского общества. [5]

Все это позволяет сделать следующие выводы:

- термин «общественное воздействие» необходимо рассматривать применительно к осуществлению этого воздействия в трех основных звеньях системы «социальная среда - личность» (среда, личность, их взаимодействие);

- общественное воздействие, рассматриваемое нами в данном исследовании, является, прежде всего, важным средством обеспечения правопорядка, как в рамках всего общества, так и в микросреде, то есть и в условиях отбывания наказания осужденными в местах лишения свободы;

- общественное воздействие выступает, на наш взгляд, как инструмент удовлетворения социальных потребностей оно доводит до членов социальных групп содержание и значение норм права и морали, регулирующих поведение, при этом способствуя включению личности в систему этих норм, усвоению их социальной ценности.

Указанные положения дают возможность обозначить границы обусловленности противоправного и преступного поведения. Следствием чего становится значительное снижение уровня преступности в обществе и государстве, правда при определенных условиях.

- общественное воздействие может выступать в различных формах. В современной практике взаимодействия исправительных учреждений с общественностью определились наиболее приемлемые формы: общественные объединения, организации, конфессии, общественные наблюдательные комиссии, попечительские советы, родительские комитеты и самодеятельные организации осужденных;

- кроме того, в настоящее время в практической деятельности органов и исправительных учреждений по исполнению уголовных наказаний необходимо различать следующие виды общественного воздействия:

1. Общественное воздействие на лиц, осужденных к наказаниям, не связанным с лишением свободы.

2. Общественное воздействие на лиц, осужденных к лишению свободы.

Таким образом, проведенный нами анализ показывает важность и значимость общественного воздействия не только как правовой категории, но оно также не менее важно в качестве морально-нравственной и философской категории. [5] Кроме того, изучение общественного воздействия

также осуществляется более узкими разделами социологии и этики, а также социальной психологией и криминологией.

Список использованных источников

1 Маркс К. и Энгельс Ф. 2-е издание. - М.: Политиздат, 1954. – 698 с.

2 Об усилении роли общественности в укреплении социалистического правопорядка // Материалы республиканской конференции. – Харьков, 1961. – С. 21-22.

3 Права человека. Основные международные документы // Сборник документов. – М.: Международные отношения, 1989. – 230 с.

4 Закон Республики Казахстан «Об общественных объединениях» от 31 мая 1996г. // Ведомости Парламента РК, 1996. - № 8 – 9. – 234 с.

5 Кузнецов Н.В., Кумарова А.Б., Жамулдинов В.Н. ОБЩЕСТВЕННОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ В СИСТЕМЕ СРЕДСТВ ИСПРАВЛЕНИЯ, ОСУЖДЕННЫХ В КАЗАХСТАНЕ: ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ // Материалы VIII Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум» URL: www.scienceforum.ru/2017/2717/33302 (дата обращения: 27.03.2017).

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЛЯ ПОДГОТОВКИ И ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

Резюме. Автором в данной статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями использования результатов оперативно-розыскной деятельности для подготовки и проведения следственных действий.

Ключевые слова: использование результатов, рапорт, сообщение, оперативно-розыскная деятельность (ОРД), оперативно-розыскные мероприятия (ОРМ), следственное действие, сведения оперативно-розыскного характера, уголовное дело.

Түйін. Аталмыш мақалада автор тергеу әрекеттерін жүргізу мен озан дайындау кезінде жәдел-іздістіру қзметінің нәтижелерін қолданудың ерекшелігімен байланысты сұрақтарды қарастырған.

Түйін сөздер: нәтижелерді қолдану, баянат, хабарлама, жәдел-іздістіру қзметі (ЖІҚ), жәдел-іздістіру шаралары (ЖШ), тергеу әрекеттері, жәдел-іздістіру сипаттағы мәліметтер, қылмыстық іс.

Summary. The author in this article considers the questions connected with features of use of results of operational search activity for preparation and carrying out investigative actions.

Keywords: use of results, official report, message, operatively-search activity (ORD), operational search measures (OMR), investigative action, details the use of advanced nature, criminal proceedings.

Использование результатов оперативно-розыскной деятельности является одной из актуальных и научных проблем. В настоящее время в теории и практике развивается идея о необходимости активного использования в уголовном процессе сведений, полученных при осуществлении оперативно-розыскной деятельности (далее - ОРД), включая преобразование их в судебные доказательства.

Данная проблема, как в теории уголовного процесса, так и оперативно-розыскной деятельности имеет множество подходов. Так, Е.А. Доля указывает, что наличие различных точек зрения, дискуссии по данной проблеме следует рассматривать как этап на пути к ее правильному решению. [1, с.24-29].

Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» предусматривает два направления использования фактических данных, полученных оперативным путем. Первое направление связано с уголовно-процессуальной деятельностью и предусматривает две возможности: 1) использование оперативно-розыскной информации для подготовки и осуществления следственных действий, 2) использование результатов ОРМ в качестве доказательств по уголовному делу. Второе направление находится в сфере самой оперативно-розыскной деятельности и предполагает использование полученных фактических данных для проведения

дальнейших ОРМ по предупреждению, пресечению и выявлению преступлений.

Термин «использование» обычно употребляется в двух значениях: воспользоваться кем-нибудь, чем-нибудь; употребить с пользой. [2, с.256]. Очевидно, что если рассматривать термин «использование» во втором значении, то есть все основания утверждать, что под ним следует понимать реализацию результатов оперативно-розыскной деятельности в процессе подготовки и проведения следственных действий.

Следовательно, под использованием результатов оперативно-розыскной деятельности для подготовки и проведения следственных действий понимается их фактическая реализация, которая включает в себя следующие элементы:

- представление результатов оперативно-розыскной деятельности следственным подразделениям;
- получение представленных результатов;
- проверка возможности использования в процессуальных целях данных, полученных в результате оперативно-розыскной деятельности;
- анализ и оценка следственными подразделениями результатов оперативно-розыскной деятельности;
- определение значения результатов оперативно-розыскной деятельности при планировании использовать их в процессе подготовки или проведения следственных действий;
- принятие решения об использовании результатов оперативно-розыскной деятельности в рассматриваемом направлении;
- реализация принятого решения;
- предупреждение ошибок при реализации принятого решения.

Перейдем к раскрытию приведенных элементов более подробно.

Ст. 14 Закона об ОРД, подробно не регламентирует порядок представления (передачи) результатов ОРД следователю либо в иные органы, указанные в законе.

Рассмотрим основные требования по порядку представления результатов ОРД следователю.

1. Способы передачи результатов ОРД следователю

Результаты ОРД могут представляться в двух вариантах:

- В виде рапорта об обнаружении уголовного правонарушения. Такой рапорт составляется сотрудником оперативного подразделения в соответ-

ствии со статьей 184 УПК РК и обязательно должен быть зарегистрирован в установленном порядке.

- В виде сообщения о результатах оперативно-розыскной деятельности.

В сообщении о результатах оперативно розыскной деятельности должно быть указано:

- для какой цели направляются материалы (для подготовки и осуществления следственных или судебных действий, для использования в доказывании по уголовным делам;

- когда, где, какое именно ОРМ проводилось и какие получены результаты;

- когда и кем санкционировалось ОРМ;

- какие материалы прилагаются к сообщению. При этом должна быть приведена информация об этих материалах с описанием их индивидуальных признаков, времени, места и обстоятельств их изъятия (получения).

В рапорте об обнаружении признаков преступления также должна содержаться информация о времени, месте и обстоятельствах получения прилагаемых материалов, документов и иных объектов, полученных при проведении ОРМ.

В случае необходимости описание индивидуальных признаков указанных материалов, документов и иных объектов может быть изложено в отдельном приложении к сообщению или рапорту

В постановлении о передаче результатов ОРД следователю излагается та же информация, за исключением перечня материалов, представляемых следователю и их описания.

Процедура представления результатов ОРД складывается из следующих этапов:

1. Вынесение руководителем органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, постановления о представлении результатов ОРД следователю.

Постановление о представлении результатов ОРД состоит из трех частей:

- вводной (вводная часть включает в себя наименование документа, место и время его составления, фамилию, имя, отчество, должность и звание (воинское, специальное) руководителя органа, осуществляющего ОРД, а также основания вынесения данного постановления);

- описательной (в описательной части указывается, в результате какого ОРМ получены материалы и какие именно, когда и кем санкционировалось конкретное ОРМ. Если при проведении ОРМ применялись технические средства, в постановлении необходимо точно указать все технические и количественные характеристики используемых технических средств и результаты их использования. Запрещается указывать вымышленные характеристики или не указывать вовсе, так как это может привести к фальсификации доказательств или признанию доказательств недопустимыми);

- резолютивной (в резолютивной части поста-

новления формулируется решение руководителя органа, осуществляющего ОРД, о направлении оперативно-служебных документов, содержащих результаты ОРД. Здесь же подробно перечисляются подлежащие направлению документы)

- К вышеуказанным документам прилагаются (при их наличии) полученные или выполненные при проведении ОРМ материалы фотосъемки, аудио- и видеозаписи и иные носители информации, а также различные материальные объекты, которые в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством могут быть признаны вещественными доказательствами.

- При этом нужно обращать внимание на то, чтобы органом, осуществляющим ОРД, были приняты все необходимые меры по их сохранности и целостности (защита от деформации, размагничивания, обесцвечивания, стирания и другие). Если следователю передается фонограмма, к ней должен прилагаться бумажный носитель записи переговоров.

- Допускается представление материалов, документов и иных объектов, в копиях или выписках, в том числе с переносом наиболее важных частей (разговоров, сюжетов) на единый носитель, и на бумажном носителе записи переговоров. В этом случае их оригиналы, если они не были в дальнейшем истребованы следователем, должны храниться в органе, осуществившем ОРМ, до завершения судебного разбирательства и вступления приговора в законную силу либо до прекращения производства по делу или уголовного преследования.

2. Вынесение, при наличии необходимости, руководителем органа, осуществляющего ОРД, постановления о рассекречивании отдельных содержащих государственную тайну оперативно-служебных документов с результатами ОРД.

- Такое постановление должно быть составлено в 2 экземплярах. Первый экземпляр направляется в следственный орган, а затем приобщается к материалам уголовного дела, второй приобщается к материалам дела оперативного учета или (в случае его отсутствия) - к материалам номенклатурного дела.

3. Оформление сопроводительных документов и фактическая передача материалов (пересылка по почте, передача с нарочным и т.п.). Постановление о представлении результатов ОРД, оперативно-служебные документы и предметы должны передаваться только с сопроводительным письмом, подготовленным и подписанным руководителем органа, осуществляющего ОРД. В сопроводительном документе должны быть подробно и точно перечислены передаваемые документы и предметы.

Результаты ОРД не представляются в случаях, когда:

1) в связи с представлением и использованием результатов ОРД в уголовном процессе невозможно обеспечить безопасность субъектов (участников) оперативно-розыскной деятельности;

2) использование результатов ОРД в уголовном процессе создает реальную возможность расшифровки (разглашения) следующих сведений:

- об используемых или использованных при проведении негласных оперативно-розыскных мероприятий силах, средствах, источниках, методах, планах и результатах оперативно-розыскной деятельности;
- о лицах, внедренных в организованные преступные группы;
- о штатных негласных сотрудниках органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, и о лицах, оказывающих им содействие на конфиденциальной основе;
- об организации и о тактике проведения оперативно-розыскных мероприятий, отнесенных законом к государственной тайне.

Процедура представления результатов ОРД в виде рапорта или сообщения включает в себя следующие этапы:

- Принятие решения о передаче результатов ОРД в следственный орган в виде Постановления руководителя органа, осуществляющего ОРД. Указанное постановление составляется в двух экземплярах. Первый направляется в следственный орган, второй - приобщается к материалам дела оперативного учета или к материалам номенклатурного (литерного) дела.

- Оформление необходимых для передачи следователю документов. Оформление документов для представления их следователю включает в себя следующие моменты. Рассмотрение вопроса о необходимости рассекречивания сведений, составляющих государственную тайну, содержащихся в представляемых результатах ОРД, и их носителей. Речь идет о так называемой легализации результатов ОРД. В случае рассекречивания материалов, которые передаются в следственный орган, руководитель органа, осуществляющего ОРД, должен вынести постановление о рассекречивании сведений, составляющих государственную тайну, и их носителей.

- Такое постановление должно быть составлено в 2 экземплярах. Первый экземпляр направляется в следственный орган, а затем приобщается к материалам уголовного дела, второй приобщается к материалам дела оперативного учета или (в случае его отсутствия) - к материалам номенклатурного дела.

- В случае представления результатов ОРД, полученных при проведении специальных ОРМ, которые ограничивают конституционные права человека и гражданина на тайну переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений, передаваемых по сетям электрической и почтовой связи, а также право на неприкосновенность жилища, к ним прилагаются копии постановления санкционированных прокурором.

- Согласно ст. 11 Закона об ОРД общие ОРМ проводятся на основании постановления, утверж-

денного руководителем органа, осуществляющего ОРД.

- При передаче следователю результатов этих мероприятий, в представленных материалах должно быть наличие соответствующего постановления о проведении ОРМ.

- Копии таких постановлений подлежат хранению в материалах дела оперативного учета, материалах оперативной проверки либо, в случае их отсутствия, приобщаются к материалам номенклатурного (литерного) дела.

- К вышеуказанным документам прилагаются (при их наличии) полученные или выполненные при проведении ОРМ материалы фотосъемки, аудио- и видеозаписи и иные носители информации, а также различные материальные объекты, которые в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством могут быть признаны вещественными доказательствами.

- При этом нужно обращать внимание на то, чтобы органом, осуществляющим ОРД, были приняты все необходимые меры по их сохранности и целостности (защита от деформации, размагничивания, обесцвечивания, стирания и другие). Если следователю передается фонограмма, к ней должен прилагаться бумажный носитель записи переговоров.

- Допускается представление материалов, документов и иных объектов, в копиях или выписках, в том числе с переносом наиболее важных частей (разговоров, сюжетов) на единый носитель, и на бумажном носителе записи переговоров. В этом случае их оригиналы, если они не были в дальнейшем истребованы следователем, должны храниться в органе, осуществившем ОРМ, до завершения судебного разбирательства и вступления приговора в законную силу либо до прекращения производства по делу или уголовного преследования.

- Способ фактической передачи результатов ОРД в следственные органы может быть любым. Это может быть пересылка по почте, передача нарочным и другие способы. Эти способы избираются в каждом конкретном случае с учетом требований, предъявляемых к организации делопроизводства.

Проверка возможности использования в процессуальных целях данных, полученных в результате оперативно-розыскной деятельности. Допустимость использования результатов оперативно-розыскной деятельности для подготовки и проведения следственных действий определяется законностью их получения.

Поэтому прежде чем принять решение об использовании данных, полученных от оперативных подразделений необходимо проверить:

а) соответствие целей оперативно-розыскной деятельности положениям закона;

б) проведение оперативно-розыскных мероприятий субъектом оперативно-розыскной деятельности;

в) соответствие закону оперативно-розыскных мероприятий, в результате которых получены представленные данные;

г) наличие предусмотренных в законе оснований для проведения оперативно-розыскных мероприятий;

д) соблюдение особого порядка проведения оперативно-розыскных мероприятий, связанных с ограничением некоторых конституционных прав граждан.

Анализ и оценка следователем результатов оперативно-розыскной деятельности как основание для принятия решения о подготовке и проведении следственных действий. Осмысление и анализ результатов оперативно-розыскной деятельности в первую очередь позволяют определить имеются ли в представленных данных достаточные основания для принятия решения о проведении того или иного следственного действия. Дело в том, что уголовно-процессуальный закон в качестве оснований для осуществления некоторых следственных действий предусматривает необходимую совокупность доказательств.

Далее основу принятия тактического решения составляет информационная часть, включающая анализ и оценку следственной ситуации и ее компонентов. В этой связи изучение и осмысление результатов оперативно-розыскной деятельности и сопоставление их с другими материалами, находящимися в деле, позволяет:

а) осуществить выбор цели тактического воздействия, то есть сформулировать задачу;

б) при необходимости разделить задачу на составляющие и определить последовательность их решения;

в) построить прогностическую версию относительно возможных результатов решения и его влияния на следственную ситуацию;

г) внести коррективы в решение в связи с неблагоприятным прогнозом развития следственной ситуации;

д) определить средства воздействия, с помощью которых может быть достигнут желаемый результат;

е) определить степень тактического риска при принятии решения.

В свою очередь оценка перечисленных элементов реализуется в принятии тактического решения, получающем свое внешнее выражение в виде конкретных следственных действий.

Определение значения результатов оперативно-розыскной деятельности при планировании использовать их в процессе подготовки или проведении следственных действий. Значение представленных результатов оперативно-розыскной деятельности при использовании в рассматриваемых направлениях зависит, во-первых, от формы внешнего выражения представленных результатов,

во-вторых, от возможности расшифровки источников полученных результатов.

В зависимости от формы внешнего выражения результаты оперативно-розыскной деятельности представляют собой:

а) оперативно-служебные документы, составленные оперативными работниками;

б) оперативно-служебные документы, составленные сотрудниками оперативно-поисковых, оперативно-технических подразделений, специализирующихся на проведении отдельных оперативно-розыскных мероприятий;

в) материальные носители результатов применения оперативно-технических средств (видео- и аудиозапись, видео- и фотосъемка и т.д.);

г) предметы и документы, полученные в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий;

д) документы, содержащие результаты научного изучения предметов, документов, веществ, иных материальных объектов носителей информации.

Следует отметить, что возможность использования перечисленных материальных носителей результатов оперативно-розыскной деятельности в исследуемом направлении в свою очередь зависит от целесообразности расшифровки источников полученных результатов.

Соответственно, если источники полученных материальных носителей результатов оперативно-розыскной деятельности могут быть расшифрованы, то они представляются следователю в соответствии с действующим законодательством. Далее по ним принимается процессуальное решение, и они приобщаются к материалам уголовного дела.

Если результаты оперативно-розыскной деятельности получены из источников, не подлежащих расшифровке, то они могут быть использованы лишь в качестве ориентирующей информации. Представляется, что на основе этой информации могут определяться основные направления расследования, выдвигаться версии о личности вероятного преступника, приниматься решения о проведении следственных действий, определяться очередность следственных действий и т.д.

Принятие решения об использовании результатов оперативно-розыскной деятельности для подготовки и проведения следственных действий. Проанализировав представленные оперативно-розыскные данные и сопоставив их с другими материалами дела, следователь осуществляет выбор цели, на достижение которой будет направлено тактическое решение. В свою очередь, выбор цели позволяет принять собственно решение, то есть определить приемы и средства решения задачи. При этом необходимо иметь в виду, что приемы и средства решения задачи должны быть законны, этичны, само решение должно быть обоснованным, своевремен-

ным и реальным в исполнении. Реализация принятого решения означает возможность осуществления всех намеченных действий, то есть применение в действительности всех предполагаемых средств тактического воздействия. Кроме этого следует учитывать, что не всякое тактическое решение предполагает обязательно активные действия. Реализация решения может выразиться и в воздержании от действий, когда именно невмешательство в следственную ситуацию приводит к ее развитию в выгодном для следствия направлении.

Например, имея данные, полученные из оперативно-розыскных источников, о том, что лицо, совершившее преступление, в процессе допроса будет полностью отрицать свою вину или совсем откажется от дачи показаний, следователь может принять решение не допрашивать это лицо. В то же время, используя возможности оперативно-розыскных подразделений, создать условия для передачи ему нужной следствию информации и тем самым оказать на него необходимое тактическое воздействие. Представляется, что в данном случае воздержание от допроса не является бездействием следователя: решение принято, и оно реализуется, но именно таким своеобразным способом.

Предупреждение ошибок при реализации принятого решения.

Следует отметить, что в криминалистике ошибки подразделяются на три класса: 1) ошибки процессуального характера;

2) гносеологические ошибки (логические и фактические);

3) деятельностьные (операционные) ошибки. [3, с.83-86].

При использовании результатов оперативно-розыскной деятельности предупреждение ошибок правового характера связано в первую очередь с точным соблюдением действующего законодательства.

Предупреждение логических ошибок, связанных с нарушением в содержательных мыслительных процессах законов и правил логики, а также с некорректным применением логических приемов и операций, зависит исключительно от образа мышления и действий оперативного сотрудника и следователя.

Что касается фактических ошибок, их обнаружения и предупреждения, то здесь, в первую очередь, возникает вопрос о достоверности и полноте оперативно-розыскных данных, которые необходимо тщательно проверить и сопоставить с уже имеющимися материалами, прежде чем принять решение об их использовании.

Деятельностные (операционные) ошибки связаны в основном с неправильной организацией и планированием предполагаемых следственных

действий, в основе которых в качестве информационной составляющей используются результаты оперативно-розыскной деятельности. Поэтому для предупреждения ошибок операционного характера необходимо обратить внимание на организацию взаимодействия следственных подразделений с оперативными службами. Кроме этого, для предупреждения ошибок необходимо также не использовать при планировании следственных действий не проверенные оперативно-розыскные данные.

Таким образом, под использованием результатов оперативно-розыскной деятельности для подготовки и проведения следственных действий понимается их фактическая реализация, которая включает в себя следующие элементы:

- представление результатов оперативно-розыскной деятельности следственным подразделениям;
- получение представленных результатов;
- проверка возможности использования в процессуальных целях данных, полученных в результате оперативно-розыскной деятельности;
- анализ и оценка следственными подразделениями результатов оперативно-розыскной деятельности;
- определение значения результатов оперативно-розыскной деятельности при планировании использовать их в процессе подготовки или проведения следственных действий;
- принятие решения об использовании результатов оперативно-розыскной деятельности в рассматриваемом направлении;
- реализация принятого решения;
- предупреждение ошибок при реализации принятого решения.

Вместе с тем следует отметить, что использование результатов оперативно-розыскной деятельности для подготовки и проведения следственных действий представляет собой достаточно сложный процесс, который должен быть конкретизирован применительно к различным составам преступлений и следственной ситуации, складывающейся по каждому отдельному уголовному делу.

Список использованных источников

1. Доля Е.А. *Результаты оперативно-розыскной деятельности не могут стать содержанием доказательств в уголовном процессе // Гос-во и право. 2013.- № 5.*

2. Ожегов С.И. *Словарь русского языка: Под ред. Н.Ю. Шведовой,- 22-е изд., М.: Рус. Яз., 1990.*

3. Белкин Р.С. *Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике. - М.: Юрид. лит., 1988.*

Джембаев Руслан Кайратович

кандидат юридических наук, начальник кафедры государственно-правовых дисциплин,
Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, г. Караганда,
maral_t.n.85@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ОСОБЕННОСТЕЙ ПРОИЗВОДСТВА ДЕЛ О ПРЕСТУПЛЕНИЯХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Түйін. Аталған мақалада Қазақстан Республикасындағы ювенальды юстицияны дамытудың бірқатар ұйымдастырушылық-құқықтық мәселелерін қарастырады.

Резюме. В данной статье рассматриваются некоторые организационно-правовые вопросы развития в Республике Казахстан ювенальной юстиции.

Summary. In the given article are investigated some organizational-legal questions of Juvenal justice development in the Republic of Kazakhstan.

С 1 января 2015 года в Республике Казахстан вступило в силу новое уголовное и уголовно-процессуальное законодательство. Редакцией нового УПК предусмотрены новые участники уголовного процесса, такие как «следственный судья», «процессуальный прокурор» ... появились новые главы: «Негласные следственные действия», «Особенности производства по делам об уголовных проступках», предусмотрено ускоренное досудебное расследование и т.д.

Такая модернизация уголовно-процессуального законодательства основана, прежде всего, на реализации основополагающих принципов уголовного судопроизводства, направленных на защиту прав и свобод человека и гражданина. Как было отмечено по этому поводу Президентом Республики Казахстан в Концепции правовой политики государства на период с 2010 по 2020 годы - «Требуется разработка оптимальных правовых механизмов, предусматривающих эффективное применение уголовно-процессуального законодательства и законодательства об оперативно-розыскной деятельности, в целях быстрого и полного раскрытия преступлений, изобличения и привлечения к уголовной ответственности лиц, их совершивших, справедливого судебного разбирательства и надлежащего применения уголовного закона» [1].

Вместе с тем, что касается главы УПК, регламентирующей особенности производства дел в отношении несовершеннолетних, то она осталась практически в прежней редакции. Изменилась только нумерация главы и статей.

Почему же законодатель не подверг модернизации данную главу УПК Республики Казахстан? Ведь в Концепции правовой политики государства на период с 2010 по 2020 годов Президент ясно дал понять, что особое внимание следует уделить обе-

спечению прав и законных интересов такой категории граждан, как несовершеннолетние лица, необходимо развитие и дальнейшее совершенствование системы ювенальной юстиции [1].

В Казахстане уже приличное время функционируют специализированные ювенальные суды, и модернизация главы УПК, регламентирующей особенности производства дел в отношении несовершеннолетних должна была стать логическим продолжением правовой политики государства в этом направлении. Тем более, как отмечают сами судьи по делам несовершеннолетних - «На сегодняшний день Казахстан является лидером в регионе Центральной и Восточной Европы и СНГ в области юстиции для детей, и ювенальные суды набирают опыт, который по праву может служить примером для других стран - в республике действует более десятка законов и утверждено свыше 20 постановлений Правительства, касающихся вопросов соблюдения прав несовершеннолетних. В отличие от соседней России, в которой перспектива внедрения системы ювенальной юстиции вызвала неоднозначную реакцию общества, в Казахстане данный процесс проходит довольно безболезненно и стабильно» [2].

Таким образом, первые шаги в направлении развития ювенальной юстиции уже сделаны. Однако особенность судов по делам несовершеннолетних предполагает более усовершенствованную систему защиты прав и законных интересов детей, объединяющую вокруг специализированного суда социальные службы (органы и учреждения государственной системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних), институты гражданского общества. Вот именно в этом, в социальной сфере на сегодняшний день и существуют проблемы. Этот факт и объясняет причину отсутствия новелл в главе УПК, посвященной несовершеннолетним.

В настоящее время нет четкой законодательной регламентации вопросов взаимодействия ювенальных судов, органов уголовного преследования, социальных служб, а также различных негосударственных организаций, занимающихся проблемами несовершеннолетних. В научной дискуссии существуют различные представления о том, какой именно должна быть модель ювенальной юстиции в нашем государстве. Некоторые авторы предлагают с начала создать отдельное подразделение

– ювенальную полицию [3, 100], другие в первую очередь предлагают уделить внимание становлению социальных структур [4, 35].

По этому поводу необходимо отметить, что в Республике Казахстан еще не ратифицированы Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила 1985 года). Между тем, Минимальные стандартные правила специально сформулированы таким образом, чтобы они могли применяться в рамках различных правовых систем и в то же время устанавливать некоторые минимальные стандарты в обращении с несовершеннолетними правонарушителями при любом существующем определении несовершеннолетнего и при любой системе обращения с несовершеннолетним правонарушителем. Правила во всех случаях должны применяться беспристрастно и без каких-либо различий [5].

Так, согласно правилу 1.2 Пекинских правил, Государства-члены должны стремиться к созданию условий, позволяющих обеспечить содержательную жизнь подростка в обществе, которая, в тот период жизни, когда она или он наиболее склонны к неправильному поведению, будет благоприятствовать процессу развития личности и получения образования, в максимальной степени свободному от возможности совершения преступлений и правонарушений.

Следует уделять достаточное внимание осуществлению позитивных мер, предполагающих полную мобилизацию всех возможных ресурсов, включая семью, добровольцев и другие группы общества, а также школы и другие общественные институты, с целью содействия благополучию подростка, с тем чтобы сократить необходимость вмешательства со стороны закона, и эффективного, справедливого и гуманного обращения с подростком, находящимся в конфликте с законом (правило 1.3).

Исходя из этого, можно сделать вывод о значительной роли различных социальных служб в системе ювенальной юстиции.

Данные фундаментальные положения должны быть ратифицированы у нас и, соответственно, лечь в основу отечественной концепции развития системы ювенальной юстиции на современном этапе. Это создаст условия и дополнительный стимул дальнейшего совершенствования уголовно-процессуального законодательства. В последующем, возможно даже говорить уже о собственных национальных особенностях ее функционирования.

Например, в настоящее время уголовно-процессуальным законодательством уже в достаточной мере регламентирован «первоначальный контакт органов уголовного преследования с несовершеннолетним», предусмотренный пунктом 10 Пекинских правил. УПК Республики Казахстан

сейчас уже не предусматривает такую стадию как «возбуждение уголовного дела» (момент доследственной проверки), на которой в большинстве случаев имели место нарушения прав и законных интересов подростка.

Так, в правиле 10.2 Пекинских правил говорится, что при задержании несовершеннолетнего судья или другое компетентное должностное лицо или орган незамедлительно рассматривают вопрос об освобождении последнего (имеется в виду момент фактического задержания, а не процессуального). Выражение «избегать причинения ущерба», по общему признанию, является весьма гибкой формулировкой и охватывает многие стороны возможных действий (например, грубые формы словесного обращения, физическое насилие, осуждение окружающих). Термин «избегать причинения ущерба» следует толковать широко как причинение, прежде всего наименьшего ущерба несовершеннолетним, а также любого дополнительного или излишнего ущерба. Это особенно важно при первоначальном контакте с органами по обеспечению правопорядка, который может оказать весьма значительное влияние на отношение несовершеннолетнего к государству и обществу. Кроме того, успех любого дальнейшего вмешательства во многом зависит от подобных первоначальных контактов. При этом весьма важное значение имеет сострадание и мягкий, но требовательный подход [5].

На основании изложенного, в целях повышения качества расследования дел о преступлениях несовершеннолетних и судебного разбирательства, выбора меры более эффективного воспитательного воздействия на подростка-правонарушителя, целесообразно было бы в уголовно-процессуальном законодательстве наряду с требованиями ст. 531 (Обстоятельства, подлежащие установлению по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних) предусмотреть и «социальное обследование несовершеннолетнего-правонарушителя». Социальное обследование должно проводиться незаинтересованным лицом - специалистом в области педагогики и психологии (социальным работником). По итогам социального обследования должен быть подготовлен доклад. Об этом говорится в правиле 16 Пекинских правил. Доклады о результатах социального обследования (социальные заключения или доклады до вынесения приговора) оказывают незаменимую помощь в большинстве случаев, связанных с судебным разбирательством дел несовершеннолетних. Компетентные органы должны знать о соответствующих фактах, касающихся несовершеннолетнего, например, о социальном и семейном окружении несовершеннолетнего, его учебе в школе, воспитании и т. д. Для этой цели в некоторых судебных системах используются специальные социальные службы или сотрудники, выполняющие эти функции для судов или комиссий. Эти

функции могут выполняться другими сотрудниками, в том числе должностными лицами системы probation. Поэтому в данном правиле указывается на необходимость соответствующих социальных служб для квалифицированной подготовки докладов о результатах социального обследования [5].

Что касается нового уголовного законодательства, то оно в отличие от уголовно-процессуального законодательства более подготовлено к реализации ювенального правосудия. Например, редакцией нового уголовного кодекса Республики Казахстан предусмотрено, что лишение свободы (как крайняя мера в свете политики гуманизации) может быть назначена на срок не свыше десяти лет, а за убийство при отягчающих обстоятельствах или акт терроризма, - двенадцати лет. Несовершеннолетним, совершившим преступление небольшой тяжести или преступление средней тяжести, не связанное с причинением смерти, лишение свободы не назначается (ч. 7 статьи 81 УК Республики Казахстан). Как альтернативные лишению свободы меры, предусмотрены штраф, исправительные работы, привлечение к общественным работам. Существуют и такие меры, как привлечение несовершеннолетнего к общественным работам и применение принудительных мер воспитательного воздействия, в частности п. 5 ст. 84 УК «помещение в организацию образования с особым режимом» и п. 7 «установление пробационного контроля». Это вполне соответствует стандартам, рекомендуемым нам Минимальными стандартными правилами ООН, касающимися отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила).

Конкретный же механизм применения данных норм будет реализован и понятен широкой общественности тогда, когда будут законодательно урегулированы вопросы участия в уголовном процессе и отправления правосудия в отношении несовершеннолетних социальных служб.

Таким образом, в условиях функционирования ювенальных судов роль представителей несовершеннолетних (в данном случае речь должна идти не о представителях по закону – родители, опеку-

ны, адвокаты-защитники и т.п., а о представителях по назначению – институт представителей несовершеннолетних при социальных службах местных исполнительных органов), должна существенно возрасти. Именно они, под контролем судебных органов должны выступать в качестве специалистов занимающихся проблемами и изучением жизни и личности несовершеннолетних правонарушителей, поскольку указанные обстоятельства в обязательном порядке учитываются при выборе меры пресечения и назначении вида наказания за совершенное деяние. На эти органы следует возложить и контрольные функции по реализации профилактической и воспитательной работы. Соответственно редакцией УПК Республики Казахстан должны быть еще предусмотрены и такие новые участники уголовного процесса, как «социальный работник», «социальная служба», «служба probation», разъяснены такие новые понятия, как «социальное обследование» и «первоначальный контакт органов уголовного преследования с несовершеннолетним».

Литература

1. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 годы* // <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=04450&uro=170002>
2. А. Жукенов. *Ювенальная юстиция: системный подход*. // <http://pravo.zakon.kz/4549790-juvenalnaja-justicija-sistemnyjj.html>
3. Байгельди Б. *Проблемы создания и организации деятельности ювенальной полиции Республики Казахстан* // *Зангер*.-2008.-№2-с. 100.
4. *Джембаев Р.К. Развитие ювенальной юстиции в Республике Казахстан на современном этапе. Монография. Караганда: ТОО САНАТ –Полиграфия, 2012 г. с. 35.*
5. *Минимальные стандартные правила ООН, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних лиц*. // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml.

Бимолданов Е.М.

Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясы
қылмыстық құқық және криминология кафедрасының бастығы,
з.ғ.к., полиция подполковнигі, malaev_05@mail.ru

АЗАПТАУЛАР: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ТҮСІНІГІ МЕН БЕЛГІЛЕРІ

Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттар және басқа да міндеттемелермен барлық заңдар, оның құқықтық жүйесіне енгізіліп, жарияланады [1]. Әлемдік қоғамдастықта, адам құқықтары мен бостандықтары, олардың қорғалуы демократиялық мемлекеттің дамығандығын көрсетеді.

Мемлекеттің тәуелсіздігінің нығайуымен, адам құқықтары жөніндегі халықаралық міндеттердің жүзеге асуымен, Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы адам құқықтары мен бостандықтарына деген көзқарас түбегейлі өзгерді. Әлемдік қоғамдастықта өз орнын алу үшін Қазақстан Республикасы, Ата заңымыз Конституцияның 1 – бабына сәйкес өзін, демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары [1]. Құқықтық мемлекеттің мәні болып, онда адам құқықтары мен бостандықтарының заңды түрде бекітілуі болып табылады. Яғни, қабылданатын және қолданыстағы заңдар, адам құқықтары мен бостандықтарының сақталып, қорғалуына жағдай жасаулары қажет. Адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуы, билік және оның өкілдері қызметтерінің жариялылығы, сол мемлекетте құқықтың қалыптасуына негіз болып, тоталитаризммен қуғын сүргінге ұшыраудың алдын алады.

Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 2 – бабы 1 – бөлігінде көзделген негізгі міндеттерінің бірі адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады. Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтарға қылмыстық жауаптылықтың қарастырылуы қоғам және мемлекет тарапынан ғана емес, мұндай іс әрекеттерге қарсы бүкіл әлем болып күрес жүргізетіндігінің бірден бір айғағы [2].

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне жақында, 2011 жылы Қинау деген 141 – 1 бап енгізілді, ал қазіргі қолданыстағы қылмыстық кодексте Азаптаулар 146 – бап [2]. Осыған және басқа да себептерге байланысты құқық қорғау және құқық қолдану органдарымен, жалпы қоғаммен азаптаулардың ұғымын, оның қылмыстық – құқықтық, криминологиялық сипаттамасы және

тергеп тексерілуінде сұрақтарды қарастыру өзекті болып табылады.

Азаптаулардың құқықтық табиғаты бір мағыналы емес. Біріншіден эволюциялық жолмен қалыптасқан, маңызды әлеуметтік (құқықтық қана емес моралды - этикалық) нормаларға, тұлғаға қол сұғушылықтың қауіпті формасы. Жеке тұлға құндылығы өзіне ғана емес, айналасындағыларға, қоғамға да өте маңызды. Бұл қазіргі қоғамның бұл құндылықсыз алға жылжып даму мүкін болып табылмайтын негізгі фундаменти. Кез келген жетістік, процесстер, міндеттер мен мақсаттар жеке тұлға құндылығы мен қауіпсіздігіне байланысты жасалуы қажет. Осы жерде жіберілген қателіктер мен кемшіліктер кешірілмейді.

Екінші жағынан, Азаптаулар заңды түрде қолданылатын мәжбүрлеу шараларының шектен шығуы болып табылады. Сондықтан да қоғамда, азаптаулар ұғымын мемлекеттік органдардың заңды түрдегі функцияларымен алмастырып алып, субъективті түрде қабылдап та жатады. Жалпы қалыптасқан азаптаулар түсінігінен және азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар – намысты қорлайтын іс – әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы туралы Конвенциядан, оны тек мемлекеттік органдар мен мекемелер қызметкерлерінің мәжбүрлеу шараларының іс әрекеттері деп қабылдау толық, жан жақты деңгейдегі дәрежелену емес. Оның қоғамдық қауіптілігі, ақталуында мемлекеттік мүдделердің болуы. Жәбірленушіге көрсетілген оны мәжбүрлеу, оны өз еріктеріне көндіру сияқты басқа да іс әрекеттер зорлық зомбылықтың объективтік жағының бір формалары (қинау, денсаулыққа қасақана зиян келтіру) ретінде қарастырылуы қажет. Айырмашылығы азаптауларда объекті болып тұлға ғана емес, сот төрелігінің беделі де табылады. Құқық қорғау және пенитенциарлы жүйе қызметінің ерекшелігі адам құқықтары мен бостандықтарының шектелу қаупінің жоғары деңгейде болуымен ұштасады.

Осы тұрғыда азаптауларға қылмыстық құқықтық баға беруде оны басқа да заңды және заңға қайшы іс әрекеттерден айырмашылығын ажырату қажет.

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы аясында Қинаудың қылмыстық іс әрекет ретінде пайда болуы, халықаралық қоғамда-

стықпен қинаудың барлық түріне жол берілмей, шектеу қойылғандығы болып табылады. Ол шектеулер барлық мүмкін болатын халықаралық актілерде көрсетілген. Соның бірі, 10 желтоқсан 1984 жылғы Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар – намысты қорлайтын іс – әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы туралы Конвенция [3]. Қазақстан Республикасы 29 маусым 1998 жылдан бері қатысушысы болып табылады.

Осы Конвенцияға сәйкес Азаптау – қандай да бір адамға одан немесе үшінші адамнан мәлімет немесе мойындау алу, ол немесе үшінші адам жасаған немесе жасағанына сезік келтірілген әрекетіне оны жазалау, сондай – ақ оны немесе үшінші адамды қорқыту немесе мәжбүрлеу үшін дене зақымдары немесе азап шегуі қасақана жасалатын немесе кез келген сипаттағы кемсітушілікке негізделген кез келген себеп бойынша мұндай зақымды немесе азап шегуді мемлекеттік лауазымды тұлғамен немесе ресми түрдегі басқа да адаммен немесе олардың азғырушылығы немесе олардың келісімімен немесе үнсіз келісу бойынша келтірілетін кез келген іс-әрекетті білдіреді. Бұл анықтамаға заңдық санкциялар нәтижесінде ғана туындайтын, осы санкциялардан ажыратылмайтын немесе олармен кездейсоқ келтірілетін зақым немесе азап шегу енгізілмейді.

Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 146 бабының диспозициясына сәйкес, азаптаулар – тергеушінің, анықтауды жүзеге асыратын адамның немесе өзге де лауазымды адамның не олардың айдап салуымен не олар біле тұрып немесе олардың үнсіз келісімімен басқа адамның азапталушыдан немесе басқа адамнан мәліметтер алу немесе мойындату не ол немесе басқа адам жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген әрекет үшін оны жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші тұлғаны қорқыту немесе мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіруі [2]. Лауазымды адамдардың заңды әрекеттері нәтижесінде келтірілген тән зардабы мен психикалық зардап азаптау деп танылмайды.

Қоғамдық қауіптілігі Қазақстан Республикасы Конституциясының 17 – бабында, ешкімді азаптауға, оған зорлық зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды деп көрсетілген адамның қадір – қасиетіне қол сұғу болып табылуында [1].

9 желтоқсан 1975 жылғы БҰҰ Бас Ассамблеясының Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар – намысты қорлайтын іс – әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы туралы Декларациясынан азаптау деп

адамға келтірілген кез келген қатты ауырту физикалық немесе психикалық зардап шектіру түрін тану керек [4]. Қайсы бір жағдайлар елдегі соғыс, оның болу қаупі, ішкі саяси тұрақсыздық, басқа да төтенше жағдайлар азаптауларды ақтай алмайды. Азаптау қатігез де, адамгершілікке жатпайтын әрекеттердің бір түрі.

Азаптаулар адамның және азаматтың конституциялық және өзге де құқықтары мен бостандықтарына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатады, сондықтан қарастырылып отырған қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі болып, адам және азаматтың азаптауға ұшырамауы тиіс конституциялық құқығы, яғни азаптауға ұшырауы мүмкін конституциялық құқықтың жүзеге асырылуын реттейтін қоғамдық қатынастар. Қылмыстық құқық бұзушылық жасалу барысында басқа да объектіге қол сұғылуы мүмкін. Адамның денсаулығына, себебі іс әрекет жасалу барысында ұрып соғу, қинау, психикалық әсер етулер жүзеге асуы мүмкін.

Қарастырылып отырған қылмыстың объективтік жағы адамға физикалық немесе психологиялық зардап шектіру іс әрекеттері арқылы жүзеге асырылады. Азаптаулар деп әр түрлі әрекеттерді түсіну қажет: адамға ұзақ мерзімді дене ауыртуларын, жарақатын келтіруді (мысалы, инемен піскілеу, бүйрек, мойын, аяқтары ортасына зақым келтіру, қолын қайыру, ауырту әдістерін қолдану, денеге ыстық үтік басу, ауыз судан, тағамнан айыру, еркін тыныс алудан айыру, мысалы, арнайы полиэтиленді пакеттер, басқа да заттар пайдалану арқылы).

28 желтоқсан 2009 жылғы Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының №7 «Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасының адамның жеке бас бостандығын сақтау және қадір – қасиетіне қол сұқпау, қинауға, зорлық – зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның ар – намысын қорлайтын әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы мәселелелер жөнідегі нормаларын қолдану туралы» қаулысына түсіндірмеде қатыгездіктің құрбаны болған адамның ұшырауы мүмкін барлық психикалық және физикалық азаптаулар түрлері көрсетілген [5]. Сонымен физикалық зардап шегуге жәбірленушіге ұрып соғу, денсаулыққа зиян келтіру арқылы айтарлықтай тән зардабын келтіруді түсіну қажет.

Психикалық зардап келтіруге жәбірленушілерді өзі туралы, туыстары туралы (ата анасы, балалары, жұбайы, зайыбы, ағалары, қарындастары, ата әжесі) жалған немесе өмірде одан алған келеңсіз мәліметтер тарату, отбасылық, жеке өмірі туралы құпияларды таратамыз деп қорқыту, сондай ақ, олардан қажетті жауап, мәліметтер алу үшін оларға қарсы есірткілік заттарды, басқа да дәрі дәрмектерді денесіне егу, гипноз қолдану, бопсалау әрекеттері жатады. Қажет болған

жағдай да жәбірленушіге келтірілген тән немесе психикалық зардапты анықтау үшін сот – медициналық немесе психология – психиатриялық сараптама тағайындалады.

Айта кету қажет ұрып соғу кезінде жәбірленушінің органдарының анатомиялық өзгеріске ұшырауға әкеліп соқпаған тән ауыруын келтіруді түсіну қажет және де денесінің қызарулары, елеулі емес жарақаттар. Жәбірленушіге ұрып соғумен қатар басқа да зорлық зомбылық әрекеттері шымшу, биологиялық факторлармен әсер ету арқылы (жануарлар мен құрт құмырсқаларды пайдалану) тән зардабын келтіру, ұзақ уақытқа аш сусынсыз, тамақсыз қалдыру, адам денсаулығына зиян келуі қауіпі бар бөлмеде немесе суық жерде қалдыру, егу, тістеу, шақтыру, басқа да құралдармен ұзақ уақыт оған әсер ету.

Қылмыстық кодекстің қарастырылып отырған бабының ескертуіне сәйкес, лауазымды адамдардың заңды әрекеттері нәтижесінде келтірілген тән зардабы мен психикалық зардап азаптау деп танылмайды. Мысалы, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған тұлғаға қатысты мәжбүрлеу шарасы түрінде қамауға алу, одан кейін бас бостандығынан айыру жазасының тағайындалуы, лауазымды адамдардың осы іс әрекеттерінің барлығы тұлғаға психикалық және тән зардабын шектіруі мүмкін, бірақ азаптаулар болып танылмайды.

Қарастырылып отырған бап құрамы жағынан формальды. Қылмыстық заңда көзделген іс әрекеттерді жасаған сәтінен бастап қылмыс аяқталған деп танылады. Жәбірленушіге жеңіл дене жарақатын келтіру 146 – баптың 1- бөлігі бойынша дәрежеленуге жатады [2].

Субъективтік жағынан қылмыс қасақаналықпен жүзеге асырылады.

Кінәлі адам өз әрекеттерінің қоғамға қауіпті екенін ұғынып, оның қоғамға қауіпті зардаптарының болу мүмкіндігін немесе болмай қоймайтынын алдын ала біледі және осы зардаптардың туындауын қалап, (тікелей пиғылмен) және осы зардаптардың орын алуын қаламаса да, оларға саналы түрде жол беріп не оларға немқұрайлы қарап, (жанама пиғылмен) осындай іс әрекетерге барады.

Қылмыстық кодекстің талданып отырған бабының диспозициясында осы қылмысты жасаудың мақсаты көрсетілген:

а) азапталушыдан немесе үшінші тұлғадан мәліметтер алу;

б) қандай да бір әрекетті жасағандығын мойындату;

в) азапталушы немесе үшінші тұлға қандай да бір әрекетті жасағаны үшін жазалау;

г) азапталушыны немесе үшінші тұлғаны мәжбүрлеу мақсатымен немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бой-

ынша қасақана тән зардабын және (немесе) психикалық зардап шектіруі;

д) азапталушыны немесе үшінші тұлғаны қорқыту.

Заңда көрсетілген «.., немесе кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша деген дискриминациялаудың кез келген түрі» азаптаулар қылмысы құрамының заңда көрсетілген мақсат пен немесе басқа мақсатта жасалғандығы маңызды емес [2]. Мысалы, азаптаулар жәбірленушіні кемсіту мақсатында, бұзақылық ниетпен, кек алу мақсатында. Қылмыстық әрекетке бару себебі әр түрлі болуы мүмкін.

Қылмыс субъектісі болып 16 жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға. Тергеуші, анықтауды жүзеге асыратын адам немесе өзге де лауазымды адам болуы мүмкін. Яғни, арнайы субъект. Қолданыста жүрген қылмыстық заңнаманың 3 – бабының 26 – тармағына сәйкес лауазымды адам – тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша билік өкілі функцияларын жүзеге асыратын не мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында ұйымдастырушылық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын адам [2].

Азаптаулардың дәрежеленген құрамы Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 146 – бабы 2 – бөлігінде көрсетілген әрекеттер:

1) адамдар тобы немесе алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;

2) бірнеше рет;

3) денсаулыққа ауырлығы орташа зиян келтіре отырып;

4) кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге немесе кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған дәл сол іс-әрекет.

Қылмыстық кодекстің қарастырылып отырған бабының 3 – бөлігі аса дәрежеленген түрін, яғни жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге немесе абайсызда оның өліміне әкеп соққан дәл сол іс-әрекет үшін жауаптылықты қарастырады.

Денсаулыққа келтірілген ауыр зиян – адамның денсаулығына, оның өміріне қауіпті зиян не денсаулыққа: көру, сөйлеу, есту қабілетінен немесе қандай да бір ағзадан айырылуға; ағзаның өз функцияларын жоғалтуына; бет-әлпетінің қалпына келмейтіндей бұзылуына; жалпы еңбек қабілетінің кемінде үштен бірін айтарлықтай тұрақты түрде жоғалтумен ұласқан денсаулықтың бұзылуына; кәсіби еңбек қабілетін толық жоғалтуға; жүктілікті үзуге; психиканың бұзылуына; нашақорлықпен немесе уытқұмарлықпен ауыруға әкеп соққан өзге де зиян (Қазақстан Республикасы ҚК 3 – бабы 11 – тармағы).

Абайсызда оның өліміне әкеп соққан азап-

тауларды дәрежелену үшін кінәнің екі нысанын анықтау қажет: жасалған әрекетке қатысты қасақаналық пен одан келген зардапқа байланысты абайсызда.

Қазақстан Республикасы ҚК 146 – бабы 1 – бөлігінде көзделген әрекеттер, ауырлығы орташа қылмыс санатына жатқызылады.

Қазақстан Республикасы ҚК 146 – бабы 2 және 3 бөлігінде көзделген әрекеттер ауыр қылмыс санатына жатқызылады.

Азаптаулармен күресу халықаралық деңгейдегі өзекті мәселе. Азаптауларға халықаралық құқықпен, ұлттық құқық жүйесінде де толығымен тиым салынғандығына қарамастан, құқықтық тәртіптен заңдылықтың сақталуын қамтамасыз ететін арнайы мемлекеттік орган қызметкерлерінің осындай іс әрекеттерге баруы тыйымдар емес.

Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар – намысты қорлайтын іс – әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы және олардың алдын алу мақсатындағы мемлекеттің мықты ішкі заңды базасы болуы қажет.

Әдебиет:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (2017.10.03. беріл-

ген өзгерістер мен толықтыруларымен) //online.zakon.kz/document/?doc_id=51005029

2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ //adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226

3 10 желтоқсан 1984 жылғы БҰҰ-ның Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясы // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31411967#pos=1;-235

4 Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания.

Принята резолюцией 3452 (XXX) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1975 года // www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/torture.shtml

5 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 28 декабря 2009 года № 7 «О применении норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства по вопросам соблюдения личной свободы и неприкосновенности достоинства человека, противодействия пыткам, насилию, другим жестоким или унижающим человеческое достоинство видам обращения и наказания» (с изменениями от 21.04.2011 г.) // online.zakon.kz/Document/?doc_id=30548283#pos=1;-235

ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД (ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА)

История свидетельствует о том, что во всех государствах (с разной степенью осознанности и качества) осуществляется особая деятельность по распространению воззрений о праве и правопорядке, для чего используются имеющиеся в распоряжении средства: религия, литература, искусство, школа (всех уровней), печать, радио, телевидение, специальные юридические учебные заведения. Иными словами, правовое воспитание является составным компонентом идеологической функции любого государства. По мере развития и совершенствования государственности, изыскиваются все более искусные способы и формы идеологической обработки сознания масс, все более обособливается и специализируется правовое воспитание как самостоятельный вид деятельности государства, его органов и их служащих, а также органов местного самоуправления в целом.

Процесс формирования включает в себя не только процессы биологического созревания личности, но целенаправленное, организованное ее воспитание. Итак, формирование - процесс становления и совершенствования личности, а воспитание - целенаправленная деятельность по ее формированию.

Проблема правового воспитания личности в определенной мере освещалась в юридической литературе/1/.

Применительно к правовому воспитанию во многих работах, затрагивающих эту проблему, просматривается тенденция трактовать его как целенаправленную деятельность по формированию правосознания.

К.Т. Бельский пишет: «Правовое воспитание представляет собой организованную идеологическую деятельность, со стороны общественности, государства, направленную на формирование и развитие правосознания»/2/.

Рассматривая содержание и цели правового воспитания, И.Ф. Рябко указывает, что «правовое воспитание - это определенное, целеустремленное и систематическое влияние на сознание, психологию «воспитуемых» (индивидов и общественных групп) всего уклада общественной жизни и идеологических факторов с целью формирования у них глубоких и устойчивых представлений, убеждений и чувств, привития им высокой правовой культуры, навыков юридического общения, отвечающих уровню и требованиям развития общества»/3/.

В данном определении допущена некоторая неточность. «Весь уклад общественной жизни» не может «целеустремленно и систематически» осуществлять правовое воспитание; правильнее в этом

случае говорить о социально-правовом воспитании, ибо именно для последнего характерна большая степень стихийного в отношении влияния на сознание и формирование правосознания личности/4/.

Некоторые авторы в определении правового воспитания делают акцент на его связь с социальной активностью личности: «Правовое воспитание - один из важнейших факторов формирования общественно-политической активности личности»/5/.

Представляется, правильной позиция К.Т. Бельского и В.В. Тищенко, заключающаяся в том, что формирование личности в процессе взаимодействия с объективными факторами среды представляет собой именно социальный процесс, социализацию личности, который, охватывает помимо целенаправленного воспитания, еще и воздействие иных факторов. Рассматривая проблему формирования правосознания необходимо принимать во внимание целый комплекс факторов экономического, политического, правового, психологического, идейно-воспитательного и иного характера/6/.

Правовое воспитание - сложный, многогранный, длительный процесс, включающий в себя с одной стороны обучение праву, а с другой - воспитание навыков соблюдать и исполнять требования правовых норм у индивидов, утверждение установки активно способствовать обеспечению и укреплению законности. Как точно подметила Г. Мукамбаева «обществу известны формы внешнего воспитания личности (знания, гигиена, физическая культура и т.д.), но право является такой формой бытия, которая соединяет задачи и внешнего, и внутреннего воспитания человека»/7/.

В этой связи В.Н. Кудрявцев справедливо подчеркивал, что важнейшая цель правового воспитания - повышение уровня правосознания граждан. Предполагающего, в частности, правомерное сознательное поведение личности, базирующееся не на «слепо повиновении» или боязни ответственности за нарушение правовых норм, а на глубоком уважении закона, понимании целесообразности и справедливости правовой системы, «правильности и полезности правовых предписаний»/8/. Итак, правовое воспитание оказывает целенаправленное воздействие на формирование правосознания личности, ее идейно-политические убеждения, воззрения и общие установки на правомерное поведение.

Важно определиться с целями правового воспитания, поскольку в юридической литературе отсутствует единое понимание этого вопроса. Так, целью правового воспитания является, по мнению,

Т. Бельско-го, формирование правосознания и правовой культуры/9/, И.Ф. Покровского - организация передачи правовой информации и стимулирование позитивной правовой активности/10/, Г.Д. Марковой - обеспечение сознательного правомерного поведения/11/. Представляется, что между этими позициями нет принципиальных разногласий, но они недостаточно конкретны. Между тем, цели правового воспитания должны быть определены максимально точно, поскольку для того, чтобы судить об эффективности воспитательной деятельности надо знать эти цели и иметь возможность сопоставления с ними достигнутых результатов/12/.

Более конкретные цели правового воспитания (применительно к школьникам) указывает А.И. Долгова:

- сообщение необходимого объема знаний о государстве и праве;
- формирование на основе полученных знаний положительного отношения к государству и праву;
- формирование навыков и привычек правомерного поведения;
- формирование умения и потребности активного противодействия отрицательным взглядам, и активной защиты своих законных интересов/13/. Последнее положение вызывает определенное сомнение.

Во-первых, применительно к подросткам для защиты их законных интересов пока нет необходимой законодательной базы. В частности, целесообразно создание особых (специализированных) судов для детей, знающих возвратную психологию малолетних.

Генеральная Ассамблея ООН приняла стандартные минимальные правила, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних, известные как Пекинские правила. Там подчеркивается, что судебное разбирательство должно отвечать интересам несовершеннолетнего и проходить таким образом, чтобы несовершеннолетний мог участвовать в нем и свободно излагать свои показания.

В целях решения указанной задачи правила рекомендуют создание специализированных судов по делам несовершеннолетних.

Для этого уже сейчас нужно в юридических вузах начинать подготовку специалистов с углубленным изучением педагогики и психологии несовершеннолетних, проводить стажировки по этому направлению.

В настоящее время в некоторых районных судах г. Алматы выделены судьи, которые занимаются рассмотрением уголовных дел несовершеннолетних. На первом этапе создание специализированных судов можно было бы начинать с объединения этих специалистов в одну судебную коллегия, обозначив ее коллегией по делам несовершеннолетних. По-

добные суды существуют в большинстве развитых стран Европы и Азии;

Эти суды не только рассматривали бы уголовные и гражданские дела в отношении несовершеннолетних, но и проводили бы воспитательную работу среди детей и их родителей.

Но главная их задача должна заключаться в охране прав детей. При этом даже сами дети приходили бы в эти суды за защитой своих ущемленных прав со стороны взрослых.

Думается, что принятие этого предложения даст реальную возможность несовершеннолетним защищать свои права и законные интересы.

Во-вторых, применительно к конечным целям правового воспитания речь должна идти о формировании умения и потребности активного противодействия не только отрицательным взглядам, но и противоправному поведению и о защите не только «своих» интересов, но и законных интересов других лиц и общества в целом. Достижение этих целей связано с выработкой высокого уровня правосознания (необходимые правовые знания, убеждения, ориентация, навыки, умение, привычки и т.п.).

При этом надо иметь в виду как интересы сегодняшнего дня (т.е. задачи, стоящие перед человеком в настоящее время), так и определенную перспективу на будущее. Исходя из изложенного, можно сформулировать следующие цели правового воспитания:

во-первых, приобретение правовых знаний, что закономерно связано с углублением познаний о социальной действительности и развитием интереса к социальным ценностям, в том числе и к ценностям правового характера;

во-вторых, формирование правильного отношения к правовым ценностям (солидарность с правовыми нормами и принципами, уважение к закону и т.п.);

в-третьих, укрепление регулятивной способности личности, то есть способности успешно ориентироваться в сложной ситуации и выбирать требуемый вариант поведения (применительно к юристам профессионалам это – выработка необходимых навыков и умений, связанных, прежде всего, с осуществлением правоприменительной деятельности, (т.е. анализом ситуаций, выбором нормы, ее толкованием и т.д.);

в-четвертых, формирование правовых установок на строгое соблюдение закона, создание устойчивых стереотипов правомерного поведения;

в-пятых, создание умения и потребности активного противодействия противоправным взглядам и действиям, активной защиты правовых ценностей.

Формирование правосознания всегда теснейшим образом связано с формированием сознания нравственного, поскольку регуляция правового поведения осуществляется как нормами права, так и нормами морали. Если у человека не сформи-

рованы определенные правовые ориентации, то он решает правовые вопросы, опираясь на моральные убеждения и воззрения своей среды, руководствуясь наблюдениями, а «нормы морали обладают более эффективным стабилизирующим свойством в отношении мотивации поведения, чем нормы права»/14/.

Эта точка зрения проводится также С.С. Алексеевым, который пишет: «Правовая сторона общественной жизни основывается, главным образом, на моральной предпосылке»/15/.

Формирование правосознания личности начинается в раннем детстве и продолжается в течение всей жизни.

В основу всей системы правового воспитания как, и воспитания, вообще, должна быть положена идея о том, что воспитательная работа должна происходить в зависимости от возрастных, психологических и социальных особенностей, которые не только определяют специфику форм воспитания, но и являются наиболее важным в подходе к воспитанию.

Формирование правосознания личности, таким образом, может быть обеспечено лишь в процессе длительного, поэтапного воспитательного воздействия с учетом, прежде всего, ее возрастных особенностей.

Такое формирование осуществляется в единстве и взаимодействии теоретического и эмпирического путей, а эмпирический путь может носить как организованный, так и стихийный характер. На сознание и поведение людей существенное влияние оказывает вся их социальная практика, поскольку «люди суть продукты обстоятельств и воспитания... что, следовательно, изменившиеся люди суть продукты иных обстоятельств и измененного воспитания»/16/.

Формирование правосознания происходит в конечном итоге под влиянием тех же факторов, что и формирование личности в целом, т.е. факторов экономических, социально-политических, правовых, идеологических, психологических, организационных. Все эти факторы, оказывающие и положительное, и отрицательное воздействие, образуют сложную многоуровневую социальную систему. Указанные факторы могут действовать как прямо (непосредственно), так и косвенно-опосредованно - через другие факторы.

При этом экономические и социально-политические факторы, в том числе, состояние производства и распределения, материальных благ, уровень жизни населения, политическая стабильность и т.п. определяют основные условия формирования личности каждого человека. Такие как материальное положение семьи, состояние здравоохранения, качество образования и др. От них в значительной мере зависят возможности каждого человека получить надлежащее образование и воспитание,

уровень правового, нравственного сознания его окружения, в том числе и воспитателей - родителей, учителей и др.

Большое значение имеют идеологические и психологические факторы - уровень нравственного, правового, политического, эстетического сознания общества, его общей культуры и проч., что решающим образом определяет уровень соответствующих форм сознания и культуры референтных социальных групп (семья, школьные и иные коллективы), окружающих человека. Важнейшую роль в формировании правосознания играют правовые факторы, в том числе: качество законодательства, состояние урегулированности общественных отношений, эффективность правоохранительной деятельности, уровень законности и правопорядка в обществе и др. Немалое значение имеют и организационные (управленческие) факторы - организация государственного аппарата, взаимодействие различных государственных органов, формы и методы их деятельности, качество кадров и т.п. Это связано в частности с тем, что другие факторы, о которых говорилось выше, нередко реализуются через государственное управление/17/.

Действие системы этих факторов на формирование каждого человека происходит постоянно, на всем протяжении его жизни.

Выделяются определенные этапы такого формирования - дошкольный период, школьный и послешкольный периоды.

Рассмотрим период завершающего этапа школьного образования (16-18 лет, 9-11 классы).

Правовое воспитание в старших классах ставит своей задачей углубление и расширение правовых знаний, полученных учащимися ранее, а также дальнейшую систематизацию и обобщение сведений, накопленных ими в предыдущие годы. В этот период воспитательное воздействие (нравственное и правовое) оказывается в процессе изучения не только ряда общеобразовательных дисциплин, но и чисто юридической - Основ права. К сожалению, эта дисциплина дает главным образом правовые знания и в значительно меньшей степени формирует надлежащее отношение к праву. Не решает этой задачи и содержание имеющихся учебников по Основам права.

В этой связи представляют интерес данные социологических исследований, проведенных автором в городе Алматы. При анкетировании около ста учащихся старших классов, респонденты дали следующие ответы на поставленные вопросы:

I. Интересуют ли Вас юридические вопросы?

да - 13,5%

нет - 18,9%

иногда - 57,9%

затрудняюсь ответить - 9,7%

II. Каковы источники приобретения Вами юридических знаний?

учеба в школе - 16,8%
лекции - 13,6%
газеты и журналы - 37,7%
встречи с работниками милиции - 16,2%
беседы с родителями и друзьями - 32,3%

Таким образом, лишь 13,5% учащихся постоянно интересуется правовыми вопросами, и лишь у 16,8% основным источником правовых знаний являются школьные занятия. Это свидетельствует с одной стороны о неинтересности проводимых занятий (и это естественно, поскольку в большинстве случаев занятия по Основам права проводятся учителями, не имеющими юридической подготовки - обычно историками), а с другой - и о низком познавательном уровне таких занятий, их оторванности от юридической практики.

Многие подростки, следуя западным образцам, стали стремиться к тому, чтобы самостоятельно зарабатывать деньги. Причем в основном посредством торговли газетами, литературой (в том числе и «эротического» содержания), бензином, пивом (и более крепкими напитками) и проч.. При этом, они вынуждены примеряться к «нашим» условиям. И нередко «налаживать» соответствующие отношения, имеющие явно противоправный характер - с рэкетирами, взяточниками и другими подобными лицами. Ясно, как это влияет на правосознание подростков, также как и достаточно распространенные их беспризорность, безнадзорность, нищенство и т.п.

Негативное влияние оказывается «засильем» на теле и киноэкранах западных фильмов, в большинстве низкокачественных и пропагандирующих насилие, беспринципность, обогащение любыми средствами. Это относится и к распространению компьютерных игр зарубежного производства.

К преподаванию в старших классах «Основ права» из-за необходимости оплаты практически перестали привлекаться юристы-практики (судьи, прокуроры, адвокаты), что, при отсутствии преподавателей с юридической подготовкой, привело к снижению уровня преподавания, его отрыву от практики, утрате учащимися интереса к его изучению. Все это в целом повлекло снижение воспитательного воздействия на правовое и нравственное сознание молодежи. Особенно это относится к воспитанию морали, уважения к праву и закону, патриотизма, уважения к труду, осознания необходимости охраны природы. В результате имеет место рост преступности несовершеннолетних, массовое уклонение молодежи от военной службы и другие негативные явления.

Литературы:

1. См. например: Груздев Н.П. *Вопросы воспитания и обучения*. - М., Госюриздат, 1949; Рябко И.Ф. *Правосознание и правовое воспитание масс в советском обществе*. - Ростов-на-Дону, 1969; Павлов А.С. *Правовое воспитание*. - М., Советская Россия, 1972; Покровский И.Ф. *Формирование*

правосознания личности. - Л., изд-во ЛГУ, 1972; Галимов М.М. Мураметс О.Ф. *Правовое воспитание трудящихся и роль закона в его осуществлении*. - Казань, 1972; Маркова Г.Д. *Научные основы организации правового воспитания молодежи*. - Киев, 1979; Бельский К.Т. *Формирование и развитие социалистического правосознания*. - М., Мысль, 1982..

2. Бельский К.Т. *Формирование и развитие социалистического правосознания*. - М., Мысль, 1982, с. 167.

3. См. Рябко И.Ф. *Правосознание и правовое воспитание масс в советском обществе*. - Ростов, 1969, с. 17.

4. Галимов М.М. Мураметс О.Ф. *Правовое воспитание трудящихся и роль закона в его осуществлении*. - Казань, изд-во ЛГУ, 1972, с. 17.

5. Исаев К. *Правовое воспитание молодежи*. - Социалистическая законность. 1970, № 3, с. 29; Арутюнян С. *Правовое воспитание молодежи*. - Социалистическая законность. № 4, с. 18.

6. Бельский К.Т. *Формирование и развитие социалистического правосознания*. - М., Мысль, 1982, с. 144; Тищенко В.В. *Теоретические проблемы правового воспитания в развитом социалистическом обществе*. - Автореферат. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. - М., 1982, с. 10.

7. Мукамбаева Г. *Правопонимание на личностном уровне*. - Научные труды «Эдilet». 2000, № 1, с. 45.

8. См. Кудрявцев В.Н. *Правовая наука и актуальные вопросы социалистической законности*. - Коммунист. 1976, № 2, с. 87; Горбатко Н.А. *Некоторые особенности формирования правосознания работников милиции*. - Проблемы совершенствования организации и деятельности советской милиции в условиях формирования правового государства. - Сборник трудов. - Минск, 1991, с. 138.

9. Бельский К.Т. *Формирование и развитие социалистического правосознания*. - М., Мысль, 1982, с. 167-168.

10. См. Покровский И.Ф. *Формирование правосознания личности*. - Л., изд-во ЛГУ, 1972, с. 96.

11. См. Маркова Г.Д. *Научные основы и организация правового воспитания молодежи*. - Киев, 1979, с. 26-28.

12. Головченко В.В. *Эффективность правового воспитания: понятие, критерии, методика измерения*. - Киев, 1985, с. 17.

13. Долгова А.И. *Эффективность правового воспитания и проблемы ее оценки*. - Вопросы борьбы с преступностью. - М., Наука, 1978, выпуск 28, с. 50.

14. Ручка А.А. *Социальные ценности и нормы*. - Киев, 1976, с. 23.

15. Алексеев С.С. *Социальная ценность права в советском обществе*. с. 160; см. также: Миловидов А.С. *Коммунистическая мораль и воинский долг*. С. 35; Кудрявцев В.Н. *Право и поведение: норма и патология*. - М., Прогресс, 1982, с. 98.

16. Маркс К. и Энгельс Ф. *Соч. т. 3, с. 2.*

17. *О государственном управлении см. например: Розенбаум Ю. А. Формирование управленческих кадров*. - М., Политиздат, 1982; Разумов Е.З. *Проблемы кадровой политики*. - М., Политиздат, 1983; Туманов Г.А. *Человеческий фактор государственного управления*. - Советское государство и право. 1986, № 10, с. 3-11.

18. Сапаргалиев Г.С. *«Государство и право» - учебное пособие*. - Алматы, «Рауан», 1994; *«Хрестоматия курса основы государства и права»*. - Алматы, «Рауан», 1994.

19. При рассмотрении характера сопряженности между воспитанием и обучением в педагогике исходят из того, что обучение складывается из совокупности учебных действий; единица обучения - учебное действие; единицей воспитания является поступок, как акт поведения.

20. См. Васильева З.И. *Нравственное воспитание учащихся в учебной деятельности*. - Л., 1973, с. 29.

Кенжетасев Джан Табылдинович
начальник Карагандинской академии МВД РК им. Баримбека Бейсенова,
генерал-майор полиции

**УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЪЕКТА
ВОСПРЕпятСТВОВАНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ПРАВОСУДИЯ
И ПРОИЗВОДСТВУ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ**

Резюме: в работе рассматриваются уголовно-правовые особенности объекта воспрепятствования осуществлению правосудия и производству досудебного расследования. Автор ставит вопрос о необходимости совершенствования уголовного законодательства в рамках рассматриваемого вопроса.

Түйін: Еңбекте сот төрелігі мен сотқа дейінгі тергеу ісін жүргізуді жүзеге асыруға кедергі келтіретін объектінің қылмыстық-құқықтық ерекшеліктері қарастырылған. Автор қарастырылып отырған мәселе төңірегінде қылмыстық заңнаманы жетілдіру қажеттілігі туралы мәселені алға тартады.

Summary: The work considers criminal-legal characteristics of the object of obstruction of justice and manufacture of preliminary investigation. The author raises the question about the necessity of improving criminal legislation in the framework of the issue.

Ключевые слова: правосудие, досудебное расследование, воспрепятствование, уголовное законодательство, уголовные правонарушения против правосудия.

Кілт сөздер: сот төрелігі, сотқа дейінгі тергеу-тексеру, кедергі, қылмыстық заңнама, сот төрелігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Преступления против правосудия и порядка исполнения наказания – это предусмотренные уголовным законом общественно опасные деяния, которые нарушают нормальную деятельность суда по отправлению правосудия, а также деятельность других органов, обеспечивающих отправление правосудия и исполнение наказания [1].

Под родовым объектом преступлений против правосудия и порядка исполнения наказаний С.М. Рахметов понимает правильную деятельность правоохранительных органов по осуществлению правосудия [2].

Однако, несмотря на то, что законодатель отнес вмешательство в деятельность прокурора, лиц, осуществляющих досудебное расследование, к уголовным правонарушениям против правосудия, эти лица как таковое правосудие не осуществляют, а только способствуют ему в рамках расследования конкретного деяния. Данный вывод вытекает

из анализа диспозиции ст. 407 УК РК, где в ч.1 закреплено, что наказуемо вмешательство в какой бы то ни было форме в деятельность суда, если оно совершено «в целях воспрепятствования осуществлению правосудия», а в ч.2 указано, что наказуемо вмешательство в какой бы то ни было форме в деятельность прокурора или лица, осуществляющего досудебное расследование, если оно совершено «в целях воспрепятствования всестороннему, полному и объективному досудебному расследованию». Исходя из изложенного считаем, что в данном случае под «расследованием» понимается деятельность, связанная с производством по уголовным делам, присущая только уголовному процессу.

Таким образом, полагаем, что предусматривая в ст.407 УК РК ответственность за два самостоятельных уголовных правонарушения, законодатель выделяет в этой статье два непосредственных объекта: в ч.1 ст.407 УК РК — общественные отношения, складывающиеся по поводу отправления правосудия судом; а в ч.2 ст.407 УК РК — общественные отношения, связанные с деятельностью прокурора или лица, осуществляющего досудебное расследование.

Несмотря на то, что применительно к родовому объекту главы 17 УК РК понятие правосудия понимается в широком смысле, непосредственные объекты в ст.407 УК РК индивидуальны и строго ограничены понятиями «осуществление правосудия» как деятельностью, присущей только суду (ч.1 ст.407 УК РК), и «осуществление досудебного расследования», свойственным прокурору или лицу, осуществляющему досудебное расследование (ч.2 ст.407 УК РК).

При этом следует отметить, что не любая деятельность судов подпадает под защиту в рамках ч.1 ст.407 УК РК, а только та, которая связана с осуществлением правосудия по конкретным делам в пределах компетентности, установленной действующим законодательством. К примеру, не подпадают под признаки уголовного правонарушения, предусмотренного ч.1 ст.407 УК РК, действия лица, вмешивающегося в административную деятельность председателя суда. Соответственно, понятием непосредственного объекта уголовного правонарушения, предусмотренного ч.1 ст.407 УК РК, охватываются не все общественные отношения, возникающие в ходе функционирования суда, а лишь те, которые складываются при осуществле-

нии правосудия, т.е. в процессе судебного разбирательства и разрешения дел.

В соответствии с Конституционным законом Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей в Республике Казахстан» от 25 декабря 2000 года, судебную систему Республики Казахстан составляют Верховный суд Республики Казахстан и местные суды, учреждаемые в соответствии с Конституцией Республики Казахстан и настоящим Конституционным законом. К местным судам относятся:

1) областные и приравненные к ним суды (городской суд столицы республики, городские суды городов республиканского значения, специализированный суд – Военный суд войск Республики Казахстан и другие);

2) районные и приравненные к ним суды (городской, межрайонный, специализированный суд – военный суд гарнизона и другие).

В Республике Казахстан могут создаваться специализированные суды (военные, экономические, административные, по делам несовершеннолетних и другие). Специализированные суды образуются Президентом Республики Казахстан со статусом областного или районного суда [3].

Предусмотренный в Законе перечень судов является исчерпывающим и расширительному толкованию не подлежит. Таким образом, никакие другие органы либо лица не вправе осуществлять правосудие.

Обозначив круг субъектов, деятельность которых охраняется ч.1 ст.407 УК РК, представляется возможным предложить понятие правосудия как непосредственного объекта уголовно-правовой охраны, рассматриваемого деяния. Итак, правосудие — это общественные отношения, обеспечивающие основанную на законодательстве и процессуально регламентированную деятельность судебной системы, направленную на разрешение уголовных, гражданских, административных дел либо дел о соответствии нормативных актов Конституции Республики Казахстан, либо дел по жалобам на нарушение конституционных прав и свобод.

В свою очередь, из анализа содержания главы 17 УК РК и, в частности, ч.2 ст.407 УК РК можно сделать вывод, что родовым объектом уголовно-правовой охраны выступает не только деятельность суда по отправлению правосудия, но и деятельность способствующих этому органов.

Необходимо обратить внимание на то, что ч.2 ст.407 УК РК охраняется не любая правоохранительная деятельность органов, способствующих отправлению правосудия, а только та, которая связана с расследованием уголовных дел. Данное положение, на наш взгляд, вытекает из содержания диспозиции ч.2 ст.407 УК РК, где в качестве обязательного признака субъективной стороны состава

уголовного правонарушения закреплена специальная цель воспрепятствования «всестороннему, полному и объективному досудебному расследованию».

В данном случае речь идет о расследовании именно уголовных дел, так как это понятие характерно только для уголовного судопроизводства. Заметим, что понятия «служебное расследование», «журналистское расследование» и т.д. к правосудию не имеют никакого отношения, поэтому такая деятельность рассматриваемой нормой не охраняется.

Уголовно-правовой охране по ч.2 ст.407 УК РК подлежат прокуроры, и лица, осуществляющие досудебное расследование.

Следует подчеркнуть, что ответственность по ч.2 ст.407 УК РК предусмотрена за вмешательство только в ту деятельность лиц, которая способствует отправлению правосудия и связана с расследованием уголовных дел. Другими словами, воспрепятствование иной деятельности прокурора, непосредственно не связанной с расследованием уголовного дела, но имеющей отношение к его дальнейшему разрешению в суде, фактически не подпадает под действие ч.2 ст.407 УК РК.

К примеру, несмотря на то, что существует необходимость охраны деятельности прокурора по осуществлению уголовного преследования в суде (выступление прокурора в качестве государственного обвинителя), согласно положению ч.2 ст.407 УК РК вмешательство в эти функциональные обязанности прокурора состава уголовного правонарушения не образует. В этой связи, на наш взгляд, законодатель неоправданно сузил круг общественных отношений, охраняемых ч.2 ст.407 УК РК, что, полагаем, может привести к неполноте уголовно-правовой защиты прокурора как должностного лица, способствующего отправлению правосудия. В данном случае речь идет о воспрепятствовании деятельности прокурора, не связанном с посягательствами на его жизнь, применением насилия или угрозы насилия, уничтожением или повреждением имущества, ответственность за которые предусмотрена иными статьями УК РК (ст.380, ст.408, ст.409).

Считаем, что редакция диспозиции ч.2 ст.407 УК РК указывает на существующие пробелы в законе, в связи с чем значительно ограничивает возможности применения данной нормы. Таким образом, в достаточной степени оградить деятельность прокурора от противоправных действий не представляется возможным. Обязанности прокурора по содействию в отправлении правосудия, по нашему мнению, не ограничиваются только его участием в расследовании уголовных дел. Кроме того, необходима охрана деятельности прокурора в период его участия в судебном разбирательстве (ст.98 УПК РК).

Неправомерное вмешательство в деятельность прокурора в этот период может существенно осложнить деятельность суда при рассмотрении дела, способно негативно повлиять на полноту, объективность и всесторонность рассмотрения этого дела, что в конечном итоге может отразиться на вынесении справедливого приговора.

На основании изложенного, научно обоснованным и практически целесообразным представляется расширить объем охраняемых ч.2 ст.407 УК РК общественных отношений. В этой связи специальную цель, закрепленную в диспозиции ч.2 ст.407 УК РК, необходимо, на наш взгляд, изложить в следующей редакции: «в целях воспрепятствования всестороннему, полному и объективному досудебному расследованию, разрешению дела либо рассмотрению дела в суде».

С нашей точки зрения, предложенная редакция ч.2 ст.407 УК РК, наиболее полно соответствует действующему на сегодня Закону Республики Казахстан «О прокуратуре Республики Казахстан» от 21 декабря 1995 г., в ч.1 ст.6 которого отмечено, что «воздействие в какой бы то ни было форме на прокурора с целью воспрепятствования осуществлению им своих полномочий или принятия им незаконного решения, а также неисполнение постановлений, предписаний, указаний, требований прокуроров влечет ответственность, установленную законом».

Что касается лиц, осуществляющих досудебное расследование, то они (в отличие от прокурора), на наш взгляд, в достаточной степени охраняются ч.2 ст.407 УК РК, поскольку их основная деятельность заключается в расследовании уголовных дел.

Обозначив круг лиц, которые в силу своих должностных полномочий способствуют отправлению правосудия целесообразно определить с непосредственным объектом уголовного правонарушения, предусмотренного ст.407 УК РК.

Проведенный анализ уголовно-правовой литературы свидетельствует о том, что в решении данного вопроса позиции ученых-юристов сходятся. Еще в советский период была заложена традиция, согласно которой непосредственным объектом преступлений против правосудия является какое-либо из охраняемых уголовным законом условий успешной деятельности государственных органов по осуществлению задач правосудия [4], то есть деятельность различных органов, уполномоченных решать в рамках общих задачи правосудия свои специальные задачи.

Ш.С. Рашковская заложила «классический» подход к определению непосредственного объекта данной группы преступлений [5]. Результатом такой позиции явилось довольно традиционная «комплексная» классификация всей системы преступлений против правосудия одновременно в со-

ответствии с непосредственным объектом посягательства и статусом самого посягающего субъекта. Такой подход к определению места воспрепятствования осуществлению правосудия и осуществлению досудебного расследования в системе уголовных правонарушений против правосудия в той или иной форме сохраняется и в наши дни.

Руководствуясь вышеизложенным, можно дать следующее определение непосредственного объекта анализируемого деяния. Основным непосредственным объектом уголовного правонарушения, предусмотренного ч.2 ст.407 УК РК, является совокупность общественных отношений, содержание которых составляет основанная на законе деятельность прокурора или лица, осуществляющего досудебное расследование, способствующая осуществлению правосудия.

Кроме того, мы считаем, что в ч.1 и ч.2 ст.407 УК РК возможно наличие и факультативного объекта, в качестве которого могут выступать интересы личности. Так, к примеру, если вмешательство в деятельность судьи, прокурора или лица, осуществляющего досудебное расследование, происходит посредством угрозы распространения сведений, порочащего потерпевшего или его близких, либо иных сведений, которые способны причинить существенный вред его правам и законным интересам, то факультативным объектом в данном случае являются честь и достоинство потерпевшего или его близких.

Таким образом, в заключение можно сделать вывод, что объект уголовного правонарушения, предусмотренного ст.407 УК РК, имеет особый характер правового регулирования. Его повышенная социальная значимость, связь с конституционными положениями, правами личности порождает необходимость более четкого регулирования общественных отношений, поставленных под охрану уголовного закона.

Список использованных источников:

1. Рахметов С. М. *Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть.* — Алматы, 2003. — С. 696.
2. Рахметов С. М. *Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть.* — Алматы, 2003. — С. 696.
3. Электронный ресурс [режим доступа]: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132>
4. Власов И. С., Тяжкова И. М. *Ответственность за преступления против правосудия.* — М., 1968. — С.42-51.
5. *Курс советского уголовного права: В 6-ти т. Т.6 / Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашина, В.М. Чхиквадзе.* — М., 1971. — С.151.

Қуаналиева Гүлдана Амангелдіқызы

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры м.а., заң ғылымдарының докторы, kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Жетібаев Нұрбол Сатыбалдыұлы

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Халықаралық құқық» кафедрасының доценті, з.ғ.к, Алматы, E-mail: zhetybaev-14@mail.ru

Атайбеков Асхат

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2-курс магистранты

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Түйін.** Мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ұғымы мен жалпы сипаттамасы, түрлері. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын реттейтін заңнамалық актілер қарастырылады. Осы мәселеге байланысты әртүрлі ғалымдардың пікірлері талданып, авторлардың өз көзқарасы келтіріледі.*

***Түйін сөздер:** сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлық қылмыстар, сыбайлас жемқорлық қылмыстардың түрлері, сыбайлас жемқорлық қылмыстардың субъектілері.*

***Резюме.** В данной статье рассматриваются понятие и общая характеристика, виды коррупционных преступлений. Законодательства регулирующие коррупционные преступления. Анализируются различные взгляды ученых, а также приводится собственное мнение авторов на данную проблему.*

***Ключевые слова:** коррупция, коррупционные преступления, виды коррупционных преступлений, субъекты коррупционных преступлений.*

***Summary.** In this article the concept and a general characteristic, types of corruption crimes are considered. Legislations regulating corruption crimes. Different views of scientists are analyzed, and also own opinion of authors on this problem is given.*

***Keywords:** corruption, corruption crimes, types of corruption crimes, subjects of corruption crimes.*

31 қаңтар 2017 жылғы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың "Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қаблеттілік" атты Қазақстан халқына жолдауындағы бесінші басымдық - институционалдық өзгерістерге, қауіпсіздікке және сыбайлас жемқорлықпен күреске қатысты. "Сыбайлас жемқорлықтың себептері мен алғышарттарын анықтап, оларды жою жұмысын күшейту қажет.

Сыбайлас жемқорлықпен күресте көп нәрсе бүкіл қоғамның белсене атсалысуына байланысты. Әлеуметтік желінің, өзге де медиа-ресурстардың дамуы жағдайында, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекет барысында оны жалпы жұртшылықтың жек көруі күрестің қутты құралына айналуға тиіс" [1].

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізу шаралары ретінде

2015 жылы 18 қарашада қабылданған "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" №410-V заң бар. Онда: "Сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу" болып табылады делінген [2]. Заңда сыбайлас жемқорлықтың жаңа анықтамасы енгізілді, ол мүліктік қана емес, сонымен қатар мүліктік емес игіліктер алу немесе табу, оның ішінде үшінші тұлғаларға қатысты пайда табу деген ұғымды білдіреді. Сонымен қатар, "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі" деп белгіленген [2]. Аталған заңның 5-бабында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мақсаты мен міндеттері көрсетілген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мақсаты қоғамда сыбайлас жемқорлықты жою болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл міндеттері төмендегідей:

1) қоғамда сыбайлас жемқорлыққа төзбестік ахуалын қалыптастыру;

2) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін жағдайлар мен себептерді анықтау және олардың салдарларын жою;

3) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өзара іс-қимылын нығайту;

4) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі халықаралық ынтымақтастықты дамыту;

5) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру міндеттерін шешу арқылы іске асырылады.

Сонымен қатар, мемлекетімізде Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы "Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы" №986 Жарлығы бар. Онда сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның мақсаты мен міндеттері; Түйінді бағыттар, негізгі тәсілдер және басым шаралар; Мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; Қоғамдық бақылау институтын енгізу, Квазимемлекеттік және жеке сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; Сот және құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу; Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейін қалыптастыру және басқа да өзекті мәселелер белгіленген. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегия іс-қимылды ұйымдастыру жөніндегі мемлекеттік шаралар жүйесінің негізгі элементтерінің бірі болып табылады. Стратегия іс біткен соң әрекет етуден сыбайлас жемқорлық көріністерінің алдын алуға, ескертуге, оны жасаудың себептері мен жағдайларын анықтауға және жоюға өтуді көздейді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шеңберінде халықаралық ынтымақтастықты дамыту мәселелері құжатта маңызды орын алады. Бұл бүкіл халықаралық қоғамдастық шарттарымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау қажеттілігінен туындаған өте дұрыс қадам.

Сыбайлас жемқорлық көріністеріне ықпал ететін негізгі факторларға:

- Біріншіден, олардың нормалары құқық қолдану кезінде сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттерін жасауға көбіне жағдайлар жасайтын салалық заңдардың жетілдірілмеуі болып табылады.

Құқықтанудың қыр-сырын білмейтін азаматтар үшін практикада мұндай заңдардың ережелерін дұрыс түсіну мен тиісінше ұғыну қиынға соғады.

- Екіншіден, мемлекеттік және корпоративтік басқару ашықтығының жеткіліксіз болуы. Басқарушы шешімдерді әзірлеу және қабылдау процестері, оның ішінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қозғайтын шешімдер туралы сөз болған жағдайларда әлі де ең жабық процестердің бірі болып қалуда.

- Үшіншіден, лауазымды адамдардың мемлекеттік қызметтерді көрсеткен кездегі халықпен тікелей байланысына байланысты сыбайлас жемқорлық тәуекелдері сақталуда.

- Төртіншіден, халықтың, оның ішінде мемлекеттік сектор қызметшілерінің өздерінің құқықтық мәдениетінің деңгейі әлі де төмен, бұл арам пиғылды қызметкерлерге оны пайдакүнемдік, құқыққа

қарсы мақсаттарда пайдалануға мүмкіндік береді.

- Бесіншіден, азаматтар мінез-құлығының сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделін және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудың қоғамдық ахуалын қалыптастыру бойынша кешенді және мақсатты ақпараттық жұмыстың болмауы.

- Алтыншыдан, мемлекеттік қызметшілердің жекелеген санаттарының еңбекақысының және мемлекеттік қызметтегі әлеуметтік кепілдіктердің жеткіліксіз деңгейі [3].

Мемлекеттік қызмет институты да айтарлықтай реформаға ұшырады. 2015 жылдың 23 қарашасында қабылданған "Мемлекеттік қызмет туралы" заңмен меритократия, кәсібилік, есеп берушілік және бақылауда болушылық, қоғамдық пікірді ескеру және ашықтық секілді негізгі принциптерге негізделген мәнсаптық модельге көшу жүзеге асырылды.

Мемлекеттік қызметке іріктеу кезінде және одан әрі жоғарылату кезінде білімі, еңбек өтілі, сондай-ақ қызметшілердің атқаратын лауазымында лауазымдық міндеттерін тиімді орындауы үшін қажетті құзыреттіліктердің болуы басты назарға алынады. Мемлекеттік қызмет туралы заңның 52-бабында мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқы белгіленген.

1. Мемлекеттік қызметшілер сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы тұруға, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға жол бермеуге тиіс.

2. Мемлекеттік қызметшілер басқа мемлекеттік қызметшілер тарапынан жасалатын сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактілерінің жолын кесуге тиіс.

3. Егер мемлекеттік қызметшіде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық туралы ақпарат болса, ол мұндай құқық бұзушылықты болғызбау және тоқтату жөніндегі қажетті шараларды қабылдауға, оның ішінде жоғары тұрған басшыға, өзі жұмыс істейтін мемлекеттік органның басшылығына, уәкілетті мемлекеттік органдарға жазбаша нысанда дереу хабарлауға тиіс. Мемлекеттік қызметші өзін басқа адамдардың сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға көндіру жағдайлары туралы да аталған адамдар мен органдарға жазбаша нысанда дереу хабарлауға міндетті.

Мемлекеттік органның басшылығы ақпаратты алған күннен бастап бір ай мерзімде мемлекеттік қызметшінің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар, өзін осы бұзушылықтарды жасауға көндіру жағдайлары туралы мәлімдеулері бойынша, оның ішінде тексерулер ұйымдастыру және уәкілетті органдарға өтініштерді жолдау арқылы шаралар қабылдауға міндетті.

4. Мемлекеттік органның басшылығы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар, өзін осы бұзушылықтарды жасауға көндіру жағдайлары туралы хабарлаған мемлекеттік қызметшінің

құқықтарына, бостандықтары мен заңды мүдделеріне қысым жасайтын қудалаудан қорғау жөніндегі шараларды қабылдауға міндетті.

5. Мемлекеттік қызметшілер жеке және (немесе) заңды тұлғалардың өз құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін іске асыруын қиындататын әрекеттерге (әрекетсіздікке) жол бермеуге тиіс.

6. Мемлекеттік қызметшіге сыбайлас жемқорлық жасады деп жариялы түрде негізсіз айып тағылған кезде ол осындай айыптауды анықтаған күннен бастап бір ай мерзімде оны теріске шығару жөніндегі шараларды қабылдауға тиіс [4].

Мемлекет басшысының меритократияны қорғау және сыбайлас жемқорлыққа жол бермеу жөніндегі тапсырмаларын іске асыруда "Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдептілік нормаларын және мінез-құлық қағидаларын одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы Жарлығымен бекітілген Әдеп кодексінің қабылдануы ерекше орын алады. Кодексте мемлекеттік қызметшілердің моральды-этикалық бейнесіне қойылатын негізгі талаптар, сондай-ақ олардың мінез-құлқының базалық стандарттары айқындалды.

Мемлекет басшысының осы Жарлығымен Әдеп жөніндегі уәкіл туралы ереже бекітілді, оның құзыреттерінің бірі ретінде қызметтік әдеп нормаларын сақтауды қамтамасыз ету және мемлекеттік қызмет туралы заңнама бұзушылығының алдын алу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау айқындалды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл процесінде ел Президенті қылмысқа қарсы күрес жөніндегі үйлестіруші ретінде айқындалған прокуратура да сүбелі үлес қосып келеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жоғары қадағалаудың және басқа да лауазымдық қызметтің барлық қосалқы атқарымдардың тұрақты басымдықтарының бірі болып табылады. Сонымен қатар, қоғамдық резонанс тудырған лауазымдық сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы істер арнайы прокурорлар өндіріске қабылдайтын басым істер ретінде айқындалды.

"Сыбайлас жемқорлық" деген түсінік мағынасына этимологиялық қарау мұны "параға сатып алу", "пара" ретінде, "corruptio" деген латын сөзін алып, анықтауға мүмкіндік береді. Рим құқығында сондай-ақ "conruptio" түсінік болған, ол жалпы сөзбен айтқанда "сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу" деген түсінік беріп, құқыққа қарсы іс - әрекетті білдірген. Заң энциклопедиясында бұл терминге "лауазымды адамның өзіне сеніп тапсырылған құқықтар мен мүмкіндіктерді бас пайдасына жұмсайтындығын көрсететін саясат немесе мемлекеттік басқару саласындағы қылмыстық әрекет" деп анықтама берілген [5, 56 б].

БҰҰ-ның Анықтамалық құжатында "сыбайлас жемқорлық – өз пайдасы үшін мемлекеттік билік-

ті теріс пайдалану" делінген [6, 45 б]. Дәл осындай анықтаманы Дүниежүзілік банк те береді [7, 123 б].

Қазіргі отандық криминология да сыбайлас жемқорлыққа "мемлекеттік немесе өзгедей қызметкерлердің сатқындығымен сипатталатын әлеуметтік құбылыс" деп анықтама береді [8, 501 б].

Н.Ф.Кузнецова сыбайлас жемқорлықты "мемлекеттік аппараттың және мемлекеттік емес құрылымның қызметкерін сатып алумен сипатталатын қоғамға қауіпті құбылыс" дейді [9, 98 б].

Профессор А.Н.Ағыбаев "қоғамдағы өз орнын қанағат тұтатын адамдарды кездестіру қиын" деп дұрыс айтады [10, 32 б]. Ал, қанағат таппаған адамның ерте ме, кеш пе заң бұзушылыққа барары сөзсіз. Ондай болмау үшін мемлекеттік қызметкерге өз міндетін адал атқаратындай жағдай тудыру керек.

"Бір нәрсе анық – криминологиялық зерттеулердің нәтижелеріне сүйенбей, нақты криминологиялық жағдайдың заңдылықтары мен үрдістерін терең зерделемей қылмыстық-құқықтық, іс жүргізу проблемаларын өз деңгейінде шешу мүмкін емес", – дейді профессор Е.О.Алауханов [11, 21 б].

Мемлекеттің дамуына бармақ басты, бұрынғы өткен ата-бабаларымыз да дөп басып "тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ" деген. Олардың әділдік пен турашылықты ту еткендігін ғасыр қайраткерлері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би және тағы да басқа біртуар билер мен шешендердің өмірі дәлел болатындығын біз тарихтан жақсы білеміз.

Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік – экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру инвестициялар тарту процесін баяулататын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретін құбылыс. Сонымен қатар сыбайлас жемқорлықпен пәрменді күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттыру керектігінің маңызы зор. Халық өздерінің құқықтарын, өздеріне қарсы қандай да бір құқыққа қайшы іс-әрекет жасалған жағдайда қандай іс-қимыл қолдану керектігінің нақты жолдарын толық білулері қажет. Конституциялық тәртіпті қорғау, сыбайлас жемқорлықпен күрес аясында тиімді, бірыңғай жалпы мемлекеттік саясат жүргізу, мемлекет пен азаматтардың өмір сүруінің барлық салаларында сыбайлас жемқорлық пен оның көріністері деңгейін төмендету, қоғамның мемлекетке және оның институттарына сенімін нығайту бүгінгі күндегі басты мақсат болып табылады.

Өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер әкелетіндігі күмәнсіз. Сондықтан да Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі

болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады. Біздің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа орын жоқ. Қоғамның барлық күш-жігерін біріктіріп, осы дерттің одан әрі ұшықпауы үшін оны тоқтатудың барлық амалдарын қолдану арқылы ғана бұл құбылысқа тиімді түрде қарсы тұруға болады.

Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күресу барлық Қазақстан Республикасы азаматтарының азаматтық борышы деп білу керек.

Жуырда мемлекеттік хатшы Гүлшара Әбдіқалықованың төрайымдығымен Қазақстан Президенті жанындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері жөніндегі комиссияның отырысы өтті. Онда Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясын іске асыру жөніндегі 2015-2017 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарының және "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" Заңның орындалу барысы қаралды. 2016 жылы өкілетті орган 156 мемлекеттік органның қызметіндегі сыбайлас жемқорлық қатеріне талдау жасады, жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға әсер еткен жағдаяттарды жою жөнінде 2 мыңнан аса ұсыныс жасалды. "Мемлекеттік органнан мемлекеттік органға", "Әкімдіктен әкімдікке" жобалары аясында министрліктерде және жергілікті атқарушы органдарда түсіндіру жұмыстарын жүргізу мақсатымен қызметшілермен кездесулер өтті. БАҚ-та 80-нен астам айдар ашылды. Бұған қоса, жемқорлық үшін белгіленетін жазаға қатысты бұл-тартпау қағидаты сақталып отыр. 2016 жылы республикалық деңгейдегі – 18, облыстық деңгейдегі – 59, қалалық және аудандық деңгейдегі 134 басшы қыл-мыстық жауапкершілікке тартылды. Анықталған 13,6 млрд теңге көлеміндегі залалдың 5,3 млрд теңге қаржылық өтемі немесе 39%-ы өтелді [12].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 3-бабының 29 тармағында сыбайлас жемқорлық қылмыстарының тізбесі көрсетілген: "сыбайлас жемқорлық қылмыстар – осы Кодекстің 189 (үшінші бөлігінің 2) тармағында), 190 (үшінші бөлігінің 2) тармағында), 215(екінші бөлігінің 3) тармағында), 216 (екінші бөлігінің 4) тармағында), 217 (үшінші бөлігінің 3) тармағында), 218 (үшінші бөлігінің 1) тармағында), 234 (үшінші бөлігінің 1) тармағында), 249(үшінші бөлігінің 2) тармағында), 307 (үшінші бөлігінің 3) тармағында), 361, 362 (төртінші бөлігінің 3) тармағында), 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 450, 451 (екінші бөлігінің 2) тармағында) және 452-баптарында көзделген іс-әрекеттер" [13].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының субъектілері арнаулы болып табылады, олардың анықтама-сы тұңғыш рет Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде белгіленген. Олар:

- жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын

адам – мемлекет функцияларын және мемлекеттік органдардың өкілеттіктерін тікелей атқару үшін Қазақстан Республикасының Конституциясында, Қазақстан Республикасының конституциялық және өзге де заңдарында белгіленген лауазымды атқаратын адам, оның ішінде Парламент депутаты, судья, сол сияқты Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңнамасына сәйкес мемлекеттік саяси лауазымды не "А" корпусының мемлекеттік әкімшілік лауазымын атқаратын адам;

- лауазымды адам – тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілеттік бойынша билік өкілі функцияларын жүзеге асыратын не мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында ұйымдастырушылық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық функцияларды орындайтын адам;

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2017 жылғы 31 қаңтар "Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қаблеттілік" // www.akorda.kz, 2017

2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V ҚРЗ // adilet.zan.kz, 2017

3. "Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 Жарлығы // adilet.zan.kz, 2017

4. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы №416-V ҚРЗ // adilet.zan.kz, 2017

5. Юридическое энциклопедия. 2-изд. – М., 2003. – 556 с.

6. Международная защита прав и свобод человека. – М., 1990. – 345 с.

7. Отчет Всемирного банка о мировом развитии. – М., 1997. – 123.

8. Криминология: Учебник. – М., 1997. – 501.

9. Криминология // Под ред. Н.Ф.Кузнецова. – М., 1994. – 450 с.

10. Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. – Алматы: Жеті Жарғы, 2003. – 321 с.

11. Алауханов Е.О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений: Монография. – СПб., 2005. – 221 с.

12. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері жөніндегі комиссия отырысы өтті // <https://egemen.kz/article/sybaylas-zhem>

13. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ // adilet.zan.kz, 2017

ВОПРОСЫ О МЕСТЕ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ ПРАВА

Түйін: Аталған мақалада құқық жүйесінде инвестициялық құқықтың орыны туралы талқылау жүргізілген, себебі заң әдебиетінде сөз полемикасы орын алуда. Аталмыш құқықтың дамуы талдауының негізінде автор инвестициялық құқық «арнайы» заңнама саласы деген тұжырымды келген.

Резюме: В данной статье ведется рассуждение о месте инвестиционного права в системе права, так как в юридической литературе имеется полемика. На основе анализа развития указанного права автор приходит к мнению, что инвестиционное право есть «специальная» отрасль законодательства.

Summary: In this article is the reasoning the role of the investment law in the system of law. The legal literature has controversy about that. Based on the analysis of the development of the specified law the author concludes, that investment law is 'special' branch of the legislation.

Обретение суверенитета является отправной точкой начала становления и эволюции инвестиционного законодательства Казахстана. С каждым этапом экономического развития страны совершенствовалось инвестиционное законодательство, инвесторам предоставлялись правовая защита, налоговые и таможенные преференции, государственные гарантии.

В реалиях современности, в связи с объявлением главой государства политики индустриализации и улучшения инвестиционного климата изменено законодательство для создания благоприятного условия иностранным инвестициям.

Несмотря на развитие инвестиционного законодательства, в юридической литературе идет полемика о месте в системе права инвестиционного права и существовании как такового «инвестиционного права».

На современном этапе юридической науки инвестиционное право не занимает прочную позицию в качестве отрасли либо подотрасли права. Мнения ученых-правоведов не сошлись в едином согласии занятия инвестиционного права своего места в системе права.

Итак, рассмотрим позиции ученых-правоведов о месте инвестиционного права в системе права. В отечественную юридическую науку большой вклад в изучении инвестиционного права, как науки, внесла ученый С.П.Мороз, позиционируя его как комплексную отрасль права.

Изучая вопросы отведения места инвестиционного права в системе права, автор выводит, что инвестиционное право представляет собой цельное правовое образование, отличающееся единством образующих его институтов, объединяющее нормы различных отраслей права. В связи с чем, инвестиционное право является комплексной отраслью права, сосуществующей наряду с основными отраслями права (гражданским, уголовным, административным, трудовым, процессуальным), и занимает особое место в системе права[1].

В развитие своей позиции С.П. Мороз определяет, что становление и развитие инвестиционного законодательства предопределило появление в системе права нового правового образования – инвестиционного права. При этом именно наличие своего единого и специфичного предмета правового регулирования позволило обособиться инвестиционному праву как комплексной отрасли права. Автор предметом правового регулирования инвестиционного права выделяет инвестиционные отношения, которые, в самом общем виде можно определить как общественные отношения, возникающие в процессе осуществления инвестиционной деятельности. Специфика инвестиционных правоотношений заключается в том, что они одновременно могут быть гражданско-правовыми, международными, финансовыми и другими правоотношениями[2].

Наряду с этим, в литературе существует утверждение, что инвестиционное право - комплексная отрасль законодательства, объединяющая нормы различной отраслевой принадлежности (гражданского, международного, финансового, банковского законодательства). Инвестиционное право не является самостоятельной отраслью права, поскольку не имеет самостоятельного предмета и метода правового регулирования; предметом регулирования служат самые разные по своей природе отношения, зачастую противоположные по своему характеру (гражданские или административные); следовательно, при рассмотрении механизма правового регулирования инвестиционной деятельности, инвестиционных отношений, мы имеем дело со специфической отраслью законодательства, а не права[3].

С приведенным утверждением С.П. Мороз не соглашается, апеллируя необходимостью в полной и достаточной мере исследовать проблемы взаимодействия системы законодательства и системы права, изучить особенности и выявить закономер-

ности становления и развития структурных элементов системы права (и, в первую очередь, отраслей права) [4].

В этом случае можно обратиться к философии права и указанные категории перевести на ландшафт нами рассматриваемого вопроса.

По взгляду Д.А. Керимова, право как целесообразно действующая воля есть конкретная субстанция, которая создает адекватную своей природе форму своего собственного обнаружения в экономике, в сфере потребностей, в «системе потребностей». Не являясь предметом особой науки, сфера экономической жизнедеятельности людей должна рассматриваться лишь внутри философии государственного права, т.е. как одна из конкретных норм абстрактного разума, действующего в истории. Теория отражения объективной реальности в праве, воспроизводящий тончайший механизм человеческого мышления, не только обнаруживает несостоятельность агностицизма (отрицание возможности познания объективного мира и его закономерностей), но и играет чрезвычайно важную методологическую роль во всей системе наук, в том числе и в праве, ибо законодательство и его реализация суть ни что иное, как отражение и чаще всего опережающее отражение объективной действительности, направляющее ее развитие. Постоянно повторяющееся воздействие общества на законодательство и обратное его влияние на общество является основой формирования, развития и функционирования правовых нормативных актов. Законодательство есть не некое механическое копирование соответствующего объективно существующего общественного отношения, а результат субъективной деятельности законодателя, создающего образ данного отношения – законодательное установление [5].

Интересную постановку вопроса вывели российские ученые. Можно ли ставить знак равенства между отраслью законодательства и отраслью права? И если они тождественны, почему в научном обороте, законодательной, правоприменительной практике употребляются оба понятия? Отвечая на поставленные вопросы, выводят что, наверное, между законодательством и правом имеются различия, и важно знать не только природу этих различий, но и ту нагрузку, которую несет на себе каждое из них в процессе правового регулирования общественных отношений.

Право и законодатель – явления, тесно связанные друг с другом. Традиционно данная связь представляется таким образом, что право есть содержание, а законодательство – его внешняя форма, относящиеся к сознательно построенным системам. Понятие «законодательство» не совпадает с понятием «право», оно включает в себя не только общеобязательные правила поведения (нормы), но и все акты, содержащие эти нормы. Право же состоит, как известно, лишь из системы правовых норм [6].

Формирование законодательства определенного общественного отношения первично по отношению к формированию права, регулирующее данную сферу. Законодательство является реалии жизнедеятельности общества, его развития и перемены, происходящие в общественной жизни, которое отражаются на системе законодательства и системе права.

И в этой связи, полагаем, что инвестиционное законодательство формировалось не как самостоятельная отрасль законодательства, а как «специальная отрасль». Анализ нормотворчества страны показала, что с учетом развития общественных отношений взамен принятым специальным нормативно-правовым актам приходили современные, актуальные на момент принятия законы. Определяя как «специальную отрасль» можно исходить из того фактора, что государство ориентируясь на политику расширения инвестиционного потенциала и привлечения инвесторов, пересматривала базу инвестиционных законодательных актов. В отличие от других сфер жизнедеятельности активного общества, регулируемое правом, данный вид общественных отношений подвергалось интенсивному обновлению.

Кроме того, заслуживает особого внимания позиция рассмотрения инвестиционной деятельности как правового института предпринимательского права.

И.В.Ершова, Т.М.Иванова придерживаясь указанной позиции, отмечают, становление в стране рыночной экономики предопределило появление новых форм обеспечения потребностей предпринимательской деятельности в необходимых для ее осуществления. Это, в свою очередь, привело к появлению новых рыночных институтов, одним из которых является институт инвестиционной деятельности [7].

По мнению российских правоведов, предпринимательское право как отрасль права есть совокупность норм, регулирующих имущественно-управленческие отношения, складывающиеся в ходе предпринимательской деятельности с использованием метода координации (согласование, предписание, рекомендации) [8].

С.П.Мороз дает определение предпринимательского права как комплексной отрасли права, объединяющая нормы различных отраслей права. И задается вопросом, что же представляет собой инвестиционное право? И далее развивает мысль, сложность разрешения данной ситуации определяются различиями в понимании вопроса о месте предпринимательского права в системе права. Если исходить из положений наиболее распространенной в теории права концепции одномерного строения системы права, то предпринимательское право – это подотрасль гражданского права, в свою очередь, инвестиционное право представляет собой институт предпринимательского права. Однако такой подход имеет больше недостатков, чем преимуществ, поэ-

тому исходя из признания идеи многомерности системы права, автор считает, что предпринимательское право – эта самая крупная комплексная отрасль права в системе права. Инвестиционное право, возникнув в недрах предпринимательского (торгового, коммерческого, хозяйственного) права, в процессе дальнейшего развития отделилось от предпринимательского права и на настоящий момент оформилось в новую комплексную отрасль права [9].

В итоге С.П.Мороз заключает, что инвестиционное и предпринимательское право – это комплексные отрасли права, находящиеся на различных уровнях своего развития (инвестиционное право – это более молодая отрасль, а предпринимательское право – уже сложившаяся и устоявшаяся), что вызвано не только причинами объективного характера, но и недостаточной изученностью инвестиционного права и составляющих его институтов.

При этом следует отметить, что в поздней своей работе С.П.Мороз приходит к противоположному мнению. Так, в учебнике под названием «Предпринимательское (хозяйственное) право» (2010г.) автор, правовое регулирование инвестиционной деятельности рассматривает как правовой институт особенной части предпринимательского права, наряду с другими общепринятыми институтами вышеназванной отрасли права [10]. С чем связано изменение позиции ученого неизвестно, в указанной литературе не оговаривается данная метаморфоза.

С истечением времени автор обратно занимает первоначальную позицию. Уже в издании 2013 года инвестиционное право позиционируется, как комплексная отрасль права [11].

На наш взгляд, так как инвестиционная деятельность является молодым институтом, представляется необходимым рассматривать его как инструмент развития предпринимательства, как драйвер экономического роста страны.

Автор склоняется к позиции признания инвестиционной деятельности как института предпринимательского права. Развивая теорию «специальной отрасли» законодательства, можно констатировать, что инвестиционное право не нашло свое место в системе права и интегрировалось в предпринимательское право и законодательство, как инструмент предпринимательства.

Обоснованием такой позиции является тот факт, что по законодательству нашей страны инвестиционная деятельность является предпринимательской. Немаловажно также, отсутствие отдельного специального нормативно-правового акта в сфере инвестиции, и включение как раздела в кодифицированный нормативный акт, в сфере предпринимательства, то есть в Предпринимательский кодекс Республики Казахстан.

Несмотря на расхожие мнения, существующие в юридической науке о месте инвестиционного права, законодательство регулирующее инвестиционную деятельность развивалось как отдельная отрасль законодательства.

Литература

1. Мороз С.П. *Инвестиционное право. Учебное пособие.* Алматы, 2004.
2. Мороз С.П. *Актуальные проблемы инвестиционного права: Курс лекций.* - Алматы: НИЦ КОУ, 2013.
3. Бушев А.Ю., Городов О.А., Вещунова Н.Л. и др. *Коммерческое право: учебник.* / Под ред. Попондопуло В.Ф., Яковлевой В.Ф. - СПб.: Изд-во СПбУ, 1998.
4. Мороз С.П. *Актуальные проблемы инвестиционного права: Курс лекций.* - Алматы: НИЦ КОУ, 2013.
5. Керимов Д.А. *Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права.* 2-е изд. М.: Аванта+, 2001.
6. *Предпринимательское право. Серия «Учебники и учебные пособия».* Ростов н/Д, «Феникс», 2003.
7. И.В.Ершова, Т.М.Иванова. *Предпринимательское право. Учебное пособие.*-2-е изд., испр. и доп. – М.:Юриспруденция, 2000.
8. *Предпринимательское право. Серия «Учебники и учебные пособия».* Ростов н/Д, «Феникс», 2003.
9. Мороз С.П. *Инвестиционное право.* Алматы, 2006.
10. Мороз С.П. *Предпринимательское (хозяйственное) право.* Алматы, 2010.
11. Мороз С.П. *Актуальные проблемы инвестиционного права: Курс лекций.* - Алматы: НИЦ КОУ, 2013.

Примбетов С.Ж.

руководитель управления Государственных услуг Департамента АГС РК
государственной службы и противодействию коррупции по г. Алматы,

Бердибаева А.К.

к.ю.н., доцент кафедры Таможенного, финансового и экологического права
КазНУ им. аль-Фараби

О РОЛИ ДЕПАРТАМЕНТА АГС ПО ДЕЛАМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ КОРРУПЦИИ ПО ГАЛМАТЫ, В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ КОНТРОЛЯ ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОКАЗАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ

***Резюме.** В статье поднимаются вопросы касающиеся состояния оказания государственных услуг в контексте трансформации государственных функций и смены парадигмы государственного управления. В частности раскрыты основные направления АГС РК по обеспечению своевременного и должного оказания государственных услуг. Раскрываются специфика мониторинга и контроля, проводимый уполномоченным органом по оценке оказания госуслуг направленных на достижение определенных характеристик осуществляемой административной работы, и реальной социально-экономической эффективностью государственных услуг.*

***Түйін.** Бұл мақалада мемлекеттік функциялардың трансформациясы мен мемлекеттік басқарудың парадигмасын ауыстыру жағдайында мемлекеттік қызмет көрсетудің жай-күйіне байланысты сұрақтар көтеріледі. Соның ішінде, ҚР МҚА-нің мемлекеттік қызмет көрсетулердің уақытылы және тиісті деңгейде жүзеге асырылуын қамтамасыз етуінің басты бағыттары ашып қаралады. Мемлекеттік қызмет көрсетулерді бағалауды жүргізетін уәкілетті органның әкімшілік қызметтің тиісті сипаттамасына және де мемлекеттік қызмет көрсетулердің әлеуметтік-экономикалық тиімділігіне қол жеткізуге бағытталған мониторингі мен бақылау шараларының ерекшеліктеріне талдау жасалынады.*

***Summary.** The article raises questions concerning the state of the provision of public services in the context of the transformation of state functions and the change in the paradigm of public administration. In particular, the main directions of the ACS RK on ensuring timely and proper provision of public services are disclosed. The specifics of monitoring and control, conducted by the authorized body for assessing the provision of state services to achieve certain characteristics of the administrative work being carried out, and the real social and economic efficiency of public services are disclosed.*

На сегодняшний день функции которые выполняет государство, взаимоотношения его как с об-

ществом, так и государственными органами приобретает вес большую социальную значимость. И это не случайно, ведь социальное значение государства в первую очередь выражает основные направления деятельности государства, его цели и задачи. А государства определяет свои функции в зависимости от задач, стоящих перед обществом. В настоящее время все более заметными становятся тенденции нового понимания роли государства, выполняемых им задач и функций, взаимоотношений между обществом и органами государственной власти. Сущность государства и его социальное назначение являются решающими в определении направленности деятельности государства, его целей и задач. В свою очередь, функции государства зависят от тех задач, которые стоят перед обществом на данном этапе развития [1, с. 32]. И реализуются они посредством оказания всех спектров государственных услуг.

Понятие государственная услуга по сей день проходит свое утверждение как объект исследования данной сферы, в то время как, данная дефиниция закреплена в законодательстве Республики Казахстан. Так согласно п.5 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года № 88-V «О государственных услугах» (с изменениями дополнениями по состоянию на 06.04.2016 г.) государственная услуга - одна из форм реализации отдельных государственных функций, осуществляемых в индивидуальном порядке по обращению услугополучателей и направленных на реализацию их прав, свобод и законных интересов, предоставление им соответствующих материальных или нематериальных благ [2].

Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев в ежегодных Посланиях народу Казахстана, а также в Стратегии «Казахстан 2050» наряду с вопросами нового политического курса страны, делает особый акцент на повышении качества оказания государственных услуг. Качество оказания государственных услуг является одним из приоритетных направлений государственной политики[3].

Тем самым возникла задача – отойти от односторонне-властных подходов во взаимоотноше-

ниях госаппарата с населением к эффективному и оперативному оказанию государственных услуг гражданам.

Согласно Закону «О государственных услугах» реализация функций по оценке и контролю за качеством оказанных государственных услуг возложена на Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействию коррупции и его территориальные подразделения.

Так в целях контроля Агентство и его территориальные подразделения проводят проверки в деятельности субъектов оказывающих государственные услуги, отслеживают информацию о результатах внутреннего контроля за качеством оказания государственных услуг.

В результате таких проверок проверяемым субъектам вносятся рекомендации по повышению качества государственных услуг, в том числе устранению выявленных нарушений.

Вместе с тем, основаниями для проверок могут являться поручения вышестоящих органов и должностных лиц, обращения услугополучателей, иная информация о нарушениях качества оказания государственных услуг.

Помимо того Агентство также принимает во внимание информацию, представленную неправительственными организациями по результатам общественного мониторинга и социологических исследований, направленных на определение качества оказания государственных услуг.

Как показывает опыт, общественный мониторинг является одним из ключевых механизмов контроля качества оказания госуслуг. Он может проводиться как физическими лицами, некоммерческими организациями по собственной инициативе и за свой счет, так и по государственному социальному заказу.

В результате общественного мониторинга ведется сбор и анализ информации об уровне качества оказания государственных услуг, вырабатываются рекомендации для услугодателей по устранению фактов несоблюдения законодательства о государственных услугах и предложения по повышению качества и оптимизации процедуры оказания государственных услуг, выявляются административные барьеры, процедурные и субъективные нарушения, которые допускаются государственными служащими при оказании госуслуг.

Данный мониторинг помогает получить объективную картину того, насколько удовлетворены граждане качеством оказываемых государственными органами услуг. К тому же, мониторинг позволяет определить уровень доверия граждан к тем преобразованиям, которые проводятся на государственном уровне по улучшению обслуживания населения.

Ежегодно проводится мониторинг государственных услуг, население в момент опроса от-

мечает, где сталкивается с излишком документов, затягиванием сроков, коррупционной составляющей услуг, возможностью использования личных связей или знакомств и т.д.

В 2016 году по г.Алматы проведено социологическое исследование на тему: «Оценка качества оказания государственных услуг в г. Алматы».

Исследование направлено на выявление основных показателей граждан в сфере государственных услуг, определение текущих проблем и мнения граждан по улучшению качества оказываемых госуслуг. Всего было опрошено 1500 респондентов.

Из опрошенных 76% респондентов в целом удовлетворены полученными государственными услугами. Большая часть опрошенных респондентов высказалась в пользу уменьшения требуемых документов и оптимизации процедур оказания услуг.

Согласно отчетным данным за 2016 год по г.Алматы 49 государственными органами оказывается 351 вид государственных услуг. Государственными органами оказано - 14 391 040 государственных услуг.

В 2016 году на 3 926 150 (21,5%) меньше оказано государственных услуг, чем в 2015 году.

Из общего количества оказанных услуг 8 365 817 или 58,2% оказаны непосредственно через государственные органы.

Основная доля (99,2%) государственных услуг оказанных напрямую местными исполнительными органами (МИО) являются, следующие госорганы:

Медицинскими учреждениями – 6 687 583 или более 96% от общего количества оказанных МИО.

Наибольшее число обращений по государственным услугам установлены по 3-м госуслугам, что составляет около 85% от общего количества оказанных госуслуг в сфере здравоохранения:

- запись на прием к врачу;
- прикрепление к медицинским организациям оказывающим первичную медико-санитарную помощь»;
- вызов врача на дом[4].

Также, органами образования и занятости и социальных программ.

Кроме того, Департаментом по делам государственной службы и противодействию коррупции по г.Алматы на постоянной основе рассматривается жалобы физических и юридических лиц по вопросам оказания государственных услуг, проводит работу по их разрешению, своевременному, компетентному и правомерному предоставлению государственных услуг.

Так за 2016 год Департаментом рассмотрено 13 жалоб на качество оказания государственных услуг, по 8 проведены проверки.

В связи с подтверждением доводов заявителей по 9 обращениям к дисциплинарной ответственно-

сти были привлечены 11 должностных лиц.

Помимо того Департамент регулярно организует разъяснительные семинары для государственных учреждений, юридических и физических лиц по вопросам предоставления государственных услуг.

В 2016 году Департаментом проведено 190 семинаров – совещаний по вопросам повышения качества оказания государственных услуг и других мероприятий в государственных органах и организациях, с участием более – 13 300 лиц.

Для повышения качества предоставления государственных услуг в августе 2016 года Департаментом Агентства РК по делам государственной службы и противодействия коррупции по г. Алматы и Департаментом «Центра обслуживания населения по городу Алматы» - филиал НАО Государственная корпорация «Правительство для граждан» был подписан меморандум о взаимном сотрудничестве.

В результате этого меморандума на ежемесячной основе проводится прием граждан сотрудниками Департамента совместно с представителями услугодателей в здании филиалов Госкорпорации с последующим информированием услугополучателей о результатах и принятых мерах.

В 2016 году проведено 5 приемов граждан, в ходе которых 46 услугополучателям даны разъяснения в сфере оказания государственных услуг.

Департаментом в рамках контроля качества оказания госуслуг во всех госорганах и организациях установлены ящики обращений услугополучателей в местах оказания государственных услуг.

Не является исключением в том числе и один из главных ВУЗов нашей страны, который обучает и подготавливает будущих юристов-защитников государства КазНУ им.аль-Фараби. На юридическом факультете данного университета повсеместно развешаны стенды и плакаты анти-

коррупционного содержания. Кроме того, ППС кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» юридического факультета совместно с сотрудниками Департамента АГС РК государственной службы и противодействию коррупции по г. Алматы провели для студентов, магистрантов и сотрудников семинар-пояснение по вопросам госуслуг и аттестации государственных служащих. Проведение такого рода мероприятия в первую очередь преследовала цель - разъяснения будущим государственным служащим основные стратегические направления государственной службы, требования и порядок поступления на государственную службу, компетенции госорганов по государственному регулированию в сфере оказания государственных услуг, основные требования к рассмотрению обращений граждан по вопросам госуслуг и ответа на другие интересующие вопросы слушателей в сфере оказания госуслуг и противодействию коррупции.

В заключении хотелось бы отметить, что вопрос контроля за качеством оказания государственных услуг является приоритетным направлением деятельности не только нашего департамента но и всех сотрудников государственных органов оказывающие государственные услуги в соответствии с действующим законодательством.

Использованная литература:

1. *Беляев А.Н. Измерение эффективности оценивание в государственном управлении: международный опыт. М.: ГУ ВШЭ, 2005. 54 с.*

2. *Закон Республики Казахстан от 15 апреля 2013 года № 88-V «О государственных услугах» (с изменениями дополнениями по состоянию на 06.04.2016 г.)*

3. <http://www.akorda.kz/ru/addresses>

4. <http://almaty.kyzmet.gov.kz/>

Темирбулатов Даурен Олжабаевич

магистрант Института послевузовского образования Карагандинской академии
МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова, г.Караганда

Рысмагамбетова Гульнара Мусиевна

кандидат юридических наук, первый проректор Академии «Болашак»,
г. Караганда, gulnaramusievna@gmail.com

Лакбаев Канат Саметович

доктор юридических наук, старший научный сотрудник Центра правовых
и сравнительных исследований Академии «Болашак», г. Караганда, k.lakbaev@mail.ru

**О ТРАНСФОРМАЦИИ ХАРАКТЕРА СПЕЦИАЛЬНЫХ
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ**

***Резюме.** В данной статье рассматривается связь между специальными оперативно-розыскными мероприятиями и компьютерными программами по сбору общедоступной и конфиденциальной информации в Интернете. На основе анализа зарубежного опыта делается вывод, что их бесконтрольное применение может повлечь систематические нарушения прав и свобод личности. С учетом этого, вносится предложение по установлению государственного контроля за использованием указанных программ.*

***Түйін.** Бұл мақалада Интернеттегі жалпы қолжетімді және жасырын ақпараттарды жинау бойынша компьютерлік бағдарлама және арнайы жедел-іздістіру іс-шараларының арасындағы байланысы қарастырылған. Шет елдер тәжірибесінің анализдеу негізінде оларды бақылаусыз қолдануы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жүйелі түрде бұзуда әкеліп соғады. Осыны ескерет отырп, аталған бағдарламаларды қолдануға мемлекеттік бақылауды орнату бойынша ұсыныс жасалады.*

***Summary.** In this article communication between special operational search events and computer programs for collecting public and confidential information on the Internet is considered. On the basis of the analysis of foreign experience the conclusion is drawn that their uncontrolled application can entail systematic violations of the rights and personal freedoms. Taking into account it, the offer on establishment of the state control of use of the specified programs is made.*

Динамичное развитие современных информационных технологий неизбежно меняет сложившиеся представления о многих сторонах жизнедеятельности государства и общества. В частности, один из неотъемлемых элементов системы уголовной юстиции любой страны – оперативно-розыскная деятельность (ОРД) – пополняется новыми инновационными инструментами для осуществления специальных оперативно-розыскных мероприятий

(СОРМ). Согласно подпункта 3) статьи 1 Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» (Закон об ОРД), под ними понимаются оперативно-розыскные мероприятия (ОРМ), непосредственно затрагивающие охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, тайну переписки, телефонных переговоров, телеграфных сообщений и почтовых отправлений, а также право на неприкосновенность жилища [1].

Для этого подпункт 2) статьи 8 Закона об ОРД предоставляет органам, уполномоченным осуществлять ОРД, право создавать и использовать оперативные учеты и информационные системы, обеспечивающие решение поставленных задач. При этом могут применяться специальные технические средства (СТС) – устройства, аппаратура, приспособления, оборудование, имеющие специальные функции, программное обеспечение и конструктивные особенности для добывания и документирования информации в ходе проведения ОРМ и негласных следственных действий [1].

Общеизвестно, что СОРМ в настоящее время являются наиболее «острым оружием» государственных органов в сфере противодействия преступности. Поэтому, для минимизации степени нарушения прав и свобод личности, Законом об ОРД предусмотрен прокурорский надзор за всеми этапами СОРМ, заключающийся в предварительном их санкционировании и постоянном контроле проведения.

Одним из СОРМ, представляющих повышенный интерес в этом отношении, является снятие информации с технических каналов связи, компьютерных систем и иных технических средств (подпункт 4) пункта 3 статьи 11 Закона об ОРД) [1].

При этом очевидно, что речь часто идет о сборе сведений об интересующих лицах из глобальной сети Интернет. Эта информация может быть как общедоступной, так и конфиденциальной, доступ к которой возможен только через логины, пароли и другие идентификаторы личности.

На наш взгляд, именно в этом заключается «корень проблемы». Если подходить к организации сбора информации в Интернете с общепринятых позиций, можно разделить два подхода.

Первый заключается в том, что для сбора общедоступной информации в сети могут осуществляться общие ОРМ, которые не требуют санкции прокурора. Например, таким мероприятием является применение технических средств для получения сведений, не затрагивающих охраняемые законом неприкосновенность частной жизни, жилища, личной и семейной тайны, а также тайну личных вкладов и сбережений, переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных и иных сообщений (подпункт 7) пункта 2 статьи 11 Закона об ОРД) [1].

Второй подход подразумевает, что для сбора в Интернете конфиденциальных сведений, защищенных системами идентификаторов личности, требуется санкция прокурора на проведение вышеуказанного СОПМ.

Вместе с тем, как отмечают некоторые эксперты, Интернет порождает коллизии, которые не имеют однозначного решения даже в среде специалистов одной страны. Например, конфиденциальная информация (и даже прямо помеченная как конфиденциальная) может быть получена из презентации конкурирующей информации, и даже из ее пресс-релиза. Причем возможна ситуация, когда вы видите, что конкурент спохватился и удалил эту информацию, но у вас она осталась в виде копии [2].

Мнения западных специалистов разделились: одни уверены, что такую информацию нельзя использовать ни при каких обстоятельствах, другие считают, что, поскольку она не нарушает закон – ее использовать можно [2].

Кроме того информация, размещенная в Интернете, представляет повышенный интерес с точки зрения использования в правоохранительной деятельности. В настоящее время набирают все большую популярность специальные компьютерные программы, предназначенные для целевого сбора информации в сети.

Так, Следственный комитет (СК) Российской Федерации внедряет в свою деятельность инструмент для комплексного мониторинга социальных сетей. Это система, которая должна выявлять мнение пользователей о ведомстве, отслеживать уровень социальной напряженности и прогнозировать преступления. Речь идет не только об изучении текущей репутации СК у пользователей соцсетей в связи с теми или иными событиями. Разработчики системы реализуют функции выявления уровня и характера социальной напряженности, а также поиска сведений как о совершенных, так и о планируемых противоправных действиях [3].

Существуют и другие компьютерные программы, имеющие более «проникающие» характеристики с точки зрения получения информации о весьма «чувствительных» сторонах жизнедеятельности как отдельных лиц, так и целых организаций.

Одним из них является Shodan – «теневого» поисковик Интернета.

«Если люди не могут найти что-то в Google, они думают, что это не сможет найти никто. Это не так», – утверждает Джон Мэзерли, создатель Shodan, самого страшного поискового движка Интернета. В отличие от Google, который ищет в Сети простые сайты, Shodan работает с теневыми каналами Интернета. Это своего рода «черный» Google, позволяющий искать серверы, веб-камеры, принтеры, роутеры и самую разную технику, которая подключена к Интернету и составляет его часть. Shodan работает 24 часа в сутки 7 дней в неделю, собирая информацию о 500 млн подключенных устройствах и услугах ежемесячно [4].

Просто невероятно, что можно найти в Shodan с помощью простого запроса. Бесчисленные светодоры, камеры безопасности, домашние системы автоматизации, системы отопления – все это подключено к Интернету и легко обнаруживается. Пользователи Shodan нашли системы управления аквапарка, газовой станцией, охладителя вина в отеле и крематория. Специалисты по кибербезопасности с помощью Shodan даже обнаружили командно-контрольные системы ядерных электростанций и ускорителя атомных частиц [4].

Вероятно, аналоги Shodan могут использоваться (или используются) как правоохранительными органами в сфере безопасности, так и крупными бизнес-структурами для конкурентной разведки. Естественно, что при нынешнем уровне развития информационных технологий преодоление многих паролей в социальных сетях и почтовых ящиках абонентов является несложной задачей, и при наличии соответствующих программ может осуществляться массово. При этом конструктивные особенности таких программ вряд ли будут целенаправленно разделять сегменты общедоступных и защищенных сведений.

Следовательно, бесконтрольное применение в рамках ОРД специальных сетевых программных продуктов по сбору информации в Интернете чревато систематическими нарушениями прав и свобод личности.

Следует отметить, что в рамках досудебного расследования при проведении негласных следственных действий (НСД) такой проблемы нет, так как все подобные меры осуществляются с санкции прокурора. Так, часть первая статьи 245 УПК РК регламентирует такое НСД, как негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других

устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации, – негласное снятие специальными научно-техническими средствами (или) компьютерными программами информации с компьютеров, серверов и других устройств, предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации, производимое при необходимости путем негласного проникновения и обследования.» [5].

При этом, в перечне НСД нет аналога общего ОРМ по сбору информации, проводимого без санкции прокурора.

Таким образом, можно заключить, что современный уровень развития новых информационных технологий достаточно серьезно трансформирует характер СОПМ, создавая возможность для их необоснованного проведения под видом общих ОРМ.

В этой связи, с целью обеспечения должного уровня защиты прав и свободы личности, считаем целесообразным ввести соответствующий государственный контроль за специальными поисковыми программами, применяемыми (или планируемыми к применению) как в работе правоохранительных органов (специальных служб), так и крупными бизнес-структурами, использующими их в своей деятельности. При этом, в целях оптимизации ОРД, проводимой государственными органами, необходимо на межведомственном нормативном уровне четко определить:

- сбор общедоступной информации в Интернете является общим ОРМ, не требующим санкции прокурора;

- на получение конфиденциальных сведений, защищенных идентификаторами личности, санкция прокурора обязательна.

С учетом специфики данной сферы, государственный контроль предлагается возложить на прокуратуру как надзорный орган за всеми субъектами ОРД.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ (с изменениями и дополнениями).

2. Три законных технологии конкурентной разведки, об «этичности» которых больше всего споров. Использование конфиденциальной информации, найденной в открытом доступе <http://www.scip.org.ua/2014/05>

3. Российские следователи собрались мониторить соцсети <http://www.scip.org.ua/2013/05/23/%>

4. Shodan – «тенево́й» поисковик Интернета <http://www.scip.org.ua/2013>

5. Закон Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 233-V ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования уголовно-процессуального законодательства».

Қалымбек Б.,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ доценті

Шуланбекова Г.Қ.
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ аға оқытушысы, gull5-73@mail.ru

АГРАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ РЕТТЕУ

Мемлекеттік басқару әмбебап ұғым ретінде мемлекетке тән барлық белгілерді көрсетсе керек, ол мемлекеттің мәні мен әлеуметтік маңызын, қызметтері мен қызмет әдістемелерін айқын байқатады. Бірегей мемлекеттік билікті үш тармаққа – заң шығарушы, атқарушы және сот биліктеріне бөлінуіне қарамастан мемлекеттік басқарудың өзіне тән белгілері оның басқа да түрлерінде өз орындарын алады.

В.Н. Уваровтың пікірінше, мемлекеттік басқару дегеніміз – қоғамда бекітілген, қорғалатын және қолданыстағы әлеуметтік нормативтерді сай келуі мақсатында әлеуметтік жүйеге билікті-ұйымдастырушылық және реттеуші ықпал ету, оның құрылымдық бөліктеріне, адамдар ұжымына (басқару объектісі), бұл орайда аталған шараларды жүзеге асыруға арнайы құрылған әкімшілік аппараттар (басқару субъектісі) болып табылады [40].

Басқаруға экономика да, әкімшілік-саяси құрылыстың әлеуметтік саласы да жатады. Өз кезегінде, басқару қызметінің өзі арнайы адам қызметі ретінде қоғамның қай саласында жүзеге асырылатындығына байланысты өзінің төл түпнұсқасын алып, мән-мағынасына жете алады.

Ендеше, ықпал ету тарапына байланысты мемлекеттік басқару салаларын қарастырамыз.

Әлеуметтік саланы басқару объективтік негізде топтастырылған бірегей кешенді құрайды. Бұл қызмет рухани құндылықтарды құру және таратудан, адамды тәрбиелеуден, халыққа әлеуметтік-мәдени және өзге де қызмет көрсетуден көрінеді.

Әкімшілік-саяси саладағы басқару ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен, ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамды біріктірумен байланысты. Бұл салада қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік, ішкі істер, әділет, прокуратура және сыртқы істер салаларындағы басқару ерекшеліктері құрайды.

Г.В. Атаманчук мемлекеттік билікті жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік басқаруды кеңінен талқылайды. Ол мемлекеттік органдарды, олардың байланысы мен қызметін ұйымдастырудағы мемлекеттің бүкіл қызметі.. Мемлекеттік басқару мемлекеттік тұжырымдамалар саласында қайтадан танымал сипатқа ие болды. Атқарушы билікке қатысты мәселе директивті басқарудан көрі түпкілікті түрде реттеуші және бақылаушы қызметтерді күшейтуден көрініп тұр.

Г.В. Атаманчуктың пікірінше, мемлекеттік басқарудың әлеуметтік механизмін қалыптастыру

және жүзеге асыру мынадай мемлекетпен бағытталатын өзара байланысты қоғамдық құбылыстардың ретімен көрінуі мүмкін: «сұраныс – мүдделер – мақсат – шешімдер - әрекеттер/қызметтер – нәтижелер»..

Г.В. Атаманчук оны мемлекеттің өзінің биліктік күшіне сүйене отырып, адамдардың қоғамдық өмір-тіршілігіне оларды қалыпқа келтіру мақсатында, сақтауға немесе қайта құруға бағытталған тәжірибелік, ұйымдастырушы және реттеуші ықпал етуі деп санайды. Оған (мемлекеттік басқаруға) мемлекеттік билік, оның барлық қоғамға таралғандығы, өмірлік жүйенің барлық саласындағы адамдардың мінез-құлқына қатысты негізгі, жалпы нормаларды заңды түрде орнықтыру сияқты белгілер тән.

Басқару дегеніміз, Б.А. Жетпісбаевтың пікірінше, тек қана техникалық құралдардың көмегімен ғана емес, сондай-ақ, адамдардың мінез-құлқын реттеуді және олардың қызметін ұйымдастыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық механизм арқылы жүзеге асырылады.

О.С. Колбасов мемлекеттік басқару дегенді нақты бір мемлекеттік органдардың ұйымдастырушы қызметі ретінде түсіндіреді.

Ю.А. Тихомировтың пайымдауынша, мемлекеттік басқаруды ұйымдастырудың өзіне тән элементтері мыналар болып табылады:

А) қандай да бір салада қызмет атқаратын арнайы және басқа да органдардың мәртебесі мен қызметтерін біріктіретін мемлекеттік басқарудың жалпы жүйесі:

Ә) сол салаға тән әкімшілік-құқықтық реттегіштердің жиынтығы:

Б) қажетті құқықтық актілер мен басқа да реттейтін құжаттардың толық болуы, стандарты:

В) мемлекеттік бақылау және қадағалау механизмі:

Г) төменгі ұйымдар – басқару объектілері:

Д) ақпаратпен қамтамасыз ету:

Е) азаматтардың және олардың бірлестіктерінің қатысу деңгейі.

Әрине, бұл элементтердің нақты жиынтығы, олардың көлемі мен жағдайы тиісті саланың ерекшеліктері арқылы анықталады. Дегенмен қарастырылған жүйедегі алатын орны мемлекеттік және қоғамдық өмір салаларында әкімшілік-құқықтық оң ықпал етудің бірден бір негізі болып табылады.

Ендігі кезекте қоршаған табиғи органы қорғау

және пайдалану саласындағы мемлекеттік басқарудың жалпы ұғымын қарастырып өтейік.

Д.Л. Байдельдиновтың жұмысында экология саласындағы мемлекеттік басқарудың механизмі зерттелінген. Ғалымның пікірінше, экология саласындағы мемлекеттік басқару – қоғам және табиғаттың өзара әрекеттестігі барысында экологиялық тәртіпті қамтамасыз етуге және де мемлекет субъектілерінің экологиялық құқықтарын жүзеге асыруға әрі олардың экологиялық міндеттерін сақтауға бағытталған мемлекеттік органдардың атқарушы-өкімдік қызметі. Біздің пікірімізше, экологиялық саладағы мемлекеттік басқарудың құқықтық механизмі республикадағы қазіргі жағдайларды ескере отырып қарастырылуы керек деген өте әділ тұжырымдама жасалған.

А.А. Асылбековтың пікірінше, табиғатты пайдалану және қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқару дегеніміз мемлекеттің тиісті органдарының табиғи ресурстарға қатысты мемлекеттік меншік құқығымен анықталатын қызметтерді атқаруы [46].

М.Е. Есжанов басқарудың белгілі бір мақсаттар мен қызметтерді орындауға бағытталған мемлекеттің ұйымдастырушы қызметі ретіндегі ұйымдастырушы-экономикалық түсіндірмесін келтіреді.

Сонымен, жоғарыда қарастырылған анықтамаларды жүйелей отырып, біз экологиялық нормалау саласындағы мемлекеттік басқару ұғымына анықтама бере аламыз: ол демалыс пен туризм үшін табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануды ұйымдастыруға бағытталған мемлекеттік органдардың қызметі.

Бұл саладағы басқару объектісі болып демалыс пен туризм үшін табиғи ресурстарды пайдаланатын жеке және заңды тұлғалардың шаруашылық және өзге де қызметтері танылады.

Басқару субъектілері – демалыс және туризм мақсатында қоршаған табиғи ортаны пайдалану және сақтау саласындағы мемлекеттік тапсырмаларды орындайтын және тиісті өкілеттіктері бар орган, мекеме немесе ұйым саналады.

Қоғам мен табиғаттың арақатынасы аясындағы басқару қоршаған орта туралы заңдардың талаптарын орындауды қамтамасыз етуге бағытталған тиісті субъектілердің атқаратын әрекеттерінің жиынтығын білдіреді.

Кең мағында экологиялық басқару ретіндегі мемлекеттік және басқа да ұйымдардың мақсаттарының төмендегі қызметтерден түсінуге болады:

1. Қоршаған орта мен оның шаруашылық және басқа да қызметтері әсер ететін жеке объектілердің жағдайын бақылау;

2. Қоғамның барлық заңды тұлғалары мен азаматтарының қоршаған ортаны қорғауда экологиялық ережелер мен заңды талаптардың дұрыс орындалуын тексеру;

3. Қоршаған орта мен оның жеке объектілерін,

адамның өмірі мен денсаулығына зиянды әрекеттерден сақтау және оны болдырмау мақсатында экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

Тар мағынада экологиялық басқару – қоршаған орта мен оның жеке объектілеріне, заңды тұлғалар мен азаматтардың зиянды әрекеттерден тудыратын жағдайларын болдырмау мақсатындағы экологиялық заңдардың талаптары мен ережелерінің орындалуын тексеру болып табылады.

Табиғат объектілерін тиімді және кешенді түрде пайдалану мәселесін шешуге әртүрлі құқықтық институттар қатысады. Олардың кейбірі табиғатты пайдаланудағы қоғамдық қатынастардың пайда болу, өзгеру және тоқтатылу тәртібін белгілейді. Басқалары табиғат байлықтарына мемлекеттік меншік құқығын бұзушыларға ықпал ету тәсілдерін, мемлекеттік кәсіпорындар мен ұйымдардың т.б. бұзылған құқықтар мен мүдделерін орнына келтіру тәсілдерін реттеумен айналысады. Бұлардың бәрінің де мемлекеттік әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламасының дер кезінде және сапалы орындалуына белгілі бір әсері болғандықтан маңызы жоғары. Олардың әрқайсысы белгілі бір қызмет атқарады. Ондай қызметсіз қоғам мен табиғи орта арасындағы өзара қатынастың реттелуі қоғамның экономикалық және экологиялық мүдделерінің ғылыми негізделуі екі талай мәселе. Сонда да, табиғатты пайдалану саласындағы қатынастарды дамытып жетілдіруде мемлекеттік басқарудың рөлі ерекше. Басқару міндетіне интенсивті даму факторларын біріктіру, ғылыми – техникалық революцияның жетістіктерін мемлекеттік шаруа жүйесімен байланыстыру кіреді [48].

Сонымен қатар, басқару міндетіне өндірістің, ғылымның және білім беру саласының тиімді қызметі мен дамуы кіреді. Ал басқарудың ең басты міндеті ғылыми жетістіктерді техника мен технологияға дер кезінде енгізу болып табылады.

Басқару тиісті қоғамдық мән маңызы бар мақсаттарға қол жеткізу үшін жасалатын іс-қимылдардың жиынтығы болып табылады. Басқару жүйесін құрайтын элементтердің өзара байланысты іс-қимылдардың мүддесіне қызмет етеді, ал ең алдымен осы жүйенің ішінде мақсатты бағытта реттеушілік ықпал етуді жүзеге асырумен қамтамасыз етіледі. Басқару - латын сөзінен шыққан «администрация» - әкімшілік - басқару терминінің қоғамдық маңызды мақсаттарға жету үшін жасалынатын іс-әрекеттерді сипаттау үшін жан-жақты құрал болып табылатындығымен байланысты болып келеді. Кең мағынасында басқару қандайда біреуге немесе бір нәрсеге жетекшілік ету дегенді білдіреді. Дәл осындай түсінікте қазіргі уақытта да қолданылады. Бірақта дәл осындай ұйғарыммен шектеліп қана қоймай, оның мән-маңызын, мазмұнын, мақсат - міндетін ашып көрсету қажет.

Басқарылатын жүйенің бірнеше түрі бар:

- 1) механикалық – басқарылатын машиналар,

технологиялық процестер;

2) биологиялық – тірі ағзалардағы болып жатқан процестер;

3) Әлеуметтік – адамдар мен олардың ұжымдарының мінез-құлықтарын басқару.

Басқару - бұл нақты бір нәтижеге жету үшін жүзеге асырылатын, мақсатқа жетуге көзделген екі немесе одан да көп адамдардың, олардың бірлестіктерінің (қоғамдық ұйымдардың) келісімді әрекеттері. Басқару кез келген адамзат қоғамында болады, өйткені адамзат қоғамы өздігінен басқарыла алмайды, сондықтан алдыға қойылған мақсаттарға жету үшін, барлық міндеттерді үздіксіз жүзеге асырылуын қамтамасыз ету басқаруда қажеттілік туындайды. Кез келген басқарудың мәні – мақсатты түрде реттеушілік ықпал ету, тәртіпке келтіру [49].

Өз мазмұны бойынша басқару қоғамдық қатынастарды ретке келтіруге, қоғамдық өмірдің әртүрлі құбылыстарын реттеу, адамдардың күшін бір бүтінге біріктіруге, ортақ өмір тәртібін орнатуға саяды. Қоғамды басқару адамдарды басқару, адамдардың әлеуметтік қатынастарын басқару. Бұл қалыпты қоғам өмірі болып табылады. Адамдардың бірлескен қызметінің бір түрі болып әлеуметтік басқару табылады.

Әлеуметтік басқару - бұл адамдарға қатысты мақсатқа сай және өкімді түрде адамдармен жүзеге асырылатын басқару, яғни қоғам істерін басқару.

Келісім мен жетекшілікті қажет ететін адамдардың біріккен қызметі болса, онда әрқашанда басқаруға қажеттілік туады. Сөйтіп, басқару адамдардың бірлескен қызметін ұйымдастыру. Адамдардың мінез-құлықтарын басқару үшін нақты өктем өкілеттіліктер болуы керек.

Әлеуметтік басқару элементтері:

1) басқарудың мақсатын анықтау;

2) нақты билігі немесе өктемдігі бар басқару субъектісі (басқарушы). Әлеуметтік басқару субъектісі - бұл мемлекеттік немесе қоғамдық органның ролінде қатысушы адамдар ұжымы немесе лауазымды тұлға. Оның өз еркіне басқарылатындардың мінез-құлқын бағындыратын қабілеті болады. Басқаруды жүзеге асыру үшін сәйкес өкілеттілік беріледі;

3) Басқару объектісі (басқарылатын адам);

4) Басқару бойынша қызмет (субъект пен объект арасындағы тура байланыстар);

5) Басқару субъектісі мен объектісі жұмыс істейтін орта;

6) Басқарудағы адам факторлары (психика, эмоция, көңіл-күй);

7) Басқару еңбегінің нәтижелері (алдыға қойған мақсатқа жету).

Басқару процесі белгілі бір жүйеде жүзеге асырылады.

Әлеуметтік басқарудың мынадай түрлері бар:

1) мемлекеттік басқару (мемлекеттің істерін басқару);

2) Қоғамдық басқару (қоғамдық бірлестіктердің, ұйымдардың істерін басқару).

Сонымен, әлеуметтік басқару - бұл адамдардың бірлескен қызметінің процесінде алдыға қойған мақсатқа жету үшін қажетті жағдайлар тудыратын ұйымдастыру қызмет жүзеге асыру. Оның маңызды міндеті адамдардың ынтымақтастығын қолдау, сүйемелдеу, нығайту және дамыту. Мемлекеттік басқарудың қоғамдық басқарудан айырмашылығын қарастырамыз.

Литературы:

1. Уваров В.Н. Теория государственного управления. – Алматы, 2000. – Ч. 1. - 240 с.

2. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. – М., 1997. – 76 с.

3 Жетписбаев Б.А. Аграрное право Республики Казахстан. – Алматы: Дәнекер, 2002. – 215с.

4. Колбасов О.С. Экология: политика – право. – М.,1976. – 232с.

5. Тихомиров Ю.А. Суцность советского государственного управления. - М.: Юридическая литература, 1980. -256 с.

6. Байдельдинов Д.Л. Правовой механизм государственного управления в области экологии. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 98 с.

7. Асылбеков А.А. Проблемы правового регулирования экологического контроля в Республике Казахстан: автореф. канд.юрид.наук. – Алматы, 1998. – 33 с.

8. Есжанов М.Е. Проблемы правового регулирования экологического мониторинга в Республике Казахстан: автореф. канд.юрид.наук – Алматы, 1999. – 23с.

9. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. – М.: Политиздат., 1981. – 432 с.

10. Общая теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева - М., 1996. - 432 с.

11. Д.Қ. Жоламан Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық: «Нұр-пресс» - Алматы, 2005 – 296 б.

12. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Учебник. Интерстиль. – 2008 г. – 378 с.

13. Квашин А.А. Правовые проблемы совершенствования государственного управления в сфере охраны окружающей среды и природопользования в Республике Казахстан в условиях рынка: дисс. канд.юрид.наук. – Алматы, 2006. - 169 с.

14. Күлтелеев С.Т. Аграрное право Республики Казахстан (Общая часть). – Учебник для вузов. Алматы. Изд. НАС. - 2005. - 320 с.

15. Государственное регулирование экономики / Под ред. А.Н. Петрова, М.И. Кныша. – С-Пб, 1999. - 264 с.

16. Кравченко А.И. Трудовые организации: структура, функции, поведение. – М., 1991. - 75 с.

17. Евтихеев И.И. Земельное право.- М.: Пг. - 1923. - С. 102.

18. Жетписбаев Б. Аграрное право Республики Казахстан. Алматы: Данекер, 2000. - 272 с

ВЫБОР И НАЗНАЧЕНИЕ АРБИТРОВ В АРБИТРАЖЕ

Түйін: төрешілерді сайлау немесе тағайындау - дауды қарастыруға дайындауда ең маңызды сатылардың бірі болып табылады. Төрешіні дұрыс таңдау немесе тағайындау дауды шешудің сапасына тікелей әсер етеді. Бұл мақалада төрешілерді таңдаудың маңызды критерийлері қарастырылып, сонымен қатар, тараптар үшін осындай таңдау құқығынан нәліктен бас тартпағандары жөн екені туралы айтылған. Оның артықшылықтары тек таңдауда ғана емес, сондай-ақ кәсіби тұрғыдан дауды шешу болып табылады. Регламентті, төрелікті, қолданылатын материалды құқықты және төрешіні таңдауға даудың сәтті шешілуі тікелей байланысты болып табылады. Кілт сөздер: арбитр, ұлт, бейтараптық, тәуелсіздік, жеке төреші.

Резюме. Выбор или назначение арбитров – это один из важных этапов в подготовке к рассмотрению спора. От правильного выбора или назначения арбитра может зависеть качество разрешения спора. В данной статье рассматриваются некоторые важные критерии в выборе арбитров, а также аргументы в пользу того, почему сторонам не стоит отказываться от такого уникального выбора. Уникальность заключается не только в возможности выбора, но и в решении спора с профессиональной точки зрения. От выбора регламента, выбора арбитража, выбора материального права и выбора правильного арбитра напрямую зависит успешное разрешение конфликта.

Ключевые слова: Арбитр, национальность, беспристрастность, независимость, единоличный.
Abstract: The choice of arbitrators is one of the most important steps in preparing for the dispute resolving procedure. The proper selection or appointment of an arbitrator may vary according the quality of dispute resolution. This article discusses some of the important criteria in the selection of an arbitrator; and the arguments why the parties should not abandon such a unique choice given to them. The uniqueness is not only in the choice, but in the protection of their dispute arguments from the professional point of view. From the choice of rules, choice of place of arbitration, the choice of material and procedural law, and choosing the right arbitrator is directly interdependent on the successful resolution of the conflict.

Key words: The arbitrator, nationality, impartiality, independence, individual or sole arbitrator.

Формирование состава арбитров является важным этапом в подготовке к разбирательству в арбитраже. В отличии от государственных судов в арбитраже у сторон есть возможность выбора арбитра.

Стороны вольны выбирать арбитров из реестра арбитров, имеющегося у арбитража. Такой реестр носит исключительно рекомендательный характер, однако по согласованию с арбитражем стороны могут привлечь арбитра, не включенного в реестр арбитража. Более того, в случае, если стороны такой выбор по каким-то причинам не делают, то арбитраж может назначит арбитра самостоятельно. Такое полномочие арбитража относится как к назначению единоличного арбитра, так и к назначению одного или более арбитров в состав арбитража. По общему правилу к арбитрам предъявляются такие требования как беспристрастность и независимость. Эти критерии закреплены в законодательном порядке в ряде стран, а также в международных договорах. Беспристрастность арбитра не всегда возможно выявить, часто арбитры сами могут почувствовать не компетентное поведение коллеги. Карабельников Б.Р., отмечает что при решении спора состав арбитров будет меньше всего прислушиваться к позиции арбитра, злоупотребляющего своими полномочиями. Беспристрастность и независимость арбитра не только влияет на справедливое арбитражное решение, но и на его качественность в случае, если ответчик обратится в суд за отменой решения арбитража, профессионально исполненный долг и беспристрастный подход при решении оставляет ничтожные шансы ответчику для отмены решения. Так же требованием при назначении или избрании арбитра является его независимость. Арбитр не должен входить в конфликт интересов, т.е. быть заинтересованным в исходе дела или зависеть финансово от сторон спора. Некоторые арбитражные институты, например, как Арбитражный центр «Атамекен» закрепляет требование о представлении заполненной формы от арбитра о своей беспристрастности и независимости. Такая форма может служить своего рода гарантией для сторон и для арбитража. Однако, выявление связи арбитра с одной из сторон не значит автоматический отвод арбитра. В случае, если арбитра добросовестно указал об имеющейся связи, стороны могут принять решение продолжить работу с этим арбитражом. Кроме того, сторона может заявить об отводе арбитра избранного ею если обстоятельства которые могут служить основанием для отвода стали известны после формирования арбитража но такое право будет утрачено если сторона знала об обстоятельствах до формирования арбитража и не заявила о них. Однако, в случае, если арбитра намеренно утаил связь, это свидетельствует о нарушении его профессиональной этики и недобросовестности. В некоторых странах подобные нарушения влекут за собой такие

последствия, как уплата штрафа, компенсации. Так, например, в ОАЭ согласно Федеральному Закону № 7 от 2016 года, которым внесены изменения в Уголовный кодекс ОАЭ, законодатель закрепил, что подобного рода нарушения своих профессиональных обязанностей уголовно наказуемы, и арбитры подлежат временному лишению свободы. Согласно уголовному кодексу ОАЭ наказание в виде лишения свободы может быть от трех до 15 лет. Так как такая жесткая мера не предусмотрена в других развитых странах Essam Al Tamimi считает, что изменение закона может спугнуть арбитров, базирующихся в ОАЭ. А это, в свою очередь, не благоприятно скажется на имидже арбитражных центров в стране и повлечет отток потенциальных клиентов в сфере юридических услуг. Не считая таких критериев, как беспристрастность и независимость для сторон, так же очень важна профессиональная область специализации арбитров. Зачастую стороны выбирают именно арбитражное разбирательство в качестве формы разрешения спора, так как могут выбрать арбитра со знаниями в определенных областях, что является редкостью в государственных судах, и стоит отметить, что это так же экономит время и средства сторон. Это объясняется тем, что такому арбитру или составу арбитров необходимо меньше времени на рассмотрения спора, так как он быстрее поймет существо спора и разберется в проблеме. Однако, при выборе единоличного арбитра со специальными знаниями стороны должны учитывать, что такой арбитр должен иметь так же и юридическое образование. Тогда как при рассмотрении составом арбитров согласно Закону РК «Об арбитраже», председательствующий должен иметь юридическое образование, состав арбитров соответственно обойдется дороже, чем единоличный арбитр. Количество арбитров, необходимых для решения спора, так же зависит от сложности дела. Например, несложные споры могут рассматриваться единоличным арбитром. Как считает Данилевич А.С., при рассмотрении спора единоличным арбитром имеется определенный риск возможной ошибки арбитра при решении, это связано с тем что у арбитра не было возможности обсудить решение с коллегами. Споры, связанные с большими суммами или споры усложнённого характера, всегда предоставляются на решение состава арбитров. Не смотря на возможность назначения арбитра арбитражем, предлагаем не игнорировать возможность выбора, так как это может повлиять на решение спора. Stadwick J. предлагает обратить внимание на количество дел, находящихся в рассмотрении у арбитра, это поможет понять насколько загружен арбитр и насколько он сможет уделить времени и внимания на рассмотрения спора. Кроме того, Stadwick J. предлагает обратить внимание на национальность арбитра. Она аргументирует это тем, что арбитр одинаковой национальности поможет в продуктивном решении дела, так как будет иметь

больше представления о культуре и традициях ведения бизнеса в стране участника спора, тем самым понимая его действия. Однако, во многих странах и регламентах арбитражных институтов можно встретить запрет касательно совпадений национальностей участников спора. Ограничительные критерии к выбору арбитров могут быть не абсолютными, а относящимися только к тем случаям, когда спор рассматривается единоличным арбитром или связаны с выбором не председательствующего арбитра. Однако эти критерии не всегда значительны, ведь важнее всего выбрать того арбитра, который больше всего подходит для решения конкретного спора исходя из его профессионализма в определенной области и опыта. При выборе арбитра необходимо провести анализ и изучить резюме арбитров. В заключении, хотелось бы отметить, что арбитраж является самым привлекательным методом разрешения коммерческих (гражданско-правовых) споров международного характера (или осложненных иностранным элементом), и в особенности конфликтов, связанных с значительными суммами. Так, роль арбитров можно назвать ключевой в решении таких споров, поэтому общепринятое требование, в частности, как беспристрастность и независимость арбитров, побуждает инвесторов обращаться именно в арбитраж.

Библиография:

1. Карабельников Б.Р., «Международный коммерческий арбитраж» учебник 2 издание 2013 год, стр 202
2. Статья 255 Federal Decree law No.7 of 2016
3. UAE Penal Code No.3 of 1987 Article 28 и Article 68 от октября 26, 2016 года
4. Essam Al Tamimi «Changes to UAE Penal Code may Scare Arbitrators away and International Businesses with them» *носецен* 14:25 27.02.2017 <http://www.tamimi.com/en/magazine/law-update/section-14/dec-jan-2017/changes-to-uae-penal-code-may-scare-arbitrators-away-and-international-businesses-with-them.html>
5. Закон Республики Казахстан «об Арбитраже» от 8 апреля 2016 года №488 –V Статья 13 (1)
6. Данилевич А.С. к.ю.н.// «Как заключить выгодное международное арбитражное соглашение,»// Юридический мир -2010. №12 с 44-48
7. Jessika Stadwick «Four factor to consider when selecting an arbitrator» *носецен* в 14:50 27.02.2017 [HYPERLINK "http://www.tamimi.com/en/magazine/law-update/section-5/june-issue/four-factors-to-consider-when-selecting-an-arbitrator.html"](http://www.tamimi.com/en/magazine/law-update/section-5/june-issue/four-factors-to-consider-when-selecting-an-arbitrator.html)<http://www.tamimi.com/en/magazine/law-update/section-5/june-issue/four-factors-to-consider-when-selecting-an-arbitrator.html>
8. LCIA Arbitration Rule 2014 Article 6 Nationality of Arbitrators
9. German Code of civil procedure Chapter 3, Formation of arbitral tribunal: Appointment of arbitral judges. section 1035 (5) [HYPERLINK "http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_](http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_)
10. LCIA Arbitration Rule 2014 Article 6 Nationality of Arbitrators
11. German Code of civil procedure Chapter 3, Formation of arbitral tribunal: Appointment of arbitral judges. section 1035 (5) http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.

Кумарбекқызы Жания

Қазақстан Республикасы Бас Прокуратура жанындағы
Құқық қорғау органдары Академиясының Жалпы заң пәндер кафедрасының оқытушысы,
құқық магистрі, zhanika-7@mail.ru

АЙЫППҰЛ ТҮРІНДЕГІ ЖАЗАНЫҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. ҚР Қылмыстық кодексіндегі айыппұл жазасын талдауға арналған мақаласында автор аталған мүліктік жазаны құқықтық реттеудегі және тағайындау тәжірибесіндегі жаңа үрдістерді көрсетеді. Айыппұл жазасының қолданылу аясын кеңейтудің объективтік алғышарттарын қарастырады, айыппұлдың жазалар жүйесіндегі орнын анықтайды, қылмыстық жаза түрі ретіндегі жағымды және жағымсыз қырларын зерделейді. Парақорлық қылмыстары үшін пара сомасына немесе құнына еселеп саналатын айыппұлдың енгізілуіне орай құқық қолдану тәжірибесінде туындауы мүмкін мәселелерді көтеріп, оларды шешу жолдарын ұсынады.

Түйінді сөздер: жаза, айыппұл, сыбайлас жемқорлық, парақорлық.

Резюме. В статье, посвященной анализу наказания в виде штрафа в Уголовном кодексе РК, автор обозначает новые тенденции в правовой регламентации и практике назначения данного имущественного наказания. Рассматривает объективные предпосылки расширения сферы применения штрафа, определяет его место в системе наказаний, отмечает положительные и отрицательные стороны штрафа как вида уголовного наказания. Поднимает проблемы, которые могут возникнуть в правоприменительной практике в связи с введением за взятничество штрафа, кратного сумме или стоимости взятки, предлагает пути их решения.

Ключевые слова: наказание, штраф, коррупция, взятничество.

Summary. In the article dedicated to analysis of the penalty in the Criminal Code of the RK of 2014, the author defines new tendencies in the law regulation and practice of this forfeiture imposing. The author considers the objective prerequisites of penalty application sphere extending, determines its place in the punishment system, notices positive and negative sides of a penalty as a criminal sanction. The author discusses the issues that might occur in law enforcement practice in connection with implementation of penalty for bribery that is equal to the sum or coast of a bribe, suggests the solutions.

Keywords: punishment, fine, corruption, corrupt practices.

Тарихи-құқықтық тұрғыдан алғанда айыппұл жаза түрі ретінде ежелгі замандардан бері қолданылады.

Ресей империясының 1845 жылғы Уложение о наказаниях уголовных и исправительных атты кодификацияланған қылмыстық заңы қазынаға түсетін айыппұл (штраф) мен қоғамдық және жалпыға пайдалы мекемелердің пайдасына түсетін өсімпұлды (пеня) бөліп қарастыратын. 1903 жылғы Уголовное уложение де айыппұлдың екі түрін қарастыратын: ақшалай өсімпұл және ақша өндіріп алу (взыскание). Қылмыстық құқықтағы басты мүліктік жаза осылардың алғашқысы болған. Ақшалай өсімпұл не заңда көзделген белгілі бір мөлшерде тағайындала алатын, не заңда бұл жазаны есептеу үшін қолданылатын масштаб көрсетілетін [53, б. 268-270].

Қазақтардың әдет-ғұрып құқығындағы жазалар жүйесін зерттеген ғалымдар оның өзіндік ерекшелігі ретінде мүліктік жазалардың басым болғанын жазады. Б.А. Кулмуханбетова «қазақ халқының тарихи қалыптасқан менталитеті жазаның мүліктік түрлерін артық көреді және оларды жазаның өзге түрлерімен (мысалы, бас бостандығынан айырумен) салыстырғанда әлдеқайда тиімді деп қабылдайды» деп жазады [54, б. 13].

Тәуке ханның (1680-1718 ж.ж.) «Жеті Жарғысының» алтыншы бөлімі айып төлеуге байланысты қылмыстық құқық нормаларын, жетінші бөлімі құн төлеуге байланысты қылмыстық құқық нормаларын қамтыған. Қазақ билігінде ең жиі қолданылатын жаза болған айыпты мүліктік қылмыстарды немесе жеке адамға қарсы қылмыстардың кейбір түрлерін жасаған кінәлі тарап жәбірленуші тарапқа төлеген. Айыптың «ат-тон айып», «бір түйе, бір шапан», «тоғыз (ат бастатқан, түйе бастатқан, құл бастатқан,)» деген түрлері белгілі болған. Құн болса – ауыр қылмыстарды жасаған, атап айтқанда, адам өлтірген немесе дене жарақаттарын салған кінәлі тараптың жәбірленуші тарапқа келісім бойынша төлейтін өтем пұлы. Ж.О.Артықбаев құнды «айыптың ең жоғарғы сатысынан кейінгі салынатын төлем» деп сипаттайды [55, б. 126].

Мүліктік сипаттағы жаза түрі ретінде айыппұл Кеңес заманы тұсындағы заңнамада маңызды орын алған болатын. Әсіресе Қазан төңкерісінен кейінгі кезеңде айыппұл кеңінен қолданылған. Халық соттарының 1917-1918 жылдардағы тәжірибесінде айыппұл ең жиі тағайындалатын жаза болған. Мысалы, 1918 жылдың бірінші жартысында Мәскеу қаласының халық соттары сотталғандардың 54 пайызына, ал осы жылдың екінші жартысында – 56,9 пайызына айыппұл тағайындаған [56, б. 132].

1922 және 1926 жылдардағы РКФСР Қылмыстық кодекстерінің, сондай-ақ 1959 жылғы ҚазКСР Қылмыстық кодексінің көптеген баптары қылмыстардың айтарлықтай саны үшін айыппұл жазасын көздейтін. Мысалы, 1959 жылғы ҚазКСР Қылмыстық кодексінің 80 шақты бабы соттарға айыппұл жазасын тағайындау мүмкіндігін беретін. Дегенмен, сот тәжірибесінде айыппұл сирек қолданылатын.

1997 жылғы ҚР ҚК бойынша айыппұл әрі негізгі, әрі қосымша жаза ретінде де тағайындалатын. Бастапқы редакциясында негізгі жаза түрі ретінде айыппұл 247 санкцияда (39,14%), ал қосымша жаза ретінде 27 санкцияда (4,2 %) көзделген болатын [57, б. 201]. Заңнамада жиі көзделгеніне қарамастан, 1997 жылғы ҚР ҚК әрекет етіп тұрған тұста айыппұлды қолдану үнемі қысқарып отырды. Мысалы, 1996 жылы айыппұл сотталғандардың 14,9 пайызына тағайындалса, 2016 жылы сотталғандардың 4,6 пайызына ғана тағайындалған [58, б. 247 интернет ссылақ]. Айыппұлдың тәжірибеде сирек қолданылуының басты себебі ретінде ғалымдар сотталғандардың өндіріп алатын қаражатының болмауын атайды. Статистикалық мәліметтерге қарағанда, сотталғандардың 70 пайыздан астамы қылмыс жасаған уақытта жұмыссыз болған [58, б. 249].

Айыппұлдың анықтамасы ҚР ҚК 41-бабында тұжырымдалған. Заңнамалық анықтамадан айыппұлдың жазалаушылық мазмұнын сотталған адамнан мемлекеттің кірісіне ақша өндіріп алу арқылы оны мүлкілік шектеулерге ұшырату құрайтыны көрініп тұр. Осы себепті айыппұлды «мүлкілік жазалар», «негізінен сотталған адамның пайдакүнемдік уәждемесіне әсер ететін мүлкілік сипаттағы жазалар» қатарына жатқызады. Мамандардың барлығы айыппұлдың жазалаушылық әлеуетін сотталған адамның мүлкілік құқықтары мен мүдделеріне қысым көрсетумен байланыстырады. Басқа мүлкілік жазалардан айыппұл мүлкілік шектеулердің ақшалай нысанда көрініс беруімен ерекшеленеді. Осы себептен В.К. Дуюнов айыппұл сотталған адамның қаржылық мүдделерін шектеуге бағытталса, мүлкіті тәркілеу оның меншік құқығын шектеуге бағытталған деп санайды [26, б. 75].

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар бойынша шығарылған үкімдерді талдау көрсеткендей, қылмыстардың осы түріне жаза тағайындау тәжірибесінде оң өзгерістер бар. Атап айтқанда, экономикалық қылмыстардың ауырлатушы мән-жайларсыз жасалған түрлері үшін соттар негізінен айыппұл жазасын тағайындайды. Осы мүлкілік жазаның пайдакүнемдік сипаттағы қылмыстармен күрестегі тиімділігін ескере отырып, еселенген айыппұлды экономикалық қылмыстардың кейбір түрлері үшін де көздеуге болады деп санаймыз. Мысалы, қылмыстық жолмен

алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлкіті заңдастыру (жылыстату) құрамында айыппұл мөлшерін заңдастырылған мүлкітің сомасына немесе құнына еселеп санауға болар еді.

Осы ұсынысты жүзеге асыру үшін ҚР Қылмыстық кодексінің 41-бабындағы еселенген айыппұл көзделген қылмыстардың тізімін ҚР ҚК 218-бабымен толықтыру қажет деп санаймыз.

Тұжырымдарымыз объективті болуы үшін еселенген айыппұл жазасының проблемалы қырларын да көтере кету керек.

Ең бірінші кезекте, «пара сомасына немесе құнына еселеп саналған айыппұл мөлшері әділдік принципіне, жаза мақсаттарына жауап бере ме?» деген орынды сауал туындайды. Айталық, мемлекеттік қызметші 100 мың теңге пара алса, айыппұл жазасының мөлшері ҚР ҚК 366-бабының 1-бөлігі бойынша 5 млн. теңгені, 2-бөлігі бойынша – 6 млн., 3-бөлігі бойынша – 7 млн., 4-бөлігі бойынша – 8 млн. теңгені құрайды. Ресми статистикалық мәліметтерге қарағанда, Астана қаласында 2016 жылы мемлекеттік басқару саласындағы жалданбалы қызметкерлердің орташа айлық жалақысы 240 865 теңгені құраған [59]. Мемлекеттік қызметшінің бір жылдық табысы 3 миллионға да жетпейтін болса, пара сомасына немесе құнына еселеп саналған айыппұлды төлеу не мүлде мүмкін емес, не оны төлеген жағдайда сотталған адам күнін көру мүмкіндігінен айырылады. Н.В.Бугаевская осындай айыппұлды жазалаушылық әсері бойынша мүлкіті толық тәркілеуге теңестіреді [60, б. 45]. Ал сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін міндетті қосымша жаза ретінде мүлкіті тәркілеу көзделетінін ескерсек, еселенген айыппұлға сотталған адамның жағдайы қаншалықты мүшкіл болатынына көзіміз жетеді.

Екіншіден, паракорлық қылмыстар туралы нормалардың санкциясында бас бостандығынан айыру жазасымен қатар айыппұлдың көзделуі қылмыстық заңды ізгілендіру саясатымен үйлескенімен, жазаның болмай қоймайтындығы принципіне кереғар келеді. Көршілес Ресейде айыппұл мөлшерін пара сомасына еселеп санау тәжірибесі тағайындалған жазалардың іс жүзінде орындалмауына алып келді. Сотталған адамдар мына екі жолдың біреуін таңдауға мәжбүр болады: не заңсыз жолмен табылған мүлкіні заңдастыру жолымен айыппұлды төлеу, не өзінің бейресми табыстарын сақтап қала отырып, айыппұлды төлемеу. Ресей тәжірибесі көрсетіп отырғандай, паракорлардың көбі екінші жолды таңдайды.

Қазақстан Республикасында да осыған ұқсас үдерістер байқалады: 2015 жылдың 10 айында ел көлемінде паракорлық үшін сотталғандардың 76 пайызына (196 адамға) 2,8 миллиард теңгенің айыппұлы тағайындалған. Тағайындалған айыппұлды дер кезінде төлей алмаған 14 адамға айыппұлды кейінге қалдыру туралы шешім шығарылған,

мерзімі өтіп кеткен айыппұлдар бойынша 71 орындау парағы шығарылған, ал 3 адамға қатысты айыппұл бас бостандығынан айыру жазасымен ауыстырылған. Мысалы, ОҚО Ордабасы аудандық сотының қаулысымен 9 млн. теңгенің айыппұлы 3 жыл 6 ай мерзімге бас бостандығынан айыру жазасымен алмастырылған. Айыппұлды кейінге қалдыру туралы өтініш білдіргендердің біреуі – 33 млн. теңге айыппұлға кесілген Б. – құны 65 млн. теңге тұратын жер телімін сату үшін уақыт беруді сұраған. Сот бұл өтінішті қанағаттандырып, айыппұл төлеуді төрт айға кейінге қалдырған [62]. Ал Астана қаласы бойынша 2016 жылы сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін сотталған 90 адамның 36-на еселенген айыппұл тағайындалған. Тағайындалған еселенген айыппұлдың жалпы саны 392 375 018 теңгені құрайды, оның ішінде 2017 жылғы 1 сәуір жағдайында, 34 613 500 теңге соммасын құрайтын айыппұл төленбеген. Нақты айтқанда, Алматы аудандық сотының үкімімен сотталушыға 27 089 000 теңге көлемінде айыппұл тағайындалған, 2016 жылғы 24 наурыз айында үкім заңды күшіне еніп, 5 сәуірде Астана қаласы Әділет департаментіне орындалу үшін жолданды. Алайда, қарастырылып отырған жаза түрі дер кезінде орындалмауының салдарынан, 2016 жылғы 16 қыркүйекте Астана қаласы Сарыарқа аудандық сотының қаулысымен және мемлекеттік сот орындаушысының ұйғарымы негізінде, айыппұл, ҚК 41-бабы 3-тармағын басшылыққа ала отырып, 2 жыл бас бостандығынан айыру жазасымен ауыстырылды.

Айыппұл туралы үкімдердің іс жүзінде орындалмауы Ресей заңшығарушысын еселенген айыппұлдың шекті мөлшерін белгілеуге (2013 жылғы 28 маусымдағы Федералдық Заңға сай еселенген айыппұл сомасы 500 млн. рубльден аспауы керек), еселенген айыппұлдың минималдық мөлшерін төмендетуге (25-тен 10-ға дейін), айыппұлды ерікті түрде төлеу мерзімін 60 күнге дейін, кейінге қалдыру мерзімін бес жылға дейін ұзартуға мәжбүр етті [63]. Біздің пайымдауымызша, жуық арада Қазақстанда да осындай шараларды қолға алу қажеттігі туындауы мүмкін.

Тағайындалған жазаның орындалмауы салдарынан қылмыстық істер бойынша сот төрелігі тиімділігінің төмендеуіне жол бермеу үшін еселенген айыппұлды орындау тәртібін қылмыстық-атқару заңнамасында арнайы құқықтық реттеу қажет деп санаймыз. Атап айтқанда: а) еселенген айыппұлды ерікті түрде төлеу мерзімін; ә) еселенген айыппұлды кейінге қалдыру мерзімін ұзарту керек.

Еселенген айыппұлдың қарсыластары бұл шарадан мүлде бас тартпай, оны мүлікті тәркілеу жазасының орнына дербес жаза түрі ретінде көздеуге болады деп санайды. Ресей заңгерлері өз елдеріндегі мүлікті тәркілеу жазасының дағдарысын ескере отырып, сыбайлас жемқорлықпен күресте

еселенген айыппұл жазасы мүлікті тәркілеумен салыстырғанда әлдеқайда тиімді болуы мүмкін деген пікір айтады. Пара сомасына еселеп саналатын айыппұл идеясын сол кездегі мемлекет басшысы да қолдады: «... мүлікті тәркілеу ... қылмыстық құқық және орындау рәсімі тұрғысынан алғанда әжептәуір күрделі нәрсе, еселенген айыппұл болса, өте тиімді бола алады» [64].

Заңда айыппұл жазасын өтеуден жалтарған жағдайларда оны жазаның ауырақ түрімен алмастыру мүмкіндігі көзделген. ҚР ҚАК 51-баб. 1-бөлігіне сай айыппұл төлеуден жалтару деп сот үкімі заңды күшіне енген күннен бастап бір ай ішінде айыппұлды төлемеу және өзінің кірістерін не мүлкін мәжбүрлеп өндіріп алудан жасыру танылады.

ҚР ҚК 41-баб. 3-бөлігіне сай сотталған адам айыппұл жазасын өтеуден жалтарған жағдайларда қылмыстық теріс қылық жасағаны үшін тағайындалған айыппұл қоғамдық жұмыстарға тарту не қамаққа алу жазаларымен ауыстырылады, ал қылмыс жасағаны үшін тағайындалған айыппұл бас бостандығынан айыруға ауыстырылады. Осы орайда айта кететін жайт, ескі қылмыстық заңнама айыппұл жазасын бас бостандығынан айыру жазасымен алмастыруға жол бермейтін.

Шетелдік ғалымдар біздің қылмыстық заңнаманың айыппұлды құқықтық реттеудегі ұтымды тұстарының бірі ретінде бұл жазаны өтеуден жалтарған жағдайларда айыппұлдың орнына тағайындалуы мүмкін жаза түрлері мен айыппұл мөлшерінің нақты арақатынасының анықталуын атайды [37, б. 12].

Айталық, отандық заңнама бойынша қылмыстық теріс қылық үшін тағайындалған айыппұл ауырақ жаза түрімен алмастырылғанда олардың ара қатынасы былайша анықталады: айыппұлдың бір айлық есептік көрсеткішіне қоғамдық жұмыстарға тартудың бір сағаты сәйкес келеді; айыппұлдың бір айлық есептік көрсеткішіне қамаққа алудың бір тәулігі сәйкес келеді. Қылмыс үшін тағайындалған айыппұл бас бостандығынан айыру жазасымен алмастырылғанда айыппұлдың төрт айлық есептік көрсеткішіне бас бостандығынан айырудың бір күні сәйкес келеді. Алайда, соңғы арақатынас сотталған адамдар парақорлық үшін тағайындалған айыппұлды өтеуден жалтарған жағдайларда қолданылмайды: бұл реттерде бас бостандығынан айыру жазасы ҚР ҚК 366-368-баптарының санкциясында көзделген шектерде тағайындалады.

Өкінішке орай, отандық қылмыстық заңнамада қылмыс үшін тағайындалған айыппұл жазасын бас бостандығынан айыру жазасымен алмастырғанда айыппұлдың ішінара төленіп қойылған бөлігін есепке алу мүмкіндігі көзделмеген. Бұл олқылықты жою үшін ГФР Қылмыстық кодексінде көзделгендей, бас бостандығынан айыру жаза-

сының мерзімін айыппұлдың төленбеген бөлігіне ғана шағып есептеу тәртібін бекіту керек деп санаймыз [52, б. 82].

Қылмыстық заңнамада ауырырақ жаза түрін жеңілрек жаза түрімен ауыстыру мүмкіндігі де көзделген. Онша ауыр емес, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыс үшін бас бостандығынан айыруды өтеп жатқан адамға, ол қылмыспен келтірілген залалды толық өтеген не жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қаскөйлікпен бұзбаған жағдайда, сот жазаның қалған өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыра алады (ҚР ҚК 73-баб. 1-бөл.). Біздің қылмыстық заңнамада ауырырақ жаза түрін айыппұлмен ауыстырған жағдайлардағы олардың арақатынасы нақты анықталған: бас бостандығынан айырудың төрт күніне айыппұлдың бір айлық есептік көрсеткіші сәйкес келеді (ҚР ҚК 73-баб. 3-бөл.). Айыппұл жазасын тағайындаған кезде қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кездегі айлық есептік көрсеткіштің мөлшері басшылыққа алынатынын жоғарыда айттық. Олай болса, ауырырақ жаза түрін айыппұлмен ауыстырған жағдайларда да қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кездегі айлық есептік көрсеткіштің мөлшері басшылыққа алынуы керек. Осындай жағдайларда жазаны ауыстырған кездегі айлық есептік көрсеткіш мөлшерін басшылыққа алу [65, б. 132], біздің ойымызша, сотталған адамның жағдайын нашарлататын заңның кері күшін мойындауға алып келеді. Сондықтан, ҚР ҚК 73-баб. 3-бөлігі «бас бостандығынан айыруды айыппұлмен ауыстырған ретте қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кездегі айлық есептік көрсеткіштің мөлшері басшылыққа алынады» деген ережемен толықтырылуы тиіс.

Айыппұл қоғамдық қауіптілігі төмен қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрестің тиімді құралы болғандықтан, бұл жаза қылмыстық теріс қылықтар, онша ауыр емес және орташа ауырлықтағы қылмыстар үшін жауаптылық көздейтін баптардың басым бөлігіне енгізілген. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексі айыппұл жазасын қолдану аясын елеулі түрде кеңейтті: қолданыстағы қылмыстық заңнамада айыппұл ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін де көзделеді. Соңғы жайттың экономикалық қызмет саласындағы және сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарға тікелей қатысы бар.

Қысқаша талдау көрсеткендей, айыппұл тарихи-құқықтық тұрғыдан қарағанда жаза түрі ретінде ежелгі замандардан бері қолданылады. Дегенмен, сот тәжірибесінде айыппұл сирек тағайындалады. Айыппұлдың тәжірибеде сирек қолданылуының басты себебі ретінде ғалымдар сотталғандардың өндіріп алатын қаражатының болмауын атайды.

Айыппұл жазасын қолдану аясын кеңейтудің объективтік себептерін қоғам өмірінің әлеуметтік шарттарынан іздеу керек. Нарықтық экономика

жағдайында адамдардың материалдық қажеттіліктері мен мүдделері рөлінің еселеп артуы айыппұл жазасын кеңінен қолданудың әлеуметтік алғышарты болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда пайдакүнемдік ниетпен жасалған немесе жеке тұлғалардың, қоғам мен мемлекеттің материалдық мүдделерін құрметтеумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін айыппұлдың көзделуі орынды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2-х т. Т. 2. М., 1994. С. 268-270.
2. Құлмуханбетова Б.А. Имущественные наказания по уголовному праву Республики Казахстан. Автореф. дисс. ... к.ю.н. - Алматы, 2004. - С.13.
3. Артықбаев Ж.О. «Жеті жарғы» – мемлекет және құқық ескерткіші (зерттелуі, деректер, тарихы, мәтіні): оқу құралы. - Алматы: Заң әдебиеті, 2006. - 150 б. Б.126.
4. История советского уголовного права (1917-1947 гг.) /Научный ред. А.А.Герцензон. М., 1948. С. 132.
5. См.: Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. - Алматы, 2005. С. 201.
6. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Учебник для вузов. Отв. редакторы И.И. Рогов, К.Ж.Балтабаев. – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2015. – 421 с. С.247.
7. Дуонов В.К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике. – Курск, 2000. – С.138-174.
8. <http://www.stat.gov.kz>
9. Бугаевская Н.В. Назначение наказания в виде штрафа, кратного сумме взятки, как отражение антикоррупционной политики в новых финансово-экономических условиях //Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2014. - №2-2. С.45. (43-49).
10. <http://today.kz/news/kazakhstan/2015-11-04/701878-kak-shtrafuyut-za-vzyatki-v-kazahstane/>
11. <http://www.ugolkod.ru/statya-46>
12. <http://vz.ru/politics/2010/4/6/390264.html>
13. Жабский В.А. Наказания по уголовному законодательству зарубежных стран: теоретико-прикладное исследование. Автореферат дисс. ... д.ю.н. – Рязань, 2010. 39 с. С.4.
14. Құмарбекқызы Ж. Алыс шетелдердің қылмыстық заңнамасындағы айыппұл жазасы //«Әуезов оқулары – 14: Жаңа жаһандық ахуалдағы Қазақстанның білім мен ғылымдағы инновациялық әлеуеті» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция еңбектері. – Шымкент: М. Әуезов атындағы ОҚМУ, 2016. – Б.81.
15. Комментарий к УК РФ. Общая часть. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1996. С.132. – 586 с.

Жетібаев Н.С.

өл-Фараби атындағы ҚазҰУ, "Халықаралық құқық" кафедрасының доценті,
з.ғ.к, e-mail: Zhetybaev-14@mail.ru

Қуаналиева Г.А.

өл-Фараби атындағы ҚазҰУ, "Кеден, қаржы және экологиялық құқық" кафедрасының профессоры м.а.,
з.ғ.д, E-mail: Kuanalieva.guldanakz@mail.ru

АДАМ САУДАСЫ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ ОБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Резюме. Дәстүрлі түрде қылмыстық құқықта қылмыс объектісінің анықтамасын қоғамға қауіпті іс-әрекеттер жасау нәтижесінде қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар мен мүдделердің жиынтығына зиян келтіріледі және нақты зиян келтірілу қаупі туғызылады. Қылмыстық заңның аталған анықтамасынан және құрылымынан мынадай қорытынды жасауға болады, адамдар саудасының топтық объектісі болып тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қол сұғылмаушылығын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар танылады; түрлік объектісі болып тұлғаның бостандығын, ар намысы мен қадір қасиетін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар және мүдделер танылады; тікелей негізгі объектісі болып адамның өзінің жеке бостандығының қол сұғылмаушылығын қамтамасыз ететін және өзінің тұрғылықты жерін және кеңістігін анықтайтын немесе өз құқығын өзі айқындай алатын қоғамдық қатынастар мен мүдделер танылады. Осындай талпыныс адамдарды саудаға салу қылмыстарының объектісіне қатысты негізгі қорытындыларға сай келеді.

Түйін сөздер: қоғамдық қатынастар, объект, мүдделер, адамдарды саудаға салу, объективтік жақ.

Резюме. Традиционным уголовно-правовым определением объекта преступления как совокупности охраняемых уголовным законом общественных отношений и интересов, которым в результате совершения общественно опасного деяния причиняется вред или создается реальная угроза причинения существенного вреда. Исходя из данного определения и структуры уголовного закона, представляется возможным сделать вывод, относительно того, что родовым объектом торговли людьми признаются общественные отношения и интересы, обеспечивающие неприкосновенность прав и свобод личности; видовым - общественные отношения и интересы, обеспечивающие неприкосновенность свободы, чести и достоинства личности; основным непосредственным объектом - общественные отношения и интересы, обеспечивающие неприкосновенность личной свободы человека, как права распоряжаться самим собой, свободно определять свое местонахождение в пространстве. Подобный подход в полной мере соответствует основным выводам

относительно характеристик объекта торговли людьми.

Ключевые слова: общественные отношения, объект, интересы, торговля людьми, объективная сторона.

Summary. Criminal law definition of an object of a crime as sets of the public relations and interests protected by the criminal law to which as a result of commission of socially dangerous act harm is done is traditional or the real threat of causing essential harm is created. Proceeding from this definition and structure of the criminal law, it is obviously possible to draw a conclusion, concerning the fact that patrimonial object of human trafficking the public relations and interests providing inviolability of the rights and personal freedoms admit; specific - the public relations and interests providing inviolability of freedom, honor and dignity of the personality; the main direct object - the public relations and interests providing inviolability of personal liberty of the person as the rights to dispose by itself freely to define the location in space. Similar approach fully corresponds to the main conclusions concerning characteristics of an object of human trafficking.

Keywords: public relations, object, interests, human trafficking, objective party.

Қылмыстық-құқықтық әдебиетте қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі деп тұлғаның субъективтік құқығы, олардың нақты өмір сүруіндегі құқықтық нормалар, қоғамның дұрыс өмір сүру шарты, құқықтық нормалармен қорғалатын өмірлік мүдделер, құқықтық игіліктер басқа да құбылыстар танылады [1, 11 б.].

Заңгер ғалым Ф.Листің пікірінше қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі деп өмірлік мүдденің қорғалатын құқығы танылады [2, 129 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылық екі объектіден: негізгі қатынастармен бұзылатын және тікелей қоғамдық қатынастармен қалыптасқан, белгілі бір шектердегі қатынастар танылады [3, 128 б.]. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі туралы Е.І. Қайыржанов, «Қылмыстық құқық бұзушылық объектісі құқықпен тыйым салудың сипатын, заңмен тыйым салынған әрекеттердің шеңбері

мен шегін, олардың қауіптілігінің сипаты мен дәрежесін анықтайды. Сондықтан объект қылмыстық құқық бұзушылықты анықтауда басымдыққа ие» [4, 4 б.], – деген пікірді айтқан.

Қоғамдық қатынастар басқа да қатынастарға қарағанда әлеуметтік әрекеттің нәтижесі ретінде туындайды. Қоғамдық қатынастардың айрықша элементі ретінде заттың орнына байланыс танылады. Қоғамдық қатынас осы затқа әсер етуінен туындайды.

Қылмыстық заң әр түрлі күрделі және олардың ұйымдастырылуына немесе әлеуметтік маңызына байланысты әркелкі деңгейдегі қоғамдық қатынастарды реттейді және қоғамдық қатынастарды талдау арқылы қатынастардың мәнін анықтауға мүмкіндік береді, – деген пікірде [5, 29 б.].

Осы пікірмен келісе отырып, қылмыстық құқықбұзушылықтың объектілеріндегі қоғамдық қатынастар қылмыстық-құқықтық қорғаудың объектісі және құқықтық реттеу заты ретінде, топтардың, қоғамның әлеуметтік институттарының іс-әрекеті мүддесіне сәйкес пайда болады немесе анықталады, олардың мазмұны болып әлеуметтік мүмкіндік, белгілі бір мінез-құлық қажеттілігі немесе тыйым салынуы әлде қоғамдық қатынастар субъектісінің белгілі бір жағдайының әлеуметтік мүмкіндігі.

А.Н. Ағыбаев «Біздің пікірімізше, мүдде деген ұғым қоғамдық қатынастардың құрамдас бөлігі ғана. Қоғамдық қатынастар қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы объектісі ретінде өз бойына мына элементтерді: қоғамдық қатынастардың субъектілерінің, олардың әрекеттері мен өзара қатынастарының, қоғамдық қатынастар субъектілерінің заңмен қорғалатын материалдық, заттық, мүліктік, басқа да игіліктері мен мүдделерінің жиынтығы болып табылады. Осыған сәйкес қоғамдық қатынастар мінез-құлықтары, іс-әрекеттері мен олардың өзара байланыстарының көріністерінің жиынтығы болып табылады» – деген пікір келтіреді [6, 61 б.].

Адам саудасы қылмыстық құқық бұзушылық құрамы «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауында орналасқан.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 128-бабы Адам саудасы қылмыстық құқық бұзушылық құрамына арналған.

Адам саудасы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының топтық объектісі – адамның құқықтары мен бостандықтарын қол сұғылмауын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар мен мүдделер танылады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі ретінде қоғамдық қатынастарды тану қылмыстық құқық бұзушылық қоғамға қауіптілік белгісін анықтауға мүмкіндік береді, яғни сол немесе басқа да іс-әрекетті қоғамға қауіптілік іс-әрекетіне жатқызылатындығы, сонымен бірге қылмыстық

құқық бұзушылық жасаған адамға қылмыстық жазаны қолданылу қажеттілігімен де байланысты.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылықтың тікелей объектісі негізгі тікелей объект, қосымша тікелей объект және факультативті тікелей объект деп бөлінеді.

Негізгі тікелей объект деп қоғамдық мүддені қорғау үшін қылмыстық заң нормасы шығарылатын және осы басты белгісі бойынша Қылмыстық кодекстің тиісті тарауына орналастыруға негіз болатын объектіні айтамыз. Негізгі тікелей объектінің мазмұнын қарай отырып, теориялық және тәжірибелік қатысы жағынан екі маңызды қылмыстық қол сұғушылықты анықтау қажет. Оның біріншісі, қылмыстық-құқықтық қорғаудың мазмұнын құрайтын нақты әлеуметтік игіліктерді бөлу мүмкіндігін анықтау, келесісі бірыңғай қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау барысында аталған объектілердің көптік деңгейінің өмір сүруін анықтау.

Адам саудасы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының тікелей объектісі жеке адамның бостандығы танылады. Мысалы, Л.А. Прохоров және М.Л. Прохорова адам саудасы қылмыстарының негізгі тікелей объектісіне адамның бас бостандығын қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастарды, негізгі қосымша объектісіне адамның денсаулығын қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастарды жатқызады. Адамның өмірін қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастарды аталған авторлар факультативті объектіге жатқызады. А.А. Жинкин, А.Г. Кибальник и И.Г. Соломоненко, Т.В. Долголенко, О. Дмитриев, В.М. Гаммаев та осындай көзқарасты жақтайды [7, 102 б.]. Сөзсіз сот-тергеу тәжірибесі көрсеткеніндей көптеген жағдайларда адамдарды саудаға салу барысында зиян адамның бостандығына келтіріледі. Қылмыстық құқық бұзушылықты жасау барысында тек бір объектіге зиян келтіру немесе елеулі зиян келтіру нақты қауіпін туғызу қоғамға қауіпті жасалынған іс-әрекеттің шынайы сипатын анықтауы мүмкін: ең алдымен аталған қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне зиян келтіру кінәлінің қылмыстық мінез-құлқына бағытталады. Біздің пікірімізше жоғарыда аталған ғалымдардың пікірін жақтай отырып адамдарды саудаға салу қылмыстық құқық бұзушылығының топтық объектісі болып адамның құқықтары мен бостандықтарын қол сұғылмауын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар мен мүдделер танылады, осы тұрғыдағы қылмыстық құқық бұзушылықтың тікелей объектісі болып жеке адамның бостандығы танылады.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып Әзірбайжан Республикасы Қылмыстық кодексінің 106 бабында көзделген [8] құлдық қылмыс құрамының объектісі болып адамның жеке бас бостандығы танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі

ективтік жағы қылмыстық құқықпен қорғалған объектіге нақты қоғамға қол сұғушылық сыртқы актісін сипаттайтын заңда көзделген белгілердің жиынтығы ретінде сипатталады.

Қылмыстық қол сұғушылықтың объективтік жағын сипаттайтын белгілерге сол немесе басқа да объектіге қол сұғатын әрекет (әрекетсіздік), қоғамға қауіпті зардап, әрекетпен (әрекетсіздікпен) қоғамға қауіпті зардаптың арасындағы себепті байланыс, қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудың әдісі, орны, уақыты, жағдайы, қаруы мен құралы жатады. Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жақтың белгілері міндетті және факультативті болып бөлінеді. Әрекет немесе әрекетсіздік кез келген қылмыстық қол сұғушылықтың объективтік жағының міндетті белгісі. Зардап және себепті байланыс материалды қылмыстық қол сұғушылық құрамының міндетті белгісі болып танылады. Қылмыстық қол сұғушылықтың объективтік жағының қалған белгілері (қылмыстық қол сұғушылық жасау әдісі, орны, жағдайы, қаруы мен құралы) факультативті белгісіне жатады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 128-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы халықаралық құжаттармен анықталады, олардың негізгілері болып: 2 желтоқсан 1949 жылғы үшінші тұлғалардың адамдар саудасымен және жезөкшелерді пайдалануымен күресу туралы Конвенция, Біріккен Ұлттар Ұйымының Конвенциясын толықтыратын трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы адамдар саудасының алдын алу және тойтару, әсіресе әйелдер мен балаларға және оларға жаза тағайындау туралы Хаттама. 12-15 желтоқсан 2000 жылы қабылданған трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы Біріккен Ұлттар Ұйымының Конвенциясы. Хаттаманың 3 бабына сәйкес «адамдар саудасы» деп адамды сатып алу-сату немесе оған қатысты өзге де мәмілелер жасасу, сол сияқты оны қанау не азғырып көндіру, тасымалдау, беру, жасыру, алу, сондай ақ қанау мақсатында өзге де іс-әрекеттер жасау. Пайдалану деп жезөкшелерді басқа да тұлғалардың тарапынан пайдалану немесе жыныстық пайдаланудың басқа да нысандары, мәжбүрлі еңбек немесе қызмет, құлдық немесе құлдыққа ұқсас әдеттер, еріксіз жағдай немесе органдарын алу жатады.

Талданып жатқан қылмыстық құқық бұзушылық құрамының объективтік жағы күрделі сипатты иеленеді. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 127-бабы адамдар саудасы қылмыс құрамына арналған. Л.Н. Кругликованың пікірінше, осы баптың диспозициясының заңшығарушылық техникасын жетілген деп айта алмаймыз. Біріншіден, жауапкершілік туындау

үшін бір адамға қатысты саудалау фактісі орын алса жеткілікті (баптың мәтінінде адамдар деп берілген), екіншіден, адамдар саудасы баптың диспозициясында адамдарды сату немесе сатып алу деп қана анықталмайды, сондай ақ азғырып көндіру, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу деп танылады. Сонымен саудаға салу түсінігіне кең анықтама берген.

Орыс тілінің түсіндірме сөздігінде «саудаға салу» термині тауарларды айналымға салу, сатып алу және сату ретіндегі шаруашылық қызмет ретінде түсіндіреді. «Сатып алу» термині меншікке алуды білдіреді, ал «сату» меншікке беруді түсіндіреді. «Сатып алу және сату» түсінігі заңда ашылмайды, ол азаматтық құқықтық институтқа жатады. Оны анықтау үшін Азаматтық кодекстің нормаларына жүгінуіміз қажет. «Адамдарды саудаға салу» түсінігі (сату және сатып алудан) басқа: азғырып көндіру, тасымалдау, беру, жасыру, адамды алуды да түсіндіреді. Азғырып көндіру термині белгілі бір жұмыстар немесе ұйымдар үшін алу, жалдау, тартуды түсіндіреді.

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 359-бабында (Жалдамалылық) ретінде қолданылады, яғни кез келген нысанда шақыру (шақырулар, насихат, азғырып көндіру тіректерін ашу) сол немесе басқа да адамдарды басқа мемлекеттің аумағында әскери әрекеттерге қатысқаны үшін сыйақы немесе басқа да материалдық қамтамасыз етемін деп уәде беру т.б. Азғырып көндірудің әдістері әртүрлі болуы мүмкін: уәде беру, бопсалау, көндіру. Азғырып-көндіру әрекеті аяқталды деп саналады, болжанған мәміле жасалғанына немесе жасалмағандығына қарамастан азғырып көндіріліп жатқан адамның келісімі болса жеткілікті.

Л. Ерохинаның жүргізген зерттеуіне сәйкес, әйелдерді немесе қыздарды шет елдердің секс-индустриясына жезөкшелікпен айналысуға азғырып-көндірудің бірнеше әдісі бар. Бірінші әдісі, жергілікті немесе шет елде жезөкшелікпен айналысу үшін азғырып-көндіру, яғни 18 жас пен 30 жас аралығындағы қыз келіншектерге жоғары ақы төленетін және қауіпсіз жұмыстар ретінде қызметшілер, түнгі клубта билеу үшін стриптизершалар және фирмаларда біліксіз жұмысшылардың орнына жұмыскерлер болуға. Екінші әдіс, «екінші толқын» деп аталады, сатылған әйелдер немесе қыздар үйіне оралып басқаларын жұмысқа жалдайды. Азғырып-көндірудің үшінші әдісі, бұқаралық шаралар ретінде, фотография конкурсы немесе сұлулық конкурсы арқылы жүзеге асырылады. Азғырып-көндірудің төртінші әдісі - жезөкше ретінде жұмысқа жалдау туралы ашық жарнамалар. Бесінші әдіс – «неке агенттіктері. Қазіргі кезде ең көп тараған азғырып-көндіру әдісі

жұмыстар ұсыну танылады. Мысалы, Иркутск қаласынан Қиыр Шығысқа туысқандарына келеді. Жарнама арқылы ол фирманы тауып, шарт бойынша басқа да әйелдермен бірге оны Қытайға аспаздың оқуын оқуға жібереді. Бір ай жұмыс істегеннен кейін әйелдердің төлқұжаттарын алып қояды және құжаттарды қайтару үшін 15000 АҚШ доллары көлемінде сома белгіленеді. Кейіннен оларды алдағаны анықталады. Қыздардың біреуі Макаодан келген тасымалдаушылар тобына сатылады және жезөкшелікпен айналысу үшін жіберіледі. Басқа қыздар да сол мақсатпен Қытайда қалып барлар мен ресторандарда клиенттерге қызмет көрсетуге мәжбүр болады. Қыздар өздерінің бастықтарын тарапынан зорлыққа ұшыраған және жабық жайларда аз тамақ беріле отырып күн ретінде ұсталған. Адамды тасымалдау оны бір жерге апару көліктің кез келген түріне (жер үсті, жер асты, су, әуе) және (тасымалдаудың әдісіне қарамастан) болып танылады. Тасымалдау ашық немесе жасырын (көлік құралында жасыру, мысалы автомобилдің қуысына жасыру, темір жол вагонының қуысына жасыру, әуе және су көлігіне жасыру) болуы мүмкін. Тасымалдау оны жүзеге асырған сәттен бастап аяқталды деп саналады.

А.Репецкая адамдар саудасы мәселесін зерттей отыра, мынадай қорытынды жасайды, адамдарды тасымалдаудың түрлері әртүрлі олардың негізіне бірнеше критериелерді алуға болады: жәбірленушінің мемлекеттік шекарадан өту фактісі, осындай шекарадан өтудің заңдылығы. Жәбірленушінің шекарадан өтуі ерікті келісу арқылы да немесе оның еркінен тыс та болады. Адамдарды тасымалдау ұлттық аумақ шегінде де, оның шегінен тыс аумақтарда да жүргізіледі [9, 19 б]. Осындай тасымалдаудың мысалы болып шешен адам саудалаушыларының Ресейдің басқа аумақтарынан немесе Шешенстанның ішінен басқа адамдарды ұстап алып саудалау.

Адамдарды беру деп адамды басқа адамға меншік құқығына беру немесе оны иеленуге беруді айтамыз. Сондай ақ оны уақытша пайдалануға немесе игілігін көруге беру. Адамдарды жасыру барысында оның тұрған жерін жасыратын әрекеттер жүзеге асырылады (мысалы: қаланың шетіндегі үйде немесе пәтерде жасыру). Сонымен қатар, жасыру үшінші адамдар (делдалдар) адам саудалаушыларға немесе олардың сатып алушыларына жәбірленушілерді тасымалдауда, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың ізін жасыруда немесе адам сатып алушылар мен сатушыларды құқық қорғау органдарынан жасыруда көмектеседі [10, 56 б]. Жасыру жәбірленушінің тәнін жасырудан ғана емес, оны табуды қиындататын әрекеттерден көрінеді (құжаттарынан айыру, сырт бейнесін өзгерту т.б.) [11; 38 б]. Адамды алу – бұл белгілі бір адамға қатысты пайдалану мақсатында сату-сатып алу, мәміледен

басқа адамға меншік құқығы мен иелік ету құқығын жүзеге асыруды білдіреді.

Қ ы л - мыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағын сипаттағанда «мемлекеттің шығу тегі», «жеткізу мемлекеті», «тасымалданатын мемлекет аумағы» деген түсініктерді ашып алуымыз қажет. Мемлекеттің шығу тегі – бұл сол мемлекеттің аумағынан адам саудасының жәбірленушісі шыққан немесе адам саудасының жәбірленушісі болған әлде сол аумақта адам саудасымен айналысатын немесе оны жасыруды жүзеге асыратын заңды тұлға тіркелген мемлекеттің аумағы. Жеткізу мемлекеті – бұл сол мемлекеттің аумағында адамдар саудасы болған жәбірленушіні мәжбүрлі еңбекке тартатын немесе оның күшін пайдаланатын аумақ. Тасымалданатын мемлекет аумағы – бұл адамдар саудасы шарасы жүзеге асырылатын және тасымалданатын аумақ. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 128-бабы Адам саудасы қылмыстық құқық бұзушылық құрамына арналған. Адам саудасы қылмыстық құқық бұзушылық құрамы объективтік жағынан келесідей әрекеттер арқылы жүзеге асырылады: адамды сатып алу-сату немесе оған қатысты өзге де мәмілелер жасасу, сол сияқты оны пайдалану не азғырып-көндіру, тасымалдау, беру, жасыру, алу, сондай-ақ пайдалану мақсатында өзге де әрекеттер жасау –

Ауырлататын яғни 2 бөлігі мынадай әрекеттерден:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байлауымен;
- 2) бірнеше рет;
- 3) өмірге және денсаулыққа қауіпті күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп;
- 4) қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттар қолданып;
- 5) кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге қатысты;
- 6) екі және одан да көп адамға қатысты;
- 7) транспланттау немесе өзге де пайдалану үшін жәбірленушінің ағзаларын немесе тіндерін алып қою мақсатында;
- 8) алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен;
- 9) адам өзінің қызметтік бабын пайдалана отырып;
- 10) жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдаланып;
- 11) кінәлі адамға психикасының бұзылуынан зардап шегетіні немесе дәрменсіз күйде екені кінәліге көрінеу белгілі адамға қатысты;
- 12) жәбірленушінің жеке басын куәландыратын құжаттарды алып қойып, жасырып не жоя отырып жасалған нақ сол әрекеттер.

Аталған құрамының аса ауырлататын бөлігі ретінде үшінші бөлігін айтуымызға болады. "3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген, адамды Қазақстан Республикасының шегінен

тысқары жерге әкету, Қазақстан Республикасына әкелу немесе бір шет мемлекеттен екіншісіне Қазақстан Республикасының аумағы арқылы тасымалдау мақсатында жасалған әрекеттер, сол сияқты мұндай іс-әрекеттерді жасау мақсатында адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерлерге әкету, Қазақстан Республикасына әкелу немесе бір шет мемлекеттен екінші мемлекетке Қазақстан Республикасының аумағы арқылы тасымалдау".

Аталған құрамның аса ауырлататын бөлігінде, яғни төртінші бөлігінде келесідей әрекеттер көзделге. "4. Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген әрекеттер, егер:

- 1) қылмыстық топ жасаса;
- 2) олар абайсызда жәбірленушінің өліміне не өзге де ауыр зардаптарға әкеп соқса".

Қылмыстық кодекстің 128-бабында сатып алу-сату деп бір тарап (сатушы) екінші тарапқа (сатып алушыға) адамды белгілі бір сыйақы үшін беретін, құқыққа қайшы өтеулі мәміле түсініледі.

Өзге де мәмілелер деп – сыйға тарту (адамды басқа тұлғаға өтеусіз беру), айырбастау (адамды бірдеңеге алмастыру), алмастыру (бір адамды басқа адамға ауыстыру), жалға беру (адамды төлемақы үшін уақытша иеленуге және пайдалануға беру), адамды тараптар арасында жасалған мәміле бойынша міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету ретінде қалдыру, адамды төлемақы нысанасы ретінде пайдалану, адамды мүліктік емес сипаттағы қандай да бір пайда алу мақсатында беру және басқалар.

Егер осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген ықпал ету құралдарының кез келгені пайдаланылған болса, жәбірленушінің жоспарланған пайдалануға берген келісімі назарға алынбайды.

Адамды алу – бұл оны құқыққа қайшы оны иелену. Толықтай алғанда біздің пікірімізше, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабында көзделінген қылмыс құрамы формалды.

Палермо Хаттамасының 3 бабының «а» тармағында көзделінген адамды ұрлау түсінігінде осы қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудың әдісінің тізімін жоққа шығаратын түсініктер толық ашылмаған. Бұл әдістер қол сұушылықтың объектісін – адамның бостандыққа еркін ескереді. Сондықтан да Палермо хаттамасында ерік келтіру бостандығын шектейтін адам ұрлаудың әдістер бөліп көрсетілген. Бұл тәсілдерді шартты түрде екі топқа бөлуге болады:

1) Адамның еркіне қарсы жасалған әрекеттер (күш қолдану немесе оны қолдану қаупі, мәжбүрлеудің басқа да нысандары);

2) Адам саудасын оның еркіне қарамастан жүзеге асыру әдістері (алдау, сенімге қиянат жасау, адамның тәуелді жағдайын пайдалану).

Кәмелетке толмағандар ерекше жағдайда қарастырылады. Палермо хаттамасының 3 бабының «с» тармағына сәйкес азғырып-көндіру, тасымалдау, беру, жасыру немесе пайдалану мақсатында баланы алу егер де Хаттаманың 3 бабының «а» тармағында көзделінген белгілі бір әсер ету құралдарын қолданумен байланысты емес жүзеге асырылса да «адам саудасы» деп танылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 128-бабының 1 бөлігінде көзделген адам саудасы негізгі қылмыстық құқық бұзушылық құрамының анықтамасында бұл тәсілдер айтылмайды. Бірақ Палермо хаттамасында көзделген көптеген әдістер, белгілі бір өзгерістермен аталған қылмыстық құқық бұзушылық құрамының ауырлататын бөлігінде көрініс тапқан.

Адам саудасының негізгі қылмыстық құқық бұзушылық құрамында кез келген басқа да тәсілдер қолдануы мүмкін. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтың ерекшелігін ескермей отыра, кәмелетке толмағандарға қатысты басқа да құқық бұзушылықтар жасады деп айту мүмкін емес. Өйткені азғырып-көндірудің, тасымалдаудың, берудің, жасырудың немесе адамды алудың қылмыстық-құқықтық белгілері қылмыстық құқық бұзушылықтың маңызды белгісі субъективтік жақтың белгісін ескере отырып қарастыруымыз қажет. Қылмыстық кодекстің 128-бабының 1 бөлігінде адамды пайдаланудың түсінігі кеңінен ашылған. Егер заңсыз мәжбүрлеудің мақсаты көзделінсе, адамның еркі шектелмеген кәмелетке толмаған адамды қалайша азғырып-көндіруге, тасымалдауға, беруге, жасыруға немесе алуға болады? Әрине бұл әрқашанда адамды алдаумен, оның тәуелді жағдайын пайдаланумен және зорлықпен байланысты жүзеге асырылады [12, 123 б].

Халықаралық құқық саласындағы барлық зерттеушілер мен сарапшылар адамдар саудасымен байланысты әрекеттер міндетті түрде алдаумен немесе мәжбүрлеумен ұштасқан акт ретінде анықталуы қажет дейді [13, 59 б].

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы формалды қылмыстық құқық бұзушылық типі бойынша құрылған. Аталған қылмыстық құқық бұзушылық тиісті іс-әрекеттерді (адамды беру, азғырып-көндіру т.б.) жасаған сәттен бастап аяқталған деп танылады. Қазір әлемде адамдар саудасын жүргізудің жүйесі жақсы жолға қойылған. Алдымен адамдарды азғырып-көндіру арқылы немесе алдын ала алдау арқылы, оларды сатады немесе жыныстық қызмет саласында жұмысқа салады әлде ауыл шаруашылығына ауыр жұмыстарға салады. Сондай ақ адам саудасының жәбірленушісін адамның органдары мен тіндерін пайдалану мақсатында, пайда табу мақсатын көздемейтін құлдық мақсатында мәжбүрлі түрде күйеуге беру, мәжбүрлі жүктілік, жалған бала (қыз) асырап алу сияқты әрекеттер кеңінен тараған. Әлемде адамдар саудасы мәселесі

қамтылмаған бірде бір ел жоқ десе де болады. 2006 жылы UNODC «Адамдар саудасы» бойынша хаттаманы жариялады, онда адамдар саудасы тұрақты орын алатын 127 ел, 98 ел тасымал ел және 137 ел саудаланған адамдар жеткізілетін ел деп жариялады. Бірақта бұл келеңсіз құбылыстың таралу аймағы әлемде толық белгісіз. Әртүрлі дерек көздер әртүрлі деректер береді. Кейбір деректерге сәйкес жыл сайын 4 миллиондай адам адамдар саудасының құрбаны болады. Олардың көпшілігі әйелдер мен балалар. Осыған қарамастан олардың саны жыл сайын өсе түсуде. Зорлық еңбегі туралы Халықаралық еңбекті ұйымдастыру ұйымының соңғы деректеріне сай адамдар саудасының құрбаны болып 2,5 миллиондай адам болып отыр. Басқа да қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарағанда адамдар саудасы әлемде тез тарап және қанатын кең жайып келе жатқан қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарына жатады. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар әлем елдерінің экономикалық, мәдени және әлеуметтік өзгерістерін көрсететін қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарына жатады. Тасымалдаудың бағыттары мен қарқыны үнемі өзгеріп отырады. Адамдар саудасы есірткі және қару-жарақ саудасымен бірге өте көп пайда алып келетін және басқа да қылмыстық құқық бұзушылықтарды қаржыландыру көзі болып келетін негізгі үш қылмыстық құқық бұзушылықтардың қатарына жатады. Ұйымдасқан қылмыстылық және адамдар саудасы туралы Еуропалық Одақтың баяндамасына сәйкес жыл сайын 8,5 до 12 млн. еуроға дейін табыс алып келетін бизнес. Аталған келеңсіз әрекеттермен күресу үшін барлық релевантты субъектілерді (мемлекеттік қызметкерлерді, үкіметтік емес және халықаралық ұйымдарды) тарту арқылы және қосымша ресурстарды қосу арқылы жүзеге асырылады. Адамдар саудасының әлемдік қылмыстық бизнесінің дамуының негізгі алғышарттары болып: шекараның ашылуы, «темір қақпаның» құлауы, басқа елдерге барудың жеңілдігі, халықтың құқықтық мәдениетінің төмендігі; «байлар» мен «кедейлердің», «дамыған» және «дамушы» елдердің арасындағы экономикалық және адам дамуының арасындағы алшақтық; толықтай алғанда жаһандану үдерісі, «көлеңкелі» экономиканың интернациоландырылуы; халықаралық қылмыстық топтардың құрылуы, ұйымдасқан қылмыстық топтардың мемлекеттік органдармен бірігіп әрекет етуі, әскери қақтығыстар танылады. 2000 ж Палермо хаттамасында халықаралық қауымдастық «адамдар саудасы» ұғымына – азғырып-көндіру, тасымалдау, беру, жасыру, алу, ұрлау, алаяқтық, алдау, билікті теріс пайдалану немесе оның қиын жағдайын пайдалану деп берген. Адамдар саудасының кезеңі болып танылады:

Болауы мүмкін жәбірленушіні азғырып-көндіру. Жәбірленушінің пайдалану орынына тасымалдау.

Жәбірленушіні қабылдау және оны пайдалану үшін әртүрлі әдістер мен әртүрлі мақсаттарды қолдану. Әр кезеңде бірқатар іс-әрекеттер жүзеге асырылады. Ол жәбірленушінің адам саудалаушыларға деген тәуелділігі мен осы үдерістің жүзеге асырылуын қолдауды көздейді.

Азғырып-көндіру – бұл адам саудасының бірінші кезеңі қалған екі кезеңді жүзеге асыруға қолайлы жағдай туғызатын процесс. Бұл кезең көп жағдайда жақсы ұйымдасқан және кең көлемде қоғамдағы ақпараттық компаниялардың алдын алу мақсатында тойтарылуы мүмкін. Азғырып-көндірудің нысандары пайдаланып алдау әдісіне байланысты топтастырылуы мүмкін: толық алдау арқылы азғырып-көндіру, жартылай алдау азғырып-көндіру және зорлықпен азғырып-көндіру. Азғырып-көндірудің бірінші нысаны адамды алдау жолымен еңбекке орналастыруды немесе жалған некеге тұрғызуға уәде береді. Азғырып-көнге түскен адам белгілі бір салада жұмыс істейтіндігіне сенеді, бірақта күш көрсету арқылы оны зорлықпен басқа жұмысты істеуге көндіреді. Азғырып-көндірудің келесі нысаны адам өзінің жұмысының ерекшелігін біледі, бірақта оның жұмыс істеу жағдайы өзгеше болады. Мәжбүрлі азғырып-көндіру ұрлау арқылы, яғни жәбірленушінің ешқандай өз еркі болмайды. Азғырып-көндіру белгісіз адамдармен, жәбірленушінің отбасының достары болып табылатын адамдармен, бұқаралық ақпарат құралдарында жарнама беру арқылы, әлде заңды делдалдар, туристік фирмалар, шет елде еңбекке орналастыратын жеке агенттіктер, неке агенттіктері немесе шет елде оқу мүмкіндігін ұсыну арқылы жүзеге асырылады. Шет мемлекеттердегі жүзеге асырылған адамдар саудасын талдау көрсеткеніндей, азғырып-көндіру үдерісі жәбірленушінің отанында немесе жеткізілетін елде де жүзеге асырылуы мүмкін. Көп жағдайда азғырып-көндіру жәбірленушінің отанында жүзеге асырылып, одан кейін пайдалану мақсатында басқа елге тасымалданады. Сондай ақ жәбірленуші өз отанында азғырып-көндіру арқылы өз елінің басқа жерінде жұмысқа жегіліп қаналады. Егер де жәбірленуші өз есебінен басқа елге келіп, өзінің құқықтық мәртебесінің анықталмағандығынан немесе жағдайды білмегендіктен адамдар саудасының құрбанына айналады немесе оларды басқа елдерге алып кетеді. Азғырып-көндірудің нысанына қарамастан жәбірленушілер қандай тәуекелге жол беретінін және қанша жалақы алатынын түсінбейді. Олардың құжаттары, соның ішінде жол ақылары адам саудалаушылармен алынып, олардың жүріс-тұрысы шектеледі. Олар қандай зорлыққа ұшырайтындығын және келетін зардабын түсінбейді [14, 9 б].

Пайдалану адам саудасының негізгі элементі болып танылады. Адам саудалаушылар жәбірленушіні пайдалану және

пайда алу мақсатында азғырып-көндіреді және тасымалдауды жүзеге асырады. Жәбірленушіні пайдалану тасымалданатын мемлекет аумағында немесе әкелінген мемлекетке келгеннен кейін басталады. Зерттеулер көрсеткеніндей, секс-индустриядан басқа, еңбекті пайдалану көбінесе құрылыс пен ауыл шаруашылығында кеңінен пайдаланылады. Халықаралық еңбекті ұйымдастыру ұйымының Оңтүстік Шығыс Еуропаның төрт елінде оралған мигранттарға қатысты жүргізілген зерттеулері келесідей мәліметтер берелі. 300 пайдаланылған жәбірленушілердің ішінде 23% секс-индустрияда жұмыс істеді, 21% құрылыс өнеркәсібінде, 13% – ауыл шаруашылығында жұмыс істеген. Жәбірленушілердің 43% мынадай салаларда еңбегі қаналған, ресторандарда азық-түлік өнімдерін қайта өңдеу, тоқыма өнеркәсібінде, үй шаруашылығында және т.б. салаларда еңбек еткен. Халықаралық органдар құқық қорғау органдарының рөлін нақты айқындай отырып, олар жәбірленушіні қорғай отырып, олардың қорғану, қауіпсіздік және құпиялылық құқығын қорғауы тиіс.

Осы ережелерді қолдану мақсатында құқық қорғау органдарының ынтымақтаса жұмыс істеуі қажет. Адамдар саудасының ғаламдық сипатын ескере отыра Қазақстан Республикасы алғашқылардың бірі болып аталған Қарарды ратификациялады. Қарар БҰҰ мемлекет мүшелерін адамдар саудасымен күресуде БҰҰ стратегиясын және іс-әрекеттерді жоспарлауда мәселені пысықтауды, сондай ақ адамдар саудасымен күресуде БҰҰ үйлестіру тобының қызметін нығайтуға бағытталған ережелерді қарастырады. Қазақстан Республикасы адамдар саудасымен күресуді белгілейтін барлық негізгі халықаралық құқықтық құжаттарды жақтайды. Оларға: Құлдық туралы Конвенция (25 қыркүйек 1926 ж); Адамдар саудасымен және үшінші адамдардың жезөкшелікті пайдалануымен күресу туралы Конвенция (2 желтоқсан 1949 ж); Адамдар саудасымен және үшінші адамдардың жезөкшелікті пайдалануымен күресу туралы Конвенциясына қорытынды Хаттама (2 желтоқсан 1949 ж); Әйелдер және балалар саудасымен күресу туралы Халықаралық конвенция Женева 11 қыркүйек 1933 жыл; Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенция (18 желтоқсан 1979 жыл); Балалар еңбегінің нашар нысандарына тиым салу және дереу жою шаралары туралы Конвенция (17 маусым 1999 жыл); Бала саудасына, балалар жезөкшелігіне және балалар порнографиясына қатысты бала құқығы туралы Конвенцияға қосымша хаттама (25 мамыр 2000 жыл); Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы БҰҰ Конвенция-

сы және осы Конвенцияны толықтыратын адамдар саудасын, әсіресе әйелдер мен балаларға қатысты қылмыстардың алдын алу және тойтару туралы Хаттама танылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Коржанский Н.И. *Объект и предмет уголовно-правовой охраны.* - Москва: Госюриздат, 1980. – 248 с.
2. *Курс советского уголовного права.* - Москва: Наука, 1970. – Т.2. – 514 с.
3. Коржанский Н.И. *Объект посягательства и квалификация преступлений.* – Волгоград: Высшая следственная школа, 1976. – 120 с.
4. Кайржанов Е.И. *Объект преступления и интересы социальных субъектов.* – Алматы: , 2008. – 172 с.
5. Глистин В.К. *Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений.* - Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1979. – 128 с.
6. А.Н. Азғыбаев. *Қылмыстық құқық. Жалпы бөлік.*-2014.-325 б.
7. Винокуров В.Н. *Объект преступления: история развития и проблемы понимания.*-Красноярск,-2009.-с 235.
8. *Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики / Науч. Ред. Рагимов И.М. Пер. Аббасова Б.Э. - Спб., 2001. - 215 с.*
9. Егорова, Л.Ю. *Объективная сторона - один из важнейших признаков состава преступления – торговля людьми / Л.Ю. Егорова // Российский следователь. – 2010. – №3. – С. 19.*
10. Ерохина, Е.В. *Торговля женщинами: феномен реальный или надуманный?: Торговля людьми. Социокримнологический анализ / Е.В. Ерохина. – М.: Проспект, 2011. – 196с.*
11. Жинкин, А.А. *Торговля людьми и использование рабского труда: проблемы квалификации и соотношение со смежными составами преступлений: Дисс. ... канд. юрид. Наук / А.А. Жинкин. – Краснодар, 2009. – 189с.*
12. Ерохина, Л.Д. *Торговля женщинами в целях сексуальной и иной эксплуатации: теория и практика борьбы / Л.Д. Ерохина, М.Ю. Буряк Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001. - 196 с.*
13. Картуш, А. *Руководящие принципы по пересмотру законодательства против торговли людьми с особым акцентом на регион Юго-Восточной Европы. Варшава: Изд-во ОБСЕ/БДИПЧ, 2001. - 151 с.*
14. Марчук, В.В. *Торговля людьми: уголовно-правовой анализ и квалификация / В.В. Марчук Судовы веснік. – 2002. – № 4. – С. 41-45.*

Бердибаева Алия Картбаевна
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Заң факультетінің «Кеден, қаржы және экология»
кафедрасының доценті м.а., з.ғ.к., e-mail: Berdibaeva_aliya@mail.ru

Медеубаев Т.
кәсіптік бағыттағы магистрант

САЛЫҚ САЛУ АЯСЫНДАҒЫ «МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ» ЖӘНЕ «САЛЫҚ ӘКІМШІЛІГІН ЖҮРГІЗУ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АРА ҚАТЫНАСЫ ЖӨНІНДЕ

***Түйін.** Мақалада салық салу аясын мемлекеттік басқару және салық әкімшілігін жүргізу сияқты қызметтердің арақатынасы мен ерекшеліктерін ашып көрсету міндеті алға тартылды. Салық салуды ұйымдастыру мен тиімді жүзеге асыруды қамтитын осы екі бағыттың мақсаттары, міндеттері мен басты әдіснамалық негіздерін ашып қарастыруға талпыныс жасалады.*

***Резюме.** В данной статье ставилась задача раскрытия особенности и соотношения таких деятельностей как государственное управление сферы налогообложения и налоговое администрирование. Сделана попытка раскрыть цели, задачи и методологические основы направлений которые включают в себя организацию и эффективное осуществление налогообложения. А также, учитывая тот факт, что вопросы «государственного управления сферы налогообложения» самостоятельно не были исследованы, то мы постарались раскрыть особенности от налогового контроля или налогового администрирования. В том числе, раскрываются пределы, пути совершенствования налогового администрирования. Раскрываются основные положения предусмотренные концепцией развития страны до 2020 года, а также основные направления повышения экономики в целом, и сделана попытка найти их совместимость с нынешним положением.*

***Summary.** In the article, involved the obligation to disclose the ratio of services and features such as the scope of government taxation and tax administration. Also attempted to consider the main methodological bases of taxation, including the effective implementation of the organization and direction of these two goals, objectives. Also, one of the issues studied domestic science, before the personal taxation is, public administration, given that the issues of the scope of its tax administration or tax control, have been attempting to analyze the compatibility features. At the same time, the limit, increasing the effectiveness of tax administration and development was an attempt to shutter the way. In the article, the situation is not envisaged by the concept of the country's development until 2020, as well as the main directions for improving and improving the economy as a whole, and analyzing their current situation was an attempt to find compatibility.*

Билік пен қоғам арасындағы өзара байланыс-ты үйлесімді болуы еліміз үшін қай кезде де үлкен мәнге ие болып отырды. Дегенмен, бұл мәселе қазіргі таңда, эконика мен әлеуметтік саладағы дағдарыстарды женуге септігін тигізетін мықты ішкі саясатты өндеп шығаруға мұқтаж болып отырған кезде әсіресе өзектілікке ие бола түсуде.

Бұл мәселеде ерекше орынды салық саясатын жүзеге асыруға беріледі, себебі, бір жағынан бұл мемлекеттің нарықтық қатынасқа қатысушылардың жүріс-тұрысына әсер ету құралы болса, екінші жағынан, салықтар мен салық салу жүйесі өздері де мемлекеттік басқару объектісі болып тадылады.

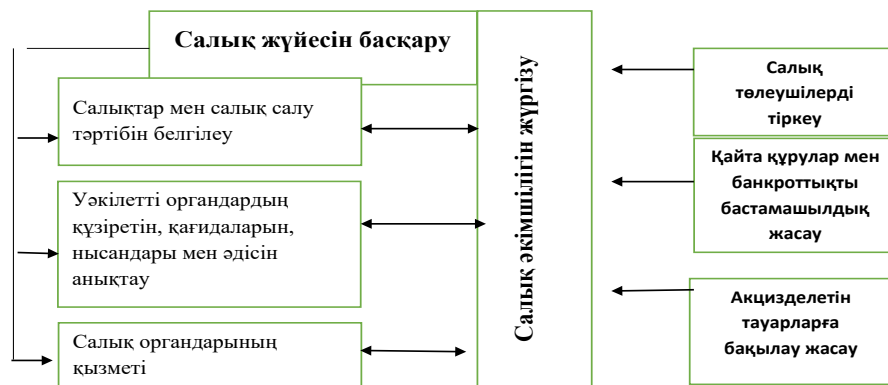
Алайда тәжірибеде салық салудың орны мен тиімділігі үнемі өзін өзі ақтайтын процесс бола бермейтіндігі белгілі. Салықтарды жинауға байланысты фискалды саясатпен әкімшілік жоспар еліміздің барлық жетістіктері мен конституциялық кепілдіктерін басып өтеді.

Салық салу механизмінің объективті қиындықтарына орай қателіктер сонау салықтық норма шығармашылығына барып саяды деп пікірмен толық келісуге болады [1].

Салық жүйесінің тиісті негізде жұмыс істеуі, оны басқарудың дұрыс ұйымдастырылуына байланысты. Салық жүйесін басқаруға байланысты мемлекеттік қызмет тиісті аппараттын салықтық жүйесімен анықталатыны сөзсіз. Заманауи экономикалық және құқықтық әдебиеттерде әлі де болса да «салық жүйесін басқару» ұғымына нақты анықтама беріле қойған жоқ. Керісінше бұл ұғым салықтық әкімшілдендірумен ауыстырылды.

Десе де, салық жүйесін басқару туралы айтқанда, бұл жүйенің барлық элементтері ескеріледі. Бұл салықтар жиынтығы, салық салу аясындағы басқару мен билік органдарының құзіреті, және де салық органдарының жүйесі мен олардың құзіреті. Бұл жерде салықтардың жиынтығына қатысты салықтардың тізімі мен олардың әр қайсысының толону тәртібін заңи бекіту. Екінші элементіне қатысты, мемлекеттік басқарудың көрінісі салық аясындағы құзіретті органдардың құзіретін, қағидаларын, процедуралары мен жүзеге асыру әдістері және нысандарын заңды бекітуді қамтиды. Ал үшінші элементі тікелей салық қызметі органдарының функциялары мен міндеттерін анықтау болып табылады. Түсініктірек болу мына кестені көрсетейік:

Төмендегі кестеде «салық жүйесін басқару» және «салық әкімшілігін жүргізу» ұғымдарының арақатынасы көрсетілген.

Сонымен, салық жүйесін басқарудың үш негізгі белгісі: бұлар, салықтық құқықтық актілер, салық қатынастары субъектілерінің қызметінің ұйымдас-тырушылық негіздері және салықтық бақылау.

Салық әкімшілдендіруді салық жүйесін басқарудың етене бөлігі ретінде түсіну керек. Бұлай деуге «Әкімшілдендіру» терминінің бастапқы мәні түрткі болады. Себебі, «әкімшілік» латын сөзі қызмет, басқару дегенді білдіреді. Ал әкімшілігі деп басқару функцияларын атқаратын мемлекеттік органдардың жиынтығын қарастырамыз[2, с. 368].

Сонымен, «әкімшілік» терминінің түпнұсқалық түсіндірмесі мен қазіргі мағынасы салық әкімшілігін жүргізуді заң шығару билігі органдарын қоспағанда мемлекеттік басқару органдарының салық аясындағы қызметі дегенді түсіндіреді. Заң шығару органы салық туралы заңнаманың мазмұнын құрайтын салық қатынастарының ұйымдық қағидаларын, нысандары мен әдістерін белгілейді. Салық әкімшілігін жүргізу мемлекеттік органдардың басқарушылық қызметі ретінде заң нормаларын жүзеге асыруға бағытталған.

Мемлекеттік басқару органдарының салықтардың мүмкіндіктерін реттеуге бағытталған қызметі – бұл, мемлекеттік биліктің өзге де органдарының жүзеге асыратын салық қатынастарын басқаруға бағытталған қызметі болып табылады.

Қорыта айтқанда, салық әкімшілігін жүргізу бұл күзіретті мемлекеттік органдардың салық қатынастарының барлық қатысушыларының салық заңнамасын сақтауына бақылауды қамтамасыз ету және жүзеге асыруға бағытталған қызметі болып табылады.

Бұл ретте салық әкімшілігін жүргізу салық органдарының тек бақылаушылық қызметін ғана қамтып ғана қоймайтындығын айта кеткен жөн.

Салық әкімшілігін жүргізудің басты элементтері ретінде:

- Салық төлеушілердің салық органдарының салық заңнамасын жүзеге асыруына бақылау жасау;
- Салық органдарының салық заңнамасын жүзеге асыру және орындауына бақылау жасау;
- Бақылау қызметін ұйымдастырушылық,

әдіс-темелік және аналитикалық қамтамасыз ету[3, с. 23].

Салық заңнамасының сақталуына бақылау жасау салық әкімшілігін жүргізудің басты элементі болып табылады. Бұл салық органдарының қызмет міндеттерімен анықталған. Салықтарды төлеу міндеттілігі салықтық бұзушылық үшін жауаптылықтың сөзсіз объективтілігін анықтайды, алайда салықтық бақылаусыз оған қол жеткізу мүмкін бола қоймас. Салықтық бақылаудың маңыздылығы оның заңдық анықтамасынан да, бақылауды жүргізудің процедуралық аспектілерін анықтаудан да көрінеді.

Салықтық бақылаудың маңызды нысандары ретінде камералдық және көшпелі салықтық тексерулер қарастырылады. Ел экономикасының қарқында дамуы құқық нормаларының басымдығы негізіндегі азаматтық қоғамның күшейумен тығыз байланыста болатындығы сөзсіз. Салық әкімшілігін жүргізу мемлекет пен салықтөлеушілердің мүдделерінің арақатынасын сақтауға бағытталуы тиіс.

Салық заңнамасын салық органдары әсіресе бақылау іс шараларын өткізген кезде, оның ішінде салық заңнамасының процессуалдық және процедуралық нормаларын жүзеге асырған кезде қатан сақтаулары тиіс. Жалпы, ішкі ведомстволық (қайта тексерулерді қоса алғандағы) бақылау және салық органдарының салық қызметі мен салық төлеушілердің салық органдарымен салық дауларын сотқа дейінгі шешуге кейінгі салықтық бақылау нысаны ретіндегі аудит түрінде жіктеледі. Екінші жағынан, салық аудитын жүргізудің тиімділігі сол, салық төлеушілермен кері байланыс нәтижесінде келіспеушілікке себеп болған салық заңнамасының осыл жақтарын анықтап отыруға мүмкіндік береді.

Салық органдарының бақылау іс-әрекеттерін жүзеге асыруы жақсы ұйымдастырылған методологиялық және әдістемелік қызметсіз мүмкін емес. Қызметтің ұйымдастырушылық және әдістемелік қамтамасыз етілу негіздерін: салық органдарының әртүрлі деңгейінің құрылымы мен функционалдық міндеттерін міндеттерін анықтау; салық төлеушілердің салықтық төлемдер бойынша есептілік

нысаны мен мазмұнын өңдеу; салық төлеушілердің салық есептілігін өңдеуді, беруді және тексеру-процедуруларын; салықтық төлемдерді реттеу және салық санкцияларын қолдануды реттеу тәртібін анықтау; салық тексерулерін жоспарлау мен болжау құрайды.

Сонымен, салық бақылауының жоғарыда айтылғандардың ұғымы Салық заңнамасында берілген анықтамадан кеңірек. Ол екі аспектіні қамтиды: салық төлеушілердің салық сомаларын дұрыс есептеп, уықтылы төлеулеріне бақылау жасау; салық органдарының салық заңнамасын сақтауларына бақылау жасау.

Атқарушы органдардың құзіретін ескере отырып, салық әкімшілігін жүргізудің мазмұнын мемлекеттік органдардың деңгейімен бөліп қарауға болады.

Мемлекеттің уәкілетті органдары деңгейінде салық әкімшілігін жүргізудің мақсатын салықтардың уақтылы жиналып отыруына бағытталған шараларды өңдеу, оның ішінде салық заңнамасын жетілдіру; бюджетке салықтық түсімдердің болдау және жоспарлау құрайды.

Ал енді екінші деңгейдегі субъектілерге аумақтық салық органдары, жергілікті атқару органдары жатады. Бұл деңгейдегі салық әкімшілігін жүргізудің мазмұнын салық төлеушілермен салық органдары арасындағы салық заңнамасын сақтау, салық бақылауын жүргізу, салық міндеттемесін орындау мерзімін ұзарту және кінәлі тұлғаларды салықтық жауапкершілікке тарту шаралары құрайды.

Салық әкімшілігін жүргізу мемлекеттік басқарудың уәкілетті органдарының қызметі ретінде салық заңнамасы нормаларын сақтауды ғана емес, салық тексерулерін жүргізу процедураларын жүзеге асыру тәжірибесі бойынша ақпаратты қоса алғандағы ақпаратты жинап, талдауды, салықтарды аудару механизмін реформалау шараларын өңдеу және де салық бақылауын жүргізу методикасын жетілдіруді де қамтиды. Салық аппаратының сапалы жұмыс істеуі арқылы салық заңнамасының олықлықтарын анықтап, салық төлеушілерге жүктелетін қисынсыз ауртпалықтар мен немесе салық төлеушілердің салықтан жалтару жағдайларын мейлінше болдырмауға немесе олардың алдын алуға мүмкіндік жасалынады.

Сөйтіп, салық әкімшілігін жүргізу ұғымының қарастырылған аспектілерін ескере отырып, салық әкімшілігін жүргізу салық бақылауын жүргізуден кеңірек, ал салық жүйесін басқару ұғымынан тарырақ екендігін көреміз.

Яки, салық әкімшілігін жүргізу ұғымы:

- Салық органдары мен салық төлеушілердің салық заңнамасын сақтауларына бақылау жасау жөніндегі қызмет;

- Салықтарды аудару механизмі мен салық бақылауын жетілдіруге байланысты ұсыныстарды әзірлеу;

- Салық органдарының бақылау функцияларын қамтамасыз етуге байланысты қызмет (яғни, ұйымдастырушылық, методологиялық, талдау және т.б.).

Замануи тәжірибеде мемлекеттік салық қызметінің басты функциясы салық төлеушілерді мемлекеттік тіркеу арқылы салық төлеушілер есебін жүргізу, және соның негізінде салық бақылауын тиімді жүргізу. Салық қызметінің аталған функцияларының процедуралық мәселелері салық құқығының пәнін құрамайды. Демек, теориялық тұрғыдан бұлар салық жүйесін басқару ұғымына кірмейді. Тек мемлекеттік бюджетті толтыруды қамтамасыз етудегі иаңыздылығына орай қатысты болады. Сондықтан да салық органдарына жүктелетін бұл өкілеттіліктерді жүзеге асыруларын салық әкімшілігін жүргізудің мазмұнына салық органдарының бақылау функцияларын жүзеге асыруын қамтамасыз етуге бағытталған басқарушы органдардың қызметі ретінде енгізілуіне әбден мүмкіндігі бар. Нәтижесінде салық әкімшілігін жүргізу пәні салық заңнамасын орындауға қарағанда кең.

Салық әкімшілігін жүргізу салық жүйесін құрудың тиімділігі қағидасына негізделуі тиіс, атап айтқанда, бұл мемлекет бюджетіне салықтар мен өзге де міндетті төлемдерді салық салу мен бақылауды жүргізудің минималды шығындармен түсуін арттыруды білдіреді. Салық әкімшілігін жүргізудің тиімділігінің бірден бір көрсеткіші салықтарды жинау және салық заңнамасын сақталуын қамтамасыз ету мен салықтық аппаратты ұстауға байланысты шығындарды төмендетуден көруге болады.

Салық реформасының бастапқы кезеңінде басты ерекшелік ол фискалды бағыт болды да, ал кемшіліктері ол жалпы салық жүйесінің кемшіліктерімен бірдей келді. Атап айтсақ, ол:

- Салық жүйесін басқарудың соның ішінде салық әкімшілігін жүргізудің жалпы қағидаларындағы ақаулар;

- Жекелеген салықтарды есептеу және аударуды реттейтін заңнамалардағы кемшіліктердің орын алуы;

- Салық органдарының басқа да мемлекеттік органдарымен өзара әрекет ету механизмінің толық өңделмегендігі[4, с. 48].

Екінші жағынан мұндай кемшіліктердің орын алуының өз себептері бар еді, сол кезеңнің басты мақсаты қалай болғанда да мемлекет бюджетін толтырылуын қамтамасыз ету жолдарын қамтамасыз ету еді. Алайда бұл тұстағы салық төлеуге мемлекеттік бақылаудың тиімділігі жоғары болды деп айта алмаймыз.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, салықтан жалтарумен күрестің бірден бір жолы, бұл тиімді салық әкімшілігін жүргізу мен салықтарды төлеу үшін экономикалық ынталандыру шараларын қолдану болып табылады. Салық әкімшілігін жүргізу туралы айтқан кезде ең алдымен салық

бақылауын меңзейтіндігімізді ескерсек, оның тиімділігі салықтарды жинаудың шараларын қатандату, ал ынталандыру – салық салу деңгейін төмендету дегенді білдіреді. Бірақ шын мәнінде мұндай бағалау толық қолдауды табатын шешім дей алмаймыз, себебі, бұл екі процесстің арасында себепті байланыс болуы тиіс. Салықтар санын азайту, салықтық ауыртпалықты төмендету және салық салу механизмін жетілдіру салық әкімшілігін жүргізу мәселелерінің 21 ғасырда бастапқы маңыздылыққа ие болуына әкеп соқтырды. Бұлай деуге себеп, аз уақыт ішінде салық заңнамасына, оның қолданылуына аса көңіл бөлінуде. Мәселен, 2009ж. 24 тамызда Президент жарлығымен бекітілген №858 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында салық заңнамасын дамуға 4 бірдей абзац арналады. Және келесідей сипатта көрінген: «Дамыған, айқын салық заңнамасы - қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыруға, отандық және шетелдік инвестицияларды тартуға ықпал ететін аса маңызды шарттардың бірі. Осыған байланысты салық заңнамасы елдің индустриялық-инновациялық стратегиясымен тікелей байланысты болуы тиіс: ол шикізаттық емес секторларды дамытуға және елде жаңа технологияларды енгізуге көмектесуі тиіс. Салық ауыртпалығын азайту жалпы әлемдік үрдіс болып табылады. Салық заңнамасын жетілдіру кезінде салық салу жүйесін жасаудың жалпыға танымал мынадай принциптеріне негізделген алдыңғы қатарлы шетелдік тәжірибені пайдаланған дұрыс. «Бас» компания өзара байланысты бір топ кәсіпорындар атынан бір немесе бірнеше салықты төлейтін және осындай өзара байланысты кәсіпорындар тобы осы салық бойынша бірыңғай салық төлеуші ретінде қаралатын шоғырландырылған салық сату институтын енгізу мүмкіндігі туралы мәселені ойластырған жөн. Салық есептілігін оңайлату, жекелеген салық түрлерін реформалау салық төлеушілердің жекелеген санаттарын салық жағынан ынталандыруды қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет» [5].

Арине, салықтарды төмендету салықтан жалтарушылардың өздерінің салықтық міндеттемелерін толық көлемде орындауларына ықтиярын оятады деуге бола қоймас. Ол үшін мемлекет төмен салықтарды белгілей отырып, оларды төлеулерін талап етуі тиіс, жән ол тиісінше ұйымдастырылуы тиіс. Бұл орайда салық әкімшілігін жүргізуді басқарушылық іс-әрекеттің анағұрлым ашық аясы болып табылатындығы анық. Сол себепті салық әкімшілігін жүргізудің кемшіліктері бюджетке салықтық түсімдерді төмендетуге, салықтық құқық бұзушылықтардың орын алуына әкеліп соғады.

Салық әкімшілігін жүргізудің сапасын арттырудың бірден бір шарты ретінде мыналарды атап көрсетуге болады: салық органдары ұйымдық

құрылымын және олардың материалдық базасын жетілдіру; салық органдары мен салықтөлеушілердің өзара қатынасының моделін өзгерту; және салық органдары қызметкерлерінің сапалы мемлекеттік кәсіби стандарттарын өңдеп кәсіби біліктіліктерін арттыру.

Салық салу аясын басқарудың қазіргі жүйесіне әртүрлі елдердің салық органдарының халықаралық қарым-қатынастарын нығайту аса маңызды. Бұл қарым қатынас бір реттік кеңес түрінде де немесе ұзақ мерзімді шарт жасасу түрінде де көрінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Основные проблемы и пути дальнейшего совершенствования правового регулирования налогового администрирования в РК (Евгений Порохов, директор НИИ финансового и налогового права, д.ю.н.)// ИС: ПАРАГРАФ*

2. *Иванова Н.Г и др. Налоги и налогообложение. Схемы и таблицы Текст.: учебное пособие / Н.Г. Иванова [и др.]. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2004. - с.368*

3. *Джамурзаев Ю.Д. Концепция формирования эффективного налогового администрирования в национальной налоговой системе: автореф. дис..... док-ра, экономических наук, Орел, 2012.*

4. *Евстигнеев Е.Н. Этимология термина «Управление налогообложением»: системный подход// экономический анализ: теория и практика. – 2013. - №47 (350)7 – с. 47-55*

5. *Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы*

6. *Барулин С.В., Ермакова Е.А., Степаненко В.В. Налоговый менеджмент. учебное пособие / С.В. Барулин [и др.]. — М.: Омега Л, 2008. — 269 с.*

7. *Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-gosudarstvennogo-upravleniya-nalogovoi-sistemoi-v-sovremennoi-rossii#>*

8. *Джаарбеков, С.М. Методы и схемы оптимизации налогообложения Текст. / С.М. Джаарбеков. 2-е изд. — М.: Изд-во «Международный центр финансово-экономического развития», 2004. — 672 с. — ISBN 5-7709-0267-1.*

9. *Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-gosudarstvennogo-upravleniya-nalogovoi-sistemoi-v-sovremennoi-rossii#ixzz4ZTw95Ljo>*

10. *Иванова Н.Г и др. Налоги и налогообложение. Схемы и таблицы Текст.: учебное пособие / Н.Г. Иванова [и др.]. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2004.-368,е.: ил.*

11. *Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/sovershenstvovanie-gosudarstvennogo-upravleniya-nalogovoi-sistemoi-v-sovremennoi-rossii#ixzz4ZTwHITZN>*

Биржанов Бейбит Кайратович

Старший преподаватель кафедры криминалистики Карагандинской академии
МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, b_b_k@mail.ru

ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВАЯ ИНФОРМАЦИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме. Автором проведено терминологическое уточнение понятия «электронно-цифровой информации» и предложено его определение как сведения, представленные в электронно-цифровой форме зафиксированные на материальном носителе, либо передаваемые посредством электромагнитных сигналов, создаваемые операторами, либо аппаратными или программными средствами фиксации, обработки и передачи данных, предназначенных для их внешнего восприятия, использования или управления электронно-цифровым устройством.

Ключевые слова: компьютерная информация, электронно-цифровая информация

Түйін. Электрондық-сандық ақпарат ұғымы нақтыланып автор оны материалдық тасымалдағышта бекітілген немесе электромагниттік сигналдар арқылы берілетін, электрондық-сандық құрылғыны қолдану немесе басқару, оны сырттай қабылдау үшін операторлармен, аппараттық немесе программалық деректерді бекіту, өңдеу және беру құралдарымен құралатын электронды-сандық нысанда берілген мәлімет деп ұғымын ұсынған.

Кілтті сөздер: компьютерлік ақпарат, электрондық-сандық ақпарат

Summary. The author made terminological clarification of the concept of "electronic-digital information" and proposed its definition as information recorded in electronic-digital form, fixed on a physical medium, or transmitted by means of electromagnetic signals created by means, or hardware or software for fixing, processing and transferring data, designed for their perception, use or management of an electronic digital device.

Keywords: computer information, electronic-digital information

Особое место в процессе раскрытия расследования преступлений занимают источники криминалистической информации и объективно выраженные в них сведения о преступлении.

Материальные объекты и лица, воспринявшие вызванные преступлением воздействия объективной действительности, становятся носителями отражений, информации о расследуемом событии. Отражая результаты объективного процесса, материальные объекты и сознание лиц, воспринявших отражение события, представляют материальную основу многоуровневого процесса деятельности по раскрытию и расследованию преступления.

Источники криминалистической информации существуют в структуре целостного процесса де-

ятельности по раскрытию и расследованию преступлений, а в процессе доказывания они функционируют лишь постольку, поскольку отражают предметы, явления, действия, связанные с расследуемым преступлением, позволяют следователю и суду, осуществляющим процесс доказывания, мысленно восстановить обстановку и все обстоятельства совершенного преступления.

Для удобства проводимого исследования, мы выделили источники информации в качестве отдельного элемента процесса расследования, что на наш взгляд позволит провести анализ и рассмотреть их взаимосвязь с другими элементами процесса раскрытия и расследования преступлений.

В связи с этим, обнаружение материальных и личностных источников криминалистической информации следует рассматривать как первоначальную задачу всего процесса криминалистической деятельности по раскрытию и расследованию преступлений.

Решающее значение при выборе практических приемов обнаружения, фиксации, проверки и оценки источников криминалистической информации занимает форма выражения доказательственной информации. С позиции практического применения в теории доказательств, с первых дней присутствует фундаментальное деление доказательств на «идеальные», полученные от живых лиц, и «материальные», полученные от вещей и предметов.

С развитием научно-технических средств и их возможностей использование материальных доказательств качественно изменилось. Исследования внутренней структуры и состава материального объекта и обоснование его индивидуальной идентификации по внутренней структуре и свойствам на сегодняшний день дают почти неограниченные возможности в теории доказательств.

В современной криминалистике следы рассматриваются не изолировано, в качестве единичного вещественного доказательства, а в общей структуре материальной обстановки исследуемого события. Таким образом, материальная среда события рассматривается целостно, с ее системными, функциональными и иными свойствами, связями и отношениями. Подобный подход позволяет комплексно исследовать и собирать информацию, полученную из различных источников, в том числе и средств информационно-коммуникационных технологий.

В современном мире цифровые технологии играют все более важную роль в развитии государства. Уже сегодня более 40 % населения планеты

имеет доступ к Интернету, и почти в каждом из 10 домохозяйств есть мобильный телефон. Цифровые технологии дали ряд преимуществ – упрощение доступа населения и бизнеса к государственным услугам, ускорение обмена информацией, появление новых возможностей для ведения бизнеса, создание новых цифровых продуктов и т.д. [1].

Вместе с тем, развитие информационно-коммуникационных технологий стимулировало их использование в противоправных действиях.

Практическая деятельность органов досудебного расследования показывает, что на сегодняшний день все чаще приходится сталкиваться с объектами, содержащими уголовно-релевантную информацию, представленную в электронно-цифровом виде на различных электронно-цифровых устройствах и носителях информации. В результате осознания появления нового, ранее неизведанного учеными был предложен целый ряд терминов, для описания рассматриваемых следов: компьютерные [2, с. 37], виртуальные [3, с. 15], [4, с. 19], информационные [5, с. 63], компьютерно-технические [6, с. 26], [7, с. 7], электронно-цифровые [8, с. 27], [9, с. 104–107].

Отмечая, что в настоящее время определение сведений зафиксированных на электронно-цифровом носителе или передаваемых с помощью информационно-коммуникационных технологий на научном, законодательном и правоприменительном уровне не закреплено, необходимо провести некоторые терминологические уточнения.

На сегодняшний день в научной литературе существует множество определений информации, т.к. она тесно связана с другими философскими категориями как движение, время, пространство, форма материи, мера.

Учитывая область проводимого нами исследования, считаем уместным рассмотреть понятие информации с позиции информатики – науки, изучающей законы, методы и способы хранения, обработки, передачи информации с помощью ЭВМ и других устройств. Так, согласно толковому словарю по информатике – «информация представляет собой совокупность знаний о фактических данных и зависимостях между ними, содержание, присваиваемое данным посредством соглашений, распространяющихся на эти данные, сведения, неизвестные до их получения, или просто – данные». [10, с. 129].

Р.С. Белкин отмечал, что «применительно к процессу доказывания изменения в среде, как результат отражения в этой среде события, есть информация об этом событии, те самые фактические данные, с помощью которых только и можно судить о событии преступления. Следовательно, сам процесс возникновения информации есть процесс отражения, а ее возникновение – результат этого процесса». [11, с. 122].

В.Б. Вехов определял машинную информацию как информацию, циркулирующую в вычислитель-

ной среде, зафиксированную на физическом носителе в форме, доступной восприятию ЭВМ, или передающаяся по телекоммуникационным каналам. [12, с. 32]. Со временем, термин устарел, и перешел в «компьютерную информацию». В.В. Крылов под компьютерной информацией понимает сведения, знания или набор команд (программ), предназначенных для использования в ЭВМ или управления ею, находящиеся в ЭВМ или на машинных носителях [13, с. 27]. Мы согласны с позицией В.В. Крылова, в том, что информация предназначена для использования и управления ЭВМ. Вместе с тем, В.В. Крылов указал, что под компьютерной информацией понимает знания, что также является уместным, т.к. первоначальные команды, алгоритмы и программы заложены человеком.

Позже, В.Б. Вехов проводит анализ и приходит к выводу о том, что под понятием компьютерная информация следует понимать «сведения (сообщения, данные), находящиеся в электронно-цифровой форме, зафиксированные на материальном носителе либо передающиеся по каналам связи посредством электромагнитных сигналов». [8, с. 44].

Н.А. Зигура считает, что «компьютерная информация» – это сведения, представленные в электронно-цифровой форме на материальном носителе, создаваемые аппаратными и программными средствами фиксации, обработки и передачи информации, а также набор команд (программ), предназначенных для использования в ЭВМ или управления ею». [14, с. 89].

Вместе с тем, в науке существует мнение о компьютерной информации, предложенное В.А. Мещеряковым, согласно которому предлагает заменить термин «компьютерная информация» на «электронно-цифровой объект». [15, с. 163].

На наш взгляд, термин «компьютерная информация» изжил себя в результате информационно-технологического прогресса. Опираясь на позицию Н.А. Иванова, который убедительно обосновал ограниченность термина «компьютерная информация», его несоответствие техническому пониманию природы возникновения информации [16, с. 95], а также учитывая электромагнитное взаимодействие при создании информации такого рода, считаем уместным использование термина «электронно-цифровая информация».

Аргументация позиции отталкивается от технологической природы, т.к. сведения, закрепленные в электронных средствах, представлены в виде двоичной системы счисления, системы цифр, условных обозначений, сигналов, передающих информацию, и имеют дискретную природу. На основании чего, Н.А. Иванов утверждает, что «информация, закодированная и зафиксированная сигналами двух уровней, получила условное название «цифровой информации» или «информации в цифровой форме». [16, с. 95].

С.П. Кушниренко под цифровой информацией понимает любую информацию, представленную в виде последовательности цифр, доступную для ввода, обработки, хранения, передачи с помощью технических устройств, указывая, что важность заключается не внешняя форма и способ восприятия информации, а способ ее существования, выражающийся в ее закреплении посредством цифровых технологий. [17, с. 39].

Таким образом, мы подходим к вопросу рассмотрения информации через природу ее существования, технологической природы (от общего), но никак не от устройства хранения, обработки и передачи сведений, т.е. от компьютера (от частного).

Вышеупомянутые мнения о понятии компьютерной информации, не отрицая его технологической (электронно-цифровой) природы, осознанно его сужают, что на наш взгляд не допустимо.

Прогрессивное развитие различных технических средств (мобильные телефоны, фотоаппараты, диктофоны, GPS-трекеры и т.д.), которые хранят, обрабатывают и передают цифровую информацию, занявшие свою нишу в жизнедеятельности человека, не являются компьютерами. Н.А. Зигура являясь сторонником термина «компьютерная информация», признает, что в настоящее время в качестве компьютерной информации подразумевается гораздо более разнообразная информация. [14, с. 24].

Разделяя мнение о необходимости отказа от термина «компьютерная информация» [16, с. 99-100], считаем своевременным и обоснованным принятие решения о внедрении понятия «электронно-цифровая информация» в уголовно-процессуальное право и в криминалистику.

Таким образом, под электронно-цифровой информацией мы понимаем сведения, представленные в электронно-цифровой форме зафиксированные на материальном носителе, либо передаваемые посредством электромагнитных сигналов, создаваемые операторами, либо аппаратными или программными средствами, предназначенными для их внешнего восприятия, использования или управления электронно-цифровым устройством.

Список использованной литературы:

1. *Электронный ресурс:* <http://zerde.gov.kz/activity/management-programs/digital-kazakhstan/#hcq=WRErKdq>
2. *Касаткин А.В. Тактика собирания и использования компьютерной информации при расследовании преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. М., 1997. 215 с.*
3. *Агibalов В.Ю. Виртуальные следы в кри-*

миналистике и уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2010. 24 с.

4. *Меццьяков В.А. Основы методики расследования преступлений в сфере компьютерной информации: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Воронеж, 2001. 39 с.*

5. *Шаповалова Г.М. Возможность использования информационных следов в криминалистике (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2005. 210 с.*

6. *Лыткин Н.Н. Использование компьютерно-технических следов в расследовании преступлений против собственности: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. 201 с.*

7. *Гаврилин Ю.В., Лыткин Н.Н. Использование компьютерно-технических следов при установлении события преступления // Известия ТулГУ. Вып. 15. Тула, 2006.*

8. *Вехов В.Б. Криминалистическое учение о компьютерной информации: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Волгоград, 2009. 59 с.*

9. *Сукманов В.О. Сущность, понятие и виды электронно-цифровых следов, используемых в раскрытии и расследовании преступлений // Вестник Калининградского юридического института МВД России. 138 с.*

10. *Першиков В. И., Савинков В. М. Толковый словарь по информатике. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 543 с.*

11. *Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. – М.: Юрист, 1997. – 408 с.*

12. *Вехов В.Б. Криминалистическая характеристика и совершенствование практики расследования и предупреждения преступлений, совершенных с использованием средств компьютерной техники: Дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 1995. 32 с.*

13. *Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления. – М., 1997. – 285 с.*

14. *Зигура Н.А. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России: Дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. 234 с.*

15. *Меццьяков В.А. Электронные цифровые объекты в уголовном процессе и криминалистике // Воронежские криминалистические чтения: сб. науч. тр. Вып. 5. – Воронеж, 2004. 198 с.*

16. *Иванов Н.А. Цифровая информация в уголовном процессе // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2013. № 5 (10). 148 с.*

17. *Кушниренко С.П. Цифровая информация как самостоятельный объект криминалистического исследования // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2006. – Вып. 2 (18). 143 с.*

Даукетова Жанат Бакытжановна
магистр юридических наук, докторант КазГЮУ,
janat_dauketova@mail.ru

СУД БИЕВ В КАЗАХСТАНЕ – ИЗБРАННЫЙ НАРОДОМ ВЫСОКИЙ СТАНДАРТ ПРАВОСУДИЯ

Резюме. В данной статье рассматриваются отдельные сведения из истории суда биев в Казахстане и его роль в обогащении современного правосудия в стране.

Ключевые слова: суд биев, обычное право, ереже, правосудие, судопроизводство.

Түйін. Бұл мақалада жеке мәліметтер тарихындағы билер соты және оның рөлі байытуда қазіргі заманғы сот төрелігінің.

Түйін сөздер: билер соты, әдеттегі құқық, ереже, сот төрелігі, сот ісін жүргізу.

Summary. This article discusses the individual details of the history of the court of biys in Kazakhstan and its role in the enrichment of modern justice in the country.

Keywords: *Biya court, customary law, Eriye, justice, justice.*

В настоящее время роль и место казахского суда биев занимают центральное место на различных научных конференциях, посвященных правовым вопросам. Данная форма суда рассматривается с точки зрения этноантропологических корней казахского права, образца ораторского искусства и красноречия биев.

В настоящее время роль и место казахского суда биев занимают центральное место на различных научных конференциях, посвященных правовым вопросам. Данная форма суда рассматривается с точки зрения этноантропологических корней казахского права, образца ораторского искусства и красноречия биев.

Сосредоточение на национальных истоках, сознании и исторической памяти народа, на общепризнанных моральных и человеческих ценностях совсем не случайно. В настоящее время Казахстан занимает роль активного и равноправного партнера мирового сообщества, в связи с этим вопросам адекватной реализации основных положений справедливого и доступного правосудия придается особое значение. Это обуславливает определенные требования не только в отношении содержания правовых предписаний, но и уровня правовой культуры общества в целом и каждого гражданина в отдельности.

В этом смысле, несомненно, невозможно переоценить большую роль института суда биев в образовании казахской государственности и формировании правовой культуры казахского общества. Великими казахскими биями оставлено богатейшее духовное наследие, актуальное и в настоящее время.

Суд биев по своей природе – уникальное явление, настоящий суд правосудия, потому что биями избирались только безукоризненно честные, справедливые, отличающиеся большим природным умом, знанием коренных обычаев и традиций люди, высказывался известный русский исследователь XIX века В. Григорьев: «у них (казахов-авт.) сформировалось такое великолепное судопроизводство и такие порядки следственного и судебного процесса, каким могут завидовать многие издревне цивилизованные народы» [1].

Высокая оценка казахского суда биев и самих биев содержится в трудах и других русских исследователей Степного края. Данные утверждения имеют под собой основания, т.к., зародившееся в глубинах кочевого общества, казахское правосудие, благодаря собственной уникальности, удостоилось всеобщего признания. Данный период истории по заслугам обрел звание «Золотого века правосудия». В памяти народа Золотой век связывают собственно с эпохой процветания правосудия биев и торжества законности, пришедших на период царствования Тауке-хана.

Казахскому суду биев отводится важная роль не только как институту правосудия в казахской степи, ему принадлежит значительная роль в усовершенствовании норм обычного права. По мнению А. Культелеева, посредством практики суда биев, или так называемого прецедента, а также положений съезда биев, или так называемым «Ереже», непрерывно дополнялись, изменялись имеющиеся правовые обычаи [2]. Подобное дополнение и преобразование норм обычного права происходило в ходе интерпретации, судебского усмотрения, выполнения недоработок в праве.

В юридических литературных источниках подчеркивалось, что обычное право непрерывно использовало регулятивное содержание и обогащалось благодаря нормам обычаев, т.е. обычаи непрерывно переливались в обычно-правовые нормы.

По мнению академика С.З. Зиманова, казахское обычное право является неписаным правом. Оно сформировано на множестве ключевых нормативных институтов и на большом количестве лаконичных, легко запоминающихся и вместе с тем ярких изречений, включающих основные материальные и процессуальные нормативы. Последние, в основном, представляют собой отправные начала для разработки определенных норм через логическое вычисление, толкование, адекватные конкретные

жизненные случаи [3]. Следовательно, вследствие трактовки общих положений норм обычного права биями-судьями выводились правовые положения, которые являлись результатом понимания и приложения общих норм к неординарным реальным обстоятельствам, закономерным выводом из содержания норм права. Подобные дедуктивные выводы из норм, вследствие которых создаются более конкретные нормы, встречались в судебной практике очень часто.

Подтверждением этому выступает дело «Тентектортеуболганда», решённое известным бием Болтереком Альменулы. Ещё молодым человеком он понял, что человеческие взаимоотношения, как правило, сложно, учитывая всю их глубину, вписать в писаное или устное право. Основываясь на принципах справедливости, человечности, добропорядочности, он правильно решил дело, касающееся выплаты куна родственникам бая, погибшего вследствие действия, который ответчик совершил по неосторожности.

Мысль относительно того, что нормы обычаев не являются «застывшим», неизменным институтом, а явлением, динамичным, отвечающим требованиям времени, просматривается в установлениях Майкы-бия: «Адетадетемес, жон – адет», что означает «В обычаях ценны не нормы обычаев, а ценен праведный путь» [4].

Формирование нормативных установлений судьями биев подтверждает значительное количество норм-принципов, норм-положений, сформулированных известными биями и в дальнейшем используемых в качестве источников казахского права: Ана-баласынынкызгышы, озынкисада оны от пен олимгекимайды – Мать погибнет первой, чем предаст своё дитя огню и смерти (Казыбек-би); Коргеналмайды, былгеналады – Похищает не тот, кто видел, а тот, кто знал (Айтекеби); Богатый судья не благо для народа, справедливый судья – благо для народа (Толе би).

Нормы права, которые вывели знаменитые бии из общих принципов обычного права, обычаев, справедливости, морали, здравого смысла, воплощались в лёгких, изящных, кратких, но содержательных изречениях. Они, в свою очередь, претерпевали интерпретацию, которую можно рассматривать как логическую операцию, а в гносеологическом аспекте – как способ опосредованного познания, в ходе которого правоприменителем – бием при помощи знаний о фактических связях, формах жизни и выражениях норм-принципов в реальном мире устанавливалась истинная сущность норм обычного права. Имея знания о данных формах выражения норм обычного и прецедентного права, бий-судья при их помощи находил и устанавливал истинные знания касательно норм обычного права. А истинность является свойством нормы права, выражаю-

щим меру способности её сути и формы отражать действительность, общественное бытие [5].

Критерием подлинности результатов правоприменительной деятельности суда биев преимущественно следует считать справедливость. По словам академика С.З.Зиманова, в каком-либо социально-культурном обществе понятия, подобно справедливости и правды – основополагающие в отношениях людей, групп и сообщества. Впрочем, касательно управления и власти данные понятия зачастую могут выступать и как декларативные, и как формальные. Суды биев открыто и официально объявляют понятие справедливости основным критерием, которого они придерживаются и которым они руководствуются в судебном процессе и во время вынесения решений. Кроме этого, принцип справедливости обретает в словах биев форму правовых установлений, и этим самым интегрируется в систему обычного права в качестве главенствующего института, влияющего на весь процесс применения норм обычного права: Ак пен караншындык айы-рар – Лишь правда способна различить, что черно и что бело; Созшынына токтайды, пышаккынына токтайды – Если найдена правда, слова заканчивают свой путь, или Слово служит для выражения правды.

Правообразующую и правообразовательную деятельность биев можно ясно проследить и при изучении Ереже, которые представляют собой малые кодексы обычно-правовых норм. Как правильно подчёркивалось в юридических литературных источниках [6], на основании определяющих неписанных принципов и некоторых древних уложений и прецедентных судебных решений чрезвычайным съездом биев в письменном виде излагались конкретные нормативные правила, обладающие силой закона.

Посредством составления Ереже:

- приводились в систему обычно-правовые нормы;
- вводились необходимые изменения в ряд обычно-правовых норм согласно новым условиям и политике официальных органов правительства;
- разрабатывалось в соответствии с общими принципами казахское обычное право, в случае необходимости – отдельные нормы, регламентирующие новые сферы общественных взаимоотношений в аулах, единообразно применялись обычно-правовые нормы.

Данная деятельность суда биев – правоустанавливающая конкретизация, т.к. нормы обычного права не только подвергались уточнениям и систематизации, но и изменялись согласно новым условиям, появлению новых сфер общественных взаимоотношений. В то же время эти вновь образующиеся нормы разрабатывались в соответствии с общими принципами казахского обычного права. Как ин-

терпретационный акт, Ереже оказывали содействие установлению единообразия в нормах обычного права, объясняли суть общих и абстрактных норм и принципов применения обычного права. Как совокупность норм правоположений, исходящих из норм и принципов обычного права, оказывавших своё действие на изначально неперсонифицированный круг участников общественных взаимоотношений, Ереже являлись источником казахского обычного права.

По мнению многих авторов [7], Ереже выступали своеобразным юридическим документом праворазъяснительной и правоустанавливающей направленности, появившимся во второй половине XIX века. Вместе с тем есть сведения [8], что составление Ереже использовалось ещё при хане Тауке. Оно обладало характером соглашения между биями на их съезде для решения самых сложных дел. Подобное соглашение применялось как в XVIII веке, так и в первой половине XIX века. Впрочем, как отмечал Т.М. Культелеев [2], отсутствуют записи таких соглашений и, следовательно, они недоступны для нас. Со второй половины XIX века составление Ереже осуществлялось под прямым контролем и при организующей силе чиновников царской администрации, уездных начальников и губернаторов и по этой причине на их содержание серьёзно влияло законодательство царского правительства.

В настоящее время, исследуя юридическую направленность Ереже, итоги деятельности съездов биев можно смело сравнивать с нормативными постановлениями Верховного Суда РК, разъясняющими нормы законодательства касательно вопросов их применения, одновременно выступающими действующим правом на территории Казахстана.

Суд биев представлял собой важнейший институт государства, его опору, выполнявшую консолидирующую роль в жизни казахского общества. И это мощный фактор сохранения государства, обеспечения единства казахских кочевников.

В этот же период появились известные правовые уложения «ЖетіЖарғы».

Суд биев, являясь судом высокой морали, возводился и базировался на таких основополагающих принципах, формирующих его незыблемую базу, как неподкупность судьи, справедливость как сущность и моральная направленность судебных решений, доступность и открытость суда, владение судьей ораторским искусством как способом доказательства и аргументации судебного решения, направленность суда на примирение сторон и полную компенсацию нанесенного правонарушением вреда. Одной из ярких особенностей суда биев является его духовность: духовное содержание разбираемых споров всегда доминировало, бий придерживались, прежде всего, моральных установок, сформировавшихся в обществе.

Правосудие древних казахов, полагаем, наилучшим образом может быть охарактеризовано определением «народное». Авторитет биев основывался на народном признании. По сути, это выступало в качестве и охранной грамоты, и своеобразной «лицензии» бия на отправление правосудия. Бии представляли собой главных носителей норм права казахов, осуществляли фактически все правовые функции государства, являлись знатоками, интерпретаторами и охранителями имеющихся законов, реформаторами и законодателями, советниками ханов и султанов.

В качестве главного принципа деятельности биев выступал принцип справедливости. Интересы народа являлись для них важнее каких-либо узких местных интересов. Вот слова знаменитого Айтеке-би: «Моя жизнь принадлежит народу, а мне принадлежит лишь моя смерть» [3]. Такой мощный посыл обуславливал совершенное, максимально упрощенное и действенное судопроизводство суда биев.

Чокан Валиханов приводит интересный факт, который ярко характеризует результативность правосудия биев: русские истцы и ответчики в преимущественном числе случаев отдавали предпочтение суду биев вместо русского следствия. И подобных фактов зафиксировано сотни.

Современная действительность значительно отличается от прошлого и, следовательно, древние традиции не могут быть механически перенесены в современные реалии. Но следует отметить, что подобные предложения имеют место, в частности, этот касается третейских, мировых судов или институтов досудебного примирения.

Безусловно, многое можно и следует извлечь из богатого наследия суда биев. Самым главным и ценным является то, что исторические уроки должны способствовать возрождению нравственных начал в воспитании достойных судейских кадров в современном судопроизводстве. Вовлечение в орбиту судебного правоприменения таких механизмов, как правовые обычаи и принципы, этические категории предусматривает подобающий уровень образования и мышления судьи, его значительную нравственную и гражданскую ответственность.

В связи с этим в настоящее время необходимо решить задачу по возрождению интереса к исследованию богатейшего наследия суда биев – наследия уникального, обладающего общемировой ценностью. Это не только историческая память казахского народа, но и ценный материал.

Судебная тяжба происходила там, куда люди приходили в поисках решения спорного вопроса. А обращался народ лишь к тем, чьей точке зрения доверяли, ибо бий – это истинный цвет народа, сосредоточивший в себе все сокровища народной мудрости и духовности.

Историческая значимость суда биев заключается в том, что он являлся своеобразным эталоном правосудия. В гласности, как необходимом условии эффективного функционирования кочевой демократии, свободном общественном мнении, отвечающим только требованиям исконных традиций и обычно-правовых норм, наконец, прочном утверждении принципа справедливости, который стоит выше любых законов, заключаются бесспорные гарантии справедливого правосудия, которые обеспечивались судом биев.

Список использованных источников:

1. Кабульдинов З.Е., Кайыпбаева А.Т. *История Казахстана (XVIII в. – 1914 г.). 2-е изд., перераб.* – Алматы: Атамура, 2012. С. 76.
2. Культелев Т.М. *Понятие казахского обычного права // Древний мир права казахов.* – Алматы, 2003. Т. 2. С.237.

3. Зиманов С.З. *Казахский суд биев – уникальная судебная система.* – Алматы, 2008. С.68.

4. Қуандықов Б. *Дәстүрлі қазақ қоғамындағы билер кенен: қалыптасуы мен дамуы // Қазақтың атаңдары: Күжаттар, деректер жәнезерттеулер: 10 т. / Бас.ред. С.З. Зиманов.* – Алматы: Жеті жарғы, 2004. Т. 2. Б. 350-361.

5. *Древний мир права казахов. Т.2.* – Алматы, 2003. С.230.

6. Словохотов Л.А. *Народный суд обычного права киргиз Малой орды // Труды Оренбургской ученой архивной комиссии. Оренбург, 1905. Вып. XV. С. 21-156; Абай Кунанбаев. Слова назидания. Указ.соч. с. 14.;*

7. «Казахский суд биев – уникальная судебная система» // *Материалы международной научной конференции, Юридическая газета №№ 65-77, 2008г.*

8. Зиманов С.З. *Состояние и задачи разработки проблем обычного права. Проблемы казахского обычного права. Алма-Ата, 1989. С.16.*

Уақасов Досжан Асулбекович

Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы
Жедел-іздістіру қызметі кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты

Амангельдиев Дархан Амангельдиевич

Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы
Жедел-іздістіру қызметі кафедрасының оқытушысы
(E-mail: DarkhanKVSH1979@mail.ru)

**ІЗДЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ҮДЕРІСІНДЕ ІЗДЕУ-ТАЛДАУ ЖӘНЕ
АҚПАРАТТЫҚ-БАҒЫТТАУ ІС-ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ**

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының іздеу қызметіндегі іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттау іс-шараларының ұйымдастырушылық-тактикалық ерекшеліктері қарастырылады. Криминалды полиция аппараттарының іздеу қызметіндегі іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттау іс-шараларын жүзеге асыру барысында шешілетін міндеттер зерделенеді.

Резюме: В данной статье рассматриваются организационно-тактические особенности поисково-анализирующих и информационно-ориентирующих мероприятий в процессе поисковой деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан. Исследуются задачи, решаемые при осуществлении поисково-анализирующих и информационно-ориентирующих мероприятий в поисковой деятельности аппаратов криминальной полиции.

Summary: In this article considered the organizationally-tactical features of the searching-analyzing and informatively-orienting actions in process of search activity of employees of internal affairs of the Republic Kazakhstan. The tasks solved at implementation are investigated the searching-analyzing and informatively-orienting actions in search activity of offices of criminal police.

Кез келген құқық бұзушылықты ашу мен тергеу бойынша қажетті жедел көңіл бөлінетін ақпарат қайнар көздерін анықтау барысындағы ұйымдастырушылық қызметтегі әдістер пен тәсілдерді дұрыс таңдай білу жұмысы маңызды орынға ие. Бұл көзқарас бойынша, негізгі санат болып құқық бұзушылықтарды тергеу мен ашуға тән жалпы белгілерді көрсететін әмбебап рефлекстікке ие іздеу жағдайы табылады.

Бұндай талдау әр түрлі дәрежедегі қарым-қатынасқа бейім. Ол іздеу жағдайындағы өзекті мәселелерге сәйкес мынадай кезеңдерге бөлінеді:

- талдаудың бірінші кезеңі іздеу жағдайларын құрайтын ішкі қарама-қарсылықтың, элементтердің және белгілердің маңызын анықтайды;
- екінші кезең іздеу жағдайларының анықтамалық, қарама-қарсылық, жан-жақтылық түсініктерімен байланысты.

Сонымен қатар біздің зерттеуіміздің объектісі болып отырған іздеу қызметіндегі іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттаушы іс-шараларды ұйымдастыру да әр қилы жағдайларды қорытындылаумен маңызды түрде байланысты және оларды зерттеу барысында міндетті түрде көптеген жағдаяттар мен факторлар ескерілуі қажет.

Көптеген ғалымдардың пікірлері бойынша, жағдайлық табиғат заңдылықтарды ғана емес, сонымен қатар кейбір типтік және жекеленген объектілерді зерттеуге мүмкіндік береді деген көзқарас заңды [1; 2; 3; 4].

Құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу барысында іздеу қызметін ұйымдастыру үдерісінде жағдайлық факторлардың әр қилы өзекті мәселелері туындайды. Осыған сәйкес, келесі іс-шаралардың сапалы тұрғыда жүзеге асырылғаны жөн:

- нақты қылмысты ашу мен тергеуге байланысты іздеу қызметін ұйымдастыруда жағдайлық факторлардың барлығын алдын ала талдау;
 - құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу барысындағы іздеу қызметін ұйымдастыруға әсер ететін қарапайым жағдайлық факторлардың пайда болу себептерін анықтау, бағалау және талдау;
 - тергеуші мен жедел қызметкердің қарамағындағы күштерді, құралдарды, әдістер мен тәсілдерді қолдану негізіндегі қарсы әсер ететін қарапайым жағдайлық факторларды жеңу тәсілдерін анықтау.
- Жағдайлық факторларды талдаудың немесе іздеу факторларының әр сатысында оларға әсер етудің барлық мүмкіндіктерін қарастырған жөн.

Ақпараттық, тактикалық, ұйымдастырушылық факторлардың және оларды бағалаудың бар-жоғына сәйкес, іздеу-талдау жұмысын ұйымдастыру мақсатында тергеуші мен жедел қызметкердің өзара іс-әрекеттестігінің анықталған ұйымдастырушылық-басқарушылық құрылымдары пайда болуы мүмкін. Құқық бұзушылықтарды тергеудің алғашқы кезеңінде реттелмеген ұйымдастырушылық жағдайлар туғызатын әр түрлі қиындықтар қалыптасуы мүмкін.

Құқық бұзушылықтарды тергеудің алғашқы кезеңіндегі ерекшеліктеріне Ф.Ю. Бердичевский жан-жақты назар аударған [5, 106 б.].

Бұл үдеріске белгісіздік факторын енгізу оның ұғынушылық-психологиялық және тәжірибелі-практиологиялық мазмұнын байытады. Белгісіздіктерді жою тәсілдерін таңдау шектеулі қиын және шығармашылықты үдеріс, себебі іздеудегі объект туралы тексерілген және бір мағыналы ақпараттың жоғында жүзеге асырылады. Іздеу жағдайының осы белгісіне назар аудару, әсіресе, ғылыми зерттеудің криминалистикалық ақпарат қайнар көздерін іздеу үдерісінде ұйымдастырушылық-басқарушылық, тактикалық-психологиялық және логикалық-ұғынушылық әдістер мен тәсілдерді жалпылау үшін маңызды, бірақ бұл жерде белгісіздік факторларының әсерінен толығымен «құтылу» мәселесі қозғалып тұрған жоқ (тәжірибеге сай, бұл мүмкін емес), керісінше, іздеу жағдайын тиімді шешу бойынша нақты шешімдер мен тәжірибелік іс-қимылдар кешенін таңдау мақсатында, оны терең талдау мен бағалау қажеттілігі туралы пікірлер айтылуда.

Пайда болу нысандары мен мазмұны бойынша белгісіздік бірқалыпты жаратылыс емес. Осымен байланысты, ұғынушылық және қоғамдық қызмет үдерісіндегі белгісіздіктің көлемді де жан-жақты аймағы бар екенін ұмытпаған жөн, сондықтан тергеуші мен жедел қызметкер қылмыстық іс бойынша іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттаушы іс-шараларды жоспарлау мен жүзеге асыру барысында оларды есепке алуы қажет.

Л.Я. Драпкинің тұжырымы бойынша, құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу барысында, әсіресе күрделі жағдайларда, тергеуші қылмыстық іске маңызы бар жағдайлар шеңберін анықтайды. Олардың бірі дәлелдеу затының элементтері болып табылса, екіншісі қосымша факторлардың рөлін атқарады. Қысқаша айтқанда дәлелдеу затының құрылымында аталмыш жағдайлар өзекті кешендік топты құрайды [6, 49 б.].

Тергеу жағдайының сипатына қарамастан, тергеуші жедел көңіл бөлінетін ақпарат қайнар көздерінің іздерін іздеумен (іздеу жағдайымен) байланысты қиындықтарды шешуге қалай тиісті болса, дәл солай осы қайнар көздердегі ақпаратты алумен және зерттеумен байланысты мәселелерді – тергеу жағдайын шешуге тиіс.

Осыған сәйкес, тергеу жағдайын шешу дегеніміз – бұл жағдайлар мен дәлелдеу затын анықтау болып табылады. Іздеу жағдайлары мен оларды шешу үдерісі жедел көңіл бөлінетін ақпарат қайнар көздерін анықтауға, табуға әсер етеді, демек құқық бұзушылықтарды ашудағы іздеу қызметі маңызды түрде жеңілдейді.

Ғалым Е.К. Катин іздеу жағдайын шешу барысында тергеу жағдайының құрылымдық компоненттері маңызды рөл атқаратынына айтқан. Оның пайымдауынша, типтік тергеу жағдайлары мен факторларды тіркеу және олардың құрамдас бөліктерін ескеру іс-қимылдары іздеу қызметінде

тиімді бағдарламаларды құру мен жетілдіру үшін аса маңызды заңдалықтардың тізбегін анықтап, ұғынуға мүмкіндік береді. Нақты жағдайларды ескере отырып, алдын ала жоспарланған тергеу іс-қимылдарының, іздеу және ЖШЖ жүзеге асырудың қажеттілігі мен реттілігі, көбінесе, жедел көңіл бөлінетін ақпараттар қайнар көздерін іздеудің нақты бағытына немесе дәлелдемелік ақпарат алуға жол ашады. Қажетті ақпарат алу мақсатында тергеуші мен жедел қызметкер іздеу-талдау іс-қимылдарын жүзеге асырады [7, 79 б.].

Құқық бұзушылықтардың кейбір түрлерін ашу мен тергеуге әр түрлі тактикалық операциялар әсерін тигізеді, қажеттілік туындаған жағдайларда, олар бұқаралық ақпарат құралдарына негізделуі де мүмкін деген В.К. Гавло мен В. В. Алешиннің ойлары құптарлық. Мемлекеттік және жеке бұқаралық ақпарат құралдары арқылы тұлғалардың анықталған немесе анықталмаған шеңберімен қабылдануына бағытталған нағыз немесе ойдан шығарылған мән-жайларды тарату жолымен маңызды ақпаратты алуға болады [8, 48 б.].

Құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу үдерісінде халыққа бұқаралық ақпарат құралдары арқылы шығу және олардан тергеуге қажетті ақпарат алу барысында халықтың полицияға деген сенімі маңызды рөл атқаратыны сөзсіз. Бұл өзекті мәселе әрдайым қатаң қадағаланып тұруы тиіс.

Дәл сол себептен, Республикамыздың Ішкі істер министрлігі полиция қызметкеріне халықтың сенімін және полицияның құзіреті мен беделін арттыруға бағытталған бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-әрекеттестікті қамтамасыз ету мәселесін түбегейлі қарастырып, жылдан жылға жоспарланған басым міндеттердің қатарына енгізіліп тұрады.

Сонымен қатар Қазақстан Республикасының құқық қорғау және сот жүйелері қазақстандықтардың құқықтарының әділ де тиімді қорғалуын қамтамасыз етуі тиіс екенін атап қана қоймай, Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі халықтың полицияға деген сенімін арттыру мәселесін Ішкі істер министрлігінің жалпы қызметінің стратегиялық бағыттарының, мақсаттары мен міндеттерінің қатарына жатқызып отыруы қажет деген пікірімізді білдіреміз.

Тергеудегі қылмыстық іс бойынша жедел көңіл бөлінетін ақпарат қайнар көздері, олардың болжамды орналасу орны туралы, сонымен қатар басқа да ақпарат арудың неғұрлым табысты тәсілі ретінде халыққа радио, теледидар немесе баспа арқылы шығуды қарастыруға болады. Фотосуреттерді, субъективтік портреттерді, фотороботтарды немесе айрықша белгілері нақты көрсетілген жеке заттарды қажетті тәртіпті сақтау арқылы баспаға шығарудың немесе теледидардан көрсетудің құқық бұзушылықтарды ашу үдерісіне көптеген әсері болуы мүмкін. Халықтан көмек сұрау әрқашан

оларға белгілінің барлығын хабарлаудан немесе құқық бұзушылықтарды тергеуге үлес қосуларын өтінуден тұрады.

Бірақ бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа шығудың кез келген жағдайында келесі тәртіп сақталуы қажет:

- қажетсіз жаңалықтан қашу;
- хабарлама іскерлік, қысқа, ойлы және тәсілді болуы;
- ақпараттың ұсталмаған қылмыскерлермен қолданылу мүмкіндігін жою;
- ақпарат тергеу аппараттарының қабілетсіздігі туралы ой тудырмауы;
- ақпарат алдын ала тергеу мен жедел-ізвестіру қызметінің кәсіптік мәліметтерін жарыққа шығармауы тиіс;
- кінәлары әлі сотпен анықталмаған тұлғалар туралы айыптаушы мәліметтер болмауы керек.

Халыққа радио, теледидар, үнқағаз арқылы шығу қылмыстық істерді тергеудің кез келген сатысында жүзеге асуы мүмкін, алайда аталмыш жұмыс тек тым ерте немесе тым кеш атқарылмағаны дұрыс.

Сонымен қатар анықталған уақыт өткен соң, іздеуге қажетті кейбір мән-жайлар мен жағдайлар адамдардың естерінен шығып кететінін және оларды қайтадан естеріне түсірулері біршама қиындықтар туғызуы мүмкін екенін ескерген жөн.

Қажетінше, халыққа бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қайтадан шығу мүмкіндіктері қолданылады, соның ішінде қосымша ақпараттар мен мәліметтер нақтыланады. Хабарламада оқиға туралы білетін тұлғалардың телефон соғулары үшін телефон нөмірлері көрсетіледі.

Ғалым-криминалист В.Н. Карагодин: «бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа шығу тергеудің мүмкіндіктерін арттырады және қылмысты ашуға маңызды көмегін тигізеді», - дегенді айтады [9, 67 б.].

Тергеушінің халыққа шығу нысаны, көбінесе, берілетін ақпарат мінезі, сұрау маңызы, қолда бар ақпарат сияқты жағдайларға тәуелді болып келеді.

Жедел-тергеу тәжірибесінің талдауына сәйкес, теледидар мен баспа бойынша объектілерді тану және олар туралы басқа да жедел көңіл бөлінетін ақпарат алу үшін төмендегілер маңызды:

- алынған, ұрланған, өз еркімен тапсырылған немесе иесіз мүлік, заттар және олардың толық белгілері;
- танылмаған мәйіттер, мәйіттердің бөлшектері (басы);
- қайтыс болғандардың киімдері, олардың белгілері;
- қылмыс жасауда күдікті ретінде ұсталғандар, олардың белгілері.

Құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу барысындағы іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттаушы іс-шараларды ұйымдастыру

мен жүзеге асыру үдерісіндегі халыққа шығудың тағы бір мақсаты – келешекте куә, жәбірленуші дәрежесіне ие болатын тұлғаларды анықтау немесе хабар-ошарсыз жоғалып кеткен, қылмыс жасауда күдікті тұлғалар туралы басқа да ақпарат алу. Бұл операцияның тиімділігі белгілердің, әсіресе ерекше белгілердің саны мен сапасына тәуелді, себебі адамдардың басым бөлігі нақты осы белгілерге көңіл аударады.

Барлық жағдайларда, құқық қорғау органдарының сұранысына жауап беруші тұлғаларға құпиялық пен олардың сенімді қауіпсіздігін қамтамасыз ету туралы кепіл берген жөн. Көптеген жағдайларда, материалдық қызығушылық факторын кең қолдануға да болады. Соңғы уақытта, полиция қызметкерлеріне деген сенімнің күннен күнге төмендеп жатқандығынан, осы тәсілді қолданып отырған дұрыс деп санаймыз.

Мысалы, Саран қаласында «Айман» шағын дүкеніне жасалған қарақшылық шабуыл қылмысын ашу барысында, дүкен сатушылары құқық бұзушылардың бірі оң аяғынан ақсайтынын айтты. Іздеу тобының мүшелері қылмыскерді аталған айрықша белгісі бойынша бұқаралық ақпарат құралдары арқылы іздеуге және жедел көңіл бөлінетін кез келген ақпарат қайнар көздеріне құпиялық пен ең азы бес мың теңге ақшалай сыйақы беруге шешім қабылдады. Саран қалалық ПБ криминалды полиция бөлімшесіне әр түрлі сипаттағы ақпараттар ағыла түсті. Солардың ішінде, азаматша «Б»-дан оның ауласында аталғандай айрықша белгісі бар еш жерде жұмыс істемейтін, маскүнемдік өмір сүру бейнесін жүргізетін азамат «С» тұратынын хабарлады. Сонымен қатар оның тек қана мүгедектік төлемақыға өмір сүретіні, бірақ соңғы уақытта ауладағы үстелде көп мөлшерде ішімдік пен басқа да «ол үшін қымбат» тамақ түрлерімен көргені туралы ақпарат берді. Азаматша «Б»-мен кездесу барысында жедел қызметкерлер күдіктінің, «Б»-ға жаңалық болып табылатын жағдай, – бірнеше рет жазғы сыра кафесінде байқалғаны анықталды. Криминалды полиция аппараттарының қызметкерлерімен ақпаратты тексеру барысында күдікті ұсталып, оның құқық бұзушылыққа қатыстылығы дәлелденді [10].

Соңғы жылдары заттар, құрылымдар, электронды техникалар, көлік құралдары мен басқа да заттардың сатылуы туралы әр түрлі жарнамалар орналасқан баспалар іздеу барысында кеңінен қолданылады. Мамандандырылған газеттер мен әр түрлі жарнамалық хабарламалар да молынан таралған.

Жедел-тергеу тәжірибесінің талдауымен келісетін болсақ, ұрланған заттар үнқағаздардағы жарнамалар арқылы да сатылуы мүмкін. Сондықтан, жүйелі түрде кішігірім жарнамаларды қарап шыққан жөн. Бұл өте оңай іздеу-талдау іс-шарасы бола тұра, айрықша қиындықтарсыз жүзеге

асырылып, кейде жақсы нәтижелер береді. Құқық бұзушылықты ашу мен тергеу мақсатында, кейбір жағдайларда, әр түрлі заттарды (тарихи маңызды, көне, ерекше және тағы да басқа заттарды) сатып алу туралы «жалған» жарнамалар (ұстағыштар) берген жөн. Бұндай іздеу-талдау іс-шарасы жедел көңіл бөлінетін ақпарат қайнар көздерін анықтауға, ал басқа жағдайларда, жасалған құқық бұзушылықтарға қатысы бар тұлғалар шеңберін анықтауға көп көмегін тигізуі мүмкін.

Кейбір неғұрлым үлкен қалаларда жарнамаларда көрсетілген телефон нөмірлері, мекенжайлары, аты-жөні бойынша ақпараттық мәлімет банктерін құрып, жиналған мәліметтерді жүйелі түрде талдап тұрған дұрыс. Мекенжайлары анықталғанда сәйкес тексерулерді әрдайым жүргізіп тұру қажет.

Жедел-тергеу тәжірибесінде, құқық бұзушылықты ашу мен тергеу барысында тергеушілер мен іздеу қызметінің басқа да субъектілері барлық ішкі істер органдарына әр түрлі бағыттамалар дайындайды, оларды бағыттайды, сонымен қатар келіп түскен бағыттамаларды талдайды.

Бағыттамалар, тәртіпке сай, құқық бұзушыларды «ізін суытпай» іздеуге арналған. Оларды оқиға болған жерді қарау барысында немесе оның аяқталу мезетінде толтырған дұрыс деген П.П. Ищенконың пікірі құптарлық [11].

Негізінен, бағыттамалар келесі мақсаттарда толтырылып бағытталады:

- құқық бұзушылықтың анықталған жағдайлары туралы қызығушылық тудыратын ішкі істер органдарына хабарлау;

- ұрланған тарихи маңызды, нөмірлі және басқа да іздестірудегі заттар мен құжаттарды тіркеуге қою;

- Ішкі істер министрлігі, Ішкі істер басқармасы және қалалық, аудандық ішкі істер органдарының бөліністерінің ақпараттық орталықтарынан сәйкес құқық бұзушылықтар, оларды жасауға бейім тұлғалар туралы, танылмаған мәйіттер табылғанда – хабар-ошарсыз жоғылып кеткен тұлғалар туралы, хабар-ошарсыз жоғалып кеткенде – танылмаған мәйіттер туралы ақпарат алу;

- құқық бұзушылық жасағаны үшін ұсталған және қамауға алынған тұлғалар туралы (олармен басқа аудандарда, қалаларда құқық бұзушылық жасалу күмәні бар кезде), сонымен қатар, ұсталған құқық бұзушылықтардан алынған және табылған заттар, қарулар мен басқа да мүліктер туралы хабарлау;

- анықталған күдіктілер мен айыпталушыларды ұстау немесе оларды іздестіру;

- жеке құқық бұзушылықты тергеу бойынша тергеушінің жедел, криминалистикалық және басқа да құқық қорғау бөлімдерімен өзара әрекеттесуді реттеуі.

Құқық бұзушылықты ашу бойынша ақпарат алмасу, басқа да міндеттерді шешу мақсатында бағыттамалардың бірнеше түрі дайындалады. Олар, ең алдымен, радио, телефон, телетайп, пошта және фельд байланысы арқылы тарайды.

Бағыттамаларды дайындау мен тарату үдерісіндегі маңызды талаптардың бірі ретінде олардың дайындалуы мен таратылуының уақыттылығы мен жеделдігін қарастыруға болады. Бұл талаптарды әрдайым қатаң орындап отырған жөн.

Мысалы, Қостанай қаласының орталық ауданында орналасқан «K'cell» ұялы телефондар шағын дүкенінде жасалған қарақшылық құқық бұзушылығы бойынша күдіктілердің сыртқы белгілері мен киінген киімдерін, сонымен қатар біреуінің айрықша белгісі – сол қолының бас бармағында тырнағының жоқтығын көрсетіп, барлық ішкі істер органдарына радио және электронды пошта арқылы бағыттама жіберілген. Құқық бұзушылық жасалған уақыттан бес-алты сағат өткеннен кейін, Қостанай қаласының темір жол вокзалының полиция қызметкерлері екі күдікті тұлғаны байқады – қолдарындағы сөмкенің көлемі кіші болғанымен, олар оны екеулеп көтеріп жүрді. Алдында Қостанай қаласының Ішкі істер басқармасынан келіп түскен бағыттамада сипатталған күдіктілермен салыстырғанда, киімдері өзге болғанымен, сыртқы пішіндері ортақ болып шықты. Полиция қызметкерлері құжаттарын тексеру мақсатында жақындағанда, төлқұжатын ұсынған біріншісінің сол қолындағы бас бармағының тырнағы жоқтығы көзге ілінді. Сөмкелеріндегіні көрсету туралы талапты ести сала, екеуі жан-жаққа қаша кетті. Бірақ, вокзалдағы полиция қызметкерлерінің жұмылдырылған қызметінің арқасында күдіктілердің екеуі де ұсталды және олардың кінәлары толығымен дәлелденді [12].

Бағыттамада іздеу, іздестіру және ақпараттық мақсат, міндет және қызмет болуы қажет. Оның статистикалық және динамикалық құрылымының келесі талдауы бағыттаманың төмендегідей жеке элементтерін бөліп мінездеуге мүмкіндік береді:

Бірінші элемент – бұл қажетті ақпарат бағытталған ішкі істер органдарының сәйкес бөліністері.

Екіншісі – жасалған құқық бұзушылықтың жағдайлары (жасалған орны, уақыты, жәбірленуші және басқа да мән-жайлар).

Үшіншісі – құқық бұзушылық жасау тәсілінің сипаттамасы. Бұл жерде дайындық белгілері (пәтерде иелерінің бар-жоғын тексеру, жәбірленушіні бақылау, оның өмір-сүру бейнесін анықтау және т.б.), құқық бұзушылықтың жасалу жағдайлары (бөлмеге кіру тәсілі, техникалық, химиялық құралдарды қолдану, жәбірленушіні қинау мінездемесі және т.б.), құқық бұзушылықты жасыру белгілері (сырт келбетін жасыру, іздерді жою, жалған мән-жайлар ойлап табу және т.б.) қарастырылуда.

Төртіншісі – оқиға болған жерде қалған іздер (аяқ киімнің, қолдың, бұзу құралдарының іздері және құралдар, көлік құралдары, темекі шылымның қалдықтары, түкірік, қан).

Бесіншісі – ұрланған құжаттар мен мүліктер (белгілері, нөмірлері, негізгі сипаттамалары).

Алтыншысы – құқық бұзушылықтарда қалып кетуі мүмкін болжамды іздер (тістеу, тырнау іздері, химиялық құралдар және т.б.).

Жетіншісі – сырт келбетінің белгілері (анотомиялық; қызметтік; ұлттық; киімі; негізгі, қосымша және айрықша белгілері және т.б.).

Бағыттамада құқық бұзушылықкердің басқа да жүріс-тұрыс белгілері, оны тапқан уақыттағы қауіпсіздік шарттары, сонымен қатар, бағыттама-ның пікір білдірушісі мен оның қызметтік телефоны көрсетілуі мүмкін.

Қорытынды бөлімінде жалпы сипаттағы ғана емес, нақты міндеттер қойылады немесе нақты іс-шараларды орындау және олардың орындалғаны туралы іздеудің пікір білдірушісіне хабарлау өтініштері қамтылады.

Бағыттамаға ішкі істер органдары бөлінісінің басшысы қол қояды.

Соңғы уақытта, «Экспресс-іздігі», «Образ+» автоматтандырылған ақпараттық-іздеу жүйелері және «Попиллон» автоматтандырылған саусақ іздерінің ақпараттық жүйесі кеңінен қолданылып, тиімді нәтижелер беруде.

Аталмыш зерттеуіміздің нағыз бөлігінде құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу үдерісінде іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттаушы іс-шараларды жүзеге асырудың нәтижелігі мен тиімділігін түбегейлі қарастырып, олардың көп жағдайларда іздеу мен іздестіру болжамдарын тиімді құрастыруға және тексеруді дұрыс ұйымдастыруға тәуелділігін талқыладық.

Дұрыс жоспарланған іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттаушы іс-шараларды ұйымдастыру мен жүзеге асыру барысында құқық бұзушылықты ашу мен тергеу үдерісіне белсенді де тиімді бағыт беретін елеулі көлемдегі дәлелдемелік ақпараттарды алуға мүмкіндіктер кешені туындайды. Бұндай жағдайларда, тергеушілер мен жедел қызметкерлердің аталған іс-шараларды ұйымдастыру және жүзеге асыра білу дағдылары маңызды рөлге ие.

Сөйтіп, қылмыстарды ашу мен тергеу барысында іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттаушы іс-шараларын ішкі істер органдарының жедел қызметкерлері мен құқық бұзушылықты ашу мен тергеу бойынша іздеу жұмысының алдына қойылған мақсаттарына неғұрлым тиімді жету үшін қолданылатын басқа да тұлғаларды қамтитын, сонымен

қатар қылмыстық іс бойынша қойылған міндеттерді шешуге арналып арнайы ұйымдастырылған құрылымдар, демек іздеу топтары жүзеге асырады.

Аталған қызметті атқару барысында іздеу топтарымен жүргізілетін іздеу-талдау және ақпараттық-бағыттаушы іс-шараларының үдерісінде көптеген күрделі қиындықтар туындайды. Дегенмен, тек қысқа түсініктегі іздеу қызметін жүзеге асырып қана қоймай, сонымен қатар нақты да тиімді іздеу болжамдарын құру, сапалы деңгейде типтік іздеу кестелерін қолдану, қалыптасқан іздеу міндеттерін тез де толық шешу, қылмыс жасауда сезіктілер мен кінәлілердің орналасу орнын неғұрлым жақын дәрежеде болжау мен анықтау және оларды іздеуге қатысушылардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ете отырып, неғұрлым қысқа мерзімде ұстау арқылы көрсетілген қиындықтарды шешеді де, құқық бұзушылықтарды ашу мен тергеу барысындағы іздеу қызметіне маңызды нәтиже береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Колесниченко А.Н. *Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений.* – Харьков, 1967.

2 Эйман А.А. *Заключение эксперта в системе судебных доказательств.* – М., 1965.

3 Селиванов Н.А. *Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации.* – М., 1976.

4 Грановский Г.Л. *Криминалистическая ситуационная экспертиза места происшествия.* – М., 1977.

5 Бердичевский Ф.Ю. *Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система.* – М., 1973.

6 Драпкин Л.Я. *Основы криминалистической теории следственных ситуаций.* – М., 1987.

7 Катин Е.К. *Ситуационные особенности розыскной деятельности сотрудников правоохранительных органов.* – Свердловск, 1994.

8 Гавло В.К., Алешин В.В. *Расследование преступлений, сопряженных с отчуждением жилья граждан.* – Барнаул, 1998.

9 Карагодин В.Н., Никитина Е.В., Защляпин Л.А. *Расследование убийств.* – Екатеринбург, 1993.

10 *Архив Саранского городского Суда.*

11 Иценко Е.П. *Рекомендации по заполнению ориентировки для розыска преступника по следам обуви.* – Волгоград, 1985.

12 *Архив Костанайского городского Суда.*

Тусупбеков Кайрат Рысбекович
Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы
Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының докторанты

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТЕ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ

***Резюме:** В данной статье рассматриваются особенности современной подготовки специалистов оперативных аппаратов ОВД в борьбе с религиозным экстремизмом. На основе изучения материалов практики вносятся предложения по их совершенствованию.*

***Түйін:** Бұл мақалада діни экстремизммен күрестегі ІІО-ы жедел аппарат мамандарының кәзіргі кезеңдегі дайындығының ерекшеліктері қарастырылады. Тәжірибедегі құжаттарды зерделеу негізінде оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалады.*

***Summary:** In this article features of modern training of specialists of operational offices of Department of Internal Affairs in fight against religious extremism are considered. On the basis of studying of materials of practice, offers on their improvement are made.*

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси курсы» халыққа жолдауында көрсетіп өткендей, мемлекет пен азаматтар радикализм, экстремизм және терроризмнің барлық нысандары мен көріністеріне біртұтастықпен қарсы тұруы қажет. Діни экстремизмнің қауіпі ерекше назарды талап етеді. Бұлардың қатарында рухани иерархиялар да бар. Біз Жаратқан Иеге деген шынайы иманның қатыгез де қиратушы ағымдарға ауысуына жол бере алмаймыз. Бұл біздің бейбітшілік сүйгіш халқымыздың психологиясына және менталитетіне тән емес, оң иманды қазақстандықтармен қолдау тапқан ханафиттік мазхабқа қарама-қайшы.

Қазақстандағы экстремизм мен терроризм ой-пікірлік емес, криминалдық негізге ие. Жалған діни насихаттың артында қоғамның негізін бұзатын қылмыстық қызмет жасырынып тұр [1].

Статистикалық деректерді талдау нәтижелеріне сәйкес, Қазақстан территориясында экстремизммен және терроризммен байланысты қылмыстардың саны өсуде, осылайша:

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 174 бабы бойынша (бұрынғы 164 бап) 2010 жылы әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру фактісіне қатысты 20 қылмыс тіркелген; 2011 жылы – 17; 2012 жылы – 35; 2013 жылы – 39; 2014

жылы – 44; 2015 жылы – 82; 2016 жылы – 151;

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 255 бабы бойынша (бұрынғы 233 бап) 2011 жылы терроризм актісіне қатысты 19 қылмыс тіркелген; 2012 жылы – 18; 2013 жылы – 4; 2016 жылы – 10;

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 256 бабы бойынша (бұрынғы 233-1 бап) 2011 жылы терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру фактісіне қатысты 15 қылмыс тіркелген; 2012 -20; 2013 – 27; 2014 – 42; 2015 – 81; 2016 – 157;

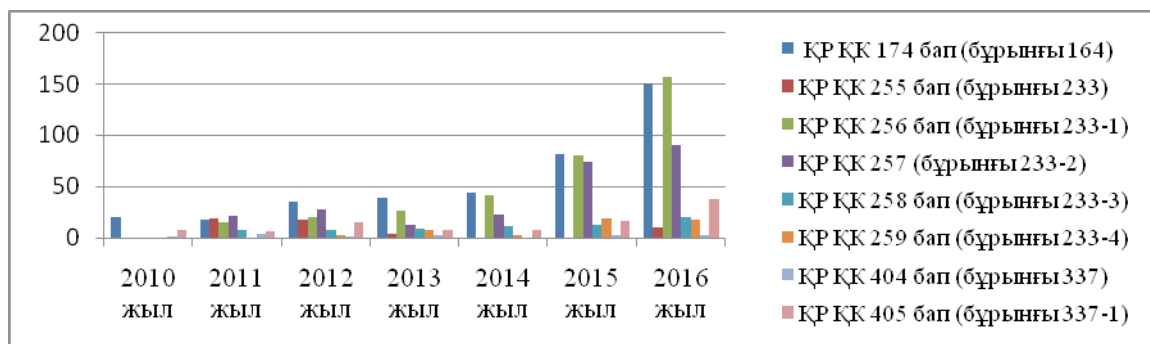
Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 257 бабы бойынша (бұрынғы 233-2 бап) 2011 жылы террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу фактісіне қатысты 21 қылмыс тіркелген; 2012 – 28; 2013 – 13; 2014 – 23; 2015 – 74; 2016 – 90;

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 258 бабы бойынша (бұрынғы 233-3 бап) 2011 жылы террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік фактісіне қатысты 7 қылмыс тіркелген; 2012 – 7; 2013 – 9; 2014 – 11; 2015 – 13; 2016 – 20;

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 259 бабы бойынша (бұрынғы 233-4 бап) 2012 жылы террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру фактісіне қатысты 3 қылмыс тіркелген; 2013 – 7; 2014 – 3; 2015 – 19; 2016 – 18;

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 404 бабы бойынша (бұрынғы 337 бап) 2010 жылы заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу фактісіне қатысты 1 қылмыс тіркелген; 2011 – 3; 2012 – 1; 2013 – 2; 2015 -2; 2016 – 2;

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 405 бабы бойынша (бұрынғы 337-1 бап) 2010 жылы қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу фактісіне қатысты 7 қылмыс тіркелсе, 2011 – 6; 2012 – 15; 2013 – 7; 2014 – 7; 2015 - 16; 2016 – 38 қылмыс тіркеу алған [2] (1-кестені қара).

Сурет 1. Ел территориясында 2010 – 2016 жылдар аралығында тіркелген қылмыстар

Аталмыш қылмыстық көріністерге қарсы күресте біздің еліміздің ішкі істер органдары жүйесінде жедел-іздістіру қызметін жүзеге асырушы мамандарды даярлау мәселесі орасан маңызға ие.

Мамандардың пайымдауынша, ішкі істер органдарының қылмыстылыққа қарсы күрестегі жедел-іздістіру қызметі айрықша рөл атқарады. Ол, негізінен, мемлекеттік міндетті атқарумен – сан қилы қулықтарды пайдалана отырып, бүркемелеп дайындалған немесе жасырын жасалған қылмыстарға қарсы күрес жүргізумен анықталады. Бұл, тәртіпке сай, ескерту мен ашу үшін арнайы күш-құралдар мен әдістерді қолдануды талап ететін ауыр, аса ауыр қылмыстар [3].

Қылмыстылықтың ұйымдасқан нысандарына және оның діни экстремизм сынды жаңа көріністеріне қарсы күрес жүргізуде жедел-іздістіру қызметінің маңызы сөзсіз.

Қазіргі күнде ішкі істер органдарының жүйесінде жедел-іздістіру мамандығындағы мамандарды даярлау барысында олардың жекеленген бағыттар саласында дағдылар алуына көңіл аудармай, қылмыстылыққа қарсы күреске жалпы бағыттайды (есірткі құралдарының заңсыз айналымына қарсы күрес бойынша мамандарды және ҚАЖК жедел бөліністерінің қызметкерлерін даярлаудан өзге жағдайларда).

Сонымен қатар, практика көрсеткендей, ішкі істер органдарының діни экстремизмге қарсы күрес жүргізетін жедел бөліністерінің мамандары үшін тек жедел-іздістіру қызметі аясындағы білім тым жеткіліксіз.

Жедел аппаратқа өз қызметін жүзеге асыру үшін теология мен психология саласындағы тереңдетілген білімдер қажет.

Жедел уәкіл, ең алдымен, діни экстремистік ұйымдардың идеологиясына қарсы тұра білуі керек.

Аталмыш білімдер, біздің пікірімізше, қарастырылып отырған саладағы қылмыстарды анықтау, ескерту, тойтару және ашу мақсатындағы жедел-іздістіру іс-шараларын неғұрлым мақсатына сай етіп жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты, біздің пайымдауымыз бойынша, жедел-іздістіру мамандығындағы мамандарды даярлау барысында олардың дін саласының негіздерін оқып-білуіне айрықша назар аудару қажет.

А.С. Саргазин аталмыш мәселеге қатысты пікір білдіре отырып, діни экстремизм мен терроризмге қарсы әрекет етудің халықаралық және ұлттық тәжірибесін талдау барысы осы саладағы неғұрлым тиімді іс-шаралар ретінде нормативтік-құқықтық базаны, сондай-ақ сәйкес мемлекеттік органдар мен арнайы құрылған қызметтердің жұмысын жетілдіруді, діни экстремизм мен терроризмнің қаржылай қамтамасыз етілуіне қарсы күресті күшейтуді және, ең негізгісі, түсіндірмелік және идеологиялық-насихаттау жұмыстарын жүргізу бойынша белсенді қызметті атап өтеді [4].

Жоғарыда аталған уәждердің негізінде, ПМ ведомствалық оқу орындарында діни экстремизмге қарсы күрес желісі бойынша жедел-іздістіру мамандығын енгізу қажет.

Аталмыш мамандықты енгізу басқармадан қайта құрылған Экстремизмге қарсы әрекет ету бойынша Департаменті үшін мамандарды даярлауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

№	Жыл	Ел территориясында 2010 – 2016 жылдар аралығында тіркелген қылмыстардың саны Қазақстан Республикасының ҚК баптары							
		ҚР ҚК 174 бабы (бұрынғы 164) Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру	ҚР ҚК 255 (бұрынғы 233) терроризм актісі	ҚР ҚК 256 (бұрынғы 233-1) Терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру	ҚР ҚК 257 (бұрынғы 233-2) Террористік топ құру, оған басшылық ету және оның әрекетіне қатысу	ҚР ҚК 258 (бұрынғы 233-3) Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік	ҚР ҚК 259 (бұрынғы 233-4) Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру	ҚР ҚК 404 (бұрынғы 337) Қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу	ҚР ҚК 405 (бұрынғы 337-1) Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремистік немесе террористік жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу
1	2010	20	-	-	-	-	-	1	7
2	2011	17	19	15	21	7	-	3	6
3	2012	35	18	20	28	7	3	1	15
4	2013	39	4	27	13	9	7	2	7
5	2014	44	-	42	23	11	3	-	7
6	2015	82	-	81	74	13	19	2	16
7	2016	151	10	157	90	20	18	2	38
	барлығы	388	51	342	249	67	50	11	96

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси курсы» халыққа жолдауы. – Астана, 14.12.2012ж.
2. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің 2010-2016 жж. статистикалық деректері.
3. Манапов К.Б., Дюсубалиев М.М. Роль изучения дисциплины «Оперативно-розыскная деятельность» в подготовке специалистов по специальности «Правоохранительная деятельность» / Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 80-летнему юбилею профессора кафедры уголовного права и криминологии Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова полковника полиции Р.Б. Кульжакаевой, Караганда, 2013., С. 112.
4. Саргазин А.С. Государственная программа по противодействию экстремизму и терроризму – стратегия к обеспечению безопасности личности, общества и государства / Закон и время № 7., 2014. С. 24.

Клочкова Н.В.

старший эксперт АО «Казахстанский центр государственно – частного партнерства»,
г. Астана, e-mail: n.klochkova@kzppp.kz

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕДУР ПЛАНИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ: ОБЗОР РЕЗУЛЬТАТОВ ОПРОСА

Резюме: В статье дан обзор некоторых результатов анкетирования, проведенного среди государственных органов республиканского и регионального уровней, субъектов квазигосударственного сектора и отдельных экспертов. Опрос проводился с целью определения степени эффективности действующих процедур планирования и реализации государственных инвестиционных проектов, а также идентификации причин их неплановой реализации, устранение которых должно способствовать повышению эффективности реализации государственных проектов и, как следствие, эффективности расходования бюджетных средств.

Ключевые слова: государственные инвестиционные проекты, процедуры планирования, эффективность, бюджетное законодательство, результаты опроса.

Түйін: Мақалада мемлекеттік және өңірлік деңгейдегі мемлекеттік органдар, мемлекеттік сыңайлы сектор субъектілері мен бөлек сарапшылар арасында өткізілген сауалнама нәтижелеріне шолу берілген. Сауалнама мемлекеттік инвестициялық жобаларды жоспарлаудың және іске асырудың қолданыстағы процедураларының тиімділік дәрежесін анықтау, осы себептерді жою мемлекеттік жобаларды іске асырудың тиімділігін және, тиісінше, бюджеттік қаражатты шығындау тиімділігін арттыруға көмектесе алатын мемлекеттік инвестициялық жобаларды жоспарға сәйкес емес іске асырудың себептерін сәйкестендіру мақсатында жүргізілді.

Түйін сөздер: мемлекеттік инвестициялық жобалар, жоспарлау процедуралары, тиімділік, бюджет заңнамасы, сауалнама нәтижелері.

Summary: In the article the review of some results of the questioning, which is carried out among public authorities of republican and regional levels, subjects of quasi-public sector and certain experts, is given. Survey was conducted for the purpose of definition of degree of efficiency of the existing procedures of planning and implementation of the state investment projects and for identification of the reasons of their not planned realization. Elimination of these reasons should contribute to improving the efficiency of the implementation of state projects and, as a result, the effectiveness of budget funds spending.

Keywords: state investment projects, planning procedures, efficiency, budget legislation, survey results.

Введение

В Республике Казахстан из года в год актуальной проблемой бюджетов всех уровней остается неэффективное освоение бюджетных средств. К числу причин неэффективного освоения бюджетных средств относится и неплановая реализация государственных инвестиционных проектов (далее - ГИП), которые являются одной из статей бюджетных расходов. В этой связи АО «Казахстанский центр государственно – частного партнерства» (далее - Общество) озадачилось вопросом, каковы причины того, что проекты с участием государства реализуются не так как планировалось изначально и что следует предпринять, чтобы изменить ситуацию. С целью формулирования ответов на поставленные вопросы в 2016 году был проведен опрос, в ходе которого было изучено мнение участников процессов планирования ГИП о степени их эффективности, а также о наличии / отсутствии необходимости в совершенствовании и оптимизации данных процедур. Обзор некоторых результатов проведенного опроса приведен в настоящей статье.

Так как в соответствии с действующим законодательством не все проекты с участием государства относятся к категории государственных инвестиционных проектов (ГИП), следует обратить внимание, что при проведении исследования фокус делался на процедурах планирования и реализации именно ГИП. Согласно статье 151 Бюджетного Кодекса Республики Казахстан ГИП включают в себя бюджетные инвестиции, и проекты государственно – частного партнерства (далее - ГЧП). Бюджетные инвестиции, в свою очередь, имеют две разновидности: 1) бюджетные инвестиционные проекты (далее - БИП) к которым относятся строительные проекты, а также проекты по информатизации и 2) бюджетные инвестиции посредством формирования или увеличения уставного капитала юридических лиц.

Описание использованной методологии

Опрос проводился методом анкетирования, который позволяет одновременно охватить широкую группу территориально удаленных респондентов, таких как местные исполнительные органы областей и районов и кроме того позволяет исключить или существенно снизить субъективное отношение и воздействие оценивающей стороны.

В силу того, что основными участниками бюджетного процесса в Республике Казахстан являются государственные органы, анкета была направлена

во все министерства, а также областные акиматы, которые, в свою очередь, разослали вопросник по своим структурным подразделениям и районам.

В целях формирования наиболее объективной картины анкета также была разослана субъектам квазигосударственного сектора (юридическим лицам с государственным участием), при непосредственном участии которых реализуются многие ГИП. Учитывая, что не все организации с государственным участием реализуют инвестиционные проекты государства, анкета была направлена только тем квазигосударственным образованиям, которые имеют опыт планирования и реализации ГИП. Информацией о наличии у квазигосударственных субъектов такого опыта Общество обладает в силу того, что участвует в проведении экспертизы технико – экономических обоснований (ТЭО), финансово – экономических обоснований (ФЭО), концессионных предложений (КП), концепций и другой документации по ГИП. Выборка из общей совокупности организаций с государственным участием, только тех, которые участвовали в планировании и/или реализации ГИП, была осуществлена с целью обеспечения участия в опросе профессионально компетентных субъектов и повышения репрезентативности его результатов.

Принимая во внимание, что письменные ответы государственных органов и субъектов квазигосударственного сектора будут отражать *официальную позицию*, которая может не совпадать с мнением специалистов, непосредственно занимающихся разработкой / корректировкой плановой документации ГИП (ТЭО, ФЭО, КП и т.д.), данная анкета также была адресно направлена специалистам/экспертам, имеющим опыт планирования ГИП, с целью выяснения их персонифицированного мнения, которое, по мнению автора данной статьи, является более независимым и лишённым политической окраски.

В целом, ответы на вопросы анкеты предоставило 75 субъектов, в числе которых 44 государственных органа, 16 субъектов квазигосударственного сектора и 15 экспертов (специалистов / физических лиц), имеющих опыт планирования и/или реализации ГИП. В свою очередь, среди государственных органов, предоставивших ответы на вопросы анкеты, значатся 11 министерств (из 13-ти существовавших на момент рассылки анкет), местные исполнительные органы 9 областей, а также местные исполнительные органы отдельных городов и районов Республики Казахстан.

Принимая во внимание, что:

1) основными участниками бюджетного процесса являются государственные органы, из которых анкетированием было охвачено подавляющее количество министерств, органы исполнительной власти большинства областей, а также отдельных городов и районов (то есть представители как ре-

спубликанского, так и местного уровней бюджетов);

2) в опросе также были задействованы и другие участники, вовлеченные в процессы планирования и/или реализации ГИП – субъекты квазигосударственного сектора и отдельные специалисты, обладающие соответствующим опытом

результаты проведенного анкетирования считаем в достаточной степени репрезентативными.

Анкетирование проводилось заочно, посредством рассылки вопросников на бумажных носителях и по электронной почте. Анкета содержала закрытые (с перечнем ответов), открытые (предоставляющие право свободного ответа без каких-либо вариантов ответов) и полузакрытые вопросы (с возможностью указания другого/своего варианта ответа). Во избежание ограничения свободы мнений респондентов, в общем количестве вопросов преобладали именно полузакрытые варианты.

Большинство вопросов анкеты позволяли респондентам одновременно выбрать несколько вариантов ответов (поливариантные вопросы), поэтому сумма ответов на один вопрос может превышать 100%. Также были вопросы, позволявшие респондентам воздержаться от ответа, в случае если они придерживаются противоположного мнения (например, третий и четвертый вопросы анкеты). С целью проверки устойчивости и непротиворечивости ответов респондентов, анкета, наряду с основными вопросами, содержала контрольные вопросы.

В совокупности всё вышеизложенное (широта охвата респондентов; привлечение к опросу строго целевой аудитории, обладающей профессиональными компетенциями в изучаемом узко-специфичном явлении; использование основных и контрольных вопросов, а также вопросов с вольными вариантами ответов) позволяет говорить о достаточной степени репрезентативности и объективности результатов проведенного исследования.

Итоги проведенного анкетирования могут быть использованы государственными органами в качестве аргумента в пользу дальнейшего совершенствования бюджетного процесса и бюджетного законодательства, а также исходного материала для выработки оптимальных путей и способов такого совершенствования.

Результаты опроса

Прежде всего, в рамках проведенного опроса была сделана попытка выяснить мнение респондентов относительно причин, по которым на практике некоторые ГИП реализуются не так, как запланировано (с опозданием, с удорожанием, не качественно, не достигая запланированных результатов).

Наиболее популярными ответами, набравшими по 40% голосов всех опрошенных лиц, признаны два варианта ответов: «несовершенство действующего законодательства», а также «другие причины». В разрезе групп субъектов за вариант ответа

«несовершенство действующего законодательства» в качестве основной причины отдано 30% голосов государственных органов, 47% голосов физических лиц (экспертов), 63% голосов субъектов квазигосударственного сектора.

Кроме того среди основных причин были также названы некачественное планирование – 36% голосов всех участников опроса, и выбор недобросовестных поставщиков/исполнителей – 33% голосов респондентов.

В числе *других причин* участниками анкетирования указывались такие обстоятельства как:

- отсутствие четкого механизма реализации проектов до конечного результата;

- невыделение или несвоевременное выделение средств из вышестоящих бюджетов на реализацию ГИП;

- смена руководства, отсутствие лимита, длительный процесс рассмотрения бюджетных заявок, инвестиционных предложений ТЭО, ФЭО и других документов, а также их корректировки и прочее.

Так как среди других причин названы различные основания, получается, что основной причиной непланомерной реализации ГИП, доминирующей среди других, по мнению респондентов, является *несовершенство действующего законодательства*.

На вопрос о том, *имеется ли необходимость в изменении действующих процедур планирования, реализации и мониторинга ГИП* из общего количества респондентов большая часть - 57% ответила, что действующие процедуры следует оставить, однако усовершенствовать их. Примечательно, что в разрезе опросных групп, такого мнения в ответе на данный вопрос придерживается 60% опрошенных физических лиц (экспертов), 57% государственных органов и 56% субъектов квазигосударственного сектора. Иными словами, близкое по величине количество представителей всех трех опрошенных групп придерживаются единого мнения, что можно рассматривать в качестве довода в пользу высокой степени достоверности и объективности данного ответа.

Интересным представляется распределение голосов участников опроса на крайне противоположные варианты ответов на данный вопрос. Так, мнения о том, что действующие бюджетные процедуры следует «оставить без каких-либо изменений» и наоборот «пересмотреть кардинальным образом» придерживается равное количество респондентов – по 16%. Однако в групповом разрезе за сохранение действующих процедур из числа субъектов квазигосударственного сектора и отдельных физических лиц (экспертов) высказалось только 6% и 7% соответственно в противовес 23% голосов государственных органов. И, напротив, за кардинальное изменение существующих процедур планирования и реализации ГИП выступает одна треть экспертов (33%), одна четверть опрошенных квазигосудар-

ственных образований (25%) и лишь 7% органов исполнительной власти разного уровня.

9% респондентов от общего числа субъектов, принимавших участие в анкетировании, затруднились ответить на данный вопрос и еще 1% участников опроса воздержался от ответа на данный вопрос.

Обратное соотношение между мнением государственных органов, с одной стороны, и субъектов квазигосударственного сектора, а также отдельных экспертов, с другой стороны, в таких полярных вариантах ответов, но при этом в сопоставимых размерах, может свидетельствовать либо о том, что государственные органы, как проводники государственной политики, при формулировании ответов на данный вопрос, придерживались принципа политической корректности. Либо о том, что действующие процедуры в большей мере удовлетворяют интересам государственных органов, как основных участников бюджетного процесса. В любом случае преобладающую позицию и единодушие представителей всех групп респондентов относительно необходимости совершенствования действующих процедур следует рассматривать как однозначный аргумент в пользу ревизии процедур планирования и реализации ГИП.

Далее участникам опроса было предложено обозначить причины, по которым существующие процедуры осуществления ГИП следует (вопрос номер 3) или же наоборот не следует менять (вопрос номер 4). Оба указанных вопроса давали возможность одновременного выбора нескольких вариантов ответов, а также указать собственные варианты. Так как два указанных вопроса предполагали наличие у респондентов противоположных позиций, им было предложено ответить либо на третий, либо на четвертый вопрос. В целом, на третий вопрос ответило 53 респондента из 75-ти, то есть, большая часть опрошенных участников анкетирования склоняется к необходимости изменения процедур планирования и реализации ГИП. Данный результат корреспондирует с результатами ответов на предшествующий вопрос, что также свидетельствует в пользу искренности и последовательности мнения респондентов.

При этом в качестве основной причины, по которой следует изменить существующие бюджетные процедуры, указан тот факт, что данные процедуры занимают слишком много времени (45% голосов). Внутри опросных групп распределение голосов по данному варианту ответа сложилось следующим образом: государственные органы – 30% голосов, физические лица (эксперты) – 60% голосов, субъекты квазигосударственного сектора – 75% голосов.

Следующей по актуальности причиной для изменения действующих бюджетных процедур, по мнению опрошенных лиц, является громоздкость нормативно – правовой базы, регулирующей дан-

ные процедуры (28% голосов, в том числе 18% голосов государственных органов, 31% голосов организаций с государственным участием и 53% голосов независимых физических лиц, имеющих опыт планирования и/или реализации ГИП).

Кроме того количеством голосов в 24% данные процедуры названы не отвечающими реальным потребностям времени. При этом среди квазигосударственных организаций и экспертов в поддержку данной точки зрения отдано 31% и 33% голосов соответственно, в то время как количество голосов государственных органов, поддерживающих это мнение, почти вдвое меньше (18%).

7% голосов респондентов (5% голосов государственных органов; 7% голосов экспертов; 13% голосов квазигосударственных организаций) указывают на то, что действующие бюджетные процедуры слишком сложны.

Еще 13% голосов отданы респондентами за вариант ответа «другие причины», среди которых указаны следующие обстоятельства:

- нормативно-правовые акты (НПА) не всегда корреспондированы между собой, написаны сложным для восприятия языком и не конкретизирован порядок процедур, также не всегда на практике получается уложиться в сроки планирования, изготовления проектов (ПСД) и качественной реализации проектов, учитывая процессы планирования БИП, утверждения бюджета, проведения государственных закупок и т.д.

Как видно из изложенного, некоторые из причин, отнесенных участниками опроса к категории прочих, также относятся к разряду проблем правового регулирования и юридической техники.

В качестве основных причин, по которым не следует менять действующие процедуры планирования и реализации ГИП указано то, что данные процедуры итак слишком часто меняются, а также, что такие изменения повлекут увеличение сроков подготовки текущих ГИП (по 12% голосов всех респондентов в обоих случаях). Примечательно, что за последний вариант ответа государственные органы отдали 20% голосов, в то время как среди экспертов и субъектов квазигосударственного сектора данный вариант ответа вообще не получил никакой поддержки (0%).

Схожая тенденция прослеживается и в варианте ответа, согласно которому действующие процедуры менять не стоит, так как они отработаны на практике и вполне эффективны. Опрошенные органы исполнительной власти за указанный вариант ответа отдали 18% голосов. Респонденты из других опросных групп за этот вариант ответа не отдали ни одного голоса (0%).

Представители различных групп сходятся во мнении только по одному варианту ответа на данный вопрос, а именно в том, что субъекты уже привыкли к данным процедурам (порядка 7% голосов в

каждой из групп и среди общего количества).

Сравнительный анализ двух вопросов о причинах, по которым действующие процедуры стоит / не стоит менять демонстрирует, что большее количество респондентов всё же склоняется к необходимости оптимизации бюджетных процедур, так как максимальное количество голосов противников изменений (то есть по четвертому вопросу анкеты) не превышает 12%, в то время как в пользу модернизации действующих бюджетных процессов по трём основным причинам подано 24%, 28% и 45% голосов. Тем более что причины, выбранные участниками опроса в качестве доводов в пользу сохранения имеющихся бюджетных процедур в неизменном виде, не всегда достаточно убедительны (как например, привычка к действующим процедурам).

То обстоятельство, что порядка 1/5 государственных органов (18%) и 0% прочих респондентов считают действующие процедуры отработанными и эффективными, также подтверждает обозначенные выше предположения о том, что официальная позиция опрошенных государственных органов сформулирована с позиции политической корректности, либо, что действующие бюджетные процедуры в большей мере ориентированы на потребности и задачи именно этих ключевых участников бюджетного процесса.

С результатами ответов на вопрос о необходимости изменения устоявшихся бюджетных процедур (второй вопрос анкеты) коррелируют и анкетные данные пятого вопроса об оценке степени эффективности рассматриваемых процедур. Напомним, что при ответе на второй вопрос 57% всех опрошенных субъектов высказались за то, чтобы оставить действующие процедуры, усовершенствовав их. При ответе на вопрос о степени эффективности бюджетных процедур соотносимое количество респондентов, а именно 61% от общего числа участников (50% квазигосударственных организаций, 53% экспертов и 68% государственных органов) оценивают действующие бюджетные процедуры как эффективные, но требующие некоторой оптимизации. Корреляция результатов ответов на два указанных вопроса еще раз свидетельствует об устойчивости и последовательности мнения опрошенных лиц, что можно рассматривать как признак соответствия излагаемых ответов (суждений) реальному состоянию дел и их достаточной достоверности.

Еще 19% всех участников опроса считает, что существующие процедуры планирования скорее эффективны, чем нет (по 20% среди государственных органов, а также экспертов и 13% среди субъектов квазигосударственного сектора).

Среди всех опрошенных групп наибольшее количество респондентов, считающих используемые бюджетные процедуры скорее неэффективными, чем эффективными, составляют субъекты квазигосударственного сектора.

сударственного сектора - 31%, против 13% экспертов и 7% государственных органов.

Наименьшее количество голосов получили варианты ответов с максимально положительными и максимально отрицательными оценками. Так, лишь 1% от общего числа участников опроса находит действующие процедуры планирования и реализации ГИП максимально эффективными и 4% оценивает их как абсолютно не эффективные и требующие скорейшего пересмотра. 1% от общего количества анкетированных лиц воздержался от ответа.

Таким образом, в совокупности действующие процедуры планирования и реализации ГИП эффективными признает 81% из общего числа опрошенных (1% максимально эффективны + 61% эффективны, но требуют оптимизации + 19% скорее эффективны). Однако тот факт, что абсолютно эффективными данные процессы считает лишь 1% респондентов, говорит о том, что данные процессы нуждаются в совершенствовании.

Следующие два вопроса анкеты были направлены на установление стадий бюджетного процесса, на которых возникает наибольшее количество сложностей, а также на идентификацию таких сложностей.

В ходе планирования ГИП наибольшее количество сложностей, по мнению респондентов, возникает на этапе прохождения экспертиз (55% голосов). При этом следует отметить существенную разницу в оценках, даваемых по данному варианту ответа различными опросными группами. В частности, за данный вариант ответа отдано 73% голосов экспертов и 81% голосов организаций с государственным участием, в то время как количество государственных органов испытывающих такие же сложности почти в два раза меньше – 39% голосов.

При оценке других этапов осуществления ГИП такого разброса мнений у представителей различных опросных групп не возникало. Так, со сложностями на этапе разработки ТЭО, ФЭО, КП респонденты сталкиваются в 45% случаев (44% голосов квазигосударственных организаций, 45% голосов органов исполнительной власти и 47% голосов экспертов). На этапе непосредственной реализации ГИП сложности испытывает 38% опрошенных субъектов квазигосударственного сектора, 36% государственных органов и 33% физических лиц, вовлеченных в процессы планирования и реализации ГИП или 36% от общего количества опрошенных субъектов. Затруднения на этапе разработки инвестиционного предложения ГИП возникают у 29% всех респондентов, которые в разрезе опросных групп дифференцируются на 19% квазигосударственных образований, 32% органов исполнительной власти и 33% экспертов. На этапе мониторинга реализации ГИП сложности испытывает только 8% от общего числа лиц, принявших участие в анкетировании.

Если, опираясь на технологии проектного управления, этап разработки инвестиционного предложения ГИП соотнести с процессами инициации, а этап разработки ТЭО, ФЭО, КП и экспертирования этой проектной документации рассматривать как процессы планирования, то получается, что около трети всех респондентов (29% голосов) испытывают сложности на этапе инициации ГИП и практически все опрошенные субъекты испытывают затруднения на этапе планирования (либо при разработке, либо при прохождении экспертиз проектной документации). Следовательно, первоочередной оптимизации должны подлежать именно процедуры планирования ГИП.

В качестве основных сложностей, возникающих при планировании и реализации ГИП, лица, участвовавшие в анкетировании, обозначили:

- отсутствие методических разъяснений по применению НПА, регулирующих вопросы планирования и реализации ГИП (44% голосов от общего числа респондентов);
- сложность и большой объем таких НПА (41% голосов от общего числа респондентов);
- а также частые изменения НПА в сфере планирования и реализации ГИП (33% голосов от общего числа респондентов).

Еще 19% опрошенных лиц в качестве обстоятельств, усложняющих процессы планирования и реализации ГИП, обозначили несовершенство и противоречивость нормативно – правовой базы.

Таким образом, в совокупности, 93% (41% + 33% + 19%) голосов участников анкетирования испытываемые затруднения в той или иной степени связывают со сложностями нормативно – правового регулирования, что свидетельствует о необходимости совершенствования именно этого компонента бюджетного процесса.

Об отсутствии сложностей при осуществлении ГИП заявили 12% от общего количества респондентов. 11% опрошенных считает, что имеются прочие сложности, среди которых указаны:

- отсутствие средств в местных бюджетах для реализации ГИП;
- определение точной стоимости всех затрат на реализацию ГИП;
- из-за того, что госорганы изначально ориентированы на БИПы или ФЭО. Госорганы на стадии планирования ГИП работают только у себя, нет взаимодействия ни с обществом, ни с бизнесом, ни с инвесторами, т.е. изначально проекты не востребованы, либо могут быть реализованы, например, более эффективным способом, через модели ГЧП.

В рамках проводимого анкетирования участникам было предложено рассмотреть в качестве одного из способов оптимизации процессов планирования ГИП возможность разработки единого унифицированного планового документа, который бы содержал в себе расчеты и обоснования по всем

разновидностям ГИП одновременно. Из общего количества опрошенных субъектов в поддержку единого планового документа по всем видам ГИП отдано 35% голосов, в том числе 32% голосов государственных органов, 33% голосов физических лиц и 44% голосов субъектов квазигосударственного сектора, реализующих проекты с государственным участием.

Более половины голосов респондентов (52% голосов) отдано против принятия такой меры, так как считают, что разработка единого документа не оптимизирует, а только усложнит процесс планирования ГИП. При этом, представители всех опросных групп достаточно единодушны в своем мнении касательно данного варианта ответа: так считает половина из всех опрошенных государственных и квазигосударственных организаций, а также 60% экспертов, принявших участие в анкетировании.

11% участников опроса затруднились в выборе ответа на поставленный вопрос и 4% избрали альтернативный вариант ответа.

Таким образом, половина участвующих в процессах планирования и реализации ГИП не поддерживает радикальное изменение подходов к планированию ГИП посредством разработки единого документа, замещающего ТЭО, ФЭО, КП, что можно рассматривать как логическое продолжение позиции большинства респондентов, озвученной в ранних вопросах, о том, что в целом действующие бюджетные процедуры эффективны, и требуют лишь некоторой коррекции.

Среди мер, необходимых для оптимизации процедур мониторинга ГИП, в качестве самой важной меры названа автоматизация процессов подачи мониторинговой отчетности. За этот вариант ответа в общей сложности отдано 36% голосов, из которых 27% голосов принадлежат государственным органам, 47% голосов - физическим лицам (экспертам), 50% голосов - субъектам квазигосударственного сектора.

Вариант ответа «затрудняюсь с выбором ответа» является вторым по численности, так как набрал 24% голосов. За «переход от документального мониторинга (мониторинг по бумагам) к проведению фактических проверок хода реализации ГИП» в качестве необходимой меры оптимизации процессов мониторинга в совокупности отдан 21% голосов.

16% голосов отданы за вариант ответа, согласно которому действующие процедуры мониторинга вполне эффективны и потому их не стоит менять. *За привлечение общественности к проведению мониторинга ГИП участниками анкетирования отдано 12% голосов.*

Альтернативные способы оптимизации процедур мониторинга, сформулированные самими участниками опроса, включали следующие предложения:

- вернуть проведение полугодичного и годового мониторинга;

-изменить формы отчетности;

- если изначально все проекты будут идти через ГЧП, то вопросы мониторинга в разных отраслях будут оговорены в договоре ГЧП и поэтому НПА не будет перегружено. Важен отраслевой мониторинг, поскольку неэффективно различные виды деятельности в разных отраслях сравнивать по однородным параметрам, критериями и показателям, для этого необходима классификация по отраслям, при которой, каждый отраслевой орган будет понимать целевые показатели по определенной деятельности.

Таким образом, при наличии возможности выбора нескольких вариантов ответа на данный вопрос, лишь 16% голосов участников анкетирования отданы за то, что процедуры мониторинга реализации ГИП менять не нужно, так как они вполне эффективны. Все оставшиеся голоса, то есть подавляющее большинство, отданы за варианты ответов, которые в той или иной степени предполагают оптимизацию существующих контрольных процедур. При этом наиболее необходимой мерой, по результатам опроса, признана автоматизация процесса подачи мониторинговой отчетности, за которую отдано 36% всех голосов и которая, одновременно, является самой актуальной мерой и в разрезе опросных групп.

Заключительные положения

Основываясь на результатах проведенного анкетирования можно констатировать следующее:

Важным условием эффективного планирования и реализации ГИП является качество нормативно – правового регулирования данных процедур. И это не случайно, так как порядок осуществления государственных проектов, в отличие от аналогичных проектов, реализуемых частным сектором, отличается детальной законодательной регламентацией.

В целом, действующие бюджетные процедуры планирования и реализации ГИП удовлетворяют большую часть их непосредственных участников, в силу чего респонденты не поддерживают отмены или радикального изменения данных процедур. Одновременно, большинство опрошенных субъектов полагает, что действующие бюджетные процедуры следовало бы оптимизировать.

Для оптимизации процедур планирования ГИП, по мнению участников анкетирования, необходимо сокращать их длительность, а также автоматизировать процессы подачи отчетности. Разработка методических разъяснений по применению нормативно – правовых актов, регулирующих вопросы планирования и реализации ГИП, наряду с обеспечением большей стабильности таких НПА могут значительно облегчить деятельность лиц, вовлеченных в процессы планирования и реализации ГИП.

Kuanalieva Guldana Amangeldievna

Doctor of Jurisprudence, Professor chair of Customs, finance and environmental law
Al-Farabi Kazakh National university
kuanalieva.guldanakz@mail.ru

**SOME QUESTIONS OF CLONING OF THE PERSON BY THE CRIMINAL
LEGISLATION OF THE REPUBLIC KAZAKHSTAN**

***Резюме.** В статье дан анализ тенденций развития уголовного законодательства Казахстана в отношении клонирование человека. Анализируются различные взгляды ученых, а также приводится собственное мнение авторов на данную проблему.*

***Ключевые слова:** клонирование человека, клон, клонирование, репродуктивное клонирование, терапевтическое клонирование, ответственность за клонирование человека.*

***Түйін.** Мақалада адамды клондау бойынша Қазақстан қылмыстық заңнамасын дамытудың беталысына талдау берілген. Осы мәселеге байланысты әртүрлі ғалымдардың пікірлері талданып, авторлардың өз тұжырымдары беріледі.*

***Түйін сөздер:** жеке тұлға, адамды клондау, клон, клондау,репродуктивтік клондау, терапевтік клондау, адамды клондау үшін жауаптылық.*

***Summary.** In article the analysis of tendencies of development of the criminal legislation of Kazakhstan in the relation cloning of the person is given. Different views of scientists are analyzed, and also own opinion of authors on this problem is given.*

***Keywords:** cloning of the person, clone, cloning, reproductive cloning, therapeutic cloning, responsibility for cloning of the person.*

The novel of the Criminal code of the Republic Kazakhstan which has been adopted on July 3, 2014 is inclusion in 1st chapter «Criminal offenses against the identity» of article 129«Cloning of the person». This structure of a crime absolutely new to our criminal legislation. Let's consider the legal nature of this 1st article. The cloning of the person or use of a human embryo for the commercial, military or industrial purposes, equal export of sexual cages or a human embryo from the Republic Kazakhstan in these purposes are punished by deprivation of freedom on spot up to three years with deprivation of the right to occupy certain positions or to be engaged in a certain activity on spot up to two years or without that.

2. The same actions, carried out:

1) by the group of persons, group of persons on preliminary conspiracy;

2) repeatedly – are punished by deprivation of freedom on spot from four to seven years with deprivation of the right to occupy certain positions or to be engaged in a certain activity on spot up to three years or without that.

3. The acts provided by parts of the first or second present article made by criminal group – are punished by deprivation of freedom on spot from seven to ten years with deprivation of the right to occupy certain positions or to be engaged in a certain activity on spot up to five years [1].

Criminalization of cloning of the person causes need of permission of the whole number of the legal questions connected with criminal-legal assessment of this structure of a crime. In the first turn, it is necessary to define his place in offenses against the personality, then to make attempt of definition in system of the Special part of the Criminal code of the Republic Kazakhstan. The structure of cloning of the person is located between groups of crimes against personal freedom and criminal offenses against honor and advantage.

In the present time process of criminalization of cloning of the person was actively developed in the world. In the legislation of the foreign countries for example, in the Criminal code of the Republic Moldova the specified crime is carried to group of crimes against the world and safety of mankind, in the Criminal code of France of cloning of the person is carried to criminal acts in the area biomedical ethics, an under the Criminal code of the Russian Federation of cloning of the person as separate article isn't provided, but there is a Federal law of May 20, 2002. №54-FL«On temporary ban on cloning of the person». Except that, cloning of the person as the separate structure of a crime is included in a new criminal codes of Spain in 1995, El Salvador in 1997, Colombia in 2000 of Estonia in 2001, Mexico (federal district) in 2002 of Romania in 2004, Slovenia in 2002, Slovakia in 2003. In some countries for example in Brazil, Germany, Great Britain, Japan criminal responsibility for cloning is established by special laws.

The only international act establishing the ban of cloning of the person — the Additional Protocol to the Convention to the protection of the rights of the person and human advantage in connection with application of biology and medicine concerning prohibition of cloning of human beings which was signed on January 12, 1998 by 24 countries from 43 member countries of Council of Europe (the Convention is adopted by Committee of ministers of Council of Europe on April 4, 1997).

On February 19, 2005 the Organization of the United Nations has urged the member countries of

UN to adopt the legislative acts forbidding all forms of cloning, so as they «contradict the dignity of the person» and oppose «protection of human life». The declaration of UN on cloning of the person adopted by the resolution 59/280 of General Assembly of March 8, 2005 contains an appeal to the states-chlenam to forbid all forms of cloning of people in such measure in what they are incompatible with the human advantage and protection of human life.

Development of modern science has allowed to move apart a genetics curtain, to carry out division of a molecule into atoms, opening of a cellular structure of fabric, chromosomes, DNA, genes and has led to gene engineering. Interfering in special conditions of development of a kernel of a cage, experts can force to develop a cage in the necessary fabric or even the whole organism. Reproduction not in the sexual way, a by division of a cage has led a clone and cloning to emergence of the term.

The cloning from English «cloning» is meant by «a branch, escape, the offspring». In the general value any exact reproduction of an object. The objects received in result of cloning are called clones.

Cloning of the person - the predicted methodology consisting in creation of an embryo and the subsequent cultivation from an embryo of the people having a genotype of that or other individual who is nowadays existing or earlier existing. Terms a clone, cloning were originally used in microbiology and selection, later in genetics in connection with which achievements have entered the general use. Na 2016 isn't present documentary confirmed certificates of the fact that who-to managed to create a clone of the person [2, p. 17].

The clone is a usual human being who is the identical twin of other person delayed in time. A clone the ordinary woman to the current of nine months bears. The clone doesn't inherit anything from memoirs of the original individual. It is not «photocopy» of the person, the twin who as also the 150th million identical twins existing today's day in the world can have only 70% of correlation (similarity) in intelligence and 50% in lines of character. In such way, the clone is very similar, but not the exact copy of the original [3, p. 130].

Simply process of cloning can be presented in the following look: from a cage of any part of a human organism (somatic, i.e. not sexual) delete a kernel. At the same time the kernel is removed also from a female sexual cage (ovum). Then the kernel of a somatic cage is entered into an ovum cover. The ovum with a new kernel is exposed to influence of electric current that stimulates division. In such way there is an embryo [4, p. 10]. Approaches to cloning of the person happen two types: reproductive and therapeutic.

The reproductive cloning is a creation of the person genetically identical to other living or died person, by transfer in the female sexual cage of a kernel of a somatic cage deprived of a kernel [5]. In

these purposes the cloned embryo is implanted into the woman's uterus.

The reproductive cloning of the person - assumes that the individual who was born in result of cloning receives a name, the civil rights, education, education, the word - conducts such life as also all «ordinary» people. The reproductive cloning meets so a set of ethical, religious, legal problems which have today no obvious decision yet. Some states of work on reproductive cloning are forbidden at the legislative level [6].

The therapeutic cloning is production of human embryos for extraction from them stem cages. Stem cages are a corner stone of cellular construction. From them it is possible to receive any fabrics and bodies, which at change to the donor won't be torn away by an organism. They can be used for treatment of the diseases, which were earlier considered incurable, for example, of diabetes, Parkinson's diseases. Stem cages can be taken also from adult people, but worn genetic material, in opinion of scientists, it isn't so good as embryonic [7].

In such way, at therapeutic cloning human germs aren't implanted to the woman are grown up only to a certain stage, and after extraction of stem cages, perish.

The therapeutic cloning of the person - assumes that development of an embryo stops to the current of 14 days, an embryo is used as a product for receiving stem cages. Legislators of many countries are afraid that legalization of therapeutic cloning will lead to his transition to reproductive. However, in some countries (the USA, Great Britain) the therapeutic cloning is authorized [6].

Object of a criminal offense is possible to call the rights of the personality for human advantage and integrity of the personality here. In a preamble of the Additional protocol is noted that «instrumentalization of human beings by intended creation of genetic identical human beings, it is incompatible with the dignity of the person and in such way represents itself abuse of biology and medicine, the cloning of the person is capable to generate for all the individuals involved in this process serious difficulties of a medical, psychological and social order». Article 1 of the Additional protocol states: «Any intervention with the purpose of creation of the person genetically identical to other person, be that live or dead, it is forbidden». Also the term «Person Genetically Identical to Another» is explained he designates «the person having a set of nuclear genes, identical with other person».

In the resolution of the European parliament «On cloning of the person» of January 15, 1998 is made attempt to define cloning as «creation of an embryo of the person having those genetic lines that also other human being, there is that dead or live, at any level of his development since the conception moment, without any distinction in the relation of the used methods».

The embryo is understood as an early stage of development of an organism. The embryo from the ovum impregnated by a spermatozoon develops and carries in itself genetic information of mother and father. Stem cages give to all bodies and tissues of a human body the beginning. Already sexual cages are formed of stem cages in the subsequent.

The criminal law of the Republic Kazakhstan forbids export from the country of sexual cages and a human embryo for the commercial, military or industrial purposes. However, in fundamentals of cloning of a live organism of the person or an animal the stem cage undertakes. Stem cage has an opportunity to turn into a certain cage of a human organism (a cell of a liver, a cage of blood vessels, heart muscles), participates in restoration of the damaged fabric, and is used in recovery therapy. In this communication under the legislative ban of export from the Republic Kazakhstan for the commercial, military or industrial purposes the stem cage, a not sexual as it is enshrined in article 129 of the Criminal code of the Republic Kazakhstan has to be defined probably. Own sexual cages which are contained in a female ovum and men's spermatozoa of the person shouldn't be considered as cloning objects as each individual can independently dispose of these organisms, as to an example the donor. Use of donor blood in medicine, the men's and female beginnings of donors at extracorporeal fertilization at reproduction problems are known already long ago and it is successfully used in practice, a donor ship the world admits all a noble mission of the person and is welcomed [8].

In quality of subjects to criminal encroachment also life, health, personal freedom of the person in the understanding existing in the present time can act. Together with that, at our look, the cloning of the person puts in danger of the right not of the certain person, many people (for example, at cloning of the person with unpredictable consequences, as for the most cloned being, so and for future generations of people).

The objective party of a crime is expressed in cloning of the person or use of a human embryo, an equal export of sexual cages or a human embryo from the Republic Kazakhstan in the purposes determined by the law.

From the subjective party the cloning of the person has to be made for the commercial, military or industrial purposes and is characterized by direct intention.

The considered crime assumes also certain subject biomedical activity, presence at him of the corresponding medical or biological education, which is characterized not just the high level of qualification in the respective area of scientific knowledge.

It is necessary to have in a look that, establishing responsibility for crimes against the personality, the legislator puts a problem of improvement of

differentiation of responsibility and punishment for various acts with the accounting of their weight, socially dangerous consequences. Together with that, in the existing criminal legislation separate groups aren't always isolated that complicates definition of the place of specific structure in system of criminal offenses against the personality. In particulars, criminal offenses against health aren't accurately separated from the criminal offenses putting life and health of the personality in danger.

In such way, the analysis of signs of structure of a crime shows that the legislator has considered not all principles of criminalization of acts (rather wide prevalence, the expected positive consequences of criminalization have to exceed negative consequences, criminalization of act shouldn't contradict standards of morality and dr.). In the developed situation big value is gained by researches of the place and a role of the criminal right in questions of regulation of the relations arising in connection with the last achievements in the field of biology and medicine.

We concordant with authors, which suggest to enshrine this structure of a crime in chapter 4 of the Criminal code of the Republic Kazakhstan.

Having analysed legislations of the foreign countries, we believe that the cloning of the person has to be enshrined in chapter 4 of the Criminal code of the Republic Kazakhstan «Crimes against the world and safety of mankind». In this encroachment the dignity of the person should be understood not as the right of the certain specific individual, an as social value, i.e. the cloning, encroaches not on the dignity of a certain person, an on the dignity of the person in general as representative of a human sort [9].

Cloning as also all gene engineering in whole, is an attempt to solve problems, often ignoring their radical reasons. We believe that in any case violation of sanctity and inviolability of human life is inadmissible beginning with the first moment of existence, t. e. since the fertilization moment. Then the only, unique and quite human personality begins. Still ancient (Tertullian) spoke: «Already the one who him will become is a person» [10, p. 200]. The possibility of cloning of the person is perceived by public opinion ambiguously, there are reasonable opinions «for» and «against». It is remarkable that again positions of scientific circles and the clergy expressing polar points of sight in this question have faced. Thus most of scientists rather frostily belong to a possibility of cloning of the person, is considerable quantity and opponents of it among them. Religious figures in the overwhelming majority categorically against carrying out experiments of such sort though representatives of some extravagant cults support the idea of cloning of people [11, p. 201]. A problem of cloning of the person – a problem ethical in the first turn. The person interferes in the sphere of life for which he isn't responsible owing to the nature that attracts

unpredictability of consequences of such steps. It is casual, representatives of the main religious currents in the modern world are Christians, Jews and Muslims, show rare unanimity in sharply negative relation to cloning of the person.

From a legal point of sight, the cloning of the person enters a contradiction with a number of the major rights of the personality, with the right for human advantage and resulting from him the right for integrity of the personality. Ne it is necessary even to tell o those legal problems to which will lead emergence of a clone of the person. The question volume whether the clone of the person a subject of the right will be and if yes whether then his legal personality will coincide with legal personality of the original will become the first problem. Settlement of the relations between the original personality and his clone though in what concerns identification of the personality (who is who), succession, the family relations, etc. Which is there can be a justification of a reproduction of the person by means of creation of a human clone will become an enormous legal puzzle? Only achievement of the highest ethical purposes can be the basis for such actions and only in that case if in other way they can't be reached. No ordinary need for achievement of such purposes exists this way today therefore permission to cloning of the person can be only extraordinary, in quality of an exception of the rule. The ban of cloning of a human being has to be the general rule. In opinion of many, researches in the area of stem cages is also that extraordinariest case when the cloning of the person can be authorized since they can help to keep life to hundreds and thousands naturally given rise. However, as the rule, the legislator ignores this opinion and most often uses only one regulator for streamlining of these relations – the ban. Though and very slowly, the ban of cloning of the person receives all bigger distribution in various countries of the world and at the international level. Today about this problem only the developed countries are concerned for some reason though a cloning problem – a problem not only the developed world. The clone of the person is not an atomic bomb, laboratories in which it can

be made, are mobile, information on it is rather open for a. The cloning of the person can be carried out at the corresponding technical providing in any of the developing countries. No as the rule, legal regulation of this sphere in the developing countries is absent.

References:

1. *Criminal code of the Republic Kazakhstan. The code of the Republic Kazakhstan of July 3, 2014 No. 226-V LRK //adilet.zan.kz/rus*
2. *Mitio Kaku Future of medicine //Physics of the future = Physics of the Future/per. with English. N. Lisova, under red. M. Milovidova. - 4-e prod. - M.: Alpina non-fiction, 2016. - Page 204. - 584 pages.*
3. *Ryumin I. Cloning in the law //Change. - 2001. - No. 10. - Page 130-131.*
4. *Eynsuort To., Anastasvami A., Coen F., Konker D., Grekhem-Rou D., Lepeydzh M., Semil I. Not today, so tomorrow //Lomonosov. - 2003. - No. 2/8. - Page 7-97*
5. *Federal law o temporary ban on cloning of the person No. 54 of the Federal Law//http://www.Akdi.ru/gd/proekt/088015gd.shtm.*
6. *Cloning of the person - Wikipedia //https://ru.wikipedia.org/wiki*
7. *The congress of the USA has forbidden cloning of people//http://www.korrespondent.net/main/25080/*
8. *Cloning of the person in the legal field of the criminal law//www.kazpravda.kz*
9. *Improvement of the legislation of PK on responsibility for criminal offenses against honor and the dignity of the personality//www.konspekt.biz/index*
10. *Big book of aphorisms. M, 2000. - Page 303.*
11. *About a palette of public opinion on the relation to cloning of the person see: Korop E. Deviators. The government has forbidden to make multiple copies people. //News of May 14, 2002. In the end of December, 2002 the sect of so-called raelians has distributed the statement of o the fact that they have carried out the first successful experiment on cloning of the person, however these data has no real confirmation yet.*

Кусаннова А. К.

к.ю.н., доцент, aiman_kusainova@mail.ru

Нургалиев Б. М.

д.ю.н., профессор,

Уалиев К. С.

д.ю.н., профессор, Академия «Болашак», г. Караганда,
Южно-Уральский государственный университет, г. Челябинск, Россия

МЕТОДОЛОГИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЫ БОРЬБЫ С НАРКОПРЕСТУПНОСТЬЮ

Предотвращение преступлений связанных с незаконным оборотом наркотических средств является одной из главных задач современной государственной политики. В связи с этим, предлагаемая в данной работе методология определения экономической эффективности профилактической программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом имеет особую актуальность.

Первым шагом в определении, является ли программа экономически эффективной является оценка того, насколько программа сокращает преступления в будущем. Для этого необходимо иметь статистические и иные данные. Это позволит определить количественные показатели, с помощью которых можно оценить эффективность профилактической программы. Такие оценки позволят правоохранительным органам выявлять эффективность профилактических программ во времени.

Довольно часто определение эффективности профилактической программы вышеуказанным способом вызывает затруднения в результате отсутствия достаточных данных, например, программа была недавно реализована и еще не обработаны статистические отчеты, аналитические материалы и др. Одной из причин затруднения также является отсутствие заинтересованности со стороны правоохранительных органов, отсутствие или недостаточное количество аналитических, исследовательских организаций, специализирующихся в области анализа социально-экономических проблем преступности. Например, в Республике Казахстан на сегодняшний день такие организации отсутствуют, поэтому не представляется возможным использовать в данной работе оценки эффективности уже реализованных программ профилактики правонарушений. Что затрудняет использование популярного среди западных ученых метода Мета-анализа, который включает в себя обобщение результатов проведенных исследований.

Наиболее доступным для казахстанской действительности является использование статистического метода с помощью которого можно:

1) определить цифровую характеристику количественно-качественных показателей преступности;

2) установить зависимость между отдельными видами правонарушений и общей преступностью, и другими социальными процессами (например, между уровнем жизни и преступностью);

3) осуществить прогнозирование тенденций преступности;

4) оценить эффективность деятельности правоохранительных органов (например, уровня раскрываемости преступлений).

В практике экономического анализа программ профилактики правонарушений применяется несколько основных способов, предложенных зарубежными учеными.

Одним из основных подходов в изучении экономического анализа программ профилактики является анализ затрат и выгод.

Алгоритм проведения экономического анализа программ профилактики правонарушений.

Основными стадиями проведения экономического анализа являются:

- определение объема анализа. На этой стадии необходимо конкретизировать каковы цели и задачи программы;

- определение общих затрат программы, т.е. диапазона ресурсов, используемых в программе;

- определение денежных затрат программы: рассчитать стоимость финансовых средств, затраченных на использование ресурсов;

- анализ результатов осуществления программы, путем сравнения контрольных параметров до начала и после завершения программы;

- сравнительный анализ затрат на программу и полученных результатов, т.е. определение общего эффекта программы;

- определение социального эффекта. Какие общественные блага получены от реализации программы?

- определение финансовой оценки социального эффекта;

- определение экономического эффекта реализации программы.

Большинство исследователей [1] при анализе экономической эффективности придерживаются следующей технологии: сбор информации о расходах и результатах, затем используется метод

установления четких математических связей между этими переменными для расчета затраченных средств на достижение результатов. Таким образом, определяется коэффициент эффективности затрат. Для расчета этого показателя применяется формула $KЭЗ = ОСП / РПП$ (1), где $KЭЗ$ – коэффициент эффективности затрат, $ОСП$ – общая стоимость программы (млн. тенге), $РПП$ – результаты

программы профилактики (количество преступлений за определенный период).

Общая стоимость программы ($ОСП$) включает в себя сумму всех финансовых затрат программы, в которые входят административные расходы, капитальные затраты средства и косвенные расходы (таблица 1).

Таблица 1. Примерный перечень административных, капитальных и косвенных расходов

Виды затрат	Расшифровка затрат
Административные расходы	Заработная плата, затраты на командировки, расходы на мероприятия по программе.
Капитальные расходы	Расходы на содержание основных средств, других материальных необоротных активов общехозяйственного назначения (аренда, налоги, страхование имущества, амортизация, ремонт, коммунальные услуги, охрана). Затраты на мониторинг результатов программы. Расходы на связь и интернет.
Косвенные расходы	Расходы на исследования и разработки, прочие расходы, связанные с реализацией программы

Вышеназванные затраты по программе в большей степени представляют интерес для бухгалтерского учета и аудита, они не отражают фактического воздействия программы профилактики правонарушений, поскольку в них не включены непосредственные результаты ее реализации. Сами по себе эти затраты лишь говорят о том, сколько средств предстоит потратить на осуществление программы либо уже было затрачено на ее реализацию [2].

Результаты программы профилактики ($РПП$) являются одним из ключевых показателей для проведения расчета экономической эффективности программы профилактики правонарушений. $РПП$ является количественным выражением результативности программы, например, количество преступлений совершенных в течение определённого периода времени. Некоторые ученые предлагают включать в $РПП$ и полученные доходы государства в результате снижения преступности, например, выгода от снижения затрат на содержание уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы, снижение затрат здравоохранения на лечение потерпевших от преступления и др. [3].

Цель Программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2012 - 2016 годы: совершенствование формируемой системы государственного и общественного противодействия наркомании и незаконному обороту наркотиков в Республике Казахстан.

Для определения экономической эффективности данной программы обратимся к ее целевым индикаторам.

Одним из основных индикаторов программа называет количество лиц, состоящих на наркологи-

ческом учете с пагубным потреблением и зависимостью от наркотиков (индикатор 1). Предполагается, что в результате мероприятий по реализации программы произойдет снижение данного индикатора. Так, прогнозируется, что в 2014 году количество состоящих на учете на 100000 населения будет составлять 223,3 человека, в 2015 - 218,9, в 2016 - 214,5.

Другим индикатором является количество лиц с зависимостью от наркотиков, состоящих на диспансерном учете (индикатор 2). Прогнозируется, что по данному индикатору также произойдет снижение данных. Так, предполагается, что в 2014 году количество состоящих на учете на 100000 населения будет составлять 154,0 человека, в 2015 - 152,4, в 2016 - 151,0.

К существенным индикаторам программы относится снижение доли наркопреступлений от числа зарегистрированных общеуголовных преступлений (индикатор 3), так прогнозируется: в 2012 - 2,1; в 2013 - 2,0; в 2014 - 1,96; в 2015 - 1,8; в 2016 - 1,7.

Индикатором программы также является прогноз о количестве изъятых наркотиков (индикатор 4) в 2014 - 25486,3; в 2015 - 26531,7; в 2016 - 27577,5.

Учитывая, что программа только окончена и индикаторы программы (индикаторы 1,2,4) начинают проявляться лишь с 2014 года невозможно провести комплексный анализ экономической эффективности всей программы в пролонгированном времени.

Представляется возможным проанализировать программу по оконченному 2016 году.

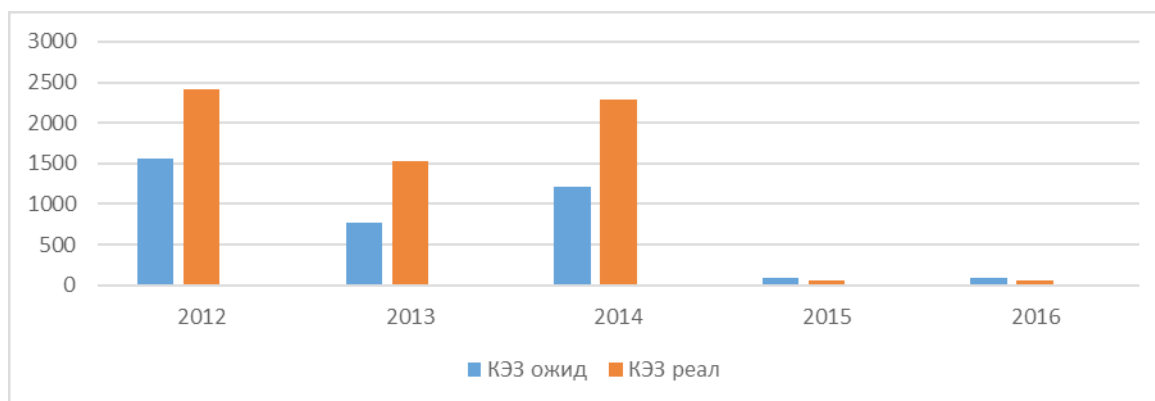
Анализ по индикатору 3.

КЭЗ_{ожд 2012} 1556,25 = ОСП 3268,129 млн. тенге / РПП_{ожд 2012} 2,1
 КЭЗ_{реал 2012} 2420,83 = ОСП 3268,129 млн. тенге / РПП_{реал 2012} 1,35
 КЭЗ_{ожд 2013} 762,4 = ОСП 1524,817 млн. тенге / РПП_{ожд 2013} 2,0
 КЭЗ_{реал 2013} 1524,81 = ОСП 1524,817 млн. тенге / РПП_{реал 2013} 1,0
 КЭЗ_{ожд 2014} 1215,91 = ОСП 2383,198 млн. тенге / РПП_{ожд 2014} 1,96.
 КЭЗ_{реал 2014} 2291,52 = ОСП 2383,198 млн. тенге / РПП_{реал 2014} 1,04.
 КЭЗ_{ожд 2015} 84,49 = ОСП 152,093 млн. тенге / РПП_{ожд 2015} 1,8.
 КЭЗ_{реал 2015} 63,37 = ОСП 152,093 млн. тенге / РПП_{реал 2015} 2,4
 КЭЗ_{ожд 2016} 89,74 = ОСП 152,555 млн. тенге / РПП_{ожд 2016} 1,7.
 КЭЗ_{реал 2016} 63,56 = ОСП 152,555 млн. тенге / РПП_{реал 2016} 2,4

Таблица 3. Коэффициент эффективности затрат Отраслевой программы профилактики правонарушений в Республике Казахстан на 2011-2016 годы.

Коэффициент эффективности затрат Программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан	2012	2013	2014	2015	2016
Ожидаемый эффект	1556,25	762,4	1215,91	84,49	89,74
Реальный эффект	2420,83	1524,81	2291,52	63,37	63,56

Диаграмма 9. Коэффициент эффективности затрат Программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан по индикатору 3 - снижение доли наркопреступлений от числа зарегистрированных общеуголовных преступлений за 2012-2016 годы.

Таким образом, мы можем наблюдать, что увеличение коэффициента экономической эффективности по еще действующей программе за 2012-2014 годы свидетельствует о снижении доли наркопреступлений. Что свидетельствует об эффективности программы. Показатели эффективности программы свидетельствуют за 2015-2016 наглядно демонстрируют, что их величина напрямую зависит от объема финансирования. Казахстанские ученые подчеркивают важность выделения необходимых средств для противодействия злоупотреблению наркотиков и их незаконному обороту, а также обеспечения деятельности органов по их противодействию [4]. Программой предусмотрено значительно снижение объема финансирования в 2015-2016 гг. Так, в 2012 году на реализацию мероприятий программы было выделено 3 млрд. 089 млн. 148 тыс. тенге, а в 2015 году объем выделенных средств составил 152 млн. 093 тыс. тенге, в 2016 году – 152 млн. 555 тыс. тенге. В связи с этим

мы наблюдаем и незначительное снижение показателей эффективности.

Что, в свою очередь, влияет на величину и эффективность государственных расходов на судебную и уголовно-исполнительную систему. Мы наблюдаем эффект взаимодействия вертикальной структуры оказания услуг по поддержанию правопорядка, когда ее составляющие могут быть не только взаимодополняющими, но и взаимозаменяемыми благами. Например, действенная профилактика правонарушений снижает потребность на услуги судебной и пенитенциарной систем, улучшение работы судебной системы может стать источником снижения наполняемости тюрем и т.д.

Эти экономические зависимости должны приниматься во внимание при планировании бюджетных расходов.

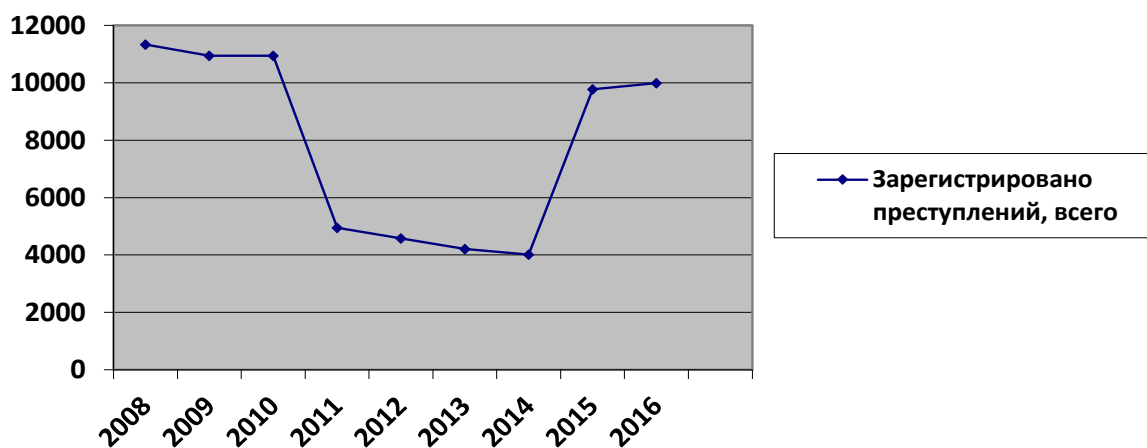
ВЫВОДЫ

Как показали наши расчеты непосредственно в период реализации Отраслевой программы (2012-

2016 гг.) экономическая эффективность была не достаточно высокой. Оценивая эффективность превентивной программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом можно использовать в качестве оценочных показателей статистические данные Комитета правовой статистики Генеральной прокуратуры Республики Казахстан по количеству зарегистрированных преступлений. В соответствии со статистическими данными, количество зарегистрированных преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных или ядовитых веществ и прекурсоров

в 2008 г. составляло 11 328, в 2012 г. снизилось до 4584, а затем в 2014 г. наблюдаем минимальное количество зарегистрированных преступлений до 4019, в 2015-2016 г. опять видим повышение – 9775 и 9988 соответственно. (См. Диаграмму 7). Таким образом, добиться стабильного снижения роста преступности по стране не удалось. Но и существенного увеличения количества преступлений тоже не наблюдается. Мы наблюдаем невысокий положительный эффект от действия Отраслевой программы (2012-2016гг.), который наиболее проявился в 2012 -2014 гг.

Диаграмма 7. Количество зарегистрированных МВД преступлений связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных или ядовитых веществ и прекурсоров 2008-2016 гг.

Определение экономической и социальной эффективности программ профилактики преступности и оценка результатов является довольно сложным процессом. Для этого нужны конкретные критерии и индикаторы, при помощи которых можно будет объективно измерить результативность деятельности и предоставить достоверные и обоснованные суждения. К сожалению, на данный момент в Казахстане такие критерии не разработаны на должном научном и методологическом уровне. Предпринятая авторами данного исследования попытка произвести оценку экономической эффективности программы профилактики преступности является одной из первых в Казахстане.

Эффективность большинства программ предупреждения правонарушений будет оставаться неисследованной до тех пор, пока в этом не будет заинтересовано государство и не будут выделены дополнительные ресурсы по их оценке. Следует констатировать, что в Казахстане отсутствуют универсальные научные стандарты по проведению оценки такой эффективности. Их разработка позволила бы на государственном уровне осуществлять контроль за финансированием реализации программ предупреждения правонарушений, способствовала бы обеспечению достоверной оценки результатов.

Список использованной литературы:

1. Marsh, K., Chalfin, A., & Roman, J.K. (2008). "What does cost-benefit analysis add to decision making? Evidence from the criminal justice literature", *Journal of Experimental Criminology*, 4, 117-135. Levin, H.M., & McEwan, P.J. (2001). *Cost-effectiveness analysis: Methods and applications (2nd edition)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
2. Roman, J., & Farrell, G. (2002). "Cost benefit analysis for crime prevention: Opportunity costs, routine savings and crime externalities", In N. Tilley (Ed.), *Evaluation for crime prevention (vol. 14, p.53-92)*. New York: Criminal Justice Press.
3. Cohen, M.A. (2000). "Measuring the costs and benefits of crime and justice". In J.E. Samuels, E. Jefferis, J. Munsterman, R. Kaminski and N. La Vigne (Eds.), *Criminal Justice 2000 Volume 4: Measurement and analysis of crime and justice (pp. 263-315)*. Washington, DC: National Institute of Justice, U.S. Department of Justice.
4. Бүйтекулы Казабекби. *Незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ: проблемные аспекты и уголовно-правовые противодействия* / gisap.eu/node/1068

Батырбаев Нұрлан Мұхтарұлы
з.ғ.к., Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ профессоры

Пошанов Нұрсұлтан Нұрбайұлы
Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Құқықтану мамандығының 2-курс докторанты, sultan.86@mail.ru

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

***Түйін.** Бұл мақалада қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылаудың алатын орны мен маңыздылығы жайлы қарастырылған.*

***Резюме.** В данной статье рассматривается роль и значение экологического контроля в области охраны окружающей среды.*

***Summary.** This article about the role and importance of environmental control in the sphere of environmental protection.*

Қоршаған табиғи ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру мен пайдалану мәселесі қай уақытта да күн тәртібінен түскен емес. Қазіргі кезде күн сайын қоршаған ортаны пайдалану саласымен байланысты көптеген құқық бұзушылықтар орын алып жатады. Соның салдарынан қоршаған ортаға белгілі бір мөлшерде зиян келеді. Яғни, табиғат пайдаланушылардың қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарамауы нәтижесінде экологиялық заңнама талаптарының сақталмауы, қоршаған ортаның ластануы, жердің бүлінуі мен топырақтың құнарсыздануы, су сапасы нормативтерінің сақталмауы, атмосфералық ауаны қорғаудың, оның ішінде көлік және басқа да жылжымалы құралдарды пайдалануға шығару және пайдалану кезінде техникалық регламенттердің, нормативтердің, ережелер мен өзге де талаптардың сақталмауы сияқты және тағы да басқа көптеген осындай оқиқылықтар орын алады.

Жоғарыда аталған құқық бұзушылықтар мен қоршаған ортаға зиянын тигізетін басқа да іс-әрекеттердің алдын алу және болдырмау үшін қоршаған ортаға экологиялық бақылау жүргізу өте маңызды.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылаудың маңыздылығына тоқталмас бұрын, экологиялық бақылау ұғымының мәнін ашып алайық.

Заң әдебиеттерінде экологиялық бақылау ұғымына қатысты бірқатар ғалымдар анықтама келтірген. Солардың бірнешеуіне тоқталып өтейік.

Мысалы, ғалым В.В.Петровтың пікірі бойынша, экологиялық бақылау дегеніміз тұтастай алғанда «кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың, яғни барлық шаруашылық жүргізуші субъектілер мен азаматтардың қоршаған ортаны қорғау және қоғамның да экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі экологиялық та-

лаптарды сақтауын тексеру» болып табылады [1, 239].

Ал, ғалым Д.Л.Байдельдинов экологиялық бақылауды ««кең» мағынасында да (қоғамның экологиялық қауіпсіздігін сақтау туралы айтқанда), «тар» мағынасында да – қоршаған ортаға, оның объектілеріне және адамның өмірі мен денсаулығына зиянды әсерлерді болдырмау мақсатында қолданыстағы заңнама талаптары мен экологиялық нормалардың орындалуын тексеру» деп есептейді [2, 79-80].

С.Т.Култелеев өз еңбегінде «экологиялық бақылау – табиғатты ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны зиянды әсерлерден қорғауды қамтамасыз ететін маңызды құқықтық ықпал ету шарасы, мемлекеттік басқару функциясы және экологиялық құқықтық институт» деп көрсетеді [3, 202].

Жоғарыда аталған ғалымдардың қай-қайсысының да болмасын пікірлері бір-бірінен алшақ емес және мағынасы жағынан бір-біріне өте жақын.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы экологиялық бақылау туралы Қазақстан Республикасының экологиялық кодексінде қарастырылған. Яғни, онда, мемлекеттік экологиялық бақылау – уәкілетті органның өз құзыреті шегінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы Қазақстан Республикасы заңдарының, Қазақстан Республикасы Президенті жарлықтарының және Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларының талаптарын жеке және заңды тұлғалардың сақтауын қамтамасыз етуге бағытталған қызметі, - деп көрсетілген (ҚР ЭК 1-бабы).

Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру мен пайдалану саласындағы мемлекеттік бақылаудың мақсаты – экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, табиғи және энергетикалық ресурстарды үнемдеу, биологиялық ресурстарды орнықты пайдалану, ұлттық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды қорғау, молықтыру мен пайдалану саласында мемлекеттік бақылаудың мынадай түрлері қолданылады:

- 1) экологиялық бақылау;
- 2) жерлердің пайдаланылуы мен қорғалуын бақылау;
- 3) су қорын пайдалану мен қорғау саласындағы бақылау;

4) жер қойнауын зерттеу мен пайдалану саласындағы бақылау;

5) Қазақстан Республикасының орман заңнамасы саласындағы бақылау;

6) жануарлар дүниесін қорғау, молықтыру және пайдалану саласындағы бақылау;

7) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар саласындағы бақылау (ҚР ЭК 111-бабы) [4].

Сонымен қатар, қазіргі қолданыстағы заңнама бойынша экологиялық бақылаудың мынадай түрлері де көрсетілген: өндірістік экологиялық бақылау және қоғамдық экологиялық бақылау.

Арнайы табиғат пайдалануды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар өндірістік экологиялық бақылауды жүзеге асыруға міндетті.

Өндірістік экологиялық бақылаудың мақсаттары:

1) табиғат пайдаланушының экологиялық саясатына, қоршаған орта сапасының нысаналы көрсеткіштеріне және қоршаған ортаға ықпалды әсер ететін өндірістік процестерді реттеу аспаптарына қатысты шешімдер қабылдау үшін ақпарат алу;

2) Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы талаптарының сақталуын қамтамасыз ету;

3) табиғат пайдаланушының өндірістік процестерінің қоршаған ортаға және адам денсаулығына әсер етуін мейлінше азайту;

4) табиғи және энергетикалық ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру;

5) тосын жағдайларға жедел кідіріссіз ден қою;

6) табиғат пайдаланушылардың басшылары мен қызметкерлерінің неғұрлым жоғары деңгейде экологиялық хабардар болуы мен жауапкершілігін қалыптастыру;

7) кәсіпорындардың экологиялық қызметі және халықтың денсаулығы үшін қатер туралы жұртшылықты хабардар ету;

8) экологиялық талаптарға сәйкестіктің деңгейін арттыру;

9) қоршаған ортаны қорғауды басқару жүйесінің өндірістік және экологиялық тиімділігін арттыру;

10) инвестициялау және кредит беру кезінде экологиялық тәуекелдерді есепке алу болып табылады (ҚР ЭК 128-бабы).

Қоғамдық экологиялық бақылау жұртшылықты мемлекеттің экологиялық проблемаларына тарту мақсатында жүргізіледі. Қоғамдық экологиялық бақылау жүргізу тәртібін қоғамдық бірлестіктер өз жарғыларына сәйкес айқындайды (ҚР ЭК 135-бабы).

Сонымен, экологиялық бақылау – бұл қоршаған ортаның жай-күйі мен оның шаруашылық және өзге де қызметтің әсерінен өзгеруін байқау, қоршаған ортаны қорғау бойынша іс-шаралар жоспарының орындалуын тексеру, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен қоршаған ортаны

сауықтыру, қоршаған ортаны қорғауға байланысты заңнама талаптарының және қоршаған орта сапасы нормативтерінің сақталуын бақылауға байланысты мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдар қызметінің белгілі бір түрі болып табылады.

Қазақстан экономикасының тұрақты дамуы үшін қажетті және табиғат пайдаланудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын жер қойнауын пайдалану саласындағы экологиялық бақылаудың маңызы мен ықпалы орасан зор. Экологиялық бақылау жүргізу табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану мен молықтыру саласындағы мемлекеттік саясатты табысты жүзеге асыруға септігін тигізеді. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы бақылау ең алдымен, табиғатқа адамзат тарапынан жасалатын теріс техногендік әсерлерді шектеу мәселесін қозғайды.

Экологиялық бақылаудың көмегімен, бақыланатын объектілер туралы ақпарат жинау, оны өңдеу, бағалау және шешім қабылдау үшін қоршаған ортаны қорғау басқармаларына жіберу сияқты іс-шаралар жүзеге асырылады.

Экологиялық бақылау жүргізу арқылы табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану қамтамасыз етіледі. Қоршаған орта сапасының компоненттерінің бірі – оны сақтау, қалпына келтіру, сондай-ақ оның бүгінгі және болашақтағы өнімділігін сақтау болып табылады. Бұл өз кезегінде, барлық мемлекеттік органдардың, кәсіпорындар мен ұйымдардың, олардың лауазымды тұлғалары мен басқа да қызметкерлердің, сондай-ақ азаматтардың қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану жөніндегі шараларды іске асыруы кезінде экологиялық заңнамалардың, экологиялық нормалар мен ережелердің сақталуын қамтамасыз етеді.

Экологиялық бақылау экологиялық нормалар мен ережелердің талаптарына сәйкес келмейтін, қоршаған ортаға зиянды әсерлер тудыратын құрылыс нысандары мен шаруашылық объектілерін жобалау, жоспарлау және қолданысқа беру жұмыстарының алдын алуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың, көлік және басқа да нысандар тарапынан экологиялық ережелердің, табиғат пайдалану ережелерінің бұзылуы анықталады. Қоршаған ортаны ластау көздері мен қоршаған ортаға зиянды әсерлер анықталады.

Экологиялық бақылау – бұл қоршаған табиғи орта сапасын басқару механизмінің бір элементі болып табылады. Бұл бізге экологиялық бақылауды – табиғатты қорғау іс-шаралары мен осы іс-шараларды реттейтін құқық нормаларының іске асуына, қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік басқарудың заңдылығын қамтамасыз етуге кепілдік ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, тиімді экологиялық бақылау жүргізбей қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешу мүмкін емес. Қоршаған ортаны бақылау – қоршаған ортаны басқару үдерісіне байланысты мәселелерді шешуге көмектеседі. Яғни, белгілі бір табиғи ресурстарды өндіру және оларды пайдалану процесін реттеу, қоршаған ортаны қорғау мен табиғат пайдалану мәселелерін ұштастыра отырып шешуге көмектеседі.

Қорыта келгенде, экологиялық бақылау – қоршаған ортаны қорғау мен оның ресурстарын тиімді, заң талаптарына сәйкес пайдалану барысындағы маңызды ұйымдастыру-басқару және құқықтық тетік болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Петров В.В. *Ресейдің экологиялық құқығы. ЖОО арналған оқулық*, - М., 1995. 239 бет.
2. Байдельдинов Д.Л. *Правовой механизм государственного управления в области экологии*. – Алматы, 1998. Стр. 79-80.
3. С.Т.Култеев. *Экологическое право Республики Казахстан. Общая часть. (2-е издание, дополненное и переработанное)* – Алматы, 2011. Стр. 202.
4. *Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі. 09.01.2007 жыл.*

Уакасов Досжан Асулбекович

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова

Джидебаев Абзал Орынбаевич

Преподаватель кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова

ОСОБЕННОСТИ УСТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ КОНТАКТОВ СОТРУДНИКАМИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Резюме: В данной статье рассматривается значение установления и развития психологических контактов в процессе борьбы с преступностью. Всесторонне исследуются тактические аспекты установления и развития психологических контактов сотрудниками органов внутренних дел, выделяются их наиболее распространенные.

Түйін: Аталмыш мақалада қылмыстылыққа қарсы күрестегі психологиялық байланысты орнату мен дамытудың маңызы қарастырылады. Ішкі істер органдарының қызметкерлерімен психологиялық байланысты орнату мен дамытудың тактикалық аспектілері жан-жақты зерттеледі, олардың ішіндегі неғұрлым көп таралғандары жекеленеді.

Summary: In this article considered the value of establishment and development of psychological contacts in process of fight against crime. Tactical aspects of establishment and development of psychological contacts by the employees of internal affairs are comprehensively investigated, there is distinguished most widespread.

Оперативно-розыскная деятельность предполагает вступление сотрудников правоохранительных органов в различные контакты с объектами их заинтересованности. Такой контакт, как правило, выступает в виде конспиративного общения субъектов и объектов нашего интереса. На практике процесс этого общения протекает по специфическим психологическим законам. Оперативный контакт имеет в своей основе психологическое содержание с объектами, выявленными в процессе познавательной деятельности сотрудников аппарата криминальной полиции.

Очень важные особенности имеются и в процессе отбора информации. Весь объем поступающей к дознавателю и следователю информации в значительной степени превышает информацию, действительно необходимую ему для установления истины по делу, по тем или иным отдельным фактам. Значимость той или иной информации может проявляться не сразу, а только в процессе последующего сопоставления, анализа, синтеза с другими фактами и обстоятельствами дела. Это приводит к тому, что; действительный объем информации, который закрепляется процессуально в материалах дела, почти

всегда больше той, которая непосредственно имеет отношение к расследуемому событию, преступлению. Избыточность информации, закрепленной процессуально в материалах дела, является особенностью и неперенным следствием специфичности процесса познания истины, как дознавателем, так и следователем. Эта избыточность информации находится в прямой зависимости от степени ясности события в первоначальный момент расследования, чем больше выдвигается и проверяется версий в процессе дознания и следствия, тем больше избыточной информации процессуально закрепляется в материалах уголовного дела.

Своеобразная избыточность информации диалектически сочетается с постоянным недостатком имеющейся информации для решения возникающих мыслительных задач, для построения необходимых моделей происшедших событий. Необходимость решения этих задач определяет в свою очередь постоянный поиск все новой и новой информации. Познавательная деятельность дознавателя и следователя все время проходит в отборе информации из всего объема существующей, в поисках новой, необходимой информации. И отбор необходимой информации, и поиск новой информации регламентируется процессуальным законом, что также составляет существенную особенность познавательной деятельности оперативного сотрудника дознавателя и следователя.

Необходимую для построения модели прошедшего события информацию, как правило, можно получить двумя путями:

1) непосредственным чувственным восприятием фактов объективной действительности (осмотр помещения, предмета, документа и т.д.);

2) получением сообщений о фактах путем восприятия речи (устной, письменной) других лиц, когда нет возможности лично наблюдать, воспринимать уже прошедшие события.

Познавательная деятельность, как дознавателя, так и следователя теснейшим образом связана с его достоверительной деятельностью, с необходимостью процессуально закреплять все устанавливаемые ими факты и явления. Такая связь и называется как «совокупность отношений и зависимостей, возникающих в процессе общения между людьми».

Успешность установления и развития этого контакта во многом обусловлена психологией человеческих отношений и развитием психологических связей между общающимися людьми.

Рассмотрим это более подробно.

Психологический контакт – это процесс установления и поддержания взаимного тяготения общающихся. Если люди проникаются интересом или доверием друг к другу, можно говорить, что между ними установился психологический контакт. По мнению Щепанского Я., в психологическом плане развитие контакта между людьми проходит три стадии:

1. Взаимное оценивание;
2. Взаимная заинтересованность;
3. Обособление в диаду [1, С. 113].

Разделяя мнение Чуфаровского Ю.В., можно отметить, что это хорошо прослеживается на каком-нибудь вечере, пикнике, коллективном выходе в театр и т.д. [2, С. 74]

Как полагают такие ученые, как Губин А.В., Чуфаровский Ю.В., в процессе оценивания имеет место внешнее восприятие друг друга и формирование первого впечатления. Результатом взаимного оценивания является вступление в общение либо отказ от него. Далее участники общения делают осторожные шаги к сближению и как бы раскрывают себя, руководствуясь примерно такой формулой: «Я могу вам быть полезен!». Возникает заинтересованность друг другом, сокращается обмен информацией с другими лицами. Все это, в конечном счете, ведет к выбору общей тематики для бесед и, в результате, к обособлению. Важными показателями этой стадии являются частый обмен взглядами улыбками, сокращение дистанции между партнерами, иногда учащенное касание друг друга. Взаимодействие здесь, как правило, носит двусторонний характер [3, С. 48]

Показанная нами выше картина характерна для установления и развитая любых контактов. Сотруднику правоохранительных органов, который всегда в таких случаях выступает активным звеном, необходимо научиться активно управлять данным процессом.

Его деятельность в этом плане должна быть направлена на:

- заведение знакомства;
- формирование у объекта интереса к контакту;
- установление с ним доверительных отношений.

Для успешного заведения знакомства сотруднику правоохранительных органов целесообразно составить тщательный план, в котором отражались бы личностные особенности объекта, их интересы. Необходимо детально продумать предлог для завязывания знакомства. Это очень важный для установления контакта момент, накладывающий заметный отпечаток на все последующее общение с объектом и в первую очередь на процесс фор-

мирования у объекта первого впечатления о сотруднике правоохранительного органа. Здесь очень важны и действия этого сотрудника по привлечению к себе внимания интересующего нас лица, для этого используются различные приемы: лесть, комплименты, обращение к чувству собственного достоинства собеседника и т.д.

Форсирование у собеседника интереса к контакту осуществляется путем обеспечения заинтересованности объекта в личности сотрудника правоохранительных органов и в общении конкретно с ним. В данном случае вступают в действие психологические механизмы влечения, тяготения людей друг к другу. Причем эти механизмы действуют по-разному, в зависимости от того, принадлежат ли общающиеся к одному полу или к противоположным полам. В любом случае возникают явления симпатии или антипатии между людьми, которые, как правило, являются результатом осознанного подхода партнеров к общению. При положительном отношении друг к другу общающиеся обособляются в диаду, при отрицательном – прекращают общение вообще.

Дальнейшее развитие контакта с объектом заинтересованности правоохранительных органов завершается установлением доверительных отношений, понимаемых как специфический способ социально-психологического обособления людей в некоторую общность «Мы». Особенность такой общности заключается, прежде всего, в том, что здесь осуществляется обмен значимыми для общающихся людей мыслями, раскрывающими глубинные, интимные стороны личности на основе уверенности в партнере, как в добропорядочном человеке. Доверительные отношения, в конечном счете, полностью подавляют все негативные факторы, которые могут сформироваться в психике объекта интереса сотрудника правоохранительных органов.

Следует, однако, отметить, что при установлении и развитии психологических контактов между людьми в ряде случаев возникают определенные психологические барьеры. В зависимости от особенностей личности (национальных, психологических, возрастных и т.д.), по мнению Чуфаровского Ю.В., эти барьеры могут выступать в виде равнодушия, недоверия, вражды, несовместимости и пресыщения [2, С. 74]

Отметим, что равнодушие свойственно ярковыраженным интровертам, флегматикам, в известной степени «мыслителям».

Известно, что равнодушного человека обычно мало волнуют жизненные перипетии. «Раскачать» такого человека, привлечь его внимание – довольно сложное дело. Следует учитывать, что равнодушные люди при установлении контакта с ними сами по себе еще не являются камнем преткновения для сотрудника правоохранительных органов. Трудности возникают лишь тогда, когда они начинают

создавать барьер равнодушия. Прорваться через такой барьер можно, только изобретательно выбрав предлог для знакомства, а также с помощью определенных приемов привлечения к себе внимания.

Барьер недоверия чаще всего возводят эмоциональные типы личности. Как правило, наиболее жесткий барьер ставят люди, переживающие сами внутреннюю конфликтность. У них налицо дисгармония между переживаниями и своим реальным поведением. Такие люди чрезвычайно подозрительны и психологически напряжены. Барьер недоверия, воздвигаемый такими людьми перед сотрудником правоохранительного органа, разрушается путем акцентирования его внимания на их значимости, неповторимости и т.д.

Возникающий барьер вражды в общении создается, как правило, авторитарными типами, среди которых выделяются «неисправимые» и «либерально-мягкие». Первые не брезгают никакими средствами давления на людей, вторые прикрываются, играют, как правило, роль демократов. Психологические барьеры, поставленные такими людьми, носят, как правило, оттенок враждебности. Преодолеть эти барьеры можно в процессе целенаправленного общения путем применения соответствующих приемов, возвышающих личную значимость указанных людей.

На стадии взаимной заинтересованности нередко возникают барьеры несовместимости, являющиеся результатом биологических, психологических, национальных, религиозных, идеологических факторов. Действие этих факторов бывает настолько сильным, что приводит иногда к прекращению контакта. Вместе с тем длительное и разумное общение во многих случаях способствует преодолению даже, казалось бы, непреодолимой несовместимости. Личная активность сотрудника правоохранительного органа, его эрудиция, знание проблематики предпочтительных бесед, а самое главное умение управлять развитием контакта во многих случаях решают положительный успех дела.

На стадии обособления в диаду между общающимися могут возникать барьеры пресыщения. Эти барьеры часто связаны с чрезмерной активностью сотрудника правоохранительного органа по вовлечению интересующего лица в процесс общения без учета особенностей его характера и темперамента. Об этом просто следует всегда помнить работнику правоохранительного органа.

Процесс общения, как правило, начинается со знакомства. Для некоторых людей вступление в контакт с незнакомым человеком сопряжено с серьезными трудностями. Значительно облегчает знакомство знание общих положений этого процесса, некоторая специальная тренировка и соответствующая подготовка [4, С. 37-38]

Успешное знакомство обеспечивается тщательным планированием этого процесса. При пла-

нировании учитываются индивидуально-психологические особенности объекта, заинтересованность, его психологический и социальный тип, а также мотивации поведения. Безусловно, большое значение имеет выбор предлога для знакомства. Часто прямое «заговаривание» вызывает у людей состояние психологического дискомфорта и накладывает отрицательный оттенок на первое впечатление.

Обычно, когда с людьми заговаривает незнакомый человек, они чаще всего неосознанно анализируют логичность, объяснимость и естественность предлога.

Если предлог знакомства оказывается естественным и объяснимым, то общение налаживается и разговаривается довольно непринужденно и легко. Если же предлог непонятен или неестественен, не соответствует ситуации, обстановке и т.д., то развитие контакта затрудняется, а его перспектива остается далеко не ясной. Ни у кого не вызывают удивления вопросы: «Который час?» или «Как пройти (или проехать) туда-то?». Но если после получения ответа, спросивший заговорит о погоде, то это уже насторожит объекта.

Предлог должен не только оправдать обращение к человеку, но и дать возможность в дальнейшем продолжить разговор. В представлении собеседника продолжение разговора должно выглядеть как само собой разумеющееся. Здесь особенно важным являются находчивость, остроумие, оригинальность сотрудника правоохранительного органа, благодаря которым интересующее лицо естественно и незаметно втягивается в беседу.

Здесь можно использовать и прием «косвенного побуждения лица, интересующего нас. Сотрудник правоохранительных органов в этом случае делает какое-либо уместное остроумное замечание, высказывает конкретное суждение, с которым сразу трудно согласиться. Это, естественно, вызывает у объекта заинтересованность и возражение, с которого и начинается общение. Удаче также и прием «всеобщей заинтересованности», который хорошо применять на турнирах, матчах, экскурсиях и т.д. Здесь возникают спонтанные очаги обсуждения различных событий.

Американский психолог Г. Олпорт считает, что большинство американцев при восприятии другого человека, находятся под влиянием следующих стереотипов: 1) чернокожие – недружелюбны и лишены чувства юмора; 2) блондины – добродушны; 3) люди с морщинами у глаз – дружелюбны, обладают чувством юмора, с ними легко ладить; 4) пожилые мужчины более надежны, верны слову и опыту, чем молодые; 5) пожилая женщина – это мать; 6) люди, носящие очки, или с высоким лбом – это умники, трудяги и на них можно положиться; 7) улыбающиеся – обладают высоким интеллектом; 8) женщины с полными губами – сексуальны, а с тонкими – холодны; 9) люди с опущенными кончиками губ – тщеславны, чрезмерно требовательны и даже

аморальны; 10) люди с нерезко выраженными чертами лица (средний нос, скулы, брови, глаза, уши и т.д.) благожелательнее воспринимаются американцем, чем люди с резко выраженными чертами лиц. Такие житейские обобщения, кстати, наблюдаемые в различных культурах, нередко далеки от действительности. Но поскольку они регулируют у американцев процесс формирования первого впечатления о собеседнике, сотрудник правоохранительного органа обязан это знать и безусловно учитывать в своей служебной деятельности.

Голос и речь. Важно обращать внимание на голос и речь. Голос человека может быть тихим, громким, глухим, резким, пронзительным, гнусавым, хриплым; он может быть спокойным, мелодичным, монотонным, меняющимся по силе и интонации, с необычными, неестественными ударениями. По голосу можно определить чувство восхищения, любви, удовольствия, гнева, скуки, одобрения, разочарования, отвращения, страха, нетерпения, радости, иронии, внезапно нахлынувших чувств. Человек может заикаться, шепелявить, часто употреблять междометия, говорить ясно, свободно и логично или бессвязно, терять нить беседы. Все эти особенности речевого поведения влияют на формирование первого впечатления о человеке.

Если голос собеседника чрезмерно высок, пронзителен, громок или дрожит, то это можно расценить как состояние тревоги или беспокойства. Неожиданные остановки, перемены в скорости и ритме речи, разрыв слов, форсирование звука, торпливость и постоянное перебивание собеседника формируют мысль о том, что их собеседник находится в состоянии напряжения.

Подобные оценочные суждения, хотя зачастую и не имеющие под собой реальной основы, должны стать объектом внимания сотрудника правоохранительного органа, поскольку они, с одной стороны, создают у людей определенную установку к собеседнику, а с другой – дают работнику этих органов возможность влиять на процесс восприятия наблюдаемого лица. Однако здесь нужно учитывать, соблюдает ли собеседник нормы речевой коммуникации. Эти нормы определяют не только то, как должны произноситься слова, но и когда, при каких обстоятельствах те или иные выражения могут употребляться.

Выше нами уже отмечалось, что успешное заведение знакомства предполагает, прежде всего, учет психологии объекта. Помимо отнесения интересующего лица к определенному типу людей и оценки мотивации его поведения, необходима еще оценка личностных особенностей объекта в восприятии людей. Исследование особенностей, характеризующих образование первого впечатления о другом человеке, дало возможность установить, что в формировании этого впечатления участвует механизм проецирования, заключаю-

щийся в том, что наблюдатель может «вкладывать» свои состояния в другую личность, приписывая ей черты, которые в действительности присущи ему самому и которые у оцениваемой личности могут отсутствовать. Подобный феномен четко прослеживается в поведении представителей разных национальностей. Большинство ученых-психологов считают, что тенденция приписывать собственные качества или собственные состояния другим людям выражена практически у всех [3, С. 50-63]

Тщательное изучение феномена «проекции» показало, что зависимость восприятия наблюдаемого лица (объекта) от личностных качеств наблюдателя, т.е. сотрудника правоохранительных органов связана с имеющейся у людей (но не всегда осознанной) «теорией личности». Описывая этот факт, психолог Бодалев А.А. подчеркивает, что впечатление, которое складывается у наблюдателя об объекте наблюдения, в большей мере обусловлено его представлениями о структуре и чертах личности. Основываясь на выводах американских ученых, Бодалев А.А. утверждает, что есть категория людей, всегда мягко и снисходительно оценивающих окружающих, и есть другая категория, для которой, наоборот, характерна жесткость в соответствующих оценках [5, С. 20-21]

Сотрудник правоохранительного органа обязан уяснить, что, во-первых, каждый человек в силу присущей ему «теории личности» воспринимает другого человека в соответствии с особенностями этой «теории» личности, проявляющейся в виде национальных автостереотипов. Например, поскольку всем западным иностранцам присущи черты определенного национального характера, можно считать, что любой такой иностранец будет воспринимать незнакомца по механизмам национальных автостереотипов, т.е. в оценочные суждения будут пущены мнения их о самих же себе. Именно поэтому, если сотрудник правоохранительных органов (оперативник, следователь, дознаватель и т.д.) вступает в общение с американцем, то он, например, может быть отнесен им к разряду трудолюбивых или ленивых, умников или дураков, амбициозных или сговорчивых, прогрессивных или консервативных.

Естественно между этими крайними показателями лежат и промежуточные. Американец, кроме того, судя по ряду исследований, пытается смотреть на иностранца как на личность, представляющую собой в целом обобщенный образ своей нации, т.е. он хочет видеть в этой личности «типичного русского», «типичного немца», «типичного турка» и т.д. На Западе российским гражданам нередко приписывают чрезмерную сдержанность, выносливость, преклонение перед авторитетом, недоверчивость, склонность к преувеличению. «Просвещенные» иностранцы воспринимают русских с учетом информации, почерпнутой ими из русской

классической литературы. Как правило, американцы и даже англичане стараются отбрасывать всякую информацию об иностранцах, которая не подходит под названные и некоторые другие усвоенные ими стереотипы. По ним они судят не только о каком-либо одном лице конкретно, но и о группе интересующих их лиц. Для сотрудника правоохранительного органа знание национальных стереотипов важно в двух отношениях. Во-первых, они дают ему некоторую информацию об установочных суждениях, о нем самом со стороны интересующих лиц – иностранцев, и во-вторых, позволяют в какой-то степени «разделять» точку зрения объекта о представителе другой этнической общности.

Формирование первого впечатления и процесса заведения знакомства в целом во многом зависит от привлечения внимания, интересующего лица (при невнимании других) к личности сотрудника правоохранительных органов.

Внимание – это направленная сосредоточенность личности на каком-то объекте. Оно бывает двух видов: произвольное, в возникновении которого воля человека не принимает участия, и непроизвольное, возникающее благодаря волевому усилию человека. Произвольное внимание протекает на уровне сознания, а непроизвольное на уровне подсознания. При заведении знакомства особое значение имеет непроизвольное внимание.

Интенсивность непроизвольного внимания, т.е. степень восприятия любого интересующего лица, зависит, прежде всего, от его конкретности, новизны и необычности. При восприятии людей легче воспринимается человек, внешность которого бросается в глаза. Это может быть рослый, хорошо сложенный, привлекательный или, наоборот, уродливый индивид. Он может быть вызывающе, опрятно или чересчур неряшливо одет, может носить какие-нибудь необычные очки, галстук, обувь. Важно, чтобы этот индивид контрастировал с окружающими людьми и не сливался с фоном. Определенная «необычность» сотрудника правоохранительных органов в этом плане с чувством меры, конечно, и при учете психологических особенностей объекта поможет привлечь его внимание.

Непроизвольное внимание объекта может быть привлечено к лицу, которое в данный момент как бы входит в сферу действия его доминирующих потребностей. Известно, что люди в каждый момент времени переживают разнообразные потребности. Соответствующий этим потребностям раздражитель (в данном случае сотрудник правоохранительных органов) приобретает для объекта известную значимость, и он обращает на него свое внимание.

Отсюда видно, что в целях привлечения внимания интересующего лица работник правоохранительного органа должен точно определить, чего хочет объект, и действовать в соответствии с его желаниями.

При восприятии внимание людей непроизвольно приковывается также тем, кто обладает авторитетом или, наоборот, у кого он отсутствует. В первом случае это внимание будет иметь положительную окраску, во втором – отрицательную. Однако во всех случаях непроизвольное внимание объекта будет положительным, если сотрудник правоохранительных органов проявит со своей стороны расположение к объекту. В процессе общения действует закон реципрокности (взаимной отдачи).

Если мы будем смотреть на людей только как на средство достижения своих целей, то ничто не сможет помочь нам понять этих людей и привлечь их внимание к себе. В практике оперативно-розыскной деятельности дружеское и заботливое отношение к интересующему лицу можно изобразить, используя положения системы Станиславского К.С., смысл которых заключается в осуществлении определенных физических действий. Это могут быть определенные телодвижения, жесты, высказывания и т.д. Очень важен здесь вовремя и к месту сказанный комплимент. Нередко комплимент смешивают с лестью. Лестя прямолинейна, проста и понятна. Она не побуждает того, к кому обращена, к размышлению, к догадке. Комплимент же таит в себе нечто скрытое, недосказанное, побуждающее тех, к кому он адресован к раздумью. Если лесть однозначна и всеми воспринимается одинаково, то комплимент предполагает различные толкования. Фраза «Как Вы милы!» – это лесть! А фраза «Понятно, почему Ваш муж всегда стремится домой!» – это комплимент.

Комплимент, привлекающий внимание собеседника к человеку, сказавшему его, должен выглядеть искренним, небанальным и отвечать потребностям и интересам собеседника. Предположим, что мы оказались в доме интересующего лица. Как сделать комплимент? Сказать: «Какой прекрасный дом!» – этого мало. Надо искренне восхищаться, скажем, фасадом, формой окон и дверей, планировкой и т.д. Затем непременно следует выразить, например, предположение о том, как приятно в таком доме жить, трудиться и т.п. Таким образом, сам комплимент, его искренность привлекают внимание объекта заинтересованности. Обращение к потребностям и интересам интересующего лица фиксирует комплимент в его памяти и возбуждает интерес объекта к собеседнику.

Список литературы:

- 1 Щепанский Я. *Элементарные понятия социологии.* – М., 1969. – С. 113
- 2 Чуфаровский Ю.В. *Юридическая психология.* – М., 1991. – С. 74
- 3 Губин А.В., Чуфаровский Ю.В. *Общение в нашей жизни.* – М., 1992. – С. 48
- 4 Чуфаровский Ю.В. *Общение: наука и культура.* – Ташкент, 1985. – С. 37-38
- 5 Бодалаев А.А. *Формирования понятия о другом человеке как личности.* – Л., 1970. – С. 20-21

Кусаннова А. К.

к.ю.н, доцент, aiman_kusainova@mail.ru

Нургалиев Б. М.

д.ю.н, профессор,

Уалиев К. С.

д.ю.н., профессор, Академия «Болашак», г. Караганда,
Южно-Уральский государственный университет, г. Челябинск, Россия,

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЫ БОРЬБЫ С НАРКОПРЕСТУПНОСТЬЮ (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ)

На современном этапе развития общества комплексные программы профилактики правонарушений являются важнейшей составной частью национальной государственной политики. Одним из основных направлений национальной государственной политики является борьба с наркоманией и наркобизнесом, которая реализуется с помощью принимаемых правительством программ профилактики преступности, помимо обычной практики правоохранительных органов. Разработка таких программ основывается на принципах комплексного и системного подхода к организации профилактических мероприятий, суть которых заключается в использовании всех методов для борьбы с наркоманией и наркобизнесом. Для получения ощутимых результатов превентивных программ необходимо их соответствующее финансирование. В связи с этим важна не только эффективность криминологическая, но и экономическая. Государство должно получать положительные эффекты от инвестирования в профилактическую правоохранительную деятельность, которые выражаются в виде: понижения уровня наркомании и наркобизнеса, как в период реализации программы, так и в продолжительном периоде времени, после ее окончания; снижения расходов на правоохранительную деятельность и др.

Одной из главных составляющих государственной политики Казахстана является профилактика потребления наркотиков и противодействие незаконному обороту наркотиков. В числе социальных явлений, отличающихся особо значимыми негативными последствиями для общества, сегодня с полной уверенностью можно назвать наркотизм, который представляет собой социальное явление, связанное с незаконным перемещением и распространением наркотических средств и психотропных веществ, с их появлением и существованием в потребительском обороте товаров и услуг [1, с. 6].

Разработка профилактических программ в Казахстане ведется постоянно. В 2000 году Президент Н. Назарбаев в своем Послании народу поручил «Правительству разработать и внедрить в каждой области программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом, в бюджете каждого региона

предусмотреть средства на финансирование этих программ». [2] В этот период Президент и Правительство приняли и утвердили несколько Программ по борьбе с наркоманией и наркобизнесом. Одной из последних была принята «Программа борьбы с наркоманией и наркобизнесом на 2012-2016 гг.». Цель этой Программы: совершенствование формируемой системы государственного и общественного противодействия наркомании и незаконному обороту наркотиков в Республике Казахстан.

Задачи программы:

1. Совершенствование системы профилактики, лечения наркомании и развитие системы реабилитации наркозависимых лиц.
2. Пресечение незаконного оборота наркотических средств посредством укрепления механизма противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров.
3. Укрепление международного сотрудничества в области контроля незаконного оборота наркотиков и злоупотребления ими.

Расходы, связанные с преступностью в казахстанском обществе являются значительными, на 2012-2016 годы в бюджет заложены 1 трлн.920 млрд. тенге [3]. В республике и на международном уровне действует широкий спектр программ по профилактике наркопреступности, которые направлены на сокращение вероятности совершения преступлений в дальнейшем. Стратегия этих программ определяется необходимостью выработки на государственном и международном уровне системного и комплексного подхода к решению проблемы профилактики правонарушений, а также финансовой и технической поддержки принимаемых мер по укреплению потенциала в этой области. Значимость программ по профилактике наркомании и наркобизнеса нельзя не признавать, т.к. предупреждение наркопреступности способствует общественной безопасности, достижению социальной справедливости и способствует устойчивому развитию государства [4]. Криминологи считают, что предупреждение преступности является одним из наиболее эффективных способов борьбы с ней [5]. Это является актуальным, поскольку пре-

ступность как общественное явление причиняет как прямой вред обществу, так и косвенный вред, который выражается в затратах по обеспечению деятельности правоохранительных органов, судебных расходов, затрат на уголовно-исполнительную систему и др. Интенсивное развитие общественных наук привело к пониманию понятия «предупреждение преступности» как комплекса экономических, социальных, воспитательных, правовых мероприятий, которые направлены на минимизацию преступности, ресоциализацию потенциальных правонарушителей. Изучая профилактику правонарушений как целенаправленную деятельность государства и общества нельзя умалять значение экономических затрат и выгод от реализации таких мероприятий.

Научная общественность и правоохранительные органы признают, что положительный эффект от программы профилактики преступности зависит от ее качественной проработки до принятия с учетом всех достижений науки и техники, полноценных фискальных вложений и фактических данных о состоянии преступности. [6]. В основе программ лежат систематизированные фактические данные и оценка их эффективности в достижении намеченных результатов, таких как степень сокращения в будущем преступности и виктимизации, а также позитивные изменения в поведении, социальных возможностях лиц с высокой степенью риска (неблагополучные семьи, ранее осужденные и др.). Убедительные доказательства эффективности программ подтверждаются не только показателями снижения уровня преступности и потенциальными социальными выгодами, но также финансовой выгодой. Финансовая выгода выражается в том, что существует закономерное ожидание отдачи от инвестиций вложенных в программу путем сокращения затрат связанных с преступностью.

Работа по оценке экономической эффективности программ профилактики наркопреступности в зарубежных странах проводится уже давно. Более того, разработаны специальные модели, которые широко используются государственной законодательной властью. Например, в США Вашингтонским государственным институтом общественной политики (Washington State Institute for Public Policy, WSIPP) создана модель «cost-benefit» (затраты - выгоды), которую они успешно применяют для простого способа оценки затрат и выгод от проектов по предупреждению преступности, чтобы определить, стоит ли реализовывать проект в дальнейшем [7]. В Австралии анализ результативности и эффективности программ по профилактике осуществляется Австралийским институтом криминологии при Правительстве Австралии [8].

Зарубежные ученые большое уделяют внимание вопросам изучения проблем затрат и выгоды программ профилактики наркопреступности:

Miller, T.R., and Hendrie, D. (2005) [9]. Werthamer L & Chatterji P (1998) [10]. Apsler, R. (1991) [11]. Andrew S. Rajkumar & Michael T. French (1997) [12.]

Комплексное исследование вопросов затрат и выгод по профилактике преступности, а также разработке методологии оценки ее эффективности осуществлено следующими авторами: Roman, J. and Farrell, G. (2002) [13]; W. Greenwood, Ph.D [14]; Daniel P. Mears (2010) [15] и др.

Научные исследования показывают важность разработки программ профилактики. Анализ указанных работ показал, что для правительств крайне важно разрабатывать государственные программы профилактики. Все без исключения авторы отмечают необходимость проведения анализа реализации профилактических программ и мероприятий, способных оказывать сдерживающее влияние на рост преступности, несмотря на высокую стоимость таких исследований (Roman, J. and Farrell, G. (2002) [13], W. Greenwood, Ph.D; [14] Daniel P. Mears (2010)) [15]. Главной задачей исследования авторы называют выявление эффективности профилактических программ и действий как в экономическом, так и в криминологическом смысле. Большинство исследований основывается на методе анализа затрат и выгод. (Daniel P. Mears (2010) [15]. Интерес представляют методы экономико-математического моделирования, эконометрика. То есть, учитываются финансовые затраты на разработку и принятие программ, их реализацию. Кроме того, используется основной криминологический метод, именуемый методом статистического анализа. Здесь учитываются статистические данные о зарегистрированных преступлениях за равные периоды времени до введения в действие программ профилактики и после их завершения. Используемые методы показали, что даже минимальные средства направленные на предотвращение преступности приводят к ее снижению.

Одним из методов определения результативности программ профилактики ученые называют метод дисконтирования будущих выгод. Суть которого заключается в оценке эффективности путем расчета дисконтированной стоимости финансовых выгод, ожидаемых от снижения преступности в будущем Roman, J. and Farrell, G. (2002). [13]

Вышеназванные исследования внесли значительный вклад в понимание процессов профилактики преступности. Накопленный опыт создания и внедрения программ профилактики позволил провести научную оценку их воздействия и выявить проблемы, связанные с их эффективностью. Основными ошибками, используемыми учеными для оценки программ профилактики является то, что исследователи обычно придерживаются взгляда, что все программы обеспечивают одинаковую помощь всем вовлеченным в них. Поэтому оцениваются лишь окончательные результаты, тогда как

сам процесс, оказывающий влияние на применение или другие элементы вмешательства, могут иметь не меньшее влияние на ее эффективность.

Казахстанские национальные научные исследования эффективности программ профилактики, к сожалению, на данный момент не проводятся. За исключением оценки, проводимой Счетным комитетом Республики Казахстан [16].

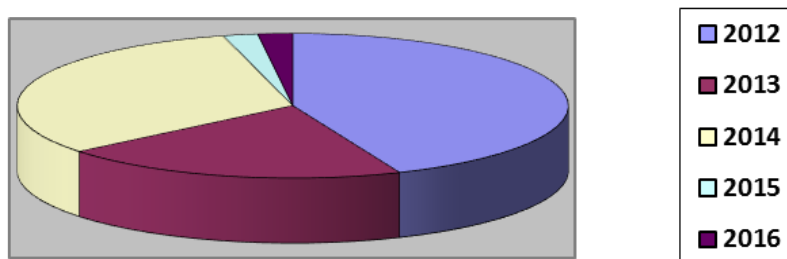
Определить экономическую эффективность программ по снижению правонарушений довольно трудно. Только имея достаточное количество данных, появляется возможность проверки влияния программы на будущее преступное поведение. Некоторые программы могут иметь много результативных данных, но они могут быть недоступны для исследователей и общественности, что не позволяет произвести их независимую оценку. Не известно, проводилась ли оценка программ в Министерстве внутренних дел или иных заинтересованных ведомствах. Не имея результатов специализированной оценки, проведенной МВД или Счетным комитетом довольно сложно провести анализ оценки влияния программ по профилактике правонарушений на преступность в Казахстане.

Анализ может производиться по нескольким направлениям. Одним из вариантов является расчет эффективности программы на момент ее действия, например, анализ затрат и выгод на период действия программ. В этом случае программы оцениваются по их влиянию на снижение преступности в период их реализации. Другим направлением анализа, имеющим гораздо большее значение, является анализ результативности программ в

будущем. Программы должны иметь пролонгированный эффект (как долго будет продолжаться действие мероприятий программ после их окончания). Для такого анализа необходимо в течение последующих десяти лет после окончания программ осуществлять мониторинг по целевым индикаторам программ. Экономической эффективностью программы является результативность программы по снижению риска совершения правонарушений в будущем. Имея доступные количественные данные предоставляется возможность произвести оценку программ профилактики правонарушений. Для получения наиболее полной картины имеют значение и текущие оценки, более того, это позволит увидеть динамику уровня эффективности во времени.

Осуществление программ предполагает наличие финансирования. Финансовое обеспечение программ в республике осуществляется за счет средств государственного бюджета. На реализацию Программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2012 - 2016 годы требуется финансирование в сумме 7 млрд. 480 млн. 792 тыс. тенге, в том числе из средств республиканского бюджета 6 млрд. 616 млн. 778 тыс. тенге, соответственно по годам: в 2012 году – 3 млрд. 089 млн. 148 тыс. тенге, в 2013 году – 1 млрд. 316 млн. 431 тыс. тенге, в 2014 году – 2 млрд. 211 млн. 199 тыс. тенге, из средств местного бюджета 864 млн. 014 тыс. тенге, по годам: в 2012 году – 178 млн. 981 тыс. тенге, в 2013 году – 208 млн. 386 тыс. тенге, в 2014 году – 171 млн. 999 тыс. тенге, в 2015 году – 152 млн. 093 тыс. тенге, в 2016 году – 152 млн. 555 тыс. тенге [28].

Диаграмма 1. Распределение финансовых средств на обеспечение Программы борьбы с наркоманией и наркобизнесом в Республике Казахстан на 2012 - 2016 годы (млн. тенге).

Общая стоимость программы складывается из суммы всех финансовых вложений в программы профилактики, которые включают административные расходы, капитальные затраты и косвенные расходы.

Одним из результатов программы является то, насколько сократилось количество правонаруше-

ний благодаря реализации программы и связанные с этим выгоды в виде улучшения социальных отношений и др.

Список использованной литературы:

1. Абдиров Н. М. Уголовно-правовые меры

борьбы с наркотизмом и наркобизнесом в Казахстане. Система и функции правоохранительных органов Республики Казахстан: проблемы и перспективы. – Караганда, 1996 год.

2. Послание Президента страны народу Казахстана 24 октября 2000 года «К свободному, эффективному и безопасному обществу» / Информационно-правовая система нормативных правовых актов «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/K000002000

3. Кабмин увеличит расходы на охрану общественного порядка и обеспечение безопасности https://www.interfax.kz/?lang=rus&int_id=quotings_of_the_day&news_id=4867

4. Двенадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию. Сальвадор, Бразилия. 12-19 апреля 2010 г. // www.un.org/ru/conf/crimecongress2010/

5. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2005. С. 265; Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А.И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2007. С. 437; Криминология. М., 1979. С. 123; Курганов С. И. Криминология. М., 2007. С. 80.

6. Welsh, B.C. (2007). "Science and politics of early crime prevention: The American experience and directions", *IPC Review*, 1, 161-192.

7. www.wsipp.wa.gov/

8. Кум Доссетор. Cost-benefit analysis and its application to crime prevention and criminal justice research. AIC Reports Technical and Background Paper 42. 2011. www.aic.gov.au/media_library/publications/tbp/tbp042/tbp042.pdf.

9. Miller, T.R., and Hendrie, D. (2005). How should governments spend the drug prevention dollar: A buyer's guide. In: Stockwell, T., Gruenewald, P., Toumbourou, J., and Loxley, W., eds. Preventing

harmful substance use: The evidence base for policy and practice. Chichester, England: John Wiley & Sons. pp. 415–431.

10. Werthamer L & Chatterji P (1998). Preventive Intervention Cost-Effectiveness and Cost Benefit. Literature Review. Published online by NIDA (National Institute on Drug Abuse): <http://165.112.78.61/HSR/dapre/WerthamerPreventive.htm>

11. Apsler, R. (1991). Evaluating the cost-effectiveness of drug abuse treatment services. In Economic Costs, Cost-Effectiveness, Financing, and Community-Based Drug Treatment, National Institute of Drug Abuse Research Monograph Series 113, U.S. Department of Health and Human Services, Rockville, MD, pp. 57–66.

12. Andrew S. Rajkumar & Michael T. French (1997) Drug abuse, crime costs, and the economic benefits of treatment.

13. ROMAN, J. and FARRELL, G., 2002. Cost-benefit analysis for crime prevention: opportunity costs, routine savings and crime externalities. IN: N. Tilley (Ed.) Evaluation for Crime Prevention, Crime Prevention Studies, 14, pp. 53-92.

14. Peter W. Greenwood, Ph.D. Cost-Effective Violence Prevention Programs: A Guide to Current Knowledge and How to Use it // www.familyimpactseminars.org/s_mifis03c03.pdf

15. Daniel P. Mears. American Criminal Justice Policy: An Evaluation Approach to Increasing. Cambridge University Press. 321 p.

16. Счетный комитет РК отмечает низкую эффективность Программы профилактики правонарушений и борьбы с преступностью // www.inform.kz/rus/article/2261389; Счетный комитет: Подведены итоги оценки реализации программ профилактики правонарушений и обеспечения безопасности дорожного движения // www.nomad.su/?a=3-201408040023

Уакасов Досжан Асулбекович

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова

Туяков Елдос Есенкулович

Старший преподаватель кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова

О ПРОГНОЗИРОВАНИИ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Резюме: В данной статье рассматривается понятие и сущность прогнозирования в процессе борьбы с преступностью. Исследуется его понимание с позиций различных отраслей науки. Всесторонне изучаются элементы предмета прогнозирования в борьбе с преступностью, выделяются их наиболее распространенные. Анализируя мнения известных ученых в данной области, автором предлагаются четыре формы юридического прогнозирования, составляющих вполне единую систему прогнозирования в целом.

Түйін: Аталмыш мақалада қылмыстылыққа қарсы күрес үдерісіндегі болжамдаудың түсінігі мен мәні қарастырылады. Оның сан қилы ғылым саласының тарапынан түсінілуі зерделенеді. Қылмыстылыққа қарсы күрестегі болжамдау затының элементтері жан-жақты оқып-білінеді, олардың ішіндегі неғұрлым көп таралғандары жекеленеді. Осы саладағы белгілі ғалымдардың ой-пікірлерін талдай келе, автормен жалпы болжамдаудың айтарлықтай біртұтас жүйесін құрайтын құқықтық болжамдаудың төрт нысаны ұсынылады.

Summary: In this article considered the concept and essence of prognostication of process of fight against criminality. Its understanding investigated from positions of various branches of science. Prognostication subject elements in fight against crime are comprehensively studied, there is distinguished most widespread. Analyzing opinions of famous scientists in this area, offered an author the four forms of legal prognostication making quite uniform system of prognostication in the whole.

К решению задач прогнозирования в сфере борьбы с преступностью имеют отношение многие отрасли правовой науки – уголовное право, криминология, уголовно-исполнительное право, уголовно-процессуальное право, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность и другие. Однако каждая из них разрабатывает свой частный прогнозный аспект, определенную сторону этой большой и сложной социально-правовой проблемы.

Здесь закономерно возникает вопрос, в рамках каких научных отраслей, в структуре каких научных дисциплин должны исследоваться и разрабатываться вопросы прогнозирования в

сфере борьбы с преступностью?

Исходя из сложившихся в теории и практике подходов к подобного рода проблемам их реализация возможна в следующих трех вариантах.

Во-первых, общие проблемы прогнозирования в сфере борьбы с преступностью могут разрабатываться всеми специальными науками, исследующими тот или иной социально-правовой аспект этой борьбы. Однако очевидно, что такой подход объективно предполагает дублирование в прогнозных исследованиях одних и тех же вопросов разными науками уголовно-правового цикла, что в свою очередь требует сводить получаемые прогнозные результаты в общую систему, а это можно сделать в рамках либо одной науки, либо автономно, но в комплексе. На сегодня, как известно, решить такую задачу не может ни одна известная нам отрасль юридического прогнозирования.

Во-вторых, общие проблемы прогнозирования в сфере борьбы с преступностью можно отнести к предмету какой-то одной юридической науки или виду прогнозирования, например, криминологии (криминологическому прогнозированию) или уголовному праву (уголовно-правовому прогнозированию). Но это приведет к искусственному расширению предмета названных научных отраслей, а также к упущению ряда значимых для сферы борьбы с преступностью объектов прогнозных исследований и, следовательно, к получению ограниченных результатов при исследовании отношения общества и государства к преступному. Более того, включение комплекса общих проблем прогнозирования в сфере борьбы с преступностью в предмет какого-то одного направления юридического прогнозирования приведет если не к вытеснению из него частных проблем, то обязательно к деформации данного предмета в силу ограниченных возможностей отраслевого прогнозирования в их разрешении.

В-третьих, учитывая вышеназванные последствия, рассматриваемые проблемы юридической прогностики в сфере борьбы с преступностью необходимо изучать в комплексе, благодаря чему предмет исследования будет достаточно широким, и включать в себя все общие вопросы борьбы с преступностью, независимо от вида и отрасли прогнозирования. В данном случае действительным аргументом в пользу необходимости

комплексного подхода к прогнозированию борьбы с преступностью является наличие таких потребностей, которые не может удовлетворить – не изменив своему предмету – ни одно из существующих направлений юридической прогностики.

Известно, что отдельные элементы предметной области прогнозирования в сфере борьбы с преступностью самостоятельно изучаются такими научными отраслями, как криминология и уголовное право, а в некоторой, обеспечивающей части такими как уголовно-исполнительное, уголовно-процессуальное право, криминалистика и др. Однако степень теоретической разработанности этих отраслей юридической прогностики заметно отличается друг от друга. К примеру, если криминологическое и уголовно-правовое прогнозирование достаточно развиты, имеют теоретические основы [1], то уголовно-исполнительное (пенитенциарное), уголовно-процессуальное, криминологическое, оперативно-розыскное прогнозирование в настоящее время не имеют таких теоретических и методологических основ за исключением отдельных научных разработок [2].

Более того, в сфере борьбы с преступностью эти отрасли юридического прогнозирования до сих пор комплексно и системно не применяются, и исторически так сложилось, что социальными проблемами криминализации больше занимались криминологи, а правовыми аспектами этих же проблем – специалисты уголовного права и процесса. Между тем, и в уголовном, уголовно-исполнительном, уголовно-процессуальном праве и в криминологии можно выделить несколько принципиальных направлений, которые одновременно являются предметом исследования и тех и других наук, особенно если это касается сферы борьбы с преступностью. Это изучение видов преступлений, преступности, ее причин, правоприменительной деятельности судебно-следственных органов, мер криминологической профилактики и др., что, в свою очередь, составляют предмет криминологии [3].

Иначе говоря, и криминология и уголовное право, а с точки зрения обеспечения, и уголовно-исполнительное и уголовно-процессуальное право исходят из одной и той же триады криминальной стихии – правонарушение, правонарушитель, наказание. Если к предмету уголовного права добавить еще и прогностическую составляющую, то это приведет к его расширению, что, в свою очередь, неизбежно повлечет за собой изменение предмета криминологии, параметры которой в настоящее время определяются изучением преступности, ее причин, личности правонарушителя, путей и средств предупреждения преступности и мер эффективного воздействия на преступность.

В свою очередь выделение из предметов вышеназванных наук прогностической составляющей приведет, а в настоящее время привело, к их автономизации, дисбалансу уровня теоретической разработанности, дублированию в прогнозах одних и тех же криминальных объектов и т.п. Этого можно было бы избежать, если бы в самом начале развития юридической прогностики были бы определены ее сферы. Выделение сферы борьбы с преступностью, как это сделано в настоящем исследовании будет определять и те отрасли юридического прогнозирования, предметы которых непосредственно регулируют общественные отношения в этой сфере, а использование при этом комплексного подхода будет интегрировать в ней отраслевые направления прогностики, которые одновременно будут автономизироваться от соответствующих наук, не в ущерб расширению их предметов.

Этими отраслями юридического прогнозирования в сфере борьбы с преступностью, в первую очередь, будут криминологическое и уголовно-правовое прогнозирование, – наиболее разработанные в теоретическом и прикладном аспектах, а их наполнение прогнозными исследованиями в области уголовно-исполнительного права и уголовно-процессуального права будут полностью отражать предмет и интересы прогнозирования в сфере борьбы с преступностью. Иными словами, предмет прогнозирования в сфере борьбы с преступностью будут составлять предметы криминологического, уголовно-правового, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального прогнозирования, взятые в комплексе и системе.

В связи с тем, что ранее подобные комплексные научно-прикладные изыскания не велись, могут возникнуть некоторые затруднения, связанные с единообразным пониманием существующих в отраслевых прогнозах феноменологических и иных понятий, в которых эти понятия трактуются по-разному. Это связано, прежде всего, с тем, что содержание понятия и предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью складывается из содержания основных элементов дефиниций вышеназванных четырех отраслей юридического прогнозирования, базисные признаки которых, по сути, тождественны друг другу.

По мнению М.П. Клейменова, уголовно-правовое прогнозирование всегда криминологическое-правовое и слитность этих видов прогнозирования обусловлена тем, что уголовно-правовые и уголовно-процессуальные нормы есть реакция общества на опасные социальные отклонения. Следовательно, предвидение изменений в их развитии влечет за собой составление прогноза о внесении целесообразных правовых коррективов [4].

Таким образом, одни и те же основные

элементы предметов криминологического, уголовно-правового, пенитенциарного и уголовно-процессуального прогнозирования, в комплексе, образуют, собственно, предметную область прогнозирования в сфере борьбы с преступностью. Отсюда прогнозирование в сфере борьбы с преступностью представляет собой специфическую отрасль юридического предвидения и заключается в научно-практическом, комплексном, систематическом исследовании перспектив развития преступности (преступного социума, его группировок и типологий), уголовно-го, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального права, а также их источников. Поэтому в предметную область прогнозирования в сфере борьбы с преступностью включаются такие общие теоретические и практические проблемы как: выявление и предсказание объективных процессов, тенденций, закономерностей и взаимосвязей преступности в будущем с учетом всех ее внутренних и внешних связей; предвидение появления и развития уголовно-правовых отношений, необходимости их регулирования нормами уголовного права, и обеспечения их соответствующими процедурами, следовательно, прогноз реформирования (совершенствования) уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального законодательства с прогнозом последствий такого реформирования, в том числе результатов правореализации; определение перспективных стратегических, тактических и практических направлений эффективной борьбы с преступностью.

В свою очередь, отнесение к предмету прогнозирования в сфере борьбы с преступностью концепции борьбы с преступностью, предполагает включить в него (в предмет) и некоторые другие, не менее важные и необходимые элементы футурологического порядка. И следующим таким элементом предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью, причем материальным в тесном смысле этого слова, будет являться предвидение потребностей общества и государства в необходимом и достаточном правовом регулировании общественных отношений в сфере борьбы с преступностью в т.ч. прогноз их развития, динамики и качества изменений.

Этот элемент в настоящее время становится все более существенным фактором государственной деятельности, что связано с комплексом объективных и субъективных причин:

Во-первых, в период перехода общества от одного состояния к другому неизбежен рост преступности, а, следовательно, усиление внимания граждан и органов власти к этой проблеме.

Во-вторых, неблагоприятные изменения претерпевают не только количественные, но и качественные характеристики преступности:

появляются и распространяются ее новые виды, представляющие повышенную общественную опасность.

В-третьих, органы, осуществляющие борьбу с преступностью и органы политического руководства страны, все более осознают недостаточность и неэффективность использования в борьбе с преступностью традиционных подходов, связанных с переносом центра тяжести решений на тактический, эмпирический уровень, с использованием метода «проб и ошибок», реагированием на новые кримиогенные факторы уже после того, как они набрали силу.

Любое отраслевое юридическое предвидение в подобных случаях выходит за рамки какой-то одной системы и требует учета результатов анализа общесоциальных (исторических, экономических, политических, демографических и др.), социально-психологических и личностных факторов, которые в совокупности определяют особенности правового регулирования борьбы с преступностью. Рассматриваемый элемент (как и все другие) необходимо анализировать, исследовать и прогнозировать комплексно – в криминологическом, уголовно-правовом, пенитенциарном и уголовно-процессуальном аспекте.

Другим основным элементом предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью будет являться предвидение проблем законодательного регулирования борьбы с преступностью, в т.ч. прогнозирование развития уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального законов, их системы, составных частей, институтов и норм.

Известно, что одним из принципов правотворчества является принцип научной обоснованности нормативно-правовых актов. Суть его состоит в том, чтобы проект закона был подготовлен с учетом имеющихся научных достижений в соответствующей отрасли права и других юридических науках. Данный принцип предполагает привлечение ученых-юристов к подготовке концепции и текста проекта нормативно-правового акта, а также к проведению исследований, направленных на выявление передового правотворческого опыта, составление прогноза эффективности действий, проектируемых норм права и экспертизы проекта [5].

Сказанное позволяет определить прикладное значение прогнозирования законодательной деятельности в сфере борьбы с преступностью:

Во-первых, такое прогнозирование может дать возможность получения научно-обоснованной оценки наличия взаимовлияющих сложных социально-правовых явлений, обуславливаемых функционированием всех видов преступности, что чрезвычайно трудно осуществить на уровне повседневного эмпирического наблюдения.

Во-вторых, прогнозирование законодательной деятельности обеспечивает тот необходимый уровень эффективной правотворческой деятельности в сфере борьбы с преступностью, который желательно было бы обеспечить в процессе организации этой борьбы на перспективный период.

В-третьих, прогнозирование законодательной деятельности является обеспечивающим элементом при выработке положений уголовной политики.

К следующему элементу, входящему в предметную область прогнозирования в сфере борьбы с преступностью относится предвидение последствий прогнозов уголовно-правового порядка – криминализации и декриминализации последствий целенаправленного воздействия на преступность в рамках осуществляемой уголовной политики.

Иными словами, данный элемент предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью включает в структуру последствий прогноза целый блок тесно взаимосвязанных явлений, каждый из которых является самостоятельным элементом общего понятия предмета уголовно-правовой футурологии:

а) криминологические последствия – это предполагаемые изменения в динамике, структуре, общественной опасности преступности и преступления; уровень латентности данного вида посягательства при введении или усилении уголовной ответственности; распространенность определенных действий при смягчении наказания за деяние и исключение его из круга преступных;

б) уголовно-правовые последствия прогнозов – это увеличение или изменение показателя судимости; возрастание или снижение предупредительной роли уголовного закона; в какой степени и каким образом будет проявляться регулятивная функция конкретно взятой уголовно-правовой нормы;

в) пенитенциарные последствия прогнозов – это изменение соотношения видов наказаний и, соответственно, наполняемости мест лишения свободы; возможности трудовой и иной полезной занятости осужденных с учетом их квалификации; динамика типологических признаков личности осужденных; изменение социальных характеристик личности правонарушителя, динамики его типов; изменения характеристик объектов социальной профилактики;

г) уголовно-процессуальные последствия прогнозирования – это динамика негативизмов в работе дознавателей, следователей, прокуроров, судей в связи с трансформацией показателей нагрузки на субъектов уголовно-процессуальной деятельности; изменение качественных характеристик процессуальных действий и, наконец,

ожидаемые результаты процессуальной деятельности.

К последствиям прогнозирования, наряду с вышеперечисленными, можно отнести и другие последствия. Например, говоря о последствиях прогноза изменения уголовного законодательства, совершенно справедливо дополнить эту группу не только такими последствиями, как политические, экономические, социально-демографические, социокультурные, социально-психологические и другие, но и медицинские, психологические, психические, педагогические и иные, требующие для своего решения, опять же, комплексного использования достижений различных отраслей знаний.

Очередным элементом, входящим в предмет прогнозирования в сфере борьбы с преступностью, будет являться предвидение правоприменительной практики через призму правореализации и ее эффективности.

Указанный элемент сложен как по своей структуре, так и по содержанию, что порождает значительное количество проблем, как в юридической науке, так и в юридической практике. Взять хотя бы то обстоятельство, что самое сложное в любой деятельности, в т.ч. и прогностической – это определить критерии эффективности этой деятельности; иными словами, разработать критерии оценки той или иной работы, например, сотрудников органов внутренних дел по конкретным направлениям борьбы с преступностью или оценить их правовую культуру. Подобное решение требует достаточно длительного прогнозного анализа, а практические рекомендации футурологов по данной проблеме могут и игнорироваться руководителями правоохранительных структур, к примеру, в силу инерционности и консервативности мышления, а также по другим причинам.

К предметной области прогнозирования в сфере борьбы с преступностью можно отнести элемент прогноз правовых последствий преступления и личности правонарушителя, исполнения наказания, эффективности пенитенциарной политики государства. Исследуя здесь правовые последствия преступления и личности осужденного, мы выявляем информацию, необходимую для постоянной верификации прогнозов уголовно-правового и криминологического характера.

Следующий элемент предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью направлен на исследование перспектив развития наук уголовно-правового цикла. Это, как мы уже отмечали, относится к науке уголовного права, криминологии, уголовно-исполнительному праву и уголовному процессу. Конечно, желательно было бы подобное исследование проводить комплексно, в рамках одной науки. На наш взгляд, это может быть наука уголовного права, из системы которой

«произошли» все вышеперечисленные отраслевые направления. Но это может быть и специальная теория, и учебная дисциплина. Например, «Прогнозирование в борьбе с преступностью», «Уголовно-правовая футурология» и т.д.

Конечно, выделение отдельных элементов предметной области прогнозирования в сфере борьбы с преступностью во многом условно. Соотношение границ между входящими в нее научными предвидениями становится явным, когда подвергаются анализу каждые отдельные элементы исследуемых криминологических, уголовно-правовых, пенитенциарных и уголовно-процессуальных аспектов прогнозирования. В этом случае выявляется их тесная связь и взаимопроникновение с другими компонентами рассматриваемого предмета, их сложное переплетение.

Это и понятно, так как уголовно-правовая футурология – это системно-комплексное юридическое прогнозирование, включающее в себя одновременно и в определенном соотношении все вышеперечисленные элементы научного предвидения в сфере борьбы с преступностью.

Прогнозирование в борьбе с преступностью (уголовно-правовая футурология) – это единая научная проблема, а его предмет – это системный комплекс социально-правовых явлений, подлежащих исследованию. Одновременно системный, комплексный и целостный характер предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью предопределяет относительную условность его разделения.

Прогнозирование в сфере борьбы с преступностью должно стать инструментом, интегрирующим научные знания самого широкого спектра в области социально-правовых отношений, связанных с преступностью и воздействием на нее. Такой процесс будет эффективным и конструктивным при условии социологизации юридического мышления, ориентации на анализ криминологических, уголовно-правовых, уголовно-исполнительных и уголовно-процессуальных явлений в социальном контексте.

Вышеназванные прогнозы и выводы по ним в своем единстве будут являться той информацией, которая нужна для разработки уголовной политики государства. Именно через непосредственное участие в выработке стратегии и тактики борьбы с преступностью, через деятельный характер прогнозирования в сфере борьбы с преступностью обретает истинный смысл. Когда речь идет о борьбе с преступностью, теряет свое значение деление предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью на криминологию, уголовное и уголовно-исполнительное право, уголовный процесс.

Прогноз в сфере борьбы с преступностью мыслим только по отношению к изменяющемуся

социально-правовому объекту; принципиально неверно исследовать криминологические, уголовно-правовые, уголовно-исполнительные и уголовно-процессуальные предписания вне практики их применения. В связи с этим отметим два обстоятельства:

- во-первых, успех всякой деятельности, основанной на прогнозировании, зависит не только от обоснованности, достоверности и точности предсказания, но и от способности органов государственной власти воспринять прогноз. Поэтому связь теории с практикой требует постоянного уточнения прогнозов, ибо в процессе деятельности людей их инициатива и творчество вносят в жизнь элементы нового, которые существенно влияют на прогноз;

- во-вторых, в связи с тем, что прогнозы предполагают возможность появления нового в будущем, за пределами предсказания могут оказаться не только «случайности», но и нечто более важное, например, закономерности.

Характеристика предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью является важным этапом его научной разработки. Этот этап заключается в описании общих направлений изучения проблемы, которую необходимо разрешить.

Таким образом, мы можем сделать вывод о том, что прогнозирование в сфере борьбы с преступностью имеет вполне стройную, логичную систему, которую составляют объединенных между собой четыре вида взаимообусловленных, взаимопроникающих, неразрывных форм юридического прогнозирования:

1. Криминологическое прогнозирование в структуре прогнозирования в сфере борьбы с преступностью представляет собой:

а) прогнозирование преступности с учетом всех их внутренних и внешних связей;

б) прогнозирование развития системы органов, осуществляющих борьбу с преступностью;

в) прогнозирование результатов работы органов, осуществляющих борьбу с преступностью, рассчитанной на перспективу и прогнозирование результатов выполнения планов, исхода процесса управления – все то, что называется «прогнозом стратегии»;

г) прогнозирование перспектив развития самих прогностических исследований, масштабов и темпов этой работы (сюда входит определение потребностей прогнозов, специальных лабораторий, отделов, институтов, техники, кадров и т.д.).

2. Уголовно-правовое прогнозирование сводится к прогнозу перспектив развития явлений, изучаемых наукой уголовного права:

а) нормотворческая и правоприменительная деятельность;

б) уголовный закон, его социальная обусловленность и эффективность;

в) проблемы совершенствования уголовного законодательства, практика его применения;

г) уголовно-правовая концепция и доктрина, в т.ч. и различных правовых систем и государств.

3. Уголовно-процессуальное прогнозирование можно обозначить как предвидение изменения норм соответствующей отрасли права, тенденций процессуальной деятельности всех правоприменительных органов, закономерностей развития уголовно-процессуальных отношений, возникающих между их субъектами и участниками, раскрытия преступлений, розыска и изобличения лиц, обвиняемых в их совершении, перспектив расследования уголовных дел («доведения их до суда» либо прекращение по тем или иным основаниям и т.п.); прогнозирование предполагаемого ущерба от преступления и его возмещение.

4. Пенитенциарное прогнозирование является продолжением уголовно-правового, исходя из «двухидейности» уголовного права – преступления и наказания, и заключается в предвидении:

а) эффективности существующих видов наказания, практики их назначения;

б) правовых последствий преступления и личности осужденного;

в) первичной и рецидивной преступности среди осужденных;

г) перспектив правового регулирования исполнения всех наказаний и иных мер уголовно-правового характера.

По нашему мнению, в силу объективных причин основную прогностическую деятельность должны проводить органы внутренних дел, в которых необходимо сформировать прогнозные подразделения со штатными футурологами. Там же сосредотачивается вся необходимая информация для действенного прогнозирования в сфере борьбы с преступностью и сами прогнозы, а также прогнозные технологии. Теория вырабатывает для этих структур общие критерии комплексного подхода к прогнозированию в сфере борьбы с преступностью, исходя из общих прогностических задач. Органы внутренних дел одновременно должны выступать и основными заказчиками соответствующих прогнозов, прогностических концепций,

стратегий, приоритетов борьбы с преступностью и т.д.

Форма прогнозов в сфере борьбы с преступностью может быть разнообразной и, как правило, нестабильной, в силу постоянного внесения корректив в разработанные прогнозы. Кроме того, у различных субъектов прогнозирования должны быть разнообразные формы прогноза, а также различные формы для тех, кому они предназначены для работы. Главное, чтобы любая из избранных форм прогноза соответствовала содержанию определяемых перспектив борьбы с преступностью и способствовала составлению реальных планов этой борьбы.

Совокупность перечисленных выше обоснований и элементов (а также их составляющих) предмета прогнозирования в сфере борьбы с преступностью представляют собой ни что иное, как специфическую структуру предмета правового регулирования. Здесь мы обнаруживаем все: и субъектов, и объекты регулируемых интересов и общественных отношений, и социальные факты, способствующие возникновению соответствующих отношений в области прогнозирования борьбы с преступностью, и практическую деятельность людей.

Список литературы:

1 Аванесов Г.А., Вицин С.Е. *Прогнозирование и организация борьбы с преступностью*. – М.: Знание, 1972. – С. 203.

2 Солопанов Ю.В., Иващенко А.П. *Прогнозирование рецидива преступлений со стороны освобожденных из ИТУ*. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – С. 95.

3 Герцензон А.А. *Уголовное право и социология (Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики)*. – М.: Юрид. лит., 1970. – С.15-16.

4 Клейменов М.П. *Уголовно-правовое прогнозирование*. – Томск. Юристъ, 1991. – С.18.

5 Сырых В.М. *Теория государства и права*. – М. Наука, 2002. – С. 182.

Шалкарова (Ким) Ирина Александровна
кандидат юридических наук, начальник Учебно-методического центра
Алматинской академии Министерства внутренних дел Республики Казахстан
имени Макана Есбулатова, kim.ira@rambler.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЛЕДСТВЕННОЙ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

***Түйін.** Ішкі істер органдары тергеу және жедел-ізвестіру қызметінің криминалистикалық қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру мәселесі актуальдандырылды. Жедел-тергеу бөліністері субъектілерінің қызметін оңтайландыру міндеттерін шешуге кешенді тәсілдің қажеттілігі дәлелденген.*

***Резюме.** Актуализированы вопросы совершенствования системы криминалистического обеспечения следственной и оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. Обоснована необходимость комплексного подхода к решению задач оптимизации деятельности субъектов оперативно-следственных подразделений.*

***Summary.** In this article the issues of improving the system of criminalistical support for investigative and operatively-investigative activities of internal affairs agencies was actualized, and the necessity of the complex approach to the decision of problems of optimization of activity of subjects of operatively-investigatory departments was justified.*

Социально-политические преобразования, характеризующие современную историю Казахстана, сопровождаются необходимостью внедрения научно-теоретических, технических и психологических знаний, стимулирующих инновационное поступательное развитие средств и методов совершенствования теории и практики борьбы с преступностью. Определяя основные направления Стратегии «Казахстан-2050», Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев, призвал продолжить реформу правоохранительных органов и спецслужб для решения задачи формирования «нулевой терпимости» к беспорядкам и искоренению коррупции [1]. В Концепции кадровой политики правоохранительных органов Республики Казахстан, разработанной в целях обеспечения выполнения продиктованных задач, обоснована необходимость «формирования профессионального кадрового потенциала, способного своевременно и на должном уровне обеспечить защиту прав и свобод граждан, общественный порядок и безопасность» [2].

В объективно сложившихся условиях, когда преступная деятельность становится более организованной и профессиональной, находясь в непрерывном развитии, совершенствуя свою организацию, способы, средства, методы и формы

деятельности, одной из центральных задач в борьбе с ней становится адекватность выбора направлений в деятельности по раскрытию и расследованию преступлений. Что, в свою очередь, находится в прямой зависимости от профессиональной подготовленности, знаний, умений, опыта, и, что немаловажно – психологической подготовленности субъектов.

Актуальными проблемами сегодняшнего дня являются изменения в характере совершаемых преступлений, и, соответственно необходимость адекватного возрастающим трудностям криминалистического обеспечения деятельности органов внутренних дел, направленного, прежде всего, на качественные изменения в достижении поставленных перед ними целей.

В настоящее время значительное расширение использования разнообразных научно обоснованных методов, позволяет не только выделить тактико-психологические аспекты раскрытия и расследования преступлений в системе средств криминалистического обеспечения, но и определить поиск путей совершенствования рассматриваемого вида деятельности. При этом аксиоматичен факт того, что многие методы научного познания уже оказываются все менее эффективными, и это, в свою очередь, стимулирует более широкое использование комплексов методов в рамках системного подхода. При данном рассмотрении применения методов научного познания процесса деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, все ее элементы рассматриваются нами в своей совокупности и взаимосвязи, с учетом, как внутренних связей изучаемого явления, так и внешних условий, сопровождающих его.

Факт неотъемлемости преступности от общества бесспорен, как и её определяющий критерий - абсолютный и относительный рост. Соответственно, закономерен и поиск путей противодействия преступности: выявление, предупреждение, раскрытие и расследование преступлений посредством осуществления оперативно-розыскных и уголовно-процессуальных действий специально уполномоченными на то государственными органами. Что и обуславливает соответствующие научные изыскания, касающиеся новых криминалистических методов и средств, анализ которых свидетельствует о необходимости организации и

эффективного функционирования системы криминалистического обеспечения деятельности органов внутренних дел [3].

На очередном расширенном заседании коллегии МВД Республики Казахстан, состоявшемся 22 января 2016 года (по итогам деятельности за 2015 год), Министр внутренних дел Республики Казахстан не случайно потребовал, чтобы усилия органов и подразделений внутренних дел в текущем году были нацелены на создание условий для реализации масштабных задач, определенных Главой государства в Послании народу Казахстана «Казахстан в новой глобальной реальности: рост, реформы, развитие», для повышения эффективности работы в условиях новой модели уголовного судопроизводства, не снижая при этом показатели оперативно-служебной деятельности служб и подразделений, обеспечивая неукоснительное оперативное реагирование на все заявления и сообщения о преступлениях.

Необходимо четкое понимание того, что профессиональная деятельность сотрудников правоохранительных органов носит государственный характер, что обуславливает имеющиеся особенности системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации сотрудников правоохранительных органов.

Анализ динамики оперативной обстановки в Республике Казахстан за 9 месяцев 2016 года показывает снижение зарегистрированных уголовных правонарушений на 4,5%. В целом, сравнительный анализ показателей относительно регистрации уголовных правонарушений по итогам 9 месяцев 2016 года показывает снижение: по особо тяжким преступлениям на 10,1% (1487 против 1654), небольшой тяжести на 26,1% (42 423 против 57 397), тяжким преступлениям на 2,3% (22 453 против 22 991).

Рост наблюдается по преступлениям средней тяжести на 2,5% (196 026 против 191 179).

По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, за 6 месяцев 2016 года, органами уголовного расследования начато 295 301 досудебное расследование, каждое третье которое было в последующем прекращено по пунктам 1, 2, 5 – 8 ч.1 ст.35 УПК РК (87 861). Из 87 861 прекращенного досудебного расследования каждое четвертое производство было начато по факту совершения проступка (20 927). В сравнении с 2015 годом, раскрываемость тяжких и особо тяжких преступлений составила 65,4% против 62,5%. Из них раскрыто особо тяжких преступлений 91,1% против 91,3%, тяжких преступлений – 63,4% против 60,1% [4].

Указанные факты во многом объясняются тем, что в 2015-2016 годах органы уголовного пресле-

дования усиленно нарабатывали практику по расследованию уголовных дел в рамках нового уголовно-процессуального законодательства.

Проводимое реформирование учетно-регистрационной дисциплины, введение единого реестра досудебных расследований (ЕРДР), УК, УПК сопряжено с рядом проблем, касающихся в первую очередь выработки единого подхода, необходимости формирования соответствующих направлений в подготовке будущих сотрудников полиции, переподготовке и повышении квалификации действующих сотрудников органов внутренних дел.

Аксиоматично, что именно комплексный подход к решению указанных проблем даст положительные результаты.

Необходимость поиска новых форм и методов, способствующих повышению результативности работы правоохранительных органов объясняется не столько бездеятельностью субъектов раскрытия и расследования преступлений (примером тому являются процессы оптимизации кадрового обеспечения органов внутренних дел, реформирование ведомственного образования, публичные отчеты руководителей правоохранительных ведомств, профессиональные проверки материалов расследований), а, скорее отсутствием необходимого поступательного развития и качественных изменений рассматриваемого вида деятельности на предмет адекватности к современным реалиям.

В отличие от любой другой, профессиональная деятельность сотрудников органов внутренних дел, основываясь на имеющихся знаниях и умениях, сопровождается постоянным изменением структуры накопленных знаний, умений и навыков. При реализации мероприятий, связанных с раскрытием и расследованием преступлений, качественно и количественно меняется объем полномочий и характер выполняемых функций, что, в свою очередь, предопределяет необходимость приобретения комплекса соответствующих умений и навыков. В то же время, наряду с появлением новых средств и методов в деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, на наш взгляд, необходим также пересмотр уже имеющихся приемов и средств.

Из сказанного следует необходимость совершенствования системы криминалистического обеспечения деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, а именно: системы криминалистических знаний и основанных на них навыков и умений по использованию научных криминалистических рекомендаций, применению криминалистических средств, методов и технологии использования в целях предотвращения, выявления, раскрытия и расследования преступлений [5]. В этом аспекте Р.С. Белкин различает три подсистемы в рамках системы криминалистического

обеспечения: криминалистические знания; криминалистическое образование; криминалистическая техника [5].

На современном этапе развития нашего государства, практическая деятельность особо остро нуждается в подготовке сотрудников:

- обладающих глубокими и прочными знаниями, умениями и навыками в области правоохранительной деятельности,

- способных профессионально решать поставленные перед ними задачи по утверждению законности, укреплению конституционных прав и свобод граждан,

- умеющих адекватно реагировать на новую оперативную обстановку в стране, а также надежно обеспечивать защиту интересов личности, общества и государства от преступных посягательств, охрану общественного порядка и обеспечение общественной безопасности.

Как убедительно свидетельствует практика, успех деятельности по раскрытию и расследованию преступлений во многом зависит от четкого взаимодействия субъектов расследования и умелого использования ими, применяемых в процессе расследования, криминалистических приемов и средств. При этом, в понятие взаимодействия входят, помимо комплексного использования поисковых возможностей, прежде всего, такие элементы как: соблюдение участниками взаимодействия требований законности наряду с различиями в компетенции, а также в средствах и методах по установлению обстоятельств по делу.

Анализ современного состояния деятельности по раскрытию и расследованию преступлений позволяет сделать вывод о необходимости разработки данной проблемы в различных аспектах и различными методами, с учетом влияния на нее не только общих, но и частных факторов. Сегодня использование предложенных выше характеристик для изучения деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, а тем более решения тактико-психологических проблем раскрытия и расследования преступлений, явно недостаточно. Необходимо учитывать как экономические, так и социальные факторы, являющиеся предрасполагающими по своему характеру и определяющиеся совокупностью всех ближайших, индивидуальных условий, окружающих конкретных субъектов деятельности по раскрытию и расследованию преступлений [6]. Кроме того, если исследование общих условий, определяющих деятельность по раскрытию и расследованию преступлений, имеет немаловажное значение, то ближайшие, индивидуальные факторы, в свою очередь, никогда не утратят своего практического значения.

Деятельность человека, а в особенности дея-

тельность по раскрытию и расследованию преступлений, «может иметь только то строение, которое создается данными общественными условиями и порождаемыми ими отношениями людей» [7]. В словаре русского языка, понимание слова «деятельность» определяется как «занятия, труд» [8]. Психологический словарь определяет: «деятельность – динамическая система взаимодействий субъекта с миром, в процессе которых происходит возникновение и воплощение в объекте психического образа и реализация опосредствованных им отношений субъекта в предметной действительности...категория деятельности используется при изучении различных областей психической реальности...и... различных отраслей психологии» [9]. А.И. Винберг, рассматривая проблемы психологии в следственной деятельности писал: «В отличие от большинства других профессий следователь сталкивается со множеством самых сложных жизненных вопросов, с разнообразными проявлениями психологии человека...психологически деятельность следователя протекает в более сложных условиях, чем деятельность представителей иных профессий. Например, преподаватель знает психологию своих учеников, так как учился сам; врач знает психологию больных, так как сам болел неоднократно. Следователь же не может по личному опыту знать психологию обвиняемого, преступника, он может познать её лишь опосредствованно» [10].

И.М. Лузгин, рассматривая понятия «раскрытие» и «расследование» преступлений в гносеологическом и юридическом аспектах, указывал: «Понятие «раскрытия» преступления характеризует отношение к факту преступления: известен этот факт – раскрыт он, неизвестен, – не раскрыт. Понятие «расследования» характеризует юридическую деятельность, обеспечивающую раскрытие преступления и доказывание в установленном порядке обстоятельств преступления для принятия соответствующего решения» [11].

А.М. Каминский, определяет процесс раскрытия преступлений с точки зрения системно-деятельностного подхода «как процесс взаимодействия (взаимовлияния, взаимосвязи) преступной деятельности, т.е. деятельности по замыслению, подготовке, выполнению, маскировке преступления, а также по противодействию расследованию и деятельности по раскрытию и расследованию преступлений» [12]. И понимает ситуацию процесса раскрытия и расследования преступлений как «модельное отражение рефлектирующим субъектом хода, продукта, степени и возможности достижения поставленной цели при решении практических задач деятельности по раскрытию и расследованию преступлений» [12].

Деятельность по раскрытию и расследованию преступлений, сопряженная с активным противодействием преступности, конфликтным характером протекания, необходимостью ситуационного прогнозирования, ответственностью в принятии верного решения, дефицитом времени, также влияет на направленность, интересы, убеждения, самооценку в структуре личности своих субъектов.

Учитывая, что преступление есть явление объективной действительности, состоящее из общих и особенных элементов, причем:

- общие элементы обуславливаются повторяемостью тех или иных сторон явления, что позволяет разрабатывать методику расследования отдельных видов преступлений;

- особенные элементы делают преступление неповторимым явлением в плане различных способов совершения, объектов преступного посягательства, личностных качеств субъекта и др., т.е. факторов, сочетание которых индивидуализирует преступление.

И, если преступление является индивидуальным, то таким же должно быть и его расследование. Поэтому, мы считаем, что деятельность по раскрытию и расследованию преступлений необходимо рассматривать, следуя принципу целостности: с учетом внешних и индивидуальных или личных факторов.

Однако, и с практической, и с теоретической точек зрения, для изучения деятельности по раскрытию и расследованию преступлений, а тем более для выработки рекомендаций по повышению её эффективности, прежде всего, необходимо обратить внимание на такие аспекты как:

- необходимость исследования деятельности по раскрытию и расследованию преступлений посредством комплексного подхода;

- выявление возможностей интенсификации деятельности по борьбе с преступностью путем вскрытия психологических закономерностей всех аспектов, сопровождающих рассматриваемый вид профессиональной деятельности;

- необходимость анализа как внутренних, так и внешних условий процесса раскрытия и расследования преступлений, а также индивидуально-психологических характеристик и профессионального развития её субъектов.

Литература:

1 *Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства».* // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://www.akorda.kz/>

2 *Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2013 года № 720 «О мерах по дальнейшему развитию правоохранительной системы Республики Казахстан» (с изменением, внесенным Указом Президента РК от 18,07,2016 №300).* // Интернет-ресурс. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/>

3 *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. Авторский коллектив. / Под ред. проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина. – М., 1997. – С. 64.*

4 *Анализ регистрации преступности за 6 месяцев 2016 года // – <http://pravstat.prokuror.kz/>*

5 *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. Авторский коллектив. / Под ред. проф. Т.В. Аверьяновой и проф. Р.С. Белкина. – М., 1997. – С. 64.*

6 *Социально-психологические аспекты роста преступности в крупных городах // Проблемы преступности в капиталистических странах. М.: ИИБ ВИНТИ. Выпуск 10, 1982. - С. 27-31.*

7 *Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. М.: Мысль, 1965. – С. 293.*

8 *Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд. 5-е стереотип. М., Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. - 900с. – С.158.*

9 *Психология. Словарь. /Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. - М.: Политиздат, 1990. – С. 101-102.*

10 *Винберг А.И. Вопросы криминалистики в зарубежных социалистических странах. – М.: ВНИИООП, 1966. – С. 136.*

11 *Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. М.: ВШ МВД СССР, 1969. - С. 16.*

12 *Каминский А.М. Криминалистическое содержание рефлексивного анализа и моделирования в тупиковых ситуациях деятельности по раскрытию и расследованию преступлений. Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Н. Новгород, 1997. – С. 18.*

Қалымбек Б.,

Заң факультеті кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Мадиярова Айнура Сатылгановна

Заң факультеті кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Шуланбекова Гульмира Куралбековна

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Заң факультеті

Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының аға оқытушысы, gull15-73@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АГРАРЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Қазақстан Республикасы халықаралық ынтымақтастық деңгейінде Ресей мен Беларусь, Қазақстанда аграрлық секторда үлкен орын алып отыр. Өйткені азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде үш елдің ғылыми мектептерінің басында әлемдік атағы бар мамандар тұр, сондай-ақ кеден одағының тағы бір пайдасы – ғылыми кадрларды дайындауға, оларды тәжірибе алмастыруға жіберіп тұруға жол ашылады. Ресейдің ауыл шаруашылығы ғылымы бүгінде әлемдік деңгейде өз орнын ойып тұрып алғаны белгілі. Сондықтан үш елдің ғылыми қуатын интеграциялау әсіресе біздің мемлекетіміз үшін көбірек пайдалы болады. Жақын қарым-қатынас негізінде Қазақстанда көкөністің көптеген түрлері бойынша бағалы сорттар мен гибридтер пайда болатынына сенімдімін. Отандық өңделген азық-түлікті Еуропа рыногына шығару үшін Ресейдің көлік инфрақұрылымын жеңілдіктермен пайдалануға қол жеткізуге болады. Тиімді түрде тасмалдауды жүзеге асыра алатын болсақ, қазақстандық өнімнің әлемдік рынокта баға жағынан бәсекеге қабілеттілігі де арта түспек. Сонымен қатар, біздің тауарлар Кеден одағына мүше өзге екі елдің рыногына шығуы үшін қойылатын ветеринарлық және техникалық талаптар солармен бір деңгейде екендігі де біз үшін тиімді. Ал тиімсіз жағына келетін болсақ, ол кеден одағына мүше болу арқылы біз сол үлкен асулар алдындағы бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету, әлеуетті өсіру секілді маңызды мәселелерді меңгеріп алуымыз керек.

Табиғи ресурстарды пайдалану саласында туындайтын мәселелерді көршілес мемлекеттермен бірлесе отырып шешудің қажеттілігі XIX ғасырда-ақ пайда болды, сондықтан еуропалық көптеген мемлекеттер Қоршаған ортаны қорғау саласында екіжақты келісімдер мен конвенцияларға қол қойды. 1839 жылы Франция мен Англия мемлекеттері устрица аулай туралы; пайдалы құстарды қорғау туралы Австро-Венгрия мен Италия 1875 жылы; теңіз мысықтарын қорғау туралы Ресей, АҚШ пен Жапония 1897 жылы; солтүстік теңізде балық аулау жөнінде 1882жылы және 1902 жылы Ресей мен Румыния, т.б. халықаралық ынтымақтастықтың бастаулары орын алды.

XX ғасырдың басында көптеген елдерде табиғи ресурстарды қорғау жөнінде қоғамдық іс-шаралар-

ды жүзеге асыруға бағытталған алғашқы қадамдар жасала бастады. Осы кезеңдегі аса маңызды оқиға – 1913 жылы Берн қаласында (Швейцария) халықаралық табиғат қорғау қоғамының бірінші конференциясы болды, оған 17 елден делегаттар қатысты. Конференцияда жануарларды жаппай қыру мен басқа табиғи ресурстардың сарқылу мәселелері сөз болды және халықаралық табиғатты қорғау консультативті комиссиясы құрылды. Бірақ осыдан кейін басталған екі дүниежүзілік соғыстар бұл конференцияларды айтылған идеялардың орындалуына мүмкіндік бермеді. Тек қана арада 35 жыл өткен соң 1948 жылы 30 қыркүйекте Париж маңындағы Фонтенбло қаласында ЮНЕСКО қолдауымен Халықаралық табиғатты қорғау одағы құрылды. Дегенмен халықаралық табиғат қорғау қозғалысының бастамасы 1922 жылы құрылған арнайы ұйым – құстарды қорғау жөніндегі халықаралық Кеңес болды. Осыдан келіп Қоршаған ортаны қорғаудың құқықтық құралдарның қажеттіліктері туындайды.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық халықаралық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажетті алғышарттардың барлығын жасайды. Халықаралық қауымдастық табиғатқа әскери немесе басқа да қастандық жасау құралдарын қолданып, ықпал етуге ұмтылмауға шақырады. Жердің динамикасын, жағдайын, құрылымын қасақана өзгертуге тыйым салынады. Қоршаған ортаны қорғау мәселелеріндегі халықаралық ынтымақтастық мақсаттары мынадай:

- адамды және оны қоршаған ортаның ауасын ластанудан қорғау;
- мемлекеттік аумақтағы қайнар көздердің ауаны ластауын шектеу, қысқарту және оның алдын алу;
- ақпараттар, консультациялар, ғылыми зерттеулер және мониторинг алмасу арқылы ауаны ластаумен күресу стратегиясын жасау;
- ауа сапасын реттеудің және оны ластаумен күрес шараларының ең жақсы жүйесін жасау;
- кез келген қайшы әрекеттерге тыйым салу және алдын алу бойынша кез келген заңды шараларын қабылдау.
- Қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастық халықаралық экологиялық құқықпен реттеледі және келесі нормалар мен қағидаларға

сүйенеді:

1. Қоршаған орта – адамзатқа ортақ қамқорлық. Бұл қағиданың мәні сол, халықаралық ынтымақтастық барлық дәрежеде және барлық шараларды қолдана отырып қоршаған ортаны қорғауға міндетті және қорғай алады. Бұл қағида жаңадан табылған қағида емес, ол халықаралық құқықтың басқа да салаларында қолданады.

2. Мемлекет шекарасынан тыс қоршаған табиға орта – жалпы адамзаттың ортақ игілігі. Ұлттық юрисдикция шегінен тыс қоршаған табиғи орта адамзаттың ортақ игілігі болып табылады және оларды сақтау барлық мемлекеттер мен әлем халықтарының ортақ міндеті; қоршаған табиғи ортаға ұлттық егемендік жариялау, жекелей пайдалану, басып алу немесе басқа да әрекетер арқылы жекешелендіру әрекеттері тыйым салынған. Аталған қағида Ғарыш туралы 1967 жылғы Шартта, БҰҰ-ның 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясында, мемлекеттердің Айдағы және басқа да аспан денелеріндегі әрекеттері жөніндегі 1979 жылғы Келісімде, БҰҰ-ның Қоршаған орта мен даму жөніндегі 1992 жылғы Конференциясында бекітілген.

3. Қоршаған орта мен оның құрамдас бөліктерін зерттеу мен пайдалану еріктілігі. Барлық мемлекеттер мен үкіметаралық халықаралық ұйымдар ешбір кемсітушіліксіз қоршаған ортада құқыққа сай ғылыми әрекеттерді жүзеге асыруға құқылы. Бұл ереже қағида ретінде 1959 жылғы Антарктика туралы Шартта, Ғарыш туралы 1967 жылғы Шартта, БҰҰ-ның 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясында, мемлекеттердің Айдағы және басқа да аспан денелеріндегі әрекеттері жөніндегі 1979 жылғы Келісімде қағида ретінде аталып кеткен.

4. Қоршаған ортаны тиімді де оңтайлы пайдалану. Табиғи ресурстарды пайдалану жоғары дәрежедегі үнемділік пен орнықтылықта жүзеге асырылуы қажет. Мемлекеттер табиғи ресурстарды ұдайы өндіру мен қайта жаңғырту шараларын жасауға міндетті. Балық аулау мен ашық теңіз жануарларын қорғау туралы 1958 жылғы Конвенцияда, Антарктиканың тірі теңіз ресурстарын сақтау туралы 1980 жылғы Конвенцияда, қоныс аударушы жануарлар түрлерін қорғау туралы 1979 жылғы Конвенцияда бұл қағида өз орнын тапқан.

5. Қоршаған орта мен оның құрамдас бөліктерін зерттеу мен пайдалануда халықаралық ынтымақтастыққа көмектесу. Қоршаған ортаны қорғау, табиғат ресурстарын жаңғырту мен қайта қалпына келтіру саласындағы халықаралық экологиялық мәселелерді шешуде, алдын алуда, азайту немесе жою үшін тең құқық пен өзара пайдалы негізде барлық мемлекеттердің ынтымақтастығы арқылы жүзеге асыру абзал. Бұл қағида халықаралық – құқықтық қорғаудың басты қағидаларының бірі және халықаралық келісімдердің барлығына жуығында көрініс тапқан, мысалы, Антарктиканың тірі теңіз ресурстарын сақтау туралы 1980 жылғы Конвенцияда,

БҰҰ-ның 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясында аталып кеткен.

6. Қоршаған ортаны қорғаудың бейбітшілікпен, дамумен, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етумен тығыз байланыстылығы. БҰҰ-ның 1968 жылғы адам құқықтары жөніндегі алғашқы Конференциясының өзінде – ақ халықаралық қоғамдастық адам құқықтары мен бейбітшілік арасындағы тығыз байланысты атап кеткен.

1972 жылы Стокгольмде болған БҰҰ-ның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі конференция мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың экологиялық саясаттағы маңызды кезеңінің басталуымен есте қалды. 1972 жылғы Стокгольм Декларациясының бірінші қағидасы адам құқықтары мен қоршаған ортаның тығыз байланыстылығын көрсетті. Конференция әлемдік ынтымақтастықтың қоршаған ортаны қорғаудағы қызметінің негізгі стратегиялық мақсаттары мен бағыттарын айқындап берген Декларация қабылдаумен аяқталды. Стокгольм конференциясы 5 маусым күнін Халықаралық «Қоршаған ортаны қорғау күні» деп жариялады. Конференция нәтижесінде БҰҰ-ның тұрақты жұмыс істейтін қоршаған ортаны қорғау органы (ЮНЕП, штаб – пәтері Кения мемлекетінің Найроби қаласында) құрылды.

Кейіндеп БҰҰ-ның қоршаған ортаны қорғау мен даму жөніндегі конференциясы 1992 жылы Рио – де – Жанейро қаласында өтті. Бұл конференцияға 114 мемлекеттің басшылары, 1600 үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері қатысты және XX ғасырдағы экология бойынша ең әсерлі форумы мәртебесіне ие болды. БҰҰ Конференциясының (Рио-92) басты жетістігі келесі жағдайларды мойындаумен ерекшеленді: «Қоршаған орта мәселелері мен экономикалық даму жеке – жеке қарастырылуы мүмкін емес» (4 – қағида); «Жердің экожүйесінің тұтастығы мен саулығын сақтау, қорғау және қалпына келтіру мақсатында мемлекеттер жан – жақты ынтымақтасуы қажет» (7 – қағида); «Қоршаған ортаны қорғау, даму және бейбітшілік өзара тығыз байланысты және бір – бірінен ажыратуға жатпайды» (25 – қағида).

7. Қоршаған ортаға деген сақтық көзқарас. Бұл қағида Декларацияның (Рио-92) 15 – Қағидатында бекітіліп, айшақталған: мемлекеттер қоршаған ортаны қорғауда өз мүмкіндіктері шегінде қауіпсіздік қағидасы шараларын сақтайды. Мемлекеттер теңіз ресурстары мен теңіз кеңістігін сақтау мақсатында трансшекаралық балықтар қоры мен алысқа қоныс аударушы балықтарды сақтауда, оларды басқаруда және пайдалануда барлық қауіпсіздік шараларын қолдануда барлық мүмкіндіктерді кеңінен пайдаланады (БҰҰ-ның 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясының ережелерін жүзеге асыру жөніндегі Келісім).

8. Даму құқығы. Бұл қағида бойынша даму құқығының қоршаған ортаны қорғаумен тығыз байланыста болу керектігін көрсетеді. Рио-92 Де-

кларациясының 3 – Қағидатында бұл қағида нақты көрсетіліп кеткен: даму құқығы қоршаған орта мен бүгінгі және болашақ ұрпақ сұраныстарын қанағаттандырумен барабар түрде жүзеге асырылып, сақталуы тиіс.

9. Зиянның алдын алу. Осы қағидаға сәйкес, барлық мемлекеттер Қоршаған ортаға маңызды түрде әсер етіп жатқан немесе әсер етуі мүмкін заттар мен технологияларды, өндіріс пен белсенділік дәрежесін бағалауы және теңдестіруі қажет. Әрбір мемлекет қоршаған ортаға не оның көлемді түрде зиян әкелетін себептерді жою мақсатында жүйелі түрде зерттеуге, реттеуге және басқаруға міндетті. Бұл қағиданың мазмұны 1982 жылғы 28 қазандағы БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы қабылдаған Дүниежүзілік табиғат Хартиясының II – бабында талданып кеткен. Зиянның алдын алу қағидасы 1992 жылғы биологиялық әртүрлілік туралы Конвенцияның 7 – бабының «с» тармағы мен 8 – бабының «в» тармағында, 1987 жылғы ЮНЕП-тің қоршаған ортаны қорғауға байланысты Қағидалар мен ережелерінің 7 – бабында көрініс тапқан.

10. Қоршаған орта ластануының алдын алу. Әрбір мемлекет жекелеп болсын, ұйымдасып болсын қоршаған орта немесе оның жекелеген құрамдарының ластануын жоюға, алдын алуға және бақылау әрекеттерінде барлық шараларды жүзеге асыруға міндетті. Бұл мақсаттар үшін әрбір мемлекет тәжірибедегі шараларды қолдануға міндетті. Аталған қағида көптеген халықаралық келісімдер мен конвенцияларды аталып кеткен, олардың қатарына мынадай кебіреуін атап кетсек болады, БҰҰ – ның 1982 жылғы теңіз құқығы жөніндегі Конвенциясы, 1973 жылғы теңіз көліктерімен ластануының алдын алу туралы Халықаралық Конвенция, 1972 жылғы теңіздің қалдықтармен және басқа да материалдармен ластануының алдын алу туралы Конвенция, 1974 жылғы Балтық теңізі аумағындағы теңіз кеңістігін қорғау туралы Конвенция, 1976 жылғы Жерорта теңізінің ластануының алдын алу туралы Конвенция, Рейн өзенінің химиялық заттармен ластануының алдын алу туралы 1976 жылғы Конвенция және т.б.

11. Мемлекеттердің жауапкершілігі. Бұл қағида бойынша кез – келген мемлекет қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық құқықтың шарттық немесе басқа да нормамен көрсетілген міндеттемелері шегінде саяси не (және) материалдық жауапкершілікте болады. Бұл қағида Рио – 92 Декларациясының 13 – Қағидатында былай деп бекітілген: мемлекеттер өздерінің бақылауындағы және юрисдикциясындағы әрекеттер арқылы өз юрисдикциясынан тыс аумақтарға келтерген зияндары үшін жауаптылығына қатысты қосымша халықаралық – құқықтық нормалар дайындауда бірігіп қызмет етуге міндетті. Мемлекеттер өз ішінде қоршаған ортаға зиянды әрекеттердің алдын алу

мен келтірілген зияндар үшін өтемақы төлеу жауапкершілігіне қатысты ұлттық заңнамалық нормалар қабылдауға міндетті.

12. Халықаралық немесе шетелдік сот органының юрисдикциясымен берілген иммунитеттен бас тарту. Халықаралық құқыққа немесе ұлттық заңнамаға сәйкес сот талқылауының кез – келген иммунитеті қоршаған ортаны қорғауға қатысты халықаралық конвенциялар нәтижесіндегі міндеттемелерге қатысты жарамсыз.

Шет елде ауыл шаруашылық өндірісте экологиялық қауіпсіз өнімді алуда халық аралық мекемелер үлкен роль атқарады. Экологиялық шаруашылықтарды халық аралық Федерация ІҒОАМ бағыттады және бақылайды. Экологиялық ауыл шаруашылықтың мақсаттары: жоғары құндылықты тағам өнімдерін өндіру, табиғи экожүйемен байланысқан ауыл шаруашылық өндірісті өндіру, биологиялық циклдарды стимульдеу, топырақ құнарлылығын сақтау болып табылады.

Осыған байланысты АҚШ-та, жаңа Зеландияда және көптеген Еуропа елдерінде соңғы он жылдары өсімдік және мал шаруашылығында ауыл шаруашылықты енгізудің бүкіл жүйесі қарастырылды. Мал шаруашылықтың негізгі мақсаты адам үшін сапалы зияны жоқ өнім алу болып саналады.

Еуропа елдерінде экологиялық қауіпсіз өндіріске көшу бағдарламасы жасалған. Экологиялық қауіпсіз өнімді өндіру Швецияда шаруашылықтармен ұсталады. Германия, Франция, Швеция, Австрия және басқа Еуропа елдерінде аграрлық өндірісте өсімдіктерді қорғаудағы биологиялық әдістерді енгізу, топырақ құнарлылығын арттыру, яғни ауыл шаруашылықта биологиялық жүйені енгізу жүзеге асады.

БҰҰ-ның азық-түлік тапшылығының алдын алу туралы саммиттерін өткізді. Осыған сәйкес БҰҰ-ның азық-түлік бағдарламасы бойынша ашаршылыққа ұшырап отырған елдерге дамыған АҚШ және Еуропа елдері ауыл шаруашылығы саласына мемлекет тарапынан қамқорлық көрсетіп, ірі фермерлеріне бәсекеге қаблетті өнімдерді өндіруге мүмкіндік беріп жатыр.

Әдебиеттер:

1. Андреева Н. *Сельское хозяйство США: факторы, определяющие высокую эффективность отрасли. Институт мировой экономики и международных отношений РАН // Человек и труд. – 2008 - № 8 – С. 59-68.*

2. Черняков Б.А. *Политика продовольственной безопасности зарубежных стран и интересы России // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности, №5. 2002.*

3. *США. Сельскохозяйственная безопасность и сельские инвестиции: Закон от 10 марта 2002 года.*

4. *Очерки экономики США: Американское сельское хозяйство и его меняющееся значение*

Нұрбек Дана Тәсібекқызы

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м., rufat.dana@mail.ru,

Ашимова Динара Ибрагимовна

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м., dinastie_galiktdk@mail.ru

Баженова Меруерт Даулетхановна

аға лаборант, Bazhenova.Meruert@mail.ru

І.Жансүгіров атын. Жетісу мемлекеттік университеті, Заң факультеті, Талдықорған қ.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ҚОЛ СҰҒАТЫН ҚЫЛМЫСТАР

Түйін. Бұл мақалада экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстардың түрлері, оларға заңмен көрсетілген жауапкершілік қарастырылған.

Кілт сөздер: экологиялық зиян, экологиялық қылмыс, экологиялық құқық бұзушылық, заңды жауапкершілік және жаза.

Резюме. В данной статье рассмотрены виды экологических преступлений, а также предусмотренная уголовная ответственность за данные деяния.

Ключевые слова: экологический ущерб, экологические преступления, экологическое правонарушение, правовая ответственность и наказание.

Summary. This article describes the types of environmental crimes, and provides criminal liability for these acts.

Keywords: environmental damage, environmental crime, environmental violations, legal liability and punishment.

Экологиялық қылмыс дегеніміз - белгіленген экологиялық тәртіпті бұзатын және табиғи ортаға зиян келтіретін заңға қайшы кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік айтамыз.

Қоршаған ортаны қорғау мен пайдалану барысындағы барлық қылмыстардың құрамын объектісіне байланысты мынадай түрлерге бөлуге болады:

А) Табиғатты пайдалануға байланысты әрекет ететін ережелерді бұзу.

1. ҚР ҚК 324 бап. Шаруашылық және өзге де қойылатын экологиялық талаптардың бұзылуы.

2. ҚР ҚК 325 бап. Экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу

3. ҚР ҚК 326 бап. Микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттерімен немесе ұйтты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу

4. ҚР ҚК 327 бап. Ветеринарлық қағидаларды немесе өсімдіктердің аурулары немесе зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген қағидаларды бұзу

Б) Негізгі табиғат компоненттердің бұзылуы:

1. ҚР ҚК 328 бап Суларды ластау, қоқыстау немесе сарку

2. ҚР ҚК 329 бап Атмосфераны ластау

3. ҚР ҚК 330 бап Теңіз ортасын ластау

4. ҚР ҚК 331 бап

5. ҚР ҚК 332 бап Жерді бүлдіру.

6. ҚР ҚК 333 бап Жер қойнауын қорғау және пайдалану қағидаларын бұзу.

В) Фаунаны қорғау аймағындағы қоғамдық қатынастарға зиян келтіретін қылмыстар

1. ҚР ҚК 340 бап Ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе зақымдау

2. ҚР ҚК 341 бап Ормандарды жою немесе зақымдау.

3. ҚР ҚК 342 бап Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар режимін бұзу.

Г) Флораны қорғау аймағындағы қоғамдық қатынастарға зиян келтіретін қылмыстар.

1. ҚР ҚК 337 бап «Заңсыз аңшылық».

3. ҚР ҚК 338 бап «Жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзу».

4. ҚР ҚК 339 бап «»

Экологиялық құқықтық бұзудың 4 белгісі бар:

1) тәртіп бұзудың кінәсі-бұл қасақана немесе абайсызда болуы мүмкін. Қасақана құқық бұзушылыққа көбінесе заңсыз аң аулау, балықтарды заңсыз ұстау, орманды заңсыз кесу және т.б жатады.

2) Заңға қарсы бағыт-табиғи ортаны қорғау немесе тиімді пайдалану туралы заңды қасақана бұзады.

3) Қоғамдық қауіптілік - бұл жеке адам мен заңды тұлғалардың айналадағы қоршаған табиғи ортаға келтірген зияннан көрінеді.

4) Жазаланатындығы- бұл заң бұзушыға заңдық жауаптылық шаралары қолданылатындығын білдіреді [1,311].

Экологиялық құқық бұзушылықтың объектісіне айналадағы табиғи ортаны қорғау және сақтаумен байланысты қоғамдық қатынастар жатады. Бұл қатынастар өзінің мазмұнына қарай табиғи ресурстарға меншік құқығын, табиғат пайдалану

құқығы, айналадағы табиғи ортаны зиянды зардаптардан қорғау, экологиялық құқықты және адамдар мен азаматтардың заңды мүдделерін қорғау және т.б болып табылады.

Экологиялық құқық бұзушылықтың субъектісіне заңды, жеке тұлғалар, соның ішінде ҚР-сының аумағындағы құқық бұзған ел азаматтары және изанды тұлғалары жатады.

Экологиялық құқық бұзушылықтың объективтік жағы 3 түрлі: элементпен мінезделеді.

1) Құқыққа қайшы мінез-құлық
2) Экологиялық зиян келтіру немесе нақты зиян келтіру қаупі.

3) Құқыққа қайшы мінез-құлық пен нақты зиян келтіру қаупі арасындағы себепті байланыс.

Экологиялық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы заң бұзушының іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі нәтижесінде көрініс табатын өзінің құқыққа қайшы мінез-құлқыны. Заң кінәнің 2 түрін қарастырады: қасақана немесе абайсызда. Қасақана экологиялық құқық бұзушылыққа құқық бұзушының мінез-құлқының нәтижесінде қоғамға зиян тигізетінің біле тұрып және санал түрде қылмыс істеуі жатады. Абайсыздықтың 2 түрі бар, өзіне сенушілік және ұқыптылық.

Экологиялық құқық бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік дегеніміз- мемлекет және оның органның заңның және заңдық тәртіптің сақталуы үшін, құқық бұзушыға қолданылатын мәжбүрлеу шараларын реттейтін құқық нормаларының жиынтығын айтамыз.

Экологиялық құқық бұзушылықтың түрлеріне:

1) Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын мүліктік жауапкершілікке әкеп соғатын бұзушылық;

2) қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар;

3) экологиялық қылмыстар жатады.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзу Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылыққа әкеп соғады.

Экологиялық құқық бұзушылықтар жасаған тұлғалар өздері келтірген залалды Экологиялық Кодекске және Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілеріне сәйкес өтеуге міндетті.

Мыналардың:

1) табиғи ресурстарды жою мен бүлдірудің;
2) табиғи ресурстарды өз бетімен және ұтымсыз пайдаланудың;

3) қоршаған ортаны өз бетімен ластаудың, оның ішінде авариялық, келісілмеген жаппай шығарындылар мен төгінділердің, өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастырудың;

4) қоршаған ортаны нормативтен тыс ластаудың салдарынан қоршаған ортаға, азаматтардың денсаулығына, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің мүлкіне келтірілген залал өтелуге тиіс.

Экологиялық құқық бұзушылық жасаған тұлғалардың жеке тұлғалардың денсаулығына келтірілген зиянды, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің мүлкіне келтірілген залалды өтеуі ерікті түрде немесе Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сот шешімі бойынша жүргізіледі. Зиян жәбірленушінің еңбекке қабілеттілігінен айырылу дәрежесі, оның емделуіне және денсаулығын қалпына келтіруге жұмсалған шығындар, аурудың күтіміне байланысты шығындар, өзге де шығыстар мен жоғалтулар ескеріле отырып, толық көлемде өтелуге тиіс [2].

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзу салдарынан қоршаған ортаға келтірілген залалды өтеу ерікті түрде немесе жүргізілу тәртібі Экологиялық Кодекске сәйкес айқындалатын залалды экономикалық бағалау негізінде сот шешімі бойынша жүргізіледі. Қызметі қоршаған ортаға жоғары қауіптілікпен байланысты жеке және заңды тұлғалар, егер зиянның еңсерілмейтін күш немесе жәбірленушінің теріс пиғылы салдарынан туындағанын дәлелдей алмаса, жоғары қауіп көзі келтірген зиянды өтеуге міндетті.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасын бұзу нәтижесінде келтірілген моральдық зиян Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында белгіленген тәртіппен өтелуге тиіс.

1. Қоршаған ортаға зиян келтірген тұлға келтірілген залалды ерікті түрде жоюға не өзгеше тәсілмен оның орнын толтыруға құқылы. Тұлғаның залалды жою не оның орнын толтыру туралы міндеттемесі кепілхатта жазылуға тиіс.

2. Зиянды өтеу қоршаған ортаға зиян келтірген тұлғаның өз қаражаты немесе сақтандыру төлемдері есебінен құндық нысанда жүзеге асырылуы мүмкін.

3. Зиянды өтеудің құндық нысандарына қоршаған ортаның зиян келтірілгенге дейінгі жай-күйін қалпына келтіруге, табиғи ресурстарды молықтыру жөніндегі іс-шараларды орындауға, талапкерге, алынбай қалған пайданы қоса алғанда, өзге шығындарды өтеуге арналған ақшалай қаражат жатады.

4. Тараптардың келісімімен сот шешімі бойынша зиян жауапкерге қоршаған ортаны қалпына келтіру жөніндегі міндеттерді жүктеу жолымен заттай нысанда өтелуі мүмкін.

5. Зиянды өтеудің заттай нысандарына қоршаған ортаның зиян келтірілгенге дейінгі жай-күйін қалпына келтіру, жойылған не бүлінген табиғи ресурстың орнына оған құны тең ресурс беру жөніндегі шаралар жатады. Зиянды заттай нысанда өтеу келтірілген зиянды өтеудің тәртібін, талаптарын, мерзімдері мен көлемін регламенттейтін шарт және (немесе) келісім жасасу жолымен жүргізіледі.

6. Зиянды өтеудің өндіріліп алынатын сомасы мемлекеттік бюджетке, ал Қазақстан Республи-

касының заңнамасында белгіленген жағдайларда жәбірленуші тұлғаға аударылады.

7. Зиянды өтеу қоршаған ортаға зиян келтірген тұлғаны әкімшілік және қылмыстық жауапкершіліктен босатпайды.

Экологиялық дауларды шешу тәртібі:

1. Экологиялық дауларды соттар Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген тәртіппен шешеді.

2. Экологиялық құқықтық қатынастар субъектілері арасындағы экологиялық даулар келіссөздер арқылы, оның ішінде сарапшыларды тарта отырып не тараптардың бұрын келісілген дауларды шешу рәсіміне сәйкес шешілуі мүмкін.

Экологиялық құқық бұзушылық үшін жауапкершілік табиғатты қорғау саласындағы аса кең таралған түрлері болып табылады. Әкімшілік жауапкершілік шараларын қолдану үшін негіз әкімшілік қылық жасау болып табылады. Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексіне сәйкес мынадай әкімшілік жазалар көзделген:

- 1) ескерту жасау;
- 2) әкімшілік айыппұл салу;
- 3) әкімшілік құқық бұзушылықты жасау құралы немесе оның тікелей объектісі болған заттың өтемін төлеп алып қою;
- 4) әкімшілік құқық бұзушылықты жасау құралы немесе оның тікелей объектісі болған затты тәлкілеу;
- 5) Белгілі бір азаматқа берілген арнаулы құқықтан айыру;
- 6) түзеу жұмыстары;
- 7) әкімшілік қамау [3].

Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді сот органдары, ішкі істер органдары, мемлекеттік автомобиль инспекциясы, мемлекеттік өртке қарсы қызметі, Қоршаған ортаны қорғау министрлігінің органдары мен осыған арнайы өкілеттігі бар өзге де органдар (аңшылық инспекциясы, балық аулауды қадағалау, жерге орналастыру қызметі және т.б.) қарайды.

Кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың өздерінің еңбек міндеттемелері мен қызметінен туындайтын табиғат қорғау заңын бұзуға, қызмет жағдайын, қоршаған табиғат ортасын және табиғи ресурстарды қорғау жөніндегі жоспарлар мен шараларды орындамауда кінәлі кәсіпорындардың, мекемелер мен ұйымдардың лауазымды адамдары еңбек, өндірістік және технологиялық тәртіпті реттейтін Қазақстан Республикасының Еңбек туралы заңына, ережелеріне, жарғыларға, ішкі еңбек реті

ережелеріне және басқа да нормативтік актілерге сәйкес тәртіпті жауапты болады. Тәртіптік жазаны кәсіпорынның немесе мекеменің әкімшілігі қолданады және бұйрықпен рәсімделеді.

Қызметкер тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін жұмыс беруші тәртіптік жазалардың мынадай түрлерін қолдануға:

- 1) ескерту жасауға;
- 2) сөгіс беруге;
- 3) қатаң сөгіс беруге;
- 4) жұмыс берушінің бастамашылығы бойынша жеке еңбек шартын бұзуға құқылы [4].

Егер қызметкердің заңсыз әрекеттері нәтижесінде кәсіпорынға материалдық нұқсан келтірілетін болса, онда қызметкерге тәртіптік жауапкершіліктен басқа да материалдық жауапкершілік жүктеледі. Материалдық жауапкершіліктің мәні қызметкердің міндетіне оның кінәсінен кәсіпорынға келтірілген зиянды өтеуде болып табылады. Қызметкердің заңсыз әрекеттері нәтижесінде аса кеңінен таралған, қосымша жағдайлармен қоршаған ортаға өндіріс пен тұтыну қалдықтарының шығарындысын тастауы болады. Кәсіпорын табиғатқа келтірілген нұқсанды төлейді. Заңнамада қызметкердің толық материалдық жауапты болуы кезіндегі негіздер көзделген.

Қылмыстың субъективтік жағын анықтау қиын, себебі кінәлінің психикасында өтетін процесстермен сипатталады және ол адамның сезім мүшелерімен қабылданбайды. Қылмыстың субъективтік жағының мазмұнын ашу үшін келесі заңи белгілер қажет, олар: кінә, ниет, мақсат. Азаматтық құқықта жасаған әрекетінде кінә болмаса да қоршаған ортаға келген зиян өтеледі, ал қылмыстық жауапкершілік тек қана қылмыскер әрекетінде кінә болған кезде ғана туындайды.

Қылмыстық құқықтық ғылым бойынша жасаған әрекеті үшін тұлға толық жауапкершілікке тартылуы керек, бірақ өз еркімен толық игере отырып, түсініп, шешім қабылдап жасаған болу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. А.Н. Ағыбаев «ҚР Қылмыстық құқық» ерекше бөлімі // Алматы, Жеті Жарғы 2015 ж, 608 бб
2. ҚР Экологиялық кодексі // ҚР-ң 2007 жылғы 9 қаңтардағы №212 Кодексі
3. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы // ҚР-ң Кодексі 2014 жылғы №235-V ҚРЗ
4. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі // Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ

Кусайнова А. К.

к.ю.н, доцент, aiman_kusainova@mail.ru

Нургалиев Б. М.

д.ю.н, профессор

Уалиев К. С.

д.ю.н., профессор, академия «Болашак», г. Караганда,
Южно-Уральский государственный университет, г. Челябинск, Россия, 87012427392,

ИСТОЧНИКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВА НА ЖИЛИЩЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Право на жилище является одним из социальных прав и имеет важное значение в конструкции правового статуса человека. Высокая социальная значимость права на жилище и существующая проблема в его реализации определяет постоянный интерес к его исследованию.

Возможности реализации права на жилище эволюционируют с принятием нового законодательства.

В стране осуществляется совершенствование законодательства по многим направлениям. Не менее активно обновляется и нормативная база в сфере обеспечения права на жилище.

Источниками права в современной доктрине считают принимаемые государством или признаваемые им документально-официальные способы выражения и закрепления правовых норм, придание им юридического, обязательного значения [1].

Под источниками, регулирующими право на жилище в юридическом смысле, понимаются нормы, в которых содержится такое регулирование.

Рассмотрим основные источники жилищного права.

Конституция РК от 30 августа 2005 г. [2] является правовой основой жилищного законодательства: нормы, содержащиеся в базовом законе страны, определяют содержание других нормативных правовых актов, регулирующих жилищные правоотношения.

Закон РК «О жилищных отношениях» от 16 апреля 1997 г. [3] Он определяет принципы регулирования жилищных правоотношений, устанавливает новую классификацию жилищных фондов, определяет принципы реализации конституционных прав граждан на жилище, устанавливает правомочия собственников на недвижимость в жилищной сфере, содержит нормы о найме, обмене, ремонте, строительстве жилых помещений и др.

Закон РК от 26 июля 2007г. «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» [4] определяет цели, задачи и правовые основы в области государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним.

Большую роль в обеспечении права на жилище играют кодифицированные акты, как источники права [5].

Важным источником жилищного права является Гражданский Кодекс РК [6], в частности, глава 30 «Наем жилища» (ст. 601-603 ГК РК), а также нормы о способах приобретения права собственности на жилище; правовом режиме жилого помещения, как объекта права и др.

Земельный кодекс РК от 20 июня 2003 г. [7] регулирует правовое положение, в частности, земель населенных пунктов, т.е. земель, используемых и предназначенных для застройки и развития городских и сельских населенных пунктов. Кроме того, в Земельном кодексе содержатся нормы о правовом положении земельных участков предоставляемых для строительства индивидуальных жилых домов; о праве на земельный участок и праве на расположенные на нем здания (строения, сооружения), а также о правовом режиме земельного участка при доме, в котором находятся несколько квартир и (или) нежилых помещений, и в других объектах кондоминиума и др.

Большую роль в обеспечении права на жилище играет Закон РК «О долевом участии в жилищном строительстве» от 7 апреля 2016 года [8]. Закон регулирует основы строительства жилья за счет средств участников долевого строительства (дольщиков) посредством особых механизмов привлечения средств:

- организация долевого участия в жилищном строительстве посредством получения гарантии Фонда гарантирования. Фонд гарантирования возлагает на себя обязательства завершения строительства объекта и передачи дольщикам квартир, в том случае, если уполномоченная компания не исполнит обязательств по строительству многоквартирного жилого дома;

- организация долевого участия в жилищном строительстве посредством участия в проекте банка второго уровня;

- застройщик обязан иметь опыт реализованных объектов строительства жилых домов, в том числе в качестве заказчика, подрядчика, в сово-

купности не менее трех лет, общей площадью не менее 18000 кв. м. при строительстве в городах республиканского значения, столице и не менее 9000 кв. м. при строительстве в областях;

- организация деятельности по привлечению денег дольщиков после возведения каркаса жилого здания.

Особое место в жилищном законодательстве стали занимать международно-правовые акты после того, как действующая Конституция РК определила, что международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона (п. 3 ст. 4).

В Конституцию РК вошли нормы о жилищных правах, заимствованные из:

- Всеобщей декларации прав человека, утвержденной Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948г.;

- Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, принятого Генеральной Ассамблеей ООН 16 декабря 1966 г.

Конституционные нормы о жилищных правах, в свою очередь, стали основой для разработки других нормативных правовых актов по жилищному праву.

Решение жилищной проблемы один из актуальных вопросов, который предстоит решать современному правительству. Для решения этого вопроса применялись специальные меры на государственном уровне. Одной из первых была принята Программа "Доступное жилье - 2020", утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 июня 2012 года № 821 [9]. Целью этой программы являлось комплексное решение проблем развития жилищного строительства, обеспечивающее дальнейшее повышение доступности жилья для населения. Для достижения этой цели необходимо было решить следующие задачи: Создание полноценного сбалансированного рынка жилья; привлечение частных инвестиций в жилищное строительство и стимулирование государственно-частного партнерства; развитие инженерно-коммуникационной инфраструктуры районов жилищной застройки; развитие индивидуального жилищного строительства; решение вопроса сноса аварийного жилья; поддержка строительства жилья некоммерческими объединениями граждан, в том числе жилищными строительными кооперативами, а также индивидуальными застройщиками; развитие строительной индустрии в Республике Казахстан.

Затем была принята Программа развития регионов до 2020 года, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 28 июня

2014 года № 728. Одной из ее задач было развитие жилищного строительства.

В декабре 2016 года была принята Программа жилищного строительства "Нұрлы жер", утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2016 года № 922[10]. Этим же постановлением внесены изменения и дополнения в некоторые решения Правительства Республики Казахстан, в частности из Программы развития регионов до 2020 года исключена задача «Развитие жилищного строительства».

Цель программы - повышение доступности жилья для населения.

Задачи программы:

1. Повышение доступности ипотечного кредитования.

2. Стимулирование строительства жилья частными застройщиками.

3. Строительство кредитного жилья через систему жилстройсбережений.

4. Создание фонда арендного жилья для социально-уязвимых слоев населения.

5. Развитие индивидуального жилищного строительства.

6. Обеспечение населения арендным и коммерческим жильем.

7. Поддержка долевого жилищного строительства.

В секторе жилищного строительства сохраняются высокие темпы роста. За последние три года объем инвестиций в жилищное строительство возрос с 497,8 млрд. тенге до 740 млрд. тенге в 2015 году, что обеспечило ввод 24 млн. кв. метров нового жилья или более 200 тыс. жилищ, увеличив жилищный фонд республики до 340,6 млн. кв. метров жилья. За 11 месяцев текущего года введено в эксплуатацию 8,9 млн. кв. метров нового жилья, в том числе 45588 квартир и 31130 индивидуальных жилых домов. При этом, частными застройщиками сдано в эксплуатацию 7,8 млн. кв. метров или 87,6%, из них населением построено 4,4 млн. кв. метров индивидуального жилья.

Государством в целях поддержки темпов жилищного строительства и обеспечения населения жильем принимаются всесторонние меры.

В частности, успешно реализованы государственные программы развития жилищного строительства в Республике Казахстан на 2005– 2007 годы и на 2008–2010 годы, по развитию строительной индустрии и производства строительных материалов Республики Казахстан на 2010– 2014 годы, жилищного строительства в Республике Казахстан на 2011 – 2014 годы и "Доступное жилье – 2020".

В рамках данных программ разработана и действует схема строительства кредитного жилья с реализацией через систему жилищных строительных сбережений, возобновлено строительство жилья

коммунального жилищного фонда, приняты меры по развитию сектора арендного жилья МИО и субъектами квазигосударственного сектора, оказана поддержка строительству коммерческого жилья частными застройщиками, развитию и обустройству ИКИ к районам жилищной застройки.

Рост объемов строительных работ с 2015 года обусловлен, в первую очередь, реализацией инфраструктурных проектов и вводом жилья в рамках Госпрограммы "Нұрлы жол", предусматривающей выделение средств из Национального фонда республики для финансирования строительства арендного, кредитного и коммерческого жилья.

В рамках Госпрограммы "Нұрлы жол", с 2016 года, для ускорения строительства кредитного жилья внедрен механизм оборачиваемости средств каждые 2 года за счет выпуска ценных бумаг МИО и обеспечения их выкупа АО "Байтерек девелопмент", которое является оператором финансирования строительства жилья для очередников, состоящих на учете в МИО, и вкладчиков ЖССБК.

В целях поддержки частных застройщиков и предложений на рынке первичного жилья привлечено для строительства коммерческого жилья на принципах государственно-частного партнерства АО "ФНБ "Самрук-Казына".

МИО обеспечивает подведение ИКИ к районам массовой жилищной застройки. Были выделены средства на строительство порядка 6 тыс. км. сетей электро-, газо-, тепло- и водоснабжения для объектов арендного, кредитного, коммерческого и индивидуального жилья. Порядка 109 тыс. земельных участков были обеспечены ИКИ.

За счет государственных инвестиций построено и введено 7 293,7 тыс. квадратных метров жилья, что позволило обеспечить жильем более 105 тыс. граждан, в том числе:

3735,3 тыс. кв. метров или 46 570 квартир в рамках Государственной программы развития жилищного строительства в 2005-2011 годы;

1955,4 тыс. кв. метров или 32 683 квартир в рамках Программы "Доступное жилье – 2020" в 2012-2014 годы;

1603 тыс. кв. метров или 26 644 квартир в рамках Госпрограммы "Нұрлы жол" и Программы развития регионов до 2020 года.

Правительство Республики Казахстан в 2008-2009 годах направило средства из государственного бюджета и Национального фонда Республики Казахстан в сумме 464,3 млрд. тенге на завершение строительства 450 жилых комплексов с целью защиты прав 62 889 дольщиков. Из них на сегодня завершается строительство 3 проблемных жилых объектов, в которых участвуют 134 дольщика.

Данные обстоятельства и растущий спрос на жилье потребовали совершенствования законодательной базы и внедрения новых механизмов вов-

лечения средств населения в жилищное строительство.

Принятые меры позволят повысить доступность первичного жилья для всех категорий населения, обеспечить обязательное завершение строительства жилого дома и передачу дольщику его доли, снизить стоимость финансирования и цены продажи жилья посредством доступа застройщика к средствам дольщиков в процессе строительства, увеличится кредитование строительного сектора БВУ за счет снижения рисков в секторе жилищного строительства. Благодаря государственной поддержке к 2016 году ежегодный объем жилищного строительства превысил 8 млн. кв. метров жилья. Обеспеченность населения жильем в Казахстане выросла с 2005 года на 20% и составила 21 кв. м на человека к 2016 году.

На сегодняшний день объем спроса на жилую недвижимость в Казахстане значительно превышает объем предложения и такие факторы как миграция населения, улучшение демографической ситуации, урбанизация увеличивают спрос.

Численность населения Казахстана на 1 ноября 2016 года увеличилась с 2013 года с 16,9 млн. человек до 17,7 млн. человек. Численность городского населения составила - 10,1 млн. человек, сельского 7,6 млн. человек. Уровень урбанизации составил около 56,9%.

Для того, чтобы поддерживать уровень строительной активности на текущем уровне, на человека требуется увеличить годовой объем жилищного строительства до 12 млн. кв. м. к 2031 году при прогнозной численности населения 24 млн. человек.

Недостаточный объем жилищного строительства приводит к увеличению численности нуждающихся в жилье граждан, которая на 1 декабря 2016 года достигла 2,5 млн. человек, в том числе очередники, состоящие на учете в МИО, на жилье – 400 тысяч, вкладчики ЖССБК – 780 тысяч, и очередники на получение 10 соток земли – 1,3 млн. человек.

При этом, из очередников, состоящих на учете в МИО, более 170 тысяч человек являются малоимущими, 180 тысяч человек относятся к категории "государственные служащие и работники бюджетных организаций" и 50 тысяч человек к категории "дети-сироты, дети, оставшиеся без попечения родителей".

Вместе с тем, в условиях неразвитости фондового рынка и других финансовых инструментов частные инвесторы свои сбережения в основном вкладывают в два инструмента – инвестиции в строительство жилой недвижимости и депозиты банков.

На 1 ноября 2016 года по данным Национального банка Республики Казахстан объем депозитов населения в БВУ составил 7 390,7 млрд. тенге. При

этом в ЖССБК объем вкладов населения составил 381 млрд. тенге.

Определяющими факторами доступности жилья для граждан являются цены на недвижимость и соответствующая покупательская способность.

Список использованной литературы:

1. Алексеев С. С. Право: азбука - теория - философия. Опыт комплексного исследования. М., 1999, С. 76.

2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. // Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000

3. Закон РК «О жилищных отношениях» от 16 апреля 1997 г. // Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094

4. Закон РК от 26 июля 2007г. «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» // Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000310

5. Баймаханов М.Т. Кодификационные акты - важнейший компонент систематизации законодательства // Информационные системы

«Параграф» online.zakon.kz/Document/?doc_id=31152894#pos=66;-145

6. Гражданский Кодекс РК // Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000

7. Земельный кодекс РК от 20 июня 2003 г. // Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442

8. Закон РК «О долевом участии в жилищном строительстве» от 7 апреля 2016 года // Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000486

9. Программа "Доступное жилье - 2020", утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 июня 2012 года № 821 Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000821. Утратил силу.

10. Программа жилищного строительства "Нұрлы жер" [10], утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2016 года № 922 // Информационно-правовая система правовых актов Республики Казахстан «Әділет» adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000922

О КАРАТЕЛЬНОЙ СУЩНОСТИ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

Важным условием эффективности применения уголовных наказаний является точная формулировка его целей и условий назначения.

На наш взгляд, не совсем было оправдано, при определении целей наказания, исключение такой цели наказания - как кара в уголовном законодательстве Республики Казахстан сначала 1997 года, а затем и 2014 года.

Тем более, что на наличие кары как цели в наказании указывали в свое время известные советские ученые как М.И.Ковалев, И.И. Карпец, В.Г. Смирнов, М.И. Якубович, рассматривающих кару в качестве цели наказания.

Так, М.И.Ковалев писал, что единственным методом регулирования уголовно-правовых отношений являются угроза применения наказания, содержащегося в уголовно-правовых санкциях, и его применение в случае совершения уголовно-наказуемого деяния/1/.

Другой ученый Н.А. Беляев считал, что «под карой как целью наказания мы понимаем причинение правонарушителю страданий и лишений в качестве возмездия за совершенное преступление»/2/.

Аналогичную научную позицию высказывал в своих трудах и И.И. Карпец, который, в частности, отмечал, что наказанию как особой мере государственного принуждения присущ такой характерный признак, как судимость, которая влечет за собой отрицательные правовые и моральные последствия /3/.

Данная позиция являлась общепринятой в среде ученых того периода и сохранялась практически до середины 70-х годов 20-го столетия. И только к началу 80-х годов стали появляться работы таких ведущих ученых как В.М.Галкин, Н.А.Стручков, Н.И.Загородников, А.Б.Сахаров и других, оспаривающих и ставящих под сомнение ведущую роль карательного метода в уголовном праве/4/.

Указанная позиция нашла отражение и в действующем на тот период уголовном законодательстве СССР и союзных республик.

Мы тоже не являемся сторонниками ведущей роли карательного метода в уголовном праве, однако, полный отказ от такой цели наказания как кара является не совсем оправданным, поскольку уголовное наказание, закрепленное как метод государственного принуждения, и подразумевает наличие самой кары.

Для сравнения приведем определение наказания и его целей в УК Казахской ССР 1959 года и УК РК 1997 и 2014 годов.

Так, в статье 20 «Цели наказания» Уголовного кодекса Казахской ССР 1959 года было указано, что «наказание не только является карой за совершенное преступление, но и имеет целью исправление и перевоспитание осужденных в духе честного отношения к труду, точного исполнения законов, уважения к правилам социалистического общежития, а также предупреждение совершения новых преступлений как осужденными, так и иными лицами.

Наказание не имеет целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства»/5/.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан 1997 года (статья 38) определение, по сравнению с УК РК 1961 года наказания претерпело значительные изменения и было определено как «мера государственного принуждения, назначаемая по приговору суда. Наказание применяется к лицу, признанному виновным в совершении уголовного правонарушения, и заключается в предусмотренном настоящим Кодексом лишении или ограничении прав и свобод этого лица.

Наказание применяется в целях восстановления социальной справедливости, а также исправления осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений, как осужденным, так и другими лицами.

Наказание не имеет своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства».

Следует заметить, что данная норма в той же редакции перешла без изменений в Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 года (статья 39)/6/.

Как видим из содержания указанного определения наказания, законодатель полностью отказался от слова кары, но вместе с тем, отдал предпочтение пониманию наказания как «меры государственного принуждения», так как без принуждения уголовное право как отрасль права могла бы потерять свое назначение.

Неоправданность отказа от такой цели наказания как кары из определения наказания можно объяснить следующими обстоятельствами.

Во-первых, кара как цель наказания вытекает из содержания и понятия наказания (ст. 39 УК РК), так как наказание - это особая мера государственного принуждения, заключающаяся в реакции государства на совершение лицом уголовного правонарушения (преступления или уголовного проступка).

Во-вторых, особый характер этой меры проявляется в том, что наказание назначается только судом и от имени государства.

В-третьих, наказание может быть назначено лишь за те деяния, которые предусмотрены уголовным законом в качестве преступления либо уголовного проступка (ст.10 Понятия преступления и уголовного проступка УК РК).

В-четвертых, исходя из содержания определения преступления, под которым, согласно статье 10 УК РК, признается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействием), запрещенное настоящим Кодексом под угрозой наказания в виде штрафа, исправительных работ, ограничения свободы, лишения свободы или смертной казни//7/.

В-пятых, несмотря на исключение кары как цели наказания в уголовном законе различный объем кары в каждом конкретном виде наказания является, своего рода, стимулом для привития осужденному правоупотребительного поведения.

Например, в статье 46 УК РК, законодатель определил виды исправительных учреждений: колония-поселение, исправительная колония общего, строгого, особого режима или тюрьма/8/. То есть, несмотря на единый вид наказания как лишение свободы, режим содержания везде отличается, а значит и объем кары, который должен претерпеть осужденный устанавливается индивидуально.

Выбирая то или иное наказание, суд не только определяет определенный комплекс лишений и ограничений, но и устанавливает согласно нормам уголовного законодательства пределы их достаточности для восстановления социальной справедливости и исправления осужденного.

Следует заметить, что при назначении наказания уголовное законодательство, а точнее санкции статей Особенной части УК РК построены таким образом, что объем лишений и ограничений, причиняемых наказанием, зависит от совершенного противоправного деяния (действия, бездействия): чем выше общественная опасность уголовного правонарушения, тем должно быть строже и наказание. При этом кара как устрашение выражает степень тяжести наказания.

В свою очередь, тяжесть назначаемого наказания должна зависеть от характера и степени тяжести совершенного преступления, личности преступника и других обязательств.

Таким образом, можно сделать такой вывод, что даже кара хоть и не выделена в действующем Уголовном законодательстве Республики Казахстан в самостоятельную цель уголовного наказания, она вместе с тем присутствует в нем, так как отражает содержание и правовую сущность наказания.

Уголовное наказание без элементов кары, в результате назначения которого лицу, совершившему уголовное правонарушение, когда виновному не

причиняются определенные лишения и страдания, не может быть признано уголовным наказанием.

А эти все вопросы охватываются социальной сущностью и направленностью наказаний, от назначения которых зависит не только благоприятная обстановка в обществе, но и благополучие как осужденных лиц, так и их окружения.

Как писал еще в 1889 году И.Я.Фойницкий, наказание представляет собой принуждение, применяемое к учинившему преступное деяние. Принуждение это может принимать различные формы физического и психического воздействия на личность; угроза его оказывает воздействие психическое, исполнение его - главным образом воздействие физическое; но качество принуждения принадлежит каждому наказанию. Принуждение - это какое-нибудь лишение или страдание; поэтому всякое наказание направлено против какого-нибудь блага, принадлежащего наказываемому. В то же время наказание - есть мера охранения системы правопорядка/9/.

Несмотря на длительный период изучения наказания, в науке уголовного права отсутствует единообразие в понимании института наказания и необходимость переосмысления понятия наказания остается и в настоящее время.

М.Д.Шаргородский определял наказание как лишение преступника каких-либо принадлежащих ему благ и выражает отрицательную оценку преступника и его деятельности государством/10/.

Н.А.Беляев рассматривал наказание как меру государственного принуждения, применяемую судом от имени государства к лицам, виновным в совершении преступлений, в целях общего и специального предупреждения преступлений/11/.

С.И.Дементьев высказывал точку зрения, что наказание есть кара, т.е. преднамеренное причинение виновному установленных в законе страданий и лишений, специально расчитанных на то, что он будет их претерпевать/12/.

Содержанием уголовного наказания является применяемое в качестве кары за совершенное преступление ущемление правового статуса гражданина.

По справедливому замечанию Н.С.Таганцева: всякое наказание является известным ограничением или стеснением преступника в его благах и интересах/13/. «Наказание является лишением преступника каких-либо принадлежащих ему благ выражает отрицательную оценку преступника и его деяния государством. Наказание неизбежно причиняет страдание тому лицу, к которому оно применяется. Именно это свойство, являясь необходимым признаком наказания, делает его карой»/14/.

Наказание - это преднамеренное причинение страданий как с точки зрения общества (преследуя благие цели, оно использует в качестве средства

страдание), так и с точки зрения наказуемого (он как никто другой ощущает это на себе). Но страдание, как таковое, принципиально отличается от болевых ощущений при биологических патологиях или действиях сил природы. Ощущая боль, осужденный объективно стремится ее избежать, устранить, поэтому в большинстве случаев, лицо отбывшее наказание старается больше не возвращаться в исправительную колонию.

Наказание же осужденный должен претерпеть, не смотря на все страдания. Подобная принудительная обреченность выделяет наказание из общего спектра страданий. В данном аспекте следует отграничивать от наказания нравственные муки, переживания, угрызения совести испытываемые преступником по поводу своего злодеяния. Говоря о страдании, как о свойстве наказания мы вынуждены абстрагироваться от конкретных ощущений персонального индивида (то, что болезненно воспринимается одним человеком, может быть вполне безразлично для другого), и ориентироваться на показатели среднестатистического человека.

Карательный характер наказания проявляется при соотношении уголовного наказания и преступления.

По мнению ученых, при уголовно-правовом подходе внимание сосредотачивается на юридическом анализе состава преступления в единстве четырех его элементов: объекта, объективной стороны, субъекта, субъективной стороны. Преступление анализируется относительно изолированный акт виновного нарушения человеком уголовного запрета.

При криминологическом подходе преступление рассматривается, во-первых, в контексте одновременно условий внешней для человека среды и характеристик, самого человека; во-вторых, не как одномоментный акт, а как определенный процесс, развертывающийся в пространстве и во времени/15/.

Соотношение понятий преступление и наказание подчиняется законо-мерности единства и борьбы противоположностей.

Можно логически представить такую взаимосвязь, что совершенное человеком преступление является злом для общества, а наказание – это обратная реакция государства на совершенное зло преступником, которую можно представит тоже злом, но для преступника.

Преступление является основанием для применения наказания, наказание же является логическим следствием преступления (в идеале одно без другого невозможно). Однако не следует представлять взаимосвязь между преступлением и наказанием в форме отношений пропорциональности, как это делали некоторые ученые/16/, они находятся между собой в отношениях соответствия, т.е. имеют место разно полюсные равнозначные поня-

тия: наказание - социальная ценность, преступление - антиценность. Наказание - это естественная реакция государства на совершенное преступление. Признак наказуемости - обязательный признак понятия преступления; так, если общественно-опасное деяние не влечет за собой наказания, оно не может считаться преступлением.

А.Ф.Кистяковский, Н.С.Таганцев, А.А.Жижченко полагали, что в соотношении: преступление - наказание, приоритет за наказанием. Институт наказания появился в общественной жизни раньше, чем выкристаллизовалось понятие преступления. Наказуемость как общий принцип определяет преступление. А.И.Трайнин, Н.Д.Дурманов высказывали мнение, что функционально преступление всегда предшествует наказанию, а, следовательно, и в идеальной сфере понятие преступление доминирует над понятием наказания./17/

О приоритете наказания над преступлением доказывает и действующий Уголовный кодекс Республики Казахстан, где в части 1 статьи 11 Категории преступления в зависимости от характера и степени общественной опасности подразделяются на преступления небольшой тяжести, преступления средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие преступления/18/.

В основу категоризации преступлений в частях 2, 3, 4, 5. Статьи 11 УК РК взят размер наказания.

Так, преступлениями небольшой тяжести признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает двух лет лишения свободы, а также неосторожные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает пяти лет лишения свободы.

Преступлениями средней тяжести признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает пяти лет лишения свободы, а также неосторожные деяния, за совершение которых предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше пяти лет.

Тяжкими преступлениями признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает двенадцати лет лишения свободы.

Особо тяжкими преступлениями признаются умышленные деяния, за совершение которых настоящим Кодексом предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше двенадцати лет, пожизненного лишения свободы или смертной казни/19/.

Важным вопросом для более глубокого понимания правовой (карательной) природы наказания является познание соотношения уголовной ответственности и наказания.

Здесь необходимо отметить, что уголовная ответственность и наказание – это нетождественные понятия. Уголовное наказание составляет основное правовое содержание уголовной ответственности. Данное положение основывается на следующих положениях ч. 2 ст. 2 УК РК: где отмечается, что Уголовный кодекс «устанавливает основания уголовной ответственности, определяет, какие опасные для личности, общества или государства деяния являются уголовными правонарушениями, то есть преступлениями или уголовными проступками, устанавливает наказания и иные меры уголовно-правового воздействия за их совершение»./20/

В ст. 4 УК РК закреплено, что единственным основанием уголовной ответственности является совершение уголовного правонарушения, то есть деяния, содержащего все признаки состава преступления либо уголовного проступка, предусмотренного Уголовным кодексом.

Правовой анализ указанных положений позволяет утверждать о том, что понятие наказания гораздо уже понятия уголовной ответственности и является его составной частью.

Из содержания выше изложенной части 2 статьи 2 УК РК следует, что уголовную ответственность за совершение уголовного правонарушения составляют «наказания и иные меры уголовно-правового воздействия».

В связи с этим под уголовной ответственностью следует понимать все меры уголовно-правового воздействия, применяемые к лицу, совершившему преступление.

Соответственно этому и сама уголовная ответственность подразделяется на два вида: без назначения наказания и с назначением наказания.

В первом случае уголовная ответственность исчерпывается фактом осуждения лица (в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством суд в этих случаях постановляет обвинительный приговор без назначения наказания).

Во втором случае содержанием уголовной ответственности является не только осуждение лица, но и применение к нему наказания (в том числе в некоторых случаях сюда входят и определенные уголовно-правовые последствия отбывания наказания, связанные, например, с институтом судимости).

Вместе с тем, говоря о соотношении уголовной ответственности и уголовного наказания, следует отметить, что эти категории взаимосвязаны и структурно, и функционально, уголовное наказание без ответственности не существует. Но не наоборот, законодательством предусмотрено множество случаев привлечения к уголовной ответственности с освобождением от наказания, что также свидетельствует о карательной сущности стороны наказания.

Их взаимосвязь обуславливается тем, что уго-

ловная ответственность реализуется только через наказание.

Интересная позиция была в данном вопросе у ученых советского периода.

Так, Н.А.Стручков считал, что кара является сущностью, неотъемлемым свойством наказания, но рассматривать ее в качестве цели нельзя/21/. Е.А.Наташев/22/ и ряд других ученых утверждают, что эти термины по своему значению тождественны. И.С. Ной утверждал, что кара - это лишь средство для достижения поставленных перед наказанием целей/23/. Келина С.Г. утверждала, что рассмотрение наказания как кары, с позиции преднамеренного причинения виновному страданий и лишений противоречит принципу гуманизма, отраженного в ряде международных документов/24/.

Представляет интерес воззрение на данную проблему М.Д.Шаргородского. Анализируя кару, как возможную цель наказания, он писал: «Признание кары одной из целей наказания неизбежно вызывает вопрос о том, почему законодатель в ряде случаев отказывается от достижения этой цели, и тогда, когда нет необходимости в применении наказания для достижения других целей, в частности, если лицо перестало быть общественно-опасным, если исправить виновного возможно без применения наказания и т.д., наказание не применяется»/25/.

Кара как возмездие, причинение наказуемому страданий и лишений, соразмерных по характеру совершенному им преступлению, является одной из форм проявления уголовного наказания. Так, в содержательном плане (в аспекте государственного принуждения и ущемления правового статуса осужденного) кара в достаточной мере раскрывает феномен наказания, но в функциональном плане и плане целеполагания она несостоятельна (для кары чужды функции исправления и перевоспитания).

Убедившись о наличии карательной сущности наказания, следует заметить, что возможности наказания не безграничны. То есть одними запретительными мерами нельзя решить. Истории правоприменения известны немало примеров, когда ужесточение наказания вызывало обратную, негативную реакцию общества.

Совершенно справедливо указывал М.Д.Шаргородский, что нельзя ожидать от наказания того, что оно дать не может. Оно не может ликвидировать преступность, которая порождается определенными социальными условиями, но оно может при тех же социальных условиях воздействовать на преступность в сторону ее снижения, препятствовать росту преступности»/26/.

Как известно, назначение уголовного наказания это завершающая стадия правоприменительной деятельности, так как на основании материалов, которые получены правоохранительными органами в ходе досудебного производства по уголовному делу/27/, решение принимается от имени

государства судом о виновности или невиновности лица совершившего уголовное правонарушение, на основании пункта 1 статьи 75 Конституции Республики Казахстан/28/.

По нашему мнению, в основу правильного построения системы наказаний должен быть положен научно обоснованный социальный и психологический анализ того, какую пользу обществу наказание объективно может принести и какой эффект могут оказывать отдельные конкретные виды наказания, так как они имеют карательную сущность.

По нашему мнению, чтобы привести в соответствие форму и содержание статьи 39 УК РК 2014 года Понятие и цели наказаний, с нашими рассуждениями и обоснованиями, можно предложить с учетом содержания уголовной политики нашего государства, новую редакцию указанной статьи, которая бы максимально исключило бы полемику в данном вопросе и в большей степени отразило бы истинное содержание наказания.

1. Наказание есть мера государственного принуждения, назначаемая по приговору суда в отношении лица, признанного виновным в совершении уголовного правонарушения, предусмотренного особенной частью УК РК.

2. Наказание является не только карой за содеянное, а также оно направлено на исправление осужденного и предупреждение совершения новых уголовных правонарушений, как осужденным, так и другими лицами.

3. Не допускается самостоятельное изменение (снижение, превышение) пределов установленного судом наказания при его исполнении.

Нельзя не принять во внимание слова известного Чезаре Беккариа, который справедливо отмечал, что цель наказания, следовательно, заключается не в чем ином, как в предупреждении новых деяний преступника, наносящих вред его согражданам, и в удержании других от подобных действий. Поэтому следует принимать такие наказания и такие способы их использования, которые будучи адекватны совершенному преступлению, производили бы наиболее сильное и наиболее длительное впечатление на души людей и не причиняли бы преступнику значительных физических страданий/29/.

Литературы:

1. Ковалев М.И. Советское уголовное право. Курс лекций. Свердловск, 1971. Вып. 1., с. 82.
2. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в ИТУ. Лекция, 1963. С. 25.
3. Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973, с. 46..
4. Стручков Н.А. Уголовная ответственность и её реализация в борьбе с преступностью. Саратов, 1978. С.70.
5. Уголовный кодекс Казахской ССР (Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 сентября 1986 года).- Алма-Ата: Казахстан, 1987, с.15.

6. Уголовный кодекс Республики Казахстан (1997 года). – Алматы: ЮРИСТ, 2013, с. 13; Уголовный кодекс Республики Казахстан (2017 года): Практическое пособие. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017, с.37.

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017, с.28.

8. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017, с.40-41.

9. См.: Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремоведением. М., 2000. С. 9.

10. См.: Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. JL, 1973. С. 12-13.

11. См.: Беляев Н.А. Уголовно - правовая политика и пути ее реализации. Л., 1986. С. 14.

12. См.: Дементьев С.И. Лишение свободы. Уголовно - правовые и исправительно-трудовые аспекты. Ростов, 1981. С.45.

13. См.: Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. Т.2. Тула, 2001. С. 116-117.

14. Шаргородский М.Д. Наказание его цели и эффективность. Л., 1973. С. 16.

15. Криминология: учебник/ под общ. Ред. А.И.Долговой.- 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2010, с. 70.

16. См.: Пионтковский А.А. Основные аспекты теории наказания // Сов. государство и право. 1969. № 7.

17. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. М., 1957. С.8; Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М.-Л., 1948. С.10-12.

18. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017, с. 28.

19. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017, с.28-29.

20. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. - Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017, с.19.

21. См.: Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. Саратов, 1978. С. 57-60.

22. См.: Наташев А.Е. Неприемлемость прогрессивной системы лишения свободы // Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства: Материалы научно-практической конференции. Саратов, 1961. С. 63.

23. См.: Ной И.С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве. Саратов, 1973. С. 78.

24. См.: Келина С.Г. Некоторые принципиальные идеи, лежащие в основе теоретической модели Уголовного Кодекса //Проблемы совершенствования уголовного закона. М., 1984. С.11-12.

25. Шаргородский М.Д. Наказание его цели и эффективность. Л., 1973. С.20-21.

26. Шаргородский М.Д. Наказание его цели и эффективность. Л., 1973. С.35.

27. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.- Алматы: ЮРИСТ, 2014, с.107-173.

28. Конституция Республики Казахстан. Практическое пособие.- Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2016, с.19.

29. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М., «Стелс», 1995. С. 106.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА МАТЕРИНСТВА В КАЗАХСТАНЕ В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД

Резюме. Статья посвящена анализу развития института материнства в советский период. Вызванные октябрьской революцией изменения в социальной и семейной жизни, трансформация социальной роли женщины потребовали замены традиционного типа материнства новым, советским, так называемым «сознательным материнством». Основными механизмами, осуществляющими внедрение новой модели материнства в повседневную практику социалистического государства, стали советское законодательство и государственная система охраны материнства и младенчества. Наиболее прогрессивные нормы, направленные на охрану и обеспечение материнства, были включены в Кодекс законов о труде.

Ключевые слова: материнство, институт материнства, охрана материнства, правовое регулирование материнства и др.

Summary: Article is devoted to the analysis of development of institute of motherhood during the Soviet period. The changes in social and family life caused by the October revolution, transformation of a social role of the woman have demanded replacement of traditional type of a materinstvovaniye new, Soviet, so-called "conscious motherhood". The Soviet legislation and the state system of protection of motherhood and infancy became the main mechanisms which are carrying out introduction of new model of a materinstvovaniye in daily practice of the socialist state. The most progressive norms directed to protection and providing motherhood have been included in the Labour Code.

Keywords: motherhood, institute of motherhood, protection of motherhood, legal regulation of motherhood, etc.

Процесс эволюции института материнства в РК имеет длительный путь своего развития.

Условно процесс становления и развития института материнства можно разделить на три основных этапа: Первый этап – XVв. – начало XXв. (победа октябрьской революции); Второй этап – 1917 (установление Советской власти) – 1991 гг.; Третий этап – 1991 (образование независимого, суверенного государства – Республики Казахстан) – по настоящее время.

Как известно, после победы октябрьской революции на повестке дня стояло два основных вопроса. Необходимо было решить национальный вопрос и вопрос об утверждении единой социалистической законности по всей стране. В рамках этих двух задач решалась судьба обычно-правовых норм и институ-

тов казахского общества. В первые же годы советской власти в Казахстане были изданы декреты о запрещении калыма и многоженства, о наказуемости браков с малолетними. Был установлен брачный возраст: для девушек — 16 лет, для юношей — 18 лет.

Справедливости ради необходимо отметить, что в первое десятилетие советской власти наблюдалась тенденция сохранения отдельных норм традиционного права с целью завоевания доверия простого народа. Это было обусловлено, прежде всего особенностями национального менталитета, мировоззрения и культурными ценностями казахов.

На наш взгляд, особо необходимо отметить, что идейными предпосылками для формирования советского типа материнства послужили работы как западных марксистов, прежде всего Бебеля А. [1] и Цеткин К. [2], так и российских: Ленина В.И. [3], Троцкого Л.Д. [4], Крупской Н.К. [5], Коллонтай А.Н. [6] и др.

Так, Бебель и Цеткин на основе западноевропейского материала нового времени большое внимание уделили разработке женского вопроса, в рамках которого и происходило осмысление места и роли женщины-матери в коммунистическом обществе. К примеру, Бебель А. рассматривал материнство в виде важной и ответственной профессии, которая требует от женщины тщательной физической и моральной подготовки. В своих работах Бебель А. демонстрировал толерантное отношение к материнским девиациям (аборт, детоубийство, подкидывание детей, использование услуг «фабрик ангелов»), считая их вызванными тяжелыми материальными условиями. К. Цеткин отмечала в своих работах, что современное западное общество предъявляет к ребенку (как своему будущему) члену столь высокие требования, что женщины, чей воспитательный потенциал она оценивала крайне низко, не могут быть признаны «естественными» воспитательницами своих детей лишь по причине наличия «материнских инстинктов».

В работах Ленина В.И. основное внимание было уделено рассмотрению и изживанию понятия внебрачного материнства, а также воспитательным, социализирующим функциям женщины-матери. Жена и соратница Ленина Крупская Н.К. в результате приспособления методов, предложенных западными марксистами, к отечественному материалу, пришла к выводу, что работница и крестьянка были лишены возможности качественно и эффективно выполнять свои материнские обязанности. Доста-

точно высоко оценивая педагогический потенциал крестьянки и пролетарки, Н. К. Крупская отмечала несоответствие прививаемых ими детям ценностей задачам построения нового общества. Решить отмеченные проблемы, по ее мнению, была призвана система социалистического воспитания» [7, с.21].

Достаточно глубокий анализ проблем материнства провел Троцкий Л.Д. В частности, он обозначил главные факторы, определяющие положение матери и ребенка в обществе, обосновал основные задачи социалистического общества в обеспечении и охране материнства и разработал механизм реализации.

В трудах виднейших деятелей женотдела при ЦК партии Коллонтай А.Н. и Смидович С. проблемы материнства были исследованы в динамике. Кроме того, была показана эволюция официальной позиции власти по отдельным вопросам на протяжении 20-х годов XIX века. Необходимо отметить, что в своей статье «Общество и материнство» Коллонтай А.Н. рассматривает феномен материнства в нескольких аспектах: во-первых, это работающая мать, создающая материальный и демографический ресурс (экономический аспект); во-вторых, это равноправный член общества, имеющий равные гражданские права, в том числе и в сфере семейных прав и обязанностей (политический аспект); в-третьих, это «новая женщина», эмансипированная гражданка нового общества (социокультурный аспект). Анализ трудов Коллонтай позволяет нам утверждать, что она придавала большое значение вопросам обеспечения охраны и защиты материнства. Об этом, прежде всего, свидетельствует тот факт, что охрану и защиту материнства она считала специфической функцией государства. И именно поэтому она создала в свое время «при наркомате Отдел по охране материнства и младенчества и Коллегию по охране и обеспечению материнства и младенчества» [8, с.71]. Однако все же основной темой исследований Коллонтай была защита трудовых прав женщин, их правовая и социальная эмансипация.

Первые шаги советской власти в создании социалистических основ правовой охраны материнства были связаны, прежде всего, с появлением декретов, которые фактически накапливали нормы, регулирующие отношения в данной области. Эти декреты по своему характеру и сущности носили не только локальный характер, но и затрагивали общегосударственные вопросы. Однако, как отмечает Ростова О.С. «совершенно очевидно, что при всей значимости издания декретов как правового обеспечения рассматриваемой проблемы, оно не могло заменить собой необходимость кодификации» [9, с.22]. Далее автор отмечает, что «нужны были не только приведенные к определенной системе нормы, регулирующие однородные отношения, но и нормы, которые позволяли формировать определенную систему государственных органов по охране материнства и

детства, и, что важно, контролировать эту охрану. Весьма актуальным оказалось поднятие проблемы охраны материнства и детства на научный уровень. Появление в 1922 году в Москве Государственного научного института охраны материнства и младенчества, несомненно, имело большое научно-практическое значение» [9, с.23].

Формирование основ советского законодательства и системы государственных органов по охране материнства и детства было тесно связано со становлением семейно-брачного и трудового законодательства.

Изменения в социально-экономической и политико-правовой жизни общества и государства обусловили и изменение социально-правового положения женщины. Отныне она наделялась равными правами с мужчиной, становится полноправной участницей общественного производства. Формируется новая модель социально-правового статуса женщины. Женщина выступает в трех ипостасях: женщина-супруга, женщина-мать, женщина-труженица. Тысячи женщин Средней Азии и Казахстана стали участвовать в общественном производстве и заниматься социально-политической деятельностью. Все это приблизило регион в большей мере к европейским, нежели азиатским стандартам [10, с.58].

Вопросы защиты интересов матери в рамках брачно-семейных отношений регулировало семейное право. В основе семейного права 30-40-х годов XX в. лежало положение о равноправии мужчин и женщин, гарантированное Конституцией СССР 1936 г. и Конституциями союзных республик 1937 г.

По советскому законодательству женщины получили и официальное право на развод. Наряду с законами по охране материнства и младенчества положительным моментом нового законодательства было поддержанное государством право матери на детей после развода. От отца в случае развода требовалась только материальная поддержка бывшей семьи. Уже в первые годы советской власти отмечается большое количество разводов среди казахов [11, с.102]. Пропаганда преподносила этот факт, как показатель роста самосознания женщин, уходящих от нелюбимых мужей, навязанных «калымным браком», бежавших от левиратных браков [12, с.4], абсолютно забывая о трагедиях, связанных с распадом семей. От многих разведенных по новым законам женщин отворачивались даже родители, считая позором для семьи подобные разводы, не основывающиеся на традиционных правовых нормах.

Оценивая данное правовое нововведение, исследователи обращали внимание и на негативный момент. Так, исследователь Штуссер А. отмечает, что «родители сами могли убедить дочь в необходимости развода, а затем вновь выдать ее замуж и второй раз взять калым. С этой целью родители даже пустились на хитрости, за являя властям, что их дочь

хочет развестись, а муж ей в этом препятствует [13, с.176]. Кроме того, автор подчеркивает, что «много заявлений о разводе поступало от жен бедняков, которые хотели повысить свое материальное положение и после развода вступить в нелегальный полигамный брак с более состоятельным мужчиной» [13, с.176]. Но справедливости ради необходимо отметить и положительные моменты советской деятельности в Казахстане. Именно в 20–30-е годы XX века наблюдается небывалый для Казахстана рост числа женщин, обучающихся в школах, институтах, поступивших на государственную службу. Созданные в городах комитеты по решению женских вопросов старались оказывать посильную помощь женщинам, бежавшим от своих мужей, устраивали их на работу, учебу. Другой вопрос, что этой помощи зачастую было недостаточно. Большая заслуга в ликвидации неграмотности и внедрении элементарных санитарно-гигиенических норм поведения среди казахских женщин в отдаленной от города местности принадлежит так называемым красным юртам — передвижным агитационным и просветительским пунктам, в которых активно работали не только европейские женщины, но и сами казашки, прошедшие элементарные подготовительные курсы по обучению грамоте, первичным медицинским навыкам и политической истории.

Вместе с тем, необходимо отметить, что по свидетельству источников того периода деторождение в 30-х годах резко сократилось. С целью повышения деторождения правительство предпринимает ряд мер к его увеличению путем укрепления семьи и брака. Так, Постановлением ЦИК и СНК СССР от 27 июня 1936 года «О запрещении аборт, увеличении материальной помощи роженицам, установлении государственной помощи многодетным, расширении сети родильных домов, яслей и детских домов, усилении уголовного наказания за неплатеж алиментов и о некоторых изменениях в законодательстве о разводах» впервые было установлено пособие многодетным матерям, поощряющее рождаемость [14, с.309].

Данное постановление предусматривало оказание материальной помощи многодетным матерям, родившим и воспитывающим шесть детей, за каждого следующего ребенка им выдавалось денежное пособие в размере 2000 рублей в год в течение пяти лет. Имевшим десять детей при рождении каждого следующего ребенка выдавалось единовременное пособие в размере 5000 рублей и начиная со второго года жизни ребенка семья получала ежегодно по 3000 рублей. Однако необходимо отметить, что, преследуя благую цель — поддержать многодетные семьи, что в конечном счете, должно было отразиться на демографической политике государства, данное постановление поспособствовало незначительно, «так как материальная поддержка предполагалась только при рождении седьмого ребенка, а

таких семей было немного» [15, с.67].

Кроме того, закон расширил круг лиц, имевших право подавать заявление на алименты. Помимо родителя или опекуна это так же могли сделать прокурор, профсоюз, органы ЗАГС и др. Изменились и размеры алиментов.

Коренные изменения претерпевает трудовое законодательство. Так, Ростова О.С. по этому поводу отмечает следующее: «Новое трудовое законодательство было более совершенным по сравнению с дореволюционным: вовлечение женщины в общественную деятельность сопровождалось созданием и развитие законодательной базы, регулирующей труд женщин путем создания благоприятных условий для совмещения производственной деятельности с материнством, предоставления специальных льгот беременным женщинам и кормящим матерям, назначения пособий по беременности и родам» [9]. Однако, справедливости ради необходимо отметить, что не все исследователи-правоведы так радужно оценивали все те законодательные изменения, которые имели место быть в сфере трудового права. Необходимо отметить, что правоприменительная практика 20-30-х гг. XX в. была запутанной и противоречивой. Это нашло выражение в том, что, с одной стороны женщины «получили более широкий доступ к образованию, улучшилась структура питания, реальностью стал оплачиваемый декретный отпуск. В то же время уже тогда женщины советской деревни были выведены из правового поля, началось вытеснение женщин в низкооплачиваемые сектора с тяжелыми и вредными условиями труда, двойная производственная и семейная нагрузка существенно возросла» [16, с.183]. Многие исследователи отмечают, что с продвижением к так называемому «развитому социализму» нормы по охране труда женщин, в том числе беременных, ослаблялись. В результате работающая полный день женщина оказалась с одной стороны под гнетом производственных функций, с другой стороны — семейных обязанностей. Исследователь в области трудового права Толкунова В.Н. на основе анализа норм трудового права в сфере охраны прав женщин и правоприменительной практики в своей работе «Право женщин на труд и его гарантии», опубликованной в 1967 году, назвала женщину «универсальной кухонной машиной» [17, с.170]. Именно она явилась основоположницей гендерного направления в науке трудового права советского периода. Ею было обосновано право женщины на труд как самостоятельная правовая категория. Многие новации, предложенные Толкуновой В.С. по улучшению условий труда женщин, оказались востребованными и нашли свое отражение в Кодексе Законов о труде РСФСР 1971 года.

Значительные изменения правовое регулирование института материнства претерпело в сложнейшие годы для Советского государства — годы

Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Законодательство, регулирующее охрану материнства, в этот период имело свою специфику, обусловленную сложнейшим периодом военного времени. Главным образом оно опиралось на применение административно-управленческих мер и санкций. Об этом свидетельствует, прежде всего Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 года «Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства», сыгравший немаловажную роль в деле охраны материнства в тот период [18].

В послевоенные годы Советское государство, в целом сохраняя общую стратегическую линию политики укрепления семьи, поменяло тактические приемы для её реализации, опираясь на особенности норм права в действующем законодательстве, в том числе в сфере семейно-брачных отношений.

Необходимо отметить, что системный характер государственная политика в сфере правового регулирования материнства приобрела с принятием Конституции СССР 1977 года и соответственно Конституции Казахской ССР 1978 года.

Значительным изменениям в данный период подвергается трудовое право и законодательство. Вот, что пишет по этому поводу Ростова О.С.: «Трудовое законодательство рассматриваемого периода закрепило имевшие место ограничения использования детского и женского труда, ввело новые нормы, связанные с этим. Вместе с тем, законодатель расширил ряд льгот и преимуществ работающей женщины. Примечательно, что закон не ограничивался констатацией правовых норм, но и предполагал наличие органов контроля за его выполнением.

В законодательстве последовательно увеличивалось количество норм, посвященных охране женского труда, появлялись нормы, регулирующие труд несовершеннолетних и его охрану, производительность труда несовершеннолетних и подготовку новых квалифицированных кадров, подтверждался запрет на использование труда женщин на особо тяжелых и вредных для здоровья производствах, на подземных работах» [9, с.45].

Таким образом, вызванные октябрьской революцией изменения в социальной и семейной жизни, трансформация социальной роли женщины требовали замены традиционного типа материнства новым, советским.

Основными механизмами, осуществляющими внедрение новой модели материнства в повседневную практику социалистического государства, стали советское законодательство и госу-

дарственная система охраны материнства и младенчества.

Список использованной литературы:

- 1 Бебель А. *Женщина и социализм* – М., 1959 – 592 с.
- 2 Цеткин К. *Социализм придет к победе только вместе с женщиной-пролетаркой*. М.: Госполитиздат, 1960. - Вып.68. – 97 с.
- 3 Ленин В.И. *О задачах женского рабочего движения в Советской республике // Полное собрание сочинений - Т.39. - С. 198-205.*
- 4 Троцкий Л.Д. *Литература и революция* – М., 2015 – 698 с.
- 5 Крупская Н.К. *Женщина Страны Советов - равноправный гражданин // Сборник статей. - М., 1938 – 165 с.*
- 6 Коллонтай А.Н. *Общество и материнство: в 2-х т. – 1916*
- 7 Марченко Е.В. *Историческая эволюция института материнства у народов Северного Кавказа: вторая половина XIX века - 20-е гг. XX в.: Автореф... к. и. н. - Ставрополь, 2009 – 246 с.*
- 8 Иванова Т.М. *Воспитание ценностного отношения девушки к материнству в России во второй половине XIX – начале XX вв.: Дисс...к.п.н. – Волгоград, 2016. – 242 с.*
- 9 Ростова О.С. *Правовая охрана материнства и детства в советском государстве: Дисс....к.ю.н. – Саратов, 2007 – 213 с.*
- 10 Табышалиева А. *Отражение во времени. Заметки к истории положения женщин Центральной Азии. - Бишкек, 1998 -136 с.*
- 11 Стасевич И.В. *Социальный статус казахской женщины. Традиции и современность. – М.: Наука, 2011. – 222 с.*
- 12 Арыкова Н. *Раскрепощение трудящихся женщин. АлмаАта, 1930. – 42 с.*
- 13 Штуссер А. *Пережитки родового строя в Казахстане //Новый Восток. - 1929. - Кн. 26–27.- С.162-181.*
- 14 СЗ СССР – 1936 - №34
- 15 Васильева Л.Е. *Особенности развития семейного права СССР в области охраны материнства и детства в 1930 – 40-е годы // Известия Саратовского университета – Серия Экономика. Управление. Право – Т.7 - Вып. 2 – 2007. - С. 67-69*
- 16 Лушников А.М. *«Женский вопрос» и отечественное трудовое право: историко-правовой очерк // Актуальные проблемы российского права – 2015 - №3 (52) – С.182-189.*
- 17 Толкунова В.С. *Право женщин на труд и его гарантии – М., 1967 – 192 с.*
- 18 Ведомости Верховного Совета СССР – 1944 - № 37

Ахатов У.А.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессор м.а., з.ғ.к.

Ондашұлы Е.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының оқытушысы, құқық магистрі

ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАС КЕЗІНДЕГІ ТҮРКІСТАН ӨЛКЕСІНДЕГІ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙ

Түйін. Мақалада 1918 жылы құрылған Түркістан Кеңестік Социалистік Республикасының қалыптасуы мен оның алғышарттары қарастырылады. Түркістан өлкесі ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ бас кезінде, яғни 1918 кеңес үкіметі орнағанға дейін Ресей Империясының қарамағына қарайтын көп ұлтты өлке болатын. Бастанқыда өлке тек Сыр-Дарья және Жетісу аймақтарын қамтыса, кейіннен жаулап алу саясатының негізінде орта азияның басқа да жерлері ене бастады. Түркістан өлкесі Ресей тарапынан жаулап алу саясатының негізінде түрлі әкімшілік, сот реформалары жүзеге асырылды. Соның негізінде Түркістан өлкесі Ресей заңдарымен басқарылды. 1917 жылы Ресейде орын алған революциялық толқулар Түркістан өлкесін де айналып өтпеді. Өлкеде өз билігін орнатқан Кеңестер басқару, құқықтық жүйе мен қоғамдық қатынастарды кеңестік идеологияға сәйкес күрделі өзгертті.

Түйін сөздер: Түркістан өлкесі, кеңес үкіметі, басқару жүйесі, әкімшілік аумақ, республика, атқару комитеті, заң шығару қызметі.

Резюме. В статье рассматривается основания Туркестанской Советской Социалистической Республики и ее предпосылки. В конце XIX-начале XX вв., то есть до установления советской власти в 1918 году, Туркестанский округ был многонациональной окраиной Российской Империи. В начале в состав Туркестана вошли только Сырдарьинская и Жетисуйская области, потом на основе политики захвата присоединил себе другие регионы Центральной Азии. На основе политики захвата со стороны России в Туркестанском округе осуществились разные административные судебные реформы. На основе этого Туркестанский округ управлялся законами России. Революционные волнения, которые были в 1917 году в России распространились и в Туркестанском округе. Советы после установления власти сложно изменили систему управления, общественных отношений и правовую систему в соответствии с советской идеологией.

Ключевые слова: Туркестанский округ, советская власть, система управления, административный округ, республика, исполнительный комитет, законоиздающая служба.

Summary. This article considers the founding of the Turkestan Soviet Socialist Republic and its background. In the late nineteenth and early twentieth centuries, that is before the establishment of Soviet power in 1918, the Turkestan district was a multinational outskirts of the Russian Empire. At the beginning only the Syrdarya and Zhetisu regions were a part of Turkestan, and then on the basis of policy capture join themselves other regions of Central Asia. On the basis of capture policy from Russia different administrative judicial reforms were performed in the Turkestan district. On the basis of it the Turkestan district ruled by the laws of Russia. The revolutionary unrest, which were in 1917 in Russia extended also in the Turkestan district. Recommendations after establishment of the power changed a management system, the public relations and a system of law according to the Soviet ideology.

Keywords: Turkestan district, the Soviet power, the control system, administrative district, the republic, the executive committee, the law the publishing service.

Сан ғасырлық тарихы бар Түркістан өлкесі көптеген ұлттар мен ұлыстардың құтты мекеніне айналғаны барша қауымға мәлім. Орта Азияны мекендеген түрлі ұлыстардың басын біріктіріп – Түркістан, яғни түркі халықтарының елі деп аталуы да тегін емес. Қазіргі таңда осы Түркістан аймағын мекендеген ұлттар мен ұлыстар жеке тәуелсіз мемлекет құрып, жылдан-жылға әлемдік өркениетте өз мемлекеттілігін бекемдеуде.

Ал, осы киелі Түркістан өлкесінің өткен тарихы, оның ішінде мемлекет және құқық тарихы қалай өрбігенін баршаның білгісі келері сөзсіз. Осы мақсатта, мақалада 1918-1924 жж. аралығында өмір сүрген, қазіргі Қазақстанның оңтүстік облыстары, Өзбекстан, Қырғызстан, Түркіменстан, Тәжікстан мемлекеттерінің басын біріктірген Түркістан Автономиялық Советтік Социалистік Республикасы, оның құрылу қарсаңындағы өлкедегі саяси-құқықтық жағдай туралы кейбір маңызды мәліметтерді көпшілік қауымға жеткізгіміз келіп отыр.

Азия мен Еуропаның алтын көпіріне айналған Түркістан өлкесінің саяси, экономикалық маңызы аса жоғары болды. Сол себепті де, алып мемлекеттер

тарапынан түрлі жаулап алу әрекеттері жүргізіліп отырды. Ресей Империясы тарапынан жүргізілген түрлі жаулап алу, колониялизациялау саясатының негізінде Түркістан өлкесі құрылды.

Бастапқыда Түркістан өлкесі тек Сыр-Дарья және Жетісу облыстарынан тұрады, ал кейіннен жаулап алу саясатының арқасында басқа да аймақтар кіре бастайды. «Вначале Туркестанский край состоял из Сыр-Дарьинской и Семиреченской областей. После окончательного упразднения Кокандского ханства в 1876 году его территория под наименованием Ферганской области была включена в состав Туркестанского края. В 1887 году в состав Туркестанского края была включена Самаркандская область, а в 1899 году – Закаспийская область. Главным городом Туркестанского края и местопребыванием генерал-губернатора был определен г. Ташкент. Областным центром Сыр-Дарьинской области был г. Ташкент, Семиреченской – г. Верный (Алматы), Ферганской – г. Новый Маргелан, переименованный в 1907 году в Скобелев (Фергана), Самаркандской – г. Самарканд и Закаспийской области г. Асхабад (Ашхабад)» [1].

Патшалық Ресейдің Түркістан өлкесінде өз билігін жүргізуінің астарында көптеген мән-жайларды байқауға болады. Біріншіден, Түркістан өңірі арқылы Иран, Ауғанстан, одан әрі Үнді еліне сауда жолының ашылуы, сонымен қатар осы аймақ арқылы Қытай елімен экономикалық байланыс жасаудың тиімділігі жоғары болды. Екіншіден, Түркістан өлкесі аграрлық аймақ ретінде бағаланды. Яғни, ауылшаруашылық өнімдеріне деген сұранысты осы өңір арқылы шешуге ұмтылды. Үшіншіден, табиғи пайдалы қазбаларға бай өңірлердің қатарынан саналды. «Туркестан располагал богатейшими естественными богатствами для развития производительных сил. Природные условия края были благоприятными для развития хлопководства, садоводства, лесоводства, шелководства, пчеловодства и других отраслей сельского хозяйства. Недр края были богаты полезными ископаемыми. Однако богатейшие возможности развития экономики использовались совершенно незначительно из-за господства докапиталистических производственных отношений. Огромные массивы пригодной для возделывания земли оставались не засеянными. Так, к 1909 году засеваемая площадь составляла лишь 3,9 % всей территории края, а вместе с лесами эта культурная площадь достигла 23,3 %» [2]. Төртіншіден, патшалық Ресей өзінің оңтүстік өңірінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге талпынды. Бесіншіден, Түркістан өлкесін жаулап алу арқылы Орта Азияның басқа өңірлеріне өзінің саяси ықпал ету мақсатын көздеді. Алтыншыдан, патшалық Ресей өзінің демографиялық мәселесін шешуді көздеді. Артық халықты осы өңірлерге көшіріп отырды. «Царское правительство, осуществляя колонизаторскую политику в Туркестане, переселяло в край «избыточ-

ное» население России. Лучшие земли в Туркестане были заняты переселенцами, а местное население было оттеснено в худшие районы. Царизм культивировал национальную вражду и недоверие между народами, осуществляя на деле лозунг «разделяй и властвуй» [3].

Алып аймақты басқару мақсатында патшалық Ресей өкіметі өлкеде түрлі әкімшілік, экономикалық реформаларды жүргізіп отырды. Ресей патшалығы Орта Азияның көптеген қалаларын басып алуының негізінде 1867 жылы Жетісу және Сыр-Дария облыстарының аумағында Түркістан генерал-губернаторлығы құрылды. Сол жылы Түркістанның алғашқы генерал-губернаторы ретінде генерал К.П. Кауфман тағайындалды. К.П. Кауфманның тағайындалуы тегін еместі. Себебі ол нағыз ұлтшыл, патшаның жүктеген міндеттерін бұлжытпай орындайтын офицер болатын: «Первым генерал-губернатором Туркестанского края был К.П. Кауфман. Выбор царя пал на него не случайно. В начале 60-х годов Кауфман был директором канцелярии военного министерства в Петербурге. Потом его назначили виленским генерал-губернатором. Будучи в Вильно, он категорически запретил печатать литовские (жмудские) книги латинским шрифтом. «Навсегда прекратить употребление латинских букв в жмудском языке», - приказал он, будучи убежденным русификатором. Иными словами, целый народ лишился возможности читать книги на своем родном языке» [4].

Ендігі жерде К.П. Кауфман Ресей патшалығының Орта Азиядағы ең сенімді нөкерлерінің біріне айналды. Түркістан генерал-губернаторы шексіз әскери және азаматтық билікке ие болды. Түркістан өлкесі 1918 жылға дейін, яғни Кеңес өкіметі орнағанға дейінгі аралықта әскери жағдайда болып, ерекше әскери тәртіппен басқарылып отырды.

Патшалық өкімет Орта Азия халықтарын жаулап алғаннан кейін, өлкеде өз билігін орната бастады. Бұл орайда Ресей Империясы өлкені басқару барысында жергілікті аксүйектердің көмегіне жүгінді. Әрине олардың Патшаға деген адал қызметтері жоғары деңгейде бағаланып отырды: «Уже в ходе присоединения Средней Азии к России выявились классовые союзники царских властей. Это были многие ханы, беки, купцы и прочие узбекские, таджикские, казахские и другие эксплуататоры, сдавшие царским генералам города и крепости за поддержку в борьбе против своего народа, за сохранение власти, за титулы, награды, прибыли» [5].

Патшалық Ресей өлкедегі өз жақтастарына сүйеніп отырып маңызды әкімшілік реформаларды жүзеге асыра бастады. Бастапқыда Түркістан өлкесі 1867 жылы дайындалған «Түркістан өлкесін басқару туралы Ереже» жобасының негізінде басқарылды. Ереженің 6-шы бабына сәйкес Түркістан өлкесінде басқару жүйесі келесідей нысанда өрбіді: «Управление Туркестанского края составляют: 1) главное управление; 2) управлени отдельными частями

разных ведомств; 3) местные административные управления: а) областные, б) уездные, в) городские, г) сельские; 4) установление судебных» [6].

Жоғарыда Түркістан өлкесі әскери жағдайда басқарылғанын атап өткен болатынбыз. Ол механизм Ереженің 8 бабында көрініс тапқан: «Управление Туркестанского края, за исключением установлений и лиц, принадлежащих к судебному, финансовому, контрольному, учебному и почтово-телеграфному ведомствам, находятся в ведении Военного Министерства».

Түркістан өлкесін Ресей патшасы қызметке тағайындайтын және қызметтен босататын генерал-губернатор басқарды. Генерал-губернаторға өлкенің ішкі және сыртқы саясатына қатысты көптеген өкілеттіктер берілді. Ол өлкеде кең экономикалық билікке ие болды. Тиісті тәртіппен орталықтан бөлінген ақша қаражаттарын өзі дұрыс деп таныған құрылыс жұмыстары мен жобаларға бөліп отырды.

Генерал-губернатор сот саласында да жоғары билікке ие болды. Ол заң нормаларын бұзғандарға, қажет болғанда сот тәртібінсіз жазалап отырды. Ол Ішкі Істер министрлігінің келісімімен саяси жағымсыз деп танылған жергілікті тұрғындарды өлкеден 5 жылға дейінгі мерзімге қуып жіберуге өкілетті болды. Сонымен бірге, шетел азаматтарын да өлкеден аластатуға құқылы болды.

Ереженің 17 бабына сәйкес генерал-губернатордың жанында Кеңес, көмекшілер, ерекше тапсырмалар жөніндегі шенеуніктер, аудармашылар мен канцелярия қызметкерлері болды.

Генерал-губернатордың жанынан құрылған Кеңестің құқықтық мәртебесі төмен болды. Ол тек қана кеңесу орталығына айналды: «Совет при генерал-губернаторе был совещательным органом и состоял из военного губернатора Сыр-Дарьинской области, прокурора Ташкентской судебной палаты, управляющих казенной и контрольной палатами, начальника штаба Туркестанского военного округа и управляющего канцелярией генерал-губернатора. В работе совета при генерал-губернаторе по усмотрению последнего могли участвовать и другие чиновники.

Мнение совета и должностных лиц края было необязательным для генерал-губернатора» [7].

Түркістан өлкесінің жергілікті билік органдары Ереженің үшінші бөлімімен реттелініп отырды. Ереженің 43 бабына сәйкес облыстық басқарма әскери губернатор мен облыстық басқармадан құрылды. Әскери губернатор Ішкі Істер министрлігі мен Түркістан генерал-губернаторының алдын-ала келісіміне сәйкес Әскери министрдің ұсынуымен жалпы тәртіпке негізделген Сенаттың жарлығымен анықталып отырды.

Ал, уездердің әкімшілік-полициялық басқармасын уезд бастығы басқарды. Уезд бастығын облыстық губернатордың ұсынуымен генерал-гу-

бернатор қызметке тағайындап және одан босатып отырды. Уезд бастығының өкілеттігі жергілікті жерде тәртіпті сақтауға толық мүмкіндік берді. Себебі, уезд бастығына тек қана полиция органдары ғана емес, сонымен бірге тиісті әскери бөлімдер де бағынышты болды.

Түркістан өлкесіне қарасты қалаларды басқару жүйесі уездерді басқаруға ұқсас құрылды. Қалаларды уезд бастықтары басқарды, ал ол болмаған жағдайда участкелік приставтарға берілді. Олар облыстық басқарма мен әскери губернатордың, сонымен қатар қалалық қоғамдардың депутаттардың тарапынан бақылауда болды. Түркістан өлкесіне қарасты қалалардың арасында тек Ташкент қаласының мәртебесі ерекше болды. Ташкент қаласын қала бастығы басқарды және оған кеңінен өкілеттіктер берілді.

1886 жылы жаңартылған және ресми бекітілген «Түркістан өлкесін басқару жөніндегі Ережеге» сәйкес өлкедегі ауылды елді мекендерді басқару жүйесі үшке бөлінді: 1) отырықшы елді мекендер; 2) Көшпелі елді мекендер; 3) Жергілікті халыққа жатпайтын орыс немесе басқа да ұлттардың елді мекені.

Отырықшы елді мекендерді басқару жүйесі келесідей негізде жүзеге асырылды: отырықшы халық мекендеген әр бір уездер болыстыққа бөлінді, ал болыстық ауылдық қоғамдарға (ақсақалдық) бөлінді. Болыстықты – болыс басқарушысы, ал ауылдық қоғамды – ауылдық ақсақалдар басқарды. Олар үш жылға дейінгі мерзімге сайланып отырды.

Көшпелі халық мекендеген елді мекендерді басқару жүйесі отырықшы елді мекендерді басқаруға ұқсас болды. Тек кейбір ерекшеліктер болды. Уезд болыстыққа, ал болыстық ауылдық қоғамдарға бөлінді. Болыстық және ауылдық қоғамның құрамына кіретін түгіндер санын облыстық басқарма анықтап отырды, бірақ бұл сан: болыстыққа – екі мыңнан, ал ауылдық қоғамда – екі жүз түгіннен аспауы тиіс болды.

Ереже бойынша түгінге жеке тұрған құрылыстар саналды. Оларға киіз үй, жер төлелер, сонымен қатар үйлер жатты. Болыстық жергілікті халықтың тұрмыс тіршілігіне ыңғайлы жерлерге орналасты. Олар жаздық және қыстақтарға бөлінді.

Үшінші топтағы елді мекендерге, яғни жергілікті халыққа жатпайтын орыс немесе басқа да ұлттар қоныстанған елді мекендерді басқару жүйесі Ресейдің өзінде қалыптасқан басқару жүйесіне ұқсас болды. Бұл жүйе Ереженің 116 бабында көрініс тапқан: «Каждое селение, заселенное русскими и лицами, не принадлежащими туземному населению, образует отдельное сельское общество; а с развитием колонизации – образуются постепенно волости из селений, имеющих взаимную между собой связь. Права и обязанности сельского старосты, состав, предметы ведения и порядок действий сельского схода определяются правилами, установленными

для общественного управления сельских обывателей в Империи. До образования волостей сельская администрация подчиняется Уездному Начальнику» [8].

Өлкеде жүргізілген әкімшілік реформалар кейіннен сот реформаларына ұласты. Ғасырлар бойы қалыптасқан сот жүйесі Ресейдің империялық пиғылына сай күрделі өзгерістерге ұшырады. «Түркістан өлкесін басқару жөніндегі Ережеге» сәйкес өлкеде мировой соттар мен облыстық соттар құрылды. Ал, 1898 жылғы өзгерістерге сәйкес облыстық соттардың орнына округтік соттар құрылды. Жаңадан құрылған соттардың қарауына көптеген маңызды сұрақтар жатқызылды және олардың өкілеттігі өте жоғары болды. Ереженің 141 және 142 баптарына сәйкес олардың қарауына келесідей істер жатқызылды: 1) Христиан дініне қарсы; 2) мемлекеттік істер; 3) басқару тәртібіне қарсы; 4) мемлекеттік және қоғамдық қызмет бойынша; 5) мемлекеттік және земстволық қаулыларға қарсы; 6) қазына мүліктері мен кірістеріне қарсы; 7) қоғамдық тазалыққа қарсы; 8) қоғамдық тыныштық пен тәртіпке қарсы; 9) қалыптағы заңдарға қарсы; 10) өмірге, денсаулыққа, бостандық пен абыройға қарсы; 11) меншікке қарсы қылмыстар мен құқық бұзушылықтар.

Жергілікті халықтың наразылығын тудырмау мақсатында жоғарыда аталған әкімшілік соттардан басқа, халық соттары құрылды. Халық соттары жергілікті тұрғындардың ертеден қалыптасқан әдет-ғұрып және шарғат нормалары бойынша әрекет етуге мүмкіндік алды. Дегенмен де, халық соттарының қарауына жатқызылған сұрақтар тым шектелген болатын. Олардың қарауына Ереженің 211 бабына сәйкес келесі істер жатқызылды: «1) все дела о преступлениях и проступках совершенных туземцами, за исключением в статьях 141 и 142, и 2) все дела гражданские, возникающие между туземцами, подведомственными одному и тому же народному суду, если дела сии не основаны на документах, совершенных или засвидетельствованных при участии русских властей».

Ресей империясы тарапынан жүргізілген түрлі реформалар мен өлкеде қалыптасқан басқару жүйесі жергілікті халықтың ашу ызасын тудыра бастады. Оның үстіне Ресейде 1905-1907 жж. қалыптасқан революциялық бас көтерулер Түркістан өлкесін айналып өтпеді. Жергілікті тұрғындардың өлкеде қалыптасқан жағдайға наразылық бас көтерулері жиілей бастады. «С осени 1905 г. в Ташкенте, Самарканде и других городах Туркестана рабочие бастовали, проводили стачки, устраивали митинги... В Ташкенте 15 октября 1905 г. был проведен митинг, закончившийся демонстрацией русских рабочих, к которой присоединились трудящиеся других национальностей, городская беднота, представители мел-

кой буржуазии и дехкане пригородных кишлаков» [9].

Осы тұста Ресей үкіметінде өлкеде азаматтық билікті толық жойып, оның орнына күшті әскери билікті орнатуды жақтаушылар саны күрт көбейді. Оның бір дәлелі ретінде Түркістанның соңғы генерал-губернаторы Куропаткиннің айтқан сөзін келтірсек: «Надо добиваться, чтобы нас боялись и уважали. Полнобят после» [10]. Бұл пікірді көптеген патша шенеуніктері де қолдады: «Большинство царских чиновников склонялось к тому, чтобы усилить военное управление краем. «Русская военная власть, - писал один из них, - понятнее и внушительнее для притихшей туземной толпы, чем гражданская» [11].

Ресейдің бірінші дүниежүзілік соғысқа тартылуы және Орта Азия халықтарының қара жұмысқа тартылуы Түркістан өлкесінде тұратын халықтың ашуын тудырғаны рас. Ресей империясының басқару жүйесінің құлдырауы өлкеде революциялық жағдайдың туындауына алып келді.

Қорыта келгенде, Түркістан өңірінде Кеңес өкіметінің орнап, одан әрі қалыптасуы мен дамуы өлкеде қалыптасқан саяси-құқықтық жағдай мен Ресейде орын алған революциялық толқулар мен жаңарулардың туындысы болатын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уразаев Ш.З. *Туркестанская АССР и ее государственно-правовые особенности.* – Ташкент., Госиздат УзССР, 1958. – стр. 13.
2. *Адрес-справочник Туркестанского края.* Ташкент, Изд. Сыр-Дарьинского областного статистического комитета, 1910. – стр. 6.
3. Уразаев Ш.З. *Туркестанская АССР и ее государственно-правовые особенности.* – Ташкент., Госиздат УзССР, 1958. – стр. 14.
4. Кастельская З.Д. *Из истории Туркестанского Края (1865-1917).* – М., Наука, 1980. – стр. 28.
5. Сонда, стр. 30.
6. *Абрамов И.Ф. Положение об управлении Туркестанского края.* – Ташкент, 1916. – стр. 11.
7. Уразаев Ш.З. *Туркестанская АССР и ее государственно-правовые особенности.* – Ташкент., Госиздат УзССР, 1958. – стр. 16.
8. *Абрамов И.Ф. Положение об управлении Туркестанского края.* – Ташкент, 1916. – стр. 245.
9. Кастельская З.Д. *Из истории Туркестанского Края (1865-1917).* – М., Наука, 1980. – стр. 76.
10. *Ковалев П.А. Кризис колониального режима и реформы Куропаткина в 1916 году.* – Труды САГУ. Вып. LVII, Кн. 7, 1954. – стр. 42.
11. *Аминов А.М. Экономическое развитие Средней Азии (колониальный период).* – Ташкент., Госиздат УзССР, 1959. – стр. 86.

Тусупова А.Ж.

з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының доценті

Жарболова А.Ж.

з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ШАРТТАР КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІНДЕ

Түйін. 1995 жылы Қазақстан Республикасы Конституциясының қабылдануымен ұлттық, соның ішінде конституциялық құқық пен халықаралық құқықтың өзара әрекеттесуінің маңызы арта түсті. Ұлттық құқықтық нормаларды халықаралық құқық нормалары мен жалпы жұрт таныған қағидаларға, ҚР халықаралық шарттарына уақытылы сәйкестендіру, сондай-ақ құқық қолдану қызметінде халықаралық реттеу нормаларын (құралдарын) ескеру қажеттілігі туындады. Қазақстан Республикасында халықаралық шарттардың мәртебесін анықтауға қатысты жалпытеориялық мәселелерді зерттеу оның құқықтық жүйесінде қазіргі кезге дейін өзекті болып табылады. ҚР Конституциясы Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болатындығын бекітті. Осыған орай мақалада халықаралық шарттардың заңи табиғаты, олардың қолданыстағы ұлттық құқық жүйесіндегі, оның ішінде конституциялық құқықтың қайнар көздерінің жүйесіндегі орны мен халықаралық және ұлттық құқықтың арақатынасы қарастырылған.

Түйін сөздер: конституция, конституциялық құқықтың қайнар көздері, халықаралық шарт, ұлттық құқық, конституциялық заңнама, халықаралық құқық.

Резюме. С принятием Конституции Республики Казахстан 1995 г. возросло значение взаимодействия национального, в том числе конституционного, права и международного права. Возникла необходимость своевременного приведения положений национального права в соответствие с общепризнанными принципами и нормами международного права, международными договорами РК, а также дальнейшего учета обозначенных международных регуляторов в правоприменительной деятельности. Исследования проблем общетеоретического плана, касающиеся определения статуса международных договоров в Республике Казахстан, в ее правовой системе, являются актуальными до настоящего времени. Конституция Казахстана закрепляет приоритет ратифицированных государством международных договоров перед национальным правом. В этой связи в работе раскрывается юридическая природа международных договоров, их место в системе действующего национального права, в том числе и в системе источников консти-

туционного права, соотношение международного и национального права.

Ключевые слова: конституция, источники конституционного права, международный договор, национальное право, конституционное законодательство, международное право.

Summary. With the adoption of the Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995, the significance of the interplay of National Law including Constitutional and International Law has increased. There appeared the necessity of to bring the provisions of national law in conformity with the general recognized principles and norms of International Law, international treaties of the RK, as well as further taking into consideration of the indicated international regulators in the law enforcement activities. Researches of issues of a general theoretical nature pertaining to defining the status of international treaties in the Republic of Kazakhstan, in its legal system are relevant up to the present. The Constitution of the Republic of Kazakhstan strengthens the priority of the international treaties ratified by the states before national law. In this connection, the present work deals with the legal nature of international treaties their place in the system of current national law including the system of sources of Constitutional Law, correlation of International and National Law.

Keywords: constitution, sources of constitutional law, international treaty, national law, constitutional law, international law.

Республика заңнамасында анықталғандай, Қазақстан Республикасының халықаралық шарты – бұл Қазақстан Республикасының шет мемлекетпен (шет мемлекеттермен) немесе халықаралық ұйыммен (халықаралық ұйымдармен) жазбаша нысанда жасасқан және мұндай келісімнің бір құжатта немесе өзара байланысты бірнеше құжаттарда екендігіне қарамастан, сондай-ақ оның нақты атауына қарамастан халықаралық құқықпен реттелетін халықаралық келісім [1, 1 бап 6) тармақша].

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы конституциялық құқықтың негізгі қайнар көзі болып табылады. Ол «ұлттық құқықтық жүйе мен халықаралық құқық жүйесінің арасында байланыстырушы буын ретінде ... рөл атқарады» [2, С.5].

Отандық конституциялық құқық ғылымында халықаралық шарттарды конституциялық құқықтың қайнар көздерінің қатарына кіргізу туралы мәселе оған тиянақты талдау жүргізбестен бірнеше рет көтерілді. Мысалы, С.К.Амандыкова конституциялық құқықтық қайнар көздеріне «Республика бекіткен, оның заңдарынан басымдығы болатын және тікелей қолданылатын халықаралық шарттарды жатқызады» [3, С.15]. Профессор Ғ.С.Сапарғалиевтің пікірінше «Қазақстан Республикасы таныған халықаралық-құқықтық актілердің нормалары да конституциялық құқықтың қайнар көзіне жағады. Ол адам құқы, қоғамдық құрылымдар және басқалар туралы конституциялық мәні бар құқықтық нормалардан тұруы мүмкін [4, 9 б.]. Келесі ғалым А.Т.Ащеулов конституциялық құқықтың қайнар көздеріне мұндай халықаралық-құқықтық шарттардың қатарынан ең алдымен «... халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған конституциялық қағидалары мен нормаларынан тұратын актілерін кіргізеді» [5, С.34]. Олай болса, тиісті анықтауларға сәйкес халықаралық шарттар келесі жағдайларда конституциялық құқықтың қайнар көзі болып табылады: конституциялық құқықтың қатынастарын реттейтін болса және заңнамамен олардың тікелей қолданылуы қарастырылған болса.

Тәуелсіз Қазақстанның алғашқы конституциялық актілерінде халықаралық құқық нормаларының Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі орны туралы мәселе қарастырылмады, тек Қазақстанның халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған қағидалары мен нормаларына сүйенетіндігі ғана жалпы айтылып кетті.

1993 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясы Республиканың халықаралық шарттары мен өзге де міндеттемелерінің Конституцияға сәйкес келуі тиістілігі туралы ережені бекітті. Айта кететіні, онда халықаралық шарттар мен ішкі құқықтың өзге актілерінің иерархиясын көрсетуге, анықтауға болатын нормалар болған жоқ. Бұл өз кезегінде, Республика жасасқан кез-келген шарт (бекітілгені секілді, бекітілуге жатпайтыны да) тек Конституция нормаларына ғана сәйкес келуі тиіс болды дегенді білдірді.

Қазақстан Республикасы 1993 жылы 31 наурызда Халықаралық келісімдер құқығы туралы Вена Конвенциясын (23 мамыр 1969 жылғы) ратификациялады. Тиісті Конвенцияның 27-бабының 1-тармағында «қатысушы келісімді орындамаудың сылтауы ретінде өзінің ішкі құқығының ережелеріне сілтеме жасай алмайды» деген өктем талап бекітілді [6]. Басқа жағдайда, ол халықаралық құқықтың «қолданылып жүрген әрбір шарт оның қатысушылары үшін міндетті және адалдықпен орындалуы тиіс» («*facta sunt servanda*») деген қағидасын бұзу болар еді. Тиісті ережеден шығатыны: қолданымдағы 1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейін жасалған халықаралық шарттардың барлық түрлері

Республиканың заңдарының алдында басымдыққа ие актілер болып танылды.

30 тамыз 1995 жылы тәуелсіз Қазақстанның екінші Конституциясы қабылданып, оның 4 бабында Республика бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басымдығы болатындығы, халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде олардың тікелей қолданылатындығы туралы ереже бекітілді. 10 наурыз 2017 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясына бірқатар өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп, нәтижесінде тиісті конституциялық норма (4 бап) да өзгертуге ұшырады. Атап айтқанда, өзгерту нәтижесінде Республика бекіткен халықаралық шарттардың тікелей қолданылуына қатысты мәселе конституциялық реттеу шегінен шығарылып, олардың ҚР аумағында қолданылу тәртібі Республика заңнамасында анықталатындығы бекітілді. Нақты тоқталсақ, өзгертулерге дейін Республика бекіткен халықаралық шарт оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде тікелей қолданылатын болса, енді ҚР Конституциясына өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы соңғы 2017 жылғы заң бойынша «Қазақстан қатысушысы болып табылатын халықаралық шарттардың Қазақстан Республикасының аумағында қолданылу тәртібі мен талаптары Республиканың заңнамасында айқындалады» [7, 2 т.]. Егер шет елдердің тәжірибесін қарастыратын болсақ, мысалы көрші Ресей мемлекетінің Конституциясының 15 бабында тиісті мәселеге қатысты қатынас келесідей реттелген: халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған қағидалары мен нормалары және РФ халықаралық шарттары оның құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Егер РФ халықаралық шарттарымен заңдарда қарастырылған ережелерден бөлек нормалар белгіленген болса, ондай жағдайда халықаралық шарттардың ережелері қолданылады. ГФР Негізгі заңында халықаралық құқықтың жалпы нормалары осы елдің ұлттық құқығының құрамдас бөлігі болып табылатындығы туралы, олардың ГФР заңдарынан басымдығы болатындығы және тікелей құқықтар мен міндеттер туындайтындығы туралы ережелер бекітілді (25 бап). Ал, тиісті мәселе туралы Француз Республикасының Конституциясында ратификацияланған және мақұлданған шарттардың «... жарияланған сәттен бастап ішкі заңдардың күшінен жоғары күшке ие ...» болатындығы (55 бап) анықталды. Ұқсас ережелер Испания Конституциясында (93-96 баптар), Греция (28 бап), Жапония (98 бап) конституцияларында да бекітілген.

ҚР Конституциясының 4 бабының 1 тармағында Қазақстанда «қолданылатын құқық» болып табылатын нормалар шегі анықталған. Оның ішінде Республиканың халықаралық шарттары мен Республиканың басқа да міндеттемелерінің нормалары бар. ҚР Конституциялық Кеңесі 1996 жылы 28 қа-

занда Қазақстан Республикасы Конституциясының тиісті нормасына ресми түсіндірме бере отырып «қолданылып жүрген құқық» деп белгілі бір сәтте бұзылмаған Конституция нормалары мен Республиканың басқа да осы бапта келтірілген нормативтік құқықтық актілері, сондай-ақ бұзылмаған халықаралық міндеттемелері түсінілуі тиістігін анықтады [8, 1 т.]. Конституциялық Кеңестің бұл түсіндірмесіне талдау жасай отырып ғалым С.Ж.Айдарбаев аталмыш қаулыда Конституцияның талданып отырған тиісті нормасында (4 бап, 1 т.) Республиканың халықаралық шарттық міндеттемелермен бірге бекітілген Республиканың басқа да міндеттемелері «қолданымдағы құқық» құрамына кірмей, одан тыс қалып қойған әрі тиісті жағдайда әңгіме мемлекеттің халықаралық-құқықтық әдет-ғұрыптар бойынша міндеттемелері туралы болуы тиіс [9] дейді.

Республика Конституциясының 8 бабына сәйкес «Қазақстан Республикасы халықаралық құқықтың принциптері мен нормаларын құрметтейді». Бұл ішкі мемлекеттік құқықты құру, жасау кезінде оларды ескеруге деген мемлекеттің ниетін білдірді. Осы ретте айта кететіні Қазақстан Республикасының қолданымдағы құқығы ҚР Конституциясының нормаларына сай келуі тиіс және тек Республика бекіткен шарттар ғана Республика заңдарынан басымдыққа ие болады [10, С.30]. Егер халықаралық шарттар ішкі заңдармен белгіленген ережелерден өзге ережелерді бекітсе, онда тиісті жағдайда халықаралық шарттың ережелері қолданылады. Халықаралық шарттарды жасасуға байланысты Қазақстан Республикасының заңнамасына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ұсыныстар «ҚР халықаралық шарттары туралы» заңның 22 бабына сәйкес енгізіледі.

Профессор К.К.Айтхожин көрсетіп кеткендей, ҚР Конституциясының 4 бабының 3 тармағының мазмұнын саралау Республика бекіткен халықаралық шарттар тек заңдарға ғана қатысты басымдыққа ие екендігін және олар Конституцияның өзінің ережелерінен жоғары, басым бола алмайтындығын көрсетеді [11, С.90]. Айта кететіні, әлі күнге дейін Республика бекіткен халықаралық шарттар заңдардың қандай категориясына қатысты басымдыққа ие деген сұраққа жауап жоқ. Бүгінгі күнге дейін халықаралық шарттар мен әдет-ғұрыптың ішкі құқық нормаларымен арақатынасының проблемалары Республика заңнамасында өзінің қисынды әрі түпкілікті шешімін тапқан жоқ. Осы орайда С.Ж.Айдарбаевтың халықаралық құқықтың шарттық және әдет-ғұрыптық нормаларының Республика Конституциясын қоспағанда еліміздің барлық заңнамасының алдында басымдыққа ие болуы тиістілігін көрсететін [12, С.112] көзқарасымен келісуге болады. Қазақстан Республикасы Конституциясы 4-бабының 3-тармағын ресми түсіндіру туралы 2000 жылғы 11 қазандағы қаулысында ҚР Конституциялық Кеңесі былай деп көрсеткен бо-

латын: «Бекітілмеген халықаралық шарттардың Республика заңдарынан мұндай басымдығы жоқ. Қазақстан 1995 жылғы Конституция қабылданғаннан кейін жасасқан, бекітуге жатпайтын барлық халықаралық шарттар, Республика заңдарына қайшы келмейтіндей шамада орындалуға тиіс. Араларында қайшылық болған жағдайда, шарттасу тараптары ... келісу рәсімі арқылы оларды шеше алады». Бұған қоса, тиісті қаулыда Конституциялық Кеңес 1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейін жасалған, күшіне енуінің шарты ретінде бекіту көзделмеген халықаралық шарттардың күші бар болып табылатындығын және Республиканың тиісті құқықтық қатынастар саласын реттейтін заңдарында осы халықаралық шарттар үшін мұндай басымдық тікелей көзделген болса, онда Республика заңдарынан басымдығы сақталатындығын анықтаған еді. Байқап отырғанымыздай, Конституциялық Кеңестің тиісті түсіндірмесі ҚР заңнамасының алдында тек бекітілген халықаралық шарттар ғана емес, сондай-ақ 1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейін жасалған, күшіне енуінің шарты ретінде бекіту көзделмеген халықаралық шарттар да басым заңи күшке ие болатындығын көрсетеді. Алайда, Конституциялық Кеңестің аталмыш қаулысының бұл тармағы Республика Конституциясының 92 бабының 4 тармағына қайшы келеді. Сонымен қоса, ол Конституциялық Кеңестің өзінің «Қазақстан Республикасы Конституциясы 92-бабының 4-тармағын ресми түсіндіру туралы» 15 маусым 2000 жылғы №8/2 қаулысының 1 тармағына да қайшы.

«Қазақстан Республикасы Конституциясы 54-бабының 7) тармақшасын ресми түсіндіру туралы» ҚР Конституциялық Кеңесінің 18 мамыр 2006 жылғы №2 қаулысына сәйкес халықаралық шарттарды ратификациялау туралы актілер мен халықаралық шарттарға қосылу туралы актілер өзінің заңдық күші және құқықтық салдары жағынан тең мағыналы болып табылады. Сондықтан да, Қазақстан үшін міндеттілігі заң шығару билігі органы (ҚР Жоғарғы Кеңесі, Парламенті) қабылдаған халықаралық шарттарға қосылу туралы нормативтік құқықтық актілермен белгіленген халықаралық шарттар Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға теңестіріледі.

Конституциялық Кеңестің қарастырылып отырған тиісті қаулысында мәселе халықаралық шарттарды бекіту және ішкі құқықтың актілері ретінде оларға қосылу туралы болып тұр. Ғалым С.Ж.Айдарбаевтың көзқарасы бойынша халықаралық құқық пен ұлттық заңнаманың нормаларын талдау мынаны көрсетеді: халықаралық-құқықтық аспектіде қосылу (Парламентпен заң қабылдау арқылы жүзеге асқан жағдайда) бекіту секілді заңи салдар туындайды. Қазақстан Республикасында халықаралық шарттарды бекіту туралы заңдар мен бекітілуге жататын халықаралық шарттарға қосылу туралы заңдар бірдей тәртіппен, бір процедура бой-

ынша қабылданады. Сондықтан олар өздерінің заңи күші мен құқықтық салдары бойынша тең болып табылады [13].

«ҚР Конституциясының 4-бабының нормаларын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдерін орындау тәртібіне қатысты қолданыста ресми түсіндіру туралы» Конституциялық Кеңестің 2009 жылғы 5 қарашадағы № 6 қаулысында ҚР халықаралық шарттарына сәйкес құрылатын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдеріне ҚР Конституциясының 4-бабының «Республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы болады және мұндай шешімдер тікелей қолданылады» деген нормалары қолданылатындығы анықталды және бұл ретте, Негізгі Заңның 4-бабының 1 және 2-тармақтарына сай ҚР-ның халықаралық шарттарына сәйкес құрылатын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдері ҚР Конституциясына қайшы келмеуге тиістілігі бекітілді. Оған қоса, тиісті қаулыда Қазақстан Республикасы қатысушы болып табылатын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдері, Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы шешімдердің Қазақстан үшін міндетті сипаты тікелей көрсетілген жағдайда, Республика ратификациялаған халықаралық шарттың заңдық сипатын алатындығы белгіленді [14].

Келесі өзекті мәселеге конституциялық құқық субъектілерінің халықаралық шарттардың ережелерін пайдалануын жатқызуға болады. Мұнда 3 негізді бөліп көрсетеміз:

1. Халықаралық шарт тұрғылықты халықтың жеке категорияларының (санаттарының) мәртебесін анықтау және азаматтардың заңды құқықтарын қорғау амалы, құралы ретінде. Шет мемлекеттермен жасалған шарттар азаматтық мәселелерін шешу үшін бірінші кезектегі мәнге ие. Бұл институт елімізде алғаш рет «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» 20 желтоқсан 1991 жылғы ҚР заңымен белгіленді.

ҚР азаматтығын алу үшін халықаралық шарттарда көрсетілген негіздер халықаралық келісімдерде көрсетіледі. Мысалы алсақ, 1999 жылғы 30 желтоқсан № 17-II ҚР заңымен бекітілген Беларусь Республикасының, Қазақстан Республикасының, Қырғыз Республикасының және Ресей Федерациясының арасындағы «Азаматтық алудың оңайлатылған тәртібі туралы» Келісім. «ҚР азаматтығы туралы» заңның 16 бабының 2 тармағына сәйкес әскери қызмет атқарып жүрген және Қазақстан Республикасы аумағында орналасқан әскери қызметшілердің азаматтығы мәселелері Қазақстан Республикасының мемлекетаралық шарттарымен белгіленеді. Қазақстан Республикасы азаматтығынан айыру негіздерінің ішінде Қазақстан Республикасының мемлекетаралық шарттарында көзделген негіздер бойынша айыру да бар.

Халықаралық шарттар шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың мәртебесін анықтау мәселелеріне де қатысты болуы мүмкін. Оған адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелері туралы халықаралық-құқықтық актілерді жатқызуға болады. 2003 жылы Қазақстан Республикасы БҰҰ-ның Бас Ассамблеясымен 19 желтоқсан 1966 жылы қабылданған Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық Пакті мен Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық Пактіге қосылды. Қазақстан аталған пактілерге оларды бекіткеннен кейін түпкілікті қосылды, айта кететіні адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласындағы ұлттық заңнаманың ерекшеліктерін ескеруді қарастыратын ескертпелермен қосылды.

Республикамыздың 2009 жылы 11 ақпанда Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге Факультативтік хаттаманы ратификациялауы ҚР азаматтарына БҰҰ-ның адам құқықтары жөніндегі комитетіне шағыммен жолдануына мүмкіндік берді. Мұндай мүмкіндік халықаралық стандарттарға сәйкес отандық құқыққорғау тетіктерін жетілдіру үшін қосымша ынталандыру (стимул) болып табылады.

2. Мемлекеттің халықаралық қызметінің негізі ретінде халықаралық шарт – ұлттық мүдделерді өркениетті қорғаудың тиімді жолы, құралы ретінде.

Халықаралық шарттың нормаларының көмегімен Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасының мәртебесі және Қазақстанның басқа мемлекеттермен аумақтық межелеп бөлінуі туралы мәселелер анықталады, мемлекеттің егемен құқықтары және оның ерекше экономикалық аймағы мен құрлықтық қайраңындағы юрисдикциясы жүзеге асырылады, оған қоса саяси баспана беру, қылмыс жасауда айыпталып отырған тұлғаларды беру, сотталғандарды жазасын өтеу үшін басқа мемлекетке беру мәселелері шешіледі. Мемлекеттің сыртқы саяси қызметінің осы және өзге де аспектілерін жүзеге асыру тиісінше заңнамалық және шарттық-құқықтық базасыз мүмкін емес. Мысал ретінде Қазақстан Республикасының қылмыскерлерді ұстап беру (экстрадиция) мәселелері жөніндегі мемлекетаралық қатынастарын келтіруге болады.

Шетелдік тәжірибе ұстап беруді (экстрадицияны) енгізу және кеңінен қолдану терроризммен, ұйымдасқан қылмыстылықпен, наркобизнеспен, яғни ауыр қылмыстармен күресудің тиімді жолы болып табылатындығын көрсетеді. Қазақстан Республикасында бүгінгі күнде бұл мәселе қылмыстық және қылмыстық іс жүргізушілік заңнамамен, сондай-ақ ҚР Бас Прокурорының 08.09.1998 жылғы «Қылмыскерлерді экстрадициялық қамаққа алу және беру мәселелері жөніндегі» нұсқауымен реттеледі. Бұл салада Қазақстан шарттық негізде көптеген мемлекеттермен ынтымақтастық жасайды. Олардың ішінде ТМД елдері, Индия, ҚХР, КХДР, Литва, Монғо-

лия, Пәкістан, Иран, БАЭ, Турция, Германия, және т.б. Тиісті екі жақты актілер өзарабайланыстылық және өз азаматтарын бермеу қағидаларын қарастырады.

3. Қылмыстардың белгілі бір түрлерімен күрес жөніндегі көпжақты конвенциялар, сондай-ақ құқықтық көмек туралы екі жақты келісімдер.

Қазақстан Республикасының шетел мемлекеттерімен ынтымақтастығы практикасында азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету туралы екі жақты және көпжақты шарттар жүйесі қалыптасқан. Оған мысал ретінде Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 10 наурыздағы № 531 Заңымен ратификацияланған 7 қазан 2002 жылы Кишинев қаласында ТМД мемлекеттері – мүшелерімен жасалған Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы конвенцияны алуға болады [15]. Тиісті халықаралық шарттар мен келісімдердің нормалары еліміздің мемлекеттік егемендігіне нұқсан келтірмейді, әрбір мемлекет құқықтық көмектің шегі мен көлемі туралы мәселені дербес түрде шешеді.

Ұлттық құқық пен халықаралық құқықтың тоғысындағы өзекті мәселелердің бірі – ратификациялау процесі болып табылады. Ол ҚР Конституциясымен, халықаралық-құқықтық стандарттарға сай келетін заңнамалық нормалармен реттеледі. Қазақстан Республикасында ратификациялауға халықаралық қатынастардың неғұрлым маңызды мәселелері жатады. Бұл ресми процедурадан өтетін шарттардың тізбесі «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» заңның 12 бабында белгіленген. Халықаралық шарттарды ратификациялауға байланысты қабылданатын заңдарды заңнамалық актілердің ерекше бір түрі ретінде қарауға болады, бірақ олар тар мақсатты көздейді: Қазақстан Республикасы жасасқан халықаралық шарттардың әрекетін қамтамасыз ету. Мұндай заңдардың ерекшелігі мынада: біріншіден, олардың бастаулары, қайнар көздері болып халықаралық шарттар табылады;

екіншіден, мұндай заңдар халықаралық шарттарға өзгертулер мен толықтырулар енгізе алмайды; үшіншіден, оларға Қазақстан Республикасының заңдар қабылдау тәртібі қолданылады, яғни заңдарды қабылдау тәртібінде ратификацияланады.

Қазақстан Республикасында халықаралық шарттарды ратификациялау тәртібі күрделі, бірақ қисынды. Ол жалпы қабылдаған халықаралық практикаға сәйкес келеді және мемлекетімізге өзіне алған міндеттемелерді шынайы жүзеге асыруына және сол арқылы құқықтың саясаттан басымдығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Заңи және шынайы тұрғыда тек ратификацияланған, жарияланған және күшіне енген шарт қана ішкі заңмен қайшылық жағдайда болған кезде жоғарылыққа ие болады. ҚР Парламентінің бекітуіне сыртқы саяси сипаттағы

және қорғаныс мәселелеріне қатысты халықаралық шарттар ғана емес, оған қоса әлеуметтік, экономикалық және қаржылық мәселелер бойынша да шарттар ұсынылады. Оны «ҚР-ның халықаралық шарттары туралы» 2005 жылғы 30 мамырдағы Республика заңының 11 бабын саралаудан көреміз. Оның мақсаты мынада деп айтуға болады – шетел азаматтары, корпорациялар мен халықаралық ұйымдар үшін кепілдіктер деңгейін көтеру, шетелдік инвесторлар үшін қолайлы «орта» жасау. Халықаралық шарттарды ратификациялау процесіндегі бұл тенденция дамыған елдер үшін тән, ол Қазақстан Республикасында да орныға түсуде.

Ерекше қызығушылықты ратификацияланған халықаралық шарттарға конституциялық бақылау жасау проблемасы тудырады. Өйткені, халықаралық шарттардың әрекет етуі үшін оларды Республика конституциясына сай деп тану міндет, шарт емес. Әлемдік практиканы зерттеу халықаралық шарттарды Конституцияға қайшы, сай емес деп тану шартты емес, Конституцияны өзгертуге алып келуі мүмкіндігін көрсетеді. Бұған мысал ретінде бізге тарихтан белгілі келесі жағдайды алуға болады: Еуропалық одақты құру туралы Маастрих шартын ратификациялау мәселесі Францияда, ГФР-да, Ирландияда және кейбір өзге елдерде конституцияларын қайта қарауға алып келген болатын.

Атап кеткеніміздей, Қазақстанда халықаралық шарттардың әрекет етуі үшін оларды ҚР Конституциясына сай деп тану міндет, шарт емес. Себебі, Республика Конституциясына (72 бап 1 т.) және «Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» заңға (12 бап) сәйкес Конституциялық Кеңес ҚР Президентінен, Сенат Төрағасынан, Мәжіліс Төрағасынан, Парламент депутаттарының жалпы санының кем дегенде бестен бір бөлігінен, Премьер-Министрден өтініш түскен жағдайда ғана халықаралық шарттардың Конституцияға сәйкестігін қарайды әрі аталмыш тұлғалар Конституциялық Кеңеске тиісті халықаралық шартты Парламент бекіткенге дейін жолдана алады. Аталған конституциялық норма ҚР-ның барлық шарттарының конституциялық бақылау объектісі болып табылмайтындығын көрсетеді. Тиісті мәселе бойынша Конституциялық Кеңеске жолданған жағдайда халықаралық шарттарды бекіту мерзімі тоқтатыла тұрады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес емес деп танылған халықаралық шарттар ратификацияланбайды және қолданылмайды.

Нормативтік құқықтық актілердің иерархиялық жүйесінде халықаралық шарттардың алатын орны туралы мәселе ерекше назарды талап етеді. 6 сәуір 2016 жылғы «Құқықтық актілер туралы» ҚР заңында заңи күшінің дәрежесі бойынша актілердің сатысы белгіленген [16, 10 б. 2т.]. Алдыңғы «Нормативтік құқықтық актілер туралы» 24 наурыз 1998 жылғы заң секілді бұл заң да халықаралық шарттардың ұлттық құқықтың қайнар көздері жүйесіндегі

орнын анықтамайды. Басқаша айтқанда, Республиканың құқықтық актілерінің заңи күші бойынша орналасуын көрсететін сатыда халықаралық шарттарға орын бөлінбеген. Олай болса, халықаралық шарттар мен халықаралық әдет-ғұрып нормаларының ішкі құқықтың нормаларымен арақатынасы мәселесі Қазақстанның заңнамасында тікелей реттелмеген, сол себепті де даулы және әлі күнге дейін түпкілікті шешімін таппаған мәселелердің бірі болып табылады. Біз халықаралық құқықтың шарттық және әдет-ғұрыптық нормалары Қазақстан Республикасының Конституциясын қоспағанда ұлттық заңнаманың барлық түрлерінің алдында басымдыққа ие болуы тиіс деп есептейміз.

Жоғарыда баяндалғандарды қорыта отырып айтармыз: Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының заңи табиғаты, олардың қолданымдағы ұлттық құқық жүйесіндегі, оның ішінде конституциялық құқықтың қайнар көздері жүйесіндегі ерекше орны, халықаралық шарттардың түрлерінің иерархиясы және олардың ішкі заңдармен және өзге нормативтік құқықтық актілермен арақатынасы халықаралық шарттардың қолданымдағы құқықтың қайнар көздерінің сатысында ресми бекітілуі тиістілігін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 мамырдағы № 54 Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000054>
2. Баймаханов М.Т., Абайдельдинов Е.М. Конституционные проблемы соотношения международного и национального права. // *Право и государство*. – 2003. - №1(28). - С. 5.
3. Амандыкова С.К. Конституционное право Республики Казахстан: Учеб. пособие для юрфаков. - Караганда: РИО «Болашақ-Баспа», 1997. - 186 с.
4. Сапарғалиев Г. Конституционное право Республики Казахстан: Акад. курс. - Изд. 3-е: Алматы. Жеті Жарғы, 2007. - 526 с.
5. Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / Сост. д.ю.н., проф. А.Т. Ащевулов. - Алматы: КазГЮА, 2001. – 656 с.
6. Действующее международное право: Сб. актов: В 3-х т. /Сост. Ю. М. Колосов, Э.С. Кривчикова - М.: Изд. Московского независимого института международного права, 1996. - Т. 1. - 864 с.
7. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 наурыздағы № 51-VI ҚРЗ // «Егемен Қазақстан» 14.03.2017 ж., № 51 (29032)

8. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 1-тармағына және 12-бабының 2-тармағына ресми түсіндірме беру туралы Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңестің 1996 жылғы 28 қазандағы № 6/2 Қаулысы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/S9600006_2

9. Айдарбаев С.Ж. Категория «действующее право» по Конституции Республики Казахстан - // *Проблемы становления и развития Республики Казахстан как правового государства. Мат. международной науч.-практ. конф., посв. 10-летию Конституции РК*, - 15.04. 2005 г. в АЮА КазГЮУ. – Алматы. С.60-66.

10. Сафонова О.Н. Некоторые итоги исследования соотношения национального права Республики Казахстан и международного права // *Казахстанский журнал международного права*. - 2000. - №3 (3). - С. 30.

11. Айтхожин К.К. Конституция Республики Казахстан и международное право - // *Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / Сост. д.ю.н., проф. А.Т. Ащевулов*. - Алматы: КазГЮА, 2001. - С. 90-91

12. Айдарбаев С.Ж. Соотношение международного договора и обычая с законодательством Республики Казахстан: некоторые проблемы теории и практики – Сб. мат. международной науч.-теорет. конференции, 15-16 01.2001г. Алматы: Общественный фонд политико-правовых исследований «Интерлигал» в Казахстане, 2001. – 292 с.

13. Айдарбаев С.Ж. Особенности правового статуса актов о присоединении к международным договорам в соответствии с Конституцией Республики Казахстан // *Вестник Казахстанской Ассоциации международного права*. – 2008. - №1. – С.31-35.

14. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының нормаларын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдерін орындау тәртібіне қатысты қолданыста ресми түсіндіру туралы ҚР Конституциялық Кеңесінің 2009 жылғы 5 қарашадағы № 6 Нормативтік қаулысы // <http://ksrk.gov.kz/kaz/resheniya/?cid=11&rid=562>

15. Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша

құқықтық көмек пен құқықтық қатынастар туралы

КОНВЕНЦИЯ // «Егемен Қазақстан» 2004 жылғы 12 наурыз N 57-58.

16. Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ // «Егемен Қазақстан» 08.04.2016 ж., № 66 (28794).

Байкенжеев А.С.

к.ю.н., первый заместитель начальника Академии КНБ Республики Казахстан
ibraeva_tgp@mail.ru

О НЕОБХОДИМОСТИ УТОЧНЕНИЯ ПРАВОВОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТЕРМИНА «ТЕРРОРИЗМ» КАК ОСНОВЫ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Резюме. Данная статья посвящена важности теоретического обоснования понятия «терроризм» как социально-правового явления в процессе совершенствования национального антитеррористического законодательства РК. Автор проводит анализ норм законодательства Республики Казахстан. Сделан вывод о том, что в правовом аспекте необходимо точно и ясно отразить суть терроризма как действий, акта и метода достижения террористических целей. Автор полагает, что понимание терроризма как идеологии насилия необходимо и возможно в политических либо программных документах, но не в законе. В правовом понимании, в нормах закона должны четко и явно быть закреплены именно противоправные действия, или идеи, которые призывают к этим действиям. В статье проведен анализ определенных терроризма, выделены признаки терроризма.

Ключевые слова: терроризм, антитеррористическое законодательство, противодействие терроризму, признаки терроризма, угрозы, экстремизм.

Түйін. Аталған мақалада Қазақстан Республикасының ұлттық антитеррористік заңнамасын жетілдіру процесіндегі әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде «терроризм» ұғымының теориялық негіздемесіне назар аударылады. Автор Қазақстан Республикасы заңнамаларының нормаларына талдау жүргізеді. Құқықтық аспектіде терроризмді әрекет, акті және террористік мақсатты жүзеге асыратын әдіс ретінде нақты әрі анық бейнелеу қажет деген қорытынды жасалған. Автор терроризм ұғымын зорлық-зомбылық идеологиясы ретінде саяси немесе бағдарламалық құжаттарда көрсету қажет, тек заңда емес деген ұсыныс береді. Құқықтық түсінікте, заң нормаларында құқыққа қарсы әрекеттер немесе осы әрекетке үндейтін идеялар екендігін анық және түсінікті етіп бекіткен жөн. Мақалада терроризм анықтамасына талдау жасалып, терроризмнің белгілері көрсетілген.

Тірек сөздер: терроризм, антитеррористік заңнама, терроризмге қарсы әрекет, терроризм белгілері, қауіп-қатер, экстремизм.

Summary. The article is devoted to the relevance of theoretical justification of the concept "terrorism" as the socio-legal phenomenon in the process of improving the national antiterrorist legislation of the Republic of Kazakhstan. The author of the article analyzes the Norms of legislation of the Republic of

Kazakhstan. It was concluded to reflect the nature of terrorism accurately and clearly in the legal aspect as the actions, acts and methods of achieving terrorist goals. The author considers that the awareness of terrorism as the ideology of violence is possible in program documents but not in the law. In the legal sense, the illegal actions, or ideas that call for these actions should be clearly and pointedly fixed.

The article provides the analysis of the antiterrorist legislation definitions and reveals the features of terrorism as well.

Key words: terrorism, antiterrorist legislation, terrorism counteraction, characteristics of terrorism, threats, extremism.

На сегодняшний день мы наблюдаем значительное увеличение масштабов террористических угроз и экстремистских проявлений, которые требуют незамедлительного вмешательства, а также выработки адекватных мер со стороны государства по противодействию данным угрозам и проявлениям. В связи с этим, современные государства ставят приоритетные задачи по усилению роли государства как гаранта безопасности, заблаговременному осуществлению мероприятий, направленных на предупреждение терроризма и экстремизма, совершенствование правовой базы и механизма ее реализации, усилению координации и взаимодействия деятельности государственных органов в данном направлении.

Прежде чем совершенствовать и принимать новые законодательные акты, направленные на противодействие терроризму и экстремизму, необходимо четко определить само это явление. Отсутствие точного определения терроризма становится важнейшим препятствием в разработке антитеррористического законодательства. На сегодняшний день существует более двухсот определений терроризма. Термин «терроризм» достаточно трудно определить еще и потому, что он несет в себе разнобразную смысловую нагрузку.

Более того, он обычно эмоционально окрашен, что добавляет сложности при его определении. Большинство исследователей-теоретиков, занимающихся данной проблемой, выработали собственные рабочие формулировки, которые удовлетворяли их цели и задачи.

К примеру, В.П. Емельянов полагает: «терроризм – это совершение или угроза совершения взрыва, поджога или иных общественно опасных

деяний, могущих повлечь гибель людей или иные тяжкие последствия и направленных на устрашение населения в целях понуждения государства, международной организации, физического или юридического лица или группы лиц к совершению или отказу от совершения какого-либо действия» [1, с. 22].

Другой ученый Шмидт также предложил многомерное определение терроризма. Благодаря эмпирическому анализу, он выявил двадцать два элемента, общих для большинства определений, и предложил определение, содержащее тринадцать из этих элементов. Он предлагает рассматривать терроризм как метод борьбы, в котором жертвы служат символической целью; террористы в состоянии создавать постоянное чувство страха путем использования насилия против нормативного поведения, что создает аудиторию вне непосредственной жертвы и оканчивается изменением отношений и действий со стороны общества [2, с.31].

Одно из первых определений терроризма дал американский историк Дж. Хардман в статье «Терроризм», опубликованной в 14 томе «Энциклопедии социальных наук» в 1934 г. «Терроризм – это термин, используемый для описания метода или теории, обосновывающий метод посредством которого организованная группа или партия стремиться достичь провозглашенных ею целей преимущественно через систематическое использование насилия. Террористические акты направляются против людей, которые как личности, агент или представители власти мешают достижению целей такой группы» [2, с.24].

В декабре 2001 года в Брюсселе министрами юстиции и внутренних дел 15-ти стран Европейского Союза было сформировано следующее определение терроризма: «Преступные действия, направленные против граждан, их запугивания и угрозы физической расправой, против национальных и международных организаций, против политических, экономических, конституционных и социальных устоев государства» [3].

Известный казахстанский ученый, д.ю.н., профессор Абсаматов С.К. полагает, что терроризм следует трактовать как метод социально-политической борьбы, разрешения социальных противоречий путем использования морально-психологического давления и насильственных действий, угроз, убийств и т.д.[4, с. 55].

Поддерживая данную точку зрения, проведем анализ действующего законодательства РК, а именно закона «О противодействии терроризму».

В законодательстве Республики Казахстан предложено следующее определение: «терроризм - идеология насилия и практика воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо

угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству». Это определение закреплено в п. 5 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 13 июля 1999 года «О противодействии терроризму» [5].

И далее, в п. 4 ст.1 данного закона указывается, что идеология насилия это система общественных теорий, взглядов и идей, оправдывающих насилие, в том числе с применением террористических методов и средств для достижения политических, религиозных, идеологических и иных целей [5].

Таким образом, национальное законодательство рассматривает терроризм как идеологию насилия и практику воздействия на решения государственных органов.

Подобное понятие также содержится в Федеральном законе России «О противодействии терроризму», принятом 6 марта 2006 года. Так, в ст. 3 данного закона закреплено: «терроризм - идеология насилия и практика воздействия на принятие решения органами государственной власти, органами местного самоуправления или международными организациями, связанные с устрашением населения и (или) иными формами противоправных насильственных действий»[6].

Иная трактовка терроризма содержится в трудах зарубежных ученых. Так, зарубежные ученые полагают, что терроризм это, прежде всего, метод воздействия и борьбы для достижения поставленных целей, не обязательно с целью воздействия на государственные органы и политическую систему. Как правило, он направлен на устрашение населения[7, с. 373]. Также следует заметить, что закрепленное в законе РК понятие более широкое, чем понятие приведенное зарубежными экспертами. Исходя из него, террористом может быть признано не только лицо, совершившее террористический акт, но и лицо, которое придерживается и оправдывает насилие, не обязательно преследующее террористические цели.

То есть согласно данному закону, к лицам, совершившим террористические преступления, можно причислить людей, которые не совершили акт, но сознательно либо несознательно, целенаправленно либо нецеленаправленно интересуются, изучают, придерживаются и распространяют идеологию насилия.

Мы полагаем, что в правовом аспекте необходимо точно и ясно отразить суть терроризма как действия, акта и метода достижения террористических целей. Понимание терроризма как идеологии насилия необходимо и возможно в политических документах, либо в программах, но не в законе. В правовом понимании, в нормах закона должно четко и явно быть закреплены именно противоправные действия, или идеи, которые призывают к этим

действиям.

Также неясно понятие «практика воздействия». На наш взгляд, более уместно употребить понятие – «методы воздействия». В литературе «практика воздействия» означает устоявшуюся деятельность, многократно повторяемые действия на основании полученных ранее знаний. «Методы воздействия» – это способы, приемы воздействия на объекты. В данном случае такими объектами являются личность, общество, государство. И соответственно терроризм имеет определенную цель – запугать и достичь террористических целей.

Таким образом, мы предлагаем изложить п. 5 ст. 1 Закона Республики Казахстан от 13 июля 1999 года «О противодействии терроризму», в следующей редакции:

«Терроризм – противоправное действие (акт) и методы воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству».

Данное определение содержит отличительные черты терроризма.

Непременным атрибутом терроризма является наличие политических целей. Данные цели необходимо учитывать при разграничении деятельности лиц, совершивших террористические действия и лиц, совершивших деяния криминального характера. Так как политическая подоплека состоит также в том, что любой террористический акт так или иначе связан с политической системой, которую он в конечном итоге стремится либо расширить, либо укрепить.

Практически все определения указывают на то, что терроризм содержит элемент запугивания, стремления создать социальную и психологическую атмосферу страха, устрашения либо правительства, либо представителей тех или иных социальных слоев, групп, партий, либо масс в целом.

Тем самым, несмотря на понимание угроз, исходящих от терроризма, до настоящего времени отсутствует четкое правовое определение этого исключительно опасного социального явления. В перспективе это препятствует совместной борьбе государств с терроризмом. Причина – разное понимание и трактовка данного определения при классификации преступления. То есть, получается, что в одном государстве то или иное действие расценивается как террористический акт, а в другом – как противоправное действие.

Также при разработке и совершенствовании национального антитеррористического законодательства необходимо учитывать и обращать особое внимание на отличительные признаки терроризма.

Вопросы понятия терроризма раскрываются во многих трудах ученых-теоретиков. Здесь же выделяются отличительные признаки терроризма. На наш взгляд, наиболее полный перечень привел американский исследователь С. Сигеллер. В своих работах он выделяет двенадцать отличительных признаков терроризма. Укажем их.

1. Tактическая цель терроризма состоит в том, чтобы привлечь внимание к проблеме; стратегическая – добиться коренных социальных изменений, будь то свобода, независимость или революция.

2. Обязательно предполагается применение той или иной формы насилия.

3. Орудием воздействия служит психологический шок, порождаемый осознание того, что в дальнейшем насилие будет хладнокровно применяться.

4. Какие бы то ни были законы или ограничения не признаются.

5. Расчет делается на эффект неожиданности.

6. Предполагается «политическое вымогательство». Поэтому он не связан со стихийными восстаниями и выступлениями населения.

7. Нуждается в незамедлительном удовлетворение выдвигаемых требований. В ином случае использует эскалацию насилия.

8. Дает о себе знать лишь при наличии организации.

9. Используется организациями любой политической окраски.

10. Всегда берет на себя ответственность за совершение акта насилия. Они всего лишь средство достижения цели, а не сама цель.

11. Представляет собой антитезу политического убийства. Ему чужда селективность. Личность жертвы значение не имеет.

12. Важно произвести впечатление на людей в целом или конкретную группу лиц [8].

Также важную роль играет определение критериев при классификации терроризма. Молдавский исследователь О. Балан считает, что терроризм можно классифицировать по следующим критериям:

1. По цели и намерению террористического акта: уголовный терроризм, социальный терроризм, политический терроризм, государственный терроризм.

2. По территории, где он практикуется, деструктивным факторам и их распространению: национальный или внутренний терроризм, международный терроризм.

3. По главным причинам появления терроризма: расовый терроризм, национальный терроризм, неофашистский терроризм; фундаментально-религиозный терроризм.

4. По способам исполнения террористических актов: направленный и косвенный терроризм [9].

Резюмируя все вышеизложенное, можно сде-

лать вывод, что при разработке и совершенствовании антитеррористического законодательства необходимо уделять большое внимание именно теоретическому обоснованию терроризма как социально-правового явления, не допуская ошибочного причисления некоторых преступлений к террористическим актам. Так как террористические акты вызывают большой резонанс в обществе, следует не допускать ошибок при классификации преступлений как террористических актов.

Работа по формированию и развитию современного казахстанского права, касающегося вопросов обеспечения национальной безопасности, сложна по содержанию и значительна по объему. В настоящее время основополагающими законодательными актами в данном направлении являются следующие нормативные правовые акты.

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» [10].

2. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года «О противодействии терроризму» [5].

3. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» [11].

4. Закон Республики Казахстан от 21 декабря 1995 г. «Об органах национальной безопасности».

5. Закон Республики Казахстан от 13 февраля 2012 года «О специальных государственных органах».

Исходя из вышеизложенного, полагаем необходимым сделать следующие выводы:

1. При разработке антитеррористического законодательства необходимо в первую очередь дать точное определение термина терроризма как социально-правового явления, не допуская различной трактовки при уголовно-правовой квалификации преступлений.

2. При разработке и совершенствовании антитеррористического законодательства необходимо обращать внимание на типы террористических проявлений, на многоплановый характер терроризма как явления. Подчеркнем, что изучение и выделение различных типов терроризма имеет не только теоретическое, но и практическое значение при уголовно-правовой квалификации деяний лиц.

3. Изучая мировой опыт борьбы с терроризмом, можно сделать вывод о том, что в борьбе с современным терроризмом, прежде всего, необходимы коллективные, совместные действия, то есть объединение государств для совместной борьбы. Таким образом, необходимо совершенствовать национальное антитеррористическое законодательство именно в этом направлении. Для этого необходимо продолжить гармонизацию национального антитеррористического законодательства с международными пактами и конвенциями по борьбе с

терроризмом. Также полагаем необходимым дальнейшую унификацию международного антитеррористического законодательства в определении компонентов и оценки понятийного аппарата. Это позволит на международном уровне проводить эффективную борьбу с терроризмом в разных странах едиными методами.

4. Несомненно, терроризм как явление тесно связано с политикой и политической властью. Данное понимание необходимо для выработки мер по противодействию терроризму. Однако при правовой квалификации деяний, связанных с терроризмом, необходимо в максимальной степени дистанцироваться от политической составляющей. Именно поэтому мы предлагаем закрепить в национальном законодательстве четкие критерии терроризма как деяния, а не как идеологии.

Список использованной литературы

1. Емельянов В.П. *Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование)*. М., 2000.

2. *Терроризм: борьба и проблемы противодействия*: Учеб. Пособие для студентов юрид. вузов / [С.Я. Казанцев и др.]; Под ред. проф. В.Я. Кикотя, проф. Н.Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. – 592 с.

3. Курдинов В.П. *Глобализация международного терроризма: откуда исходят угрозы миру* // *Антитеррор*. 2002. №1.

4. Абсаматов С.К. *Современный терроризм: нарастающая угроза человечеству*. – Алматы, 2004. – 302 с.

5. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года «О противодействии терроризму» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.11.2015 г.). – Режим доступа: <http://online.zakon.kz>

6. Закон Российской Федерации «О противодействии терроризму». Принят 6 марта 2006 г. // <https://rg.ru/2006/03/10/borba-terrorizm.html>

7. Кожушко Е.П. *Современный терроризм: анализ основных направлений*. Под общ. Ред. Тараса А.Е. – Минск: Харвест, 2000. – 455 с.

8. Segeler S. *Unvisible armies. Terrorism into the 1990th*. Joseph, 1986. Vol. VII. P. 11-15.

9. Балан О. *Понятие, причины и классификация терроризма* // *Вестник Уфимского юридического института МВД России*. 2000. – №1. – с. 9-10.

10. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.04.2016 г.). – Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>

11. Закон Республики Казахстан от 28 августа 2009 года «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.04.2016 г.). - Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>

Dossayeva Aizhan Alibekovna

Doctoral student Al-Farabi Kazakh National University, department of theory and history of state and law, constitutional and administrative law, E-mail: aizhantem08@mail.ru

SOME ASPECTS OF THE THEORY OF CONSTITUTIONAL CONTROL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

***Summary.** This article analyzes the concept and essence of constitutional control. The analysis of the concept is carried out on the basis of research of the reasons for the need to establish constitutional control on the example of the Republic of Kazakhstan. The article also analyzes the norms of special normative acts regulating the legal status of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan.*

***Резюме.** В представленной статье проводится анализ понятия и сущности конституционного контроля. Анализ понятия проводится на основании исследования причин необходимости установления конституционного контроля на примере Республики Казахстан. В статье анализируются нормы специальных нормативных актов регламентирующих правовой статус Конституционного Совета Республики Казахстан.*

***Түйін.** Ұсынылған мақалада Конституциялық бақылаудың мәні мен ұғымына талдау жасалынған. Қазақстан Республикасындағы Конституциялық бақылауда бекітілген қажеттілік себептерін зерттеу негізіндегі ұғымдар талданған. Мақалада Қазақстан Республикасы Конституциялық кеңесінің құқықтық статусында белгіленген арнайы нормативтік актілерге талдау жасалынған.*

World experience of constitutionalism development has established a serious mechanism for ensuring the supremacy of the norms of the Basic Law. Each country has chosen its own way of developing the constitutional control, but at the same time, some principles that are common to the activities of bodies of constitutional control have been developed and they allow achieving the goals and objectives. One of the compliance of the Constitution with acts and actions of public authorities, as well as public associations that exercise public functions or associations that created to participate in the exercise of public authority" [1, p. 72].

In his turn, A.V. Zimin states that "constitutional control should be considered not only as an activity on verification of the compliance of the legal norms with the Constitution, but also as an integrated system of measures aimed at the real establishment, maintenance, consolidation and restoration of the constitutional order, i.e. actual constitutional relations" [2, p. 6].

The need for the constitutional control is justified by a number of reasons:

First of all, the elimination of potential and actual conflicts between different branches of government. Such conflicts often arise between the executive and legislative branches. Without the implementation of this task, the effective separation of powers in modern conditions is impossible. Such conflicts often arise during implementation of rule-making functions, the exercise of powers of the state administration, and, most importantly, in the field of individual freedoms, where the potential danger of violations and abusive acts by the authorities and management is extremely high.

Secondly, the need to ensure the guaranteed rights and freedoms of citizens, to achieve real equality between citizens.

Thirdly, the need to ensure the proper application of the law, and compliance of all norms adopted by normative acts with the Basic Laws of the country.

Fourthly, the ensuring of a qualified interpretation of the norms of the Constitution.

Historically developed variety of forms and methods of the constitutional control allows us to identify some of the main types. This classification is possible for various reasons.

According to the time of implementation, the constitutional control may be preliminary or subsequent, in other words, preventive or repressive. At preliminary control, the act is verified before its entry into force (the law prior to signing, but after adoption by the Parliament). The subsequent control covers existing, at least, officially published acts.

From the point of view of legal consequences, the constitutional control may be advisory or operative. The decision taken in accordance with the consultative control has a moral (not a legal) force – it does not legally bind anyone. The decision taken in accordance with the operative control is generally obligatory: if the act is declared as unconstitutional, it loses the legal force. Most often, the constitutional control is understood as operative control.

According to the obligation of conducting the constitutional control, it may be binding or optional.

In the first case, usually the act is necessarily subject to the preliminary constitutional control. The optional control is conducted only in the case of a declared initiative of an authorized subject.

According to its form, the constitutional control may be abstract or specific. The abstract control means verification of the constitutionality of an act

or norm without being associated with any case. The preliminary control can only be abstract. The specific control is mostly carried out only in connection with some judicial case, which resolution requires the application of certain norms or an act challenged in terms of constitutionality. The specific control is always supervening. The abstract control has certain advantages over specific control: it allows looking more broadly at the problem of the ratio of the contested act with the Constitution, ensures unity and consistency of the control. But specific control creates better opportunities for more or less effective protection of human rights.

According to its volume, the constitutional control may be complete or partial. The complete control covers the entire system of public relations, regulated by the Constitution. The partial control extends only to certain areas, for example, human and citizen's rights.

According to its contents, the constitutional control may be formal or material. The formal control verifies the compliance of constitutional conditions and requirements relating to the issuance of an act, i.e. whether the publication of the act was within the competence of the authority that issued it, whether the procedural requirements were observed, whether the act was issued in the appropriate form. The material control refers to the content of the act and verifies this content with the provisions of the Constitution.

From the position of retroactive force, i.e. duration, there are also two forms of the constitutional control. The first means that the decision on recognizing unconstitutionality has retroactive effect, that is, the norms or act declared as unconstitutional are considered null and void from the very beginning: from the time of publication or from the effective date of the constitutional norm, which they began to contradict. The second form is often used, meaning that the decision on unconstitutionality is valid only for the future, and all the former consequences of actions of unconstitutional rule or unconstitutional act remain in force [3, p. 80-82].

The bodies of the constitutional control, depending on the constitutional consolidation, may be:

A) the head of state, the government, the Parliament, the courts of general jurisdiction, administrative courts that exercise the constitutional control, either specifically along with other functions or in the exercise of other functions;

B) specialized bodies of the constitutional control, which are either judicial (for instance, constitutional justice in many European countries) or quasi-judicial bodies (for instance, the Constitutional Council in France, the Constitutional Council in the Republic of Kazakhstan).

In Kazakhstan, the constitutional control is exercised by the President, the Parliament, the Government and a special body – the Constitutional Council.

It is the Constitutional Council that in charge with the important function of "ensuring the supremacy of the Constitution of the Republic of Kazakhstan throughout the republic" [4]. The following fundamental principles are based on the activity of this body:

1) when exercising its powers, it is separate and independent from state bodies, organizations, officials and citizens; it is subject only to the Constitution of the Republic and cannot proceed from political and other motives;

2) exercises its powers, guided by the Constitution of the Republic and the Constitutional Law, refraining from establishing and investigating other issues in all cases when it falls within the competence of courts or other state bodies.

It is the Constitutional Council that ensures the realization of those primitive causes of the need for constitutional control.

Thus, in the preamble of the Constitution of the Republic of Kazakhstan it is stated that the Constitution is adopted by the people of Kazakhstan: "The people of the Republic of Kazakhstan establish this Constitution through the republican referendum by universal suffrage" [5]. Accordingly, all other acts of the bodies set by the Constitution cannot contradict the act of the constituent power, which is the Constitution. As the bodies established by the Constitution have authority that is inferior to the constituent power, therefore, the acts issued by them must comply with their competence defined by the Constitution.

In addition, it is the Constitution as the main social contract guarantees the rights and freedoms of a person and citizen, and one of the functions of the constitutional control is to ensure their compliance in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The President of the Republic of Kazakhstan and other state bodies are in charge to guarantee the protection and ensuring the rights and freedoms of a person and citizen by the Constitution, and it is reflected in all legislative laws and by-laws.

The need to ensure the proper application of the law and the compliance of all adopted normative acts with the norms of the Basic Law of the country is already determined by the fact that only fundamental social relations are subject to constitutional regulation. The Constitution cannot subject all spheres of social life to legal regulation; therefore, gaps in the law are replenished by other legal acts at the legislative and subordinate level. These legal acts should not contradict the constitutional norms, which is currently one of the main functions of the Constitutional Council.

In accordance with p.2 of Art. 17 of the Constitutional Law on the Constitutional Council, the Constitutional Council, in accordance with subparagraphs 2), 2-1), 3) of paragraph 1 of Article 72 of the Constitution, considers for compliance with the Constitution:

1) prior to the Presidential signing of the laws adopted by Parliament;

2) resolutions adopted by the Parliament and its Chambers;

3) international treaties of the Republic before their ratification" [1].

In addition, in accordance with paragraph 2 of Article 72 of the Constitution, it considers courts appeals on recognition of the act as unconstitutional, unless the court, in accordance with Article 78 of the Constitution finds that a law or other regulatory legal act, subject to application, infringes on the rights and freedoms of a person and citizen.

Accordingly, the task of the constitutional control is the restoration of the true meaning of the norms of the Constitution and the editing in accordance with the requirements of the Constitution on normative acts and actions of representatives of supreme bodies, which have special constitutional and legal status to fulfill their constitutional duties.

At the same time, the formation of an effective institution of constitutional control is one of the main criteria, which can effectively judge the degree of democratization of society as a whole. A necessary condition for the functioning of a full-fledged

constitutional control is the division of powers established by the norms of the Constitution, which excludes the substitution of constitutional control with self-control of state power.

References:

1 *Constitutional (state) law of foreign countries. General part / Otv. Ed. BA Scary. - M. : BEK, 1996. T. 1-2. - p. 757*

2 *Constitutional control in the system of separation of powers: Theoretical and legal aspects. Author's abstract. Zimin A.V. M., 2002. - p. 25*

3 *Constitutional (state) law of foreign countries. Avtonomov A.S. Textbook. - Moscow: Prospekt, 2007. - p. 76-82*

4 *The Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated 29 December 1995 No. 2737 "On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan" (as amended on 03.10.2013) // <http://ksrk.gov.kz/rus/norpb/ocons/>*

5 *The Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 // <http://ksrk.gov.kz/rus/norpb/ocons/>*

О ПОНЯТИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Резюме: Бұл мақалада адам саудасын жедел - іздестіру сипаттамасының түсінігі ашып көрсетіледі. Криминалист ғалымдармен сондай-ақ жедел-іздестіру қызметімен айналысатын ғалымдардың ғылыми көзқарастарына талдау жүргізіледі. Автор адамды саудаға салудың жедел - іздестіру сипаттамасын бірқатар заңнамалық құқықтық ғылымдар негізінде ашуға қажет деп санайды.

Негізгі сөздер: адамды саудаға салу, мәжбүрлі еңбек, заңсыз пайдаланудың құрбаны, жедел-іздестіру сипаттамасы, қылмыс.

Резюме. В данной статье раскрывается понятие оперативно-розыскной характеристики торговли людьми. Проводится анализ научных взглядов ученых криминалистов, а также ученых, занимающихся оперативно-розыскной деятельностью. Автор полагает, что оперативно-розыскную характеристику торговли людьми необходимо раскрывать на основе ряда юридических наук.

Ключевые слова: торговля людьми, принудительный труд, жертва эксплуатации, оперативно-розыскная характеристика, преступление.

Summary. This article reveals the notion of operational- investigative characteristic of human trafficking. Analyses the scientific views of scientists, criminologists and scientists involved in operational investigative activities. The author believes that the operational search characteristic of human trafficking is required to disclose on the basis of a number of jurisprudence.

Keywords: human trafficking, forced labor, victim of exploitation, operational- investigative characteristics, a crime.

Конституция Республики Казахстан провозгласила нашу страну демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшей ценностью которого является человек, его права и свободы [1].

Торговля людьми - это циничное и жестокое преступление против человека и его свободы, унижающее достоинство человеческой личности, приносящее моральные и физические страдания. Казалось бы, что торговля людьми, пережитки прошлого, но как мы видим оно имеет место в современном, цивилизованном мире.

По мнению ряда источников, Казахстан является страной-источником и страной транзита и назначения для людей, становящихся объектами торговли людьми в целях принудительного труда

и сексуальной эксплуатации. Казахстанских мужчин, женщин и детей вывозят в ОАЭ, Турцию, Израиль, Южную Корею, Грецию, Россию и Западную Европу. За последний год выросло число жертв торговли людьми, ввозимых в Казахстан и перевозимых из одного региона страны в другой в целях принудительного труда. Мужчины, женщины и дети из Узбекистана, Кыргызстана, России и Таджикистана вывозятся через Казахстан и в Казахстан, прежде всего, для принудительного труда в строительстве и сельском хозяйстве. Женщины и девушки становятся жертвами сексуальной эксплуатации /2 с.12/.

Глава государства Н.А.Назарбаев в своем послании «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» собо отметил, что государство должно особенно жестко пресекать совсем уже вопиющие случаи сексуального рабства, отношения к женщине, как к товару, и что любое насилие в отношении женщин и детей, должно пресекаться предельно жестко и дал поручения по совершенствованию законодательства в части ужесточения наказания за преступления, направленные против женщин и детей, в том числе за торговлю ими/3/.

Республика Казахстан ратифицировала ряд международных конвенций, включая Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющего Конвенцию Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности» принятый в Нью-Йорке 15 ноября 2000 года, которое является правовой основой для борьбы с современными формами рабства и торговлей людьми. Кроме того, Правительством Республики Казахстан утвержден план мероприятий по профилактике, предотвращению и борьбы с преступлениями, связанными с торговлей людьми на 2015-2017 год во исполнения решения Совета глав государств СНГ «О Программе сотрудничества государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с торговлей людьми, на 2014-2018 годы» от 25 октября 2013 года.

Успешное решение задач противодействия торговле людьми, в особенности, когда речь идет о наиболее опасных и сложных ее видах и формах, совершаемых организованными преступными группами, владеющими в совершенстве средствами и методами маскировки преступных деяний, немислимо без оперативно-розыскной деятельности.

Важным и неотъемлемым содержательным элементом тактики выявления, предупреждения, пресечения и раскрытия преступлений, путем использования сил, средств и методов оперативно-розыскной деятельности является разработка оперативно-розыскной характеристики.

Идея разработки оперативно-розыскной характеристики как составной части методики выявления, предупреждения и раскрытия преступлений была выдвинута в конце 70-х в начале 80 годов. Данное понятие пришло в современную оперативно-розыскную деятельность не случайно. Его появление было подготовлено всем предыдущим периодом развития оперативно-розыскной науки. В дальнейшем она твердо заняла свои позиции в теории ОРД. На сегодняшний день во многих учебниках по особенной части ОРД ОВД для ведомственных образовательных учреждений МВД Республики Казахстан, учебно-методических, научно-практических пособиях, разработанных в системе МВД, перед рассмотрением вопросов по предупреждению и раскрытию конкретных видов преступлений излагаются их характеристика. При этом соответствующие главы носят название: «оперативно-тактическая характеристика преступлений» либо «оперативно-розыскная характеристика преступлений».

Сопоставление этих понятий О.П.Степановым показало, что они, имея общую методологическую основу, отличаются друг от друга по объему содержания. Оперативно-розыскная характеристика преступлений является более емким понятием, а ее элементы утилитарны для всех уровней оперативно-розыскной деятельности»/4, с.12/. Данную точку зрения в дальнейшем поддерживали ученые в области теории ОРД и мы будем придерживаться именно этой точки зрения. Не вдаваясь в дальнейшую полемику по вопросу о приоритетности того или иного термина, полагаем, что термин «розыскная» значительно более четко отграничивает этот вид характеристики преступлений от понятий, используемых смежными науками. Кроме того подчеркивает ее непроцессуальный, разведывательно-поисковый характер.

Торговля людьми по своему содержанию включает различные действия, как куплю-продажу, эксплуатацию, вербовку, перевозку, передачу, укрыительство, получение с целью эксплуатации. В связи с чем разработка научно обоснованной ОРХ торговли людьми, его понятий и структуры является далеко не простым вопросом.

Отметим, что в казахстанской юридической науке отсутствует специальные монографические исследования, касающиеся ОРХ торговлей людьми. В трудах казахстанских ученых, таких как Б.А.Абдрахманов, С.В.Паташков, Т.Б.Токалов, Ж.Т.Успанов, А.Д.Шаймуханов, К.С.Лакбаев раскрываются общие вопросы ОРД. Российские уче-

ные уделяют больше внимание на эти вопросы, поэтому полагаем необходимым обратиться к анализу взглядов российских ученых занимающихся исследованием в области ОРД.

Так, с точки зрения одного из основоположников оперативно-розыскной науки Д.В.Гребельского «...такая характеристика представляет собой совокупность ряда информационных признаков, упорядоченных и взаимосвязанных между собой, подчеркнутых из различных информационных источников (входящих, прежде всего, в криминалистическую, криминологическую, психологическую, социологическую, экономическую и др. характеристики преступлений. В зависимости от характера преступлений она носит динамический характер и поэтому может дополняться или обходиться без некоторых элементов»/5, с.73/. В дальнейшем позицию Д.В.Гребельского придерживается большинство ученых.

Ю.М. Худяков под оперативно-тактическая характеристика понимает совокупность определенных признаков, упорядоченных между собой, изучение и знание которых способствует более эффективному решению задач, стоящих перед оперативными аппаратами органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений с использованием оперативно-розыскных средств и методов. Содержание оперативно-тактической характеристики преступлений составляет комплекс уголовно-правовых, криминологических, криминалистических, психологических и иных (специальных) признаков, рассматриваемых поуглом зрения решения оперативно-тактических задач оперативных аппаратов органов внутренних дел [6, с.44].

Е.С.Дубоносос под оперативно-розыскной характеристикой преступления понимает систему свойств и информационных признаков, присущих определенному виду (группе) преступлений, знание которых способствует эффективному решению организационно-тактических задач по их предупреждению и раскрытию. Он при составлении оперативно-розыскной характеристики преступлений к числу основных учитываемых признаков относит уголовно-правовые, уголовно-процессуальные, криминалистические, криминологические, психологические, социально-демографические, экономические и специальные/7, с.315-316/

О.Х. Смаилов при рассмотрении оперативно-розыскной характеристики преступлений с применением взрывных устройств, придерживаясь позиции Д.В.Гребельского относительно понятия оперативно-розыскной характеристики преступлений отмечает, что по своему содержанию оперативно-розыскная характеристик включает любые факты и обстоятельства, связанные с исследуемым событием и проверяемым (разрабатываемым) лицом, при условии, что они могут способствовать

эффективному проведению оперативно-розыскных мероприятий/8, с.20/.

И.А.Климов отмечает, что комплексный характер данной дисциплины предполагает максимальное использование различных видов информации, которые могут сделать эффективным применение оперативно-розыскных сил и средств. Поэтому в содержании оперативно-розыскной характеристики должны входить в интегральном виде те информационные признаки, которые составляют характеристики преступлений и с точки зрения иных отраслей знаний, в том числе общекриминологические/9,с.29/.

Как мы видим, несмотря на текстуальное различие, большинство ученых определяют ОРХ преступлений как совокупность свойств и информационных признаков, разрабатываемых другими науками. Эти структурные элементы оперативно-розыскной характеристики преступлений, по сути, являются составными частями криминалистической характеристики, а некоторые частями характеристик преступлений, разрабатываемых уголовным правом и криминологией.

Профессор В.Д.Ларичев критикует такой подход к ОРХ преступлений. По его мнению, использование наименований и данных других отраслей знаний (наук) в качестве элементов и содержания характеристик преступлений исследуемых теорией ОРД, не корректно. Не названы даже хотя бы приблизительно элементы оперативно-розыскной характеристики. Он делает вывод, об отсутствии какой либо закономерностей определения элементов ОРХП. При этом В.Д.Ларичев акцентирует внимание на мнение профессора Т.В.Аверьянова, относительно того, что любая разновидность характеристики преступлений, в том числе и оперативно-розыскная, должна содержать в себе устойчивые и повторяющиеся элементы, которые отражают, прежде всего, качественную, а не количественную сторону явления. Оперативно-розыскная характеристика, по мнению Т.В.Аверьяновой, не отвечает этим требованиям/10,с.129/. По мнению известного ученого в области криминалистики профессора Р.С.Белкина «содержание оперативно-розыскной характеристики еще более эклектично, нежели характеристики криминалистической. Здесь данные и уголовного-права, и криминологии, включая даже уголовную статистику о динамике преступлений конкретного вида, что уже никак не должно иметь места в научной абстракции»/11, с.223/.

В этой связи закономерен вопрос о целостности и автономности понятия «оперативно-розыскной характеристики преступлений».

Безусловно, преступность, как и всякое другое социальное явление, имеет множество свойств и сторон и поэтому может выступать в качестве объекта познания ряда наук, исследующих данное яв-

ление под различными углами зрения в зависимости от направленности каждой из них.

В этом отношении не представляет собой исключение и теория ОРД, которой необходимо располагать характеристикой, разрабатывая те или иные поисковые признаки, с позиции предмета теории ОРД. И поэтому самостоятельное научное значение рассматриваемого понятия предполагает наличие в его содержании специфических для науки ОРД элементов.

В данном вопросе мы разделяем точку зрения выше названного ученого, профессора В.Д. Ларичева о том, «что в теории оперативно-розыскной деятельности как отрасли научного знания, изучающей преступность и преступления, необходимо конструирование самостоятельной оперативно-розыскной характеристики преступлений, в содержание которой необходимо включать только такие сведения, использование которых способствует эффективному применению разведывательно-поисковых сил, средств и методов оперативных аппаратов органов внутренних дел в борьбе с преступностью».И далее В.Д.Ларичев, полагает, что под ОРХ преступлений следует понимать научно разработанную систему обобщенных данных о наиболее типичных оперативно-значимых признаках преступления, проявляющихся в особенностях объекта преступного посягательства, способах совершения преступления, механизме следообразования преступных действий, а также личностных данных субъекта преступления, знание которых является теоретической и информационной базой для разработки основных методических и тактических приемов выявления и раскрытия преступлений.

По его мнению, ОРХ преступлений должна дать наглядное представление о том, какие могут быть проведены ОРМ, для чего и каким образом. При том элементы оперативно-розыскной характеристики должны находиться в определенном соотношении с оперативно-розыскными и другими мероприятиями/12,с.185/.

Схожее мнение выражает казахстанский ученый криминалист Г.А.Мозговых, который рассматривая криминалистическую характеристику преступлений, отмечает, что важное практическое значение криминалистической характеристики в том, что она способствует построению научно обоснованных версий, предопределяющих целенаправленное установление всех существенных обстоятельств расследуемого события, входящих в предмет доказывания по уголовному делу и формирующих индивидуальную картину конкретного преступления/13,с.15/.

Однако, это значение, как справедливо отметили Р.С.Белкин, И.Е.Быховский и А.В.Дулов, имеет место «лишь в том случае, когда установлены корреляционные связи и необходимая зависимость

между ее элементами, носящий закономерный характер и выраженное в количественных показателях»/14,с.57/.

Таким образом, «научные исследования в рамках теории ОРД, должны выявлять и анализировать все типичные, повторяющиеся, устойчивое и характерное как для механизма совершения преступлений, так и для применения негласных сил и средств и методов борьбы. Необходимость согласованного исследования механизма совершения преступлений и эффективных действий субъектов ОРД по применению негласных мер борьбы с преступностью обуславливает взаимосвязь способов совершения преступлений, поведения подозреваемых и тактики применения оперативно-розыскных сил, средств и методов по их изобличению» /15,с.98/.

Анализ представленных различных точек зрения ученых относительно содержания и в целом проблем оперативно-розыскной характеристики, ее понятий, уровнях, видах показали отсутствие единого подхода, единого мнения.

На наш взгляд, при характеристике содержания ОРХ торговли людьми необходимо использовать данные уголовного права, криминологи, криминалистики, психологии и других наук, с учетом их анализа с точки зрения предмета теории ОРД (с позиции типичности, повторяемости и устойчивости характерные для механизма совершения преступлений). Эти знания станут теоретической и информационной базой для разработки основных методических и тактических приемов выявления, предупреждения и раскрытия торговли людьми.

Уважая мнения ученых приведенных нами выше, мы в нашем исследовании в основу содержания ОРХ торговли людьми полагаем целесообразным положить выводы Д.В. Гребельского/5,с.73/и В.Д.Ларичева/12, с.185/.

Таким образом, с учетом отмеченного, мы полагаем, что под оперативно-розыскной характеристикой торговли людьми следует понимать научно разработанную систему обобщенных данных, подчёрпнутых из различных источников, о наиболее типичных оперативно-значимых признаках рассматриваемого преступления, которые является теоретической и информационной базой для разработки основных методических и тактических приемов выявления, предупреждения и пресечения торговли людьми.

Список использованной литературы

1 Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995 года. ИПС Эділет. <http://adilet.zan.kz/rus/>.

2 Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми. Специальный доклад. Комиссия по правам человека при Президенте Республики Казахстан. <http://adilet.zan.kz/rus/>.

3 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» от 14 декабря 2012 года. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <http://adilet.zan.kz/rus/>.

4 Степанов О.П. Совершенствование оперативно-розыскных мероприятий раскрытия имущественных преступлений, совершаемых группой несовершеннолетних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.-М.,1991.-28с

5 Гребельский Д.В. О состоянии криминалистических и оперативно-розыскных характеристик преступлений//Криминалистическая характеристика преступлений. Сб. научных трудов.-М.,1984.-129 с.

6 Худяков Ю.М. Значение и содержание оперативно-тактической характеристики для раскрытия преступлений отдельных видов // Сб. науч. тр. ВНИИ МВД СССР. – М., 1979. - Вып. 2.-160 с.

7 Дубоносов Е.С. Оперативно-розыскная деятельность: учебник и практикум для прикладного бакалавриата.-5-е изд., перераб. и доп.- М.: Юрайт. 2016.-477 с.

8 Смаилов О. Оперативно-розыскная характеристика преступлений совершаемых применением взрывных устройств//Фемида. 2007.- №11 (143).-С. 20-21.

9 Климов И.А. и др. Оперативно-розыскная деятельность: учебник для студентов и вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»; под ред. И.А.Климова.-М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.-383 с.

10 Ларичев В.Д. Вопросы формирования частных криминалистических и оперативно-розыскных методик // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского.-2015. № 2.- С.126-132.

11 Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики.-М.: Норма-ИНФРА-М.,2001.-240с.

12 Ларичев В.Д. Содержание оперативно-розыскной характеристики преступлений в сфере экономики // Общество и право.-2013.-№2 (44).- С.179-187.

13 Мозговых Г.А. Криминалистическая характеристика преступлений.-Алматы, 2001.-147с.

14 Белкин Р.С, Быховский И.Е, Дулов А.В. Модное увлечение или новое слово о науке?//Социалистическая законность.- 1987.- №9. - С.54-60.

15 Горяинов К.К., Овчинский В.С., Синилов Г.К. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2012. - 690с.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В данной статье раскрываются проблемы, которые необходимо решить в концептуальном плане в сфере обеспечения национальной безопасности. Следует говорить о необходимости выработки концептуальных основ новой политики национальной безопасности, связанными с изменениями на международной арене. Автор полагает, что концепция национальной безопасности должна обеспечивать внутренние интересы и опираться на национальное законодательство Казахстана

В статье подчеркивается, что в законодательстве РК должна быть зафиксирована главная цель обеспечения общенациональной безопасности — не допустить, предупредить развитие кризиса в государстве и обществе. В связи с этим в системе органов государства, обеспечивающих национальную безопасность, должен быть определен уполномоченный орган. Также необходимо дать единое юридическое толкование понятия национальной безопасности. В этом плане представляется целесообразным получение официального разъяснения от Конституционного Совета РК сущности и содержания национальной безопасности.

Ключевые слова: Конституция, национальная безопасность, государство, угрозы, права человека, власть, закон, обеспечение национальной безопасности

Түйін. Аталған мақалада ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы концептуальды жоспарда шешілуге тиісті мәселелер ашылады. Халықаралық өзгерістерге байланысты жаңа ұлттық қауіпсіздік саясатының концептуальды негізін дайындау қажеттігі туралы айтылады. Автор ұлттық қауіпсіздік тұжырымдамасы ішкі мүдделерді қамтамасыз етуі және Қазақстанның заңнамаларына сүйенуі тиіс деп ойлайды.

Мақалада ҚР заңнамаларында мемлекет пен қоғамдағы дағдарыстың алдын алатын, оны болдырмайтын – жалпы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету басты мақсат болып белгіленуі қажет екендігі аталып көрсетіледі. Осыған байланысты ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар жүйесінде өкілетті органның анықталғаны дұрыс. Сонымен қатар ұлттық қауіпсіздік ұғымына бірыңғай заңдық түсініктеме берілуі керек. Осы тұрғыдан алғанда ұлттық қауіпсіздіктің мазмұны мен мәніне ҚР Конституциялық Кеңесінен ресми түсіндірме алған орынды.

Тірек сөздер: Конституция, ұлттық қауіпсіздік, мемлекет, қауіп-қатер, адам құқы, билік, заң, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

Summary. The article reveals the problems of guaranteeing national security that should be solved in the context of the conceptual plan. It says about the necessity of the elaboration of conceptual frameworks of the new national security policy connected with changes in the international arena. The author of the article considers that the strategy of the national security should be based on the internal interests and support the national legislation of the Republic of Kazakhstan.

The article highlights that the main objective of the national security - not to allow, prevent crisis in the state and society must be recorded in the legislation of the Republic of Kazakhstan. In this respect, in the system of public authority that guarantees the national security must be an authorized body. It is necessary to give a unified legal interpretation of the concept of the national security as well. In this regard, it seems appropriate to receive an official explanation concerning the essence and content of the national security from the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan.

Key words: Constitution, national security, state, threats, human rights, authority, law, ensuring national security.

Национальная безопасность – это основа государственной политики любого государства. Вопросы обеспечения национальной безопасности затрагивают практически все сферы жизни общества, стержнем политики национальной безопасности является защита национального суверенитета, независимости и территориальной целостности страны. Как суверенное государство, Казахстан принимает меры для укрепления своей государственной независимости и обеспечения национальной безопасности. Отметим, что за двадцать пять лет независимости, начиная с 16 декабря 1991 г. и по настоящее время полностью сформирована законодательная база страны, создан эффективный государственный механизм, функционируют согласованно высшие и местные государственные органы. В качестве достижений отметим, что после объявления независимости, буквально через два месяца – 2 марта 1992 года Казахстан становится полноправным членом ООН. С 2017 года Казахстан становится непостоянным членом Совета безопасности ООН.

В начале 90-годов XX века Казахстаном проведена делимитация приграничных территорий. На сегодня отсутствуют спорные вопросы в территориальной области. Как известно, Казахстан граничит с пятью государствами, протяженность грани-

цы Казахстана и России является самой длинной в мире. Делимитированная государственная граница составляет 14 тысяч километров. Казахстан надежно контролирует ситуацию в своей акватории Каспийского моря. Снята угроза возникновения любых территориальных споров в будущем. Создана сильная, современная, обороноспособная армия, эффективная правоохранительная система, которые обеспечивают безопасность личности, общества и государства[1].

За годы независимости в Республике Казахстан проделана большая работа по созданию системы обеспечения национальной безопасности страны – разработаны концептуальные документы, определяющие основные направления деятельности государства в данной сфере, сформирована правовая база, а также силы и действенный механизм обеспечения национальной безопасности.

Большое значение для становления концепции национальной безопасности страны имело принятие в 1997 году Стратегии «Казахстан – 2030», где национальная безопасность была провозглашена первым приоритетом долгосрочного развития страны.

В дальнейшем была принята государственная программа «Стратегия «Казахстан-2050». Здесь обозначен новый политический курс развития РК.

В 1998 году принят Закон «О национальной безопасности Республики Казахстан». В 2012 году был принят новый Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан». Здесь выделены шесть видов национальной безопасности[2].

В начале 2000 года была разработана и принята новая Военная доктрина, а также Концепция военной реформы и Государственная программа военного строительства в Республике Казахстан. Деятельность органов национальной безопасности регулируется законом «Об органах национальной безопасности», принятом 21 декабря 1995 г. и законом «О специальных государственных органах», принятом 13 февраля 2012 года.

Стоит отметить, что 28 декабря 2016 года принят новый закон «О контрразведывательной деятельности». Отметим, что подобный закон в постсоветских республиках принят только в Азербайджане и Украине. Цель данного закона – регулировать деятельность, направленную на предупреждение различных форм возможной разведывательно-подрывной деятельности спецслужб иностранных государств, иных зарубежных организаций, а также отдельных лиц на территории суверенного Казахстана. Сюда относятся такие уголовные правонарушения как шпионаж, государственная измена, сепаратистская деятельность, вооруженный мятеж, диверсия и другие виды уголовных правонарушений против основ конституционного строя и безопасности государства. Д.ю.н., профессор Когамов М.Ч. отмечает, что

контрразведывательная деятельность должна быть понятной казахстанскому обществу, поскольку без опоры на это общество она не сумеет эффективно реализовать свои цели и задачи[3].

Принятие данного закона обусловлено сложными внешними и внутренними факторами развития Казахстана как суверенного государства. В 2017 году были внесены изменения и дополнения в Конституцию РК. Отметим норму, касающуюся прямо национальной безопасности. Так, в п.2 ст. 91 закреплено: «Установленные Конституцией независимость государства, унитарность и территориальная целостность Республики, форма ее правления, а также основополагающие принципы деятельности Республики, заложенные основателем независимого Казахстана, Первым Президентом Республики Казахстан – Елбасы, и его статус являются неизменными»[4].

Тем самым на конституционном уровне закреплена неизбежность национальной безопасности РК и обязанность уполномоченных государственных органов всеми силами обеспечивать независимость Казахстана как суверенного государства.

Сегодня можно говорить о том, что деятельность по обеспечению национальной безопасности приобретает системный и последовательный характер, и предусматривает реальную оценку ситуации во всех важных сферах жизнедеятельности общества и определение наиболее опасных угроз с целью приоритетности работы по их устранению. Тем не менее, процесс совершенствования системы национальной безопасности страны еще не завершен, особенно это касается нормативного правового регулирования. Сегодня в законодательстве и деятельности институтов обеспечения национальной безопасности РК должны учитываться новые, более масштабные вызовы и угрозы безопасности, связанные с целевым воздействием на экономический потенциал, социальное развитие, на информационное пространство, экологию и другие сферы отдельной страны и целой группы государств. Необходимо переосмыслить само понятие безопасности. Это уже не просто военно-политическая категория, это понятие, затрагивающее интересы каждого человека, социума и страны в целом.

Юридическая наука должна исследовать правовые механизмы обеспечения национальной безопасности. На практике из-за недостаточной разработанности конституционных и иных нормативно-правовых основ национальной безопасности возникают различные правовые коллизии. Сегодня следует говорить о необходимости выработки концептуальных основ новой политики национальной безопасности, связанными с изменениями на международной арене. Концепция национальной безопасности должна обеспечивать внутренние интересы и опираться на национальное законодательство Казахстана. Сказанное выше предопределяет вы-

сокую актуальность научных разработок в области исследования проблем обеспечения национальной безопасности.

Вопросы обеспечения безопасности личности, общества и государства изучались еще с древнейших времен. Так, в трудах известнейших древних и средневековых мыслителей - Аристотеля, Платона, Сократа, аль-Фараби, Дж. Локка, Ш. Монтесье, Ж. Руссо и др. вопросы обеспечения безопасности личности и государства рассматривались как взаимосвязанные, при этом безопасность связывалась с такими понятиями как разделение власти, народный, национальный и государственный суверенитет.

Большое внимание вопросам обеспечения национальной безопасности уделяется в работах Лидера нации – первого Президента РК Назарбаева Н.А. В частности в таких произведениях как «Критическое десятилетие», «На пороге XXI века», «В потоке истории», в ежегодных Посланиях главы государства народу Казахстана подчеркивается стратегическая значимость деятельности государства по укреплению национальной безопасности. Отметим значимость программы «План нации. 100 шагов», предложенной Президентом РК в 2015 г. Эти реформы - казахстанский ответ на глобальные и внутренние вызовы и одновременно план по вхождению в 30 развитых государств в новых исторических условиях. Эти реформы будут осуществлены в предстоящие 10-15 лет[5].

Многогранные аспекты обеспечения национальной безопасности раскрыты в трудах известных ученых – юристов, политологов, экономистов, философов на современном этапе. Это труды Абсаметова С.К., Алтаева Ж.А., Ащеулова А.Т., Баймаханова М.Т., Бакаева Л., Бейсекова С.С., Бусурманова Ж.Д., Жанузаковой Л.Т., Жатканбаева Е., Жатканбаевой А.Е., Жетписбаева Б.А., Жусипова Б., Зиманова С.З., Ибраевой А.С., Досалиева К.Б., Карина Е.Т., Кенжалиева З.Ж., Кенжебаева А., Ким В.А., Кобабаева О.К., Котова А.К., Кулжабаевой Ж.А., Ниткалиев О.Т., Нурпеисова Д.К., Сабикинова С.Н., Сапаргалиева Г.С., Сартаева С.С., Тажина М., Токаева К., Чернякова А.А. Усерова Н.У., Урпекова Н. и др.

Отметим научные труды российских ученых в области обеспечения национальной безопасности. Это такие исследователи как Буркин А.И., Возжеников А.В., Синеок Н.В., Идрисов Р.Ф., Палухина Е.С., Грохальски С.М. и др.[6-14]

Со своей стороны, полагаем необходимым обратить внимание на следующие моменты. Так, при понимании государства необходимо исходить из того, что данный институт является главным механизмом обеспечения безопасности личности и общества. Подобное понимание государства весьма актуально в нынешнюю кризисную эпоху. Государство и право, как самые высокоорганизованные и поэтому высокоэффективные институты общества, призваны создавать необходимые условия для раскрытия

человеческого потенциала, возможностей каждого человека, его нравственного совершенствования. Цель государственно-правовой организации общества гарантировать определенное пространство свободы, позволяющее человеку реализовать свои способности, а также создавать внешние условия для обеспечения безопасной жизнедеятельности.

Главными элементами системы обеспечения национальной безопасности являются: политическая идея (концепция, стратегия) национальной безопасности; субъекты и объекты национальной безопасности; нормативная правовая база обеспечения национальной безопасности; органы управления и контроля; методы и формы деятельности субъектов по обеспечению национальной безопасности; силы и средства обеспечения национальной безопасности. При этом решающее значение имеют конституционные нормы. Объектами национальной безопасности являются личность, общество и государство.

Исходя из анализа конституционных норм и ориентира Казахстана на построение демократического, правового социального государства полагаем, что основу концепции национальной безопасности должна составлять защита прав человека как высшей социальной ценности. Национальная безопасность, понимаемая в широком смысле предполагает защиту, обеспеченность прав и свобод человека, наличие демократической политической системы. Конституционные принципы и нормы обеспечения национальной безопасности соответствуют демократическому содержанию казахстанского государства.

Основной целью нормативного правового регулирования системы обеспечения национальной безопасности РК как на законодательном, так и на подзаконном уровне, является обеспечение эффективного решения возложенных на нее задач. В соответствии с этим основными перспективными направлениями совершенствования такого регулирования должно стать решение проблем на концептуальном уровне, а также на уровне отраслевого законодательства. При этом отраслевое законодательство должно основываться на конституционных принципах обеспечения национальной безопасности.

Состояние надежной защищенности жизненно важных интересов от внешних и внутренних угроз характеризуется наличием у субъектов обеспечения национальной безопасности возможности и способности противодействовать этим угрозам, предупреждать развитие кризисных состояний в обществе и государстве, обеспечивать эффективный выход из кризиса, предотвращать социальные деформации, которые создают предпосылки для распада общества и государства. В правовом аспекте все эти возможности и способности должны быть максимально закреплены. В законодательстве РК должна быть зафиксирована главная цель обеспечения общена-

циональной безопасности — не допустить, предупредить развитие кризиса в государстве и обществе. В связи с этим в системе органов государства, обеспечивающих национальную безопасность, должен быть определен уполномоченный орган. Данное обстоятельство необходимо для согласованного взаимодействия всех государственных органов при обеспечении национальной безопасности.

Для того, чтобы государство не превратилось в произвол, необходимо ограничение его власти правом. Это качество присуще правовому государству. Полагаем, что в правовом государстве важное значение должно отводиться принципу правовой безопасности, соизмеримости государственного действия. Данный принцип в определенной степени охватывается принципом взаимной ответственности государства и личности, но, тем не менее, является более емким по содержанию, по своей направленности «обуздания» государства и его органов, ветвей власти правом, правовым законом. Он жестко регулирует, прежде всего, такие аспекты правотворчества и правоприменения, как четкость и определенность законов и других нормативно-правовых актов и связан с принципом ограничения права и свобод человека. Государство обладает монопольным правом применять легализованное принуждение. Однако применение легализованного принуждения должно носить правовой характер. Мы исходим из понимания государства и права как средств обеспечения безопасности общества и личности[15].

Цель государственно-правовой организации общества, не вмешиваясь, не оказывая давление и, тем более, не склоняя к безнравственным поступкам, гарантировать определенное пространство свободы, позволяющее человеку маневрировать в нем без ущерба для кого бы то ни было, создавать внешние условия для возвышения духовных начал в обществе и обеспечить безопасную жизнедеятельность. С помощью государственно-правового воздействия возможно нравственно «оздоровить» общество.

Обратимся к понятию национальной безопасности. На наш взгляд, современное законодательное определение понятия национальной безопасности включает в себя два базовых компонента: защищенность и ориентацию на прогрессивное развитие и может быть рассмотрено как социальное явление, которое включает в себя множество аспектов, закрепленных правом; как состояние, которое аккумулирует множество видов ущерба, а также возможных представлений об угрозах и их последствиях. Главными составными частями национальной безопасности выступают безопасность личности, безопасность общества и безопасность государства в таких сферах, как международные отношения, оборона, политическая жизнь, экономика, социальная сфера. С юридической точки зрения национальная безопасность может быть рассмотрена как совокуп-

ность правовых норм, целью которой является защита национальных интересов от угроз.

Предметом регулирования национальной безопасности как комплексного правового института являются общественные отношения, возникающие в сфере защиты национальных интересов страны от реальных и потенциальных угроз. Основным методом регулирования — императивный. Полнота регулирования этих общественных отношений проявляется в существовании специальных законов, среди которых главным является Закон о национальной безопасности Республики Казахстан, принятый в 2012 году.

Укажем, что в казахстанской науке существует неопределенность при использовании понятия «национальная безопасность». В одних случаях национальная безопасность рассматривается как цель или средство, в других — как концепция, в-третьих, как научная программа или научная дисциплина. До сего времени не существует целостной концепции национальной безопасности: понятия «личная безопасность», «национальная безопасность», «международная безопасность» и «глобальная безопасность» имеют дело с различным набором проблем и исходят из различных исторических и философских контекстов. Поэтому необходимо выработать единую концепцию национальной безопасности РК.

В целом можно отметить, что в Конституции РК при употреблении понятий безопасность и национальная безопасность отсутствует система и порядок их толкования, понятийный аппарат, смысловая нагрузка в определении термина безопасность отсутствует вообще. Отсутствие конституционного определения такого жизненно важного понятия может повлечь негативные последствия. Расплывчатость, нечеткость законодательной формулировки, как правило, ведет ко многим ошибкам организационного плана в деятельности как общественных, государственных органов, так и силовых структур, правоохранительных, судебно-прокурорских и иных органов, призванных обеспечивать комплексную, системно-цельную, единую и логически последовательную правоприменительную практику в масштабе всего государства.

На наш взгляд, необходимо дать единое и точное юридическое толкование понятия национальной безопасности. В этом плане представляется целесообразным получение официального разъяснения от Конституционного Совета РК о сущности и содержании национальной безопасности.

Таким образом, можно выделить следующие проблемы, которые необходимо решить в концептуальном плане.

1. Сегодня следует говорить о необходимости выработки концептуальных основ новой политики национальной безопасности, связанными с изменениями на международной арене. Концепция

национальной безопасности должна обеспечивать внутренние интересы и опираться на национальное законодательство Казахстана

2. Основу концепции национальной безопасности должна составлять защита прав человека как высшей социальной ценности. Национальная безопасность, понимаемая в широком смысле предполагает защиту, обеспеченность прав и свобод человека, наличие демократической политической системы.

3. Состояние надежной защищенности жизненно важных интересов от внешних и внутренних угроз характеризуется наличием у субъектов обеспечения национальной безопасности возможности и способности противодействовать этим угрозам, предупреждать развитие кризисных состояний в обществе и государстве, обеспечивать эффективный выход из кризиса, предотвращать социальные деформации, которые создают предпосылки для распада общества и государства. В правовом аспекте все эти возможности и способности должны быть максимально закреплены.

4. В законодательстве РК должна быть зафиксирована главная цель обеспечения общенациональной безопасности — не допустить, предупредить развитие кризиса в государстве и обществе. В связи с этим в системе органов государства, обеспечивающих национальную безопасность, должен быть определен уполномоченный орган. Данный орган необходим для согласованного взаимодействия всех государственных органов при обеспечении национальной безопасности.

5. В Конституции РК при употреблении понятий безопасность и национальная безопасность отсутствует система и порядок их толкования, понятийный аппарат, смысловая нагрузка в определении термина безопасность отсутствует вообще. Отсутствие конституционного определения такого жизненно важного понятия может повлечь негативные последствия. В связи с этим необходимо официальное толкование со стороны Конституционного совета понятия национальной безопасности, его сущности и содержания.

Список использованных источников

1 *Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» - новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда. – 2012.-14 декабря.*

2 *Закон Республики Казахстан «О националь-*

ной безопасности РК». Принят 6 января 2012 года

3. *Контрразведывательная деятельность: Краткий комментарий к нормам Закона РК «О контрразведывательной деятельности». Интервью д.ю.н., профессора Козамова М.Ч. // <http://kaznews.kz/news/104779>*

4 *Назарбаев Н. Всех волнует целостность нашей страны // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-vseh-volnuet-tselostnost-nashey-stranyi-313892/*

5 *План нации - 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ Н.Назарбаева // http://www.inform.kz/ru/plan-nacii-100-shagov-po-realizacii-pyati-institucional-nyh-reform-n-nazarbaeva_a2777943*

6 *Буркина А.И., Возжеников А.В., Синеок Н.В. Национальная безопасность России в контексте современных политических процессов. - М., 2008. – 408 с.*

7 *Идрисов Р.Ф. Теоретические и правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации: автореф. ... д-ра юрид. наук. - М., 2002.*

8 *Палухина Е.С. Национальная безопасность в контексте террористической угрозы: правовые средства обеспечения. автореф. ... канд. юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2006. – 30 с.*

9 *Грохальски С.М. Государство в решении современных глобальных проблем (Международно-правовые аспекты): автореф. ... д-ра юрид. наук. - М., 1998. – 50 с.*

10 *Бабурин С.Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы. – М., 1997. – 477 с.*

11 *Возжеников А.В. Национальная безопасность России: методология комплексного исследования и политика обеспечения. – М., 2002. – 423 с.*

12 *Терроризм: борьба и проблема противодействия. Под ред. Проф. В.Я. Кикоть и проф. Н.Д. Ериашивили. – М., 2004. – 592 с.*

13 *Кикоть-Глуходедова Т.В. Теоретические и прикладные проблемы обеспечения национальной безопасности современного демократического государства. – М., 2016. -287 с.*

14 *Национальная безопасность России в условиях глобализации. Геополитический подход. Под ред. проф. А.П. Кочеткова и проф. А.В. Опалева. – М., 2016. – 231 с.*

15 *Байкенжеев А.С. Конституционно-правовые основы обеспечения национальной безопасности в Республике Казахстан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, 2009. – 30 с.*

Ospanova Dzhamilya Azizkhanovna

Candidate of Law Sciences, associate professor of chair of the theory and history of state and law, constitutional and administrative law, law department, Al-Farabi Kazakh National University,
E-mail: Djamilya.Ospanova@kaznu.kz

Baimakhanova Dina Muratovna

doctor of law, professor of chair of the theory and history of state and law, constitutional and administrative law, law department, Al-Farabi Kazakh National University,
E-mail: dina_405@mail.ru

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME OF ROAD TRAFFIC SAFETY

Summary. *This article considers a legal and administrative regime that ensures a safety of road traffic safety in the Republic of Kazakhstan. Recently, a problematic issues in a field of road traffic safety have reached global scales, as a result of increase in the number of vehicles, dismissive attitude to the road regulations, a lack of legal culture of road traffic participants, as well as dismissive attitude of drivers not only to their, but to other people's lives and health.*

Keywords: *social relations, norms, rules, safety, road traffic, traffic participants.*

Резюме. *В данной статье рассматривается административно-правовой режим обеспечения безопасности дорожного движения в Республике Казахстан. В последнее время проблемные вопросы в области безопасности дорожного движения достигли мировых масштабов, вызвано это увеличением числа транспортных средств, пренебрежительным отношением некоторых из них к правилам дорожного движения, отсутствием как таковой правовой культуры участников дорожного движения, а также пренебрежительным отношением водителей не только к своей, но и чужой жизни и здоровью.*

Ключевые слова: *безопасность, дорожное движение, участники,*

Summary. *The order of road traffic safety in the Republic of Kazakhstan is the means of implementation of the state policy in the field of road traffic and combines a variety of norms and tools that regulate the relations in the field of road traffic safety for all traffic participants, a set of local executive and central bodies, public associations and organizations, legal entities, traffic participants, measures and means that ensure road traffic safety and the elimination of the consequences of accidents [1].*

Law of the Republic of Kazakhstan from April 17, 2014 "About Road Traffic", consisting of 95 articles (in the RK Law of 15 July 1996, there were 28 articles) used new institutions. Responsibility rested with new additional authorized bodies, and in ensuring road traffic safety their rights and duties were envisaged; risk management and internal control systems in the field of road traffic were settled, as well as issues

of risk in the field of traffic; under the government control and supervision the rights and obligations of officials in the field of road traffic were established. There were placed governance activities aimed at ensuring the safety of road traffic and liquidation of consequences of traffic accidents, ensuring the safety of road surfaces and their capacity, ensuring the safety of motor vehicles [2].

Classification and causes of road traffic accidents. Traffic accidents are classified into:

1) collision - an incident as a consequence of the fact that moving vehicles collided with each other, or with the rolling stock of railways, or with a suddenly stopped vehicle (for example, in the event of a fault, before prohibiting traffic light signal, suddenly emerged obstacle, etc.);

2) rollover accident - in case of any incident in which moving vehicle overturned. The reasons of rollover are improper placement or securing of the load, the impact of adverse weather conditions, technical failure due to the use of incorrect management practices;

3) driving over a fixed obstacle occurs in the case of a running into or hit on an immovable object;

4) automobile – pedestrian accident occurs when the moving vehicle runs over a person or the person encounters a vehicle that is in motion, or in the case of transportation of cargo (or vehicle parts) extending beyond the vehicle. Cases of pedestrian accidents can include cases of running over people that are skating, sledding, skateboarding, moving in wheelchairs without motor; children riding a four- or three wheeled bikes.

5) running over a bicyclist occurs when the vehicle in motion runs over the bicyclist or the bicyclist encounters a moving vehicle. Injury of the bicyclist is much heavier in contrast to the usual pedestrian due to the fact that a person on the bike has more speed than a normal pedestrian and is located on an eminence;

6) driving over a standing vehicle occurs when the vehicle in motion drives over the other standing vehicle or a trailer;

7) running over animal-drawn carts happens when mechanical vehicle drives over draft animals / animal-drawn carts, or draft animals / animal-drawn carts collide with vehicle in motion;

8) transport running over individuals that are not traffic participants, fall of persons from a moving motor vehicle or inside vehicle in the event of sudden braking, acceleration or change of movement direction;

9) driving over animals occurs when mechanical motor vehicle runs over birds, wild and domestic animals, or these very animals and birds hit the motor vehicle in motion causing people's injury or material damage;

10) other accidents - these include: fall of cargo or a rebound of a thing from the wheel on a person, animal, or other motor vehicle, driving over the suddenly appeared obstacle (fallen load, tire dumps and others.) [3].

Also, accidents can be classified according to the degree of gravity of the consequences: minor injuries; injuries of moderate severity and serious; material damage; particularly serious consequences; death of the victim.

Specific factors affecting the accident rate are: failure to comply with traffic rules by drivers of motor vehicles; violation of traffic rules by pedestrians, a lot of accidents happening due to their fault; low level of discipline of drivers and pedestrians; lack of willingness to comply with the prescribed traffic rules; ignorance of the rules [3]. The main causes of accidents also include inattention, insufficient qualifications of drivers, self-confidence or a sudden deterioration of health; poor technical condition of motor vehicles (brakes, gears and components on which safety depends); poor organization of traffic; poor location and incorrect securing cargo in the vehicle [4, c.49].

At the present time addressing safety problems in the area of road traffic is a priority, a comprehensive solution which should be divided into the following main components:

- 1) preventive work among the population and traffic participants for ensuring road traffic safety;
- 2) timely repair and maintenance of roads;
- 3) the application of new technical means of verification in the field of road traffic.

The most common causes of road accidents are:

- 1) going out to the roadway at an undisclosed location close to the vehicle in;
- 2) going out to the roadway because of the trolley or other vehicle and other obstacles. In this case, the driver cannot always react to sudden occurrence due to the object;
- 3) games on the roadway, often children unconsciously start to play in places of vehicles movement, especially in the private sector, since there are no domestic platforms unlike apartment buildings;
- 4) walking on the roadway. It is dangerous even in the way to your vehicle, or when you call a taxi on the road. [4]

The main objective is to build a system of preventive security measures in the field of road traffic, to reduce

mortality due to the road accidents and total number of accidents' victims on the territory of the Republic of Kazakhstan.

For the occurrence of a positive situation in the field of road traffic and achieving these goals there is a necessity to address the following tasks:

1) to achieve efficiency of the regulatory framework on safety prevention of road traffic;

2) to ensure the participation and improvement of the law enforcement bodies' coordination in the prevention of road traffic offenses;

3) to identify and address specific conditions and factors that contributed to the commission of an accident;

4) to prevent risky behavior of participants in road traffic;

5) to reduce child road traffic injuries;

6) to implement and improve the organization of movement of vehicles and pedestrians productively. Organization of interaction and mutual respect both drivers and pedestrians. [5]

Solving these tasks will allow:

a) to ensure the effectiveness of the road accidents' prevention system;

b) to improve the regulatory and public awareness provisions to ensure the prevention of traffic accidents;

c) to coordinate the activities of local self-governing bodies and public organizations for the prevention of road accidents [3].

Implementation of the measures on the line of traffic safety will provide an opportunity to improve the quality of the facilities and maintenance of public roads of local importance.

References:

1. *Code of the Republic of Kazakhstan of administrative offences: from 5th July of 2014 year (with changes and additions as of 07/26/2016).* // <http://online.zakon.kz>, 2016.
2. *Law of the Republic of Kazakhstan from the date April 17, 2014 № 194-V «About Road Traffic" (with changes and additions as of 29.03.2016 r.)* // <http://online.zakon.kz>, 2016
2. *A.E. Mamontov Legal problems of safety traffic relations in Almaty city. - Almaty, 2014.- 24 p.*
3. *Bershadskiy V.F., Dudko, N.I., V.I. Dudk: Management bases to control motor vehicles and traffic safety. Publisher: Dicta- M., 2008.-458 with.*
4. *Transport in the Republic of Kazakhstan.2009 - 2013. // Statistical Yearbook. - Astana, 2014. - P.47.*
5. *A. V. Yesimov: In Almaty city will operate more than 1,000 ecologically clean buses. // Http: // strategy2050.kz 2016 .*

Өміржанов Есбол Тоқтарбайұлы

заң ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің
Халықаралық құқық кафедрасының оқытушысы, yesbol_1981@mail.ru

ОРХОН-ЕНИСЕЙ ЖАЗУЛАРЫНДАҒЫ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ИДЕЯЛАР

Түйін. Мақала Шығыс Түрік қағанаты дәуірінде өмір сүрген түркілерден жеткен саяси-құқықтық ой-пікірлерді талдап, олардың бүгінгі күн үшін маңыздылығын айқындауға арналған.

Жалпы, мақала соңында автор аталған тұлғалардың саяси-құқықтық ұстанымдарының бүгінгі күн үшін маңыздылығына тоқталып, олардың мемлекеттегі ұлттық идеологияны қалыптастыруда негіздеме идеяға айнала алатындығын ортаға салады.

Тірек сөздер. Күлтегін, Білге қаған, Тоныкөк, Шығыс Түрік қағанаты, саяси-құқықтық идеялар

Резюме. Статья посвящена анализу роли политико-правовых идей тюркских мыслителей, живших в период Восточного Тюркского каганата и их значения для современного Казахстана.

В заключении работы подчеркивается значимость политико-правовых воззрений рассматриваемого периода в настоящее время и делается самостоятельный вывод о том, что данные политико-правовые воззрения могут стать основополагающими идеями при формировании национальной идеологии государства.

Summary. The article is devoted to the analysis of the political and legal ideas of the Turkic thinkers who lived in the period of the Eastern Turkic Khaganate and their significance for modern Kazakhstan.

The conclusion of the work emphasizes the importance of the political and legal views of the considered period at the present time and makes an independent conclusion that these political and legal views can become fundamental ideas in the formation of the national ideology of the state.

Keywords. Kulteegin, Bilge kagan, Tonykok, East Turkic Kaganate, political and legal ideas

Исламға дейінгі кезеңдердегі түркілердің саяси-құқықтық идеялары жайлы сөз қозғағанда бізге дейін жеткен тасқа қашап жазылған жазуларға жүгінеміз. Көптеген тарихи ескерткіштерді отарлаушылардың қиратып, жойып жібергендігі, ағаш, тері және өзге де материалдарға жазылған жазулардың шіріп жоғалуы салдарынан ежелгі түркілердің мемлекет, құқық жайлы ой-пікірлері толыққанды біздерге жеткен жоқ. Дегенмен, кезінде түркілердің мекені болған кейбір аумақтардан табылып, зерттеліп бізге жеткен тастан қашалған ескерткіштерге сүйене отырып, біз өз тарапымыздан түркілердің саяси-құқықтық идеяларына талдау жасауға талпынамыз.

Енисей өзені бойындағы VIII-ғасырдың бас кезінде тасқа қашалып жазылған тарихи ескерткіштер туралы VIII-ғасырдың басында кейбір ғалымдар өз еңбектерінде жазған болатын. Сібірде айдауда жүрген швед офицері И.Т.Страленберг те өзінің хаттарында ол жайлы баяндаған еді. Ол өзіне түсініксіз, құпия жазуларды өз тілінде «рунь, руна» деп (қазақша мағынасы – сыры ашылмаған, құпия) атайды. Кейіннен бұл жазуларды ғылыми айналымда руна тіліндегі жазулар деп атап кетті. 1889 жылы Н.М.Ядринцев бастаған экспедиция Орхон өзені жағалауынан құпия жазуы бар екі үлкен ескерткіш табады. Бұл ескерткіштер Шығыс Түрік қағанатының он жетінші қағаны Білге қаған (Могилян) мен оның інісі, даңқты әскери қолбасшы Күлтегін қабырлеріне қойылған құлпытастар еді. 1891 жылы Н.М.Ядринцев Моңғолияның Онгин өзенінің алқабынан тағы бір руна жазуы жазылған ескерткіш тапты. Оны ғалымдар «Онгин ескерткіші» деп атады. Бұл құлпытас Білге қаған мен інісі Күлтегіннің әке-шешесі Елтеріс қаған мен Елбілге қатынға қойылған екен. Сәл кейінірек сол өңірдегі Селенга өзенінің аңғарынан түріктердің бірнеше қағанына кеңесші болған Тоныкөктің ескерткішін ағайынды Клеменцтер тапты. Ғылымда бұл ескерткіштердегі жазуды «Орхон-Енисей» жазулары деп атайды[1, 36 б.].

Орхон-Енисей жазуларын тарихи еңбек емес, әдеби шығарма екендігін ғалымдар нақты қытай жылнамаларында сақталған тарихи деректермен салыстыра отырып дәлелдеген болатын. Л.Гумилев «ол жазуларды әділетсіз және шындықты айқындауды емес, оны өз мақсаттарына жетуді алдарына міндет етіп қойған адамдар құрастырған. Сондықтан Йоллығ-тегін мен Тоныкөктің берген бағалары әділетті баға бола алмайды. Жазуларды құрастыру кезінде қандай да бір жайттар жалпыға мәлім әрі талас тудырмайтын болғандықтан, олар жайында жол-жөнекей еске салынады да, сол арқылы фактілерді әдейі бұрмалаушылыққа әдейі жол берілмейді. Бұларға сенуге болады, сондай-ақ жазулар негізінде түріктер мәдениеті мен идеологиясының очеркін құрастыру қиын емес»[2, 336 б.] - деген пікір білдіреді. Біз үшін басты мәселе нақты тарихи оқиға немесе дата емес нақты адамның ой-пікірі болғандықтан бұл мәселе үлкен сұрақ тудырмайды. Жалпы, Күлтегін жазуының авторы Йоллығ-тегін, ал, Тоныкөк жазуының авторы Білге Тоныкөктің өзі[3, 124 б.]. Күлтегін ескерткіші екі бөлімнен – «Кіші Күлтегін» және «Үлкен

Күлтегіннен» тұрады. Күлтегін ескерткішіндегі кіші жазуда Білге қаған түркі халқын сынға алып өзінің қаған болуының халқына тигізген пайдасы жайлы сөз етеді. Ал, ескерткіштегі үлкен жазуда түркі халқының шығу тегі мен тарихы, түркілердің елдіктен айрылуы, әкесі Елтеріс қағанның елдің басын қайта қосуы, ол қайтыс болған соң өзінің таққа отыруы, інісі Күлтегіннің ерлік істері және қайтыс болуы жайлы баяндалады. Білге қағанның басына орнатылған ескерткіште оның ерлік жорықтары, ел билеп, халыққа жасаған жақсылықтары баяндалады. Тоныкөктің басына қойылған ескерткіште ол түркі халқының басынан өткен, өзі куә болған жағдайларды рет-ретімен баяндайды. Тоныкөк өмірде болған шындық оқиғаларды әдеби туындының құрылым жүйесіне белгілі бір көркемдік талаптар жүйесіне орай енгізеді де, сюжет желісін дамытып, композициялық тұрғыда маңызды шешім жасайды[3, 126 б.]. Біз осы тұлғалардың жазғандарына көз жүгірту арқылы Білге қаған мен Тоныкөктің мемлекет пен құқыққа қатысты ойларына талдау жасаймыз.

Күлтегін (684-731 жж.) - Елтеріс қағанның екінші ұлы, Білге қағанның (Могилян) туған інісі. Шешесі Елбілге қатын. Күлтегін 7 жас кезінде әкесі Елтеріс қаған (680-692 жж. билік құрған) қайтыс болады. Қаған тағына оның інісі Қапаған (692-716 жж.) отырады. Қапаған қаған кезекті шайқаста қаза тапқан соң оның ұлы Бегю таққа отырады. Себебі, Қапаған қаған оны көзі тірісінде мұрагер етіп тағайындап, «Кіші қаған» атағын беріп, нақты тақ мұрагері болуы тиіс Білгені (Могилян) мемлекет ісінен алыстатып жібереді. Қапаған қағанның қаза болуын естіген соң Күлтегін әскери төңкеріс жасап, Бегюді және оның отбасы мүшелерін, олардың жақтас адамдарын қырып тастайды. Тек Білгенің әйелі Пофудың әкесі Тоныкөкті тірі қалдырады. Ежелгі дәстүр бойынша Күлтегін таққа Білгені (Могилян) отырғызады. Күлтегін ағасының бас қолбасшысы болып қызмет етеді. Күлтегіннің Қапаған қағанның ұлы Бегюді және өзге балалары мен жақтастарын өлтіруі оның Қапағанға деген өштігінің нәтижесі емес олардың таққа заңды мұрагерлік қағидасын бұзуынан еді. Осы оқиғадан соң Білге қаған Қапаған қағанды барлық салт-жоралғылармен жерлеп, басына балбал тас қояды[11, 116 б.].

Күлтегін 47 жасқа келіп қайтыс болған соң Білге қаған (Могилян) оның басына құлпытас орнатады. Күлтегін мен Білге қағанның басына орнатылған құлпытастардағы жазулардың авторы Йоллығ-тегін олар туралы Білгенің атынан баяндай отырып аса құнды мағлұматтар қалдырады. Йоллығ-тегін (Ижань) – екінші Шығыс Түрік қағанатының қағаны. Шамамен VIII-ғасырдың орта шенінде өмір сүрген[5, 80 б.]. Білге қағанның туысы.

Түркілердің ресми идеологиясы: қытай мәдениетін мойындамау және көршілерінен өздерінің

артықтығын ұғыну сияқты екі қағидаға сүйенді[2, 338 б.]. Осы құлпытастағы жазылған жыр жолдарында Күлтегіннің батырлығын паш етіп, сол арқылы түркілердің әскери рухын көтеру, өздерінің түркі екендігіне мақтаныш сезімін тудыру мақсат етіп қойылған деп топшылауға болады. Йоллығ-тегін қағанның елді билеуінің бүкіл халықтың тағдырын шеше алатындығын, билікті дұрыс жүргізеудің тарихта түркілерді қытайға бодан болуға әкелгенін келесі жолдарда суреттейді. «Зердесіз қаған ел билегенге ұқсайды, жәутік қаған ел билегенге ұқсайды. Бектері, халқы азғаны себепті, түзу жолдан шыққаны себепті, табғач халқының алдамшы-көлгірлігі себепті, ағалы-інілілердің кектескені себепті, әкімі бар халықты бір-біріне шағыстырғаны себепті түркі халқы ел етіп құрған елін қолдан берген екен, ел билеген қағанынан айрылған екен»[4, 38 б.]. Яғни, ел билеушінің әлсіздігі, ел билеуге қабылетінің болмауы салдарынан халықтың азып-тозып кету мүмкіндігінің жоғарылығын сөз ету арқылы билікке қаған болуға ылайық, ел қамын ойлатын тұлғаның келуі қажеттігін меңзейді. Күлтегін жырындағы баяндалған Елтеріс қаған билікке келгенге дейін түркі мемлекетінің күйреуінің негізгі себептерін С.Өзбекұлы келесідей бөліп көрсетеді: біріншісі, Қытай мемлекетінің сұрқия, залымдық саясатына алданған бектер мен ел басыларының берген байлыққа қызығуының тікелей салдары. Екіншісі, мемлекетте ішкі алауыздықтар, шиеленістердің орын алуы, ру, тайпа, халықтар арасындағы қақтығыстар. Үшіншісі, саяси аренаға мемлекетті басқару ісіне ел билеу, билік жүргізуге дара, ақылгөй тұлғалардың тартылмай, алауыздықтың тікелей салдарынан, ішкі қақтығыстарда бақталастықтың нәтижесінде дарынсыз, тек өзінің қара басының қамын ойлаған адамдардың келуі[9, 18 б.].

Тас жазудың авторы Йоллығ-тегін Күлтегіннің билікке қызықпаған, елі үшін ешнәрседен тайынбай, үлкен ерлік жасағандығын былайша тізбелейді: Он алты жасына келгенде... алты чуб соғдаларға қарсы аттандық. Күлтегін жауға жаяу ұмтылды. Онтұтықты қарулы көсемдерімен қолға түсірді. Ол әскерді сонда талқандады. Жиырма бір жасқа келгенде Чача Сенұңмен айқастық. Ең ілкі Тадықын чурдың Боз атын мініп шапты. Ол ат сонда өлді. Екіншісінде Ышбыр Ямтардың боз атын мініп шапты. Ол ат та сонда өлді. (Күлтегіннің) сауытына, қалқанына жүздеген оқ тиді, бірақ бірі де денесіне дарыған жоқ. Күлтегін жиырма алты жасқа келгенде қырғыздарға қарсы аттандық. Күлтегін Байырқының Ақ айғырына мініп, шабуылға ұмтылды. Бір ерін оққа ұшырды, екі ерін найзамен түйреп түсірді. Ақ айғырдың белі үзілді. Қырғыз қағанын өлтірдік, елін алдық... сол жылы түркешке қарсы Болшыда шайқастық. Күлтегін Башғы боз атын мініп шапты. Түргеш халқының бәрі бағынды. Соғдыны халық етпек болып темір қақпаға

дейін аттандық. Онда алып кісілер бізге шабуыл жасады. Оларға қарсы Күлтегін Шалшы ақ ат мініп шауыпты. Күлтегіннің жиырма жеті жасында қарлық халқымен Тамағ шыңында соғыстық. Күлтегін отыз жаста Шалшы ағын мініп шабуылға ұмтылды, қарлықтарды қырдық. Отыз бір жасында аз халқымен Қара көлде соғыстық. Қағанның елі бүлікшіл болғанда ізгіл халқымен соғыстық, Тоғыз оғыз халқымен бір жылда бес рет шайқастық. Алты батырын шаншып түсіріп, жетіншісін қылышпен шапты. Едіздермен шайқастық. Күлтегін Аз қаракерін мініп бір ерін шанышты. Тоғыз батырын қуып жетіп, тақымға басты.... Оғыздармен соғыстық Күлтегін Жетімек (Өгсіз) атқа мініп шауып, тоғыз ерін шанышты...[4, 19 б.] Күлтегін батыр 47 жасқа жетіп, қаза тапқанша соғыссыз өткен жылы болмапты. Осы жыр жолдарынан оның аса жауынгер, батыр, елі үшін жанын аямаған азамат болғанын көреміз. Йоллығ-тегін Күлтегіннің ерлігіне сипаттама беру арқылы түркілерге жауынгерлік рух беріп, олардың қаншама халықты жеңіп, өздеріне бағындырғандығын білгенін мақсат еткен.

Төрт бұрыштағы халықты

Бәрін бейбіт қылдым,

Тату қылдым,

Бәрі маған бағынды.

Ісін-күшін беріп, осынша ел жиып

Інім Күлтегін қайтыс болды – деп Білге қаған Күлтегіннің мемлекетті орнықтырушы тұлға ретіндегі ролін айқындады.

Осында тағы бір мән кете кететін жайт автордың жыр жолдарында Күлтегіннің шайқастарды мінген аттарына да арнайы тоқталуы. Бұдан түркілердің жылқыны құрмет тұтып, жауынгер мінетін атқа аса зор мән беретіндігін көреміз. Олар жауынгердің атына есім беріп, оның шайқаста жауынгер үшін аса маңызды серік екендігіне назар аударған.

Білге қаған (Могилян) (683-735 жылдары өмір сүрген) 716 жылы түркілердің қағаны ретінде таққа отырған. Білге қаған таққа елдің азып-тозған, қағанаттың батыс бөліктерінің бөлініп, Сұлу қағанның өзін қаған жариялаған кезінде келді. Татабтар мен қидандар алым-салық төлеуден бас тартып өздерін қытай вассалдары деп жариялаған болатын. Оғыздар көтеріліс жасауды жалғастырды. Осындай қиын жағдайда қалған Білге таққа отырудан бас тартып, тақты Күлтегінге ұсынады. Бірақ, Күлтегін тақ мұрагерлігі заңдылығын сақтап одан бас тартады. Білге таққа отырған соң әскердің басына Күлтегінді қойып, сол кезде халық арасында үлкен беделге ие болған Тонькөкті кеңесші етіп тағайындайды[11, 116 б.].

Білге қаған жайында жазылған жайттардың барлығы оның өз атынан айтылады. Сондықтан ол маңызды мәселелерді халыққа қарата айтады. Халықтың бірлікте болуы мен дұшпандарға қарсы тізе біріктіруі жырдың басты идеясы болып

табылады. Жырдың басынан бастап, соңына дейін түркілердің бірлесіп, ортақ билікке мойынұсынып тірлік етуі насихатталады.

Төрт бұрыштың бәрі дұшпан екен,

Сарбаздармен аттанып,

Төрт бұрыштағы халықты

Көп алған, бәрін бейбіт еткен,

Бастыны еңкейткен,

Тізелені бүктірген,

Ілгері – Қадырқан қойнауына дейін,

Кері – Темір қақпаға дейін жайлаған.

Екі аралықтағы жүрген иесіз көк түркілерді

Осылай қоныстандырған екен...

Білге қарапайым халықтың биліктің айтқанына көнбеуін, оған қарсы келуін, өзінің түркі халқына қарата айтқан сөздері арқылы сынға алады. «Түрк бектері, оғуз бектері, халқы есігіндер! Үстіміздегі Көк Тәңірі баспаса, астымыздағы жер тілінбесе, түрк халқы, сенің жұртыңды (мемлекетіңді), төрінді (өкіметіңді) кім бұзады? Түрк халқы, өкін! Асып кетіп, болдым-толдым деп алданғаның себепті өзіңді аяғыңнан тік еткен, тең еткен Білге қағаныңа, өзін ерген, барған езгі мемлекетіңе қарсы шығып өзін жазып-жаңылдың, жамандық жасадың. Өзіңді жаракты жау қайдан келіп қуып әкетті? Сүңгілі жау қайдан келіп сүріп әкетті? Қасиетті мекен Өгукен жышты тастап бардың, батысқа басып бардың. Бірақ, барған жерде ізгілік таба қойдың ба? Жоқ, қаның судай ақты, сүйегің тауша жатты. Билікке ие ұл балаң құл болды, сұлу қыз балаң күн болды...[4, 43 б.] Осы сөздерден Білгенің өзі басқарған халықты аман сақтаудың басты жолы оның бірлігін сақтауы мен қағанға бағынуы деп түсінетіндігін көреміз. Яғни, жан-жақтан қоршаған жау мемлекеттердің оңай олжасына айналмау үшін халықтың арасынан шыққан бектердің қағанға бой ұсынып, оның ұстанған саясатына қарсы болмауы қажеттігін ол қадап айтады.

Білге қаған өзінің түркі мемлекетіндегі орнын айқындауға аса зор мән береді. Ол өзінің әлсіз мемлекетті аяққа тік тұрғызып, өзгелермен тең еткенін, халықтың барлығының жағдайын жасап, тұрмысын түзеу үшін өзгелерге шабуыл ұйымдастырғанын да мақтанышпен баяндайды. Ол кезеңдерде бір халықтың екінші халықты басып алып, тонап, барын алып олжа жасауы тиісті жағдай ретінде бағаланатындықтан біз бұл жерде Білге қағанның да өз халқының жағдайын түзудің басты кілті ретінде өзгелерді жаулап алуды түсінуін тек оң мағынада түсінуіміз керек. Білге қаған өзінің таққа келген соң атқарған істері жайлы келесідей сипаттама береді:

Ең болмаса бай халыққа отырмадым,

Ішер ассыз,

Сырты тонсыз,

Бейшара, мүсәпір халыққа отырдым,

Інім Күлтегін екеуіміз ақылдастық.

Әкеміз, ағамыз құраған халықтың

Аты, даңқы өшпесін деп,
Түркі халқы үшін
Түн ұйықтамадым.
Күндіз отырмадым.
Інім Күлтегінмен бірге,
Екі шадпен бірге
Өліп-тіріліп ұлғайттым – деп өзінің арып-аршып, азған, түксіз қалған халықты қайта ел етіп, басын біріктіргенін баяндайды.

Біраз ұлғайтып,
Біріккен халықты от-су қылмадым.
Мен өзім қаған боп отырғанда,
Жер-сайда босыған халық
Өліп-жігіп
Жаяу-жалпы
Келіп жатты – деп ол басы біріккен халықты ары қарай басқару ісінде де жетістікке жетіп, мемлекеттің деңгейін көтергенін, шекарасын ұлғайтқанын, азып-тозған халықты көрші елдердің халқы қызыға қарайтын дәрежеге жеткізгенін айтады.

Халықты көтермек боп:
Терістікте – оғуз халқына қарсы,
Шығыста – қытай, татабы халқына қарсы
Түстікте – табғашқа қарсы
Көп қолмен он екі жорық жасадым.
Сөйтіп тәңірі жарылқады.
Бағым болғандықтан,
Сәті түскендіктен
Өлімші халықты тірілттім.
Жалаңаш халықты тонды,
Кедей халықты бай қылдым.
Аз халықты көп қылдым,

Тату елге жақсылық қылдым – деп өзінің атқарған істерін паш ету арқылы халықтың өзіне деген құрметіне бөленуді, халықтың одан ары қарай да өзіне сеніммен қарап, бастамаларын қолдауын мақсат етті. Сонымен қатар, Білге қағанның басына орнатылған ескерткіште оның отыз үш жасында хан болғанын айтып, өзінің қаған болған халқына жасаған жақсылықтарын асыра мадақтайды. Білге қағанның ел билеуші ретіндегі халқы үшін атқарған қызметін асыра мадақтау арқылы Йоллығ-тегін идеалды билеушінің образын сомдауға тырысқан. Ол Күлтегінге арналған жыр жолдарында түркілердің бабаларының атқарған істерін мысалға келтіре отырып ел билеуші қағанның қандай қасиеттерге ие болуы қажет екендігін анықтайды: біріншіден, ол түркі халқының мемлекеті мен заңдарын жасақтап және қолдап отыруы қажет, екіншіден, дүниенің төрт бұрышындағы халықтарды бағындырып, айтқанына көндіруі тиіс, үшіншіден, данышпан және батыл қаған болуы тиіс [10, 68 б.].

Білге қаған тұсында мемлекетті басқару ісінің жолға қойылып, халықты арнайы шығарылған заңдар арқылы басқарғанын келесі жолдардан көруге болады. «Менің өзім хандыққа отырғаным үшін түркі халқын жоқ қылмадым, енді мемлекет-

ті құрдым, заңдарды қолдандым» [5, 88 б.] деп, ол сол кезеңде түркі мемлекетінде арнайы құқық жүйесінің болғанын, өзінің әр ісінде сол елдің заңдарын басшылыққа алғанын да ескертеді.

Ежелден бері түркі халықтарының көршісі болған қытай елінің түркілердің тарихында алатын орны ерекше. Түркілер бірде қытай елін бағындырып, салық төлеуге мәжбүрлесе, бір замандарда өздері қытай басқыншылығынан үлкен зардап шегіп, бодан бодандықта болған еді. 582-603 жылдары түрік қағанаты Батыс және Шығыс болып екіге бөлініп, Шығыс түрік қағанаты Суй әулетінің қоластына қарады. 613-618 жылдары Суй империясында орын алған дағдарысты пайдаланып бірнеше түрік қағандары (Шиби қаған, Чуло қаған, Хели қаған) империяға қарсы соғыс ұйымдастырды. Дегенмен, барлығы дерлік жеңіліс тауып 630-682 жылдар аралығында Шығыс түрік қағанаты толықтай дербес мемлекет ретінде өмір сүрген жоқ. Тек 680 жылы Хели қағанның алыс туысы Қутлығ (Елтеріс) өз жақтастарымен қашып кетіп, Чугай йыш тауына барып қоныстанады. Біртіндеп ол күшейіп жаңа түрік қағанатының негізін қалайды [11, 94-101 бб.]. Бірақ, бұдан кейінгі қайта құрылған Шығыс Түрік қағанатының тарихы тағы да қытай елімен арадағы әртүрлі соғыстармен, текетірестермен байланысты болады. Сондықтан Білге қаған өзінің қарамағындағы халықтың өзіне бағынудан бас тартып көршілес қытай елінен пана іздеуін айыптайды, олардың қытай елінен пана таппай тентіреп кеткенін баяндайды. «Тоғыз оғыз халқының оңтүстікте табғаштардың қол астында аты мен даңқы өлді. Осындай жағдайда маған үлкен абырой келді» [6, 22 б.] деген сөздерді ол нақты болған жағдайға байланысты келтіреді. Білге қаған қытайлардың түркілерді алтын, күміс, жібек матамен, байлығымен алдап сеніміне кіретінін. Алданған түркілердің жазықта өмір сүреміз деп қырылып қалғанын айта келе, түркілерді түркі болып қалуға шақырды. «Егер сен ол елге барсаң, о, түрік халқы, сені өлтіреді! Егер сен байлық пен өзге де көз алдағыштар жоқ Етукен ормандарында қалсаң мәңгілік империянды сақтап қаласың, о, түрік халқы!» [7, 120 б.] - деп түркілерді қытайлардың алдауына түсуден сақтандырды.

Білге қаған өзге елдермен дипломатиялық қатынастар орнатып, кейбір көрші мемлекеттерді өзіне одақтас ете алған. Ол жайлы «Тәңірінің жарылқауының арқасында таққа отырған соң дүниенің төрт бұрышындағы халықты тәртіпке келтірдім. Түркеш қағанына үлкен сый-құрметпен әйелдікке қызымды бердім. Түркеш қағанының қызын үлкен сый-құрметпен өз ұлыма алып бердім» [6, 24 б.] - деп көрші Түркеш қағанатымен арада достық қатынас орнатқанын да жетістік ретінде көрсеткен. Көршілес елдердің барлығымен араздықта болудың өз елі үшін қауіпті екендігін ескергендіктен олардың арасындағы күштілерімен достық байла-

ныстар орнатып, одақтас болудың маңыздылығын Білге қаған жақсы түсінген. Сондықтан да болар ол қытаймен де дипломатиялық қатынастарды жақсартуға мүдделі болады. 721-723 жылдары қытаймен арадағы соғыста жеңіске жеткен соң Білге өзіне тиімді бейбіт келісімге келеді. Оған орай шекаралық сауда-саттық кеңейтілді, 30 атты сыйға алған император Сюан-цзун 727 жылы түріктерге 100 мың шаршы жібек жібереді. Бұл солтүстіктегі шекарадағы бейбітшілік үшін төленген төлем еді, Білге қаған да бұл келісімді ешқашан бұзбаған[12, 109 б.].

Тоныкөк (Юаньчжень) (646-731 жылдары өмір сүрген) екінші Шығыс Түрік қағандығының көрнекті мемлекет қайраткері, қолбасшы, ойшыл[8, 431 б.]. Елтеріс (Құлтығ), Қапаған, Бегю, Білге (Могиян) қағандарға ақылшы, әскери кеңесші болған, өз заманының озық туған данасы. Ол кезінде қытай есімін алып, империяның астанасында білім алған түрік аксүйектерінің бірі болды. Империялық сарайда Юаньчжень сенімге кіріп ол бағындырылған тайпаларға бақылау жасаумен байланысты қызметке тағайындалады. Кейіннен оны қытай билеушісі Ван Бэнь-ли Құлтығ қаған бастаған көтерілісшілерді райынан қайтаруға елші ретінде жібереді. Бірақ, Юаньчжень Құлтығ қағанның жағына өтіп, түркілік Тоныкөк деген есімді иеленеді. Құлтығ қаған Тоныкөкке барлық әскери істерді басқаруды тапсырады[11, 102 б.].

Тоныкөктің басына қойылған ескерткіште оның түркі қағандарына ақылшы болып дұшпандарға қарсы соғыстарда дұрыс жол көрсетіп, жеңіске жетуге мұрындық болғаны және түркі халқына жаулардан үлкен қорған болғаны жайлы баяндалады. Жырдың басты мақсаты түркілердің жауынгерлігін, батырлығын дәріптеу, түркі рухын асқақтату болып табылады. Қаншама соғысты өздерінен саны басым дұшпандарын тізе бүктіріп, олардың өздеріне бағынып, айтқандарына жүруіне өзінің тікелей себепші болғандығын мақтанышпен баяндау арқылы ол түркілердің ұлт ретіндегі жауынгерлік сипатын көрсетеді.

Тоныкөк тас ескерткіштегі өз сөзін қытайларға кіріптар болып, бет-бетімен бытырап кеткен түркілерді сынға алумен бастайды. Халықтың өз басшысына қарсылық ретінде оны тастап, өзге хандыққа барып қоныстанып, онда көп қиыншылық көруінің себебін түсіндіреді.

Түркі халқы, қағаны болмай,
Табғаштардан ажырады,
Қағанды болды.
Қағанын тастап,
Табғашқа қайта бағынды.
Тәңірі сонда былай деген екен:
Қаған бердім,
Қағаныңды тастап бағындың
Бағынғаның үшін басқаға
Тәңірі сені өлімші етті.

Түркі халқы қырылды,
Әлсіреді, жойылды.

Түркі халқы жерінде тірлік қалмады...

Тоныкөктің түркі халқына жолдауы арқылы екі түрлі мақсат қояды, біріншіден, ханын тастап басқа ханға бағынудың тәңірдің қаһарын шақырғандай оңбаған іс екені туралы ойды түркі халқының санасына сіңіру, екіншіден, өз сөзін тәңір ісімен сабақтастырып ханын тастап кетіп жүрген аумалы-төкпелі халықтың ойы мен ісін тұрақтандыру[3, 125 б.]. Осылайша, ол әр халықтың өзінше дербес тіршілік етуге ұмтылып, өз басшысына бағынуы қажеттігін, өзгелердің оларға ешқандай жаны ашымайтындығын ашып көрсетеді.

Тоныкөк жырының соңғы бөлігінде ол «Қандай қағанат болмасын, оның халқының арасында пәтуасыз (жалқау, оңбаған) табылса, онда ол халықтың қанша сору бар десеңізші!»[4, 35 б.] - деген пікір білдіреді. Ол сөзге мойынұсынбайтын, айтқанға көнбейтін, жалқау адамдардың жалпы халыққа келтіретін зиянын айту арқылы халықты мұндай қылықтардан қашық болып, қандай жағдайда болмасын адал еңбек етіп, басшылардың сөзіне құлақ асуға шақырады. Жаугершілік заманда қоғам мүшелерінің барлығының жұмыла еңбек етіп, қоғамға пайда келтіруге ұмтылуы керектігін, қажет болған жағдайда ел басшысының қабылдаған шешіміне мойынұсынып, қолдау білдіруінің маңыздылығын түсіндіреді.

Бірнеше қағанға ақылшы болған Тоныкөктің пікірі Білге қаған үшін де аса маңызды болады. Тоныкөк сол кезеңде күшейе түскен Қытайға шабуыл жасамақ болғанда оны Тоныкөк тоқтатады. Ол Білге қағанға азаматтық соғыстан кейін түркілерді қытайға қарсы соғысқа бастаудың дұрыс еместігін дәлелдеп, оны райынан қайтарады[7, 119 б.]. Түркілердің одан ары қарайғы кезеңде де көшпелі тірлік кешіп, үлкен аумақты иеленуіне Тоныкөктің де әсері болды. Тоныкөк таққа отырған соң қамал салып, өз ордасын сонда орналастырмақшы болған Білге қағанға халқының саны аз болғандықтан тұрақты жерде қамал салып, отырықшы өмір сүрудің қауіпті екендігін, соғыс барысында жауынан тойтарыс тапқан жағдайда қалалықтардың жасырынар жері жоқтығын, олардың түгелдей тұтқынға түсуі мүмкін екендігін түсіндіреді[3, 134 б.]. Тоныкөктің ақылына құлақ асқан Білге қаған қамал салып, халықты отырықшы ету ойынан бас тартады.

Жалпы алғанда Күлтегін, Білге қаған және Тоныкөктің басына қойылған ескерткіштер мазмұны жағынан үндес, мақсаты бір шығармалар болып табылады. Аталған үш жырдың да негізгі мақсаты түркі халқының басын біріктіріп, көршілес елдердің ықпалына берілмейтін өзіндік ұлттық идеологияға жұмылдырылған, ата-бабалардың ерлік істеріне қанық, рухты халық ретінде сақталуына себеп болу. Бұл жырлардың бүгінгі күні де өзектілігі жойыла қойған жоқ, елді басқаруда

ұлттық мүддені бәрінен жоғары қою, көрші мемлекеттердің саясатының жетегінде кетпей, дербес мемлекет ретінде сақталып қалу бүгінгі күні күн тәртібіне шыққан өзекті мәселеге айналып отыр. Кезінде түркілердің ұлттық идеологиясының негізін құраған саяси-құқықтық ұстанымдардың бүгінгі күні қазақ мемлекетінің де ұлттық идеологиясына негіз бола алатындығын нық сеніммен айтуға болады. Сондықтан, аталмыш жырлардың саяси-құқықтық мәніне үңіліп, олардың айтпақ ойларына көз жүгірту бүгінгі ұрпақ үшін аса маңызды шаруа.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Оқулық. – Алматы: Ана тілі, 1991 ж. – 264 б.
2. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. – Алматы: Білім, 1994 ж. – 480 б.
3. Дәдебаев Ж. Адам және заман. – Алматы: Өнер, 2007 - 368 б.
4. Күлтегін. Тоныкөк. Астана: Аударма, 2002 ж. – 96 б.
5. Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы. Он томдық. 3-том: Көне жазба мұралар тағылы-

мы (б.з.д. I-мыңжылдық – ХҮ ғ. соңы). – Алматы: 2007 – 480 б.

6. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. – Москва: Академия наук СССР, 1959 - III с.

7. Груссе Р. Империя степей. Аттила, Чингисхан, Тамерлан. Том I. Перевод с французского Хамраева Х.К. – Алматы: Санат, 2005 – 286 с.

8. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. Том 8. – Алматы: Қазақ энциклопедиясының бас редакциясы, 2006 ж. - 704 б.

9. Өзбекұлы С. Қазақстанның саяси-құқықтық ой-пікір тарихының өзекті мәселелері. – Алматы: Білім, 2004. -128 б.

10. Стеблева И.В. Поэтика древнетюркской литературы и ее трансформация в раннеклассический период. Москва: Наука, 1976 -214 с.

11. Кляшторный С.Г. История Центральной Азии и памятники рунического письма. – СПб: СПбГУ, 2003 – 560 с.

12. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей. Древность и средневековье. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004 – 368 с.

**Ч.Ч. ВАЛИХАНОВ – ПРЕДСТАВИТЕЛЬ КЛАССИЧЕСКОЙ
ВЕТВИ КАЗАХСКОГО ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВА**

Summary: Article is devoted to a research of the educational ideas of Ch. Ch. Valikhanov. The beginnings of the 20th centuries enlightenment was characteristic feature of a political and legal thought of Kazakhstan of the second half of XIX – XX. Classical branch of the Kazakh education names of outstanding sons of the Kazakh people of Chokan Chingisovich Valikhanov, Ibraya Altynsarin and Abay have made Kunanbayev which activity proceeded in the conditions of the most cruel colonization of the Kazakh edge by imperial Russia. Ch. Ch. Valikhanov was the brightest representative of a classical branch of the Kazakh enlightenment. Ch. Ch. Valikhanov treated that part of youth of the second half of the 19th century which typical mood was a liberalism.

Keywords: enlightenment, state, power, common law, liberalism, etc.

Резюме: Статья посвящена исследованию просветительских идей Ч.Ч. Валиханова. Характерной чертой политико-правовой мысли Казахстана второй половины XIX – начала XX вв. было просветительство. Классическую ветвь казахского просвещения составили имена выдающихся сынов казахского народа Чокана Чингисовича Валиханова, Ибрая Алтынсарина и Абая Кунанбаева, деятельность которых протекала в условиях жесточайшей колонизации казахского края царской Россией. Ярчайшим представителем классической ветви казахского просветительства был Ч.Ч. Валиханов. Ч.Ч. Валиханов относился к той части молодежи второй половины XIX века, типичным умонастроением которых был либерализм.

Ключевые слова: просветительство, государство, власть, обычное право, либерализм и др.

Характерной чертой политико-правовой мысли Казахстана второй половины XIX – начала XX вв. было просветительство.

Классическую ветвь казахского просвещения составили имена выдающихся сынов казахского народа Чокана Чингисовича Валиханова, Ибрая Алтынсарина и Абая Кунанбаева, деятельность которых протекала в условиях жесточайшей колонизации казахского края царской Россией.

Ярчайшим представителем классической ветви казахского просветительства был Ч.Ч. Валиханов.

Ч.Ч. Валиханов относился к той части молодежи второй половины XIX века, типичным умонастроением которых был либерализм.

Как и многие деятели России, Ч. Ч. Валиханов по обстоятельствам времени не мог открыто высту-

пать с критикой самодержавного строя, поскольку являлся офицером русской армии и не пользовался свободой выражать свои мысли относительно общественно – политических порядков в России и ее политики в национальных окраинах; но зато он мог свободно излагать свои взгляды на общественные порядки соседних государств, будучи нелегальным посланцем царского правительства [1, с. 8].

Для Ч.Ч. Валиханова было очевидным, что в рамках монархического строя подавлялась свобода народа и не могли быть удовлетворены даже самые элементарные его требования. Ч. Ч. Валиханов сочувствует простому народу. Но он не ограничивается только лишь констатацией пороков монархического режима, существовавшего в России и других государствах. Используя исторические факты, он показывает, к каким плачевным результатам приводили подобного рода порядки. По его мнению, стремление народа избавиться от ненавистных порядков наталкивается на сопротивление властей, и это вызывает революцию.

Ч.Ч. Валиханов неоднократно выступал против великодержавного шовинизма, проповедовавшего идеи евроцентристов о второсортности народов Востока, представлявшего казахских кочевников в виде «диких и отсталых варваров», неспособных иметь свою государственность. Как известно, отдельные русские и западные исследователи, в том числе и современники Валиханова, характеризовали традиционное казахское общество как лишенное «каких-либо демократических институтов...», называя само это общество «диким» и «первобытным» [2]. Опровергая подобные высказывания, он писал следующее: «Мнение о необычной дикости и грубости нашей основано единственно на вокальном варваризме слова киргиз - кайсак. Говоря серьезно киргизский народ принадлежит к числу миролюбивых и, следовательно, к числу наименее диких инородцев русского общества» [3, с. 81]. Оценивая взгляды отдельных русских исследователей, можно сказать, что они «отражают классические понятия европейской истории, традиции европейской культуры, сословные, религиозные, культурные предрассудки российского общества первой трети XIX века, основанные на превосходстве европейской культуры над азиатской» [4, с. 94]. Ж.Д. Бусурманов по этому поводу отмечает, что «государственность в странах Западной Европы выступала основным цементирующим началом общества, народа, нации, являясь их политической организацией, в виде четко определённой системы

органов власти, при помощи которой обеспечивались общезначимые интересы. Казахи же сумели себя сохранить и самоутвердиться как единый цельный народ в сложных и специфичных условиях кочевого образа жизни благодаря тому, что нашли иное отличное начало, эффективно действующее вне зависимости от наличия или отсутствия государственных атрибутов и символов [5, с. 117].

Ч.Ч. Валиханов признавал, что угнетение «иноподанных» России гораздо сильнее, чем в соседних государствах, что царизм приучает русских к угнетению чужих народов. Правда, это свое политическое воззрение он не может высказать в отношении русского царизма, так как это означало бы, по его выражению, «просить конституцию», за что царизм подвергает репрессиям. С.З. Зиманов и А.А. Атишев отмечают, что «преобразования в системе управления и политики, по мнению Ч.Ч. Валиханова, должны были удовлетворять определённым требованиям. Во-первых, они должны соответствовать «материальным нуждам» и «национальному характеру» того общества, в пользу которого они осуществляются; во-вторых, они должны быть основаны «на неизбежных законах прогресса, при которых только и возможно здоровое развитие общественного организма»; в-третьих, предусматривать осуществление народами таких политических прерогатив, как «саморазвитие», «самозащита», «самоуправление» и «самосуд» [6, с. 229 - 230]. На основании данного анализа авторы приходят к выводу о том, что «реформизм Чокана Валиханова был глубоким и революционным» [6, с. 229 - 230].

Стремясь к ослаблению единства и сплоченности казахов, царизм сознательно поощрял трайбализм и предательство [7, с. 73]. Колониальная политика царского правительства в Степном крае была направлена против экономических и социальных интересов коренного населения. Это проявлялось, прежде всего в принижении национального достоинства казахов, дискриминационной политике, в распространении тезиса о превосходстве русской нации над народами, живущими на так называемых национальных окраинах, а также в нередком применении карательных методов подавления недовольства. Представители самодержавия неоднократно пытались парализовать малейшие «проявления национального сознания и религиозного фанатизма покорённых народов» [8, с. 4-5].

В целях эффективного осуществления политического господства и в процессе поэтапного превращения Казахстана в свою внутреннюю колонию царское правительство решило провести ряд реформ, о подготовке которых узнал Ч.Ч. Валиханов. Реализованы же они были уже после смерти мыслителя. Данные реформы привели к окончательной утрате Казахстаном своей политической независимости [7, с. 74].

Своё юридическое оформление и закрепление реформы получили во «Временном положении об управлении Семиреченской и Сыр-Дарьинской областями» от 2 июля 1867 года и во «Временном положении об управлении в Уральской, Тургайской Акмолинской и Семипалатинской областях» от 21 октября 1868 года.

Согласно положений низшим звеном в аппарате управления стало местное правление, состоящее из волостных управителей и аульных старшин, избираемых из лиц коренного населения, пользующихся уважением и доверием со стороны народа. В действительности же, этой привилегией обладали лишь избранные. Таким образом «право избирать», предоставленное «якобы» всему казахскому народу, было декларировано, но не реализовано на практике [7, с. 75].

Выступая против монархической формы правления, являвшейся основным препятствием прогрессивного развития народов, Ч. Ч. Валиханов указывал, что «для нормального роста народа, на какой бы ступени развития он ни стоял, необходимы: саморазвитие, самозащита, самоуправление и самосуд» [3, с. 95].

Принципы «самоуправления», «саморазвития», «самозащиты» и «самосуда» народа Ч.Ч. Валиханов считал основными естественными принципами, которыми следует руководствоваться при проведении реформ, затрагивающих деятельность и жизнь народа.

Нетрудно понять, что имел в виду Ч. Ч. Валиханов, выдвигая принципы «саморазвития», «самозащиты», «самоуправления», «самосуда». Так, выдвигая принцип «саморазвития», Валиханов признавал, что народ сам лучше знает свои потребности и нужды, а, следовательно, он сам должен заботиться о своем развитии, исходя из собственных сил, опыта и возможностей. Успех «саморазвития», таким образом, во многом зависел от активности народных масс. Принцип «самозащиты», вероятнее всего, понимался Валихановым не только в военном, но и в политическом и культурном отношении [9, с.128]. «Самозащита» Валиханов противопоставлял деспотии «владельцев». По его мнению, угнетённый, измученный жестокостью и насилием народ, защищающий свои права и интересы, может дойти до восстания против тиранов. «Самоуправление» рассматривалось им в качестве противовеса бюрократии, неравенству сословий и угнетению. Выдвигая принцип «самоуправления», Валиханов, прежде всего, заботился о справедливости управления, которое соответствовало бы пользе, нуждам и обычаям казахского народа [1, с. 11]. Под «самосудом» Ч.Ч. Валиханов подразумевал сохранение традиционных бийских судов. При этом он критически относился к проектам царского правительства, предусматривавшим замену старых традиционных судов биев новыми судебными

органами. Суд биев, введённый по реформам, при своих ограниченных рамках судопроизводства, оправдал все опасения Ч.Ч. Валиханова. Казахский просветитель и в этом случае оказался прав. История подтвердила правоту Ч.Ч. Валиханова. Избираемые суды, превратившиеся в чиновников бии-судьи, оказались малоэффективными и, как правило, подкупаемыми, бюрократическими органами. Они в конечном итоге привели к деформациям социальных отношений и отразились на благополучии народных масс, способствовали усилению среди них процесса разорения.

Самое главное – авторитетный, гласный, состязательный суд биев был сломлен. Это предвидел Ч.Ч. Валиханов. Его подкупало в традиционном суде биев авторитет, всеобщее признание, компетентность.

Критика Ч.Ч. Валихановым абсолютизма, выдвижение принципов «саморазвития», «самоуправления», «самозащиты» и «самосуда» народа свидетельствуют о том, что он был республиканцем. Быть республиканцем в монархической стране – это уже выдающееся явление. Мнения о республиканизме Ч.Ч. Валиханова придерживаются все исследователи-юристы [7, с. 69, 96].

На наш взгляд, принципы, выдвинутые Ч.Ч. Валихановым, свидетельствуют о том, что «казахское традиционное общество было гражданским обществом» [10]. Вот, что пишет по этому поводу А.С. Ибраева: «Действительно, степная цивилизация коренным образом отличается от западной и восточной тем, что государство здесь не играет особой роли. Казахское общество было деклассированно и функционировало в основном как гражданское...» [4, с. 89].

Выводы Ч.Ч. Валиханова, его взгляды на государство и право органично вытекают из истории, опыта народа, осмысленных через опыт народов соседних государств.

По мнению западных ученых, труды Ч.Ч. Валиханова и его философские воззрения оказали огромное влияние на формирование антиколони-

альных взглядов казахской интеллигенции; его веру в необходимость просвещения, равенства и справедливости разделяли последующие поколения казахов [11, с. 61].

Данной точки зрения придерживался не только Ч.Ч. Валиханов, но и другие просветители.

Список использованной литературы:

1 Усеинова Г.Р. Государственно-правовые взгляды Ч.Ч. Валиханова: Автореферат дисс... канд. юрид. наук. – Алматы, 1996. – 25 с.

2 См. Красовский М. Область Сибирских киргизов. – Ч.2. – СПб., 1868. – С. 68.; Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии /Собрание в трех томах. – Т.1. – СПб., 1906. – С. 41 – 45

3 Валиханов Ч.Ч. Записка о судебной реформе // Собрание сочинений в пяти томах. – Алма-Ата, 1985. – Т.4. – С. 77 – 105

4 Ибраева А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики. – Алматы, 2002. – 352 с.

5 Бусурманов Ж.Д. Евразийская концепция прав человека. – Алматы, 2006. – 481 с.

6 Зиманов С.З., Атишев А.А. Политические взгляды Чокана Валиханова. – Алма-Ата, 1965. – 250 с.

7 Усеинова Г.Р. Государственно-правовые взгляды Ч.Ч. Валиханова: Дисс... канд. юрид. наук. – Алматы, 1996. – 138 с.

8 Сартаев С.С., Созакбаев С.У. Материалы по истории государства и права Республики Казахстан. – Алма-Ата, 1994. – 120 с.

9 Сартаев С.С., Ударцев С.Ф. Валиханов Ч.Ч. – учёный-востоковед, мыслитель, демократ // Советское государство и право. – 1986. – № 7. – С. 128 – 134.

10 Усеинова К.Р. Институт барымты и его место в обычно-правовой системе казахов: Диссертация канд. юрид... наук. – Алматы, 2006. – 112 с.

11 Zenkovsky S.A. Pan Turkism and Islam in Russia. – Cambridge, 1960. – P.234.

РОЛЬ ООН В МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯДЕРНЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В КОСМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Түйін: Ғарыш кеңістігін адаммен бағындыру мен ядролық энергияны ашу қазіргі заманның жаңалығы болып саналады. Ғарышқа ұзақ мерзімге ұшу үшін ядролық энергия көздері пайдаланады. Осыған орай, ядролық энергия көздерін пайдаланудың халықаралық құқықтық реттеу мәселесі ең өзекті міндеттерінің бірі болып саналады, сонымен бірге БҰҰ-да зерттелінеді.

Тірек сөздер: ғарыш объектісі, ғарыш кеңістігі, халықаралық шарт, мемлекеттер, халықаралық ұйымдар.

Summary: Conquest of space by mankind and discovery of nuclear energy are important discoveries of the present. Long space flights nuclear power sources are used for ensuring. In this regard, the problem of international legal regulation of using of nuclear power sources is one of the most urgent tasks and it is considered in the UN.

Key words: space object, space, international treaty, states, international organizations.

Резюме: Покорение космического пространства человечеством, как и открытие ядерной энергии являются важными открытиями современности. Для обеспечения продолжительных космических полетов используются ядерные источники энергии.

Ключевые слова: космический объект, космическое пространство, международный договор, государства, международные организации.

Ядерный источник энергии является наиболее перспективным и эффективным для обеспечения длительных космических полетов. Такие операции, как коррекция орбиты спутника, его ориентация в пространстве, работа научной аппаратуры, передача информации на Землю, требуют надежного, компактного и достаточно мощного источника энергии. Этими качествами в полной мере обладают ядерные энергоустановки. Академик Белоцерковский указывает: «Ряд преимуществ ядерных источников энергии - большая энергоемкость, длительный срок работы, компактность и независимость функционирования от солнечного излучения - определили предпочтительность их использования для энергообеспечения некоторых космических аппаратов». На космических объектах используются ЯИЭ двух типов - радиоизотопные генераторы и ядерные реакторы. Радиоизотопные генераторы состоят из радиоактивных топливных элементов, окруженных системой преобразования

энергии. Радиоизотоп распадается, излучая ионизирующую радиацию, которая при поглощении переходит в тепло и может быть преобразована в другие формы энергии. Ядерные реакторы получают тепловую энергию за счет управляемой реакции деления урана-235. Реактор состоит из активной зоны из обогащенного урана с отражателем, генерирующей тепло для возможного преобразования в другие формы энергии. Ядерные источники энергии устанавливались на борту космических объектов как СССР, так и США. В 1965 г. в составе двух советских объектов «Космос-84» и «Космос-90» был испытан первый радиоизотопный генератор «Орион-1» с топливом на основе полония-210. В 1970-1973 гг. на «Луноходе-1» и «Луноходе-2» использовалась система обогрева аппаратуры, основой которой являлся радиоизотопный источник тепловой энергии на основе полония-210 тепловой мощностью около 1 квт. На спутнике «Космос-954» имелась ядерная установка, предназначенная для энергопитания бортовой аппаратуры [2, с.33].

Ядерная энергетическая установка находилась на борту спутника «Космос» С 1961 по 1977 гг. США запустили 22 космических объекта с ядерными энергосистемами, включая 1 объект с реакторной установкой [3, с.74]. В 1978 г. для рассмотрения проблем, связанных с применением ЯИЭ на борту космических объектов, в Научно-техническом подкомитете Комитета ООН по использованию космического пространства в мирных целях, в состав которого входят 53 государства, была создана специальная рабочая группа [4]. В течение ряда лет группа, объединившая видных специалистов и ученых из многих стран, скрупулезно обсуждала различные аспекты использования ЯИЭ в космосе. Доклады группы, принятые консенсусом в итоге работы каждой из ее сессий, представляют собой серьезное исследование разнообразных вопросов, возникающих в связи с применением ядерных энергоустановок в космическом пространстве. В докладе группы о работе ее 3-ей сессии содержится вывод о том, что «выбор подходящего источника энергии является сложной технической задачей, и на практике в большинстве космических полетов используются традиционные источники энергии. К особым преимуществам использования ядерных источников энергии относятся длительный срок их службы, компактность и способность функционировать независимо от солнечного излучения. Для некоторых космических полетов, имеющих

большое значение, наиболее предпочтительным с технической точки зрения является использование ядерных источников энергии». Таким образом, применение ЯИЭ на борту космических объектов - закономерный итог развития научно-технического прогресса, и вызвано оно насущными задачами дальнейшего освоения космического пространства. Использование ЯИЭ в космосе научно обосновано, технически целесообразно и экономически эффективно. Вопросы, связанные с использованием ЯИЭ в космосе, были впервые подняты в ООН на XV сессии Научно-технического подкомитета Комитета ООН по использованию космического пространства в мирных целях (13 февраля - 2 марта 1978 г.). Поводом для этого послужил инцидент с советским спутником «Космос-954», который был запущен 18 сентября 1977 г. и имел на борту ядерную установку, предназначенную для энергоснабжения бортовой аппаратуры. 6 января 1978 г. в ходе полета спутника вне зоны радиовидимости советских средств наблюдения произошла его резкая разгерметизация, в результате чего спутник начал снижаться в незапланированном режиме. 24 января 1978 г. спутник «Космос-954» вошел в плотные слои атмосферы над северной частью Канады и прекратил свое существование. В ходе указанной сессии Научно-технического подкомитета делегации ряда государств выступили с предложением о включении в его повестку дня пункта, касающегося использования ЯИЭ в космосе и о создании для рассмотрения этого пункта специальной рабочей группы. Делегации Австралии, Египта, Италии, Канады, Колумбии, Нигерии, Швеции, Эквадора и Японии представили рабочий документ, содержащий мандат предлагаемой группы по ЯИЭ [5]. В то же время представители некоторых других стран выразили сомнение в целесообразности учреждения рабочей группы по ядерным источникам энергии. Из-за расхождения во мнениях подкомитет, работающий на основе принципа консенсуса, не смог согласовать какой-либо рекомендации по данному вопросу и обратился к Комитету ООН по космосу с просьбой принять решение относительно того, какую роль могли бы играть сам Комитет и его Научно-технический и Юридический подкомитеты в связи с проблемой использования ЯИЭ в космическом пространстве. Одновременно подкомитет принял рекомендацию о том, чтобы Секретариат ООН запросил у государств и соответствующих международных организаций информацию, касающуюся технических аспектов использования ЯИЭ в космосе.

Впоследствии подобная информация была представлена в ООН Бельгией, ФРГ, Италией, Канадой, Англией, Грецией, Испанией, СССР, Францией, Швецией и Международным агентством по атомной энергии. На семнадцатой сессии Юридического подкомитета Комитета ООН по космосу (13

марта - 7 апреля 1978 г.) ряд делегаций высказался в пользу рассмотрения международно-правовых аспектов использования ЯИЭ в космическом пространстве, имея в виду разработку специальных норм, регулирующих эту деятельность. Делегации Австралии, Бельгии, ФРГ, Египта, Ирана, Италии, Канады, Кении, Колумбии, Мексики, Англии, Сьерра-Леоне, Чили, Швеции и Японии внесли на рассмотрение сессии рабочий документ, в котором перечислялись темы, которые, по мнению авторов документа, нуждались в изучении в Юридическом подкомитете в связи с использованием ЯИЭ в космосе. Вместе с тем, некоторые делегации придерживались мнения, в соответствии с которым рассмотрение в Юридическом подкомитете проблем использования ЯИЭ в космосе является преждевременным. В итоге дискуссии была достигнута зафиксированная в докладе «договоренность просить Комитет по использованию космического пространства в мирных целях принять решение о том, требует ли этот вопрос (использование ЯИЭ в космосе) рассмотрения в Юридическом подкомитете, с тем чтобы определить те шаги, которые Комитет и его два подкомитета должны предпринять в этой связи, и дать в этих целях соответствующие рекомендации его вспомогательным органам». В ходе XXI сессии Комитета ООН по космосу (26 июня - 7 июля 1978 г.) были подробно обсуждены вопросы, касающиеся путей и методов рассмотрения проблем использования ЯИЭ в космосе, как в Научно-техническом, так и в Юридическом подкомитетах. Комитет принял решение о включении в повестку дня Научно-технического подкомитета пункта «Рассмотрение технических аспектов и мер безопасности, связанных с использованием ЯИЭ в космическом пространстве» и об учреждении для этого рабочей группы экспертов. Каких-либо рекомендаций Юридическому подкомитету в связи с проблемой применения ЯИЭ на борту космических объектов вынесено не было. Генеральная Ассамблея ООН, которой представляет свои доклады Комитет по космосу, без голосования одобрила указанные решения (резолюция 33/16 ГА ООН от 10 ноября 1978 г., п.8), а также обратилась с просьбой к государствам, запускающим в космос объекты с ЯИЭ, информировать заинтересованные государства в случае возникновения на таких объектах неисправностей, чреватых выпадением радиоактивных материалов на Землю (п.9). На XVII сессии Научно-технического подкомитета (5-22 февраля 1979 г.) вопросы, связанные с использованием ЯИЭ в космосе, обсуждались в рабочей группе под председательством Дж.Карвера (Австралия), учрежденной в соответствии с резолюцией 33/16 ГА ООН. В ее заседаниях приняли участие эксперты из 22 стран [6]. На рассмотрение группы были внесены рабочие документы США, Канады, Индии и Англии. В результате подробной дискуссии группа

пришла к согласованному выводу о том, что ЯИЭ могут безопасно использоваться в космосе, если соблюдаются определенные меры предосторожности. Группа определила также перечень тем, требующих дальнейшего изучения в рамках рассматриваемой проблемы. Одновременно группа обратилась с просьбой к заинтересованным государствам-членам ООН и международным организациям предоставить в Секретариат ООН исследования по вышеупомянутым темам. В ходе XVIII сессии Юридического подкомитета (12 марта - 6 апреля 1979 г.) ряд делегаций вновь высказались в пользу того, чтобы проблемы использования ЯИЭ в космосе были изучены в указанном подкомитете. С этой целью они считали необходимым включить в его повестку дня пункт, озаглавленный «Правовые аспекты использования ядерных источников энергии в космосе». Другие делегации отметили, что ввиду продолжения работы над проблемами ЯИЭ в Научно-техническом подкомитете включение подобного пункта в повестку дня Юридического подкомитета было бы неоправданным. В результате рекомендация подкомитета по данному вопросу, адресованная Комитету ООН по космосу, ограничилась лишь просьбой продолжить дискуссию относительно целесообразности включения в повестку дня Юридического подкомитета отдельного пункта, касающегося использования ЯИЭ в космическом пространстве [7]. На XXII сессии Комитета ООН по космосу (18 июня - 3 июля 1979 г.) были подробно обсуждены вопросы, связанные с рассмотрением проблем использования ЯИЭ на борту космических объектов, как в Научно-техническом, так и в Юридическом подкомитетах. Что касается Научно-технического подкомитета, то Комитет принял решение о продолжении работы группы экспертов по ЯИЭ на следующей сессии этого подкомитета. В отношении Юридического подкомитета Комитет постановил рекомендовать включить в его повестку дня пункт, озаглавленный «Обзор существующих норм международного права в отношении деятельности в области космического пространства с целью установления целесообразности дополнения подобных норм права положениями, касающимися использования ядерных источников энергии в космическом пространстве». Одновременно Комитет принял рекомендацию о том, чтобы генеральный секретарь ООН обратился к государствам с просьбой представить в Секретариат ООН соображения в отношении норм международного права, применимых к использованию ЯИЭ в космосе. XXXIV сессия Генеральной Ассамблеи ООН без голосования приняла резолюцию, в которой, среди прочего, предусматривалось, чтобы Научно-технический подкомитет на своей следующей сессии рассмотрел в первоочередном порядке вопрос об использовании ЯИЭ в космосе. В той же резолюции была одобрена рекомендация Комитета

о включении указанного выше пункта в повестку дня Юридического подкомитета (резолюция 34/66 ГА ООН от 5 декабря 1979 г.) В ходе XVII сессии Научно-технического подкомитета (28 января - 13 февраля 1980 г.) прошли заседания второй сессии рабочей группы по ЯИЭ [8]. В ней приняли участие делегаты из 30 стран. На рассмотрении группы находились документы, представленные в ООН в связи с рекомендацией, согласованной на ее первой сессии. Эти документы, касающиеся различных технических аспектов и мер безопасности, связанных с использованием ЯИЭ в космосе, были подготовлены Японией, Швецией, Канадой, США, СССР, Англией, Индией и Францией.

В итоге состоявшейся дискуссии группа согласовала ряд выводов по существу рассматривавшихся ею проблем и приняла рекомендацию о продолжении своей работы по время следующей сессии Научно-технического подкомитета. На XIX сессии Юридического подкомитета (10 марта - 3 апреля 1980 г.) был рассмотрен пункт повестки дня, озаглавленный «Обзор существующих норм международного права в отношении деятельности в области космического пространства с целью установления целесообразности дополнения подобных норм права положениями, касающимися использования ядерных источников энергии в космическом пространстве». По этому пункту в подкомитет был представлен рабочий документ Канады [9, с.23]. Кроме того на рассмотрении делегаций находились документы, направленные в ООН в ответ на рекомендацию Комитета по космосу, принятую на его XXII сессии в 1979 г. Эти документы были представлены Бразилией, Данией, ФРГ, Швецией, Англией, Канадой, Францией, Тунисом, Грецией и Нидерландами. В ходе дискуссии делегации выразили различные мнения о целесообразности дополнения существующего международного права нормами, которые бы специально регулировали деятельность государств по использованию ЯИЭ на борту космических объектов. В результате подкомитет не смог согласовать рекомендацию относительно путей дальнейшего рассмотрения этого вопроса и обратился к Комитету по космосу с просьбой принять соответствующее решение. Комитет ООН по космосу на своей XXIII сессии (23 июня - 3 июля 1980 г.) обсудил итоги работы Научно-технического и Юридического подкомитетов над проблемами, связанными с использованием ЯИЭ в космическом пространстве. Комитет одобрил рекомендации Научно-технического подкомитета о продолжении работы группы экспертов по ЯИЭ. Что же касается Юридического подкомитета, то в свете возникших разногласий Комитету не удалось принять решения о путях и методах рассмотрения в этом подкомитете международно-правовых аспектов применения ЯИЭ на борту космических объектов. На XXXV сессии Генераль-

ной Ассамблеи ООН вопрос о дальнейшей работе Юридического подкомитета над проблемами ЯИЭ стал предметом интенсивных консультаций между различными делегациями. В результате было достигнуто согласие в отношении того, чтобы в продолжение рассмотрения соответствующего пункта повестки дня Юридического подкомитета в нее был включен пункт «Рассмотрение возможности дополнения норм международного права, относящихся к использованию ядерных источников энергии в космосе» и чтобы в связи с этим пунктом в подкомитете была создана рабочая группа. Впоследствии это решение, а также рекомендации Комитета по космосу, касающиеся обсуждения проблем ЯИЭ в Научно-техническом подкомитете, были одобрены Генассамблей без голосования (резолюция 35/14 ГА ООН от 3 ноября 1980 г.). Во время ХУШ сессии Научно-технического подкомитета (2-13 февраля 1981 г.) состоялась третья сессия рабочей группы по ЯИЭ. В ее заседаниях приняли участие эксперты из 32 государств. Каких-либо официальных рабочих документов на рассмотрение сессии внесено не было.

Группа подтвердила ряд выводов, согласованных на ее предыдущих сессиях, и сформулировала некоторые новые положения, включая уведомления о возвращении в плотные слои атмосферы космического объекта с ЯИЭ, который может представлять радиологическую опасность. На этом группа решила приостановить свою работу, предусмотрев возможность ее возобновления в соответствии с установленной процедурой, т.е. по решению Комитета по космосу, одобренному Генеральной Ассамблей ООН. Одновременно группа приняла рекомендацию о том, чтобы вопрос об использовании ЯИЭ в космосе оставался в повестке дня Научно-технического подкомитета в качестве одного из первоочередных.

В соответствии с упомянутым выше решением Генеральной Ассамблеи ООН на XX сессии Юридического подкомитета (16 марта - 10 апреля 1981 г.) была учреждена рабочая группа для рассмотрения возможности дополнения норм международного права, касающихся использования ЯИЭ в космическом пространстве. Ее председателем был назначен К. Буэно (Бразилия). Для обсуждения в группе были представлены рабочие документы Канады, Венесуэлы и Италии. В ходе дискуссии делегациями были выражены различные мнения, отраженные в докладе. Группа не смогла прийти к согласию ни по одному из вопросов существа, однако отметила, что состоявшаяся дискуссия послужит «хорошей и конструктивной основой для продолжения работы» на следующей сессии Юридического подкомитета.

XXIV сессия Комитета ООН по космосу (22 июня - 2 июля 1981 г.), обсудив доклады Научно-технического и Юридического подкомитетов,

одобрила их рекомендации относительно дальнейшего рассмотрения вопросов, касающихся использования ядерных источников энергии в космосе.

Решения Комитета по космосу были без голосования утверждены Генеральной Ассамблей ООН (резолюция 36/35 ГА ООН от 18 ноября 1981 г.). На XIX сессии Научно-технического подкомитета (11 - 22 января 1982 г.) обсуждение вопросов использования ЯИЭ в космосе проходило довольно пассивно, хотя формально этот пункт повестки дня являлся одним из приоритетных. Делегации ограничились подтверждением позиций, изложенных ими в ходе предыдущих сессий подкомитета. Вместе с тем подкомитет принял рекомендацию о сохранении пункта, касающегося ЯИЭ, в своей повестке дня в качестве одного из первоочередных. В ходе XXI сессии Юридического подкомитета (1-19 февраля 1982 г.) прошла вторая сессия рабочей группы по проблемам ЯИЭ. На ее рассмотрение были представлены рабочие документы Канады, Аргентины и Чили, Швеции, Бразилии и Нигерии. Группа сосредоточила свое внимание на обсуждении вопроса о помощи государствам, пострадавшим в результате аварийного входа в атмосферу космического объекта с ЯИЭ на борту, поскольку «представлялось наиболее вероятным, что Рабочая группа достигнет прогресса по этой теме». В ходе дискуссии были выражены различные точки зрения по рассматривавшемуся вопросу, однако согласовать какие-либо положения группа не смогла. Подкомитет не принял специальных рекомендаций относительно дальнейшего рассмотрения пункта повестки дня, касающегося ЯИЭ. XXV сессия Комитета ООН по космосу (22 марта - 1 апреля 1982 г.) обсудила доклады своих подкомитетов и рекомендовала, чтобы Научно-технический подкомитет продолжил рассмотрение пункта, касающегося использования ЯИЭ в космосе, в качестве одного из приоритетных, а Юридический подкомитет продолжил рассмотрение возможности дополнения норм международного права, относящихся к использованию ЯИЭ в космосе, с помощью своей рабочей группы. Эти рекомендации Комитета были без голосования одобрены Генеральной Ассамблей ООН (резолюция 37/89 ГА ООН от 10 декабря 1982 г.). В августе 1982 г. в Вене состоялась вторая Конференция ООН по исследованию и использованию космического пространства в мирных целях. В ней приняли участие делегации 94 государств и ряда международных организаций. Конференция обсудила состояние и применение космической науки и техники, а также роль международного сотрудничества в области освоения космоса».

Проблемы использования ЯИЭ на борту космических объектов подробно на Конференции не рассматривались. В ее заключительный доклад вошло лишь упоминание о том, что «для определенных применений космической техники представляется

целесообразным использование ядерных источников энергии». Конференция также отметила, что это использование «сопряжено с риском, вызывающим озабоченность у всех государств». На XX сессии Научно-технического подкомитета (7-17 февраля 1983 г.) проблемы, связанные с использованием ЯИЭ в космосе, обсуждались активнее, чем в 1982 г. Это было вызвано инцидентом с советским спутником «Космос-1402». Указанный спутник, имевший на борту ядерную энергетическую установку, был запущен 30 августа. 28 декабря 1982 г. этот спутник прекратил активное существование и, в соответствии с программой полета, по команде с Земли был разделен на отдельные фрагменты с целью выделения активной части реактора, чем обеспечивается последующее полное сгорание ее в плотных слоях атмосферы. 24 января 1983 г. фрагмент спутника, представлявший собой основную часть его конструкции, вошел в плотные слои атмосферы над центральной частью Индийского океана и прекратил существование. Фрагмент спутника, представлявший собой активную часть реактора ядерной энергетической установки, вошел в плотные слои атмосферы над южной частью Атлантического океана и полностью сгорел. С указанного времени спутник «Космос-1402» полностью прекратил свое существование.

Выводы. Таким образом, в настоящее время необходимо на международном уровне разработать процедуру сотрудничества между государствами-членами Организации Объединенных Наций и МАГАТЭ, которые имеют соответствующие средства контроля за космическим пространством и слежения за космическими объектами на околоземных орбитах, что позволит обеспечить получение объективной информации о возможном возвращении в атмосферу ядерных источников энергии и своевременную подготовку к нему, используя все имеющиеся возможности и средства для обнаружения места падения и поиска ядерных источников энергии и / или некоторых его частей на территории государства, где произошло такое падение.

Также необходимо продумать механизм сотрудничества между Комитетом по мирному использованию космического пространства, МАГАТЭ и другими организациями с целью разработки и принятия международных стандартов в области использования ядерных источников энергии в космическом пространстве.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Межибовская И.В., *Правовые особенности регламентации космической деятельности в Республике Казахстан*, -2011, С.23.

[2] Kerrest A., *The liability convention and liability for space activities in Capacity building in space law The Hague*, -2002, P.34

[3] Cohen, *Cosmos 954 and the International Law of Satellite Accidents*, 1984, P.45

[4] McAndrews H., Baker A., *Future power systems for space exploration// ESA-Report 14565/NL/WK, QinetiQ*, -2003, P.76

[5] *Договоры и принципы организации объединенных наций, касающиеся космического пространства (подборка документов)* http://www.mid.ru/mnogostoronnij-razoruzenceskij-mehanizm-oon/-/asset_publisher/8pTEicZSMOut/content/id/571916

[6] Steven Parminter, *Remote Sensing of the Earth from Outer Space: Considerations toward Development of a Functional International Regime*, 1979 <http://digitalcommons.lmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1031&context=ilr>

[7] *A joint proposal for this Working Group was made by Australia, Canada, Colombia, Ecuador, Egypt, Italy, Japan, Nigeria and Sweden. See U.N. Doc. A/AC.105/C.1/L.103 (1978)*, P.113.

[8] *Резолюция 53/45 Генеральной Ассамблеи ООН*

Международное сотрудничество в использовании космического пространства в мирных целях, 1998 <https://docs.dtki.ua/download/pdf/1014.1782.1>

[9] *OECD 1990, Emergency Preparedness for Nuclear-Powered Satellites* <http://www.world-nuclear.org/information-library/non-power-nuclear-applications/transport/nuclear-reactors-for-space.aspx>

[10] *Принципы, касающиеся дистанционного зондирования Земли из космического пространства*, 1986 <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/500/01/IMG/NR050001.pdf?OpenElement>

Аюпова З.К.

заң ғылымдарының докторы, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің құқық кафедрасының профессоры, e-mail: zaure567@yandex.ru

Құсайынов Д.Ө.

философия ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің жалпы университеттік саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры, e-mail: daur958@mail.ru

ҚАЗАҚ ҰЛТЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ЖАҢҒЫРТУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Резюме. *Статья на тему: «Некоторые проблемы возрождения духовных ценностей казахской нации» посвящена выявлению роли и места духовности в развитии национальной идеи и патриотизма. Авторы для раскрытия содержания данной статьи проанализировали категорию «духовные ценности». Для этого они провели анализ трудов зарубежных и отечественных авторов, посвященных данной проблематике.*

Summary. *Article “Some problems of revival of cultural wealth of the Kazakh nation” is devoted to identification of the role and place of spirituality in the development of the national idea and patriotism. Authors of this article have carefully analysed category “cultural wealth”. For this purpose they carried out the analysis of works of the foreign and domestic authors devoted to this perspective.*

Түйін. *Бұл мақала «Қазақ ұлтының рухани құндылықтарын жаңғыртудың кейбір мәселелері» тақырыбында жазылып, авторлардың көзқарасы бойынша ұлттық патриотизмді және ұлттық идеяны қалыптастырудағы басты категория болып саналатын рухани құндылықтар мәселесі кең көлемде талқыланды. Мәселенің мәнін ашу барысында авторлар шетелдік және отандық зерттеушілердің еңбектеріне талдау жасаған.*

Қазақ халқының рухани мұраларында, әсіресе философиялық ойлау мәдениетінің тарихында, ұлтымыздың қалыптасып жетілуіне тікелей әсер еткен идеялар болды. Ал енді оларды этноәлеуметтік кеңістіктен, ұлтымыздың рухани өмірінен іздеу әдістері әрқашанда өзіндік көрініс беріп отырғанын көре аламыз. Осы тұрғыдан алғанда ұлтымыздың рухани болмысын жаңғыртуға деген сұраныс оған әлеуметтік және рухани қажеттілік кез келген этнос үшін тарихи дамудың белгілі бір сатысында пайда болатын заңдылық болып есептеледі.

Осы тұрғыдан алғанда, қазіргі қоғамдағы құндылықтар мәселесі ертеден бері әртүрлі бағытта талданып келе жатқаны мәселе. Ал енді, құндылық ұғымы мәдениеттің құрамдас бөлігі болғандықтан, «мәдениет» ұғымынан бөліп, жеке-дара қарастыра алмаймыз. Осы күнге дейін «құндылық» түсінігіне көптеген зерттеу жұмыстары ғылыми әдебиеттерде кездеседі. Бірақ, бұл бағытта төмендегі жағдайларға көңіл аударған жөн. Біріншіден, құндылық сөзі

өзінің көпмағыналығымен және пікірталастығымен көзге түседі. Екіншіден, құндылық ұғымын біз салыстырмалы және құрылымдық-жүйелік әдістемелерді қолдана отырып, қазақ ұлттық мәдениетінің қалыптасу, әрекет ету және даму өрісінде салыстырмалы түрде зерттейміз.

Қазіргі антропологиялық зерттеулерге сүйенетін болсақ, адамның ілгері дамуының шегі болмайды. Біз әрқашанда ізденуден, жаңа идеялар іздеуден талмауымыз керек. Бірақ кез келген уақытта ата-баба дәстүріне негізделген бай мұрамызбен қаруланып, соған арқа сүйеген жөн. Қазақ халқымен бірге жасап, сіңіп келе жатқан, қалыптасып үлгерген, талай-талай қатерлі сыннан өткен, дұрыс бағыт-бағдар бере алатын құндылықтарға негізделген. Сондықтан да ұлттық тәрбие өркениеттік құндылық ретінде қаралуда. Стандартты құндылықтардан бұрын адам бойына ұлттық құндылықтарды сіңіру оңай. Себебі, қанымызбен сіңіп, қоғам дамуымен бірге жоғалмай келе жатқан құндылықтарымыз адам адам өміріне жол сілтейтін шамшырақ сияқты.

Қазіргі Қазақстанның қалыптасқан ұлттық идеясы - алдыңғы құндылықтарымызды сақтай отырып, әлемдік өркениеттер арасында саяси, әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан өз орнын иелену; Қазақстанның мәдени құндылықтарын дамыту; жалпы адамзаттық мәдениетке интеграциялануды мақсат тұту. Ол үшін ата-бабаларымыз армандап кеткен тәуелсіздігімізді баянды етіп, тек қана қазаққа тән ұлттық рухымызды, намысымызды, жайдары-жайсаң мінезімізді, кеңпейілділігімізді әлемге паш ету және әр қазақ өз ұлтының өкілі екендігін мақтан тұтуы қажет [1, 159 б.]. Қазіргі қазақ елінің ЖОО-ны жас ұрпаққа жекеленген әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді терең оқытуға тырысса да, рухани-адамгершілік құндылықтар арқылы білім бере тәрбиелеуге мән берілмей келеді. Соның салдарынан жастар арасында жағымсыз қылықтар бой алып, имандылық дегеннің не екенін дұрыс білмей, терең ұқпаушылық орын алуда. Осы тұста, халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып үлгілерін ұлттық тәрбие өнегелерімен үйлестірудің өмірлік маңызы артпақ. Ұлт патриоты сол елдің салт-санасын, мәдени мұрасын қастерлеп, өнеге тұтары анық. Сондықтан да рухани-адами салауаттылықтың жолын қалыптастырудың уақыты жетті деген ойға келеміз. Яғни елдің туын кө-

теріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда адамзаттық игіліктерді, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен ұлттық тәлім-тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету арқылы жастардың бойында ұлттық сананы қалыптастыру басты міндетіміз екендігі бүгінгі күннің ақиқаты. Тағы бір ақиқат, елдегі түрлі диаспоралардың мемлекетті құраушы этнос - қазақ ұлтымен бірлесе отырып, өркениетті демократиялы қоғамды орнатудағы жалпыұлттық идеяны тереңдете түсу қажеттіліктері; Қазақстандағы түрлі диаспораны рухани топтастырудағы негізгі фактор ретінде қазақ тілінің рөлі артпайынша, қоғамның рухани жаңғыруы мүмкін емес; рухани-мәдени таным арқылы, тарихи сана негізінде патриоттық сезім, отаншылдық рух қалыптасатыны белгілі. Осыған орай, мемлекеттік идеологияның темірқазығы - жастарды отаншылдық рухта тәрбиелеу үшін, әрі бүкіләлемдік тарих арнасындағы аса ірі оқиғалар тұрғысынан өзін сенімді сезінуге мүмкіндік беретін ақпарат беру маңыздылығы артады.

Философиялық әдебиеттерде сананың сапалы сипаттамасы және құндылықтарды көрсететін әлеуметтік-тұлғалық болмыстың мазмұны мен бағытын анықтайтын шынайы шындықтың ықпалдастық сапасы болып табылады. Руханияттық адам болмысындағы «ұйыған» негізгі құндылықтар ретінде адамның жетілген қабілеттерін үйлесімді дамыту үдерісінде, тұлғаның өз еркімен маңызды қоғамдық мұраттарын таңдауында және олардың талаптарын өзінің өміріне бағындыруда байқалады. Оның сапалы сипаттамасын ескермеген кезде оның басты белгісін аруақ, жан, сана, мәдениет сияқты мағыналас түсініктермен ауыстыру немесе, тіпті, осы өмірді сезіну мәніндегі түсініктерді бұрмалау орын алады [2, 105 б.]. «Руханияттық» түсінігінің көмескі мазмұны руханияттық түсінігіне нақты тәсілмен қарауды талап етеді. Әзірге әртүрлі көзқарастар арасында пікір таластар кездеседі.

Кейбір авторлар бұрын адамның саналылық, қалыптылық және дамытушылық сипаттағы әлеуметтік сапасы, оның социумға бейімделу қабілеттері болған қайта қалпына келтірудің нормативтік жолымен жүріп келеді. «Руханияттық тұлға сапасын көрсету де бар, нақтырақ айтсақ, оның санасының бағыты қоғамдық өмірге іштей дәлелді түрде ену» [3, 123 б.]. Ал енді кейбір зерттеушілер руханияттықтың шынайы және мәдени мағынасын түсіну жолын таңдады. Олар руханияттық арқылы сананың сапалы сипаттамасы мен құнды мазмұнын түсінді. Адамның руханияттығы - адам жанының құрастырмалы жағдайда болуы және осы жағдайды басынан кешіру, тұрақты қасиеттерді иелене отырып, өзінде жанның осындай күйін жандандыру. Бұл жоғары түсініктерді қалыптастыру ғана емес, түсінікпен бірге туған шындық [4, 5 б.]. Бұл орайда зейін мына жайттарға аударылды. Руханияттық

- өз болмысын түсінуде адамның өзін-өзі тану қажеттілігі тұлғаның өз болмысындағы шексіздікті бағындыруға ұмтылатынын көрсетеді және оның білімін, ойлау қабілетінің тереңдігін, ақыл-ойы дамуының өлшемі; руханияттылық ізеттілік, адамгершілік, мейірімділік түсініктері арқылы беріледі; өз болмысын түсінуде адамның өзін-өзі тану қажеттілігі және әдемілік, мейірімділік пен шыншылдық негізінде қоршаған ортамен қарым-қатынас орнатуға деген ұмтылыс. Осының барлығы рухани өмір және әлемнің мәнін іздеу деп аталады. Мейірім, шыншылдық, әдемілік, адамгершілік - адамдардағы рухани ізденістің экзистенциалдық тұрақты шамасы, өмірдің мәнін түсінуде түрлі әдістерді, өзімен және әлеммен келісім, үйлесім табу [2, 107 б.]. «Руханияттық» ұғымын түсіндіруде жоғарыда келтірілген мысалдар рухани құбылыстың күрделілігін және көп аспектілігін көрсетеді. Біз адамның руханияттығын адам тұлғасы қасиетінің оңай және күрделі бірлігі ретінде, синтетикалық категория түрінде қарауға бейімбіз. Руханияттық түсінігі адам тіршілігі әдісі ретінде оның педагогикалық нұсқаулығын «иемденудің» өзіндік рухани мәнін кезең кезеңімен талқылағанда экзистенциалдық құндылықтардың мәнін табуға болады.

«Адам руханияттығы» генезисі талдамасы адам тіршілігі әдістері ретінде оның мазмұнына өзіндік көзқарасты қалыптастыруды анықтауға мүмкіндік берді. Философиялық талдама «руханияттық» категориясын «экзистенция» ұғымы мен жандық және саналылық эволюциясындағы интеллектуалды дәстүр арқылы түсіндіруге талпынды.

Адамның өмірі туралы философиялық түсінік экзистенцияның дүниеге келуі сияқты руханияттықтың ішкі даму механизмі, экзистенция - «ашық мүмкіндік», нақты қайталанбас тұлғаны ұсынатын адам тұлғасы болмысы тәсілі. Біз руханияттықтың даму механизмін өзінің экзистенциясын тереңінен ұғыну тәсілі ретінде қарастырамыз.

Интеллектуалды дәстүр руханияттық аясында танып-білу және әлеуметтік-мәдени жағдайлардың ерекшеліктерін ескереді, жан-жақты білім интеграциясы мүмкіндіктерін іздеуді және руханияттықтың өткені мен болашағы арасындағы құрастырмалы диалог құруды мақсат етеді. Ол тарихи-мәдени талдау ретінде (адам мәдениеті мәнінің ішіндегі өткен руханияттықтың көзқарасында) және зерттеу бағдарламасы (болашақ көзқарасында) мәдени-психологиялық талдау ретінде қолданылады [5, 3 б.].

Кейбір авторлар айтқандай өмір мәнін адам жаны ұмтылатын рухани деп түсіндіреді. Өмір мәнін түсіну әр түрлі жас кезеңінде және әртүрлі жағдайда пайда болуы мүмкін, сондықтан адам өз тіршілігіне өзі мән беруі тиіс, әйтпесе оған сырттан келер көмек жоқ. Өмірдің мәні жазылып, құрастырыла салмайды, ол өмір бойы жинақталады. Өмір мәнін іздестіру адам үшін табиғи құбылыс болып саналады. Рухани құндылықтар адамзат білімі,

дүниетаным принципі, философиялық тұжырым, адамгершілік нормалары мен саяси білім, яғни әлемнің рухани жетістіктеріне байланыстылардың бәрін жатқызуға болады. Рухани құндылықтың маңыздылығын әрбір адам (әлеуметтік субъект) өз бойында дамытуы арқылы сезіне алады. Өйткені құндылықтар жүйесі адам дүниетанымының негізгі іргетасы, әлемге деген көзқарасының қайнар көзі. Қоғамның барлық саласында жан жадаулығы кеңінен тарап, адамдардың бір-біріне деген мейірімінің, қайырымының мүлде азая бастаған уақытында руханилық дегеніміз оның адамдық болмысының мәнісі неде және оның өміріндегі маңызы қандай деген сияқты сұрақтарды шешуге тырысу азаматтық, адамдық парыз болуға тиіс. Руханилықтың өзі адам бойындағы ізгілік пен адамгершілікті, қайырымдылық пен мейірімділікті айқындаудың мөлшері, жеке болмыстық ұғым-түсінігінің көрінісі. Басқаша айтқанда, әр адамның өзіндік қалыптасуы, өсіп-жетілуі, дүниедегі алдына қойған мақсаты және өмір сүрудің тәсілі мен сара жолдары. Олай болса, еліміздің қазіргі кезеңдегі адамгершілік тәрбиесінің теориялық-әдіснамалық негізін зерттеу барысында, өзіндік жаңа ұстанымға негіздей келе, жалпы адамзаттық құндылықтар ішінен Адам, Еңбек, Білім, Отбасы, Ұлт, Бейбітшілік, Жер, Отан, Мәдениет деген құндылықтарға, ерекше назарымызды аудардық. Айтылған пікірлерге, өмірлік тәжірибеде құндылықтар тізіміне, қазіргі кезеңдегі басты тұлға, басты капитал жасампаздықтың иесі, гуманистік бағыттағы жан, ең маңызды құндылық иесі - Адам екендігі даусыз.

Жер бетіндегі барлық заттар, бүкіл адамзаттық мәдени мұралардың ең ізгілері - құндылықтар адам қолдарымен, ақыл-ойларының нәтижесінде жасалған. Басқа құндылықтар жіктеуінің негізіне олардың әмбебаптылығы мен қоғамдық деңгейі жатады. Сондықтан адамзаттық, ұлттық, кластық-корпоративтік, мемлекеттік, ұжымдық және индивидуалдық құндылықтарды айырады. Бұл құндылықтардың әртүрлілігі олардың қандай қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталғанына байланысты анықталады. Ұлттық дәстүрдегі құндылықтар мақсаты - барлық адамдардың өз мәдени-рухани қабілеттерін жан-жақты дамытуына мүмкіндік жасау. Бұл ұстанымның әлеуметтік саяси саладағы орны ерекше маңызды. Адамның адамшылық, қамқорлық, сыйласымдылық, кеңпейілділік қасиеттері қазақ халқының рухани дүниесінің белгісі мен көрінісі оның әдет-ғұрыптылығында. Мысалы қонақ кәдесіндегі «құдайы қонақты» жақын туысындай күтіп қарсы алуы. Қазақ даласында келген қонаққа ас беру, соңғы малын сойса да қазан көтеріп ет асу, жоқ деп айтуды намыс санап, келген қонағына жоқшылығын, кедейлігін көрсетпеу, дастархан жайып, оны разы қылып, шығарып салу азаматтылығына, кісілігіне сын деп санаған. Кісілік, қайырымдылық, намысшылдық қыр қазағының өзіндік моральдық кодексі, рухани

құндылығы. Олар біреуге жақсылық, кісілік көрсетсе, біреудің алдында ұпай жинау, я болмаса көлгірсіп, мақтану үшін емес, өзінің жігіттік қасиет пен азаматтық борыш деп санағандығынан жасалатын әрекет. Ықылым заманнан келе жатқан әлгіндей құндылықтар ұмытылып бара жатқанға ұқсайды.

Осы мәнмәтіндегі руханияттық мәдени дамудың жоғарғы деңгейі және адамның адамгершілік дәрежесі ретінде, әлеуметтік-қоғамдық өмірде өзінің жүріс-тұрысындағы жоғарғы құндылықты басқару қабілеті; махаббатқа, ұятқа және парыз сезіміне, құқықтық сана мен мемлекеттікке; өнерге және көркем әдемілікке апарар жол ретінде ұсынылады.

«Руханияттық» түсінігі мынаны білдіреді:

а) психологиялық күй мен сезімнің ассоциациясы – еркіндік, мейірім, ұят, махаббат, ішкі белсенділік, ақыл-ой, ерік, ақыл-парасат;

ә) рухани ашық еркіндікті сезіну және дербестік өнері сияқты «жүректі пайымдауды және рухани нұрға бөленуді» іздеу;

б) рухани адамның образы өзінің дамуын басқара білу және мінез-құлқын қалыптастыру, «рухани жүрекпен» өзінің өмірлік жолын көру, еркін және сүйіспеншілікпен әрекет ету. Бірақ руханияттықтың түйіні, бір жағынан, рухани тәжірибе, тұтас тұлғаны қалыптастырудың негізі және оның өздігінен жетілу дереккөзі болып табылса, екінші жағынан, «адамгершілік» әдептіліктің, шындықтың, парыздың, намыстың, ұяттың, қоғамда адамның ішкі дүниесін ретке келтіретін барлық заңдармен келісім. Ал тәрбие - адамгершілікке үйрететін бірден бір құрал.

Тікелей қарағанда рухани тәжірибе өнер ретінде адамға уақытпен шектелмеген шындыққа жетуде үздіксіз өзіндік жасампаздық пен рухани өрлеу мүмкіндігін береді. Рухани тәжірибе халық байлығының квинтэссенциясын береді және елді жаңартуда толыққанды базаны құрайды. Елді жаңартудың идеялық мазмұны, жеке алғанда қазақ елі, рухани тәжірибе арқылы көрінеді және рухани жігердің арқасында біріктіріліп қуатталады.

Қазіргі әлемдегі ақпараттардың өзгеруі жағдайында Қазақстанның рухани ынтымақтастығы халықты біріктіру тетігі мен қоғам мәдениетін жаңарту факторын нығайтады. Қазақ халқы өзінің сан ғасырлық рухани мәдениетін қастерлейді. Соңғысы халықтар достығы мен қоғам қауіпсіздігін сақтаудың маңызды шарты ретінде қабылданады.

«Бүгінгі күні біздің мемлекетіміздің басты міндеттерінің бірі - төл мәдени дәстүрлерін жақсы білетін, өз халқының тарихын сүйетін ұрпақ - елдің болашағына тірек бола алатын ұрпақ тәрбиелеу... Елде бірнеше тілде еркін сөйлей алатын, заманға сай ақпараттық технологияларды игерген белсенді жас ұрпақ өсіп келе жатыр. Сонымен бірге халқының рухани құндылықтарын игермеген, өз тарихын білмейтін жас ұрпақ қазіргі жаһандану ағынына төтеп бере алмай түрлі догмалық бағыттарға еріп кету

қауіпі бар екендігін жасыруға болмайды. Мемлекеттің осы тұрғыдағы міндеті - жас қазақстандықтарды патриоттық рухта, халқына деген сүйіспеншілік рухында тәрбиелеу», - деп атап өтті Президент [6]. Демек, көп этникалық және көп мәдениетті қоғамды дамытуға арналған адамгершілік негіздерін бірінші кезекте халықтың қайнар көзінен табуға болады. Мәдени мұраны сақтау - халықтың ұлылығының және оның әлемнің тұтас бейнесі ретінде қалыптасуының куәсі.

Мәндік талдау жасасак, руханилық күрделі және көп қырлы құбылыс. Бұл ұғым бастапқыда «жан дүниесі», «рух» түсініктері ретінде туындаған. «Көпшілік мақұлдаған қолайлы көзқарас, толық және кемел білім, әмбебап әрі киелі идея ретіндегі рух» туралы әл-Фараби айтқан [7, 203 б.]. Гегельдің пікірінше, өзінің табиғи болмысында сана түріндегі рухты субъектінің өнердегі, діндегі және ғылымдағы белгілі бір аяқталған ішкі әрекеті ретінде ұғынуға болады. Рух - жеке негіздемемен мен айқындауларға деген еркін көзқарас [8, 181-182 б.].

Шынына келсек, рухани өмірдің мәдениеті - адамның адамгершілік іс-әрекеттерінің бесленді факторы. Онда ой даналығы мен жеке тұлғаның рухани тәрбиесі қалыптасқан. Оның негізінде адам болмысының тереңдігін, адамгершілік және әлеуметтік қарым-қатынастарының асқақтығын аңғаруға болады.

Философия тарихында күш жігер мен идеялар бірігеді, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар құрылады, көне заманнан қазіргі уақытқа дейінгі адамзат қоғамының жетістіктері бір жерге жинақталады. Халық құндылығы оның мәдени мұрасынан тұрады. Ұлттық мәдениетпен танысуды оның үздіксіз және көп жақты ынтымақтастықты білдіретін мұраларынан бастау қажет. Рухани мұра үш тұрғыдан: «адамдардың бұрынғы ата-бабаларынан мирасқа қалған, ақыл-ой еңбегін біріктіруге және жаңа мәдениет құру үшін қолайлы фактор болып табылатын рухани өмірінің, тұрмысының, өмір сүру салтының, көрінісі» ретінде айқындалады [9, 17 б.]. Қазіргі кезде 16 ұлттық театрларда, этностардың ана тілінде шығарылатын 40-тан астам газет-журналдарда, республиканың 87 этномәдениеттік орталықтарында түрлі этникалық қауымдастықтардың рухани мұралары ашық, еркін түрде және үлкен көлемде насихатталады.

Алайда, осы бір өміршең және жасампаз халық тәжірибесі қажетті әдістемесіз, эмпирикалық және техникалық базасыз аз зерделенеді. Таным моделі түрлі мәдениеттің мәніне, нышанына, мағынасына қатысты неғұрлым көп тетіктер санын сипаттайды және белгілі бір мәнмәтінде мәдени үдерістерді түсіндіруге мүмкіндік бермейді.

Басқаның мәдениетін эмпирикалық тұрғыдан зерделеуге ұмтылу мәдени антропологиядағы жетекші бағытқа айналды. Бұл қолда бар теориялардың дерексіздігіне ден қоюмен, «еуропалық стан-

дарттан» ғана емес, сонымен қатар бір-бірінен де ерекшеленетін, өздеріне тән әдет-ғұрыптары мен пейілдері бар көптеген этномәдениетті қауымдастықтардың өмір сүру фактісін мойындаумен, мәдени антропологияның жетекші беталысқа ие болуымен түсіндіріледі.

Бүгінгі қалыптасақан руханилыққа деген жаңа көзқарас этноорталықтық қағидағардың кереғарлығы мен түрлі этникалық, гендерлік, жас ерекшеліктік қосалқы мәдениеттер арасындағы байланыс қажеттілігін жоюды көздейді. Адамдар қарым-қатынасының терең байланысын іздеу, мәдени құндылықтардың сан алуан әлеуметтік мәдениет жағдайларында алмасуын жылдамдатады, сол арқылы төл мәдениеттің толыққанды өмір сүруіне жағдай жасалады. Этностар мен өркениеттер арасындағы кез келген байланыс басқа халықтардың көркем құндылық әлемімен жанасуға, олардың бойына рухани құндылықтарды сіңіруге алып келері сөзсіз.

Қазіргі қоғам, халық тәжірибесін қолдану арқылы тәрбиелік теориялар мен тәжірибелердің жаңа үлгілерін құра отырып, ұмытылып бара жатқан көне дәстүрлерді қайта жаңғыртады. Тарихи мәдениетке деген бұл жол инновациялық дәстүрді жандандырады. Соңғының ерекше қасиеті - тұтастық, белсенділік, тоқайласу, бағыттылық, екінші жағынан оның сан алуандығы мен реттеуге болатындығы мәдениет әлемін, оның эволюциялық жолы мен дамуының ілгері қарай жылжуын іске асырады.

Ұрпақтар сабақтастығы жаңа ұрпаққа адамзаттың өткен тарихы жасап кеткен бар жақсы дүниені өз бойына сіңіруге және дамытуға мүмкіндік береді. Инновациялық дәстүрдің мәні - функционалдық рөлден білім алуға және жасампаз ұмтылыстарға, ең бастысы - рухани мұра жетістіктерін, жеке әлеуметтік-психологиялық үдерістерді пайдалана білуге өтуде [10, 9 б.]. Ал рухани мұра туралы ғылыми ұғым пәндік тұрғыдан айшықсыздығымен, әдістемелік қарама-қайшылықтармен, мәртебелік екіұштылығымен, вариативтік және нұсқалық түрлерімен көрініс табады.

Бұл мән-мәтінде мұра тәжірибенің нақты деңгейінің шегінен тыс кетеді. Мұра - бейнелі ойдың, мақсатқа сай ізденістің, ұлттық және ғылыми дәстүрдің үлгісі. Бұл тарихи, әлеуметтік-мәдениет және жеке-этникалық ақиқат үлгілерінде біз үшін маңызды: «Біз не істейміз?», «Біз қалай өмір сүреміз?», «Қандай таңдау жасағанмыз дұрыс!» деген сұрақтарға жауаптар; рухани мұраға тән ерекшеліктер қамтылған. Рухани ерекшелік мыналардан тұрады: ол белгілі және ұмыт қалған белгілер мен нышандардың сан түріндегі айқын және жасырын факт ретінде өмір сүреді; ол мәдениеттің сан алуан түрлері мен шығармашылық белсенділік түрлерін қамтиды; әдет-ғұрыптар мен жоралардың генезисі (түптегі) мен тарихи құбылмалығын, тый-

ымдарды және нормаларды, мәдени сипаттар мен әлеуметтік байланыс тетіктерін зерттеу бұрынғы үрім-бұтақтың әдеттегі ахуал мәдениеті моделінің көптеген қырларын ашады; ол объективті реттелген және оның мағыналық құрылымдары тәртіп орнатады, сондықтан тұтастай алғанда мәдени мұраның көпқырлылығы мен шығармашылық феноменнің күрделілігі жабайыланады және қарабайырланады; адамның өмірлік кеңістікте құтаю және қозғалу тәсілінің бірі. Мәдени мұраның бұл ерекшеліктерін философиялық адамгершілік бағдар аясында интегралдық сипаттауға болады. Осындай жаңа ережелер мен жасырынды нормаларды ереже ретінде сақтамау орынсыз салдарға әкеледі. Руханияттық аясында келеңсіз үрдістер адам өміріндегі басты нәрсені ұмыту; онда қарапайым базалық теңгерім жоқ, ол көп нұсқалы; ұрпақтар арасындағы қатынас жүйесіндегі қызығушылық бұзылған, ал білім аясындағы ұлттық мүдденің мақсаты мен оның жетістігі бір-бірімен әрдайым сәйкес келе бермейді. Нәтижесінде рухани факторларды талдау әдістері өзінің әлсіздігін мойындайды. Ал адам өміріндегі шиеленісушілік рухани факторлардың көптеген жағдайларынан көрінеді және ол қоғамды ыдыратуға тікелей әсерін тигізеді.

Осы көрсеткіштер зерттеліп отырған рухани факторлардың біртекті емес және әртүрлі бағыттарда әрекет жасайтынын түсіндіреді, ал тұлғалық деңгей елде әлеуметтік-саяси өзгерістің мәнін түсіндіруде олардан қалып қалады. Адам руханияттықты оның құндылықтары мен шашпандықтарына қарай қабылдамағандықтан ойлау амалы қалыптасады, тек объект зейін мен қоғамдық әрекетке айналады. Сондай-ақ қиындықтармен жеке күресу дағдылары мен терең өмір мәнін нығайту нашарлайды. Сыни мәнін түсіндіруден міндеттер тыс қалады: қоғамның руханилығын қалпына келтіру, адамның өзінің рухани әрекетін қайта қалпына келтіру және ұрпақтың ішкі қорын мобилизациялау. Өмірге деген дерексіз көзқарас тұлға құндылығы мен қоғамның әлеуметтік-мәдени факторларында жиі тартыс туғызады. Нәтижесінде нақты тұспал мен адамның рухани дамуының тұрақтылығын жүзеге асырмайды.

Болашақта руханияттықты дамыту үшін оның негізгі идеясын жаңа өмірдің шынайылығымен сәйкестендіретін жаңа интеллектуалды күштер керек. Біз руханияттық мәселесінде рухани тәрбие тәжірибесі бойынша руханияттық мәселесін мамандандырамыз. Оны жүзеге асырудан гөрі, оның мәселелері өте көп. Сондықтан: а) онда адами-рухани, әлеуметтік-психологиялық, ұйымдастырушылық-басқарушылық аспектілер білім-тәрбие жүйесінде бір-бірімен тығыз байланысты; ә) тәрбиелеудің өмірлік міндеттерінің құнды және әлеуметтік мәндерін ескермеуге болмайды; б) тәрбиелі адамның жаны бей-жай емес, арманшыл, шынайы. Сондықтан тәрбиені орнықтыру жоғарыда аталған бағдарларды есере отырып, руханияттықтан басталады. Әдеби-

етте адам өмірінің рухани дамуында рухани-адами, ғылымды зерттеу және әлеуметтік-мәдени амалдары көрсетілген.

Қоғам өміріндегі руханияттықтың белсенділігі адамның, ұлттың, қоғамдағы қатынастың дамуы үшін қажет. Адам одан әлеуметтік-психикалық энергияны алады және өзінің өмірін соған бейімдейді. Руханияттық ойлаудың түрлі әдістеріне және түрлі практикалық әрекетке бағдарланады, соған қарай ойы мен еңбегін тұтас тіршілік иесіндей өзгертеді. Адамның адамгершілігі өмір сүру барысында және әлеуметтің өмірлік күші ретінде өзгеріп отырады. Оның даму барысында рухани-адами даму түсінігінің көлемі өзгеріп, кеңейе түседі. Соңғы түсінік базасы мен негізгі категориялары әлемді тану мен оны анықтауға дағдыланады [10, 19 б.]. Осылайша рухани-адами тәрбие анықтамасының негізгі түсінігі «руханияттық», «адамгершілік» және рухани даму философиясы болып табылады. Руханияттық гуманистік құндылықпен және адамның табиғи интеллектуалымен әрдайым байланысты болды. Адамгершілік - тұлғаның рухани мәдениетін анықтаушы көрсеткіштер болып табылады.

Қоғам өміріндегі руханияттық критерийлері адамның жүріс-тұрысы, оның өзіне, адамдарға, еңбекке, махаббатқа, қоғамға және Отанға деген дүниетанымдық көзқарасы болып табылады. Осыған байланысты тұлғаның рухани портретін беруге болады. Бұл адам, әлемді және өзін тануға деген қабілеті қалыптасқан; жан ризашылығы, адал ниеттілігі, дүниетанымдық ізденуі және өмірдің мәнін түсінуі; мейірімділікке және әділдікке ұмтылу; әдемілікті қажетсіну, әдемілікті түсіну; ішкі дүниесінің тұтастығы; өмірге дұрыс және оптимистік қатынас; тұлғаны өзінің жетілдіру жұмысына әрдайым дайын болуы. Рухани меңгеру - адам өмірінің жоғары деңгейіне жататын белгілі бір иерархиялық құндылықтың, мақсаттың және мағынаның болуының көрсеткіші. Осындай өзара қатынаста адамның адамгершілік тәлімі мен өзін-өзі тану жүзеге асырылады. Біздің қазіргі ұлттық мәдениетіміз бен жастарымыздың рухани құндылықтарының бағыт-бағдарын айқындап олардың құлдырауына жол бермейтін, ауыз толтырып айтатын көптеген республикалық деңгейде болсын, халықаралық деңгейде де, аймақтық-аудандық көлемде де өткізіліп жатқан мәдени іс-шаралар жылдан-жылға көбейіп келеді. Олар мемлекет тарапының қолдауымен қаржылай да, ұйымдастырушылық деңгейінің жоғары болуынан да таршылық көріп жатқан жоқ.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» стратегиялық жолдауында: «Біздің жас мемлекетіміз өсіп-жетіліп, кемелденеді, біздің балаларымыз бен немерелеріміз онымен бірге ер жетеді. Олар өз ұрпағының жауапты да жігерлі, білім өресі биік, денсаулығы мықты өкілдері болады. Олар, бабаларының игі дәстүрлерін сақтай отырып, қазіргі заманғы нарықтық-экономика жағдайында жұмыс істеуге даяр

болады. Олар бейбіт, жылдам өркендеу үстіндегі, күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы өз елінің патриоттары болады», - деп көрсетілген [6]. Бұл ой-тұжырымның мазмұнына зер салсақ, мемлекетіміздің жарқын келешегіне жету жолында шешілуге тиісті міндеттердің бірін айқын байқаймыз. Ол міндет - ұлттық құндылықтарды, ата-баба дәстүрлерін сақтай отырып, оны әрі дамытып дүниежүзіне ұлттық өнеріміз бен мәдениетімізді озық көрсетіп, насихаттайтын қоғам мүшелерін қалыптастыру. Бұл міндеттің мәні ұлттық дәстүрлер мен өркениет жетістіктерін сабақтастыра дарытып, әрі патриот, кәсіби құзіретті ізгі ұрпақ тәрбиесімен айқындалмақ. Ұрпақ тәрбиесін ұлттық мүддеден, ұлттық мақсат-мұраттан бөліп жүзеге асыру мүмкін емес екендігі тәуелсіз елде күмән тудырмайды.

Ел келешегінің, мемлекеттің ұлттық мәдениеті, рухани байыған өнерлі «сегіз қырлы, бір сырлы» дегендей бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне болашақ тікелей тәуелді екенін кез-келген саналы азамат байқайды.

Жоғарда аталған факторлар мен өлшемдер халық әдет-ғұрпын, рәсімдері мен мерекелерін, дәстүрлі өнерін жаңғырту ғана емес, сонымен қатар халықтың музыкалық санасы мен зияткерлік шығармашылық күшінің қалыптасуының куәсі. Ғалымдар әлеуметтік психологиялық, мәдениет және ауыз әдебиеті шығармашылығы факторлары өзара шартталған, оларда музыкалық мәдениеттің ұлттық тамыры сақталған халықтың тарихи және ұлттық төл санасының ерекше озық болатынына көз жеткізеді. Елімізде қалыптасқан тарихи ескерткіштер мен ұлттық мұраға деген қарым-қатынас жеке тұлға мен біртұтас адамдар қауымдастығының «жақсы» және «жаман» ұстаным тұрғысынан алып қарағанда рухани кемелдігінің көрсеткіші болып табылады. Онда тыңдаушыны қоршаған әлеммен таныстыру тәсілі қамтылған, қажетті, тартымды, пайдалы нәрселер ескерілген. Адамзат ұрпағының даму жолын әрбір қазаққа түсінікті, халыққа тән ортадан табуға болады. Халық тәрбиеге арналған адамгершілік негіздерін және қоғамның рухани мәдениетінің тарихын жасай отырып, төл әлеуметтік бағдарлық тәжірибесін, рухани байлығын үлкеннен кішіге беріп отырған.

Тілдік код туралы білім тарихпен, этнографиямен фольклормен, лингвистикамен жинақталған. Халықтың әрбір сөзі ерекше және өзіндік қасиетке ие. Бұл біздің қазақ атты ата-бабамыздың өмірінің ұтқырлы, алуан түрлі болғанын, оларды қоршаған ортаның әсерлі екендігін білдіреді. Олар айтқан әр сөздің астарында ежелгі тарих пен тіліміздің бөлігіне апарар жол жатыр. Осыған орай Н.Ә. Назарбаев «Дәстүрлі мәдениетті жаңғырту, өз халқының тарихи тәжірибесіне жүгіну - бұл өзі тәуелсіздікке ие болған елдің өмірінен орын алатын құбылыс. Олай болса, мәдени мұра - сан ғасырлардың сүзгісінен өтіп, осы күнге жеткен ұлттық мәдениет руханиятын жаңғыртуға арналған бағдарлама болғандықтан

ел экономикасы аяғынан тік тұрып, мемлекет байлығы еселенген тұста ұлттық мәдениеттің қордаланған мәселелеріне мұндай биік дәрежеде мән берілуі мәдениет пен білім беру саласында өз үлесін қосары сөзсіз. Ұлттық сананы қалыптастыру үшін келешектің кепілі болашақ жастарды оқыту мен тәрбиелеу орасан зор орын алады», - деп тағы да ескертеді. Осы мақаланы соңында ұлтымыздың рухани мұраларын одан әрі жаңғырту үшін, жоғарыда атқарылған істерді еліміздің болашақ жастарға жеткізу үшін оларға оқу бағдарламаларына енгізу қажеттілігі туындайтынын тоқталғмыз келеді. Яғни, егемендіктің жиырма бес жылында қолжеткізген мәдени мұра материалдарын ұлттың тарихи-мәдени білімін толыққанды толтыруға қолдануымыз керек. Бұл бағытта ұлтымыздың бай музыкалық мұраларын жинау: халқымыздың ұшан-теңіз музыкалық мұрасын нотаға түсіруі, осы заманға лайықты сандық технология тіліне көшіру қажет, сонымен бірге әлем әдебиетінің, әлемдік философия, социология, саясаттану, мәдениеттану, экономика, заң, психология, педагогика т.б. ғылым салалары бойынша әлемдік ақыл-ойдың ең озық туындыларын қазақ тіліне аударылған еңбектерін білім беру жүйесінде кеңінен қолданысқа енгізу қажет. Қазақ елінің қазіргі ұлттық идеясы - алдыңғы құндылықтарымызды сақтай отырып, әлемдік өркениеттер арасында саяси, әлеуметтік, экономикалық тұрғыдан өз орнымызды иелену; Қазақстанның мәдени құндылықтарын дамыту; жалпы адамзаттық мәдениетке интеграциялануды мақсат тұту. Ол үшін ата - бабаларымыз армандап кеткен тәуелсіздігімізді баянды етіп, тек қана қазаққа тән ұлттық рухымызды, намысымызды, жайдары-жайсаң мінезімізді, кеңпейілдігімізді әлемге паш ету. Осының барлығы жас ұрпақ санасына игерілгенде ұлтымыздың рухани құндылықтары жаңғырмақ.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Ауезов М.М. Энциклопедия // Звезда Востока. – Ташкент, 1993. – № 3. – 159-165 б.
2. Нұрмұратов С.Е. Адамның рухани құндылықтарының қалыптасуына әлеуметтік-философиялық талдау. – Монография. – Алматы: Ақыл кітабы. – 2000. – 252 б.
3. Человек и наука в современном мире. – Материалы Международной научно-практической конференции. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2012. – 432 с.
4. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 2010. – 255 с.
5. Ұлттық идея және қазақ философиясы. – Коллективная монография. – Алматы: Атамұра, 2010. – 240 б.
6. ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан жолы. – 2010. – 2014, қаңтар. – 18.
7. Идеалы Аль-Фараби и социогуманитарное развитие современного Казахстана. – Коллективная монография. – Алматы: ИФПР КН МОН РК. – 2014. – 232 с.
8. Гегель. Работы разных лет. – М.: 1971. – 320 б.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1989. – 443 б.
10. Трансформация идеологического пространства в Казахстане. – Коллективная монография. – Алматы: ИФПР КН МОН РК. – 2014. – 172 с.

Ациева Эллада Александровна

магистр юридических наук, ст. преподаватель кафедры «Юриспруденции»
Казахско-Русского Международного университета, г.Актобе, e.venera@list.ru

Айткалиева Аида Юрьевна

магистрант кафедры «Юриспруденции» Казахско-Русского Международного университета

К ВОПРОСУ ОСНОВНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ОБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

***Резюме:** Настоящая статья посвящена исследованию основных характеристик и видов объектов гражданского права Республики Казахстан.*

***Түйін:** Қазақстан Республикасының негізгі сипаттамалары мен түрлері азаматтық құқық зерттеуге арналған мақала.*

***Summary:** This article explores the main characteristics and types of objects of civil law of the Republic of Kazakhstan.*

Гражданское право - одна из важнейших и самая обширная отрасль казахстанского права, являющаяся основным регулятором товарно-денежных отношений. Очевидно, что в условиях перехода к рыночной экономике и реформирования социально-экономических отношений роль этой отрасли права неуклонно возрастает. Настоящая работа направлена на рассмотрение правовых вопросов имущества, как отрасли гражданского права. В Республике Казахстан интерес к имущественным отношениям гражданского права особенно возрос в конце XX - начале XXI века в связи с глубокими преобразованиями, происходящими в экономике страны, формированием новых и возрождением забытых институтов права. Всегда во взаимоотношениях людей наиважнейшее место занимали вопросы собственности, т.е. их имущественные отношения. Актуальность данной статьи связана с необходимостью дать представление о новейшем частноправовом регулировании сложных имущественных отношений в условиях реформирования хозяйственного механизма на пути перехода к рыночным отношениям, их роль в гражданско-правовом регулировании предпринимательской деятельности.

Как известно, объектом правового регулирования может быть только поведение людей (их деятельность), а не сами по себе разнообразные явления окружающей действительности, например, вещи или результаты творческой деятельности. Поэтому считается, что именно оно и составляет объект гражданских прав, тогда как вещи и иные материальные и нематериальные блага, в свою очередь, составляют объект (или предмет) соответствующего поведения участников (субъектов)

правоотношений. На этом основываются традиционные попытки разграничения понятий «объект гражданского правоотношения» (под которым понимается поведение участников) и «объект гражданских прав» (под которым понимаются материальные или нематериальные блага). Однако такие блага становятся объектами не только прав, но и обязанностей, которые в совокупности как раз и составляют содержание правоотношений. Таким образом, категория объекта гражданских прав совпадает с понятием объекта гражданских правоотношений. В действительности поведение участников правоотношений невозможно рассматривать изолированно от тех объектов, по поводу которых оно осуществляется, ибо такое поведение никогда не является беспредметным и бесцельным. Смысл категории объектов гражданских правоотношений (объектов гражданских прав) заключается в установлении для них определенного гражданско-правового режима, т.е. возможности или невозможности совершения с ними определенных действий (сделок), влекущих известный юридический (гражданско-правовой) результат. Ясно, что такой режим на самом деле устанавливается не для различных благ, а для людей, совершающих по поводу этих благ различные юридически значимые действия. Иначе говоря, он определяет именно поведение участников правоотношений, касающееся соответствующих материальных и нематериальных благ. В силу этого объектом гражданских правоотношений (или объектом гражданских прав) можно было бы признать правовой режим разнообразных благ, а не сами эти блага. Ведь именно этим (а не своими физическими свойствами) отличаются друг от друга различные объекты гражданского оборота, и именно эта их сторона имеет значение для гражданского права. Тем не менее по сложившейся традиции и при известном упрощении ситуации к числу таких объектов относят именно материальные и нематериальные блага либо деятельность по их созданию, имея в виду, что в связи с ними (по их поводу) и возникают соответствующие права и обязанности, реализуемые в поведении участников правоотношений. Почти все рассма-

триваемые объекты могут быть охвачены также понятием объектов гражданского (имущественного) оборота. Лишь личные неимущественные блага не могут быть объектом оборота, поскольку они неотчуждаемы от их обладателей. Однако гражданские правоотношения во всяком случае могут возникать по поводу их защиты. Поэтому понятие объекта гражданских правоотношений (объекта гражданских прав) оказывается шире понятия объекта гражданского оборота.

К объектам гражданских прав относятся вещи, включая деньги и ценные бумаги, иное имущество, в том числе имущественные права; работы и услуги; информация; результаты интеллектуальной деятельности, в том числе исключительные права на них (интеллектуальная собственность); нематериальные блага [1].

Существуют попытки разграничить между собой понятия «объектов гражданских правоотношений» и «объектов гражданских прав». Пытаясь разграничить эти понятия, приводятся доводы, что правовое регулирование может распространяться только на поведение человека. Исходя из этого, можно сделать вывод, что именно оно и является объектом гражданских правоотношений.

Объектами гражданского права могут быть только вещи и иные материальные и нематериальные блага, которые в свою очередь являются предметом поведения людей в гражданских правоотношениях. Однако сами по себе блага влекут за собой не только права, но и обязанности, которые в свою очередь составляют содержание гражданских правоотношений [2].

Таким образом, понятие объектов гражданских правоотношений и понятие объектов гражданских прав абсолютно равнозначны. На самом деле рассматривать поведение участников отдельно от тех вещей, на которые направлены их действия, бессмысленно.

Поскольку сама по себе вещь не может каким-либо способом измениться без непосредственного воздействия на нее человека, так же, как человек не может лишь одними гражданскими отношениями с другими людьми каким-то образом повлиять на изменение вещи. Лишь поведение человека, направленное на воздействие на вещь, приведет к определенным ее изменениям.

К числу материальных благ как объектов гражданских правоотношений относятся вещи, а также результаты работ или услуг, имеющие материальную, вещественную форму (например, результат строительства или ремонта какого-либо материального объекта) [3].

В этом смысле материальным благом может являться не только вещь, но и деятельность по

созданию или улучшению вещей, и даже деятельность по оказанию иных материальных услуг.

Поэтому в данную группу объектов включаются и услуги, не сопровождающиеся созданием или изменением вещей, но создающие известный полезный эффект материального, хотя и не обязательно овеществленного характера (например, услуги по хранению вещей, перевозке пассажиров и багажа или услуги оздоровительного либо культурно-зрелищного характера).

Все эти объекты объединяет их экономическая природа как товаров, объективно требующих для себя гражданско-правового оформления (режима).

Вместе с тем следует различать вещи как имеющие товарную форму предметы материального мира (объекты вещных прав) и иные материальные блага, например, работы, услуги, другие чужие действия, т. е. поведение обязанных лиц (объекты обязательственных прав).

Ведь вклад в банке или пай (доля) в имуществе товарищества, общества или кооператива представляют собой не вещи, а возможности (права) требования определенного поведения от обязанных лиц.

Поэтому по поводу таких материальных благ и складываются особые (обязательственные, либо членские, или корпоративные) правоотношения.

Следовательно, такое «бестелесное имущество», как, например, обязательственные права требования или пользования, тоже является объектом гражданских прав.

К нематериальным благам относятся результаты творческой деятельности (произведения науки, литературы и искусства, изобретения и т. п.) и некоторые другие сходные с ними по своей природе объекты (объекты «промышленных прав» в виде промышленных образцов, товарных знаков, фирменных наименований и т. д., отдельные виды информации и т. п.), а также личные неимущественные блага, пользующиеся гражданско-правовой защитой.

Нематериальные блага, за исключением личных неимущественных, также приобретают экономическую форму товаров, что и дает им возможность становиться объектами имущественного оборота (объекты исключительных прав).

Следовательно, экономическое понятие товара как объекта товарного (имущественного) оборота в гражданском праве воплощается не только в вещах, но и в иных, в том числе нематериальных, объектах.

Категория товара в известном смысле может служить синонимом категории объекта гражданских правоотношений (объекта гражданских

прав), если не учитывать в числе последних личные неимущественные блага [4].

Иначе говоря, подавляющее большинство объектов гражданских прав выступает в форме товаров и в силу этого входит в понятие объектов гражданского (имущественного) оборота.

Таким образом, к объектам гражданских прав (правоотношений) относятся:

– вещи и иное имущество, в том числе имущественные права;

– действия (работы и услуги либо также их результаты как вещественного, так и не овеществлённого характера);

– нематериальные объекты товарного характера (результаты творческой деятельности и способы индивидуализации товаров и их производителей);

– личные неимущественные блага.

Список использованной литературы:

1. *Кодекс Республики Казахстан от 2712.1994 г. №268-13 «Гражданский кодекс Республики Казахстан» (Общая часть)*

2. *Гражданское право. Том I. Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулейменов. - Алматы, 2014. С. 451-473.*

3. *Гражданское право России. Курс лекций. Под ред. О.Н. Садикова. -М.: Юридическая литература, 2011.*

4. *Гражданское право: Учебник, том 1 (под ред. Доктора юридических наук, профессора О.Н. Садикова), - «Контракт»: «ИНФРА-М», 2006г. Система ГАРАНТ, с. 69.*

Нұрбек Дана Тәсібекқызы

кылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м., rufat.dana@mail.ru,

Ашимова Динара Ибрагимовна

кылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м., dinastie_galiktdk@mail.ru

Баженова Меруерт Даулетхановна

аға лаборант, Bazhenova.Meruert@mail.ru

І.Жансүгіров атын. Жетісу мемлекеттік университеті, Заң факультеті, Талдықорған қ.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗИЯНДЫ ӨТЕУ ТӘСІЛДЕРІ

Түйін. Бұл мақалада экологиялық зиян ұғымын белгілеу, оның жалпы сипаты мен ерекшеліктерін айқындау проблемасы жайлы айтылған. Экологиялық заңнаманы бұзу салдарынан келтірілген зиянның ұғымы туралы мәселе қарастырылған.

Кілт сөздер: қоршаған орта, экологиялық зиян, экологиялық құқық бұзушылық, экологиялық салдар, материалдық және нематериалдық емес игіліктер.

Резюме. В данной научной статье рассмотрены проблемы экологического ущерба, а также основная характеристика и особенности исследования этой проблемы. К тому же в этой статье указаны понятия о последствиях при нарушении законодательства по охране экологии.

Ключевые слова: Окружающая среда, экологический ущерб, нарушение экологического права, экологические последствия, материальные и нематериальные выгоды.

Summary. This scientific article considers the problems of environmental damage, as well as the main characteristics and features of the study of this problem. In addition, this article indicates the concept of consequences for violation of legislation on protection of ecology.

Keywords: environment, environmental damage, violation of environmental law, environmental consequences, tangible and intangible benefits.

Экологиялық зиян ұғымын белгілеу, оның жалпы сипаты мен ерекшеліктерін айқындау проблемасы бүгінгі таңда әлеуметтік және құқықтық зор мағынаға ие болып отыр. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда ол қоршаған ортаның ауыр күйімен байланысты. Соңғы кездері қоғамдық экологиялық қатынастарға қол сұғудың әлеуметтік заңдылығының елеулі түрде өзгергені күмән тудырмайды, қайта ол келтіретін зиянның сипаты күрделене түсіп, іс жүзінде әр қырынан танылып отыр. Кей жағдайларда оның жағымсыз салдары ұзақ уақыттан кейін және мүлдем өзге аумақта пайда болуы ықтимал. Бұл оның шекарамен теңдесетін табиғатын танытады.

Сонымен бірге, экологиялық құқық теориясында экологиялық зиян ұғымын зерттеуге көп мән берілмеуде.

«Экологиялық құқық бұзушылық» және «экологиялық зиян» ұғымдарын теориялық тұрғыдан терең зерттеу қажеттілігіне 80-ші жылдардың басында белгілі ғалым Б.Әбдірайымов назар аударған. Қазақстандық құқықтық әдебиетте экологиялық құқық бұзушылық үшін жауапкершілік мәселелері бойынша жекелеген зерттеулер шығып, онда қаралып отырған мәселенің кейбір аспектілері өз шешімін тапты [1,13]. Сонымен бірге, экологиялық зиян ұғымының жалпы жұршылыққа танылған бірыңғай анықтамасы әзірше жоқ.

Экологиялық заңнаманы бұзу салдарынан келтірілген зиянның ұғымы туралы мәселе тиісті құқық бұзушылық объектісі ұғымымен тығыз байланыста қарастырылады, себебі заңсыз әрекеттердің салдарынан нақ осы экологиялық ортаның өзіне зиян келтіргендіктен ол жалпы құқық бұзушылық объектісіне айналады.

Заң әдебиетінде заңсыз құқық бұзушылық болмайды деп әділ айтылып жүр, қандай да болмасын құқық бұзушылық зиян әкеледі, себебі қоғамдық қатынастар қол сұғу объектісі болып табылады.

Осыған орай, экологиялық құқық бұзушылық объектісі ұғымы жөніндегі ғалымдардың көзқарасын қысқаша қарастырып, зерделеген жөн.

Кейбіреу экологиялық құқық бұзушылық объектісі ретінде материалдық және нематериалдық емес игіліктерді, атап айтқанда, заң бойынша ластаудан, тозу және күйреуден қорғалатын табиғи объектілер мен кешендерді, сондай-ақ жалпы қоршаған ортаны, табиғи ортаның сапасына байланысты адамның денсаулығы мен материалдық құндылықтарды не қоршаған ортаның сапасын, басқалары-құқық қорғау мүддесін алып жүр. Кейбір ғалымдар заң тұрғысынан маңызды әлеуметтік қатынастар мен оларды реттейтін құқықтық нормалардың ажырамас байланысы туралы тұжырымға негіздеп, құқық бұзушылық объектісінің құрамына заңнаманың табиғатты қорғау және табиғи ресурстар саласындағы нормаларын және олар реттейтін қоғамдық қатынастарды енгізіп отыр.

Міне, осы айтылғандар экологиялық құқық ғылымындағы осы құқықтық санат бойынша біркелкі түсініктің жоқтығын білдіреді.

Бізге экологиялық құқық бұзушылық объектісі ұғымын экологиялық сипаттағы қоғамдық қатына-

стардың күрделі тұтас кешені ретінде қарастырып отырған ғалымдардың көзқарасы жақын.

Мысалы, қазақстандық ғалымдардың «Правовое обеспечение рационального природопользования» атты еңбегінде экологиялық құқық бұзушылық объектісі адамның қызметі мен қоршаған ортаның арасындағы тиімді қарым-қатынасты қолдануға, табиғи байлықты сақтап, қалпына келтіруге, оларды тиімді пайдалануға бағытталған, қоғам қызметінің нәтижелерінің тікелей немесе жанама түрде табиғатқа және адам денсаулығына зиянды ықпалының алдын алатын шаралар жүйесін жүзеге асыру барысында қалыптасатын қоғамдық қатынастар, сондай-ақ мемлекеттің табиғи объектілеріне жеке меншікті қорғау жөнінде қалыптасқан қатынастар ретінде берілген.

Осы соңғы көзқарасты қолдай отырып, қазіргі өзгерген экономикалық және саяси-әлеуметтік жағдайлар бұл ұғымды кеңейтіп, оған субъективтік экологиялық құқықтарды (оның ішінде табиғи ресурстарға мүліктік құқықтарды) қорғау бойынша қалыптасқан қоғамдық қатынастарды қосуды талап етеді.

Сонымен, құқық нормалары арқылы реттелетін және қорғалатын, табиғи ресурстарға меншік және өзге мүліктік құқық қатынастардан, табиғатты пайдалану саласындағы басқарушылық қатынастарынан, қоршаған ортаны зиянды әсерден қорғау жөніндегі қатынастардан, субъективтік экологиялық құқықтарды және адам мен азаматтың заңды құқықтарын қорғау жөніндегі қатынастардан тұратын, жалпы қоршаған орта мен оның жеке құрамдары бойынша қоғамдық қатынастардан жиынтығы экологиялық құқық бұзушылық объектісі болып табылады.

Мұндай түсінік экологиялық заңсыз әрекет нәтижесінде жағымсыз әсер алуы мүмкін алуан түрлі әлеуметтік қатынастардың тұтастай кешенін қамтиды.

Экологиялық құқық саласындағы мамандар экологиялық құқық нормаларымен тыйым салынған әрекеттер жасалған кезде экологиялық қатынастарға зиян, әдеттегідей, сол қатынастардың нысанына әсер ету арқылы жүзеге асырылады деп есептейді. Осыған байланысты экологиялық құқық бұзушылықтың объектісі мен нысанасының арақатынасын анықтау қажеттілігі туады.

Қоғамдық қатынастарға себеп болған құбылыстар сол қатынастардың нысанасы болып табылады және оның субъектілерінің танымдық және практикалық қызметі жүзеге асырылады. Экологиялық қатынастар нысанасы әрқашанда материалдық нысанан екені белгілі, себебі қоршаған орта мен оның құрамы материалдық қабаттан тұрады.

Экологиялық құқық бұзушылық объектісі мен нысанасының айырмашылығы мынада: заң материалдық дүниенің заттарын емес, қоғамдық қатынастардың элементтері ретіндегі заттарды (мүлік-

ті) қорғайды, және оларға қол сұғу тиісті қоғамдық қатынастарға қол сұғу болып табылады. Сондықтан біз қоршаған ортаны және оның құрамын экологиялық құқық бұзушылық объектісі ретінде қарастыратын авторлармен келісе алмаймыз.

Демек, жалпы табиғат объектілері мен қоршаған орта материалдық, басқаша айтқанда, заттай объектілер болып табылады. Олар арқылы экологиялық құқық қатынастары қарым қатынастарын белгілі бір қырлары мен қасиеттері танылады.

Құқықтық қорғауға алынған табиғи объектілердің шеңбері ҚР Экологиялық кодексінің 1-бабында белгіленген. Оларға: атмосфералық ауа, су, жер, оның қойнауы, жануарлар мен өсімдіктер, сондай-ақ климат жатады [2].

Табиғи объектілердің қоршаған ортаның ажырамас құрамы ретінде міндетті түрде мынадай белгілері:

- 1) табиғи жаратылысы;
- 2) экологиялық жүйелермен өзара байланысы болуы тиіс.

Бұл белгілерінің екіншісінің анықтаушы маңызы бар, себебі заңсыз әрекетті экологиялық құқыққа қарсы әрекеттер қатарына жатқызу үшін ол жасалған кезде құқыққа қарсы әрекеттің заты қоршаған ортамен өзара табиғи байланыста болуға тиіс. Бұл белгі бойынша үй жануарларын ұрлауды, зоопарктегі жабайы аңдарды жоюды және т.б. экологиялық құқық бұзушылықтарға жатқызуға болмайды.

Жоғарыда айтылғандардың маңыздылығына қарамастан, осы санатпен байланысты мәселелер мұнымен шектелмейді. Осы орайда «экологиялық құқық бұзушылық салдарынан келтірілген зиян» және «экологиялық зиян» ұғымдарының ара қатынасын ашып көрсету қажет.

Бұл үшін кейбір бастапқы ережелерді анықтап алайық. Біріншіден, заңмен қорғалатын кез келген қоғамдық қатынастарға қол сұғудың негізгі құқықтық тәртіпке келтірілген зиян. Демек, экологиялық құқық бұзушылық жасау барлық жағдайда жалпы экологиялық құқықтық тіртіпке зиян келтіреді, ал оны біз экологиялық құқық нормаларымен бекітілетін және реттелетін қоғамдық қатынастардың ұйымдастырылуы деп түсінеміз.

Сонымен бірге, жекелеген жағдайларда құқықтық нормалармен қатар субъективтік құқықтар бұзылып, құқық бұзушылықтың нысаны – нақты мүліктік және мүліктік емес игіліктердің маңызы төмендетіліп жатады.

Сондықтан, заң әдебиетінде зиянның екі түрі көрсетіледі – заң-әлеуметтік және нақты зиян. Бұл орайда, нақты зиян (субъективтік құқықты бұзу, мүліктік немесе мүліктік емес игіліктердің маңызын төмендету) болмаса да, заң-әлеуметтік маңызы бар зиянның туындауы мүмкін екендігіне назар аударылады.

Сонымен, заңға қарсы әрекет салдары ретінде экологиялық-құқықтық нормалармен қорғалатын қоғамдық қатынастарды бұзушылық экологиялық құқық бұзушылық объектісіне келтірілген зиянның әлеуметтік сипатын ашып көрсетеді. Сондай-ақ, экологиялық құқық бұзушылық нысанасына тікелей жағымсыз әсер еткен жағдайда, мұндай әрекеттер өзінің физикалық сипаты бойынша материалдық болып, заттай объектілерді бұзу немесе жою арқылы танылады.

Осы зерттеулерге сүйене отырып, мынадай тұжырым жасауға болады: кез келген құқықтық экологиялық талаптарды бұзушылық қоршаған ортаға оның сапасын нашарлату немесе санын азайту арқылы нақты зиян келтіре бермейді.

Жоғарыдағы айтылғандардың негізінде экологиялық құқық бұзушылық арқылы келтірілген зиянды былай топтастыруға болады;

1) жалпы экологиялық құқықтық тәртіпке келтірілген зиян (заң-әлеуметтік мағынадағы зиян);

2) қоршаған ортаның сапасын нашарлату немесе сандық көрсеткіштерін азайту арқылы келтірілген нақты зиян.

Экологиялық құқық бұзушылықтар арқылы келтірілген нақты зиян да өзінің құрылымы бойынша біркелкі емес. Біздіңше, кейбір экологиялық заңдарды бұзушылық, мысалы, заңсыз аң, құс, балық аулау, заңсыз ормандағы ағаштарды кесу және т.б., қоршаған ортаның сапасы және экологиялық тепе-теңдікті сақтау тұрғысынан жағымсыз экологиялық салдарға соқтырмайды, бірақ табиғи ресурстардың меншік иесі-мемлекетке немесе жекелеген табиғат пайдаланушыға мүліктік зиян келтіреді.

Сондықтан, мұндай зиянды топтастыру үшін қоршаған ортаға келтірілетін жағымсыз әсерлердің экологиялық тұрғыдан неғұрлым маңыздыларын егжей-тегжейлі қарастырған жөн.

Экологиялық зиян, біріншіден, қоршаған орта күйінің сапасына келтірілетін болғандықтан, оның сипаттамасын берер алдында құқықтық қорғау нысанасының дұрыс, бұзылмаған қалпының сипаттамасын беру керек. Бір сөзбен айтқанда, қоршаған ортаның сапасы түсінігін беру керек.

Заң әдебиетінде қоршаған ортаның сапасы мәселесі туралы біраз айтылып жүр. Кейде қоршаған ортаның сапасы деп адам мекендеген орта ішіндегі, адам мен оның мекендеген ортасы арасындағы заттар мен қуаттардың үнемі және тұрақты түрде алмасуы қабілетін сақтаған, шаруашылық қызмет барысында жетілдірілген және өзгерген табиғи экологиялық жүйелердің күйі деп түсіндіріледі. Кейбір авторлар қоршаған ортаның сапасы биологиялық, химиялық және өзге де қасиеттермен белгіленеді деп көрсетеді, үшіншілері оны-табиғи ортаның нормативтік жағынан бекітілген, мемлекет тарапынан қамтамасыз етілген, адам мен қоғамның дамуының осы кезеңінде олардың биологиялық, экономикалық және әлеуметтік-мә-

дени талаптарын қанағаттандыратын жиынтығы деп нақтылай түседі.

Біздің ойымызша, қоршаған ортаның сапасы төмендегі өлшемдердің жиынтығымен сипатталады.

1. Биологиялық тұрғыдан алып қарағанда, қоршаған ортаның адамның өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы күйі оның сапасының өлшемі болып табылады. Табиғаттағы құбылыстар мен процестердің өзара байланысы мен өзара шарттасуын ескерсек, адам өзінің мекендеген табиғи ортасымен өзара әрекеттеседі. Адамның табиғи физиологиялық - дем алу, шөл басу, тамақтану сияқты қажеттіліктерін табиғаттың жеке элементтері тікелей қанағаттандырады. Ал, бұл-қоршаған ортаның биологиялық тұрғыдан тазалық (ластанбаған) өлшеміне сәйкес келу қажет екенін білдіреді.

2. Табиғи байлықтар өздерінің экономикалық қасиеттеріне және белгілі экономикалық мүмкіндіктеріне байланысты адамдардың әртүрлі материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру көзі болып табылады. Осының салдарынан адамның минералды ресурстарды, өсімдіктер мен жануарлар өнімдерін пайдаланбауы мүмкін емес, ал бұл қоршаған ортаның кейбір құрамының санының азаюына әкеп соқтырады. Нәтижесінде сапалық өзгерістер (экологиялық тепе-теңдіктің, табиғи экологиялық жүйелердің бұзылуы, т.с.с.) туындауы мүмкін. Алайда жаңартылатын табиғи ресурстарды олардың өзінен өзі қалпына келуінің табиғи жолдарын есеке-ре отырып, оларды ақылмен және ғылыми негізде пайдалану немесе жаңартылмайтын табиғи ресурстарды тұтынудың әлеуметтік және экономикалық тұрғыдан негізделген режимі қоршаған ортадағы тепе-теңдіктің бұзылуына шектеу болар еді.

Сонымен, экономикалық тұрғыдан қоршаған ортаның сапасы адамзаттың даму барысына көбейе түсетін материалдық қажеттіліктерін (өнеркәсіп, ауыл шаруашылық, энергетика, көлік т.б.) қанағаттандыруды қамтамасыз етуге тиіс. Сондықтан, қоршаған ортаның қолайлы күйінің экономикалық көрсеткіштері оның ресурстарының сыйымдылығы (бітпеушілігі) және табиғи ресурстарының өндірушілік қабілеті.

3. Әлеуметтік тұрғыдан алып қарағанда қоршаған ортаның сапасы адамның эстетикалық, рекреациялық, ғылыми, мәдени қажеттіліктеріне жауап беруі тиіс, себебі табиғатпен қарым-қатынас барысында адам өзінің физиологиялық және материалдық қана емес, сонымен бірге рухани қажеттіліктерін қанағаттандырады. Бұған осы орайда қоршаған ортаның сапасын алуан-түрлілік және эстетикалық байлық сияқты өлшемдерге жауап беруі қажет.

4. Құрылымдық функционалдық тұрғыдан алып қарағанда қоршаған орта экологиялық орнықтылық (экологиялық құрамдастардың балан-

сы), табиғи экологиялық байланыстардың сақталуы сияқты өлшемдерге сәйкес келуге тиіс.

Сонымен, қоршаған орта сапасының өлшемдеріне:

1) қоршаған ортаның тазалығы (ластанбағандығы);

2) табиғи ресурстардың сыйымдылығы (бітпеушілігі) және табиғи ресурстардың өндірушілік қабілеті;

3) алуан түрлілік және эстетикалық байлық;

4) экологиялық орталық және табиғи экологиялық байланыстардың сақталуы жатады.

Бұл қоршаған орта келтірілетін зиянның құрылымына не әлеуметтік-мәдени, не экономикалық, не биологиялық аспектілердің барын білдіреді. Сондай-ақ олардың жалғаса пайда болуы мүмкін. Экологиялық тепе-теңдіктің жоғалуына әкеп соқтыратын, табиғи экологиялық байланыстардың құрылымдық-функционалдық бұзылуы экономикалық және (немесе) биологиялық аспектілердің деңгейіне байланысты.

Бұл орайда, жоғарыда аталған аспектілердің кез келгені жалпы қоғам үшін және жекелеген табиғат пайдаланушы үшін міндетті түрде жағымсыз материалдық салдарға әкеп соқтыратынын атап көрсеткен жөн, ал ол табиғи объектілерді қайта өңдеуге және жақсартуға бұрын жұмсалған қаражаттарды, көзделген табысты жоғалтуға, оны қалпына келтіру үшін шығындануға мәжбүр етеді. Сондықтан біз Г.А. Моткиннің экологиялық зиян келтірген кезде оның соңының міндетті түрде жағымсыз экономикалық салдардың ере жүретіні туралы пікірін толық қуаттаймыз [3, 52].

Алайда, біз оның табиғатқа келтірілген экономикалық зиянның экологиялық зардаптар келтіре алмайтыны туралы тұжырымына келісе алмаймыз.

Мысалы, аулауға рұқсат етілген жануарлар, құстар, балықтардың табиғи ортасында оларды заңсыз аулаудың салдарынан келтірілген зиянның экологиялық өлшемдері жоқ. Мұндай әрекеттердің заңсыздығы тиісті рұқсат қағаздарының болмауында, сондықтан бұл жерде жағымсыз экологиялық салдардың пайда болуы туралы айтуға ешқандай негіз жоқ. М.И.Васильева айтқандай, бір атылған

броконьерлік оқ болашақта биосфераның өзгеруіне әкеп соғады десек, шындыққа қарсы шығамыз [4, 22].

Сондықтан табиғи ресурстар санының азаюына әкеп соқтырған (отауға және сатуға арналған орман алқаптарының жойылуы, т.с.с.) нақты зиян олардың жүдеуіне немесе өзге жағымсыз экологиялық салдарға әкеледі деуге болмайды. Мұндайда мемлекетке немесе табиғат пайдаланушыға келтірілген мүліктік зиян туралы айтқан жөн.

Бұл көзқарасты Д.Л.Байдельдиновте қолдайды. Ол табиғатқа келтірілген зиянды екі дербес: экономикалық және экологиялық зиянға ұсынады. «Экономикалық зиян табиғат пайдаланушылардың мүліктік мүддесін қозғайды және заттандыруға келеді. Мұндай зиянның орнын толтыру жалпы азаматтық-құқықтық жауапкершілік негіздер бойынша жүргізіледі. Экологиялық зиян табиғаттың хал-ахуалын қозғайды... Экологиялық зиянның салдарын жою үшін ақшалай төлемдер емес, табиғи объектіні бастапқы қалпына келтіру жөніндегі жұмыстар жүргізілуі қажет.»

Сонымен, экологиялық зиян деп қоршаған ортаны қорғау туралы заңдарды бұзудың нәтижесінде қоршаған ортаның жай-күйі сапасының нашарлауын немесе жағымсыз экологиялық салдарға әкеп соқтыра алатын оның санының азаюын, сондай-ақ осымен байланысты заңмен қорғалатын материалдық және материалдық емес игіліктердің, оның ішінде адамның өмірі мен денсаулығының азаюын ұғынған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Б. Әбдірайымов *Экологиялық зиян: сипаттамасы, денсаулыққа әсері, сот арқылы өтелуі*, // Алматы, 2001 ж.

2. ҚР Экологиялық кодексі

3. Моткин Г.А. *Экономико-правовые основы страхования риска загрязнения окружающей среды* // Государство и право, 1994 б.

4. Васильева М.И. *Судебная защита экологических прав*. М., 1996г.

Байсеитова Алия Темирхановна

доктор юридических наук, начальник факультета очного обучения Алматинской академии
Министерства внутренних дел Республики Казахстан, baliya76@mail.ru

**О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ
В СВЯЗИ С БОЛЕЗНЬЮ**

Түйін. Мақалада ауруға шалдығуына байланысты жазадан босатумен байланысты проблемалық сұрақтар қарастырылуда. Ауруға шалдығуына байланысты жазадан босату ережелердің заңнамада бекітілуі, қылмыстық құқықтың ізгілік қағидасының айқындалуы болып табылады. Мемлекет адамға толық қалпына келуге көмектеседі, өйткені ол пенитенциарлық мекеме жағдайында мүмкін емес.

Резюме. В статье рассматриваются проблемные вопросы, связанные с таким основанием освобождения от наказания лиц, осужденных к лишению свободы, как болезнь. Закрепление в законодательстве положений об освобождении от наказания по болезни отвечает принципу гуманности уголовного права, поскольку отражает стремление государства оказать содействие человеку в его полном выздоровлении, что не всегда возможно в условиях пенитенциарного учреждения.

Summary. The article deals with some problems of exemption from punishment of persons in connection with the disease. The establishment in the legislation of norms on exemption from punishment by illness corresponds to the principle of humanity of criminal law. The state assists the person in his full recovery, which is not always possible in the conditions of the penitentiary institution.

Совершенствование института освобождения от наказания является необходимым в силу реализации в отечественном уголовном законодательстве концепции восстановительного правосудия, расширения сферы применения поощрительных методов уголовно-правового воздействия.

Как отмечает Т.К. Акимжанов, в действующем уголовном законодательстве Республики Казахстан можно выделить следующие группы поощрительных методов:

1. создание ряда условий для освобождения от уголовной ответственности лиц, совершивших преступления (ст.ст. УК РК: 23 «Невиновное причинение вреда»; 26 «Добровольный отказ от уголовного правонарушения»; 30 «Экссесс соучастника уголовного правонарушения»; 32 «Необходимая оборона»; 33 «Причинение вреда при задержании лица, совершившего посягательство»; 34 «Крайняя необходимость»; 35 «Осуществление оперативно-розыскных мероприятий или негласных следственных действий»; 36 «Обоснованный риск»; 37 «Физическое или психическое принуждение»; 38 «Исполнение приказа или распоряжения»);

2. компромиссы, предусмотренные в уголовном законодательстве и используемые при назначении наказания – ст.ст. УК РК: 53 «Обстоятельства, смягчающие уголовную ответственность и наказание»; 55 «Назначение более мягкого наказания, чем пред-

усмотрено за данное уголовное правонарушение»; 63 УК РК «Условное осуждение»;

3. компромиссы, связанные с вопросами освобождения от уголовной ответственности и наказания (ст.ст. УК РК: 65 «Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием»; 66 «Освобождение от уголовной ответственности при превышении пределов необходимой обороны»; 67 «Освобождение от уголовной ответственности при выполнении условий процессуального соглашения»; 68 «Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением»; 69 «Освобождение от уголовной ответственности с установлением поручительства»; 70 «Освобождение от уголовной ответственности в связи с изменением обстановки»; 71 «Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением срока давности»; 72 «Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания»; 73 «Замена неотбытой части наказания более мягким видом наказания либо сокращение срока назначенного наказания»; 74 «Отсрочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей, мужчинам, в одиночку воспитывающим малолетних детей»; 75 «Освобождение от наказания в связи с болезнью»; 76 «Освобождение от наказания и отсрочка отбывания наказания вследствие стечения тяжелых обстоятельств»; 77 «Освобождение от отбывания наказания в связи с истечением срока давности обвинительного приговора»; 78 «Освобождение от уголовной ответственности и наказания на основании акта амнистии ил помилования»);

4. компромиссы в уголовном законодательстве, связанные с уголовной ответственностью несовершеннолетних (ст.ст. УК РК: 83 «Освобождение несовершеннолетних от уголовной ответственности и наказания»; 84 «Принудительные меры воспитательного характера»; 86 «Условно-досрочное освобождение несовершеннолетних от отбывания наказания»; 87 «Замена неотбытой части наказания несовершеннолетним»; 88 «Сроки давности»; 90 «Применение положений настоящего раздела к лицам в возрасте от восемнадцати до двадцати одного года») [1, с. 270-271].

В данной статье нами будут рассмотрены некоторые проблемы реализации отдельных норм, предусматривающих освобождение от наказания в связи с болезнью лица, и определены возможные пути дальнейшего совершенствования законодательства.

Согласно данным Комитета по правовой стапи-

стике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, за период с 2007-2016 гг. среди общего числа осужденных лиц постоянно растет удельный вес лиц, освобожденных от наказания.

Так, если в 2007 г. из 35497 осужденных около 16 % составили лица, освобожденные от наказания, в 2008 г. из 36351 осужденных уже 18,6 % составили лица, освобожденные от наказания, что составляет увеличение по сравнению с 2007 г. почти на 2,6 %. Еще более существенный рост числа лиц, освобожденных от наказания можно наблюдать в последующие годы. В 2009 г. из 39391 осужденных около 23 % составили лица, освобожденные от наказания, в 2010 г. из 31968 осужденных уже 26 % составили лица, освобожденные от наказания, что составляет увеличение по сравнению с 2009 г. почти на 3 %. В 2011 г. из 26219 осужденных около 24 % составили лица, освобожденные от наказания, в 2012 г. из 22371 осужденных уже 29 % составили лица, освобожденные от наказания, что составляет увеличение по сравнению с 2011 г. почти на 5 %. В 2013 г. из 24677 осужденных около 27 % составили лица, освобожденные от наказания, что составляет увеличение по сравнению с 2012 г. на 2 % [2].

Болезнь является одним из оснований освобождения от наказания осужденных к лишению свободы. Включение в законодательство нормы предусматривающей освобождение от наказания в связи с болезнью, в первую очередь, обусловлено гуманным стремлением государства с учетом всех обстоятельств и поведения лица оказать содействие в улучшении его здоровья.

Несмотря на то, что институт освобождения от наказания в связи с болезнью в уголовном праве существует уже продолжительный период времени, он до сих пор вызывает ряд теоретических вопросов.

Статья 75 УК Республики Казахстан предусматривает два самостоятельных основания освобождения от наказания и его отбывания в связи с болезнью:

1) возникшее после совершения преступления психическое расстройство лишаящее лицо сознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействий) руководить ими (ч. 1 ст. 75 УК РК);

2) заболевание иной тяжелой болезнью, препятствующей отбыванию наказания (ч. 2 ст. 75 УК РК);

Рассмотрим основания, когда у лица, после совершения преступления наступило психическое расстройство, лишаящее лицо сознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействий), невозможность руководить ими.

Как видно из приведенной нормы, она регулирует два вида освобождения:

1) освобождение от наказания лица, у кото-

рого психическое расстройство наступило после совершения преступления, но до обращения к исполнению обвинительного приговора суда;

2) освобождение от отбывания наказания лица, в отношении которого обвинительный приговор обращен к исполнению.

В специальной литературе высказываются мнения о несовершенстве данной нормы. Так, Ю. М. Ткачевский считает, что лицо, совершившее преступление в состоянии невменяемости, не подлежит уголовной ответственности, поэтому говорить об освобождении от наказания нецелесообразно. Лицо, у которого наступило психическое расстройство, лишаящее его возможности осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействий) либо руководить ими после совершения преступления и до вынесения приговора, подлежит в свою очередь освобождению от уголовной ответственности, а не от наказания [3, с. 54-55].

Противоположной точки зрения придерживаются авторы учебника по уголовному праву, которые считают, что лицо не освобождается от совершенного им преступления при наличии у него психического расстройства, наступившего после совершения преступления [4, с. 489].

С. Шишков вовсе предлагает включить в УК норму о психическом расстройстве, препятствующем рассмотрению вопроса о виновности. В ней предлагается закрепить положение о том, что лицо, подозреваемое или обвиняемое в уголовно-наказуемом деянии и заболевшее психическим расстройством, в период указанного заболевания не может признаваться виновным в совершении данного преступления. Признание же лица виновным возможно лишь в случае его выздоровления или улучшения психического состояния, при котором восстанавливается утраченная ранее способность самостоятельно участвовать в производстве по делу [5, с. 15].

Приведенное предложение, на наш взгляд, неприемлемо, так как в данном случае придется констатировать смешение предметов уголовного и уголовно-процессуального права.

По вопросу освобождения от наказания лиц с психическими расстройствами, лишаящими их возможности осознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействий), возникшими после совершения преступления, вызывает неоднозначные мнения. Так, Б. Спасенников считает, что развитие у лица хронического психического расстройства не должно служить основанием для освобождения от отбывания наказания. Медикаментозное лечение таких лиц может проводиться в лечебных учреждениях уголовно-исполнительной системы [6, с. 42].

Считаем такой подход законодателя при его применении будет признан неправомерным и незаконным, ведь лицо, совершившее преступление в

состоянии психического расстройства не осознает сути происходящих с ним событий.

Некоторые исследователи считают, что при хроническом психическом расстройстве осужденный подлежит освобождению от наказания. При этом оно должно быть безусловным и окончательным, поскольку освобождение от наказания, предполагающее возможность возобновления его отбывания в будущем, теряет право называться освобождением. В данном случае, необходимо отметить, что возможны случаи выздоровления указанной категории лиц. Кроме того, как уже нами отмечалось, освобождение от наказания лица, которое ввиду психического расстройства перестает быть участником уголовно-правового и уголовно-исполнительного правоотношения, вряд ли правомерно.

Таким образом, в случае возникновения у лица после совершения преступления психического расстройства, лишаящего его сознавать фактический характер и общественную опасность своих действий (бездействий), руководит ими, необходимо определить период наступления их и предусмотреть это в законодательстве.

Так, если психическое расстройство возникает у лица:

- на стадии предварительного следствия, то должно иметь место приостановление предварительного следствия;

- на стадии судебного разбирательства необходимо приостанавливать производство по уголовному делу;

- после постановления в его отношении обвинительного приговора суда, но до обращения его к исполнению, то применять отсрочку исполнения приговора;

- в процессе отбывания им наказания, необходимо приостанавливать исполнение данного наказания.

Следующим основанием, предусматривающим освобождение от отбывания наказания в связи с болезнью, является иная тяжелая болезнь, не связанная с психическим расстройством, препятствующая отбыванию наказания. В соответствии с ч. 2 ст. 75 УК РК, если после совершения преступления лицо заболевает тяжелой болезнью, не связанной с психическим расстройством, оно может быть освобождено от отбывания наказания.

Включение данного вида основания в качестве освобождения от наказания, на наш взгляд, исключает возможность нарушения принципа Конституции Республики Казахстан о привлечении за одно и то же преступление дважды к уголовной ответственности.

При применении данного вида освобождения необходимо руководствоваться Нормативным постановлением Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года № 7 «Об освобождении от дальнейшего отбывания наказания в связи с бо-

лезнью».

Согласно п.5 указанного Нормативного постановления Верховного Суда, «освобождение от дальнейшего отбывания наказания лица, заболевшего иной тяжелой болезнью, является не обязанностью, а правом суда. Суд вправе освободить лицо от отбывания наказания либо заменить неотбытое наказание более мягким видом наказания или отказать в этом. Такая замена возможна, если характер заболевания не препятствует отбыванию осужденным более мягкого вида наказания и суд сочтет невозможным полностью освободить осужденного (в т.ч. военнослужащего) от дальнейшего отбывания наказания. При этом необходимо учитывать тяжесть совершенного преступления, срок отбытого наказания, состояние здоровья осужденного, данные, характеризующие его личность, степень его исправления и то, в какой мере болезнь препятствует отбыванию назначенного наказания. Замена неотбытого срока наказания условным осуждением либо его сокращение не допускается [7].

Таким образом, мы рассмотрели все варианты возможных ситуаций по освобождению лица от отбывания наказания в виде лишения свободы в связи с болезнью. Очевидно, что конкретный порядок применения такой меры уголовно-правового воздействия зависит от ряда факторов, среди которых основными являются степень тяжести совершенного уголовного правонарушения и состояние больного лица, позволяющее говорить об отсутствии общественной опасности.

Литература:

1. Акимжанов Т.К. *О принуждении и поощрении в уголовном законодательстве Республики Казахстан* // *Вестник университета Туран*. – 2016. – № 1 (69). – С. 267-272.

2. *Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан*. – Режим доступа: URL: <http://service.pravstat.kz>

3. Ткачевский Ю.М. *Освобождение от наказания в связи с болезнью* // *Законодательство*. – 2000. – № 10. – С. 52-61.

4. *Уголовное право Российской Федерации: общая часть* / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, А. И. Рарога, А. И. Чучаева. – М.: Инфра-М, 2004. – 553 с.

5. Шишков С. *Освобождение от наказания в связи с психическим расстройством* // *Законность*. – 2007. – № 11. – С. 15-20.

6. Спасенников Б. *Освобождение от наказания в связи с психическим расстройством* // *Российская юстиция*. – 2003. – № 4. – С. 42-43.

7. *Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года № 7 «Об освобождении от дальнейшего отбывания наказания в связи с болезнью»*. – Режим доступа: URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P02000007S_

Ахметов Даурен Тулегенович

докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова
подполковник полиции г. Караганда, akhmetov080879@mail.ru

Лакбаев Канат Саметович

доктор юридических наук, старший научный сотрудник Центра правовых
и сравнительных исследований Академии «Болашак», г. Караганда, k.lakbaev@mail.ru

Рысмагамбетова Гульнара Мусиевна

кандидат юридических наук, первый проректор Академии «Болашак», г. Караганда,
gulnaramusievna@gmail.com

О ПРИМЕНЕНИИ НЕЛЕТАЛЬНЫХ СРЕДСТВ ВОЗДЕЙСТВИЯ В ОСОБЫХ УСЛОВИЯХ

Резюме. В данной статье дается обзор наиболее перспективных образцов нелетального оружия, применяемого в отношении участников массовых беспорядков. С учетом положительного и отрицательного зарубежного опыта по их использованию, даются рекомендации по оснащению правоохранительных органов Казахстана наименее травматичными образцами.

Ключевые слова: нелетальное оружие, особые условия, массовые беспорядки, протестные акции, специальные средства.

Түйін. Осы мақалада жаппай тәртіпсіздіктердің қатысушыларына қатысты қолданылатын өліммен ажалға әкеп соқтырмайтын қарулардың неғұрлым болашақ үлгілеріне шолу жасалған. Оларды пайдалану бойынша шет елдердің жағымды және жағымсыз тәжірибесін ескеріп Қазақстанның құқық қорғау органдарын неғұрлым аз травматикалық үлгілермен жабдықтау бойынша ұсыным беріледі.

Кілттік сөздер: өліммен ажалға әкеп соқтырмайтын қару, ерекше жағдайлар, жаппай тәртіпсіздіктер, назарлық акциялар, арнайы құралдар.

Summary. The article provides an overview of the most promising examples of non-lethal weapons used against rioters. Having taken into account the foreign positive and negative experience in their use, the author gives the recommendations on equipping the law enforcement agencies of Kazakhstan with the least traumatic arm articles.

Key words: non-lethal weapon, special conditions, mass riots, protest actions, special means.

Практически ежедневно из средств массовой информации становится известно о масштабных протестных акциях, происходящих во многих странах по самым разным поводам. Как правило, подобные выступления крайне негативно влияют на все стороны общественной, социальной, экономической и политической жизни государств, создавая угрозу дестабилизации обстановки. Соответственно, усилия властей направлены на своевременное и

эффективное пресечение таких акций, по возможности – с минимальным применением силы, в связи с чем правоохранительные структуры оснащаются так называемым нелетальным оружием.

В Казахстане вопрос об использовании таких средств воздействия в особых условиях наиболее остро встал после известных событий в городе Жанаозене в декабре 2011 года. Как стало известно, во время них полиция не применила ни одного вида нелетального оружия, а сразу использовала огнестрельное оружие, в результате чего погибло свыше десяти человек и десятки были ранены. После введения чрезвычайного положения 17 декабря 2011 года в город Жанаозен Мангистауской области было переброшено около шести тысяч сотрудников полиции и внутренних войск. В основном они были вооружены пистолетами и автоматами, предназначенными для поражения людей. Лишь около 300 сотрудников были вооружены светошумовыми гранатами, 150 человек были вооружены электрошокерами. Таким образом, из шести тысяч сотрудников всего 450 были вооружены нелетальным оружием, которое можно было бы эффективно применить практически против невооруженной толпы [1].

Между тем, зарубежная правоприменительная практика накопила достаточный опыт применения таких средств в особых условиях, в связи с чем представляет интерес обзор их перспективных образцов. Пожалуй, наиболее традиционным и общеизвестным специальным средством является «Черемуха». Она содержит отравляющее вещество слезоточивого воздействия с приятным запахом цветущей черемухи. Основным химическим компонентом является CN, или хлорацетофенон. Он действует достаточно мягко – воздействуя на слизистые оболочки глаз и носоглотки, вызывает жжение и слезотечение, которые прекращаются через 15 минут после прекращения действия вещества. Однако «Черемуха» имеет серьезный недостаток – она очень слабо действует на лиц, находящихся в состоянии алкогольного или наркотического опьянения [2].

Это важно учитывать при разработке тактики применения специальных средств, так как зачастую организаторы и координаторы массовых беспорядков осуществляют подвоз к местам акций спиртных напитков, чтобы спровоцировать участников на более радикальные действия в ответ на правоохранительные меры. Поэтому следует иметь в виду, что после применения спецсредства «Черемуха» определенная часть протестующих не ощущает на себе ее действие.

Поэтому на вооружении полиции имеются и более эффективные средства. Так, «Сирень» является более сильным отравляющим веществом, т.к. содержит вещество CS, которое вызывает не только раздражающий, но и удушающий эффект, способный кратковременно блокировать дыхательные пути [2]. Аналогичным образом, по свидетельствам зарубежных источников, военные в США испытывают кетамин – нервно-паралитическое средство, которое используется при анестезии. Правда, в этом случае риск велик: паралич дыхательных путей может привести к полной остановке дыхания, нередко возникает отек мозга, после чего следует удушье [3].

В этой связи, основные усилия правоохранительных органов всего мира направлены на разработку наименее травматичных специальных средств рассеивания участников массовых беспорядков без ущерба для их здоровья. В этом смысле перспективными являются технологии отпугивания протестующих при помощи веществ с крайне неприятным специфическим запахом.

Одним из них является израильский «Скунс» - аналог «Черемухи», которым могут быть оборудованы специальные машины, распыляющие смесь над толпой. Специалисты отмечают, что она состоит только из натуральных компонентов и ее можно даже пить без вреда для здоровья [4]. Кроме того, по заказу министерства обороны Израиля разработана новая «бескровная» система для разгона демонстраций – «Альпака», по принципу действия напоминающая «Скунс», но превосходящая ее по мощности, дальности, устойчивости и резкости запаха. Новая система, установленная на военные джипы, может с огромной скоростью разбрызгивать вокруг смрадную жидкость. Система оснащена жидкокристаллическим экраном и пультом, позволяющим водителю вести «прицельный огонь» по скоплению демонстрантов [5].

В арсенале правоохранительных органов Казахстана таких специальных средств еще нет. В то же время, на наш взгляд, перспектива их использования для пресечения массовых беспорядков незаслуженно обойдена вниманием. Подобные запаховые вещества могут успешно использоваться в наших условиях, особенно с учетом того, что преимущественную долю участников протестных акций, как правило, составляют примкнувшие к

активному «ядру» зеваки и праздничношатающиеся лица. Соответственно, они не имеют четкой мотивации для жесткого противостояния действиям правоохранительных органов и применение аналогов «Скунса» и «Альпаки» способно их рассеять без использования более жестких специальных средств.

К ним относится следующая категория нелетальных средств, состоящих на вооружении полиции – светозвуковые боеприпасы, снаряженные пиротехническим составом. Они применяются для временного вывода человека из строя путём ослепления ярким светом, оглушения резким громким звуком и травмирования сравнительно мягкими поражающими элементами (осколками или резиновой картечью). Вместе с тем, в некоторых случаях они могут стать причиной смерти. Так, при срабатывании устройства среди мелких предметов, например, среди гаек и болтов в ремонтной мастерской вполне вероятны тяжёлые повреждения, вплоть до смертельных. Кроме того, взрыв и вспышка могут стать причиной смерти лиц с заболеваниями сердца. Наиболее часто встречающимися в арсеналах армии, правоохранительных органов и спецслужб постсоветского пространства являются одноэлементная ручная светозвуковая граната «Факел-С» и безосколочная светозвуковая граната «Заря-2» [6].

Намного менее травматичным средством нелетального воздействия являются специальные сеткомёты. Сеткомёт – достаточно эффективное и простое средство борьбы с нарушителями общественного порядка в современных городских условиях, при этом он полностью безопасен для людей. Принцип работы всех сеткомётов основан на действии пиропатронов, которые отстреливают контейнер с автоматически раскрывающейся сеткой в гущу толпы. При этом может применяться как отдельная сеть, так и ее комбинация со слезоточивым газом, который распыляется в зоне покрытия сети и эффективно нейтрализует всех находящихся там лиц, в том числе находящихся в состоянии наркотического или алкогольного опьянения. Вместе с тем, все известные сеткомёты обладают общими конструктивными недостатками, которые ухудшают их боевые характеристики. Прежде всего, это трудность с прицеливанием, из-за чего лишь 10-15 % выстрелов из сеткомёта являются эффективными. Кроме того, дальность выстрела сеткомётов, как правило, не превышает 10-15 метров, в связи с чем, они неприменимы на средних и дальних дистанциях [7].

Тем не менее, сеткомёты могут стать одним из эффективных элементов комплексной системы пресечения массовых беспорядков, если использовать их после атаки запаховыми веществами и светозвуковых боеприпасов. Именно с помощью сеткомётов можно наиболее безопасно задержать

участников активного «ядра» протестующих. В западных странах, особенно в США, широкое распространение получило электрошоковое оружие. Полиция преследует преступников с помощью прибора «Taser», который выстреливает небольшие металлические стрелы на поводке из провода. При попадании в человека его поражает импульс электрического тока напряжением от 40 до 50 тысяч вольт. Электрошок приводит к судорогам в мышцах и, тем самым, лишает пораженного человека способности к передвижению. Аппарат «Taser» показывает высокую эффективность – до 85 %. Между тем, в результате его применения было зарегистрировано несколько смертей. Кроме того, он не пригоден в качестве оружия против больших масс людей, так как радиус его действия не превышает пяти метров. В связи с этим, американские ученые работают над новым проектом: «Лазерный Taser» посылает ультрафиолетовый лазерный луч, который ионизирует молекулы воздуха. Таким образом, возникает «электрический коридор», по которому можно направлять ток на большие расстояния. За аппаратом «Лазерный Taser» должен появиться «Gatling-пулемет», который можно применять по массовым скоплениям людей [3].

В последние годы, в связи с участвовавшими фактами массовых беспорядков по всему миру, появились более инновационные средства нелетального воздействия. Так, во время массовых беспорядков в городе Фергюссон в США, начавшихся после того, как полицейские застрелили чернокожего подростка, правоохранительные органы применили последние технические разработки. Одной из них является дальнедействующая акустическая пушка (Long Range Acoustic Device – LRAD). Она способна издавать направленный звук такой силы, выдержать которую человеческий организм не в силах. Современные образцы таких пушек способны передавать звук силой свыше 160 децибел (Дб) на расстоянии нескольких километров (при 130 Дб появляется опасность для слухового аппарата). Об эффективности данной технологии свидетельствует попытка нападения сомалийских пиратов на круизное пассажирское судно в 2005 году, когда применение акустической пушки отогнало морских разбойников [4].

По некоторым сведениям, аналогичные акустические пушки использовались при разгоне антиправительственных демонстраций в Грузии в 2007 году [8].

Помимо акустической, в арсенале военных имеется микроволновая пушка, названная «People Zapper». С помощью электромагнитного импульса она может нанести резкую боль на расстоянии до шестисот метров. Аппарат выстреливает луч энергии, распространяющийся со скоростью света и

проникающий в кожный покров человека на глубину до 0,3 миллиметра. Он разогревает имеющиеся молекулы воды до пограничного болевого барьера в 45 градусов по Цельсию за время менее секунды, а через 5 секунд боль становится невыносимой, заставляя бегом покинуть это место [3].

«People Zapper» относится к системам ADS (Active Denial System – система активного отбраковки) и прошла экспериментальные испытания на добровольцах, которые отрицали какой-либо серьезный ущерб здоровью, в т.ч. ожоги кожи. Однако имеются сомнения в применимости ADS против гражданского населения, т.к. неизвестен результат в случае наличия у них цепочек, колец, также если в организме имеются металлические приспособления – кардиостимуляторы, протезы и т.д. [4]

Как мы видим, в мире имеется широкий спектр средств нелетального воздействия, который постоянно совершенствуется. Поэтому, чтобы не допустить повторения жанаозенских событий, правоохранительные органы и специальные службы Казахстана нуждаются в наличии разнообразных образцов нелетального оружия. Это позволит минимизировать возможную угрозу для жизни и здоровья граждан, которые осознанно или случайно попали в зону особых условий и, следовательно, снизит общий протестный потенциал.

Литература:

1. *Полицейских учат не убивать демонстрантов* <http://rus.azattyq.org/a/politsia-voprosy-primeneniya-neletalnogo-oruzhia/25407891.html>
2. *Специальные средства нелетального воздействия* http://www.bratishka.ru/archiv/2013/03/2013_3_4.php
3. *Кауфман С., Шир С. Бескровное оружие для усмирения гражданского населения* <http://inosmi.ru/untitled/20020508/143715.html>
4. *Новейшие технологии для разгона демонстрантов* <https://topwar.ru/57330-noveyshie-tehnologii-dlya-razgona-demonstrantov.html>
5. *В Израиле демонстрации разгонят «смертными» водометами* <https://newsland.com/user/4296722779/content/v-izraile-demonstratsii-razgoniat-smradnymi-vodometami/4208505>
6. *Светозумовые боеприпасы* <https://ru.wikipedia.org/wiki>
7. *Сеткомёт «Штурм» для полиции и охранных структур* <https://topwar.ru/33819-setkomet-shturm-dlya-policii-i-ohrannyh-struktur.html>
8. *«МК»: Грузинских демонстрантов разгоняли при помощи американских секретных психотронных пушек* <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1198827780>

Тогайбаева Ш.С.

кандидат юридических наук, профессор Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова.

Жолумбаев М. К.

кандидат юридических наук, доцент кафедры «Юриспруденция»
Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова

Сатыбалди Л.

доцент кафедры «Юриспруденция» Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова.
г. Кокшетау, e-mail: togaibaeva@mail.ru

СОСТАВ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 119 УК РК (оставление в опасности)

Резюме. В данной статье рассмотрены вопросы отграничения оставления в опасности и убийства. Проанализированы объективные и субъективные признаки указанного состава уголовного правонарушения. Приведены примеры из практики.

Ключевые слова: оставление в опасности, убийство, халатность, беспомощное состояние

Summary. In this article it is considered the issues of delineation of leaving in danger and murder. In this article are analysed the objective and subjective signs of the crime the article 119 CC RK (2014). In the article are given examples from practice

Keywords: Negligence, helplessness, leaving in danger, murder

В одной из телевизионных передач был приведен пример бесчеловечного отношения к малолетнему ребенку. В России в ходе очередного скандала с матерью, взрослая дочь, взяв ребенка на руки пошла с братом на одну из дорог (трасс), посадив ребенка беспомощного (грудного) на середину дороги, с целью избавления от него, спрятались за деревом и наблюдали за дорогой. С двух сторон по дороге двигались в противоположных направлениях грузовая и личная автомашина. За рулем личной автомашины находилась молодая девушка, которая не давно приобрела автомашину и которая ехала со средней скоростью. Когда из далека она увидела темный комок на дороге, не поняв что это, снизила скорость и притормозив недалеко от непонятного объекта, вышла с автомашины и подошла и была поражена увиденным. На дороге сидел маленький ребенок. Она подняла его и отвезла в дом малюток. Затем она в последствии усыновила этого ребенка.

Возник вопрос: будет ли это покушение на убийство или оставление в опасности ?

Приведем другой пример. В одной из деревень одной страны молодая женщина с сожителем злоупотребляла спиртными напитками, оба не работали. На иждивении женщины находилось двое малолетних детей (6 и 4 года). Денег на приобретение спиртных напитков не хватало. Женщина решила оставить детей далеко в лесу. С этой целью она

повела их далеко в лес и оставила там. Через сутки жители обнаружили умерших, указанных выше детей. Женщина при допросе заявила, что детей она не убивала, а оставила их в лесу.

Опишем другой случай. Приговором суда г. Караганды Мельников М. признан виновным в противоправном умышленном причинении смерти гр. Старковой Г. и в оставлении в опасности малолетнего ребенка.

Между Мельников М. и Старковой Г. произошла ссора на почве ревности. Во время ссоры он (Мельников М) убил жену (Старкову Н.)

Свидетели Джаканбаева О., Корсакова А. подтвердили, что 4 января 2001 года во время подворного обхода они в доме 6 по ул. Ленина, обнаружили мертвую женщину. В другой комнате был маленький ребенок, которого впоследствии забрали соседи.

Таким образом, совокупностью собранных по делу доказательств, суд пришел к объективному выводу о виновности осужденного в совершении умышленного убийства потерпевшей Старковой Н. с особой жестокостью.

Вместе с тем, коллегия находит, что обвинение осужденного по ст. 119 УК РК, т.е. как заведомое оставление ребенка в опасности, материалами дела не находит своего подтверждения.

Со стороны осужденного были приняты какие-то меры по сохранению жизни ребенка, то есть уходя из дома, где было совершено преступление, он в манеж для ребенка положил полбулки хлеба, что также подтверждает о его действии направленное на спасение жизни ребенка[1].

Таких примеров можно множить.

На практике возникает вопрос при разграничении составов преступлений: оставление в опасности и убийства.

Степень опасности этих преступлений далеко не одинакова и обществу небезразлично, за что осужденный отбывает наказание - за убийство или оставление в опасности[3].

Ошибки, допускаемые при разграничении упоминаемых преступлений, являются прежде всего следствием неправильного понимания субъектив-

ной стороны оставления в опасности. В литературе распространено мнение, согласно которому при наличии умысла на лишение жизни оставление в опасности перерастает в умышленное убийство[4].

По мнению Мыц Я. А., с этим согласиться нельзя. Если, сознавая опасность, которая нависла над потерпевшим, виновный предвидит возможность или неизбежность его гибели и не оказывает помощи при наличии к тому возможности, что всегда и имеет место при оставлении в опасности, то он по меньшей мере сознательно допускает смерть потерпевшего. При таких обстоятельствах умысел к последствиям становится обязательным для оставления в опасности и в каждом случае неоказания помощи погибающему можно видеть умышленное убийство. Умышленное убийство путем бездействия и неоказания помощи со смертельным исходом оказываются одним и тем же преступлением, что противоречит самому существу норм об ответственности за оставление в опасности[4,214].

Разграничение убийства и оставления в опасности исключительно по признаку психического отношения виновного к последствиям фактически не разделяет, а отождествляет эти преступления[4,214].

Другие авторы критерий разграничения упоминаемых преступлений ищут в источнике обязанности действовать[4,214].

В зависимости от того, была ли деятельность данного лица включена в развитие причинного ряда, Т. В. Церетели различает причиняющее и не причиняющее бездействие. Первое имеет место, если в силу «специальной обязанности действовать», вытекающей из требований нормативного акта, занимаемого положения либо предшествующих действий, деятельность лица была включена в развитие причинного ряда, но оно виновно бездействовало. Если вследствие такого бездействия - оставления без помощи - наступила смерть, то, по мнению Т. В. Церетели, виновный отвечает за убийство. Пожарник, который не выполнил своей обязанности по тушению пожара, если он виновно бездействует, несет ответственность за гибель находящихся в горящем здании людей. Не причиняющее бездействие имеет место там, где «упущение само по себе представляет нарушение обязанности и выполнение требуемого действия могло бы предотвратить наступление общественно опасного последствия». В качестве примера такого бездействия Т. В. Церетели и приводит неоказание помощи погибающему лицом, специально не обязанным заботиться о потерпевшем. За смерть потерпевшего он ответственности не несет [5,273-274].

Дифференциация бездействия, проведенная Т. В. Церетели, имеет несомненное теоретическое и практическое значение. Основанное на ней разграничение убийства и неоказания помощи лицом, не причастным к создавшейся опасности - ч. 1 ст. 125 (ч. 1 ст. 127), не вызывает возражений. Действи-

тельно, при неоказании помощи в таких обстоятельствах «наступление вреда не связано с волевым поведением субъекта, вред возникает вне сферы его деятельности. Лицо, которое... не оказывает необходимой помощи, хотя оно может это сделать, не стоит предварительно в таком отношении к находящимся в опасности объектам, чтобы своим бездействием оказать влияние на течение причинности... Не оказавший помощи лишь случайно сталкивается с поставленными в опасность объектами, лишь случайно оказывается в таком положении, что имеет фактическую возможность действовать для предотвращения вредного последствия» [5,273-274].

Однако нельзя согласиться с тем, что оставление без помощи погибающего лицом, специально обязанным заботиться о нем, всегда, если наступила смерть оставленного без помощи, образует состав убийства. Неисполнение обязанности заботиться о другом лице само по себе еще не свидетельствует о причастности бездействовавшего к возникшей опасной ситуации. Этого не учитывает теория Т. В. Церетели. Недостаток ее в том и состоит, что она не дифференцирует специальную обязанность действовать, которая может состоять либо в обязанности не допускать возникновения опасности, либо только в обязанности не оставлять человека в опасности, уже созданной другими лицами или силами природы. Отец обязан заботиться о своем ребенке. Если, возвращаясь с работы, он случайно увидел, что ребенок тонет, и не спасает его, то согласно теории Т. В. Церетели здесь такое же убийство, как в случае, если отец, катаясь на лодке, недосмотрел за ребенком и тот утонул, упав в воду и не получив помощи, хотя отец мог ее оказать. В том и другом случае отец обязан был заботиться о ребенке, но лишь в одном из них он не должен был допустить самого возникновения опасной для жизни ребенка ситуации. В первом случае опасность для ребенка возникла помимо бездействия родителя и нет поэтому объективных оснований ответственности за убийство[5,215].

Теория Т. В. Церетели необоснованно расширяет понятие убийства путем бездействия. Следуя этой теории, ч. 2 ст. 125 (ч. 2 ст. 127) в случаях смерти оставленного без помощи не может применяться, поскольку она предусматривает ответственность лиц, обязанных в силу нормативного акта или занимаемого положения заботиться об оставленном[5,215].

По мнению другого автора,[6,109-110] при разграничении убийства и оставления в опасности следует различать общую обязанность действовать, под которой понимается обязанность в отношении неопределенного круга объектов, и конкретную обязанность, т. е. обязанность по отношению к конкретному объекту. Первая возникает либо непосредственно из уголовного закона, либо из «положений, предусматривающих профессиональные или слу-

жебные обязанности в отношении неопределенного круга объектов». Неисполнение такой обязанности, независимо от формы вины по отношению к последствию, всегда должно рассматриваться как специальный деликт по ч. 1 ст. 125 (ч. 1 ст. 127) и не может считаться убийством. Вторая возникает «либо из профессионального и служебного долга по отношению к данному объекту, либо из конкретных действий, совершенных лицом по отношению к данному объекту, например из конклюдентных действий». Неисполнение конкретной обязанности влечет ответственность по ч. 2 ст. 125 (ч. 2 ст. 127), а если в результате этого наступила смерть, то виновный, по мнению А. С. Горелика, должен отвечать за умышленное или неосторожное убийство, а при прямом умысле к ненаступившим последствиям - за покушение на убийство. [6,215-216]

Разграничение общей и конкретной обязанности практически едва ли возможно. А. С. Горелик, например, считает, что врач, не оказавший помощи попутчику в поезде, нарушает лишь общую обязанность действовать, а врач, совершивший «определенные действия, свидетельствующие о принятии обязанности оказания помощи лицу», а затем не оказавший ее, нарушает конкретную обязанность действовать. Однако, прежде чем оказать помощь больному, нужно явиться к нему, осмотреть, поставить диагноз. Помощь всегда оказывается определенному лицу, и этому предшествует совершение определенных действий. Следуя критикуемым рассуждениям, нарушение общей обязанности имеет место лишь в случаях отказа врача явиться к больному. Посещение больного, даже лишь согласие прийти к нему, уже есть определенное действие, свидетельствующее о принятии обязанности заботы о больном. Профессиональные или служебные обязанности по оказанию помощи, как только их приходится исполнять, всегда конкретны. [6, 215-216].

Попытки найти критерий разграничения оставления в опасности и убийства путем бездействия в источнике обязанности действовать не могут быть до конца успешными, поскольку он (источник) лишь определяет, исчерпывается ли эта обязанность спасением погибающего либо виновный вообще должен заботиться о нем. По источнику обязанности действовать еще нельзя судить о причастности бездействовавшего к возникновению опасной для потерпевшего обстановки. Обязанность заботы о потерпевшем сама по себе не создает при ее неисполнении объективных оснований ответственности за убийство. Их возникновение зависит от объема обязанностей виновного в оставлении в опасности по отношению к потерпевшему [6,215-216].

В этой связи следует разграничивать бездействие, создающее опасность, и бездействие-невмешательство [6,216-217].

Как уже отмечалось, бездействие создает опасность и приравнивается к действию тогда, когда оно

удовлетворяет трем условиям: к моменту возникновения обязанности действовать опасной ситуации еще не существует; на бездействовавшем лежала обязанность действовать, чтобы предотвратить возникновение такой ситуации; вследствие бездействия такого лица события развиваются до степени возникновения опасной ситуации. Также отмечалось, что при бездействии-невмешательстве отсутствует обязанность воспрепятствовать развитию опасной ситуации. Разница, таким образом, в объеме обязанностей: при бездействии, создавшем опасность, виновный должен был предотвратить возникновение опасности, а при бездействии-невмешательстве - лишь оказать помощь, чтобы устранить возникшую опасность [6,216-217].

По объему обязанностей в отношении потерпевшего только и можно правильно разграничить убийство путем бездействия и оставления в опасности. [4,216-217].

Объективные основания ответственности за убийство, если последовала смерть оставленного без помощи, будут лишь при бездействии, создающем опасность. А., который мог, но не оказал помощи тонущей женщине, желая по каким-либо мотивам ее гибели, и сознался в этом, не может быть привлечен к ответственности за убийство, поскольку опасность для этой женщины возникла помимо его. При неоказании помощи нет объективных оснований ответственности за убийство. При бездействии, создавшем опасность, объективные основания ответственности за убийство есть: опасная ситуация создана бездействием обвиняемого. Если к тому же при создании опасности виновный предвидел и желал или сознательно допускал возможность смерти оставленного без помощи, то налицо умышленное убийство или покушение на него [4,216-217].

Так, за умышленное убийство, а не за оставление в опасности, осуждена В., которая, почувствовав приближение родов, не обратилась за помощью в лечебное учреждение, а, родив над ведром жизнеспособного ребенка, не приняла никаких мер к сохранению его жизни, когда же ребенок умер, похоронила его во дворе [7].

Опасность может быть создана и по неосторожности. Если в таком случае виновный осознал уже возникшую, созданную им опасность и не оказал помощи, которую мог оказать без риска для себя и для других, то содеянное выходит за рамки оставления в опасности. Б., находясь с девушками на помосте, балуясь, сбросил Н. в воду, а когда она, не умея плавать, о чем ему, кстати, было известно, стала звать на помощь, ничего не предпринял для ее спасения, хотя хорошо плавал и понимал, что девушка тонет. Нельзя согласиться с судом, признавшим Б. виновным в оставлении, в опасности. Неосторожно создавая опасность, Б. не предвидел последствий своего баловства. Однако, когда опасность уже возникла и Б. осознал это, его бездействие свидетельствовало

по крайней мере о безразличном отношении к жизни девушки, и он должен отвечать за умышленное убийство [4,218-219].

Следовательно, умышленное убийство, а не оставление в опасности имеет место и в том случае, когда опасность создана по неосторожности, но после ее возникновения осознана виновным, который мог, но не оказал помощи погибающему [4,218-219].

Итак, что законодатель понимает, под оставлением в опасности.

Прежде необходимо отметить, что в Казахстане был принят новый УК РК (2014 г.). Оставление в опасности предусмотрено ст. 119 УК РК (2014 г.)

В диспозиции ч. 1 ст. 119 УК РК предусмотрена ответственность за заведомое оставление без помощи лица, находящегося в опасном для жизни или здоровья состоянии и лишенного возможности принять меры к самосохранению по малолетству, старости, болезни или вследствие иного беспомощного состояния, в случаях, если виновный имел возможность оказать помощь этому лицу или был обязан заботиться об этом лице либо сам поставил его в опасное для жизни или здоровья состояние.

Объективная сторона характеризуется бездействием виновного, заключающимся в заведомом оставлении без помощи лица, находящегося в опасном для жизни или здоровья состоянии и лишенного возможности принять меры к самосохранению по малолетству, старости, болезни или вследствие иного болезненного состояния, при этом виновный был обязан заботиться и имел возможность оказать помощь либо сам поставил потерпевшего в опасное для жизни и здоровья состояние.

Для вменения данного состава уголовного правонарушения необходимо установить целый ряд обстоятельств: а) потерпевший должен находиться в опасном для жизни и здоровья состоянии; б) он должен быть лишен возможности принять меры к самосохранению по малолетству, старости, болезни или вследствие иного беспомощного состояния; в) виновный должен иметь возможность оказать помощь и быть обязанным заботиться о пострадавшем (родственные отношения, в силу профессии или деятельности); г) виновный должен сам поставить потерпевшего в опасное для жизни или здоровья состояние (увлек в опасный поход, дальний переход, в случаях дорожно-транспортных происшествий и т. п.) [8].

Состав уголовного правонарушения по конструкции является формальным. Уголовное правонарушение следует считать оконченным с момента невыполнения обязанностей по оказанию помощи потерпевшему, независимо от наступления вредных последствий. Однако, если лицо примет меры к своевременному сообщению в соответствующие инстанции о необходимости оказания помощи, то состав уголовного правонарушения отсутствует [8].

Субъективная сторона характеризуется прямым

умыслом, т.е. виновный осознает, что он обязан и имеет реальную возможность оказать соответствующую помощь лицу, находящемуся в заведомо опасном для жизни и здоровья состоянии, и сознательно уклоняется от оказания помощи.

Мотивы могут быть различными: равнодушие, трусость и др. Субъект специальный - физическое вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста и обязанное проявить заботу о лице, находящемся в заведомо опасном для жизни и здоровья состоянии. Такая обязанность может возникнуть из профессии виновного, из договора, из его предшествующего поведения.

К квалифицированному и особо квалифицированному составу уголовного правонарушения относится то же деяние, повлекшее по неосторожности причинение тяжкого или средней тяжести вреда здоровью лицу, оставленному без помощи (ч. 2), деяние, предусмотренное ч. 1 ст. 119 УК РК, повлекшее по неосторожности смерть лица, оставленного без помощи (ч. 3), и деяние, предусмотренное ч. 1 ст. 119 УК РК, повлекшее по неосторожности смерть двух или более лиц (ч. 4).

Деяние, предусмотренное ч. 1 ст. 119 УК РК, относится к уголовным проступкам.

Деяние, предусмотренное ч.2 ст. 119 УК РК, относится к преступлениям небольшой тяжести.

Деяние, предусмотренное ч.3 и 4 ст. 119 УК РК, относится к преступлениям средней тяжести

Список использованной литературы:

- 1 Приговор суда // ИС Парагараф
- 2 Коллегия по уголовным делам Верховного Суда Республики Казахстан Уголовное дело в отношении Макс В.Е., поступившее в порядке надзора по жалобе осужденного (приговор Рудненского городского суда Костанайской области от 31 января 2001 г., с изменениями, внесенными постановлением судебной коллегии по уголовным делам Костанайского областного суда от 6 от 6 марта 2001 года // ИС
- 3 Манчев Н. Преступления против личности. София, 1963, стр. 312.
- 4 Мыц Я.А. Оставление в опасности в уголовном праве России. Диссертация на соискание ученой к.ю.н.- Ульяновск.- 2007. - 2007-208 с.
- 5 Цертели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. - М., 1963, с.273-274.
- 6 Горелик А. С. Объективные основания и пределы уголовной ответственности за последствия при бездействии.- «Правоведение», 1963, № 2, с. 109 -110.
- 7 Приговор народного суда 3-го участка Фрунзенского района г. Минска от 22 марта 1955 г. по делу // yandex. ru
- 8 Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2).- Алматы: Жеті Жарғы, 2015.-1120 с.

Ахметов Даурен Тулегенович

Докторант Института послевузовского образования Карагандинской академии МВД
Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова подполковник полиции
г. Караганда, akhmetov080879@mail.ru

Лакбаев Канат Саметович

доктор юридических наук, старший научный сотрудник Центра правовых и сравнительных
исследований Академии «Болашак», г. Караганда, k.lakbaev@mail.ru

Рысмагамбетова Гульнара Мусиевна

кандидат юридических наук, первый проректор Академии «Болашак», г. Караганда,
gulnaramusievna@gmail.com

**ОБ ОСНОВАХ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ
ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, СПОСОБСТВУЮЩИХ ВОЗНИКНОВЕНИЮ ОСОБЫХ УСЛОВИЙ**

Резюме. В данной статье рассматриваются проблемы поиска первичной оперативной информации о возможных признаках возникновения особых условий социально-политического характера. С учетом анализа правоприменительной практики выявлены проблемы в деятельности правоохранительных органов. На этой основе, даются рекомендации по использованию новых информационных технологий для выявления признаков противоправных действий.

Ключевые слова: особые условия, протестный потенциал, информационно-аналитическая работа, открытые Интернет-источники.

Түйін. Осы мақалада әлеуметтік-саяси сипаттағы ерекше жағдайлардың пайда болуы ықтимал белгілері туралы алғашқы жедел ақпаратты іздеу проблемалары қарастырылған. Құқық қолдану тәжірибесін ескере отырып, құқық қорғау органдарының қызметіндегі проблемалар анықталған. Осы негізде құқыққа қайшы іс-әрекеттердің белгілерін анықтау үшін жаңа ақпараттық технологияларды қолдану бойынша ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: ерекше жағдайлар, әлеуеті наразылық, ақпараттық-талдау жұмысы, ашық Интернет-көздері.

Summary. The given article deals with the problems of initial operative information about the possible causes of appearance of special conditions of social and political nature. Taking into account the law implementation experience the problems of the Law Enforcement Agencies activity are shown. On this ground the author gives the recommendations on the implementation of new information technologies to reveal the signs of outlawed actions.

Key words: special conditions, protest potential, informative and analytical work, open Internet sources.

Из всего многообразия обстоятельств, способствующих возникновению особых условий – при-

родные, техногенные, военные, общественные и т.д. – наибольший интерес в настоящее время представляют социально-политические предпосылки, которые могут вызвать широкий негативный резонанс. Именно такой предпосылкой стал «земельный вопрос», связанный с изменением законодательства в 2015 году.

Аналогичным образом, неоднозначной реакцией общества были встречены инициативы в 2016 году по перераспределению полномочий между ветвями власти Казахстана. Особое внимание было связано с предлагавшейся новой редакцией ст. 26 Конституции страны, которая могла бы предоставить иностранцам право собственности на имущество, в том числе и землю. Именно такая реакция общественности обусловила рациональное решение Главы государства оставить указанную норму Основного закона неизменной [1].

Мы считаем, что подобный взвешенный подход к реформе системообразующих элементов государства позволил значительно снизить протестный потенциал по всей стране и, соответственно, уменьшить вероятность возникновения особых условий. В то же время, указанные и иные примеры показывают, насколько актуален вопрос своевременного выявления порождающих их обстоятельств со стороны соответствующих правоохранительных органов.

Однако, в данной работе имеются серьезные проблемы. Связаны они с тем, что стандартная схема выявления противоправных действий прежде всего адаптирована под традиционную уголовную преступность. Вместе с тем, подавляющее большинство участников, например, массовых беспорядков, как правило, ранее не судимы (до 90 %). Кроме того, в настоящее время применительно к рассматриваемой сфере значительно трансформируется понятие мест концентрации таких лиц. Если ранее под ними понимались места физического сбора криминогенного контингента, то

сейчас основная активность перенеслась в виртуальное пространство – социальные сети, закрытые группы и иные сегменты Интернета.

В этом смысле абсолютно прав А.С. Овчинский, что глобальная сеть, вобравшая в себя практически все известные пороки современного общества, являясь как средой, так и инструментом преступной деятельности и уже генерируя новые виды преступлений, одновременно представляет собой еще далеко не оцененную и практически не освоенную кладовую оперативно-розыскной информации и, таким образом, один из важнейших ее ресурсов [2, С. 43].

Прежде всего, это относится к так называемым общедоступным сведениям. Такие данные из открытых Интернет-источников предоставляют очень ценную информацию. Преимущества ее заключаются в следующем:

- данные, которые загружаются в Интернет общего пользования, доступны всем и могут собираться и анализироваться без санкции прокурора или суда;

- в отличие от специальных оперативно-розыскных мероприятий (СОРМ), которые фиксируют данные только после санкции, сбор информации из открытых источников может дать историю онлайн-активности интересующего объекта;

- независимо от того, когда и в какой стране фигурант получает доступ к сети, вся информация об этом будет собрана и проанализирована.

Эту особенность подметили и российские специалисты. По их мнению, оперативно-поисковая (разведывательная) деятельность в сфере и инфраструктуре социально-аномальной среды может проводиться с минимальным использованием ОРМ, вторгающихся в частную жизнь граждан и ограничивающих их конституционные права и свободы. Это означает, что установленные законом ограничения на проведение ОРМ, как правило, не распространяются на разведывательную деятельность, в ходе которой в основном ведется сбор информации из общедоступных источников в сфере и инфраструктуре социально-аномальной среды (изучение документов учреждений, предприятий, организаций независимо от форм собственности), доступ к которым не ограничен, а также осуществляется изучение объектов ОРД с использованием методов, не ограничивающих конституционные права и свободы граждан, проводится аналитический поиск для определения масштабов противоправной деятельности в конкретной местности или на объектах или в отрасли экономики [3, С. 58].

Кроме того, информация из открытых источников может дать «недостающее звено» к сведениям, полученным традиционными методами оперативно-розыскной деятельности (ОРД).

По источникам получения такую традиционную информацию можно структурировать по группам. Первую группу составляют сведения, получаемые от каких-либо (не должностных) лиц:

- от граждан, конфиденциально содействующих оперативным подразделениям: а) на контрактной основе; б) на бесконтрактной основе;

- в ходе оперативного контакта;

- от граждан из устных и письменных заявлений (сообщений) [4, С. 111].

Вторую группу представляют сведения, носящие в той или иной мере официальный характер, поскольку исходят от должностных лиц:

- от представителей организаций;

- от представителей общественности;

- от сотрудников оперативных подразделений;

- от сотрудников неоперативных подразделений;

- от представителей других государственных органов;

- от представителей международных, зарубежных организаций и правоохранительных органов [4, С. 112].

Третью группу представляют сведения, получаемые оперативными аппаратами из информационных систем:

- информационно-справочных систем правоохранительных органов;

- информационно-справочных систем иных государственных структур;

- информационно-справочных систем международных, зарубежных организаций и правоохранительных органов [4, С. 113].

Четвертую группу составляют сведения и данные, получаемые оперативными аппаратами правоохранительных органов в ходе проведения отдельных ОРМ [4, С. 114].

Таким образом, информация, добываемая и используемая в ОРД – это сведения о лицах (сообществах физических лиц), предметах, документах, фактах, событиях, явлениях и процессах, получаемые в порядке, предусмотренном законодательством, зафиксированные на материальных носителях с реквизитами, позволяющими их идентифицировать, сосредотачиваемые в информационных системах и делах оперативного учета. Данная информация образует информационный ресурс оперативных подразделений, отличающийся конфиденциальным характером [5].

Более того, как отмечает А.С. Овчинский, с применением специальных технических средств и компьютерных технологий для добывания, обработки и анализа оперативно-розыскной информации в последние годы в развитии ОРД наметились новые направления. Эти новые направления обусловлены возможностями аналитической и компьютерной разведок, применением мультимедийных технологий [2, С. 4].

Такой подход требует реформирования информационно-аналитической работы ОРД, которая имеет свои исторические традиции. Так, В. Пиккуль в одной из книг, описывая департамент Российской царской полиции, отмечал: «...На третьем этаже сидят похожие на приват-доцентов господа и почитывают книжечки. Это не жандармы — это скорее ученые с аналитическим складом ума. Они изучают мемуары революционеров, газеты Парижа и Мадрида, Брюсселя и Берлина, Токио и Нью-Йорка; красным карандашом, сочно и жестко, подчеркивают все, что может пригодиться: имена, псевдонимы, даты, клички. Третий этаж — самый хитрый и изощренный (недаром здесь служит немало профессуры). Каждая мелочь анализируется, все пустяки сопоставляются. Из столкновения фактов, порой и незначительных, рождается проблеск первого подозрения и заводится новое дело. Шьется дело! — говорят жандармы, скрепляя досье ниткой с иголкой...» [6].

По мнению российских ученых, позднее эта работа трансформировалась в так называемый «оперативно-аналитический поиск». Он является ключевой (исходной) стадией в структуре ОРД. Ее цель заключается, как правило, в получении оснований и поводов для начала оперативной проверки, а затем и оперативной разработки. При этом могут добываться сведения, необходимые для нейтрализации криминогенных факторов, об оперативной обстановке в регионе, отрасли экономики и т.п., то есть требующиеся органам государственной власти для успешного осуществления своих функций [3, С. 433]. В.Я. Нагиленко обозначил оперативно-розыскной анализ «как совокупность приемов и методов многофакторного исследования и оценки, интегрированной оперативно-розыскной и иной информации...» [7].

Специфика современной аналитической разведки связана как с применением современных логико-аналитических технологий, так и с наличием огромного количества структурированных данных и сведений, содержащихся в электронной форме и компьютерных системах, которые используются в самых разнообразных сферах деятельности, а также с наиболее прогрессивными мультимедийными технологиями визуализации и озвучивания, открывающими путь не только к логическому анализу, но и к образному восприятию [2, С. 51]. Ряд таких методов, позволяющих выявлять латентные связи между объектами и по выявленным связям оценивать роль и статус того или иного члена преступного сообщества, давно взяты на вооружение российскими информационно-аналитическими подразделениями [8].

При этом, суть оперативно-розыскной информации заключается именно в том «сухом осад-

ке», в тех «золотых россыпях», которые выявляются и остаются после переработки огромных массивов оперативных сообщений, сведений из открытых источников, данных электронных банков и поисковых систем, а также после использования криминологических, криминалистических, правовых, психологических, социологических, экономических, демографических и других знаний [2, С. 5]. Например, мощнейшим ресурсом для добывания оперативно-розыскной информации являются сведения, сосредоточенные в аналитических отделах и редакциях издательств и телеканалов, а также непосредственно публикации в периодической печати, теле- и радиопередачи. Широчайшие возможности извлечения информации открываются при компьютерной обработке публикаций, радио- и телепередач, представляемых в электронном виде в Интернете [2, С. 42].

К ресурсам оперативно-розыскной информации следует отнести и множество электронных банков данных как государственных организаций, так и частных предприятий. В первую очередь, это банки данных различных служб правоохранительных органов, налоговых и таможенных служб, регистрирующих органов, фондов медицинского и социального страхования, медицинских учреждений, банков и финансовых компаний, транспортных предприятий, авиа- и железнодорожных касс и многие, многие другие [9].

Вместе с тем, несмотря на очевидную перспективность подобных систем, в деятельность оперативных аппаратов органов внутренних дел (ОВД) в Казахстане они внедряются очень медленно, о чем свидетельствуют результаты опроса их сотрудников. Хотя такие инструменты аналитической деятельности могут кардинально изменить и обогатить организацию и тактику ОРД во многих направлениях, особенно в рассматриваемой сфере особых условий. Прежде всего, это позволит изначально сузить круг фигурантов и оптимизировать тактику проведения мероприятий. Более того, при комплексном применении аналитических программ и традиционных методов ОРД появляется возможность практически в режиме on-line контролировать развитие ситуации, начиная от этапа возникновения противоправного умысла, формирования протестной группы и заканчивая их выдвижением к месту предполагаемых массовых беспорядков.

Соответственно, на каждом из этих этапов имеется возможность полноценного предупреждения или пресечения обстоятельств, способствующих возникновению подобных особых условий.

Литература:

1. Назарбаев: изменения в 26 статью Конституции будем рассматривать позже https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazarbaev-izmeneniya-26-statyu-konstitutsii-budem-313428/
2. Овчинский А.С. *Информация и оперативно-розыскная деятельность: Монография.* – М.: Инфра-М, 2002.
3. *Основы оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. В.Б. Рушайло.* – СПб.: Лань, 2002. – 720с.
4. Чекалин А.А. *Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел в условиях чрезвычайных обстоятельств криминального характера: Дисс...канд. юрид. наук.* – М.: ВНИИ МВД РФ, 2001.
5. Кваша Ю.Ф., Сурков К.В. *Сущность, задачи, правовая основа и принципы оперативно-розыскной деятельности: Лекция.* – СПб., 1994. – С. 6.
6. Пикуль В. *Нечистая сила. Т. IV.* – М.: Голос, 1993. – С. 107-109.
7. Нагиленко В.Я. *Проблемы интеграции оперативно-розыскной и иной криминальной информации и организация аналитической работы в криминальной милиции // Правоохранительная деятельность на транспорте: итоги и перспективы.* – Орел: Орловский ЮИ МВД РФ, 1999. – С. 44.
8. Овчинский А.С., Черепанов В.Д. *Объектно-структурный анализ преступной деятельности в государственных выборных органах власти // Информационный бюллетень ГИЦ МВД РФ – № 30/96.* – М., 1996. – С. 21.
9. *Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шуилова.* – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 318.

Жакупова Г.А.

мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі,
E-mail: Gulima888888@mail.ru

Қонысбекова М.Р.

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, Талдықорған қ.
makpal_konusbekova@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫН ҰЛТТЫҚ СОТТЫҢ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада халықаралық құқықтың жүзеге асырылуына ат салысатын органдардың бірі – сот органы, халықаралық құқық нормалары, халықаралық құқық нормаларын ұлттық соттарда қолдану, халықаралық құқық нормаларын қолданыстағы ұлттық құқыққа имплементациялау туралы мәселелер қарастырылған.

Негізгі сөздер: Халықаралық құқық нормалары, ұлттық соттар, имплементациялау, ратификациялау

Резюме. Эта статья посвящена проблемам определения места и роли международных договоров в системе внутригосударственного права.

Keywords: suspect, suspect's detention, remedial order, preventive measure, coercive procedural measures.

Бүгінде күн сайын халықаралық құқықтың реттеу саласы кеңейіп, халықаралық құқық нормалары халықаралық қатынастармен бірге, мемлекет ішіндегі қатынастардың қатысушыларына да көбірек бағытталуда. Сондықтан халықаралық құқықтың прогрессивті дамуы мен тиімділігі мемлекеттердің оның нормаларын мемлекетаралық қатынастарда ғана емес, мемлекет ішінде де толық жүзеге асырылуына күш салуына байланысты екені анық.

Ендеше мемлекет ішінде халықаралық құқықтың жүзеге асырылуына ат салысатын органдардың бірі болып құқық қолданушы орган – сот органы табылады.

Халықаралық шарттардың нормаларын тікелей пайдалану қажеттілігі туралы көптеген елдердің мамандары мәлімдейді. 2002 жылы 18-20 тамызда қоршаған орта бойынша БҰҰ Бағдарламасы (ЮНЕП) аясында Йоханнесбургте (Оңтүстік Африка) құқықты тұрақты дамыту және рөлі бойынша жаһандық Симпозиумы өтті, оның жұмысына әлемнің 60-тан астам мемлекетінің сот билігі жүйесі өкілдері, сонымен қатар Қазақстаннан да өкілдер қатысты. Симпозиум қатысушылары құқықтың рөлі мен тұрақты дамуы туралы Йоханнесбург қағидалары деп аталатын Судьялардың Бүкіләлемдік Симпозиумының қорытынды құжатын қабылдады. Бұл құжат заңдарды қолдану және орындау арқылы құқықтың тұрақты дамуы

мақсатына жетуге бағытталған. Құжатта «... ұлттық, аймақтық және жаһандық деңгейде сот процесіне үлесін қосатын сот органдарының мүшелері мен тұлғалар халықаралық және ұлттық құқықтың сақталуын, жүзеге асырылуын және қолданылуын қамтамасыз етуге көмектесетін басты әріптес болып табылады. ...судьялар ұлттық заңнамадан басымыдыққа ие халықаралық шарттардың тікелей қолданылуының міндеттілігін және олардың барлық жерде орындалуын назарға алуы тиіс» [1]

Халықаралық құқық нормаларын қолдануын өткір және анық түрде ұлттық соттардың қызметінен көруге болады және бұл қазіргі құқықтың дамуының оңды жағымен байланысты, себебі, адамдар сотқа қорғау органы ретінде жүгіне бастады. Мысалы, 2003 жылы республика соттарына миллион істер мен шағымдар түсті, бұл 2002 жылмен салыстырғанда 27,8% көп. Ал 2004 жылы республика соттарына миллионнан астам іс пен шағым түскен, бұл 2000 жылға қарағанда екі есеге көп. Соның ішінде азаматтық істер 3 есе көп (2000 жылы – 322 679, 2001 жылы – 417 730, 2004 жылы – 430 609) [2]

Сот қызметінде белсенділіктің осыған ұқсас арту процесі нарықтық экономиканың негізін құрған ТМД барлық мемлекеттерінде байқалады. Сол үшін оларда ұлттық соттардың халықаралық құқықтық нормаларын қолдану мәселесі кең ауқымда талқылануда. Бірақ бұл мәселе дамыған демократиялық елдерде де өзекті. Американдық ғалым Дж.Гинзбург бүгінгі күні демократияға бет бұрған көп елдерге үлгі болып отырған американдық конституциялық жүйедегі билікті бөлу және оның үш тармағының теңдігі доктринасы биліктің үш тармағының бір біріне еркін таңу мүмкіндігінен айырады деп айтады. Бірақ олардың арасындағы халықаралық аспектідегі келіспеушілік болған жағдайда судьялар Конституция елдің сыртқы саясатын жүзеге асыру бойынша басты жауапкершілікті атқарушы билікке артып отырғандығын сезіне отырып, «бұл салада президент және оның аппаратының керемет білімі және тәжірибесі бар, ол әрине, халықаралық құқықтың практиканы да қамтиды» деп мойындайды. Ары қарай Дж.Гинзбург мынадай қорытындыға келді: барлық жағдай-

ларды шешуде өздерінің жеке қорытынды шығару құқықтары барына қарамастан соттар атқарушы билікке жүгінеді.

Соттардың халықаралық құқық нормаларын қолдану деңгейі барлық мемлекеттерде бірдей емес. Мысалы, профессор Абайділдинов «талдаулар нәтижесі бүгінгі күні халықаралық құқық нормаларына жүгіну Қазақстанда ғана емес, сондай-ақ, бүкіл посткеңестік кеңістікте сонша кең таралмаған соттық тәжірибе екенін көрсетеді» деп атап өтеді [3].

Сот төрелігін жүзеге асыру кезінде соттардың халықаралық құқық нормаларын қолдануын сөз еткенде Ресей Федерациясының тәжірибесі қызық көрінеді. Сот төрелігін жүзеге асыру кезінде соттардың халықаралық құқықты дұрыс және біртекті қолдануын қамтамасыз ету мақсатында 2003 жылы 10 қазанда Жоғары Сот Пленумының «Халықаралық құқықтың жалпыға танымал қағидалары мен нормаларын және Ресей Федерациясының халықаралық шарттарын жалпы юрисдикция соттарының қолдануы туралы» Қаулысы қабылданды. Қаулыда Ресей Федерациясының халықаралық шарттары халықаралық құқықтың жалпыға танымал қағидалары мен нормалары бірге мемлекеттің құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігі болады деп жазылған. Сонымен қатар, Ресей Федерациясы құқықтық жүйесінің құрамдас бөлігіне Ресей бұрынғы КСРО-ның мұрагері ретінде мойнына халықаралық құқықтар мен міндеттемелер алған КСРО халықаралық шарттары жатады. [4]

РФ Жоғарғы Сотының Пленумы адам құқықтары мен негізгі бостандықтары саласында негізгі рөл халықаралық шарттарда деп атаған. Сондықтан мемлекетішілік деңгейде халықаралық құқық ережелерін жүзеге асырумен байланысты сот қызметін болашақта жетілдіру керек.

Ал Қазақстан Республикасы 1950 жылғы «Адам құқықтары мен негізгі бостандықтары туралы» Еуропа Конвенциясына қосылмаса да, адам құқықтарына қатысты басты халықаралық құқықтық әмбебап актілердің барлығын дерлік ратификациялаған. Сондықтан бүгінде Қазақстан соттардың халықаралық құқық нормаларын қолдану белсенділігін арттыру мәселесіне көңіл бөлуде. Қазіргі таңда Қазақстанда соттардың адам құқықтары мен бостандықтарына қатысты халықаралық құқық нормаларын қолдануының құқықтық негіздеріне мыналар жатады:

Қазақстан Республикасы Конституциясының 4 бабының 1, 3 тармақтары: «1. Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, халықаралық шарттары мен Республиканың басқа да міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Кеңесінің және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады. ...3. Республика

бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады».

Қазақстан Республикасы Конституциялық кеңесінің қаулылары:

1. 2000 жылғы 11 қазандағы «Қазақстан Республикасы Конституциясы 4 бабының 3-тармағын ресми түсіндіру туралы» N 18/2 Қаулы [5,15]. Аталған Қаулыға сәйкес, Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес, заңда белгіленген тәртіппен жасалған және Республика Парламенті тиісті заң қабылдау жолымен бекіткен халықаралық шарттардың Республика заңдарынан басым заңи күші бар. 1995 жылғы Конституция қабылданғанға дейін жасалған, күшіне енуінің шарты ретінде бекіту көзделмеген халықаралық шарттардың күші бар болып табылады және Республиканың тиісті құқықтық қатынастар саласын реттейтін заңдарында осы халықаралық шарттар үшін мұндай басымдық тікелей көзделген болса, онда Республика заңдарынан басымдығы сақталады.

2. 2006 жылғы 18 мамырдағы «Қазақстан Республикасы Конституциясы 54-бабының 7) тармақшасын ресми түсіндіру туралы» N2 Қаулы [6]. Бұл Қаулы «Халықаралық шарттарды ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының актілері және халықаралық шарттарға қосылу туралы Қазақстан Республикасының актілері өзінің заңдық күші және құқықтық салдары жағынан тең мағыналы болып табылатындығын» түсіндірді. Қазақстан Республикасының ратификацияланбаған халықаралық шарттарының Республика заңдарынан басымдығы болмайды және олар Республика заңдарына қайшы келмейтіндей шамада орындалуға тиіс.

Салалық заңнама нормалары. Мысалы, 1997 жылы 13 желтоқсанда қабылданған ҚР ҚІЖК 2 бабының 3 тармағында былай делінген: «Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттардың осы Кодекстен басымдығы болады және халықаралық шартта оны қолдану үшін заң шығару қажет екендігі айтылған жағдайларды қоспағанда, тікелей қолданылады». Мұндай нормалар ҚР АІЖК мен Азаматтық Кодексінде де қарастырылған.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2008 жылғы 10 шілдедегі N1 нормативтік қаулысы [7,45]. Бұл қаулыда азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін соттың қорғауын қамтамасыз етуде халықаралық шарттардың маңызды рөлі бар, сондықтан қажет жағдайларда соттар Қазақстан Республикасы юрисдикциясы шеңберінде халықаралық құқық нормаларын басшылыққа алуға міндетті екендігі айтылған.

Бұл аталғандар Қазақстан Республикасында соттардың халықаралық нормаларын қолданылуы үшін құқықтық негіздер толық бар екендігін көр-

сетеді. Сондықтан соттардың халықаралық құқық нормаларын қолдануы бойынша білімдері мен дағдыларын жетілдіру үшін іс-шаралар қабылдануы тиіс.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің мүшесі С.Ф.Бычкова «халықаралық құқықтық норма ұлттық заңнама нормасы сияқты халықаралық құқық субъектісінің міндетті тәртібінің үлгісі болып табылады және іске асыу тегіңсіз оны жүзеге асыру халықаралық құқықтық актінің мәтініндегі жай сөз болып қалады. Халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын іске асырудың шынайы тәжірибесіне адам құқықтары мен бостандықтарын бұзуды шектейтін тұлғалық одақтастықтың мүмкіншіліктері байланысты болады», - деді.

Беларусь зерттеушісі Л.В.Павлованың ойынша, халықаралық жария құқық саласындағы көптеген шарттар ұлттық құқықтық салада тікелей қолдануға жарамайды. Егер мұндай қасиет дәлдігіне, нақтылығына және мемлекетішілік реттеуге бағытталуына байланысты халықаралық жеке құқық нормаларына тән болса, ал халықаралық жария құқығының нормаларына көп жағдайда жалпылық, абстрактілі нысан тән, бұл оларды халықаралық ынтамақтастықта ғана қолдануға мүмкіндік береді. Сондықтан, егер халықаралық құқықты ұлттық құқық жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде немесе оның ережелерінің ұлттық заң нормаларымен қайшылығы кезінде басымдығын жариялап, ұлттық имплементациялық тетік халықаралық шартқа сілтеме жасаса, бұл соттың оған нақты жағдайда жүгінуі тиіс дегенді білдірмейді. Шарт ережесінің мазмұндық жарамсыздығы оны қолдануға жатпайтындай етеді.

Бұл жерде зерттеушінің айтқаны дұрыс екенін мойындаған жөн. Өкінішке орай, бүгінде халықаралық құқық нормаларына жүгіну – сот тәжірибесінде соншалықты кең таралған емес.

Мұның объективті себептерімен қоса субъективті себептері де бар. Объективті себептерге бұрынғы антикалық «заңда көрсетілгеннен басқа қылмыс жоқ» қағидасын ұстанған Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы мен Қазақстан Республикасының әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы Кодекстерін жатқызуға болады. Сондықтан тиісті нормативтік құқықтық актілерде көрсетілгендей ҚР қылмыстық заңнамасы мен ҚР әкімшілік құқықбұзушылықтар туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының тиісті Кодекстерінен тұрады. Қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікті қарастыратын басқа заңдар Кодекске енгізілгеннен кейін ғана қолданылуға жатады. Бұл талап халықаралық құқық нормаларына да қатысты. Қылмыстық сот өндірісі мен қылмыстық құқықтың материалды нормаларына қатысты халықаралық құқық нормаларын тікелей қолдануға болмайды. Тек тиісті нормалар іс жүзінде ұлттық құқыққа имплементация-

ланғаннан кейін ғана қолданылуға жатады.

Қалған құқық салаларында құқық қолдану практикасы негізделетін тиісті құқық нормалары жоқ болса, белгілі француз компаративісі Р.Давидтің ойынша, істі құқық қағидаларына сүйене отырып шешуге болады. Себебі, құқықтың жалпы қағидалары «белгілі бір кезең мен белгілі бір сәттегі әділеттілік талаптарына бағынады» [8,82].

Сондықтан халықаралық құқықтың нормаларын кәсіби судьялармен қатар алқа билері де білуі қажет. Халықаралық құқықтың жалпы танымал қағидалары мен нормаларын тікелей қолдануға келмесе де, сот істі қараған кезде олар маңызды рөл атқарады. Мысалы, 1997 жылы 13 желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу Кодексінің 25 бабында былай делінген: сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы дәлелдемелерді іс бойынша жинақталған дәлелдерге негізделген өздерінің ішкі сенімдеріне сүйеніп, заң мен арын басшылыққа ала отырып бағалауы тиіс. Сот пен құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің ішкі сезімі оның білімі мен мәдениетіне, және әділеттілікке ұмтылысын қалыптастырады.

Қазақстанда Жоғары сот органының халықаралық-құқықтық құжаттарға жүгінуі практикасын көрсетуге болады. Сотқа дейінгі істі жүргізу кезінде адам құқықтары мен бостандықтарының орындалуын қамтамасыз етуде маңызды орынды «Азаматтық, қылмыстық, отбасы істері бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы» 1993 жылғы Минск Конвенциясы (ТМД-ның 12 мемлекеті қатысушысы) мен және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек мәселелерін реттейтін екіжақты халықаралық шарттар алады.

Халықаралық міндеттемелеріңіз орындалуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекеттер тек ішкі заңнаманы ғана емес, халықаралық бақылаудың әртүрлі нысандарына да көңіл бөледі. Бақылау халықаралық құқықтың қызмет етуінің қажетті шарты болып саналады. Л.Оппенгейм айтқандай, «құқық іс жүзінде орындалуына кепілдік көп болған сайын күштірек болады» [10]

Халықаралық бақылау мәселесі қазіргі халықаралық құқықтың барлық салаларымен, бірінші кезекте халықаралық шарттар құқығымен байланысты. Алайда, 1969 жылғы Халықаралық шарттар құқығы туралы Вена Конвенциясында халықаралық міндеттемелерді адал орындау қағидасын бекіткен 26-баптан басқасы халықаралық шарттардың орындалуын қамтамасыз ететін тәсілдерді көрсеткен нормалар жоқ. Халықаралық бақылау – салыстырмалы түрде халықаралық құқықтың жаңа институты ретінде қарастырылады. Оның объектісі болып халықаралық құқық нормаларымен реттелетін әр түрлі халықаралық қатынастар, сонымен бірге мемлекеттердің халықаралық міндеттемелерді орындау бойынша, халықаралық

тәртіпті қамтамасыз ету бойынша тиісті қызметі табылады. [11,158]

Әлемдік деңгейде халықаралық құқықтың жасалуы мен қолданылуы ісінде неғұрлым тиімді ұйымдастырушы, бақылаушы функцияны Біріккен Ұлттар Ұйымы атқарады. БҰҰ Жарғысында осы ұйымның функциялары толықтай бекітілгенімен, ол туралы халықаралық құқық бойынша көптеген еңбектерде жан жақты жазылғанымен, оның кейбір органдары мен олардың негізгі, соның ішінде бақылау функцияларына тоқталған жөн. Жарғысына сәйкес БҰҰ қызметінің негізгі мақсаттарына мыналар жатады: халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету; теңдік және халықтардың өз тағдырларын өздері анықтау қағидасын сыйлау негізінде ұлттар арасындағы достық қатынастарды дамыту; бүкіләлемдік бейбітшілікті нығайту үшін басқа да тиісті шараларды қабылдау; экономикалық, әлеуметтік, мәдени және гуманитарлық сипаттағы халықаралық мәселелерді шешу бойынша және адам құқықтары мен нәсіліне, жынысына, тілі мен дініне қарамастан барлығының негізгі бостандықтарын сыйлауды көтермелеу мен дамыту бойынша халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру; осы ортақ мақсаттарға жетуде ұлттардың әрекетін үйлестіретін орталық болу; [13,41]

БҰҰ Бас Ассамблеясы осы ұйымға мүше барлық мемлекеттерден тұрады. Ол БҰҰ Жарғысының шегінде ұйымға мүше кез келген мемлекет немесе Қауіпсіздік Кеңесі немесе ұйымға мүше емес мемлекет қойған, халықаралық қауіпсіздік пен бейбітшілікті сақтауға қатысты кез келген сұрақтар мен істерді талқылауға және осындай кез келген сұрақ бойынша мүдделі тараптарға кеңес беруге өкілетті. Шара қолдануды қажет ететін кез келген сұрақтар пайда болған жағдайда БҰҰ Бас Ассамблеясы олісті БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесіне береді.

ТМД-да Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Экономикалық Соты табысты әрекет етуде. Ол мемлекетаралық экономикалық дауларды шеше отырып, Достастықтың актілерін түсіндіруді жүзеге асыра отырып, көптеген қарама қайшылықтарды жояды және ұлттық құқықтық жүйе мен халықаралық құқықтың өзара әрекетін байланыстыратын бөлік болып табылады. Мемлекетішілік деңгейде халықаралық құқық нормаларының басымдығы қағидасы бекітілгенімен, көптеген жағдайларда тек сот шешімдері, соның ішінде Экономикалық Сот шешімдері бар қайшылықтарды жоя алады. 1992 жылы 6 шілдеде қабылдаған ТМД Экономикалық Сотының мәртебесі туралы Келісім мен осы сот туралы Ережеде ТМД Экономикалық Сотының күзиреті анықталған. Достастықтың егеменді мүше мемлекеттерінің соттың юрисдикциясын мойындауы сотты құрудың мақсаттарына жетуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл сот экономикалық қатынастардан туындаған дауларды шешу арқылы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының мүше мем-

лекеттері келісімдерді, оларға негізделген экономикалық міндеттемелер мен шарттарды бірыңғай қолдануын қамтамасыз ету үшін құрылған. [14]

Достастықтың актілерін қолдануды түсіндіру туралы дауларды қарау кезінде Экономикалық Сот көптеген актілерді терең талдады. Ең бастысы олардың халықаралық құқықтың жалпыға танылмай нормалары мен қағидаларына, Достастықтың жарғылық құқығына сәйкестігі және онда берілген шешімдердің негізділігі мен тиімділігі тұрғысынан талданды. Сонымен қатар, бұл Экономикалық Сотқа қол жеткізген уағдаластықтарды орындауға шақырған ұйымдастырушылық-құқықтық механизмнің тиімді қызмет атқаруын, мемлекеттердің әр саладағы, соның ішінде экономикалық саладағы интеграциясының мақсаттарын бағалауға мүмкіндік берді. Экономикалық Соттың шешімдері ынтымақтастықтың әр түрлі саласындағы Достастық актілерінің бірыңғай және тиімді қолданылуына көмектесті, Достастықтың құқықтық базасын қалыптастыруға, мемлекетаралық келісімдер мен шарттардың жасалу процесіне, әсіресе, олардың халықаралық құқық нормалары мен қағидаларына, ең бастысы, 1969 жылғы Халықаралық шарттар құқығы туралы Вена конвенциясына сәйкестіндіруді қамтамасыз ету процесіне жағымды әсер етті. Сонымен қатар Экономикалық Соттың түсіндіру туралы шешімдері Достастықтың кейбір органдарының мәртебесін нақтылауға, халықаралық-құқықтық кепілдіктерді олардың қызметінің әр саласында қолдануға мүмкіндік берді. Халықаралық аумақтық ұйымдарға мүше мемлекеттердің шаруашылық етуші субъектілерінің арасындағы дауларды халықаралық соттың шешуі халықаралық тәжірибеге сәйкес келеді. Мұндай тәжірибе Еуропалық Одақта да бар [15].

Сонымен қатар белгілі бір халықаралық шарттың орындалуын бақылаудың шарттық нысандары бар. Мысалы, 1966 жылы 16 желтоқсанда Бас Ассамблеяның 2200А (XXI) қарарымен қабылданып, 1976 жылы 23 наурызда күшіне енген «Азаматтық және саяси құқықтар туралы» Халықаралық Пактіде осы Пактінің ережелерін сақтауды бақылайтын ережелерді жан жақты жазылған.

Сонымен, 28 бапқа сәйкес Адам құқықтары бойынша Комитет (ары қарай Комитет) құрылды. Ол 4 жыл мерзімге сайланатын 18 мүшеден тұрады. Бұл комитет құрамына осы Пактіге қатысқан мемлекеттердің азаматтары кіреді. Олар жоғары өнегелік қасиеттерге және адам құқығы саласында мойындалған күзиреттілікке ие болуы тиіс және комитет құрамында заң тәжірибесі бар бірнеше тұлғаның болуы пайдалы екендігі ескеріледі. Комитет мүшелері жеке тұрғыдан сайланады және жұмыс жасайды, яғни олар өз мемлекеттерінің атынан өкілдік етпейді. Осы Пактіге қатысқан мемлекеттер құқықтарды өмірге енгізу бойынша қабылдап жатқан шаралар туралы, осы құқықтар-

ды қолдануда жеткен жетістіктер туралы Пакт күшіне енгеннен кейін бір жыл ішінде және бұдан кейін Комитет талап еткен жағдайларда баяндама береді. Барлық баяндамалар БҰҰ Бас Хатшысына беріледі, ал Бас хатшы баяндамаларды Комитетке қарауға жібереді. Осы баяндамаларда Пактіні өмір енгізуге әсер ететін факторлар мен қиындықтар көрсетіледі.

БҰҰ Бас Хатшысы Комитетпен кеңескеннен кейін мүдделі мамандандырылған мекемелерге баяндамалардың олардың құзіретіне қатысты бөліктерінің данасын жіберуі мүмкін. Комитет Пактіге мүше-мемлекеттер ұсынған баяндамаларды толықтай зерттейді. Ол мүше-мемлекеттерге олардың баяндамаларын қайтарып және дұрыс деп тапқан жалпы тәртіптік ескертулер жасауы мүмкін. Сонымен қатар Комитет Экономикалық және Әлеуметтік Кеңеске осы ескертулер мен және мүше мемлекеттер берген баяндамалардың данасын табыс етуі мүмкін. [16]

Қазақстан Республикасы мойындаған халықаралық құқық нормаларын қолданыстағы ұлттық құқыққа имплементациялау елде халықаралық міндеттемелердің толық орындалуы мен халықаралық құқық нормаларын қолданудың сұрақтарын туындатады. Осы мақсатпен халықаралық ұйымдар жекелеген елдердің мойнына алған міндеттемелерін орындауы бойынша әр түрлі ұлттық есептерді, баяндамаларды қарастырады. Мысалы, 1998 жылы Нью Йоркте өткен Комитет отырысында Қазақстан 1979 жылғы «Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы» Конвенция талаптарын орындауы туралы алғашқы баяндамасын ұсынды және онда біздің елдің делегациясына Комитет мүшелері 160-тан астам сұрақтар қойды. ҚР Президенті жанындағы адам құқықтары бойынша Комиссия есептерді дайындаумен айналысты: 2001 жылы БҰҰ-нда қинауға мен басқа да қатал, адамға тән емес немесе ар ожданға тиетін жаза түрлеріне қарсы бағытталған Конвенциялардың нормаларының орындалуы бойынша, сонымен бірге, әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенция талаптарын орындауы туралы есептер тыңдалды және оған оң баға берілді. 2003 жылы 4 маусымда БҰҰ-нда Қазақстанның бала құқықтары туралы Конвенцияны орындауы туралы баяндама тыңдалды. Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенцияның орындалуы туралы есеп дайындалуда. [17]

Бұл құқықты қорғау қағидасын жүзеге асырумен және әрбір адамға қатысты әділеттіліктің сақталуымен байланысты. «Әділеттілік», «құқық» - бұл халықаралық денгейде кездесетін терминдер. 1990

жылы маусымда Копенгагенде 35 мемлекеттің қатысуымен өткен адамдық өлшемдер туралы ЕЫҚК отырысында олар өздерінің құқықтың үстемдігінің негізін құрайтын әділеттілік қағидаларын қолдайтынын және осы мәселені көтеретінін жариялады. Олардың ойынша, «құқықтың үстемдігі» деген тек қана демократиялық тәртіптің орындалуына қол жеткізуде тұрақтылық пен бірізділікті қамтамасыз ететін формальды заңдылықты білдірмейді, сонымен қатар, адам тұлғасының жоғары құндылығын толық мойындау мен қабылдауға және оның толық көрініс табу шегін қамтамасыз ететін мекемелердің кепілдігіне негізделген әділеттілікті білдіреді.

Сонымен, басқа мемлекеттермен экономикалық, саяси, мәдени және басқа да байланыстардың кеңеюіне байланысты құқықтық ынтымақтастықты нығайтатын елдердің де саны көбейеді. Сондықтан 2002 жылы 20 қыркүйектегі Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының Тұжырымдамасында халықаралық құқықтық дамудың басым бағыттардың біріне қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша құқықтық көмек туралы, қылмыскерлерді ұстап беру, жедел іздестіру, ғылыми-техникалық, статистикалық ақпараттармен алмасу бойынша, ақпараттық қауіпсіздікті қорғау туралы, сондай-ақ, түрлі іс шаралар мен арнайы операцияларды бірлесе өткізу туралы, мамандардың өзара тәжірибе алмасуы мен оқуы туралы екіжақты халықаралық шарттар жасау және қабылдау жатады. Сонымен бірге, ТМД, ЕурАзЭҚ және ОАЭҚ және басқа ұйымдар аясындағы қылмыскерлерді ұстап беру, қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек көрсету, қылмыстық қудалау үшін беру, қылмыстылықтың ауыр түрлерімен бірлесе күресу туралы халықаралық келісімдерге мемлекеттің қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған шараларды қабылдау қажет деп саналған. [18]

Ең алдымен, аудандық соттардан бастап, Жоғары сотқа дейін барлық сот органдары қолданыстағы құқықты, соның ішінде халықаралық құқықтың нормаларын қолданып, сондай-ақ, ұлттық және халықаралық құқық нормаларын қолдану тәжірибесінде туындаған қайшылықтарды жоюы тиіс. туындаған мәселелерді сәйкес бірінші кезекте соттық органдар яғни аудандық соттан бастап Жоғарғы сотқа дейін қабылдауы керек. Бұл республика мойындаған халықаралық құқықтық нормалар мен қағидалардың сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді және сол арқылы Конституциямыздағы Қазақстан Республикасы құқықтық және демократиялық мемлекет деген ереже іске асырылады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Шинкарецькая Г.Г. *Международная судебная процедура*. – М.: Наука, 1992. – 224 с.
2. Зимненко Б.Л. *Соотношение общепризнанных принципов и норм международного права и российского права*//*Международное право*. – 2/2000/8. – С. 53-60.
3. Грабарь В.Э. *Первоначальное значение римского термина *jus gentium**//*Ученые записки Тарту. ун-та*. – Тарту. – 1964.– Вып. 148. – С. 39.
4. Левшин А.И. *Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей*. – Алматы: Санат, 1996. – 656 с.
5. Калиев Ж. *Мамлегер уладит ссору*//*Казахстанская правда*. – 2005, 17 февраля.
6. Тороев Ж. *Суды аксакалов в Кыргызстане*//*Юрист*. – 2005. – №1(43). – С. 23.
7. Курманова Ф. *Мировые судьи: о роли и значении в укреплении правосудия*//*Зангер*. – 2003. – №9. – С. 26.
8. Кенжалиев З.Ж., Даулетова С.О. *Казахское обычное право в условиях Советской власти (1917-1937гг.)*//*Под ред. С.З. Зиманова*. – Алматы, 1993. – 142 с.
9. Халиков К.Х. *Выступление на конференции «Обеспечение судебной власти в деятельности районного суда: современное состояние и некоторые направления совершенствования»*//*Тураби*. – 2004. – №2. – с.8-17.
10. *Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на IV съезде судей Республики Казахстан (г. Астана, 3 июня 2005 года)*//*Зангер*. – 2005. – №6. – С.3-7.
11. Книпер Р. *Этапы правовой и судебной реформ в Казахстане* // <http://www.samal.kz/php3/sud/full.php?id=265>
12. *Выступление Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева на VII съезде РПП «Отан»*// <http://www.president.kz>
13. *Комментарий Государственно-правового отдела Администрации Президента Республики Казахстан к Указу Президента РК «О мерах по усилению независимости судебной системы в Республике Казахстан»*//*Казахстанская правда*. – 2000, 2 сентября.
14. Абдраимов Б.Ж. *К вопросу о конструктивном взаимодействии судебной и законодательной ветвей власти*//*Фемиды*. – 2004. – №12 (108). – С. 2-3.
15. Карташкин В.А. *Права человека в международном и внутригосударственном праве*. – М.: Институт гос. и права РАН, 1995. – 134 с.
16. *Казинформ. При чем тут напряженность?*//*Казахстанская правда*. – 2002, 4 апреля.
17. *Йоханнесбургские принципы о роли права и устойчивого развития*//*Зангер*. – 2002. – №9. – С. 9-11.
18. Гинзбургс Дж. *Американская юриспруденция о взаимодействии международного и внутреннего права*//*Государство и право*. – 1994. – №11. – С. 86.

ПРОБЛЕМЫ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ШТРАФА

Түйін. Осы мақалада автор айыппұл түрінде жаза тағайындаудың кейбір көріністерін ашып көрсетеді. Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға айыппұлдың төменгі шегінің азайтылуы туралы өзгерістер енгізуді ұсынып отыр.

Резюме. В данной статье автор раскрывает некоторые аспекты назначения наказания в виде штрафа. Предлагает внести изменения в действующее уголовное законодательство о снижении нижнего предела штрафа.

Summary. In this article, the author reveals some aspects of the punishment in the form of a fine. It proposes to amend the existing criminal legislation to reduce the lower limit of the fine.

В настоящее время в ряде государств штраф занимает ведущее место в общей структуре наказания. Так, в Японии к штрафу приговариваются до 95% от общего числа осужденных, в Германии — до 80%, во Франции — до 48%.

На наш взгляд, это не случайно. Преимущества штрафа как вида наказания несомненны. Штраф служит источником пополнения государственного бюджета, не требует затрат на исполнение. Более широкое назначение судами штрафа могло бы привести к сокращению удельного веса лишения свободы в структуре применяемых наказаний и способствовать решению такой проблемы, как переполнение мест лишения свободы.

Штраф обладает многими преимуществами перед другими видами наказания, назначаемыми за совершение преступлений небольшой и средней тяжести, начиная со способности штрафа оказать ощутимое воздействие на осужденного в целях предупреждения совершения им нового уголовного правонарушения и заканчивая достаточной строгостью этого наказания, которая позволяет эффективно достигать реализации всех целей уголовного наказания.

С.М. Рахметов, Б.А. Кулмухамбетова отмечают, что исходя из того, что законодатель поместил штраф на первое место в перечне видов наказаний, следует считать его одним из наименее строгих мер наказания и в то же время одним из эффективных средств воздействия на лицо, совершившее преступление, не относящиеся к категории тяжких или особо тяжких преступлений. [1, с.47]

В настоящее время штраф как основной вид наказания достаточно широко предусмотрен законодателем в санкциях Особенной части УК РК.

В то же время вряд ли целесообразно применение штрафа в качестве основного наказания за

совершение тяжких и особо тяжких преступлений.

Весьма важным является вопрос о порядке исчисления и об определении размеров штрафа в уголовном законодательстве. В УК РК 2014 г. законодатель, в отличие от УК РК 1997 г., изменил правовое определение штрафа как вида уголовного наказания, который может применяться теперь только в качестве основного вида наказания. Штраф определен как денежное взыскание, размер исчисления которого определяется двумя способами: 1) в денежной сумме, соответствующей определенному количеству месячных расчетных показателей, установленных законодательством Республики Казахстан и действовавших на момент совершения уголовного правонарушения, и 2) в размере, кратном сумме или стоимости взятки.

Денежное взыскание при штрафе предусматривает его исчисление в национальной валюте - тенге.

Месячный расчетный показатель (МРП) устанавливается ежегодно законом о республиканском бюджете на соответствующий год. (Законом Республики Казахстан от 28 ноября 2014 г. «О республиканском бюджете на 2015 - 2017 годы» на соответствующий год). При наложении штрафа размер определяется ставкой МРП, действовавшей на момент совершения уголовного правонарушения [2, с.278].

В соответствии со ст. 41 УК РК штраф есть денежное взыскание, назначаемое в пределах, предусмотренных Уголовным Кодексом, в размере, соответствующем определенному количеству месячных расчетных показателей, установленных законодательством Республики Казахстан и действовавших на момент совершения уголовного правонарушения, либо в размере, кратном сумме или стоимости взятки. Согласно ч. 2 ст. 41 УК РК за уголовные проступки штраф устанавливается в пределах от двадцати пяти до пятисот месячных расчетных показателей, за преступления – в пределах от пятисот до десяти тысяч месячных расчетных показателей, а за преступления, предусмотренные статьями 366, 367 и 368 настоящего Кодекса, – в размере, установленном в санкции соответствующей статьи Особенной части настоящего Кодекса. Размер штрафа определяется судом с учетом тяжести совершенного уголовного правонарушения и имущественного положения осужденного.

Уголовный кодекс 1997 года на момент принятия содержал 248 санкций, в которых в качестве вида наказания был предусмотрен штраф. В после-

дующем, с учетом внесенных в УК изменений и дополнений таковых стало 355. Результаты анализа действующего уголовного законодательства показывают, что в Уголовном кодексе 2014 года штрафы предусмотрены уже в 473 составах уголовных проступков и преступлений, что представляет собой половину составов УК РК. Иными словами за каждое второе деяние предусмотрен штраф. Штраф как вид наказания предусмотрен почти по всем деяниям небольшой и средней тяжести. Более того, в качестве вида наказания штраф закреплен по 21 преступлению, относящемуся к категории тяжкого и особо тяжкого.

Вместе с тем, следует отметить, что проведенный анализ практики деятельности судов свидетельствует о том, что в настоящее время штраф в основном назначается за совершение уголовных проступков.

Немаловажное значение имеет вопрос о размерах штрафа. Нельзя не отметить, что установленный УК РК минимальный размер штрафа в 10 раз превышает средний уровень доходов населения. Соответственно, исполнить его для значительной части населения не представляется возможным.

Заместитель Генерального Прокурора на заседании Криминологического форума «Қосшыдағы пікір алмасу — Дискуссии в Косшы» (г. Астана, 9 ноября 2016 года), М.Ахметжанов, акцентируя внимание на штрафе как виде наказания, отметил, что «если в УК 1997 года он начинался с 25 МРП, то сейчас за преступления в 20 раз больше, от 500 МРП. А это свыше миллиона тенге. Вроде ведется гуманизация УК РК, когда расширили сферу штрафов, на самом же деле такими размерами его репрессировали. По тем же кражам и мошенничеству штраф зачастую в разы превышает ущерб. В Алматы за мошенничество на 30 тыс. тенге назначил Есмуратову штраф в 1,8 млн. тенге. Это в 60 раз больше ущерба. Для погашения штрафа ему потребовалось 9 месяцев. В Актау Бекмуратову, который пытался украсть 90 тыс. тенге, назначил 1 млн. 60 тыс. тенге. Прошло 5 месяцев, штраф не уплачен/ Нынешние размеры штрафов за преступления отчасти можно объяснить введением уголовных проступков. По логике штраф за преступление должен быть больше, чем за проступок. К сожалению, научных обоснований градации штрафов по проступкам и преступлениям нет. Есть много мнений, как вычислять размер штрафа. Кто-то исходит из среднемесячной зарплаты, кто-то - из прожиточного минимума и т.д. Мирровая практика тоже не однозначна» [3].

В соответствии с положением ч.2 ст.41 УК РК размер штрафа должен определяться с учетом тяжести совершенного уголовного правонарушения и имущественного положения осужденного. В то же время в этой же норме законодатель установ-

ливает нижний предел штрафа за преступления в размере 500 МРП. Зачастую такой размер штрафа, пусть даже и минимальный, не сопоставим с имущественным положением осужденного. Складывается парадоксальная ситуация: чтобы назначить штраф с учетом финансового состояния виновного, даже при наличии исключительных обстоятельств, суды должны выйти за рамки закона. Как показывают результаты проведенного исследования, на практике суды, не имея возможности назначить штраф, применяли как вид наказания – лишение свободы.

В этой связи, М.Ахметжанов, продолжая дискуссию по поводу штрафа, отмечает, что «...по сути, получается, что уголовные штрафы только для богатых и состоятельных. Существующие сроки уплаты штрафа непосильны значительной части осужденных. По закону, штраф должен быть уплачен в месячный срок. Максимальная рассрочка всего полгода. Размеры штрафа начинаются с миллиона тенге и могут достигать даже миллиарда. При средней зарплате в Казахстане в 143 тыс. тенге, чтобы оплатить минимальный штраф в 500 МРП, нужно 7,5 месяцев, все это время семья осужденного не будет иметь даже прожиточного минимума. В странах ОЭСР минимальный срок рассрочки составляет 2 года, в России – 5 лет. А в США добросовестно оплачивающих штраф суд может и освободить от уплаты оставшейся суммы. По опыту стран ОЭСР, рассрочку осужденным можно предоставить до 3 лет. Для штрафов менее 1000 МРП дать рассрочку до года, если больше – до двух-трех лет. Разумные сроки и рассрочка может стать стимулом для осужденного, чтобы было время найти работу и оплачивать штраф [3].

В то же время, некоторые авторы, как показывает анализ уголовно-правовой литературы, указывают на необходимость повышения верхнего предела штрафа. Так, по мнению А. В. Наумова, за отдельные преступления (например, против собственности, в экономической сфере, экологические) следовало бы повысить максимальные размеры штрафа [4,с.52]. С. Ф. Милюков также отмечает, что часть преступников имеет легальный доход, исчисляемый миллионами. Поэтому максимальный размер далеко не в полной мере соответствует требованию об обязательном учете судом имущественного положения осужденного [5,с.37].

На наш взгляд, применительно к действующему уголовному законодательству, с указанной позицией вряд ли можно согласиться. Верхний предел штрафа, согласно ч.2 ст.41 УК РК, составляет десять тысяч месячных расчетных показателей, что является достаточно высоким показателем. Как было отмечено выше, доходы основной массы населения нашей страны имеют средний уровень, и для большинства осужденных к штрафу пусть даже и минимальный или близкий к минимальному его

размер может быть весьма ощутимым. В случае же совершения преступления теми немногими лицами, которые, как отмечает С. Ф. Милуков, имеют многомиллионные состояния, применение штрафа как вида наказания, по нашему мнению, не способствует достижению цели исправления виновных лиц.

В то же время, следует отметить, что из материалов уголовного дела суд не всегда может сделать вывод об имущественном положении осужденного и его семьи, о возможности получения им заработной платы или иного дохода. Поэтому все эти вопросы суд должен подробно выяснять в ходе судебного заседания. В теории уголовного права уже высказаны заслуживающие внимания предложения о том, что именно следует судам учитывать при оценке имущественного положения осужденного. Так, в частности, по мнению И. Н. Лемперт, «необходимо учитывать не только материальный доход в виде заработной платы и количество лиц, состоящих у него на иждивении, но и доходы, получаемые от незапрещенной законом деятельности: доходы от приусадебного участка; доходы от ценных бумаг; проценты, получаемые по банковским вкладам; наличие домовладений, других строений на праве личной собственности; расходы подсудимого на обеспечение своей жизнедеятельности и членов своей семьи. В каждом конкретном случае суд вправе учесть и другие обстоятельства, которые существенно могут повлиять на определение размера штрафа» [6, с.18].

На наш взгляд, для того, чтобы при назначении наказания у суда была возможность сделать правильный вывод об имущественном положении осужденного и его семьи, о возможности получения им заработной платы или иного дохода, на этапе производства досудебного расследования необходимо полностью проверять имущество подсудимого, не только непосредственно зарегистрированное на него, но также и счета в банке и уже имеющиеся штрафы, кредиты и ипотеку др.

Таким образом, следует признать, что назначение штрафа с учетом имущественного положения осужденного и его семьи, а также с учетом возможности получения осужденным заработной платы и иного дохода, является способом повышения эффективности штрафа, а также гарантией того, что назначенный судом штраф действительно будет уплачен.

Одним из актуальных вопросов является вопрос о расширении сферы применения штрафов. Во-первых, решение данной проблемы приведет к сокращению удельного веса лишения свободы в структуре применяемых наказаний и будет способствовать решению такой проблемы, как снижение числа осужденных, находящихся в местах лишения свободы. Во-вторых, немаловажна экономическая составляющая вопроса, поскольку сокращаются

расходы на содержание заключенных, а исполнение штрафа, в свою очередь, не требует больших бюджетных затрат. В-третьих, штраф планируется сделать основным источником пополнения создаваемого Фонда компенсации вреда потерпевшим.

При этом, тенденция назначения штрафа как вида наказания практически не изменилась, о чем свидетельствуют данные статистики.

На протяжении 10 лет их доля составляет порядка 5% (2007 – 3,9%, 2008 – 4,2%, 2009 – 4,5%, 2010 – 5,1%, 2011 – 3,2%, 2012 – 1,6%, 2013 – 2,7%, 2014 – 3,5%, 2015 – 3,3%, 9 месяцев 2016 – 4,5%).

С введением нового УК РК штрафы назначаются в основном за уголовные проступки, а также за взяточничество и экономические преступления, тогда как по наиболее распространенным составам, санкции которых предусматривают штраф, он так и назначается в единичных случаях.

К примеру, за 2016 год по ч.ч.1,2 ст.188 УК (кража) только 6 лиц из 1273 осуждены к штрафу, по ч.ч.1, 2 ст.190 (мошенничество) – 8 из 262.

За период действия нового уголовного закона к штрафу осуждены 10 тыс. чел, из них более 90% за уголовные проступки. В то же время за преступления назначаемость штрафов не превышает 5%.

Одной из причин создавшейся ситуации и является чрезмерно высокий размер штрафа за совершенное преступление.

В виду того, что планируется ввести в действие арест как вид наказания и «возвратить» ряд наиболее распространенных составов уголовных проступков в КоАП (причинение легкого вреда здоровью, побои, хранение наркотических средств без цели сбыта), полагаем, следует ожидать значительное снижение числа штрафов и по проступкам. Предлагаемое снижение размеров штрафов, увеличение срока рассрочки как раз и минимизируют этот риск.

В свою очередь, прогноз роста тюремного населения в связи с переходом на новый механизм замены штрафа требует дополнительной оценки.

В зарубежной судебной практике назначение штрафов широко распространено. Этому способствует отсутствие иных альтернатив тюремному заключению. К примеру, суды Англии, США, Франции достаточно часто применяют штраф даже по серьезным преступлениям (к примеру, в Англии штрафы составляют 92,5% приговоров, во Франции к штрафам приговариваются 39,5% правонарушителей). В этих странах штраф заменяется лишением свободы, в случае неоплаты. Несмотря на это, рост тюремного населения не происходит (тюремное население во Франции составляет 103 на 100 тыс. населения, а в Англии и Уэльсе – 146, в Казахстане – 202). К примеру, в Англии минимальный размер штрафа не установлен. В Германии осужденный должен платить минимально 1 евро в день, т.е. 30 евро в месяц (для сравнения в РК для

исполнения минимального штрафа осужденный должен платить 3000 евро в месяц).

Прогноз относительно роста преступлений против собственности из-за введения кратных штрафов не является однозначным.

Следует также обратить внимание на то, что за последние пять лет к штрафу за преступления осуждено 3,5 тысячи человек. При этом на преступный путь вновь встало только 73 человека, т.е. рецидив среди них всего 2%, что в 4 раза меньше общей рецидивной преступности.

Иная ситуация с ограничением свободы и условным осуждением. За 5 лет к этим мерам наказаний осуждено свыше 54 тысяч лиц. Каждый двадцатый из них, или 2,5 тыс. человек, вновь совершил преступление.

Ограничение свободы носит более формальный характер по сравнению с иными видами наказаний, поскольку кроме нахождения под контролем и привлечения к принудительному труду никаких серьезных последствий для осужденных не создает.

Возникновение конкуренции исправительных работ со штрафом, исполняемым путем ежемесячных выплат, на наш взгляд, непринципиально. Исправительные работы назначаются только лицам, имеющим постоянное место работы. Для назначения штрафа данное условие не является обязательным.

Снижение размеров штрафов не повлечет пересмотра приговоров и возврата уплаченных штрафов. Обратная сила закона не является основанием для пересмотра решений в кассации или по вновь открывшимся обстоятельствам, а исполненные решения суда пересмотру не подлежат. По штрафам, находящимся на стадии исполнения, суды по месту исполнения могут сократить их размер или освободить от дальнейшей уплаты (ст.476 УПК).

На основании вышеизложенного считаем целесообразным снизить нижний предел штрафа, в связи с чем ч.2 ст. 41 УК РК предлагается изложить в следующей редакции:

«2. За уголовные проступки штраф устанавливается в пределах от десяти до двухсот месячных расчетных показателей, за преступления – в пределах от двухсот до десяти тысяч месячных расчетных показателей, а за преступления, предусмотренные статьями 366, 367 и 368 настоящего Кодекса, - в размере, установленном в санкции соответствующей статьи Особенной части настоящего Кодекса».

Литература:

1. *Рахметов С.М., Кулмухамбетова Б.А. Наказание: понятие, цели, виды, порядок назначения: учебное пособие – Алматы: Жеті Жарғы 1999г. 120с.*
2. *Борчаивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1) / Под общ. ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции I класса Даулбаева А.К. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. Т.-500с*
3. *Выступление заместителя Генерального Прокурора на заседании Криминологического форума «Қосшыдағы пікір алмасу - Дискуссии в Косшы», М.Ахметжанова (г. Астана, 9 ноября 2016 года). <http://www.zakon.kz>*
4. *Наумов А. В. «Камни преткновения» уголовного наказания // Российская юстиция. 2002. № 9. С. 52.*
5. *Милюков С. Ф. Российская система наказаний. СПб., 1998. 86с.*
6. *Лемперт И. Н. Правовая характеристика штрафа как вида уголовного наказания: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Красноярск, 2004. С. 18—19.*
7. *https://forbes.kz/news/2016/10/19/newsid_124385*

Байжанов М.М.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті халықаралық қатынастар факультеті
халықаралық құқық кафедрасы, PhD докторы, доцент міндетін атқарушы, marlan1_kz@mail.ru

Сағындық А.Е.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті халықаралық қатынастар факультеті
халықаралық құқық кафедрасының 4-курс студенті, sagyndyk_arailym@mail.ru

ФАО - ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗІ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМІ

***Түйін.** Бұл мақалада ФАО аясында халықаралық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі құқықтық мәселелері қарастырылған. Авторлар азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі ФАО әзірлеген ережелерге ерекше назар аударады.*

***Резюме.** В данной статье рассмотрены основные вопросы обеспечения международной продовольственной безопасности в рамках ФАО. Авторы уделяют особое внимание правилам ФАО по обеспечению продовольственной безопасности*

***Summary.** This article discusses the main issues of ensuring international food security within the framework of the FAO. The authors pay special attention to the rules of the FAO on the ensuring the food security.*

Азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі әр елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін басты шарттың бірі және өзіне экономикалық, әлеуметтік және саяси аспектілерді шоғырландыратын, күрделі де, кең тарапты ерекше құбылыс, бұл әлем халқының заманауи жағдайлардағы маңызды мәселелердің қатарына жатады.

Азық-түлік қауіпсіздігінің рөлі азық-түлік адамның өмір сүруінің негізгі көрсеткіші болуымен анықталады және азық-түліктің болмаған жағдайы аштыққа немесе адамның өліміне алып келеді. Сондықтан, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі, қазіргі уақытта, мемлекеттердің үкіметтері мен халықаралық ұйымдардың шешіп отырған басты міндеттерінің бірі. Осы мәселені реттеуге бағытталған халықаралық деңгейдегі негізгі ұйым болып Біріккен Ұлттар Ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымы (ФАО) табылады.

ФАО Біріккен Ұлттар Ұйымының арнайы мамандырылған мекемесі ретінде 1945 жылы Квебек (Канада) қаласында құрылды. Штаб-пәтері 1951 жылы Вашингтон қаласынан Римге ауысты. ФАО-ның ең басты міндеті болып азық-түлік қауіпсіздігін барлық халыққа қамтамасыз ету, белсенді және салауатты өмір салтын жүргізуге қажетті жоғары сапалы тағамның тұрақты қолжетімділігіне кепілдік беру табылады. [1].

ФАО — халықаралық үкіметаралық ұйым, оның құрамына 194 мүше-мемлекет, мүше-ұйым болып

табылатын Европалық одақ және екі қауымдастырылған мүше кіреді, олар Фарер аралдары мен Токелау мемлекеті кіреді (3). ФАО-ның басқарушы органдарына ФАО Конференциясы, Кеңес, дүниежүзілік азық-түлік қауіпсіздігі бойынша Комитет, аумақтық конференциялар, техникалық комитеттер кіреді [2]. ФАО-ның жоғарғы органы ФАО Конференция болып табылады. Мүше-мемлекеттердің өкілдері ғаламдық саяси сұрақтарды қарастырумен жүзеге асырылған жұмыстар бойынша қорытынды жасау мақсатында, алдағы екі жылға бюджетті бекіту үшін әр екі жыл сайын ФАО Конференциясында жиналады. Конференция ұйымның бағдарламаларының жалпы басқармасы мен бюджеттік қызметін жүргізу үшін Кеңес мүшелерін үш жыл мерзімге сайлайды. Қазіргі Бас директор Жозе Грациану да Силва өз қызметіне 2012 жылдың 1 қаңтарында кірісті және өз қызметіне қайта сайланып, бұл мерзім 2019 жылдың 31 шілдесіне дейін созылған [3].

ФАО азық-түлік қауіпсіздігі ретінде барлық халық өзінің өмір сүруіне және салауатты өмір салтына сәйкес келетін тағамдағы қажеттіктерін қанағаттандыруда қауіпсіз және нәрлі азық түлікке жеткілікті көлемде физикалық, әлеуметтік және экономикалық қолжетімділікке ие болу жағдайын анықтайды [4]. ФАО-ның және осы мәселемен айналысатын өзге де халықаралық ұйымдардың негізгі құжаттарын талдау негізінде И.П. Лупашко-Стальский ұлттық деңгейдегі азық-түліктік қауіпсіздік түсінігін келесідей қалыптастырды: ұлттық деңгейдегі азық-түліктік қауіпсіздік – бұл елдің ішкі өндіріс есебінен барлық тұрғындарды, соның ішінде халықтың ауқатсыз және осал жіктерін ерекше, азық-түлік өнімдерінің негізгі түрлерімен, осы өнімдердің адам өмірін сақтау және қолдау үшін қажетті сапасы мен көлемінің физикалық және экономикалық қолжетімділік шарттарында қамтамасыз ету және бұл ретте мемлекеттің азық-түліктік өнімдердің сыртқы көздерден (халықаралық нарық пен гуманитарлық азық-түліктік көмек) толыққанды немесе максималдық мүмкін тәуелсіздігін сақтау [5].

Қазақстан Республикасының заңнамасында азық-түлік қауіпсіздігіне анықтама 2012 жылғы 6 қаңтарда қабылданған «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңының 22

бап, 1 – бөлім 2-тармақшасында берілген, бұл бапқа сәйкес экономикалық қауіпсіздік азық-түлік қауіпсіздігін қамтиды, яғни азық-түлік қауіпсіздігі экономикалық қауіпсіздіктің бір бөлігі болып табылады, сонымен қатар осы бап бойынша азық-түлік қауіпсіздігі мемлекет тұтынудың және демографиялық өсудің физиологиялық нормаларын қанағаттандыру үшін жеткілікті болатын сапалы және қауіпсіз азық-түлік тауарларына халықтың нақты және экономикалық қол жетімділігін қамтамасыз ете алатын экономиканың, оның ішінде агроөнеркәсіптік кешеннің қорғалу жай-күйін көздейді деп анықталған [6].

Осы анықтамалардан азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесінің негізгі талаптарын анықтауға болады. Бұл халықтың негізгі азық-түлік түрлеріне экономикалық қолжетімділіктің болуы және азық-түлік тауарларының қауіпсіздігі мен сапалы болуы.

Сонымен қатар, азық-түліктік егемендік болуы қажет, азық-түліктік егемендік дегеніміз — шетелден азық-түліктік тағамдардың жеткізілуі тоқтап қалған жағдайда азық-түліктік дағдарыс туындамайтын ахуал, азық-түліктік қамсыздандырылудың және агроөнеркәсіптік кешеннің ресурстық қамтамасыз етілуінің импорттық жеткізулерден тәуелсіздігі. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзге талабы — азық-түліктің физикалық қолжетімділігі, азық-түліктің физикалық қолжетімділігі елдің бүкіл территориясында уақыттың кез-келген мезетінде төлемге қабілетті сұранысқа сәйкес келетін көлемде және түрлілікте азық-түліктік өнімдердің бар болуымен анықталады [7].

Сапалы азық-түлікті қамтамасыз ету мақсатында 1950 жылдардың басында азық-түлік тауарларына стандарттар дайындау бойынша күрделі жұмыстар басталған. ФАО/ДДҰ Бірлескен сарапшылар комитетінің азық-түлік сұрақтары бойынша алғашқы жиналысында халықаралық сауда мен азық-түлік бойынша мамандардың пайымдауынша түрлі мемлекеттердің азық-түлік мәселесін реттейтін ережелері арасында қайшылықтар жиі байқалады. Тағам өнімдерін сақтау, олардың сұрыпталым мен қойылатын стандарттар мемлекеттің өзіне тәуелді. Көп жағдайларда ғылыми білімге негізделмеген және әзірлеу барысында азық-түлік ережелерінің қағидаларына тек үстіртін назар аударылатын заңнамалар күшіне енеді. Осыған байланысты 1963 «Кодекс Алиментариус» қабылданды [8]. Кодекс Алиментариус (латынша Codex Alimentarius — Азық-түлік Кодексі) — тамақ өнімдерінің стандарттары және ережелер кодексін енгізу бойынша ФАО/ДДСҰ халықаралық комиссиясы қабылдаған азық-түліктің халықаралық стандарттарының жинағы. 2012 жылы комиссия құрамына 186 елдер және Еуропалық Одақ кірген. Алайда Кодекс ережелері міндетті орындалуға жатпайды, тек ұсыныстық сипатқа ие Кодекстің стандарт-

тары негізгі тамақтану өнімдерін қамтиды, Олар: өңделген және жартылай фабрикат, әрі өңделмеген өнімдер. Өнімдердің жеке түрлерінің стандарттарынан басқа кодекс келесілерді реттейді:

1. Тамақ өнімдерін маркілеуді (жалпы ережелер, тамақ өнімдерінің құнын көрсететін нұсқаулық, әр түрлі өтініштерді рәсімдейтін нұсқаулық)

2. Тамақ қоспалары (негізгі стандарттар, қолдану ережесі, тамақта қолданылатын химиялық заттарға талаптар қою)

3. Тамақтың ластануы (жалпы талаптар, тамақты радионуклидтармен, афла- және басқа да микотоксиндармен және т.б. ластанудың шектеулі деңгейлері)

4. Тамақта пестицидтер мен ветеринарлық препараттардың максималды мүмкін деңгейі

5. Биотехнологиялық тәуекелдерді бағалау әдістері

6. Тамақ өнімінің гигиенасы

7. Үлгілерді талдау және таңдау әдісі [9]

Азық-түлік тауарларының денсаулыққа қауіпсіз болуын қамтамасыз ету үшін бұл тауарларды өндіру үрдісін қадағалау қажет. Дамушы мемлекеттердің немесе ауыспалы экономикасы бар мемлекеттердің шаруалары қолданатын денсаулыққа зиянды аса қауіпті пестицидтердің қолданылуын шектеу мақсатында ФАО пестицидтер саудасы мен өзге химиялық заттардың саудасын бақылау бойынша Конвенцияның қабылдануына қатысты. Конвенция 1998 жылы 10 қыркүйекте Роттердам қаласында қабылданды және 2004 жылы 24 ақпанда қабылданды [8, 40-41бет]. Роттердам Конвенциясының 1-бабына сәйкес бұл конвенция бірнеше мақсаттарды көздейді. Біріншіден, адам денсаулығы мен қоршаған ортаны зиян әсерден қорғау үшін, қауіпті химиялық заттардың саудасымен айналысатын конвенция тараптарының ортақ міндеттерін қамтамасыз етуге қатысу, екіншіден, химиялық заттардың сипаты туралы ақпарат алмасуды жеңілдету арқылы бұл заттарды экологиялық қажеттілікте, негізделген себептерге сәйкес қолдану және химиялық заттардың таратылуына, экспорт пен импортына қатысты ұлттық деңгейдегі шешімді қабылдау процессін жүзе асыруды қамтамасыз ету [10]

ФАО-ның 1974 жылы өткен конференциясында мемлекет және үкімет басшыларының аштықты жою бойынша алған міндеттемелері азық-түліктің жақсаруына алып келмегендіктен және баршаға ұзақ уақытқа азық-түлік қауіпсіздігіне жету және аштық пен сапасы кем тағамдарды жою ісіндегі глобалды белсенділікті қайта жаңғырту мақсатында 1996 ФАО Дүниежүзілік азық-түлік саммитін ұйымдастырды. Оның жұмысына 186 мемлекеттің басшылары және өзге лауазымды тұлғалары қатысты. «Азық-түлік қауіпсіздігі» мәселесі алғаш рет дүние жүзі мемлекеттердің басшыларымен бірге талқыланды және олардың өз мемлекеттердің аза-

маттары салауатты өмір салтын жүргізуге қажет тағам өнімдеріне қолжетімділікке жету жолдары қарастырылды. Бұл саммитте дүниежүзілік азық-түлік қауіпсіздігі туралы Рим декларациясы пен Дүние жүзілік азық-түлік саммитінің іс-әрекет Жоспары қабылданды. Іс-әрекет Жоспарындағы мақсаттарға жету жолдарын мемлекеттер дербес шешуге құқылы болды. Нәтижесінде ФАО Кеңесі «Ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі мән мәтініндегі жеткілікті тағамдану құқығын біртіндеп жүзе асыру бойынша ерікті басқарушы қағидаларын» қабылдады, бұл құжат, сондай-ақ «Басқарушы қағидалар: тағамдануға құқық» ретінде белгілі [8, 38-396]

2000 жылы, жаңа мыңжылдықтың басында әлем басшылары БҰҰ-ның штаб-пәтерінде аштықпен күресудің тұжырымдамасын құру мақсатында жиналды, Мыңжылдықты дамыту мақсаттарында (МДМ) көрініс тапқан бұл тұжырымдама соңғы он бес жылдары әлем дамуының жан-жақты негізі болып табылады, мемлекеттердің бірлесіп жұмыс істеуінің арқасында МДМ бойынша көптеген мақсаттарға қол жеткізілді. «Бірінші Мақсат: кедейлік пен аштықты жоюды» орындау нәтижесінде, 1990 жылда кедейшілік жағдайында өмір сүретін адам саны 1,9 миллиард болса, 2015 жылы 836 миллионға дейін азайды. Сонымен қатар, 1990-1992 жылдардағы дұрыс және толық тамақтанбаудан зардап шегетін дамушы мемлекеттердегі халықтың үлесі 23,3 пайыздан 2014-2016 жылдары 12,9 пайызға дейін қысқарды [11]. Мыңжылдықты дамыту Мақсаттарын қабылдағаннан бері әлемнің ең кедей аумақтарында созылмалы аштықты қысқарту саласында бірқатар жетістіктерге қол жеткізілді. 2013 жылы ФАО 38 мемлекетті аштыққа ұшыраған адам санын екі есе азайтқаны үшін марапаттады, осы мемлекеттердің он сегізі аталған мақсаттарға жеткенімен қатар, 1996 жылы Дүниежүзілік азық-түлік саммитінде қабылдаған толық тамақтануға мүмкіндігі жоқ адамдардың абсолютті санын екі есе қысқартты [8, 456].

Ал Қазақстан Республикасы мен Біріккен Ұлттар Ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымы арасындағы ынтымақтастық 1997 жылдан бері дамып келе жатыр, 1997 жылы Қазақстан ФАО мүшелігіне кірді. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы арасындағы Қазақстан Республикасындағы ФАО Байланыс және әріптестік жөніндегі бюросын құру туралы келісімге 2015 жылы қол қойып, бюро 2016 жылы ашылды. Бұл келісімнің 3-бабына сәйкес Бюроның қызметіне Қазақстанның ФАО-ның ұлттық, өңірлік және халықаралық деңгейлердегі қызметі мен бағдарламаларына қатысуын Үкіметтің үйлестіру, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және кедейшілікті жоюға қатысты ресур-

старды ұсыну арқылы, сондай-ақ халықаралық даму және ынтымақтастық жөніндегі ұйымдармен қарым-қатынастарды кеңейту арқылы Қазақстан мен ФАО арасындағы ынтымақтастыққа арналған мүмкіндіктерін кеңейту, азық-түлік қауіпсіздігін басқаруға, технологияларды беруге, оқыту кіреді. Сонымен қатар, Бюро қызметі Қазақстанда орналасқан халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықты және әріптестік қарым-қатынастарды ілгерілетуді көздейді [12].

Қазіргі таңда Қазақстанға ФАО-мен көрсетілетін көмек 2014 – 2017 жылдар аралығындағы елдік бағдарлама Механизмі арқылы жүргізіліп жатыр, бұл бағдарлама бес басым бағыт бойынша жүргізіледі:

1) Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және экологиялық таза өнім өндіру; 2) мал шаруашылығы мен жануарлар денсаулығын сақтау, жайылымдық басқару және фитосанитарлық қадағалау;

3) Табиғи ресурстарды (су, жер және орман) тұрақты басқару;

Балық шаруашылығы мен аквамәдениетті дамыту

4) дамыту; Ауыл шаруашылығы статистика

5) ауыл шаруашылық статистикасын жүргізу үшін, тиісті деректерді жинау және талдау үшін ақпараттық технологиялар [13].

ФАО-ның өзге мүше мемлекеті Вьетнам 2015 жылдың басында өзге мемлекеттердің жетістіктеріне қарап "Нөлдік аштық" бағдарламасын жүргізуді бастады, 1990-1992 жылдардан бастап 2015 жылға дейін Вьетнам дұрыс тамақтануға мүмкіндігі жоқ адамдар санын 70%-дан аса азайтты және МДМ 1-ді толық орындады, осыған байланысты бұл мемлекетте аштықты жою жақын арада толық іске асырылады деп болжамдауға болады. Вьетнам табысын ескере отырып, өзге елдер де осыған ұқсас бағдарламаларын жүргізіп, ФАО-ның құрылтайшылары көздеген "аштық пен кедейлік жоқ әлемді құру" мақсаты орындалатынына үміттенуге болады. Қазіргі ФАО Бас Директоры Жозе Грациану да Силва айтқандай халықаралық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде мемлекеттердің ең жоғарғы деңгейдегі саяси міндеттемелері басты маңызға ие.

Бізде өзіміздің көзі тірісімізде аштықты жоюға мүмкіндігіміз бар, бұл болашақ ұрпаққа қалдырылатын ұлы мұра. [8, 456]. Сондықтан, әлем мемлекеттерінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде мемлекеттердің өзара ынтымақтастығы нығайтатын, азық-түлік қауіпсіздігін реттейтін нормалардың өзара қақтығыстарын жойып, ғылыми негізделген нормаларды әзірлеумен айналысатын ФАО халықаралық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізі құқықтық механизмі деп атауға болады

Пайдаланған әдебиеттер:

1. БҰҰ-ның Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (ФАО) ресми сайты <http://www.fao.org/about/ru/>
2. БҰҰ-ның Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының (ФАО) басқарушы және жарғылық органдарының ресми сайты <http://www.fao.org/unfao/govbodies/gsbhome/ru/>
3. БҰҰ-ның Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымының ресми сайты <http://www.fao.org/about/who-we-are/ru/>
4. Терминологический нормал ФАО <http://www.fao.org/faoterm/ru/>
5. Лупашко-Стальский И.П. Роль международных сельскохозяйственных организаций в обеспечении продовольственной безопасности в странах мира // Информационный бюллетень Министерства сельского хозяйства Российской Федерации. – 2002. - № 11. - С. 52-58.
6. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>
7. Ражимжанова Г.М. Продовольственная безопасность Казахстана и приоритеты ее обеспечения: дисс. ... доктора философии (PhD) 6D050600. - Алматы: Новый экономический университет им. Т.Рыскулова, 2015. - 162 с.
8. 70 ЛЕТ ФАО (1945–2015). Қолжетімділік режимі <http://www.fao.org/3/a-i5142r.pdf>
9. Кодекс Алиментариус мекемеаралық үйлестіруші кеңесінің ресми сайты <http://codexalimentarius.kz/index.php/kz/2014-10-22-19-12-55>
10. Роттердамская Конвенция о процедуре предварительного обоснованного согласия <http://www.fao.org/3/a-y5877r.pdf>
11. Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год <http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf>
12. Механизм страновых программ ФАО в РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН <http://www.fao.org/3/a-br564r.pdf>
13. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы арасындағы Қазақстан Республикасындағы ФАО Байланыс және әріптестік жөніндегі бюросын құру туралы келісімге қол қою туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 22 мамырдағы № 382 қаулысы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500000382>

Асанова Саида Эргашевна

PhD Докторант 1 курс, КазНУ им. Аль-Фараби, кафедра гражданского права, гражданского процесса и трудового права, assanovasaida@gmail.ru

СПЕЦИФИКА ПРИМЕНЕНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ СПОСОБОВ РЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРОВ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. В данной статье рассматриваются: развитие правового поля в сфере примирительных процедур в Республике Казахстан, меры принимаемые Республикой Казахстан по совершенствованию альтернативной сферы регулирования споров внесудебном порядке. Автором сделана попытка разъяснения понятий: альтернативные способы, формы и методы разрешения споров, а также мнения экспертов по вопросам обязательного внедрения досудебного урегулирования споров в гражданском судопроизводстве.

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасында бітімгерлік рәсімдерді, соттан тыс баламалы дау реттеу саласын жетілдіру мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының қабылдаған шаралар саласында нормативтік-құқықтық базаны дамыту талқылайды. Балама жолдарын, нысандары мен дауларды шешу әдістерін, сондай-ақ азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен дауларды міндетті сотқа дейін реттеу енгізу бойынша сарапшылардың пікірін, автор ұғымдарды нақтылау үшін талпыныс жасады.

Summary. This article examines: the development of the legal framework in the sphere of conciliation procedures in the Republic of Kazakhstan, measures taken by the Republic of Kazakhstan to improve the alternative sphere of dispute settlement out of court. The author made an attempt to clarify the concepts: alternative methods, forms and methods for resolving disputes, as well as expert opinions on the mandatory introduction of pre-trial settlement of disputes in civil proceedings.

Современным гражданским процессуальным законодательством Казахстана примирительным способам разрешения споров для сторон созданы весьма благоприятные условия образования, законодательства и практики его применения.

В настоящее время значимость и эффективность альтернативных средств урегулирования гражданских спорных правоотношений для общества имеет большое значение, что, в свою очередь, способствует положительной оценке роли и места традиционного правосудия в правовой системе Казахстана.

Значимости внесудебного разрешения правовых споров на протяжении некоторого времени подчеркивалось в выступлениях Президента РК. 15 лет назад, 20 сентября 2002 года Президентом

Казахстана был издан Указ «О Концепции правовой политики Республики Казахстан» [1]. В Стратегии «Казахстан-2050» Глава государства выделил, что «следовало бы все споры по незначительным вопросам передать во внесудебные способы урегулирования спора - т.е. в медиацию, ...» [2]. Необходимости введения института медиации огромный интерес уделялся и в выступлениях Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. на V и VI съездах судей, в программной статье «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего труда», в «Послании народу Казахстана». В целях реализации Плана нации «100 конкретных шагов» по улучшению правовой системы Республики Казахстан и внедрению альтернативных способов разрешения споров, изложенных в новой редакции ГПК, внимание судей направлено на повсеместное применение примирительных процедур [3].

Сейчас многие стороны спорных правоотношений в большинстве случаев нацелены на самостоятельное урегулирование появляющихся споров, используя альтернативные способы разрешения споров. Так «альтернативными способами разрешения правовых споров - есть совокупность определенных приемов и методов внесудебного урегулирования споров, в результате которых стороны заключают взаимоприемлемое соглашение» [4]. Этот термин показывает на присутствие негосударственной внесудебной защиты прав и свобод граждан, а также применение в рамках определенных средств. Таким образом, применение понятия «альтернативный» связано с определенной subsidiarностью, дополнительностью таких средств по отношению к судебной защите прав граждан.

В теории существует два подхода к определению альтернативных способов разрешения спора:

Альтернатива (фр. alternative, от лат. alternatus - другой)

1) необходимость выбора одной из двух или более исключаящих друг друга возможностей; [5]

2) каждая из этих возможностей.

Если рассматривать второй вариант, то альтернативные способы разрешения споров (методы разрешения споров) – это любой из возможных вариантов.

Традиционно выделяют следующие основные методы разрешения споров:

Согласительные процедуры

Переговоры: являются основным путем достижения урегулирования спора. Все примирительные процедуры основаны на переговорах, являются их вариациями, усложнениями и усовершенствованиями.

Посредничество/медиация: как в переговорах, так и в посредничестве решение о прекращении спора на тех или иных условиях всегда принимается самими сторонами. Посредник не наделен полномочиями выносить обязательное для сторон решение спора, помогает сторонам в урегулировании их спора. Роль посредников заключается в том, чтобы помочь сторонам лучше понять друг друга, достичь согласия, сблизить свои позиции, в некоторых случаях также помочь найти варианты условий, на которых может быть урегулирован спор. Посредник не исследует доказательства и не дает оценку правомерности требований сторон, его главная задача - обеспечить взаимопонимание между сторонами, выявить и помочь реализовать возможность решения проблемы на условиях, приемлемых для всех сторон.

Принятие решения путем консенсуса: консенсус широко применяется и в международных отношениях, и в многосторонних бизнес-переговорах. Консенсус - это способ согласования действий, при котором обсуждение предложений об условиях урегулирования продолжается до тех пор, пока участники выдвигают против них возражения. Таким образом, предложение считается принятым, когда ни одна из сторон не заявляет против него возражений. Обычно этот способ применяется в случае, когда в споре задействовано много сторон.

Посредничество-арбитраж (med-arb): это «пограничный» способ, в котором сочетаются согласительная и состязательная процедуры: посредник имеет полномочия арбитра, т.е. вправе выносить обязательное для сторон решение по вопросам, по которым не удалось достичь согласия.

Оценочные процедуры

Такие процедуры помогают сторонам достигнуть примирения. Например, если стороны не могут прийти к соглашению по поводу размера возмещения ущерба, то независимый экономический или правовой анализ поможет сузить рамки предмета переговоров.

Оценочное посредничество (evaluative mediation): процедура, в которой посредник по просьбе сторон высказывает им свое мнение о правомерности занятых ими позиций и шансах на успех в случае судебного / третейского разбирательства;

Рекомендательный арбитраж (non-binding arbitration): процедура, в которой оценку притязаниям сторон дает арбитраж. Его мнение учитывается сторонами в ходе дальнейших переговоров;

Предварительная независимая оценка (early neutral evaluation): процедура заключается в обра-

щении сторонами к третьему лицу, обычно авторитетному специалисту в соответствующей области права, который исследует факты спора, дает свое заключение по поводу обоснованности позиций сторон, их шансов на успех в случае судебного разбирательства.

Независимое экспертное заключение (neutral expert fact-finding): в этом случае третье лицо дает оценку по техническому, финансовому или иному специальному вопросу, имеющему важное, если не решающее значение для урегулирования спора, а стороны основывают на нем свое соглашение, они могут договориться о том, что заключение технического консультанта будет иметь для них обязательное значение.

Достижение примирения сторон облегчается при вынесении третейскими судами промежуточных решений (решений по отдельным вопросам спора). Например, если спор идет о возмещении ущерба, причиненного существенным нарушением договора, третейский суд может вынести решение о том, было ли нарушение договора существенным. Такое решение способствует самостоятельному урегулированию сторонами вопроса о последствиях нарушения.

Стороны также могут уполномочить нейтральное третье лицо определить те или иные условия договора между сторонами (например, цену на недвижимость в договоре купли-продажи или определенное условие в мировом соглашении).

Рассмотрение спора руководством спорящих компаний - «мини-процесс» (executive tribunal или mini-trial). В этой процедуре юристы компаний кратко излагают суть спора комиссии, состоящей из высшего управляющего звена этих компаний, и возглавляемой независимым третьим лицом (посредником), который руководит ходом процедуры. Комиссия опрашивает выступающих. Руководство компаний таким образом быстро получает более разностороннее видение проблемы. После слушаний руководство компаний при содействии посредника ведет переговоры по предмету спора.

Юридические процедуры

Полномасштабное третейское разбирательство (арбитраж);

Арбитраж с ограничением риска: размер суммы, подлежащей уплате по третейскому решению, ограничивается нижними и верхними пределами (если речь идет о присуждении денежной суммы) (high-low arbitration), причем арбитра не ставят об этих пределах в известность. Такая процедура известна странам общего права как high-low arbitration;

Арбитраж последней оферты (last offer arbitration): стороны по очереди излагают свои условия примирения, а третье лицо может выбрать из них те, которые он считает более справедливыми. Такой способ урегулирования спора широко изве-

стен как странам общего права, так и европейского континентального права, в т.ч. Нидерландам.

Силовые меры

- обращение в государственный суд за обеспечительной мерой;
- обращение к приставам-исполнителям за приведением решения суда в исполнение;
- в случае споров между участниками общества
- принятие решения по спорному вопросу большинством голосов (а не единогласием или консенсусом);
- замораживание конфликта, мораторий на ведение конфликта: вынуждение сторон воздержаться от конфронтации в течение определенного периода, чтоб они «остыли».

Силовые меры наиболее адекватны, когда требуется быстрое решение или другая сторона проявляет неразумность или недобросовестность. При этом необходимо помнить принцип: использовать как можно меньше принуждения и давления, насколько только возможно в данной ситуации. [6]

Явными достоинствами АРС являются активная позиция сторон в положительном разрешении спора, конфиденциальность порядка разрешения споров, своевременность, простота процедуры, менее продолжительные сроки разрешения и урегулирования споров, взаимовыгодность соглашения, сохранение отношений и продолжение делового сотрудничества, универсальность альтернативных форм разрешения споров и другие. [7]

Альтернативные средства (формы) разрешения споров характеризуются следующими признаками:

1)они используются вне юрисдикционной деятельности государственных органов и представляют независимую форму разрешения споров, которая, в некоторой степени, может конкретным способом сочетаться с юрисдикционной;

2)они функционируют равно как система сближения, согласовав интересы, ориентированные на достижение соглашения между сторонами спора;

3)они различаются экономичностью, несложностью, отсутствием строгих процессуальных норм, дружественным характером процедуры, возможностью построения отношений разрешаемого спора на основе справедливости;

4)альтернативные средства разрешения административных споров – это не замена, а дополнение административной юстиции, которая посредством судебной проверки (a posteriori) призвана обеспечить соблюдение принципов равенства, справедливости, беспристрастности и уважения прав при использовании альтернативного разрешения споров (далее АРС);

5)отсутствие принципа состязательности, как основания правосудия, а наоборот построение взаимоотношений на принципе арбитражного, т.е. достижения сторонами взаимовыгодного соглашения [8].

В зарубежной практике выделяют следующие примирительные процедуры: переговоры (англ. negotiation); медиацию (англ. mediation); независимую экспертизу по установлению спорных обстоятельств (англ. neutral expert factfinding); рассмотрение споров с помощью омбудсмана (англ. ombudsman; ombudsperson)[9].

В казахстанской юридической практике альтернативное разрешение споров условно принято разделять: досудебное и внесудебное. Так досудебные методы разрешения споров обладают схожестью со сделкой с правосудием, в частности, с уголовным. Особое место занимают альтернативные способы разрешения спора, к которым в юридической литературе отнесены переговоры, медиация, третейское разбирательство, мини-суд, независимая экспертиза по установлению фактических обстоятельств дела, омбудсмен, частная судебная система [10].

Досудебное урегулирование споров является наиболее цивилизованным и эффективным средством урегулирования возникших конфликтов. Более того досудебное урегулирование споров имеет очевидные преимущества, так как судебный порядок урегулирования спора - достаточно длительный, а, гарантии процессуального характера достигаются по средствам сложных судебных процедур.

Судебное разбирательство не всегда разрешает спор в полной мере. Следовательно, совершенно очевидно, что судебный порядок разрешения спора длительнее и дороже, кроме того, есть вероятность не достижения желаемого результата.

Однако большая часть споров наиболее эффективно может быть решена без необходимости обращения в суд посредством проведения мирных переговоров.

В новой редакции гражданского процессуального кодекса Казахстана значительно расширены стимулы для досудебного урегулирования гражданских споров.

Непринятие мер к урегулированию спора в досудебном порядке, в случаях, когда такой порядок установлен законодательными актами или предусмотрен договором является основанием возвращения заявления без рассмотрения.

То есть в случаях определенных законодательством проведение досудебного урегулирования споров является обязательной процедурой. В случае, если ни законом, ни договором не предусмотрен досудебный порядок разрешения спора, решение о проведении переговоров или претензионной переписки принимается самостоятельно.

Закон не определяет регламента досудебного урегулирования спора, действия проводятся согласно обычаям делового оборота и сложившейся практики.

Тем более что в действующем Гражданском

Кодексе РК вводится партисипативная процедура, когда адвокаты обязательно содействуют мирному разрешению спора.

Согласно ст. 174 ГПК РК стороны могут урегулировать спор в полном объеме взаимных требований либо в части, заключив мировое соглашение, соглашение об урегулировании спора в порядке медиации или соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры.[11]

Также для стимулирования сторон к досудебному порядку разрешения спора предусмотрено возмещение издержек, понесенных в порядке досудебного урегулирования спора виновной стороной, отказ в возмещении судебных расходов в случае предъявления иска при отсутствии виновного поведения ответчика, возмещение убытков проигравшей стороной за потерю рабочего времени, увеличен размер госпошлины по отдельным категориям дел.

К тому же мировое соглашение, соглашение об урегулировании спора в порядке медиации, соглашение об урегулировании спора в порядке медиации исполняется лицами, его заключившими добровольно в порядке и сроки, которые предусмотрены этим соглашением. [12]

Методом правового регулирования АРС, несомненно, является метод равенства сторон. Стороны полностью свободны в выборе способов АРС, лиц, разрешающих споры между ними, процедуры разбирательства.

Способы АРС являются институтом саморегулирования гражданского общества, частноправовыми способами решения субъектами гражданского оборота своих проблем, в том числе заключения соглашения о внесудебном разрешении конфликтов и споров или самостоятельно (negotiation), или с помощью посредника (mediation) либо третейского судьи (arbitration).

Из того факта, что способы АРС относятся к частноправовой сфере, вытекают и другие отличия АРС от публичного судопроизводства

Таковыми характерными признаками способов АРС являются:

1) отсутствие единой процессуальной формы, установленной законом для избранного сторонами способа АРС;

2) обязательное наличие спора о праве или конфликта законных интересов сторон;

3) разрешение споров и урегулирование правовых конфликтов, по общему правилу, в частной сфере, т.е. в той сфере, где присутствие государственных органов должно быть минимальным;

4) добровольность исполнения сторонами актов применения способов АРС (решений третейских судов и соглашений об урегулировании споров и пр.);

5) отсутствие, по общему правилу, в «рамках» АРС возможности принудительного исполнения

(для этого необходимо обращение в компетентные органы государства)[13].

Верховным Судом Республики Казахстан в реализацию поручений Главы государства данных на VII съезде судей республики, в целях дальнейшего расширения сферы применения медиации запущен пилотный проект по внедрению обязательного досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации. [14]

Возможность внедрения обязательного досудебного урегулирования споров обсуждают по отдельным категориям споров: таким как наследственные, о расторжении брака и разделе имущества, о выселении и по вопросам управления кондоминиумом, по договорам займа, некоторые трудовые споры и другие.

Главными задачами проекта являются расширение сферы применения примирительных процедур, минимизация судебных расходов граждан, выявление заинтересованности населения во внесудебном урегулировании спора (конфликта). Важность проекта, бесспорна, наверняка обязательное проведение медиации необходимо по следующим категориям споров (конфликтов), а именно в интересах ребенка, определении его места жительства и определении порядка его общения с родителем, отобрании его от других лиц, взыскании алиментов на содержание совершеннолетних детей, в спорах о расторжении брака и разделе имущества, наследстве, выселении, управления кондоминиумом, определении границ земельного участка, заливе квартир, по договорам займа, страховым и некоторым трудовым спорам. Медиация проводится на основе принципов добровольности, равноправия сторон, независимости и беспристрастности медиатора, осуществляющего примирительные процедуры, недопустимости вмешательства в процедуру медиации, конфиденциальности, соответствия требованиям действующего законодательства.

В рамках пилотного проекта казахстанцам будут разъяснять особенности работы медиаторов и предоставлять необходимую для решения спора в таком порядке информацию. Пилотный проект будет проводиться по июль 2017 года. По завершении пилотного проекта будут собраны информация о его результатах и предложения о целесообразности определения категорий дел, по которым обязательно досудебное.

На сегодняшний день мнения многих юристов разделились на «за» и «против». Аргументом юристов, которые «за» проект по внедрению обязательного досудебного урегулирования споров, является то, что мировая практика доказала, что медиация как способ урегулирования споров и конфликтов весьма эффективна, позволяет сторонам сохранить отношения, не проходить бесконечные круги «ада» судебных разбирательств, которые практически

всегда разводят конфликтующих по обе стороны барьера. Преимуществ у медиации очень много. Саму процедуру можно провести буквально за несколько часов, тогда как судебные тяжбы могут длиться годами, мешая нормально жить, строить планы и двигаться вперед, при этом ожидаемый сторонами результат не гарантирован. В медиативном соглашении решение сторон будет обоюдо-выгодным, по крайней мере, к этому они должны стремиться, раз уж сядут за стол переговоров, и это является наиважнейшей задачей медиатора, помогающего им договориться.

Сторонники же «против» проекта по внедрению обязательного досудебного урегулирования споров, отмечают, что Закон РК «О медиации» предусматривает 5 принципов проведения медиации. Первым принципом заявлена добровольность. Данный принцип пронизывает весь закон. Стороны медиации сами соглашаются на нее, добровольно выбирают медиатора, в любой момент вправе отказаться от нее и так далее. То есть возможное внедрение обязательной медиации противоречит ее смыслу и духу. Стороны конфликта будут вынуждены обращаться к медиатору из-под палки, не имея к тому интереса и надежды на его урегулирование. Еще больше участников спора будут раздражать расходы на медиацию. Заметная часть нашего населения испытывает материальные затруднения. Поэтому, к сожалению, люди часто не могут позволить себе даже привлечь к делу адвоката. Хотя без участия адвоката в суде им очень тяжело, если не брать в расчет самые простые категории дел. Дополнительная финансовая нагрузка с оплатой услуг медиатора радости у сторон конфликта точно не вызовет. Нет сомнений в том, что медиация - это нужный институт. Однако развивать ее надо явно не путем внедрения ее обязательности. [15]

Подводя итог всему вышеизложенному, категорию «АРС» следует определить, как согласованный выбор и применение, исходя из конкретной ситуации, определенного способа либо совместное моделирование собственного наиболее эффективного негосударственного (частного) способа разрешения спора и или урегулирования правового конфликта не запрещенного законом, в целях достижения необходимого правового результата для сторон спорного правоотношения.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года». *Казахстанская правда*. 27.08.2009 г., № 205 (25949).
2. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана СТРАТЕГИЯ «Казахстан-2050» Новый политический курс состоявшегося государства от 14 декабря 2012 г. Ссылка: <http://akorda.kz>
3. Статья Главы государства «План нации – Путь к казахстанской мечте» www.zakon.kz
4. *Адвокат: навыки профессионального мастерства / Под ред. Л. А. Воскобитовой, И. Н. Лукьяновой, Л. П. Михайловой. М.: ВолтерсКлувер, 2006. С.360*
5. <http://ru.wikipedia.org>.
6. Дмитрий Давыденко, *Как избежать судебного разбирательства и не только: посредничество в бизнес-конфликтах.-М.- ИД «Секрет фирмы», 2006. - 168 с.*
7. Кузина Виктория Игоревна. Статья: Понятие, отличительные черты, преимущества и недостатки альтернативного разрешения споров. *Научный журнал на тему: Государство и право. Юридические науки. Мониторинг правоприменения.* <http://cyberleninka.ru>
8. Носырева Е.И. *Экономические споры: суд, арбитраж или примирение // ГИП. – 1998.-№ 9. – С. 17*
9. Понасюк А.М. Медиация как альтернатива и дополнение судопроизводству // *Мировой судья.-2012.-№№ 9, 10.*
10. *Адвокат: навыки профессионального мастерства / Под ред. Л. А. Воскобитовой, И. Н. Лукьяновой, Л. П. Михайловой. М.: ВолтерсКлувер, 2006. С. 360, 361.*
11. *Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК.* <http://adilet.zan.kz>
12. *Досудебное урегулирование споров А. Имаканова.* www.kst.adilet.gov.kz
13. Сулейменов М.К. д.ю.н., профессор; Дуйсенова А.Е. к.ю.н., доцент : «Быть ли независимой медиацией в Казахстане?»; www.zakon.kz
14. <http://sud.gov.kz>
15. Джохар Утебеков Адвокат. *Салтанат Жусупова Юрист-медиатор* <https://tengrinews.kz/battleopinions/112/>

Есіркепова Гүлбану Жаркынбекқызы
тарих ғылымдарының магистрі, М. Әуезов атындағы ОҚМУ,
«Халықаралық қатынастар және саясаттану» кафедрасының аға оқытушысы,
maratova.audyn@mail.ru

Қасымқұл Айсәуле Бөгенбайқызы
М. Әуезов атындағы ОҚМУ «Халықаралық қатынастар» мамандығының студенті
Erlankyzy02@mail.ru

ЖАПОНИЯ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

***Түйін:** Мақалада, Жапония дипломатиялық қызметінің құрылымы және негізгі қағидаттары қарастырылған. ХХІ ғасырдың бірінші жартысындағы Жапония сыртқы саясатының негізгі бағыттарының ерекшеліктеріне талдау жасалынады.*

***Кілт сөздер:** Жапония, дипломатия, сыртқы саясат, халықаралық қауымдастық, Азия – Тынық мұхит аймағы*

***Резюме:** В статье рассматривается структура и основные принципы дипломатической службы Японии. Анализируются основные направления внешней политики Японии в первой половине ХХІ века.*

***Ключевые слова:** Япония, дипломатия, внешняя политика, международное сообщество, Азиатско – Тихоокеанский регион*

2016 жылы Жапонияға жасаған ресми сапарында, Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Жапония біздің Тәуелсіздігімізді белсенді қолдап, осы 25 жыл бойы қолдау көрсетіп келе жатқан әлемдегі бірінші мемлекеттердің қатарынан. Біз мұны ұмытпаймыз. Сіздердің елдеріңізбен достық, серіктестік қарым-қатынасты дамыту менің, Қазақстан саясатының басымдығы болды», деп айқындады [1].

Осы орайда, Жапония сыртқы саясатының беталысын, дипломатиялық қағидаттарының, қызметінің ерекшеліктерін түсініп, оның болашақтағы басым бағыттарына болжау жасау үшін, ең бастысы дипломатиялық ұстанымдарына, оның кезеңдерінің ерекшеліктеріне талдау жасау қажет. Мұнда, мәдени – тарихи және ұлттық ерекшеліктерінен туындайтын Жапония дипломатиялық бағытына ықпалын тигізетін саясат және сыртқы бағыт, ойлау ерекшеліктері, рухани – адамгершілік құндылықтары, менталитеті бағдарларының жүйесін білуіміз маңызды. ХХІ ғасыр бастауында Жапония сияқты Шығыс Азия аймағының жетекші елдерінің сыртқы саяси қағидаттарын, халықаралық қатынастар жүйесіндегі орнын, ХХ соңы – ХХІ ғасыр аралығындағы трансформация тұрғысынан зерттеп, маңызды тұжырымдар жасау өзекті де маңызды мәселелер қатарына кіреді.

Жапония сыртқы саясаты, дипломатиялық қызметінің тарихы, жалпы елдің даму тарихы бой-

ынша Жапондық зерттеушілердің, саясаткерлердің еңбегінің ішінен төмендегілерді айқындауға болады: Жапония саясаттанушысы, Ниигата префектурасының университетінің ректоры Иногути Такасидің «Қырғи – қабақ соғысы жылдарынан кейінгі Жапонияның сыртқы саясатының бағыты» [2] және «Бүгінгі Жапон сыртқы саясаты. Караоке дипломатиясы» [3] еңбегін, Жапон дипломаты Того Кадзухиконың «1945-2003 жж Жапон дипломатиясының тарихы: белсенді сыртқы саяси рольді іздеу бағыты» атты еңбегінде [4] К. Того геосаяси тарихи реализмге негізделген геосаяси әдісті қолдана отыра, саясаткерлер ұсынған дипломатиялық бағытты таңдаудағы Жапон халқының ролін ерекше зерделейді. Өз еңбегін Екінші дүниежүзілік соғыстың Жапония үшін нәтижелері мен салдарларын талдай отыра К. Того Жапон халқы императордың және Жапон халқының бейбітшілік пен демократияға ұмтылысының арқасында ғана өркендеуге қол жеткізді деп санайды.

Соғыстан кейінгі Жапония дипломатиясының қағидаттары Жапон мемлекеттік қайраткері Сигэру Ёсида басқарған 1946-1954 жылдары қалыптасты. Ёсида кезеңіндегі дипломатия, Шығыс Азиядағы жапонияның көшбасшылық ролінен бас тартып, сыртқы саяси ұлттың экономикалық мүддесіне қызмет ету керек деген қағидаға негізделді [4, б. 115]. Жалпы Ёсида дипломатиясының негізгі бағыты американдық бағыт болды. Яғни, бұл кезеңде американдық әскерлер Жапонияның Окинава аралына әкелініп, барлық инвестициялар және сыртқы экономикалық байланыстар АҚШ тығыз байланыста еді.

1954 ж. Ёсида үкіметінің орнына келген Итиро Хатояма үкіметінің кезінде Жапония дипломатиялық қағидаттары біршама өзгеріске ұшырады. Хатояма кезеңінде сыртқы істер министрі болған М. Сигимэцу кезінде Кеңес Одағымен және еуропалық социалистік елдерімен дипломатиялық қатынастар орнатылды. Кабинет жасақталғаннан кейінгі бірінші баспасөз конференциясында Хатояма: «Үшінші дүниежүзілік соғысқа жол бермеу үшін кең түрде халықаралық сауданы дамыту қажет. Егер біздің тарапымыздан Кеңес Одағына және коммунистік Қытайға байланысты қайшылыққа толы саясат ұстанып, сауда және байланыстардан

бас тарту үшінші дүниежүзілік соғысқа бастайтын жол ретінде қарастыруымыз қажет», деп тұжырымдама жасаған болатын [5, б.193].

1960 жылдардан бастап, экономикасы қарқынды өскен Жапония дипломатиясы экономикалық дипломатия қағидаттарына ауысады. Яғни Жапония елі дипломатиясы «экономикалық экспансия» қаруына айнала бастады. 1957 – 1960 жылдары үкімет басына келген Нобусукэ Киси кезеңіндегі Жапония дипломатиясының басты қағидалары американдық бағытты кеңейтіп, сауда-экономиканы дамыту болып табылды. 1960 жылы Н Нобусукэ Кисидің АҚШ ресми сапары барысында «Жапон-американ қауіпсіздік келісіміне» қол қойылады [5, б.192].

XX ғасырдың 60 -70 жылдарында Какуэй Танаку үкіметі кезеңіндегі дипломатиялық бағытының ерекшелігі Қытай Халық Республикасы мен Жапония арасындағы дипломатиялық қатынастың орнауы болды.

Жалпы, XX ғасырдың 50-70 жылдарындағы Жапония дипломатиялық бағыттарының ерекшеліктеріне талдау жасау арқылы зерттеу жүргізген ғалымдар, сол кезеңдегі қалыптасқан халықаралық орта және халықаралық қатынастар жүйесінің ерекшелігі Жапония сыртқы саяси нормалары мен институттарының қалыптасуына үлкен ықпал еткенін байқаймыз.

XX ғасырдың 70-жылдардың басында Жапонияның сыртқы саясатының өзгеруі үш жағдайдың болуы себеп болды. Біріншіден, АҚШ-тың Вьетнамдағы соғыста ұтылғаны, екіншіден, Жапония ЖІП дегі капиталистік әлемде 2 орын алуы, үшіншіден кеңес-американ ара-қатынасы бәсеңдей бастауы.

Қауіпсіздік Есида доктринасы ұлттық мүдде классикалық доктринасына ауыстырылып, үш құрамдас бөліктен тұратын: ішкі әлеуметтік, әскери және сыртқы саясаттық. Жапонияның тұрғысында бұл құрамдас бөліктер былай аталатын: қоғамдық қауіпсіздік, ұлттық қауіпсіздік, әлем және Азияның тұрақтылығы. Атап айтқанда, 70 жылдарда сыртқы саясаттағы әлемдегі рөлін қалпына келтіру және оның экономикалық потенциалымен сәйкестендіру жайлы сөздер талқыланды. Ол үш бөліктен тұрды: 1) әлемдегі демократиялық сауда тұрақтануының бірігуі; 2) капитализм мен социализмнің арасындағы күштің қалыпты болуын қамтамасыз ету; 3) оңтүстік және солтүстік арасындағы экономикалық және саяси арақатынастың тұрақтануына көңіл бөлу, әсіресе Азияда. Осылайша Азияда Фукуда доктринасы деп аталған қосымша доктрина қалыптасты. Алайда ол: Жапония ешқашан әскери держава болмайды, Жапония АСЕАН жетекшілерімен байланысын әскери емес құрылымымен іске асырады; Жапония АСЕАН және Үндіқытай арасындағы достастықпен бірге қарым – қатынас орнатуға міндетті – деп доктриналдық түрде тұжы-

рымдалды.

Жапониялық «азияцентризм» әртүрлі жолдармен дамып «тынықмұхит бірлестігі» құрылды. Жапония маңызды экономикалық және саясаттық рөл атқарды. Экономикалық жоспар кезінде Мики ХХІ ғасыр стратегиясын жасап, онда Тынықмұхиттық қоғамдастық субжүйелік жаһандық экономикалық жүйе құруды жобалаған. Осы идеясында анық көрсетіп аймақты жобалаған және Жапония әскери держава болудан бас тартуын, АСЕАН және Оңтүстік -Шығыс Азия мемлекеттерімен конструктивті байланысын дамытуды ұйғарған. Бұл жолы «аймақ әлемі және тұрақтану» жапондықтардың көзқарасымен барлық АТА елдерін қосқан.

1982 жылы үкімет басына келген Ясухиро Накасонэ және Нобору Такэсита кезінде Жапон дипломатиясы халықаралық аренада белсенділік таныта бастайды. Нобору Такэсита Оңтүстік-Шығыс Азия елдерімен қарым қатынасты жақсарту бойынша сыртқы саяси бағытты ұстанады. Жапония 1987 жылы АСЕАН Маниладағы саммитінің жұмысына қатысып, өзінің аймақтағы мүдделерін қамтамасыз етуге ұмтылды.

Жалпы, XX ғасырдың 80-90 жылдарында Жапония сыртқы саяси бағытына аса зор маңыз беріп, жаңа дипломатиялық мүдделерді көздей бастады. Атап айтқанда, Еуропа елдерімен тығыз қарым-қатынас орнатуға деген ұмтылыс және Жапон мәдени дипломатиясын алға жылжыту үрдісі басым болды. Такэсита 1988 жылы Лондондағы жасаған мәлімдемесінде, ғылым және білім саласындағы ынтымақтастық Жапонияның мәдени дипломатиясының негізі болады деп жариялады .

Танака, Жапонияның дипломатиялық белсенділігіне ықпал еткен 1990 жылдардағы оқиғалар – Парсы Шығанағындағы соғыс және Солтүстік Кореядағы «ядролық дағдарыстарды» айқындай отыра, «Жапония ұлттық қауіпсіздікті американдық «ядролық шатырға» ғана негіздеуге болмайтындығын түсінді деп жазады [5, б. 203]. Танака пікірінше, жапониялық сыртқы саясаттың белсенділігінің артуы, 1997 жылғы жапон-американ қорғаныс ынтымақтастығының қағидаттарын қайта қарастырудан басталады.

Т. Иногути пікірінше, Жапонияның дипломатиялық қағидаттарының Американды сыртқы саясатқа тәуелді болуы Жапонияның әлемдегі саяси беделіне нұқсан келтіреді. Зерттеуші Жапониялық сыртқы саяси шешімдерді қабылдау әдісін «караоке дипломатиясы», яғни, АҚШ сөзі мен музыкасын бекітеді, ал Жапон дипломаттары орындау ырғағы мен өзінің сыртқы келбетінің сипатын ғана таңдай алады деп атайды. Иногути ойынша Жапония дипломатиясының белсенділігі және тиімділігі төмен, мұндай жағдайды сыртқы қысым көрсетуге тиым салынған саяси бағыт ұстанған жағдайда ғана өзгертуге болады деп тұжырымдайды [4, б. 15].

Жапон дипломатиялық қағидаттары мен сыртқы саясатының бағыттарына қатысты зерттеулер жүргізіп отырған Қытай Халық Республикасының зерттеушілерінің еңбектеріне талдау жасау арқылы, олардың берген бағасын қарастыруға болады. Атап айтқанда, Циньхуа Қытай университетінің халықаралық қатынастар саласының профессоры, танымал жапонтанушы Лю Цзянюн, Япония ХХІ ғасырдың басында өзінің қорғаныс қарқынын дамыта отыра, «Екінші дүниежүзілік соғыстан қалған, шешуін таппаған мәселелердің тиым салынған аймағына кірісіп отыр», деп санайды. Лю Цзянюн пікірінше, ішкі заңнаманы өзгерте отыра жапония армияға ие болып, ядролық қаруға қол жеткізуі мүмкін [5].

Қытай зерттеушісі Ли Сюши тұжырымдамасы бойынша, ХХІ ғасырдың басында Жапония неоконсервативтік бағыттағы саясаткерлердің басшылығымен қорғаныс қарқынын дамытумен ғана айналысып келеді. Д. Коидзуми және С. Абэ сияқты саясаткерлер Жапонияны тек ірі экономикалық держава ғана емес, ірі әскери державаға айналдыруға бағыт алған [6, б.166].

ХХІ ғасырдағы Жапония әлемдік саясатта халықаралық-құқықтық субъект ретіндегі суверенді мемлекеттің құқықтарын жақтап отыр. Осы көзқарас тұрғысынан Жапония өзін барлық әлем санасын дербес геосаяси орталық ретінде қарастырады. Сондықтан да, жапондық саясаткерлердің пікірінше, елдің стратегиялық бағытының негізін ұлттық мүдде құруы қажет. С. Абэ үкіметінің саяси бағытындағы ұлттық мүддені қорғау маңызды мәселе болып танылады. Яғни, ұлттық мүддені халықаралық аренада қорғап, өз елінің ұлттық мүддесі тұрғысынан сыртқы саяси шешімдерді қабылдау және дипломатиялық бағытын айқындау Жапония дипломатиясының негізгі қағидаттарының бірі болып табылады.

Жапонияның жаңа әлемдік тәртіп жағдайында стратегиясының, дипломатиясының қағидаттарын талқылау мақсатында министрлер кабинетінің жанында Жапонияның сыртқы байланыстары бойынша Мақсатты топ құрылған. Мақсатты топ құрамына: министрлер кабинетінің хатшылығының қызметкері: Юкио Окамото және дипломат Танино Сакутаро, Кэйё университетінің профессоры Масао Оконоги, Токио университетінің профессоры Масаюки Ямаути, Ұлттық қорғаныс академиясының басшысы Масаси Нисихара, халықаралық ынтымақтастық банкінің вице-президенті Кодзи Танами, Тоёта автомобиль концернінің басшысы Фудзиро Тё, ДЖЕТРО басшысы Осаму Ватанабэ кіреді [12].

Жапонияның сыртқы байланыстары бойынша Мақсатты топ тарапынан «ХХІ ғасырдағы жапон дипломатиясының негізгі стратегиялары» атты баяндама дайындалып, үкіметтің қарауына ұсынылған. Баяндамада, Жапонияға байланысты

халықаралық жағдай сипатталған. Баяндаманың мазмұнында:

- біріншіден, экономикалық жаһандандудың ықпалы, әлемдегі әскери даму үрдістері, Қытайдың экономикасы Жапония үшін қауіптер қатарына жатқызылған;

- екіншіден, Жапон дипломатиясының негізін ұлттық мүдде құрауы қажеттігі айқындалып, дипломатиялық қатынастарды дамыту үшін нақты стратегияның қажеттілігі айқындалған.

Осыған байланысты қазіргі жапон СІМ қызметі де елдің сыртқы саясатындағы мемлекеттік міндеттерді жүзеге асыру үшін трансформацияға ұшырау үстінде.

Жоғарыда аталып кеткен заңнама және Жапония Конституциясымен қатар, СІМ қызметі төмендегідей заңдармен реттеледі: «Мемлекеттік азаматтық қызмет туралы» Заң (1947 ж.), «Сыртқы істер министрлігінің қызметкерлері туралы» Заң (1952 ж.), «Орталық министрліктер мен басқармаларды реформалау туралы» заң (1998 ж.).

Жүргізілген әкімшілік реформалар СІМ де қатысты жүргізілді. Сыртқы саясаттағы Жапония басымдықтары қайта тұжырымдалды. Бірінші орынға мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі, содан кейін сыртқы экономикалық байланыстар, экономикалық ынтымақтастық, мәдени байланыстар қойылған. Премьер-министр С. Абэ төмендегідей сыртқы саяси басымдықтарды жариялады:

- жапон-американ альянсы;
- стратегиялық дипломатия;
- ұлттық мүдде.

С. Абэ «Жаңа Жапонияны» құру стратегиясын жариялап, дипломатия ұлттық мүддеге қызмет ету қажет деп айқындаған.

Осыған байланысты, Жапония дипломатиясының тұжырымдамасында жаңа үрдістер негізіліп келеді. 2012 жылғы 24 қаңтардағы парламенттің 180 сессиясында сыртқы саясат туралы жасаған мәлімдемесінде сыртқы істер министрі Коитиро Гэмба, «желілік дипломатия» тұжырымдамасын ұсынады [10]. Ол бойынша, Азия-Тынық мұхит аймағында халықаралық құқы негізінде көп қабатты ашық желілерді құру көзделген. К Гэмба, «көп қабатты» терминін екі жақты, үш жақты және көпжақты диалог жүргізілетін халықаралық ынтымақтастық ретінде түсіндіреді. Бұл диалогтағы маңызды орын: Жапония – Қытай – Корея. Жапония – АҚШ – Корея, Жапония- АҚШ-Австралия, Жапония – АҚШ – Үндістан форматтарына беріледі.

К. Гэмба пікірінше, Азия-Тынық мұхит аймағындағы өркендеу Жапония-АҚШ –Қытай ынтымақтастығынсыз мүмкін емес процесс. Дегенмен, Гэмбо тұжырымдамасында, аймақтық дипломатиялық желілерді құрудағы жетекші роль жапон-американ альянсына жүктеледі.

Қазақстан мен Жапонияның осы жиырма бес

жылдағы қарым-қатынастарының бүгінге дейінгі тарихын екі мемлекеттің басшылары деңгейіндегі өзара ресми сапарлар мен биік деңгейде өткен келіссөздердің нәтижелеріне сәйкес даму кезеңдеріне жіктеуге болады.

Осы тұрғыдан Қазақстан мен Жапония арасындағы қарым-қатынастардың қазіргі ахуалы мен ынтымақтастық деңгейі жайлы жеке пікірімізді айтар болсақ, елдерміз арасында ешқандай ірі саяси проблемалардың жоқтығы (екі ел арасында ешқандай тарихи дау жоқ, жапон үкіметі ешқашан Қазақстанның ішкі істеріне араласқан емес, екі ел ешқашан халықаралық құқық органдарында бірін-бірі сотқа берген емес), екі мемлекеттің халықаралық сахнадағы позицияларының ұқсастығы (БҰҰ-ны реформалау қажеттігі, ядролық қаруды таратпау және қарусыздану және т.б.), өзара сауда-экономикалық ынтымақтастыққа деген қызығушылықтың жоғары екенін (Қазақстан табиғи ресурсқа бай, ал Жапонияда техника, технология дамыған) ескеріліп, екі елдің қарым-қатынастар деңгейі «стратегиялық әріптестік» деп аталып жүр.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. *Жапониямен қарым-қатынасты дамыту біз үшін маңызды* // <http://www.altyn-orda.kz/kz/>
2. Inoguchi T. *Japan's Foreign Policy Line after the Cold War*. – *The Troubled Triangle. Economic and Security Concerns for the United States, Japan, and China*. Ed. by T. Inoguchi, G. J.Ikenberry. N.Y.: Palgrave Macmillan: 2013. P. 35–62.
3. Inoguchi T., Purnendra J. *Japanese foreign policy today. Beyond karaoke diplomacy*. – NY.: Palgrave Macmillan, 2000. – 312 p.
4. Togo Kazuhiko. *Japan's Foreign Policy, 1945–2009: The Quest for a Proactive Policy*. Boston: Brill, 2010. — 484 p.
5. Маркарьянц С.Б. *Независимая дипломатия Хатояма Итиро// Япония. Ежегодник*. – 2016 – №45. – С. 181-207.
6. Liu Jianguyong. *Japan's space law shift rattles regional nerves* // *Global times*. 02.07.2012.
7. Li Xiushi. *Japanese neo-conservative foreign strategy* // *Global review*. № 1, 2007. – P. 160 - 180.
8. *XXI ғасырдағы жапон дипломатиясының стратегияларының негізі. Жаңа дәуір, жаңа көзқарас, жаңа дипломатия. 28 қараша 2002*. URL: <http://www.kantei.go.jp/jp/kakugikettei/2002/1128tf.html>
9. *Негізгі бағыт. 2012 жылғы 26 желтоқандағы Жапония министрлер кабинетінің шешімі*.// URL: <http://www.kantei.go.jp/jp/kakugikettei/2012/1226kihonhousin.html>
10. *Сыртқы істер министрі К. Гэмбаның 2012 жылғы 24 қаңтардағы парламенттің 180 сессиясында сыртқы саясат туралы жасаған мәлімдемесі*. URL: http://www.mofa.go.jp/mofaj/press/enzetsu/24/egnb_0124.html

Нурмакин А.Б.

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ «халықаралық құқық» мамандығының бірінші курс магистранты

Айтжан Б.Е.

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ «халықаралық құқық» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, aralbaeva81@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ ӘДЕТ- ҒҰРЫП ЕРЕЖЕЛЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Халықаралық жеке құқық халықаралық сауда, экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени саладағы қарым-қатынастармен саласымен тығыз байланысты. Халықаралық жеке құқық осы салаларды гуманизациялаумен айналысады. Қазіргі кезде халықаралық жеке құқық аса маңызды орынды иеленген жеке құқық саласы болып табылады, сонымен қатар жаңа сипаттағы халықаралық байланыстардың ашылуына әсер етеді.

Кілтті сөздер: халықаралық жеке құқық, әдет-ғұрып, норма

Резюме. Международное частное право неразрывно связано с расширением международного торгового-экономического, научно-технического и культурного сотрудничества. Важную роль в правовом регулировании этого сотрудничества призваны играть нормы международного частного права, значение которого возрастает по мере углубления международных хозяйственных связей, развития новых организационных форм в различных областях международного делового сотрудничества.

Ключевые слова: международное частное право, обычай, норма

Summary. Private international law is inextricably linked with the expansion of international trade, economic, scientific, technical and cultural cooperation. Important role in the legal regulation of this cooperation is called upon to play the norms of private international law, the significance of which increases with the deepening of international economic ties, the development of new organizational forms in various fields of international business cooperation.

Keywords: International private law, custom, norm

Халықаралық жеке құқық термині алғаш рет 1834 жылдан бастап ғылымда, әдебиеттерде және тәжірибе жүзінде қолданыла бастады. Алайда қазіргі кезде дейін халықаралық жеке құқықтың түсінігіне және маңыздылығына қатысты отандық және шетелдік заң әдебиеттерінде бір текті қалыптасқан анықтама жоқ болып табылады. Ресейдің заң әдебиеттерінде «халықаралық жеке құқық» термині алғаш рет 1865 жылы Н.П. Ивановпен енгізілген болатын. Алайда халықаралық жеке құқық ұғымына қатысты жеке ғылыми ізденіс ретінде алғаш рет өз еңбегін Ф.Ф. Мартенс арнады. Ф.Ф. Мартенс алғаш рет халықаралық жеке құқық және халықаралық жария құқықтың арасындағы айырмашылықтарды

белгілеп, екі жекелеген құқық салаларына бөлуді ұсынды.

Халықаралық жеке құқығы халықаралық сипатқа иеленген азаматтық құқықтық қатынастарды реттеуге бағытталған құқық нормаларының жиынтығынан тұратын құқық саласы болып табылады. Оларды төмендегідей бірнеше шарттармен тығыз байланысты болып табылады.

Біріншіден, шаруашылық өмірдің интерұлтандырудың объективті процесі осыған сай жан-жақты экономикалық қатынастардың жаңа деңгейін талап етуде. Бұл тұстағы айқын мысал ретінде еуропалық континенттік дамуды атауға болады. Шаруашылық өмірдің интерұлтандырудың ең жарқын көрінісі ретінде жан-жақты экономикалық және экономикалық - техникалық қауымдастықтың дамуын атауға болады. Егер де ХІХ-ХХ ғасырларда ол қатынастар тек саудамен ғана шектеліп отырған болса, ендігі ХХ-ХХІ ғасырларда бұл тек тауар мен қызмет алмасу ғана емес, сонымен қатар өндірістік қауымдастық, оның құрамына бірлескен кәсіпорындар мен өндірістер, бірлескен зерттеулер мен ізденістерді жүргізулерді қамтиды.

Екіншіден, бұл жағдай – соғыстар мен түрлі сипаттағы қақтығыстар, саяси және ұлттық себептер, сонымен қатар жұмысқа орналасу мен білім алуға байланысты халықтың көшіп-қонуының (миграциясының) тез арада өсіп кетуі сияқты себептерден болды.

Үшіншіден, ғылыми-техникалық прогресс бір жағынан, екінші жағынан коммуникациядағы, көлік жетістіктері арқасында көптеген елдер өзара жақындасты. Осының арқасында, жалпы, адамзаттық қарым-қатынас дамыды: телерадио құралдары, бейнетехника мен спутниктік құрылғыларды қолдануға байланысты ғылымда болып жатқан жетістіктер дүние жүзінде әр түрлі хабарларды тез арада таратып отыруға мүмкіндік берді; космосты игерудегі жетістіктер де бар. Ал екінші жағынан ғылыми-техникалық прогрестің кертартпа тұстары тағы бар, атап айтқанда, Чернобыль мен Ирактағы трагедиялар, өз кезегінде қоршаған ортаның ластануы мен улануы бір ғана мемлекеттің шекарасымен шектеліп қана қоймайды.

Л. Нысанбекованың пікірі бойынша: «халықаралық жеке құқық – шетел элементімен күрделенген азаматтық-құқықтық қатынастарды реттейтін коллизиялық-құқықтық және бірыңғайланған матери-

алдық-құқықтық нормалардың(ережелерінің) жүйесі. Халықаралық жеке құқық халықаралық жария құқықпен (не жалпы халықаралық құқықпен) тығыз байланысты. Халықаралық жеке құқық өз алдына, тәуелсіз құқық жүйесі болып табылады» [1, 2 б.] деп белгілеп өтеді.

Г.К. Дмитриева, Л. П. Ануфриева, К.А. Бекяшевтың пікірлері бойынша: «мемлекет ішінде пайда болатын қарым-қатынастар мемлекеттің жеке құқық салаларымен реттеледі, ал егер де олардың сипаты халықаралық сипатқа айналытын болса, онда халықаралық жеке құқық саласының пәнімен реттеледі» [2,7 б.] деп атайды.

Богуславский М.М. ойынша: «Халықаралық жеке құқық халықаралық сауда, экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени саладағы қарым- қатынастармен саласымен тығыз байланысты. Халықаралық жеке құқық осы салаларды гуманизациялаумен айналысады. Қазіргі кезде халықаралық жеке құқық аса маңызды орынды иеленген жеке құқық саласы болып табылады» [3, 5 б.] сипаттағы ой-пікірін білдіреді.

Біздің пікіріміз бойынша, халықаралық жеке құқық халықаралық жария құқықпен (не жалпы халықаралық құқықпен) тығыз байланысты. Халықаралық жеке құқық өз алдына, тәуелсіз құқық жүйесі болып табылады.

Халықаралық жария құқық пен халықаралық жеке құқықтың нормаларын басты мақсаты болып әр түрлі саладағы халықаралық қауымдастықты дамытудың құқықтық алғышарттарын дайындау қызметін атқару және ол екеуінің арасындағы ортақ сипат: –кең мағынада, екі немесе одан да көп мемлекеттердің қатысуымен болатын, бір мемлекет аумағынан тыс туындайтын қатынастар ретінде танылады. Дегенмен, халықаралық жеке құқық жария құқықтық емес, жеке құқықтық қатынастарды реттейді. Бұл реттегі халықаралық дегеніміз шетел элементімен шиеленіскен қатынастарды білдіреді.

Халықаралық жеке құқықтың халықаралық жария құқықтан ең бірінші айырмашылығы - олардың реттейтін қатынастарының мазмұнының әртүрлігінде. Халықаралық жария құқықта мемлекеттер арасындағы саяси қарым-қатынастар, бейбітшілік пен халықаралық қауіпсіздік, мемлекеттің егемендігі мәселелері, мемлекеттің ішкі істеріне араласпау, қарусыздану сияқты мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар халықаралық жария құқықта халықаралық сауда, экономикалық әрекеттесу сияқты мәселелердің кең етек алуы халықаралық экономикалық құқықтың туындауына ықпал етеді.

Дегенмен, олармен реттелетін қатынастар азаматтық-құқықтық емес, мемлекетаралық сипатқа ие болып табылады. Ал халықаралық жеке құқыққа келер болсақ, оның реттеу аясы халықаралық қатынастардағы осы жеке құқық саласында көрініс табады. Бұл ең біріншіден, мүліктік қатынастар (мәселен, авторлық пен патенттік құқық саласында), яғни

бұлар халықаралық жеке құқықтың реттеу аясына жататын қатынастар болып табылады.

Осы халықаралық жеке құқықтың аса маңызды қайнар көздерінің бірі ол әдет-ғұрыптар болып табылады. Ендігі жерде біз халықаралық жеке құқық саласындағы әдет- ғұрыптың ұғымына және ерекшеліктеріне тоқталып өтеміз.

Әдет-ғұрып дегеніміз – құқық нормасы ретінде танылған, ортақ тәжірибе болып табылады. Халықаралық жеке құқықта халықаралық сауда әдет-ғұрыптар, іскерлік айналым әдет-ғұрпы және теңізде жүзу әдет-ғұрпы үлкен роль атқарады.

Сонымен қатар СИФ халықаралық сауда терминдерін талқылауға байланысты халықаралық ереже (ИНКОТЕРМС), аккредитив және инкассо бойынша унификацияланған ережелер және т.б. қолданылады. Алайда осы аталған барлық актілердің нормативтік сипаты жоқ болып келеді, бірақ халықаралық жеке құқығының маңызды қайнар көзі болып табылады. Халықаралық сауда тәжірибесінде егер, шарт негізінде дау туындаса қабылданған әдет-ғұрыпты арбитраждық сот қолданады.

Халықаралық әдет-ғұрыпты *lex mercatoria* (халықаралық коммерциялық құқық, трансұлттық сауда құқығы, халықаралық комерсанттар бірлестігі құқығы) түсінігімен байланыстырады. Яғни, халықаралық коммерциялық құқықпен тығыз байланысты деген сөз, ол өз кезінде сыртқы экономикалық қызметті мелекеттік емес жүйемен реттеу болып табылады. Сонымен қатар, бұл жүйені «жұмсақ, икемді» құқық деп атайды (норма ұсыныстық сипатта болады).

Lex mercatoria – сыртқы сауда мәселесі бойынша халықаралық ұйымның резолюциясы – ұсыныс болып табылады (жеткізудің жалпы ережесі, шарт – формуляры, қосылу шарты, типтік шарттар, типтік регламенттер). Халықаралық коммерциялық құқықтың маңызды ролін, ДСҰ, ХКО, ЮНСИТРАЛ және басқада ұйымдар атқарады.

Сонымен, халықаралық әдет-ғұрыптар – олар жүйелі түрде қолданылатын ережелер болып табылады. Халықаралық жеке құқықтағы әдет-ғұрыптық нормалар барлық мемлекеттер үшін орындалуға тиіс ережелер. Олар халықаралық деңгейдегі сауда-саттық, ғылыми-техникалық, азаматтық құқықтық қатынастардың дамуына әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нысанбекова Л. *Халықаралық жеке құқық. Оқу құралы.* – Алматы, 2013. – 280 б.
2. *Международное частное право: Учебник. // Отв. ред. Г. К. Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп.* – М.: Проспект, 2004. - 688 с.
3. *Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп.* - М.: Международное право, 1994. - 416 с.

Нысанбекова Ляззат Бегимжановна
ст.преподаватель КазНУ им.аль-Фараби, nysanbekova.lazzat@kaznu.kz

Садуакасова А.,
студентка 4 курса, КазНУ им.аль-Фараби

ПРАВОВЫЕ РИСКИ ПОЛЬЗОВАНИЯ КРИПТОВАЛЮТОЙ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Резюме. Автором рассмотрены мировой опыт и тенденций в сфере обеспечения прозрачности и законности операций, проводимых с криптовалютой и его влияния на финансовый рынок Казахстана. Предложены законодательное признание криптовалюты в РК, так как транзакции сделают прозрачными и контролируемые, а пользователи биткойна смогут защитить свое имущество.

Түйін. Авторлар әлемдік тәжірибени және криптовалютаны қолдану барысында қамтамасыз ету саласындағы жасалынатын операцияның мөлдірлігімен және заңдылығын қарастырған, сонымен қатар Қазақстанның қаржы нарығындағы өз әсерін ескере отырып жүзеге асырылуын сипаттайды. Қазақстан Республикасында криптовалюта заңнамалық түрде тану, өйткені және бақланду болатындығы, ал пайдаланушылар өз мүлктерін қорғай алу

Summary. The author considered world experience and trends in ensuring transparency and legality of operations conducted with the cryptocurrency and its impact on the financial market of Kazakhstan. By the author was offered legislative recognition of the cryptocurrency in the Republic of Kazakhstan to make transactions transparent and controllable and give the users opportunity to protect their property.

Криптовалюта представляет собой децентрализованную цифровую валюту, не привязанную к физическим активам, а также всемирную платежную систему, через которую можно проводить операции с биткойнами. Криптовалюта – это цифровая (виртуальная) валюта, единица которой – монета (англ. -coin). Среди преимуществ данной криптовалюты пользователи отмечают полную анонимность пользователей, а также децентрализованность и независимость всей системы, но в свою очередь данные отличительные черты делают bitcoin привлекательным для использования в незаконных целях, как например отмывание денег, финансирование террористических групп и т.д.

На сегодняшний день в мире с помощью bitcoin совершаются более сотни тысяч транзакций. Пользователи Интернета используют цифровые деньги для оплаты товаров или услуг продавцов, принимающих этот вид валюты. Помимо этого, через специализированные площадки для торгов или электронные обменники возможно обменять электронную валюту на реальные деньги по соответ-

ствующему курсу. В настоящее время в обращении находится более 15,4 миллиона bitcoin с рыночной капитализацией 6,36 миллиарда долларов США. Максимальное количество bitcoin ограничено цифрой в 21 млн. Текущий курс (на 24 марта 2016 г.) составляет 415 долларов за одну электронную монету. В конце 2015 года Европейский суд объявил о том, что на bitcoin-транзакции не распространяется налог на добавленную стоимость. Европейские bitcoin-компании приветствовали это решение как важную веху в развитии криптовалютного бизнеса[1].

По словам Председателя Нацбанка Д. Акишева: «Это та реальность, с которой мы столкнемся в ближайшем будущем, и игнорировать это нельзя. Мы смотрим на деятельность консорциума, который создан инвестиционными и крупными мировыми банками по изучению этого вопроса. Мы ждем результаты исследований, которые этот консорциум будет предоставлять рынку, поэтому может быть корректировка наших планов по развитию финансового сектора». [2]

Криптовалюта в виде bitcoin а появилась в 2009 г. и государства только начинают процесс создания необходимой правовой базы для безопасного пользования цифровой валютой. В последствии появились и другие виды, но bitcoin продолжает занимать большую часть на рынке. Однако bitcoin, обладая рядом преимуществ, становится удобным средством платежа для правонарушителей.

16 января Нацбанком РК было опубликовано информационное сообщение о компаниях, предоставляющих инвестиционные услуги населению под завышенные проценты, несопоставимые с действующими ставками на финансовом рынке. Он отметил, что деятельность подобных организаций не подпадает под регулирование Нацбанка РК, а сама криптовалюта не имеет привязки к реальным активам и отсутствует возможность контроля за процессом ее обращения. Таким образом мы видим, на данный момент в РК криптовалюта пока не имеет законодательно подтвержденного статуса и государственные органы не рекомендуют населению использование цифровой валюты, ввиду отсутствия должного регулирования. [3]

В США с 2014 г. bitcoin облагается налогом как движимое имущество и в целях регулирования Комиссией по торговле сырьем и фьючерсами рассматривается как товар. Налоговое управление

Израиля в проекте нового закона также рассматривает криптовалюту как имущество, подлежащее налогообложению. Например, при продаже или покупке bitcoin размер НДС будет составлять до 17%, при осуществлении услуг оплата биткойном будет рассматриваться как бартер из-за непризнания его в качестве валюты. Пользователи опасаются возможного ограничительного эффекта подобных мер, они усложняют пользование bitcoin и как следствие может снизиться и количество операций с криптовалютой. [4]

В ЕС был принят документ, вносящий изменения в Директиву по противодействию использованию финансовых систем для отмывания доходов. [5] Данный документ пытается заполнить пробелы, позволявшие правонарушителям осуществлять торговлю на рынке с помощью анонимных предоплаченных карт и криптовалют. Но в то же время законодатель пытается не препятствовать функционированию финансовых систем для нужд законопослушных граждан и бизнеса, защищая тем самым основные права человека как защита личных данных и экономическая свобода.

Обмен bitcoin будет законодательно регулироваться, чтобы обеспечить возможность контролировать подозрительные транзакции, не нарушая при этом функционирование финансовых систем. Лица, занимающиеся обменом криптовалют должны предоставлять информацию о пользователях в достаточном объеме, чтобы государственные органы могли соотнести пользователя аккаунтом и его данные банковского счета.

Данные поправки обязывают сервисы, занимающиеся обменом и продажей криптовалюты, собирать и сохранять информацию о своих клиентах и предоставлять ее в необходимых случаях компетентным государственным органам. Такие меры могут не совпадать с принципом анонимности владельцев bitcoin, но законодатель уверен, что подобная практика увеличит доверие добросовестных пользователей и в то же время обеспечит публичный надзор над транзакциями.

Таким образом, правовое регулирование криптовалюты существенно отличается в зависимости от отношения к нему государственных органов различных стран, но факты использования bitcoin в противоправных целях вынуждают государства предпринимать для борьбы совместные инициативы. Так в сентябре прошлого года при участии Европола, Интерпола и Базельского института управления была создана рабочая группа по противодействию отмыванию денег при помощи цифровых валют. Основными целями данной группы являются:

1. сбор, анализ и обмен информацией об использовании криптовалюты в преступных целях, а также расследование и восстановление доходов, хранящихся в такой форме;

2. проведение ежегодных семинаров и совещаний с представителями вышеупомянутых агентств и институтов для повышения раскрываемости правонарушений с использованием криптовалюты;

3. создать сообщество экспертов в этой области, которые будут способствовать внедрению эффективных практик и смогут консультировать внутри и вне рабочей группы [5].

Повсеместное распространение криптовалюты требует взаимного обмена информацией. Европол, Интерпол и Базельский институт, создавая трехстороннее партнерство, признают преимущества от обмена информацией и знаниями между правоохранительными органами по всему миру. [6] Рабочая группа может выступать с законодательными инициативами, однако Европейский парламент выступает против применения жестких мер в отношении криптовалюты, которая может оказать значительное влияние на развитие потребителя и экономики в целом. [7]

Финансирование терроризма теоретически может осуществляться также с помощью bitcoin, однако согласно отчету Европола случаи использования криптовалюты террористами подтверждены не были, хотя подобные подозрения высказывались третьими сторонами. [8]

Согласно заявлению, сделанному в 1988 г. МВФ совокупный размер легализованных денежных средств, добытых незаконным путем составляет от 2 до 5% мирового ВВП и на тот момент эта сумма могла достигать 1,5 триллиона долларов США. В январе 2016 г. голландская полиция арестовала 10 человек в рамках международного расследования отмывания денег с помощью криптовалюты. Биткойн использовался как средство платежа на определенных сайтах, незаконно торговавшими оружием и наркотиками. В июле 2016 некий Мишель Эспиноза в штате Флорида, США обвинялся в отмывании денег, так как был согласен обменять биткойны на украденные данные кредитных карт. Однако суд признал его невиновным, по действующему законодательству криптовалюта хоть и обладает определенными признаками, но считается полноценной валютой не может. [5]

Казначейство Великобритании занималось сбором предложений по регулированию криптовалюты и выпустило в 2014 г. с обновлениями на 2015 документ «Цифровые валюты: необходимость в информации». [9] Наряду с вопросами по преимуществам криптовалюты, рассматривается вопрос о рисках возможных правонарушений. Заинтересованные лица, участвовавшие в опросе, выступают за расширение государственного контроля для сохранения финансовой безопасности. Банки и финансовые регуляторы требуют создания определенных четких обязательств относительно противодействия отмыванию денег и финансированию терроризма, они также готовы в этих целях огра-

ничить конфиденциальность клиентов. По своей природе bitcoin создан как независимая от государства валюта, но британская общественность считает наличие государственного регулирования на этапе становления криптовалюты необходимым и важным, избегая при этом создания барьеров, ограничивающих преимущества электронной валюты.

Таким образом, Великобритания признает, что на данный момент цифровая валюта только начнет занимать свое место на рынке и пока ее доля невелика, но в связи с очевидными преимуществами ее использования будет дальше развивать эту отрасль. Правительство финансирует исследования, проводимые НИИ совместно с заинтересованными участниками рынка, для создания правовой базы, которая будет защищать интересы как государства так и частных лиц. [10]

Для защиты потребителей стоит ввести определенные требования, как регистрация или лицензирование, включающие в себя технические стандарты для хранилищ цифровой валюты, кибербезопасность, пруденциальное регулирование, государственное гарантирование депозитов. Однако подразделение Государственного казначейства США FinCEN уже ввела регистрацию лиц, занимающихся обменом и продажей цифровой валюты.

Хотя отзывы по данной программе в большинстве своем положительные, так как она повысила легитимность и прозрачность финансовых операций, ряд фирм заявил о трудностях регистрации в нескольких штатах, что вынудило их покинуть рынок. Есть те, кто отказывается принимать такие условия, аргументируя тем, что биткойн это не обычная валюта и используется больше как средство обмена. Тем не менее FinCEN рассылает предупреждения подобным организациям, с требованием действовать в рамках закона и зарегистрировать свою деятельность под угрозой административных и уголовных санкций [11]. Американцы опасаются, что подобные программы могут излишне бюрократизировать существующий правопорядок, наложить на участников рынка излишние траты и повредить этот сектор экономики.

Прошлогодние террористические атаки вынудили Евросоюз создать рабочую группу, внести поправки в ряд документов, чтобы ограничить использование биткойна для финансирования терроризма. США пытается контролировать и осуществлять надзор за участниками рынка в этой сфере. Таким образом, мы видим, что передовые экономики не отказываются от использования цифровых валют, а пытаются обезопасить пользователей. Для этого пользователи согласны при соблюдении определенных рамок со стороны государственных органов централизовать регулирование криптовалюты, ограничить полную анонимность операций. Так в Лондоне компания, занимающаяся противо-

действием отмыванию денег для банков вместе со стартапом Elliptic на основе собственной базы данных будет заниматься мониторингом биткойн-операций и сообщать правоохранительным органам о возможных неправомерных сделках [12].

Преимуществом также является то, что блокчейн хранит в себе данные всех транзакций, значит можно отследить всю цепочку незаконных операций вместе с владельцами аккаунтов. Правоохранительные органы могут отслеживать незаконные операции с помощью подобных баз данных, а простые пользователи смогут не беспокоиться о сохранности своих аккаунтов.

В РК криптовалюта не подпадает под определение платежной системы или электронных денег данных в законе «О платежах и платежных системах». Платежные организации должны иметь оператора, регулироваться собственными правилами, сами платежные организации проходят обязательную регистрацию, все это противоречит самой сути криптовалюты, которая является децентрализованной, а пользователи полностью анонимны. [13] Выпуск же электронных денег осуществляется эмитентом, который также должен предоставить ряд документов и сведений Национальному банку РК.

Из вышеизложенного следует, что цифровая валюта не вписывается в принятые финансовые понятия на казахстанском рынке, что порождает определенные трудности для правоохранительных органов. Согласно Закона «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма»: «легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, - это вовлечение в законный оборот денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем», а финансирование терроризма может осуществляться также только с помощью денег или иного имущества. Таким образом, bitcoin не являясь ни валютой, ни другим видом имущества, выпадает из сферы регулирования нашего законодательства и может беспрепятственно использоваться в незаконных целях.

Государственными органами ряда стран уже предпринимаются активные действия по контролю за оборотом цифровой валюты и полученный опыт можно использовать и в РК. Необходимо провести мониторинг нынешней ситуации и в зависимости от объемов пользования bitcoin ом и другими криптовалютами определить стоит ли относить их к деньгам или товарам. Законодательное признание сделает транзакции прозрачными и контролируемыми, а пользователи смогут защитить свое имущество. В качестве первых шагов к регулированию bitcoin а в Национальном банке была создана рабочая группа по финтеху, которая также будет заниматься криптовалютой и денежными суррогатами. Из вышеизложенного следует, что цифровая

валюта не вписывается в принятые финансовые понятия на казахстанском рынке, что порождает определенные трудности для правоохранительных органов. Согласно Закона «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма»: «легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем, - это вовлечение в законный оборот денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем», а финансирование терроризма может осуществляться также только с помощью денег или иного имущества. Таким образом, bitcoin не являясь ни валютой, ни другим видом имущества, выпадает из сферы регулирования нашего законодательства и может беспрепятственно использоваться в незаконных целях.

Государственными органами ряда стран уже предпринимаются активные действия по контролю за оборотом цифровой валюты и полученный опыт можно использовать и в РК. Необходимо провести мониторинг нынешней ситуации и в зависимости от объемов пользования bitcoin ом и другими криптовалютами определить стоит ли относить их к деньгам или товарам. Законодательное признание сделает транзакции прозрачными и контролируемыми, а пользователи смогут защитить свое имущество. В качестве первых шагов к регулированию bitcoin а в Национальном банке была создана рабочая группа по финтеху, которая также будет заниматься криптовалютой и денежными суррогатами [14].

Цифровая валюта только начинает завоевывать свое положение на рынке РК, правовое положение пока остается неоднозначным, другие государства в вопросе регулирования применяют различные подходы: одни признают как валюту, другие видят в криптовалюте только средство обмена – бартер. Вместе с тем децентрализованность регулирования и анонимность позволяют применять биткойн в противоправных целях.

Криптовалюты представляют собой новое явление в финансовом мире еще полностью не урегулированное, однако мы уже сейчас видим его преимущества как мобильность, относительная независимость, которые при должном регулировании могут обрести широкую популярность среди пользователей.

Использованная литература:

1. https://liter.kz/ru/articles/show/18364-priznayut_li_rynok_kriptovalyut_y_kazahstane
2. *Нацбанк взялся за криптовалюты*; https://forbes.kz/finances/finance/natsbank_vzyalsya_za_kriptovalyuty/
3. *О деятельности компаний, осуществляющих прием денег у населения с использованием криптовалют*; Информационное сообщение Национального Банка РК от 17.01.2017 г.;
4. <https://www.cryptocoinsnews.com/israel-tax-authority-deems-bitcoin-taxable-asset/>
5. *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive EU 2015/849 and amending Directive 2009/101/EC*;
6. <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/money-laundering-digital-currencies-working-group-established>;
7. <http://www.europarl.europa.eu/news/en/newsroom/20160524IPR28821/meps-call-for-virtual-currency-watchdog-to-combat-money-laundering-and-terrorism>;
8. *Review held by experts from Member States and Europol on 29 November and 1 2015 December: Changes in modus operandi of Islamic state terrorist attack*; The Hague, 18 January 2016 ;
9. *Данные сайта Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (ФАТФ) – The Financial Action Task Force (FATF)*: <http://www.fatf-gafi.org/faq/moneylaundering/>;
10. *Jacob Bogage, Bitcoin's not money, judge rules as she tosses money-laundering charge*; Washington Post; July 26 2016;
11. *HM Treasury and The RT Andrea Leadsom MP: Digital currencies: response to the call for information*; 18 March 2015;
12. <https://www.hg.org/article.asp?id=31835>
13. *Закон РК «О платежах и платежных системах» от 26.07.2016 г.*
14. *Постановление Правления Национального Банка РК «Об утверждении Правил выпуска, использования и погашения электронных денег, а также требований к эмитентам электронных денег» от 31.09.2016 года*

Жайлау Жанат

з.ғ.к., доцент

Әбділда Д.

з.ғ.к. доцент

Нысанбекова Ляззат Бегимжановна

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Халықаралық қатынастар факультеті
халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, lazzat_nb9@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ САЛАСЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ МЕН ТЕТІКТЕРІ

***Түйін.** Берілген мақалада бала құқығы мен мүддесін қамтамасыз ету саласындағы халықаралық нормаларды енгізу үрдісі, Қазақстан Республикасының ұлттық заңдарын дамуы мен жетілдіруі өз көрінісін табады. Қазақстан Республикасында ішкі мемлекеттік деңгейде бала құқығын қорғау саласындағы негізгі және аса маңызды халықаралық-құқықтық актілерді қамтамасыз ету мәселесін қарастырылған және халықаралық конвенцияларға ұлттық заңдар сәйкестірілген және қабылдауын Қазақстан Республикасында балаларды құқықтық қорғау ісіндегі ілгері жылжуы зерттелініп, тетіктері айқындалынады.*

***Резюме.** В этой статье рассматриваются права и интересы детей в области процесса обеспечения и выполнения международных стандартов и находит свое выражение в развитии и совершенствовании национального законодательства Республики Казахстан. Проанализированы принятые Республикой Казахстан международные конвенции и ряд законодательных актов по вопросам защиты прав ребенка и их соотношение и взаимодействие, а также рассмотрены вопросы развития и механизмы осуществления защиты прав ребенка.*

***Summary.** This article examines the rights and interests of children in the process of ensuring and implementing international standards and finds its expression in the development and improvement of the national legislation of the Republic of Kazakhstan. In the article were analysed international conventions, adopted by the Republic of Kazakhstan, number of legislative acts on the protection of the rights of the child and their mutual correlation and interaction, as well as the issues of development and implementation of mechanisms protecting the rights of the children.*

Қазақстан Республикасындағы адамның құқығы мен бостандықтарын жаппай түрде құрметтеу қағидасын орындау тұрғысында балаларды құқықтық қорғау мәселесін талдауда Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 25-ші жылында қалыптасқан нарықтық экономика қоғам мен мемлекетке ынталандырушы және салалы түрде әсерін тигізуге, адамдардың тіршілік әрекетінің барлық

салаларында жауапты көзқарасты қалыптастыруға дәрменді болды. Экономикадағы бостандық тұлғаралық қатынастарда еркін жауапты қатынастарды мензеп дамытады және жеке адамның құқықтары мен бостандықтары талап етілген сипатқа ие бола бастауда. Жауапты мемлекет, жауапты адамдар қазіргі кезде адамның абыройы жайлы, оның құқықтарына, ең алдымен әлеуметтік тұрғыдан әлсіз болып келетін, әсіресе балалардың құқықтарын қорғауға жүйелі және жауапты түрде қамқоршылық етіп отыруға әзір.

Балалардың құқығына деген құқық қорғау көзқарасы тек балаларға қатысты тұтастай саясатқа тигізетін белгілеуші әсерімен ғана емес, сондай-ақ тұтастай адам құқығына қатысты ынталандырушы және жүйеге келтіруші әсер етуімен тиімді болып келетіндігін атап өту қажет. Балалардың құқығын қорғау ісі әлі өзін-өзі қамтымаған. Оның ырықтандырушы катализатор ретінде орасан зор әлеуеті бар. Балалардың экономикалық, әлеуметтік, азаматтық құқықтарымен байланысты болып келетін нәрсенің барлығы саяси, діни, этикалық немесе өзге негіздегі қандай да бір елеулі қарсы әрекетке ие болмайды [1].

Ең алдымен Қазақстан Республикасында ішкі мемлекеттік деңгейде бала құқығын қорғау саласындағы негізгі және аса маңызды халықаралық-құқықтық актілерді қамтамасыз ету мәселесін қарастырып шығайық.

Мұндай мәселенің алға қойылуы кездейсоқ нәрсе емес, себебі Қазақстан бекіткен халықаралық келісім-шарттар Қазақстан Республикасы Конституциясының мағынасы бойынша ұлттық заң нормаларының алдында басымдылыққа ие болады. Оған қоса дәл сол Конституцияның мағынасы бойынша Республикамыздың халықаралық келісім-шарттық міндеттемелері Конституция мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің нормаларымен қатар «қолданыстағы құқықты» құрайды (ҚР Конституциясының 4-баб. 1-тарм.)[3].

Жоғарыда айтылып кеткендей, балалардың ең жақсы мүдделерін қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасы өздерінің мақсаты бала құқығын қорғау болып табылатын барынша елеулі халықаралық-құқықтық актілерге қосылды:

- Бала құқығы туралы Конвенция 1994 жылы бекітілген;

- 1999 жылы Шетелдегі алименттерді өндіріп алу туралы конвенция бекітілді;

- 2000 жылы – Жұмысқа қабылдауға арналған ең кіші жас туралы конвенция;

- 2001 жылы – балаларды саудаға салу, балалар жезөкшелігі мен балалар порнографиясына қатысты Бала құқығы туралы конвенцияға арналған Факультативтік хаттама және балалардың қарулы қақтығыстарға қатысуына қатысты болып келетін Бала құқығы туралы конвенцияға арналған Факультативтік хаттама;

- 2002 жылы – ХЕҰ-ның бала еңбегінің ең нашар әдістеріне тыйым салу мен түбегейлі жоюға арналған шұғыл шаралар туралы конвенциясы (182- Конвенция);

- 2004 жылы Қазақстан адамдарды саудаға салумен және үшінші тұлғалардың пайдалануымен, жезөкшелікпен күрес жүргізу туралы БҰҰ конвенциясына және соның Қорытынды хаттамасы;

- 2005 жылы Барлық қоныс аударушы-еңбекшілер мен солардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы конвенция

- 2010 жылы Балаларды қорғау және мемлекетаралық бала асырау саласындағы ынтымақтастық туралы конвенцияна қол қойылды [4].

Дегенмен, өздерінде Қазақстандағы бала құқығын қорғауға ықпал ететін ережелер берілген Қазақстан бекітпеген бірқатар маңызды халықаралық келісім-шарттар қалып отыр.

Әрине, өзінің нормалары Қазақстан аумағында қолдануға келетін бала құқығын қорғау саласындағы аса елеулі халықаралық құжатқа Бала құқығы туралы конвенция жатады. Қазақстан Республикасының Бала құқығы туралы конвенцияның ережелеріне қандай да бір ескертулер енгізусіз бекітуі өздерінің шеңберінде мемлекет қоғамға бала құқығын қорғауды қамтамасыз етудің кепілдігін ұсынуы тиіс болатын шекараларды белгіледі. Соған қоса, еске сала кететін нәрсе, конституциялық норманың мағынасы бойынша Бала құқығы туралы конвенция осы саладағы ұлттық заңдарға қатысты басымдылыққа ие болып келеді.

Мысалы, Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес «Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық келісім-шарттардың ішкі мемлекеттік заңдарынан басымдығы болады және халықаралық келісім-шарт оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолданылады» (ҚР Конституциясының 4-баб. 3-бөл.) [3].

Бала құқығы мен мүддесін қамтамасыз ету саласындағы халықаралық нормаларды енгізу үрдісі Қазақстан Республикасының ұлттық заңдарын дамыту мен жетілдіруден өз көрінісін тапты. Бала құқығы туралы конвенцияның жалпы қағидалары мен нормалары (2, 3, 6 және 12-баптар) Қазақстан

Республикасының Конституциясына, Қазақстан Республикасының Қылмыстық, Қылмыстық-іс жүргізу және Қылмыстық-атқару кодекстеріне енгізілген болатын. Қазақстанда өздерінің негізгі қолданылу саласына балалардың құқықтары мен мүдделері айналған тұтастай бірқатар нормативтік құқықтық актілер қабылданып және қолданылып жүр («Қазақстан Республикасындағы бала құқығы туралы» 08.08.2002ж., «Неке мен отбасы туралы» 17.12.1998ж., «Отбасы типіндегі балалар деревнялары мен Жасөспірімдер үйлері туралы» 13.12.2000ж., «Мүмкіндігі шектеулі балаларға әлеуметтік және медициналық-педагогикалық коррекциялық қолдау көрсету туралы» 11.07.2002ж., «Кәмелеттік жасқа толмаған балалардың арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын-алу және балалардың қараусыз және қадағалаусыз қалуын алдын-ала ескеру туралы» 09.07.2004ж. және өзге де заңдар). Ұлттық және халықаралық нормаларды жан-жақты және толық сәйкес болуы мақсатында Республиканың қолданыстағы заңнамалық актілеріне түзетулер, толықтырулар мен өзгертулер енгізілген болатын.

Республикамызда балалар құқығының жүзеге асуына Қазақстанмен бекітілген Балалардың қарулы қақтығыстарға қатысуына, сондай-ақ балаларды саудаға салуға, балалар жезөкшелігі мен балалар порнографиясына қатысты бала құқығы туралы конвенцияға арналған Факультативтік хаттамалар да ықпалын тигізуде. Соған қоса, 2004 жылы Қазақстан БҰҰ-ның адамдарды саудаға салу мен үшінші тұлғалардың жезөкшелікті пайдалануымен күрес жүргізу жөніндегі конвенциясының қатысушысына айналды, бұл балалардың құқығын қорғау жөніндегі жағдайды өзгертеді, себебі не дегенмен, балалар адамдарды саудаға салудың негізгі құрбандарына айналып жатады.

Жоғарыда айтылғандарға орай, Халықаралық көші-қон ұйымының қатысуымен «Қазақстаннан, Қазақстанға қарай, Қазақстан арқылы және оның ішінде адамдарды саудаға салумен (трафикпен) күрес» акциясы жүзеге асырыла бастады. Бұл шара Қазақстанның құқық қорғау органдары мен прокуратура қызметкерлерін әлемдік тәжірибені ескерумен трафиктің алдын-алу әдістемесіне үйрету ісін, трафик мәселелері бойынша ұлттық заңдарды жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеуді, сондай-ақ трафиктің құрбандарына көмек көрсетуді ескереді.

Қазақстан Республикасында бекітілген Балалардың қарулы қақтығыстарға қатысуына қатысты Бала құқығы туралы конвенцияға арналған факультативтік хаттама 18 жасқа толмаған тұлғаларды әскери әрекеттерге тікелей қатысуына және міндетті шартпен қарулы күш қатарына шақыртылуына жол бермеуді талап етеді. Осы хаттаманың нормалары «Қазақстан Республикасындағы бала құқығы туралы» заңының 41-бабына енгізілген

болатын, мұнда балаларды әскери әрекеттерге, қарулы қақтығыстарға қатысуға тартуға, балалардың әскерилендірілген құрамаларын жасақтауға тыйым салынған.

Кәмелеттік жасқа толмағандарға арнап, олардың қарулы шабуыл жасау, қарулы қарсылық білдіру, немесе әскери қызметкердің өміріне қауіп келтіретін топтық шабуыл жасауын санамағанда, яғни мұндай шабуылға қарсы өзгеше әдістер мен құралдармен төтеп беру мүмкін болмайтын жағдайды санамағанда, қару қолдануға тыйым салу «Әскери қызметкерлердің мәртебесі мен оларды әлеуметтік қорғау туралы» заңында (20-бап) және «Әскери полиция органы туралы» заңдарында (12-бап) бекітілген, соңғысында сонымен қатар жас балаларға арнап олардың айналадағы адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін шабуыл жасауын, топтық шабуыл жасауын немесе қарулы қарсылық білдіруін санамағанда, арнайы құралдар мен дене күшін қолдануға тыйым салынған.

Әскери қақтығыстар кезіндегі кәмелетке толмағандарды қорғау мәселесіне келер болсақ, «Әскери жағдай туралы», «Қазақстан Республикасының Қорғанысы мен Қарулы күштері туралы», «Азаматтық қорғаныс туралы» заңдарында әскери жағдайда халыққа арнап қолданылуы мүмкін тек жалпылама шаралар туралы ғана айтылған, ал балаларға қатысты қандай да бір арнайы шаралар бекітілмеген. Осы орайда, аталмыш нормативтік актілерге қарулы қақтығыс немесе төтенше жағдай кезіндегі балаларды қорғау жөніндегі арнайы шараларды қабылдауды ескеретін қосымша норманы енгізу қажет. Балалардың құқығын сақтау және заңды мүдделерін қорғау Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. «Қазақстан Республикасындағы бала құқығы туралы» заңының 6-бабының 2-тармағында жарияланған балалар мүддесіндегі мемлекеттік саясаттың басымдылық қағидасы соның растауы болып табылады.

Жоғарыда айтылып кеткендей, Қазақстанның Бала құқығы туралы конвенцияға қатысуын және Қазақстанның бала құқығы туралы өзінің ұлттық заңын қабылдауын Қазақстан Республикасында балаларды құқықтық қорғау ісіндегі ілгері жылжу деп санауға болады. Аталмыш нормативтік құқықтық акт 2002 жылдың 8 тамызында (№ 345) қабылданған және балаларды қоғамдағы толық қанды өмірге даярлаудың, олардың қоғамдық маңызы бар және шығармашыл белсенділігін дамытудың, оларда жоғары әдептік қасиеттерін, патриотизм мен азаматтылық сезімдерін тәрбиелеудің, әлемдік өркениеттің жалпы адами құндылықтарына негізделумен ұлттық сана-сезімін қалыптастырудың басымдылық қағидаларына негізделумен, баланың Қазақстан Республикасының Конституциясында кепілдік берілген негізгі құқықтары мен мүдделерін жүзеге асыруға бағытталған [5].

Заңды талдауға кіріспес бұрын мына мәселені атап өткен жөн: балалардың заңды құқықтары мен мүдделерін сақтауға қатысты ұлттық саясатты жүзеге асыруға белгілі бір шамада балалардың білім, денсаулық сақтау, кедейлікті азайту, көші-қон саясаты демографиялық даму мүгедектерді бейімдеу және өзге салаларға қатысты мемлекеттік салалық бағдарламалар арналған.

Бала құқығы туралы заңның 6-бабында бала мүддесіндегі мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаттары белгіленген. Мысалы, Қазақстан Республикасының балалар мүддесіне қатысты мемлекеттік саясатының мақсаттары төмендегідей:

1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітуге жол бермеу;

2) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ бұзылған жағдайда солардың құқығын қалпына келтіру;

3) бала құқығы кепілдіктерінің құқықтық негіздерін қалыптастыру, баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті органдар мен ұйымдарды құру;

4) балалардың дене бітімінің, зерделік, рухани және әдептік дамуына, оларда патриотизм, азаматтылық және ынтымақшылдық сезімін тәрбиелеуге, сондай-ақ баланың жеке қабілеттерінің қоғам, мемлекет халықтарының дәстүрлері, ұлттық және әлемдік мәдениет мүддесінде жүзеге асуына ықпал ету;

5) кәмелетке толмаған баланың құқықтық сана-сезімі мен құқықтың мәдениетін қалыптастыруға арналған мақсатқа лайықты жұмысты қамтамасыз ету.

Бұл ретте сондай-ақ былай деп белгіленген: бала мүддесіне арналған мемлекеттік саясат мемлекеттік органдардың қызметінің басымдылыққа ие саласы болып табылады және төмендегілерге негізделген:

1) бала құқығын заң тұрғысында қамтамасыз етуге;

2) балаларды толық қанды тәрбиелеу, олардың құқықтарын қорғау, оларды қоғамдағы толық қанды өмірге даярлауды қамтамасыз ету мақсатындағы мемлекеттік қолдауға;

3) аймақтық ерекшеліктерді ескерумен балалардың өмірін жақсартуға бағытталған мемлекеттік ең аз әлеуметтік стандарттарды орнату мен ұстануға;

4) лауазымды тұлғалардың, азаматтардың баланың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны үшін, соған зиян келтіргені үшін арқалайтын жауапкершілігіне;

5) баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау қызметін жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктер мен өзге ұйымдарды мемлекет тарапынан қолдауға.

Заңда Қазақстан Республикасының Қазақстан

Республикасындағы бала құқығын қорғау мәселелері бойынша орталық және жергілікті атқару органдарының негізгі құзырлықтары толықтай белгіленген (7-бап). Мысалы, бала құқығының кепілдігін қамтамасыз ету жөніндегі орталық атқару органдарының мұндай құзырлықтарына келесілер жатады:

1) бала құқығы мүддесіне арналған мемлекет саясатының негіздерін әзірлеу;

2) баланың құқығы мен заңды мүдделерін, оның денсаулығы мен адамгершілігін сақтауды қамтамасыз ету жөніндегі қызметінің басым бағыттарын таңдау;

3) өз құзырлығы шеңберінде бала құқығы мен бостандығын реттеу және қорғау жөніндегі нормативтік құқықтық актілерді қабылдау;

4) балалардың өмірін жақсартуға арналған мемлекеттік әлеуметтік стандарттарды бекіту;

5) бала мүддесіне арналған мемлекет саясатын жүзеге асыру жөніндегі шараларды бюджеттік қаражаттардың және Қазақстан Республикасының заңдарымен тыйым салынбаған өзге де көздердің есебінен жүргізу;

6) мемлекеттің халықаралық міндеттемелерді орындауы және бала құқығын қорғау мәселелері жөніндегі халықаралық ұйымдарда мемлекеттің атынан шығу;

7) бала мүддесіне қатысты тәрбие, білім, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, дене шынықтыру мен спорт, отбасын әлеуметтік қамту және әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру жөніндегі шаралар тобын белгілеу.

Бала құқығының кепілдіктерін жүзеге асыру жөніндегі жергілікті атқару органдарының құзырлығына Заң бойынша төмендегі шаралар жатқызылған:

1) балалардың құқығы мен заңды мүдделерін қорғау, отбасы мен балаға қолдау көрсету жөніндегі мемлекеттік, жергілікті бағдарламалардың жүзеге асырылуын қамтамасыз ету;

2) балаларға арнап әлеуметтік инфрақұрылымды қалыптастыру ісіне қатысу;

3) баланың құқығы мен заңды мүдделерін қорғау бойынша ақпарат беру мен кеңес берудің, шаралар жүргізу тәртібін белгілеу;

4) орталық атқарушы органдар белгілеген бала мүддесіне арналған тәрбие, білім, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, дене шынықтыру мен спорт, отбасын әлеуметтік қамту мен әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асыру шараларын жүргізу.

Бала құқығы туралы Заң мемлекетіміздегі барлық балалардың тең құқылығын жариялайды. Мысалы, Заңның 4-бабына сәйкес барлық балалардың олардың шыққан тегіне, нәсілі мен ұлтына, әлеуметтік және мүлкілік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге деген көзқарасына, мекен-жайына, денсаулық жағдайына және бала мен оның

ата-анасына немесе өзге заңды өкілдеріне қатысты өзге жағдайларға байланыссыз тең құқықтығы мойындалады. Некеде және одан тыс туылған балалар тең және жан-жақты қорғауды пайдаланады.

Заң бойынша баланың құқығын кез келген заңсыз түрде шектеуге тыйым салынады: «1. Бала құқығын Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жағдайларды санамағанда шектеуге болмайды. 2. Баланың құқығын шектеуге арналған нормативтік құқықтық актілер солар қабылданған сәттен бастап жарамсыз болып табылады және қолданылмауы тиіс» (5-бап).

Заңның мүгедек-балалардың құқықтарына қатысты ережелерін ерекше атап кету қажет. Мысалы, Заңның 31-бабына сәйкес мүгедек-бала дені сау балалармен тең түрдегі соның абыройын қамтамасыз ететін, қоғам өміріне белсенді түрде кірігуіне ықпал ететін жағдайларда толыққанды өмір сүруге құқылы. Мүгедек бала соның дене бітімінің, ақыл-ойының қабілеті мен өзінің қалауына сәйкес келетін білім алуға, қызмет түрі мен мамандықты таңдауға, шығармашылық және қоғамдық қызметке қатысуға құқылы. Мүгедек балалар, соның ішінде ақыл-ойының немесе дене бітімінің кемістігі бар балалар Заңға сәйкес мамандандырылған балалар ұйымдарында медициналық-әлеуметтік көмек алуға құқылы.

Заңда бұл тұрғыда мүгедек баланы іс-әрекетпен қамту саласындағы келесідегідей кепілдіктер бекітілген:

«1. Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары мүгедек баланың денсаулығын, қажетсінулері мен мүмкіндіктерін ескерумен оның оқуына, кәсіби даярлығына, лайықты жұмысты таңдауына және оны еңбекпен қамтуға арнап қажетті жағдайлар тудыруға міндетті.

2. Қазақстан Республикасының Заңнамалық актілерінде мүгедек балалардың іс-әрекетпен қамтылуын қамтамасыз етумен, оларды кәсіби даярлау мен қайта даярлауды ұйымдастыру қызметін жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғаларға арнап жеңілдіктер белгіленуі мүмкін (32-бап).

Заңға сәйкес мемлекет мүгедек балаларды қолдауға бағытталған медициналық, құқықтық, әлеуметтік-экономикалық шараларды жүзеге асырып отыруға міндеттенеді. Мүгедек балаларға көрсетілетін мемлекеттік көмек Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерімен белгіленеді. Мүгедек баланы тәрбиелеп отырған және соның күтімін жасап отырған ата-анасы мен өзге де заңды өкілдер Заңға сәйкес тиісті мемлекеттік көмек алып отыруға құқылы (33-бап).

Осылайша, бала құқығы мен мүддесін сақтау саласындағы ұлттық саясаттың негізгі бағыттарының біріне ең алдымен мүгедек балаларды әлеуметтік бейімдеу жатады, ол мүгедек балалардың тіршілік әрекетінің шектелуін жеңуіне арнап, әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіру, олардың

әлеуметтік-тұрмыстық және еңбектік бейімделуіне және материалдық тәуелсіздікке қол жеткізуіне арнап жағдайлар тудыру арқылы жүзеге асырылады. Қазіргі кезде елімізде 47 мыңнан астам мүгедек бала тұрады.

Қарастырылып отырған Заңда сонымен қатар көмек көрсетуге, қамқорлыққа алу мен патронаттық етуге (27-бап), асырап алуға (28-бап), тәрбиелеу, емдеу мекемелерінде және өзге де сол тәрізді мекемелерде баланы күту мен тәрбиелеуге (29-бап), бала құқығын қорғау қызметін жүзеге асыратын ұйымдарға (30-бап) қатысты ережелер қамтылған.

Осы орайда айта кететін нәрсе, республикамызда мұқтаж балаларға мемлекеттік қолдау көрсету үшін 660 интернат ұйымдары қызмет етеді, оларда 79 мыңнан астам бала тәрбиеленуде. ҚР «Отбасы типіндегі балалар деревнялары мен Жасөспірім үйлері туралы» заңына сәйкес 5 балалар деревнясы мен 19 жасөспірімдер үйі, «SOS – Қазақстанның Балалар деревнясы» қызмет етеді. Тәрбиелеудің патронаттық әдісі дамып келеді сондай-ақ 28 балалар үйі жұмыс істейді, оның 24-і мамандандырылған немесе оларда орталық нерв жүйесі қатты зақымдалған балаларға арналған мамандандырылған топтар бар. Балалар үйлерінде жетім балалар мен ата-анасының қарауынсыз қалған балалар тәрбиеленіп, оларға медициналық көмек көрсетіледі.

Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігімен ата-анасының қарауынсыз қалған балалардың құқығы мен мүддесін қорғау бойынша бірқатар ұйымдастыру шаралары қабылданған. Балалар үйлерінің қызметін реттеу үшін Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігімен «Балалар үйінің қызметін ұйымдастыру ережелері» мен «Балаларды балалар үйіне қабылдау және одан шығарып алу ережелерін» бекіту туралы бұйрықтар әзірленіп бекітілген [6].

Біздің ойымызша, қарастырылып отырған Заңның 28-бабының ережелерін толық мәнді жүзеге асыру мақсатында, және тұтастай алғанда шетел азаматтарымен асырап алынған қазақстандық балалардың құқығын қамтамасыз ету үшін асырап алу үрдісінің ел ішіндегі, сондай-ақ халықаралық деңгейдегі тікелей әкімшісі қызметін жүргізетін жеке құрылым құру қажет.

Конвенция туралы жұртшылық пен балалардың хабардар болу деңгейі бұрынғысынша төмен болып қалуда. Білім беру саласында балаларды солардың құқықтарымен таныстыру әрекеті факультативтік сабақтар деңгейінде жүргізіледі, мұндай сабақтарды оқу бағдарламаларында нормативтік деңгейде міндетті шартпен бекіткен анағұрлым тиімді болар еді. Осыған орай, Республикамыздың арнайы орта және жоғары оқу мекемелерінде баланың құқықтық мәртебесі мен балалардың құқығын бейбіт заманда, сондай-ақ соғыс кезінде

қорғау мәселелеріне арналған арнайы оқу курстарын енгізген мақсатқа лайықты болар еді. Балалардың құқығын қорғау ісі Қазақстанда болсын, бүкіл әлемде болсын мемлекеттік маңызы бар және сөзсіз түрде қайырымды іс болатын және солай болуда. Балалардың құқығын қорғаумен біз ұлттың қоғамдық ағзасына жалпы алғанда кемсітушілікке, адамның абыройын аяққа таптау мен қорлауға, тұтастай адамның құқықтары мен бостандықтарын саналы, нанымды түрде бұзуға деген төтеп беру қабілетін дарытамыз. Мұнда «адам құқығына бала құқығын қорғау арқылы» қағидасы әсер етуі тиіс. Қазақстанда халықаралық құқық нормалары мен қағидаларына, Конституция мен адам құқығы саласына қатысты арнайы заңдардың нормаларына сәйкес адам құқығына бала құқығын өзектендіру мен оны тиісті түрде құқықтық реттеу арқылы араласу барысында ерекше серпіліс жасау мүмкіндігін одан арғы уақытта да пайдаланып отыру қажет [7].

Сондай-ақ, біздің ойымызша, Қазақстанда Бала құқығы туралы конвенцияға сәйкес Қазақстанға арнап бекітілген міндеттемелердің орындалуы туралы Қазақстан Республикасының мемлекеттік есеп беруді әзірлеу мен мақұлдау механизмін әзірлеп және енгізу қажет. Мұндай механизмге сондай-ақ мемлекетіміздің Бала құқығы туралы конвенцияның және Қазақстан Республикасының бала құқығын қорғау саласындағы өзге де халықаралық-құқықтық актілердің нормаларын орындауы туралы мәліметтерді жинақтау мен мониторинг жүргізу ісі енгізілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Права ребенка в Казахстане: реальные и провозглашаемые.* <http://articlekz.com/article/4766>
2. *Конституция Республики Казахстан. 30 августа 1995 г. // Справочно-правовая база «Юрист».*
3. *Международные стандарты в области соблюдения прав детей и их имплементация в национальное законодательство.* http://www.ombudsman.kz/publish/docs/doklad_spec/detail_2.php?ID=1069&print=Y
4. *Закон Республики Казахстан «О правах ребенка». 8 августа 2002 г. (№345) // Справочно-правовая база «Юрист»/*
5. *В Казахстане сокращается численность детей, воспитывающихся в детских домах.* https://www.interfax.kz/?lang=rus&int_id=10&news_id=9993
6. *Қазақстан Республикасының заңдары.* https://kaz.tengrinews.kz/zakon/kazakstan_respublikasyinyin_parlament/densaulyik_saktauid-z030000489/
7. *Байгельди Г.С. Международно-правовые основы внешней политики Республики Казахстан: дисс. ... канд. юрид. наук. - Алматы, 2005. – 176 с.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАҒЫ КОЛЛИЗИЯЛЫҚ НОРМАЛАР

Түйін. Берілген мақала халықаралық жеке құқықтың негізін құрайтын коллизиялық нормаларға арналған. Жалпы коллизиялық нормалар қолданылуға жататын құқықтық жүйені таңдайтын, яғни реттеу қызметін атқаратын, сілтемелік сипаты бар нормалардың ерекше түрі және мақалада жіктелуі бойынша әрқайсысына Қазақстан Республикасының 1999 ж. азаматтық кодексінің (ерекше бөлім) баптарынан мысалдар келтіріледі. Коллизиялық нормалардың құқықтық табиғатын, атқаратын қызметін және олардың өзара әрекеттесуін жетік зерттеу арқылы заң шығарушының мақсатыны ескере отырып, икемді, даулаусушы тараптар үшін одан да әділетті және кемдеген ақтаңдақтарға гана орын бар етіп заңнаманы барынша жетілдіруге болады. Ал жетік заңнама – шетелдік инвесторлар үшін тартымды және дамыған мемлекет болудың кепілі.

Резюме. Данная статья посвящена коллизионным нормам, которые являются основными для международного частного права. Коллизионные нормы выбирают применимую правовую систему, т.е. она является особой нормой, которая выполняет регулятивную функцию отсылочного характера и в статье согласно классификации для каждой приводится в пример статья из гражданского кодекса (особенная часть) Республики Казахстан 1999 г. С помощью изучения правовой природы, функций коллизионных норм и их взаимодействия можно усовершенствовать законодательство, который будет гибким, учитывая цели законодателя, еще более справедливым для спорящих сторон и где есть минимум пробелов. Усовершенствованное законодательство – гарантия для привлечения иностранных инвесторов в страну и ее развития.

Summary. This article is about choice-of-law rules, basic for private international law. Choice-of-law rules choose applicable legal system, in other words it is a special rule which has regulative function with a reference nature and in the article there will be given examples from civil code of the Republic of Kazakhstan (special part) to describe each kind of choice-of-law rules as per its classification. Scrutinizing legal nature, functions of choice-of-law rules and its interaction, it is possible to improve the legal system which will be flexible taking into account lawmaker's goals, more righteous for contending parties and where the minimum vacancies in law are. Improved legal system is a guarantee to attract foreign investors into country and for its development.

Коллизиялық норма – материалды-құқықтық нормамен бірігіп азаматтық қатынастардың тараптары үшін ережелер құратын, құрамында шетелдік элементі бар белгілі бір жеке құқықтық қарым-қатынасқа қай елдің құқығын қолдану керек екендігін анықтайтын норма.

Халықаралық жеке құқықта оның атқаратын қызметі дауды мәні бойынша реттеу емес, жеке құқықтық қатынастарға қолданылатын құқықтық тәртіпті анықтау.

Коллизиялық норма құқықтық табиғатының ерекшелігі оның құрылымына айтарлықтай әсер етеді. Коллизиялық норма екі элементтен – көлем мен байламнан тұрады. Көлем реттелетін құқықтық қатынастың түрін, ал байлам шетелдік элементпен күрделенген құқықтық қатынасты реттеу үшін қолданылатын құқықты көрсетеді. Мысал ретінде келесі коллизиялық норманы қарастырып көрейік: «Мұрагерлік қатынастары мұра қалдырушының соңғы тұрғылықты жерінің құқығымен реттеледі». Берілген коллизиялық норманың көлемі реттелетін құқықтық қатынасты – мұрагерлік құқықтық қатынасты, ал байламы – реттеу мақсатында қолданылуға жататын құқықтық жүйені көрсетеді. Аталған жағдайда, ол, мұра қалдырушы мұраны ашқан сәттегі тұрғылықты жердегі мемлекеттің құқықтық жүйесі болады. Коллизиялық нормалардың әртүрлі түрін бөлу үшін олардың жіктелу критерилерін таңдау керек. Сондай критерийлердің бірнешеуі бар:

- 1) коллизиялық байламның нысаны мен сипаты;
- 2) реттеу немесе заң шығарушының еркін білдіру сипаты;
- 3) байламдар санына және сол байламдардың келісілу тәртібі;

Байламның нысаны немесе сипаты бойынша коллизиялық нормалар бір жақты және екі жақты болады. Бір жақты коллизиялық нормалардың байламы өзінің материалды құқығын, яғни қарастырылып жатқан коллизиялық норма қай мемлекетте орналасса, сол мемлекеттің материалды құқығын қолдануын көрсетеді. Әдетте, бір жақты коллизиялық нормалар жылжымайтын мүлікке және жылжымайтын мүліктің мұралануына қатысты қатынастарды реттейді.

Яғни бір жақты коллизиялық нормалар болып қолданылуға жататын мемлекеттің құқығын тікелей атайтын нормалар саналады. Әдетте, бір жақты норма өз мемлекетінің заңын қолдануға сілтеме жасайды (lex fori).

Бір жақты коллизиялық норманың мысалы ретінде Қазақстан Республикасының азаматтық кодексіндегі (ерекше бөлім) қозғалмайтын мүлікті және мемлекеттік тізілімге енгізілуге тиісті мүлікті мұраға қалдыру туралы 1123-бабын қарастырсақ болады, «Қазақстан Республикасында мемлекеттік тізілімге енген мүлікті мұраға қалдыру Қазақстанның заңымен анықталады». Аталған норманың көлемі – Қазақстан Республикасында мемлекеттік тізілімге енген мүлікті мұраға қалдыру бойынша қатынастар, ал байламы Қазақстан Республикасының заңымен анықталады. Көріп отырғанымыздай норманың байламы Қазақстан заңын қолдануды тікелей меңзейді, сондықтан коллизиялық норма бір жақты болып табылады.

Жоғарыда қарастырылған ҚР АҚ 1123-бабы осындай нормалардың үлгісі болып табылады. Оның байламы жалпы белгіні қалыптастырады, яғни «мүліктің орналасу жері». Құқықты таңдау істің мән-жайына байланыста болады: егер қайтыс болған адамның жылжымайтын мүлігі Ұлыбританияда орналасса, онда мұрагерлік қатынасқа ағылшын заңын қолдану керек, ал егер оның мүлкі Қазақстанның территориясында болса, онда Қазақстанның заңы қолданылады. Демек, бір белгіні пайдалана отырып, әртүрлі нәтижеге келіп, өзіміздің немесе шетелдің заңын таңдауға болады.

Екі жақты коллизиялық нормалардың байламы қолдануылуға жататын нақты құқықтық жүйеге сілтемейді, бірақ біз басшылыққа ала отырып, құқықты өзіміз таңдауға мүмкіндік беретін жалпы қағидалардан тұрады. Екі жақты коллизиялық норманың байламын «тіркеу формуласы» деп те атайды. Екі жақты коллизиялық нормалардың үлесті салмағы бір жақты нормалардың үлесі салмағынан айтарлықтай жоғары екендігін айта кеткен жөн.

Екі жақты норманың мысалы ретінде ҚР АҚ 1107.1-бапты келтіруге болады «Егер Қазақстан Республикасының заң актілерінде өзгеше көзделмесе, меншік құқығы мен басқа да қозғалмайтын және қозғалатын мүлікке заттық құқықтар осы мүлік орналасқан елдің құқығы бойынша анықталады». Яғни, екі жақты коллизиялық норма, бір жақты коллизиялық норма сияқты, нақты мемлекеттің (Қазақстанның заңымен анықталады) құқығына сілтеме жасамайды.

Реттеу немесе заң шығарушының еркін білдіру сипаты бойынша коллизиялық норманы диспозитивті және императивті деп бөлуге болады.

Диспозитивті нормалар құқықтық қатынастың қатысушысына бағытталған жалпы мінез-құлық ережесін бекітеді және тараптар өз араларында келісім болғанда, онда жазылғаннан бас тартып, басқа ережемен алмастыруға мүмкіндік береді. Норманың диспозитивтілігінің формалды белгісі ретінде нормаларда осындай тіркестер кездеседі: «тараптар...алады», «егер тараптардың келісімінде өзгеше көзделмесе» және т.б.

Диспозитивті коллизиялық нормалардың мысалы, ҚР АҚ 1110-б.: «Мәміле бойынша жолда келе жатқан қозғалатын мүлікке меншік құқығы және басқа да заттық құқықтар, егер тараптардың келісімінде өзгеше белгіленбесе, осы мүлік жөнелтілген елдің құқығы бойынша анықталады», яғни мүлік жөнелтілген құқығы бойынша немесе кез келген тараптар таңдаған елдің құқығымен анықталады [1].

Императивті нормалар (ҚР АҚ 1091-б., 1-т.) – құқықты таңдауға қатысты үзілді-кесілді нұсқамалардан тұратын және жеке құқықтық қатынастар тараптарының қалауынша өзгертуге жатпайтын нормалар. Олар тараптардың арасында келісім болса да, нормада жазылған мінез-құлық ережелерінің шегіне шығу мүмкіндігін көздемейді. Сондай нормалардың анықтамасы тараптардың (нақты құқықтық қатынастың қатысушылары) құқықтары мен міндеттерін үнемі тура көрсетеді. Жоғарыдағы мәнмәтінге сәйкес диспозитивті нормалар рұқсаттан, ал императивті нормалар бұйрықтан тұрады деуге болады.

Императивті коллизиялық норманың мысалы: ҚР АҚ 1109-б.: «Мемлекеттік тіркелуге тиісті көлік құралдары мен өзге де мүлікке заттық құқық осы көлік құралдары немесе мүлік мемлекеттік тізілімге енгізілген елдің құқығы бойынша анықталады» [1].

Бірнеше байламды күрделі коллизиялық нормалар альтернативті және кумулятивті деп екіге бөлінеді.

Альтернативті нормалар – жеке құқықтық қатынастардағы норманың көлемінде құқықты таңдаудың бірнеше ережесі бар норма. Яғни, көлемде бекітілген нақты құқықтық қатынасты реттеу үшін бірнеше байлам болады және сол немесе басқа байламды сәйкес субъекттің (мысалы, құқық қорғаушы орган) өзінің қарауынша қолданады. Мысал ретінде ҚР АҚ 1104-бабының 1-тармағын қарастыруға болады: мәміленің нысаны ол жасалған жердің құқығына бағынады (кейде осындай нормаларда ережелерді қолданудың белгілі бір ретін бекітеді). Алайда шетелде жасалған мәмілені, егер Қазақстан Республикасы құқығының талаптары сақталса, нысанның сақталмауы салдарынан жарамсыз деп тануға болмайды [1].

Альтернативтілік тек байламға ғана тән ерекшелік екендігіне назар аудару керек. Көлемде көрсетілген бір түрлі жеке құқықтық қатынастарға қатысты норманың байламында құқықты таңдаудың бірнеше ережесі болуы мүмкін. Егер, нормативті мәтінде бірнеше көлемі болса (мысалы, бір түрлі, бірақ басқа да қосымша шарттармен дифференциалданған жеке құқықтық қатынас), онда сондай мәтіннің қанша көлемі болса, сонша коллизиялық нормасы болады (оның әрқайсысына өзінің байламы болады). Сол себепті, осындай коллизиялық нормаларды талдау оңайға соға бермейді.

Альтернативті коллизиялық норманың мысалы ретінде ҚР АҚ-ң 1118-бабын келтіруге болады:

«Тұтынушының тауар сатып алуға немесе қызмет көрсетуге байланысты туындаған зиянды өтеу туралы талабына, тұтынушының таңдауы бойынша:

1) тұтынушы тұратын тұрғылықты жердегі елдің құқығы;

2) өндірушінің немесе қызмет көрсетуші тұлғаның тұрғылықты жеріндегі немесе орналасқан жеріндегі елдің құқығы;

3) тұтынушы тауарды сатып алған немесе оған қызмет көрсетілген елдің құқығы қолданылады» [1].

Кумулятивті нормалар кумулятивті коллизиялық нормалар сілтеме жасайтын шет ел құқығының талаптары сақталмаса да, өзінің ұлттық құқығының талабына сәйкес келген қатынасты, сол шет ел құқығы бойынша, заңи жарамсыз деп тану керектігін ескермеуіне болатынына сілтеме жасап берілген құқықтық қатынасты реттеу үшін шет ел құқығын қолдану мүмкіндігінен тұрады.

Яғни, кей кезде заң шығарушы, белгілі бір қатынас бір уақытта ұлттық және шетелдік құқықтық тәртіпке бағынып тұрғанда, кумуляция әдісін қолданады. Мысалы, кумуляция ҚР АҚ 1104-бабында көзделген: «Мәміленің нысаны ол жасалған жердің құқығына бағынады. Алайда шетелде жасалған мәмілені, егер Қазақстан Республикасы құқығының талаптары сақталса, нысанның сақталмауы салдарынан жарамсыз деп тануға болмайды» [1]. Бір құқықтық тәртіп резервте болып, тек шетелдік құқықтық нормаларында дәл ұлттық құқықта бекітілген құндылықтар бекітілмеген жағдайда ғана әрекет етеді. Кумуляцияның мақсаты мен оның әрекет ету сипаты жария тәртіп туралы ескертудің мақсаты мен әрекет ету сипатына қатты ұқсайды.

Мысал ретінде ҚР АҚ (ерекше бөлім) зиян келтіру салдарынан туындайтын міндеттемелер туралы 1117-бабының 1 және 3-тармақтарын назарға алуға болады: «Зиян келтіру салдарынан

туындайтын міндеттемелер жөніндегі құқықтар мен міндеттер, зиянды өтеу туралы талап ету үшін негіз болған іс-әрекет немесе өзге де мән-жай орын алған елдің құқығы бойынша анықталады» және «Егер іс-әрекет немесе зиянды өтеу туралы талап етуге негіз болған өзге де мән-жай Қазақстан Республикасының заң актілері бойынша заңсыз болмаса, шетел құқығы қолданылмайды» [1]. Яғни жоғарыдағы нормаға сәйкес, міндеттемелер *lex loci delicti commissi* бойынша реттеледі және зиян келтіру бойынша мән-жай Қазақстан Республикасында да заңсыз әрекет ретінде қарастырылуы керек. Демек зиян келтіру әрекеті біздің заңнама бойынша заңсыз деп танылмаса, онда бірінші тармақтағы байлам қолданыламайды.

Демек, коллизиялық нормалар – қолдануға жататын құқықтық жүйені таңдайтын, яғни реттеу қызметін атқаратын, сілтемелік сипаты бар нормалардың ерекше түрі.

Белгілі бір, кез-келген жеке құқықтық іске әртүрлі құқықтық жүйенің көзғарасы әртүрлі болуы мүмкін. Осындай жағдайда қолданбалы құқықты таңдау міндеті, заң шығарушыға емес, сотқа жүктелгені жөн деп санаймыз. Әділеттілік қағидасын және адал ниеттілік қағидасын ұстана отырып, соттың заң шығарушының қалауын орындамай, өзі әділетті шешімдер шығарса, біздің елде іскер, инсетор болам деуші тұлғаларды тарту ықтималдығы жоғары. Икемді және әділетті заң – мемлекеттің тұрақты даму кепілі.

Сол себепті, автор, шетелдік элементпен күрделенген қатынастарға, қолданбалы құқықтық тәртіпті анықтайтын нормаларға, яғни коллизиялық нормаларға аса назар аударуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі

Жакупова Г.А.

мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі, Gulima888888@mail.ru

Қонысбекова М.Р.

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, makpal_konusbekova@mail.ru

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Бұл мақалада жаһандық және аймақтық ұйымдардың халықаралық ынтымақтастықтың маңызды салаларының бірі – адам құқықтарын қорғаудағы қызметтері қарастырылады, ұйымдардың бұл саладағы жасалған қарарларының негізгі қорытындылары бағаланады.

Негізгі сөздер: Халықаралық ұйымдар, Адам құқықтары бойынша жалтыға бірдей декларация, БҰҰ, Еуропалық одақ, Адам құқықтары бойынша Еуропалық сот

Резюме. В представленной статье рассматривается актуальная проблема эффективной деятельности конституционно-правового механизма защиты личных (гражданских) прав человека, вопросы функционирования системы общепризнанных внутригосударственных и межгосударственных институтов, действие и взаимодействие которых направлено на предотвращение нарушений прав человека.

Keywords: personal (civil) human rights, arrangements of protection of human rights and freedom, judicial protection, public prosecutor's supervision.

Адам құқығын қорғау әлемдік қоғамдастыққа жүктелген ең маңызды міндеттер қатарына жатады. БҰҰ жүйесіндегі және аймақтық халықаралық ұйымдардың шешімдерін айтпағанда, тек БҰҰ-ның өзі адам құқықтары бойынша 60 жуық декларациялар мен конвенциялар құрастырып, қабылдады.

1948 жылғы желтоқсанда Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын қабылдау адам құқықтары саласындағы кодификацияның үзіліссіз процесін, құқықтық институттар мен оларды жүзеге асыру рәсімдерін жетілдірді. Осы жолдағы адамзат жылжуының жартығасырлық тәжірибесі адамның құқықтары мен еркіндігін қамтамасыз етпей, демократияға, құқықтық мемлекетке және әлеуметтік-экономикалық гүлденуге жету мүмкін еместігін дәлелдеді. Әрбір елде адам құқықтарымен байланысты істердің жағдайы халықаралық қоғамдастық мойындаған адам мен мемлекеттік өзара қарым-қатынастар принциптерін құрметтеу мен сақтауға; оларды ұлттық заңнамада өмірге келтіруге; адам құқықтарын қорғау жүйелері мен рәсімдеріне байланысты болады.

БҰҰ-ның шеңберінде адам құқықтарымен байланысты жаңа құрылымдар пайда болды. 2000 ж. 8 қыркүйекте қабылданған БҰҰ-ның Мыңжылдық декларациясында адам құқықтарын қамтамасыз ету үшін жаңа шаралардың қабылдануы керектігі көрсетілді. 2002 жылдан бастап БҰҰ мекемелері мүше-елдерде ішкі және сыртқы саясатта «құқық қорғаушылық қадам тұжырымдамасын» (Human Rights Based Approach) басқару идеясын белсенді насихаттады. Құқық қорғаушылық қадам тұжырымдамасы 2003 жылы толықтай құрастырылып, БҰҰ-ның реформалау стратегиясының бір бөлігі болды. Осы мақсатта адам құқықтары бойынша Жоғарғы комиссар Басқармасының дәрежесі көтерілді. БҰҰ өкілдіктерінде адам құқықтары бойынша кеңесшілер институты құрылды. БҰҰ реформасы аясында адам құқықтары бойынша Комиссия 2006 жылы БҰҰ-ның адам құқықтары бойынша Кеңесіне ауыстырылды. Басты мақсаты соңғы жылдары өзара қырқысулар мен тіл тигізулер, шулы саяси дебаттар орнына айналған Комиссияны реформалау болды. Бірақ өз қызметінде Кеңес те бірнеше рет сынға ұшыраған, мәселен, көптеген эксперттердің айтуынша Кеңес шеңберінде Кения, Судан мен Мьянмадағы оқиғаларға мән бермеуі оның беделінің төмендеуіне алып келді. Адам құқықтары бойынша Кеңес БҰҰ жүйесіндегі басты құқық қорғаушылық мекеме болып табылады. Бас Ассамблея 47 орынға Кеңес мүшелерін сайлайды. Әр мүшенің өкілеттілік мерзімі 3 жыл және ешқайсысы қатарынан екі мерзімнен артық мүше бола алмайды. Орындар БҰҰ-ның аймақтық топтары арасында былай бөлінеді: 13 орын Африка, 13 - Азия, 6 - Шығыс Еуропа, 8 - Латын Америка және Кариб бассейні елдеріне, 7 орын батыс еуропалық және басқа мемлекеттерге. Адам құқықтары бойынша Кеңес, бұрынғы Комиссия сияқты, баяндаушылар, эксперттер арнайы іс-шараларын немесе адам құқықтарының жеке мәселелері және белгілі бір аймақтағы адам құқықтарының жағдайы жөнінде (2010 ж – Бурунди, Камбоджа, ҚХДР, Гаити, Мьянма, Палестина аумағы, Сомали және Судан) жұмысшылар тобын тағайындау мен жоюмен айналысады. 2012 ж. БҰҰ Бас Ассамблеясының кезекті сессиясында Кеңес құрамына Қазақстан Республикасы сайланды. [1, 12]

2006 жылдан бастап адам құқықтары бойынша Кеңес мемлекеттер төрт жылда бір рет тапсыратын адам құқықтарының жағдайы жайлы ұлттық есеп берудің жаңа тәжірибесін - адам құқықтары бойынша әмбебап кезеңдік баяндама (Universal Periodic Review) енгізді. Бұл БҰҰ-на мүше-мемлекеттердің адам құқықтары саласындағы міндеттері мен міндеттемелерінің орындалуын жиі шолу жасайтын тетік. Бір жыл ішінде 48 елдегі жағдай талқыланады. БҰҰ-дағы жарқын оқиғалардың бірі Ресейдің адам құқықтары бойынша Кеңесте 2009 жылы ақпанда ұлттық кезеңдік баяндама беру болды. 2010 ж. 5 қарашада АҚШ осындай шолу алғашқы рет жасады. 2011ж. шілде айында Кеңес шеңберінде Қазақстан Республикасының алғашқы рет ұлттық есебі тапсырылып, мемлекеттік құқық қорғау тетіктеріне баға берілді. [2]

Қазақстан Республикасының Президенті 2002 жылғы 20 қыркүйектегі Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының Құқықтық саясатының тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының Конституциясында жария етілген, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдығы, құқықтың үстемдігі, біртұтас мемлекеттік биліктің тармақтарға бөлінуі және олардың теже-мелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы келісе қызмет істеуі принциптеріне негізделген демократиялық, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік мемлекет құру бағытының заңнамада дәйекті түрде іске асырылуын қамтамасыз етуге шақырады.

Тұжырымдаманың мақсаттарын жүзеге асыру қылмыстық заңнама саласындағы одан әрі ізгілікке, сот қызметінің ашықтығына, сот корпусының талаптарын арттыруға, қылмыстық ізге түсу органдары атқарушылық қызметінің сот бақылауын күшейтуге, рұқсат етілген қамаудың сот институтын енгізуге дейін алып келуі мүмкін.

Қазіргі уақытта құқықтық жүйе элементтерінің белгіленген тұжырымдамалық ережелерін өмірге келтіру жөнінде белсенді жұмыстар жүргізіліп жатыр. Мысалы, 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған және 1998 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізілген болатын. Өзгерістердің бағыты қылмыстық саясатты ізгілікке, бірінші кезекте халықтың әлеуметтік әлжуаз топтарына: жүктілерге; асырауында кәмелетке толмаған балалары бар жалғыздікті әйелдерге; кәмелетке толмағандарға; жасы келген адамдарға қатысты ауыр емес және орташа ауыр қылмыстарды бірінші рет жасаған адамдарға қатысты бағытталған. [3,35]

Сонымен бірге ауыр және аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық ізге түсуден жалтарған кінәлі тұлғаларға қатысты, сондай-ақ қылмыстардың қайталануы кезінде ықпал ету шараларын қажетті объективті қаталдату да байқалады.

Адам құқықтары саласында қолданыстағы қылмыстық заңнамаға енгізілген негізгі өзгерістерге егжей-тегжейлі тоқтау қажеттігі туындап отыр.

Құқықтық реформаның негізгі мәселелерінің бірі өлім жазасын қолдануға мораторийді кезең-кезеңімен енгізу болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев 2003 жылғы 10 қыркүйекте өткен Қазақстан Республикасы Құқық қорғау органдарының кеңесінде өлім жазасын қолдануға мораторий енгізу қажеттігі және өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталғандарды ұстау үшін арнайы мекеменің құрылысы туралы атап өтті.

Осы проблемаға бірқатар халықаралық сипаттағы оқиғалар елеулі әсер етті.

2001 жылы Страсбургте өткен өлім жазасына қарсы Дүниежүзілік бірінші конгресте өлім жазасын жақтайтындармен ешқандай пікірталастар болған жоқ. Оның қатысушылары халықаралық қоғамдастық бүкіл елдердің халықтары мен үкіметтері тек қана саяси емес, сондай-ақ құқықтық және экономикалық құралдарды пайдаланып, өлім жазасын жоюды қамтамасыз етуге ықпал ету үшін пәрменді шараларды дәйектілікпен қолдануға тиіс екендігін негізге алды.

Парламенттік Ассамблеяның Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық жөніндегі ұйымының оныншы отырысында осы күндері заңнамалық тәртіпте не практикада өлім жазасы БҰҰ-ның мүше-мемлекеттерінің 189-ның 108-нде жойылған, ал ЕҚЫҰ құрамындағы 55 мемлекеттің 10 мемлекеті өлім жазасын қолданып жатқаны туралы атап өтті.

Қазақстан осы бағыттағы өлім жазасын кезең-кезеңмен жоюға бағытталған біртекті позицияны қолдайтынын атап өту қажет, ол өз көрінісін осы түрдегі жазалауды нақты қолданудан тапты.

Сондай-ақ 2003 жылы желтоқсанда Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасында өлім жазасына мораторий енгізу туралы» Жарлығы жарық көрді, ол қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру туралы Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасының қағидаларын іске асыруға бағытталған және өлім жазасын қолдануды шектеу жөніндегі бағдарламалық құжаттармен бекітілген бағыттың заңды жалғасы болып табылады.

Осыған байланысты қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Парламенті 2003 жылғы 31 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қамау түріндегі жазалау, сондай-ақ өмір бойы бас бостандығынан айыруды қолданысқа енгізу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» және «Қазақстан Республикасының Қылмыстық, Қылмыстық іс жүргізу және Қылмыстық атқару кодекстеріне өлім жазасын орындауға мораторий енгізуге байланы-

сты өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарын қабылдады.

Қазақстанның әлемдік қоғамдастықтың толық құқықты мүшесі болу талпынысы біздің мемлекеттен белгіленген халықаралық стандарттарды сақтауды көздейді.

Мысалы, 1997 жылғы 13 желтоқсанда қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексі сотталғандардың құқықтарын елеулі кеңейтті, олардың әлеуметтік және құқықтық қорғалуын тиімді жүзеге асырды.

Сонымен бірге халықаралық қоғамдастық адамдық қадір-қасиеттің қатыгездікті немесе дөрекілікті болдырмау бөлігінде қылмыстық атқару заңнамасын жетілдіру жөніндегі ұсынысын білдірді.

Бұдан басқа, БҰҰ-ның Азаптауға қарсы комитетінің Қазақстан Республикасы үшін тиісті ұсынымдар жасауы, қаралып отырған проблеманың құралы ретінде де қарастырылды (мамыр 2001).

Ұлттық заңнамаға қатысты азаптауды болдырмау проблемасы жөнінде мынадай жалпы әдістер ұсынылды:

1) Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне Конвенцияға сәйкес, тиісті қатаң жазалаумен бекітілген қинаудың құрамын енгізу;

2) Қылмыстық және Қылмыстық атқару кодекстерінің басқа ережелеріне тиісті түзетулер енгізу;

3) тиімді шараларды нақты құруға бағытталған, азаптаудан зардап шеккендерді оңалту мен өтемге бағытталған заңнамалық актілерді енгізу;

4) кәсіби заң консультацияларына және тұтқындау мен қамауға тиімді сот бақылауына нақты қол жетімділікті қамтамасыз ету үшін Қылмыстық атқару кодексіне түзетулер. [4]

Осыған байланысты, 1984 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ Бас Ассамблеясы Конвенциясының талаптарын орындау мақсатында 2002 жылғы 21 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңымен Қылмыстық атқару кодексіне тергеушінің, анықтауды жүргізуші адамның немесе өзге лауазымды адамның қиналушыдан немесе үшінші адамнан мәліметтер алу немесе мойындату, не оны ол жасаған немесе жасады деп күдік келтірілген іс-әрекет үшін жазалау, сондай-ақ оны немесе үшінші адамды кез келген сипаттағы кемсітуге негізделген кез келген себеп бойынша қорқыту немесе мәжбүр ету мақсатымен әдейі тән зардабын және психикалық зардап шектіруі үшін лауазымды тұлғалардың жауапкершілігін көздейтін қылмыстардың жаңа құрамы енгізілді (347-1 бап «Азаптау»).

Бұл өзгерістер қылмыстық түзету жүйесін Әділет министрлігінің жүргізуіне кезең-кезеңмен беруге бірден-бір себеп болды.

Қазіргі уақытта Қамауға алынғандармен Ең төменгі стандарттық ережелерінің ұсынымдарына және БҰҰ-ның 1984 жылғы Қинау мен басқа

қатыгездік, дөрекі және адамның қадір қасиетін кемсітетін жазалау түрлеріне қарсыконвенциясына сәйкес қамаудағыларды ұстау шараларын келтіру жөніндегі жұмыстар белсенді жүргізіліп келе жатыр.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне 347-1-баптың «Азаптау» кіріспе бөлігінде енгізілген өзгерістер қылмыстық атқару заңнамасына да тікелей әсерін тигізді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 116-бабы қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер ретінде қинаумен алынған нақты ақпараттарға жол берілмейтін жаңа мазмұнмен толықтырылды.

Осылайша, қинауды, зорлауды, қорқытуды, алдауды, сонымен бірге заңсыз іс-әрекеттерді, сондай-ақ қазіргі заманғы ғылыми білімдерге қайшы келетін дәлелдеудің әдістерін дәлелдемелер ретінде қолдану нақты мәліметтерге жол бермеудің шарты болып қарастырылады. [5]

Адам трафигімен күрес туралы мәселе де көкейкесті болып табылады. Осылайша, 2003 жылғы 3 шілдедегі «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 128-бабына сексуалды немесе өзге де пайдалану үшін адамдарды азғырып-көндіру үшін жауапкершілікті көздейтін толықтырулар енгізілді.

Қазіргі уақытта қылмыстық қуғындау органдарының тұтқындаудың сотпен санкцияландыруын енгізу бөлігінде, атқару қызметіне сот бақылауын күшейтудің құрамдас бір бөлігі болып табылатын құқықтық реформаның тұжырымдамалық ережелерін өмірге келтіру үшін тиянақты жұмыс жүргізіліп жатыр.

Бүгінде тұтқындаудың сотпен санкцияландыруын сот жүргізу ісіне енгізу теоретиктер мен практиктер арасында ауқымды ғылыми және практикалық пікірталастардың құралы болып табылады. Осы жаңашылдықты енгізу қылмыстық процесі тараптардың жарыстастығына жәрдемдесетіні белгілі.

Қылмыстық атқару заңнамасын жетілдіру бағыттарының бірі сот инстанцияларында істердің сотқа дейінгі рәсімін қысқарту мен тездету болып табылады. [6]

Жекелеген қылмыстардың құрамын, оларды әкімшілік құқық бұзушылықтардың қатарына көшіру арқылы қылмыс деп танымау жөніндегі жұмыстарды жалғастыру қажет.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Президенті 2004 жылғы 9 желтоқсанда қол қойған «Қазақстан Республикасының Қылмыстық, Қылмыстық іс жүргізу, Қылмыстық атқару кодекстеріне және Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне қылмыстық істерді тергеу рәсімдерін жеңілдету,

қылмыстардың кейбір құрамдарын қылмыстық сипаттан арылту және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы дер кезінде қабылданды.

Атап айтқанда, кішігірім ауыртпалықтағы жекелеген қылмыстардың тұлғаға қарсы қылмыс деп танылмауы; бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалауды қолдануды кеңейту; Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне ауыр санатына жататын жекелеген қылмыстарды әлдеқайда ауыр емес санатқа көшірумен байланысты жеке тұлғаға қол сұғушылық үшін жауапкершілікті көздейтін тараумен толықтыруы ұсынылып отыр.

Мысалы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «Соз ауруын жұқтыру» деген 115-бап жаңа редакцияда жазылған, «Азаматқа ақпарат беруден бас тарту» деген 154-бап алынып тасталды.

Қылмыстық атқару кодексінің 116-бабына толықтыру енгізілді, оған сәйкес куә ретінде алдын ала жауап алу барысында сезікті, айыпталушы берген айғақтар дәлелдер ретінде танылмайды және айыптау негізіне алынбайды.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі «Жеке адамға қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар» деген және т.б. жаңа 9-1 бөліммен толықтырылды. [7]

Кәмелетке толмағандарға тағайындалған жазалау түрі ретінде қамауды алып тастау жөніндегі ұсынысқа байланысты ҚК 46-бабының 3-тармағы бойынша қамауға үкім шығару кезінде он сегіз жасқа толмаған адамдарға оның қолданылмайтындығы көрсетілген.

Әкімшілік жазаның мақсаттарына қайшы келетін айыппұл төлеудің мерзімі өткен жағдайда өсім бекітуді көздейтін ережені алып тастау ұсынылды.

Осы заң жобасы Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінен Сенатқа келіп түскен кезде кінәні мойындау туралы мәміле (сот мәмілесі) институты болды.

Алайда осы ережені талдау көрсеткендей, ұсынылып отырған редакция соттың сот төрелігін жүзеге асыратын конституциялық ережеге (ҚР Конституциясы 75-бап) қайшы келеді, себебі тағылған айыппен келісім жасасу туралы актіде прокурор анықтаған жазалаудың ең жоғарғы мерзімі сот үшін міндетті сипатта болады.

Судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және Конституция мен заңға ғана бағынады (Конституцияның 77-бабы). Сонымен қатар сот мәмілесінің институтын қабылдау прокурорға сотта қарауға дейін жазалау шарасын бекіту құқығын береді. Ал бұл Конституцияға қайшы келеді. [8]

Ұсынылып отырған редакцияда жәбірле-

нушілердің, сондай-ақ дене және психикалық кемістіктері бар кәмелетке толмаған айыпталушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелері шешілмеген, тергеудің нысаны анықталмаған, осы санаттағы істер бойынша сапалы тергеудің кепілдік ететін қандай да бір тетіктері көзделмеген.

Осыған байланысты пысықталмаған және мұқият зерделеуден өткізілмеген, жетілдіріле түсуге тиіс айып тағудың көлемімен келісу туралы мәміле институтын енгізуге байланысты ережені алып тастау ұсынылды.

Тараптардың бітісуіне, шын өкінуіне және басқаға байланысты қылмыстық істің тоқтатылуы сияқты қылмыстық іс-жүргізу институттарын қолданудың тиімділігі әлі де сарқылмағандығын атап көрсеткен жөн. Мысалы, шетелдерде кең тараған қалпына келтіру сот төрелігі назар аударарлық. Мұнда жәбірленушінің де, айыпталушының да мүдделерін қамтамасыз етуге күш салынады және мұндай жағдайлар тағайындалған жазаның жазалау бағытын айналып өтуге мүмкіндік береді.

Баяндалғанның негізінде Қазақстан қылмыстық саясаты дамуының барлық жаңа жолдарын іздестіре беру керек деген ой түюге болады. Әрине, әрбір қылмыстық заңнаманың кез келген үлгісі олардың басқалары үшін мінсіз болмауы әбден мүмкін. Дегенмен кез келген бастама барысында адам және оның құқықтары мен бостандықтары ең басты негіз болып қала береді. [9]

2016 жылғы 22-23 маусымда Қазақстан Адам құқықтары жөніндегі комитеттің 117-ші сессиясы барысында Женева қаласында Халықаралық міндеттемелерді орындау бойынша екінші кезеңдік баяндаманы қорғады.

Халықаралық міндеттемелерді орындау жөніндегі екінші кезеңдік баяндаманы БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комитеттің 18 сарапшылары тыңдады. Олар делегация мүшелеріне Қазақстандағы адам құқықтарын сақтаудың түрлі салаларына қатысты сұрақтар қойды. Делегация мүшелері әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси саладағы негізгі өзгерістер, Ұлт Жоспарын іске асыру шеңберіндегі ұлттық заңнамадағы өзгертулер, сот жүйесін дамытудағы алдыңғы қатарлы халықаралық стандарттарды қолдану мен адам құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы мүдделі мемлекеттік органдардың қызметін ұйымдастыру туралы айтты.

БҰҰ комитетінің мүшелері адамдардың азаматтық және саяси құқықтарын қорғау мәселелерінде ұтымды шаралардың қабылданғандығын атап өтті. [10]

Жоғарғы Сот Халықаралық пакт ережелерін іске асыру бойынша жүйелі жұмыс жүргізілуде. Мәселен, халықаралық пакті нормаларын бірізді және дұрыс қолдану үшін 2018 жылғы 10 шілдеде Жоғарғы Сот «Қазақстан Республикасында ха-

лықаралық шарттар нормаларын қолдану туралы» нормативтік қаулыны қабылдады. Онда халықаралық шарттар ұғымы түсіндірілген, соның ішінде Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні қолдану мәселелері айқындалған, 2011 жылы халықаралық шарттар басымдығының конституциялық қағидатын қолдану бойынша сот практикасын қорыту жүргізілген. [11]

Судьялар үздіксіз білім беру жолымен түрлі нысанда өтетін халықаралық шарттарды зерделеуіне баса назар аударылуда. Олар судьялар жоғары сатыдағы соттарда тағылымдамадан өту кезінде бейне байланыс арқылы қашықтықтан білім беру, оқыту семинарларын, дөңгелек үстелдерін және тренингтерін өткізу, жаңадан тағайындалған судьяларға тәлімгерлік пен судьялық жетекшілік.

Білім беру мен сот практикасын өзара байланысын нығайту мақсатында Жоғарғы Сот жанына Сот төрелігі академиясы құрылып, жұмыс істеуде. Оның оқу жоспарына адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттарды сот практикасында зерделеу мен қолдану, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті нормаларымен көзделген адам құқықтарының бұзылуымен күресрәсімдері мен құралдары енгізілді. Пактіні адамды сату, тұрмыстық зорлық мәселелері бойынша жекелеген тақырыптарды зерделеу кезінде қолданады.

2016 жылдан бастап, азаматтық, қылмыстық және әкімшілік істер бойынша статистикалық есепке алудың жаңа нысанында Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге сілтеме жасалған сот актілерінде қолдану бойынша бөлек есепке алу қарастырылған.

Қазақстан Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні 20015 жылғы 28 қарашада ратификациялады.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті 1996 жылы 16 желтоқсанда қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымының пактісі болып саналады. Ол қатысушы-мемлекеттер үшін міндетті күші бар халықаралық шартқа жатады.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің маңыздылығын қайта бағалау киынға соғады, өйткені дәл осы құжатта адам құқықтарының халықаралық стандарттары айрықша толық көрсетілген.

Пактінің ережелерін мемлекет-тараптардың сақтауына мониторингті жүзеге асыруға тартылған құрылған арнайы механизмге сәйкес Адам құқықтары жөніндегі комитет қатысушы-мемлекеттердің баяндамаларын зерделейді және қорытындысы бойынша пактінің нормаларын орындау мәселелері бойынша өз ескертулерін жариялайтын Пактімен мақұлданған құқықтарды іске асыру бойынша қабылданған шаралар туралы олардың өкілдерін тыңдайды. [12]

Азия аймағындағы адам құқықтары саласындағы маңызды құжат - Адам құқықтары туралы Бангкок декларациясы - 1993 ж. Азияға арналған дүниежүзі конференциясының шеңберінде қабылданды. Онда экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық және саяси құқықтардың өзара байланысы мен ажырамастығы айқындалады. Өлсіз топтарға, оның ішінде еңбек мигранттарына және босқындарға қатысты адам құқықтары мен негізгі бостандықтарының кепілдігі ерекше аталған. Сондай-ақ, тағы бір азиялық халықаралық ұйым – Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің ассоциациясы 2007 ж. еңбек мигранттарының құқықтарын ынталандыру және қорғау туралы Декларациясын қабылдады. ОШАЕА құрылымында адам құқықтары бойынша тетіктерді құруға арналған жұмыс тобы қызмет етеді, оның басты мақсаты ОШАЕА адам құқықтары бойынша үкіметаралық комиссия құруда болса, ағымдағы міндетері ОШАЕА елдерінің үкіметтерін аймақтағы мигранттардың адам құқықтарының ынталандырылуы мен қорғаудың жағдайы туралы үнемі ақпараттандыру жатады. Жалпы, 2009ж. қазанда ОШАЕА шеңберінде адам құқықтары жөніндегі Үкіметаралық Комитет құрылды.

Ерекше айтып кететін жайт, 2011ж. 30 маусымда Астанада ИЫҰ-ның СІМ мәжілісінде ұйым шеңберінде адам құқықтары жөніндегі тәуелсіз тұрақты комиссияның құрылуы туралы шешім қабылданып, оның жарғысы бекітіледі. Ал 2012ж. ақпанда Джакартада (Индонезия) 16 ел өкілдері жиналып, бұл органның бірінші сессиясы өтті. [8]

Қазақстан Республикасында адам құқықтары толық салтанат құрды деп айтуға әлі ертерек. Елдің заң шығарушылары да, азаматтары да ҚР Конституцияның 1-бабындағы Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деген ережені естен шығармауы қажет.

Ел Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2030» Бағдарламасында азаматтар мемлекет олардың құқықтары мен мүдделерін қорғайтынына сенуі керек деді. Қазақстан халқы адам құқықтары туралы барлық Халықаралық Пактілерді тез арада ратификациялауға, олардың ұлттық заңнама нормаларынан сөзсіз басымдығының қамтамасыз етілуіне мүдделі, өйткені елдегі әрбір адамның қорғалуы деңгейі оған тікелей байланысты. Осы арқылы Қазақстан Республикасының қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деген Конституцияның 1 бабының 1 тармағы өмірде жүзеге асырылады. [1]

Жалпы алғанда біздің еліміздегі билікті шектен тыс асыра пайдаланудан адам құқықтарын қорғау саласы ары қарай жетілдіруді және ұлттық заңна-

маны осы сала бойынша халықаралық құқық нормаларының талаптарына сай етуді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. <http://www.un.org>
2. Кусаинова Л. Механизмы международного контроля за соблюдением прав человека//«10 лет независимости Республики Казахстан: достижения и проблемы адвокатуры»: Сборник материалов международной научно-практической конференции. – Алматы: Общественный фонд политико-правовых исследований «Интерлигал» в Казахстане, 2001. – 128 с.
3. В защиту прав и интересов граждан//Юридическая газета. – 2003, 26 марта.
4. Права человека. Основные международные документы. М., «Международные отношения», 1989, с. 20-66.
5. Карташкин В.А. Права человека. Международная защита в условиях глобализации. М., Международные отношения, 2009, с 35.
6. Казахстанская правда, 2011, 26 июля.
7. Казахстан стал членом Венецианской комиссии// <http://meta.kz/novosti/.html>
8. К. Саудабаев. Астанинская декларация ОБСЕ включает все 10 принципов Хельсинского заключительного акта - <http://thenews.kz/2010/12/03/637067.html>
9. Ашимбаев М. Мы не должны стать инструментом Белого дома //Экспресс К. – 2003, 1 апреля.
10. Зайцев О.А. Международно-правовые акты, регулирующие государственную защиту участников уголовного процесса // <http://www.hrgo.org/docs/ilex/index.htm>
11. Лукашук И.И. Международно-правовое регулирование международных отношений (системный подход). – М., 1975. – С. 16.
12. Бахтыбаев И. Восстанавливая историческую справедливость // Казахстанская правда. – 2003, 31 мая.

КЕПІЛ ИНСТИТУТЫНЫҢ МҮЛІКТІК АЙНАЛЫМДАҒЫ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Түйін. Бұл мақалада азаматтық құқықтық қатынастарда жиі кездесетін кепіл институт жайлы жазылған. Бүгінгі таңда кепіл институты азаматтық айналымда өте жиі қолданылады. Осы институттың пайда болу тарихы, қазіргі таңдағы жағдайы және тәжірибедегі қолданысын сот практикасы негізінде ақпаратты барынша зерттеп, осы мақалада қысқаша атап өтуге тырыстық. Сонымен қатар кепіл институты туралы заң нормаларын қарастырып, заң шығарушының бұл институттағы қатынастарды реттеуге бағытталған талаптарын қарастырдық.

Түйін сөздер: кепіл институты, кепіл беруші, кепіл ұстаушы, міндеттеме, талап ету, мәміле,

Резюме. В данной статье рассматривается институт гражданского права как залог. На сегодняшний день, институт залога получает все большие популярности и более широкое распространение в гражданском обороте. В статье изложена краткая история и пути становления данного института. Проанализированы особенности института залога на сегодняшний день, путем изучения судебной практики. А так же написаны особенности регулирования института залога на законодательном уровне.

Ключевые слова: институт залога, залогодатель, залогодержатель, обязательства, права требования, сделка,

Summary. In this article, the institution of civil law as a pledge. To date, the institution of pledge is becoming more popular and more widespread in civil circulation. The article contains a brief history and ways of becoming a given institution. The peculiarities of the institution of pledge for today are analyzed by studying judicial practice. As well as written features of regulation of the institution of pledge at the legislative level.

Key words: pledge institution, pledger, pledgee, obligations, right of claim, transaction.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында Қазақстан өзін демократиялы, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыратыны ерекше аталып көрсетілген [1]. Осыған орай, елдегі саяси жүйедегі реформалар өмірді барлық қырынан демократиялай отырып, жеке адам мүддесін ұжым, бүкіл қоғам мүддесімен ұштастыруға, сондай-ақ адамды қоғамдық дамудың орталығына қоя отырып, оның дұрыс өмір сүру және еңбек ете алу жағдайын қамтамасыз етуге, әлеуметтік әділеттілікті, саяси бостандықты ор-

натуға, адамның жан-жақты дамуына және рухани баюына мүмкіндіктер жасауға бағытталады.

Кепіл азаматтық-құқықтықтың институттардың мүліктік айналымының бірі ретіндегі рим құқығынан өз бастамасын алатын, өзінің көп ғасырлық тарихы бар құбылыс. Кеңестік құқықта кепіл нақтылы сипатта болды.

Қазақстанның егемендігін алғаннан кейін және экономикадағы өзгерістерге байланысты міндеттемелік құқықтың, сонымен бірге міндеттеменің атқарылуын қамтамасыз ету әдістерінің рөлі өсе бастады.

Азаматтық құқықтық қатынасқа түсушілер арасында белгілі бір шартты міндеттемелік қатынастар арасында құқықтық жағдайы болды, бұл қатынасты реттеуге міндеттемелік құқық қолданылады. Міндеттемелік құқықпен нақты тұлғалар арасындағы құқықтық қатынасты реттейтін яғни бір тұлға басқа тұлғадан белгілі бір әрекетті жасауға талап етуге, ал екінші тұлға мұнда қойылатын талапты орындауға міндетті мәнін белгілейтін құқық саласы екенін көрсетеді.

Азаматтық құқықтық қатынастар субъектілерінің құқықтық мәртебесінің теңдігі, меншікке қол сұғылмайтындығы, азаматтық-құқықтық шарттың еркіндігі, несие берушілердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, азаматтық құқықтардың қорғалуы Азаматтық құқық қағидалары болып есептеледі. Сондықтан азаматтық құқықтағы болып жатырған өзгерістер азаматтық қатынастағы кепіл қатынастарын реттеу, кепіл заңдары нормаларын жетілдіруге ерекше көңіл бөлуде.

Қазіргі күні кепілдің кең тараған түрі ипотекаға байланысты қарастыратын болсақ, ол жылжымайтын мүлік түрлері – жер учаскелері, өндіріс, тұрғын үй, пәтерлермен қатар жылжымалы айналыстағы тауарларға да беріледі. Ипотекалық несие үкіметтің бағдарламасына сәйкес халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету үшін маңызы зор. Кепіл туралы Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 299 – 327 баптары аралығында біршама айтылған.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің кеңестік дәуірде қабылданған Азаматтық Кодекстен айырмашылықтарының бірі кепілге салынған мүлікті сақтандыру, кепілге салынған мүлікті күтіп ұстау мен сақтау, немесе мүліктің жоғалу, бүліну салдарынан туындайтын жауапкершілік түрлері айқындалып, кепілге салынған мүліктен ақы өндіріп алу негіздері, тәртібі көрсетілген. «Кепіл туралы шартта, сондай-ақ осы

Кодексте және өзгеде заң құжаттарында көзделген реттелде кепіл ұстаушы салынған мүлікті соттан тыс күштеу тәртібімен сауда өткізу (аукцион) арқылы өз бетімен сатуға құқылы. Ақшалай қарызды қамтамасыз ететін кепілге салынған нәрсені сату жөнінде кепіл ұстаушы банктің де осындай құқығы болады» - деп көрсетеді [2].

Жалпы В.Дальдің Түсіндірмелі сөздіктерінде кепіл – өзіне жеке тұлғаны, мемлекетті, ұйымды, коммерциялық немесе басқа да құрылымды қандай да бір міндеттемелерді орындау, олардың қалпын және сапасын сақтау үшін қабылдайтын моральдық және материалдық жауапкершілік. [3].

Т.Ефремованың аудармасында кепіл екі түрлі мағынадан тұрады:

Кепіл: 1. Бір нәрсенің орындалуын, жүзеге асырылуын қамтамасыз ету; кепілдік// кепілдікті, міндеттемені куәландыратын құжат. [4].

2. Бір нәрсенің орындалуын, жүзеге асырылуын растайды.

С.И.Ожегов пен Н.Ю. Шведовалардың Түсіндірмелі сөздіктерінде кепіл - сенім білдірушілік, бір нәрсені сеніп тапсыру, қамтамасыз ету деп түсіндіреді. [5].

Қазақ қоғамында да кепіл институтының болғандығы барлығымызға мәлім. Оны біз зерттеуші ғалымдардың еңбектерінен көреміз, яғни кепілге салынған зат ұрланған жағдайда кепіл алушы өзінің адалдығына ант бермесе, онда аманатты өтеуге тиіс болады. Ал егер кепілге берілген зат ұқыпсыздықтың салдарынан жанып кетсе, оны төлетеді [6, 192 б.].

Кепіл институтының мүліктік айналымдағы құқықтық реттелуін бақылау мақсатында бірнеше практикалық жұмыстарды қарастырамыз. Мысалы: Ақтөбе облыстық соты өзара заем шартын жасасқан екі ЖШС-тің, «Юпитер» және «КОЛОС» ЖШС – ң істерін қарады. Ақшаның қайтарылауын қамтамасыз ету үшін жауапкер талапкерге «Ситроен» автокөлігі мен құрастырмалы екі үйді қарыз өтелмеген жағдайда бұл мүліктің талапкердің жеке меншігіне өтетіндігі туралы шарттармен кепілге берді. Борышқор қарызды уақытында қайтармағандықтан және МАИ органдары кепілге салынған мүлікті сот шешімінсіз талапкердің атына қайта тіркеуден бас тартқандықтан, кепіл ұстаушы автокөлікке меншік құқығын тану туралы талаппен сотқа жүгінеді. Сот талапты қанағаттандырды, алайда Жоғарғы Сот бұл шешімнің қателігін атап көрсетті, себебі кепіл туралы заңнама кепіл пәнін кепіл ұстаушының меншігіне айналдыруды қарастырмайды.[7]

Тараптар қамтамасыз етуші шартта борышқор міндеттемені бұзған жағдайда мүлік несие берушінің меншігіне берілетіндігін қарастыра алады, бірақ бұл кезде несие беруші кепіл ұстаушының артықшылықтарынан айрылады.

Кепіл құқығының борышқоры кепіл туралы хабардар болуға тиіс. Егер кепілге салынатын құқық құжатпен расталатын болса, кепіл шарты құқық белгілеуші құжатты беру арқылы ресімделуі мүмкін.

Айналымдағы тауарлар кепілі ретінде тауарлардың кепіл берушіде қалатын кепіл танылады. Бұл жағдайда кепіл берушіге кепілге салынған мүліктің (тауар запастары, шикізат, материалдар, жартылай фабрикаттар, дайын өнім т.б.) құрамы мен табиғи нысанын олардың жалпы құны кепіл шартында көрсетілген құннан төмендемейтіндей талаппен өзгерту құқығы беріледі.

Мысалы, «Форте Банк» АҚ «Helios» ЖШС жанар май-энергетикалық компаниясына» Қарағанды облысы Теміртау қаласындағы «Осакаровка» кентінде орналасқан жалпы құны 255 450 АҚШ долларын құрайтын көмірдің кепілімен несие берді. Аталған жағдайда көмір айналымдағы тауар кепілінің пәні болып табылады, себебі кепіл берушіге көмірдің қорда қалатын бөлігінің құнын аталған сомадан төмендеуіне жол берместен, сату құқығы берілген.[8]

Егер шартта өзгеше көзделмесе, айналымдағы кепілге салынған тауарлар құнының кемуі кепілмен қамтамасыз етілген міндеттеменің орындалған бөлігіне сәйкес болуына жол беріледі.

Айналымдағы тауар кепілінің негізгі белгілері болып мыналар танылады:

1) айналымдағы тауар кепілі туралы шартта кепілге салынған тауардың түрі мен басқа да түрлік белгілері, кепіл пәнінің жалпы құны, тауардың орналасқан орны көрсетілуі тиіс;

2) кепілге салынған тауар кепіл берушіде қалады;

3) кепіл беруші кепілдерді жазу кітабын жүргізуге міндетті;

4) айналымдағы тауарлар кепілі ілесіп жүру құқығына ие болмайды, яғни кепілге салынған мүліктің жеке меншіктен (шаруашылық жүргізуден) шығып қалған жағдайда кепіл құқығы тоқтатылады;

5) кепіл беруші кепілге салынған мүліктің құрамы мен табиғи нысанын олардың жалпы құны төмендемейтіндей талаппен өзгертуге құқылы.

Кепіл беруші айналымдағы тауарларды кепілге салу шарттарын бұзған жағдайда кепіл ұстаушы кепілге салынған тауарларға өзінің белгілері мен мөрін қою арқылы шарттың бұзылуы жойылғанға дейін олармен операциялар жасауды тоқтата тұруға құқылы.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, аталған кепіл түрінің әлсіз жері болып тауарды сатып жіберген кепіл берушінің сол тауардың орнына басқа тауарларды алмаған кезде несие беруші мүдделерін қорғаудың қандай да бір кепілдігінің болмауы танылады. Кепіл ұстаушы бұндай жағдайда өзіне ке-

піл міндеттемесімен тиесілі болатын құқықтарын жоғалтады.

Тағы да бір мысал келтіріп кетейік: «БТА Ипотека» ипотекалық ұйымы» акционерлік қоғамы мен А. Тулемисовтың арасында 23 ақпан 2009 жылы №90/40/07/2009 санды банктік қарыз шарты бойынша талапкер А. Тулемисов Шымкент қаласы, 4 мөлтек ауданы, Байтулы баба көшесінде орналасқан № 85-а үй 4 пәтерді сатып алу үшін 228 айға жылына 14 пайызбен 2754000 теңге көлемде несие алған және даулы пәтерді кепілге қойған, ол туралы 10 наурыз 2009 жылы №95/50/07/2009 санды жеке меншік құқығында тиесілі жылжымайтын мүліктің кепілі туралы шарт түзілген.

П. Оразбаева, А. Тулемисов банкілік қарыз шарттары бойынша қарыздарын кестеге сай өтеу міндеттемелерін тиісті дәрежеде орындамағандарының салдарынан «БТА Ипотека» ипотекалық ұйымы» акционерлік қоғамы кепілге қойылған пәтерлерге соттан тыс сауда-саттық өткізіп, сауда жасалмауына байланысты 09 сәуір 2010 жылы және 21 қыркүйек 2010 жылы кепілдегі пәтерлерді өз меншігіне аударған.

Қазақстан Республикасы азаматтық Кодексінің 321 бабында кепіл ұстаушы кепілмен қамтамасыз етілген міндеттемелерді мерзімнен тыс бұрын орындауды мына жағдайларда:

1) егер кепіл туралы шарттың ережелеріне сәйкестендірілмей кепілге салынған нәрсе қалдырылған кепіл берушінің иелігінен шығып кетсе,

2) кепіл беруші кепілге салынған нәрсені ауыстыру туралы ережелерді бұзған (осы Кодекстің 314 бабы),

3) егер кепіл беруші осы Кодекстің 314 бабындағы 2 тармақта көзделген құқықты пайдаланбаса, кепіл ұстаушы жауап бермейтін /осы Кодекстің 313 бабының 2 тармағы/ мән-жайлар бойынша кепілге берілген нәрсе жоғалған жағдайда,

4) кепіл берушіде өзге мүлік болмаған кезде кепіл ұстаушы талабының алдында басымдыққа ие болмайтын үшінші бір тұлғалар алдындағы атқарушылық құжаттар бойынша кепіл берушінің міндеттемелерін орындау мақсатында кепілге салынған нәрседен ақы өндіріп алуды талап етуге құқылы екендігі көрсетілген.

Сондай-ақ, кепіл ұстаушы кепілмен қамтамасыз етілген міндеттемелерді мерзімнен бұрын орындауды талап етуге құқылы, ал егер оның талабы қанағаттандырылмаса: 1) кепіл беруші кейінгі кепіл туралы ережелерді бұзған; 2) кепіл беруші осы Кодекстің 312 бабындағы 1 тармақтың 1 және 2 тармақшасында және 2 тармақта көзделген міндеттемелерді орындамаған; 3) кепіл беруші кепілге салынған мүлікке билік ету туралы ережелерді (осы Кодекстің 315 бабының 2 тармағы) бұзған жағдайда кепілге салынған нәрседен ақы өндіріп алуға құқылы.

«БТА Ипотека» акционерлік қоғамы даулы пәтерлерді өз балансына өткізгенде аталған заң нормаларының талаптары сақталмаған. Талапкер П. Оразбаеваның даулы пәтерде тұрып жатқан бес жасөспірім ұл-қыздарының мүдделері бұзылған. А. Тулемисовтың пәтерінде үш адам тұрып жатқан. Осындай жағдайлардың қайталанбауы үшін кепіл институтын дамытып, жоғарыдағы ситуациялардың алдын алу жұмыстарын жүргізу қажет деп ойлаймын.[9]

Кепіл туралы шартта, сондай-ақ осы Кодексте және өзге де заң құжаттарында көзделген ретте кепіл ұстаушы салынған мүлікті соттан тыс күштеу тәртібімен сауда өткізу (аукцион) арқылы өз бетімен сатуға құқылы. Ақшалай қарызды қамтамасыз ететін кепілге салынған нәрсені сату жөнінде кепіл ұстаушы банктің де осындай құқығы болады» - деп көрсетеді [10, 95 б].

Дегенмен жария саудаларға салып сату жолымен кепілге салынған мүлікті өzkізудің жалғыз тәсілін белгілейтін Азаматтық кодекс нормалары дамып отырған азаматтық айналымның қажеттіліктеріне жауап бермейді және кепіл нысаны ретінде болуы мүмкін жекелеген объектілердің ерекшеліктерін ескермейді. Кепілге берілген мүліктің түріне байланысты кепіл нысанын өткізу тәсілдерін құқықтық реттеуге сараланған әдіс қажет. Кепілге салынған мүлікті оның түріне тәуелсіз өткізудің жалғыз тәсілі ретінде жария сауданы белгілеу негізсіз, әрі тиімсіз. Сондықтан кепілдің құқықтық қатынастар тараптарына кепілге салынған мүлікті өткізу тәсілін шарттық тәртіпте белгілеу мүмкіндігін беру орынды. Бұл кепіл институтының тиімділігін жоғарылатады.

Сонымен, қорыта келе, кепіл құқығының мазмұны және оны жүзеге асыруға жоғарыда тоқталып өттік. Кепіл ұстаушының өз құқықтарын жүзеге асыруы қамтамасыз етілетін шарт бойынша талаптардың қанағатын алу үшін оның өндіріп алуды кепіл нысанына аударуын білдіреді. Бұл ретте ескеретін бір жағдай - кепіл негізгі шартты қанағаттандыру үшін керек, сондықтан кепіл ұстаушының кепіл нысанына өз құқығын жүзеге асыру мүмкіндігі, көбіне, негізгі шарттың тағдырына байланысты. Кепіл ұстаушы негізгі шартты борышкер орындамаған немесе тиісінше орындамағанда ғана өндіріп алуды кепіл нысанына аударуға құқылы.

Кепілмен қамтамасыз етілетін мерзімді шартты белгіленген мерзімге орындамау фактысының өзі өндіріп алуды кепіл нысанына аударуға негіз болады, себебі бұл жерден борышкердің шартты орындамауын көреміз.

Бүгінгі күні біз заң басым күшке ие қоғамда өмір сүреміз. Заңның дұрыс жазылуы, кейіннен әрбір норманың дұрыс қолдануы маңызды мәселе болып келеді. Заң нормарына кішкене болсын сәйкес келмейтін немесе толығымен қайшы бола-

тын іс-әрекеттер жасаған кезде, біз бірден ұтылған жақтан орын аламыз. Сол себепті, кез-келген мәселеде жеңімпаз әрі ұтқан жақта болу үшін, заң нормаларын сақтап, құқықтық қатынастарымыз сапалы болу үшін, барынша тырысуымыз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Түсініктеме. Ред. басқарған *Ғ.С.Сапарғалиев*. Алматы «Жеті Жарғы», 1999- 26-бет;
2. ҚР Азаматтық Кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдер). – Алматы: Юрист, 2003. – 309 б.
3. В.Даль - Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.
4. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: Св. 136000 словарных статей, около 250000 семантических единиц : В 2 т.. — М.: Рус. яз., 2000. — (Библиотека словарей русского языка).

5. *Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.* - Толковый словарь русского языка – М., 2010 г.

6. Құқықтану: Оқулық / *А.Ибраева, Б.Қуандықов, Ш.Маликова, С.Есетова.* — Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007. — 192 бет.

7. Постановление Апелляционной судебной коллегии по гражданским и административным делам Актюбинского областного суда №2а-1410 от 31 августа 2012 года по делу ТОО «Юпитер» к ТОО «Колос».

8. Решение Специализированного межрайонного экономического суда города Алматы № 2-14318/13 от 20 ноября 2013 года по делу АО «Форте банк» к ТОО «Helios», ТОО «ФА «Альянс Финанс» и ТОО «Kazakhstan Collector Company».

9. Оңтүстік Қазақстан облысы апелляциялық сотының 16 наурыз 2012 жылғы жауапкер «БТА Банк» акционерлік қоғамы, талапкер *П.К. Оразбаеваның* ісіне байланысты шығарған № 2а-511 қаулысы

10. *Төлеуғалиев А.* Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. – Алматы. - 2003. – 95 б.

МЕСТО НЕДВИЖИМОГО ИМУЩЕСТВА В СИСТЕМЕ ОБЪЕКТОВ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

Резюме. В статье затронуты вопросы общего понятия недвижимости и регулирование вопросов оборота недвижимости в условиях рыночной экономики. Для уяснения вопроса о положении и правовом регулировании зданий и сооружений, как объектов права и необходимости определения правового положения более крупного понятия гражданского права по отношению к рассматриваемому, а именно «объект гражданского права». Таким образом, объектами гражданских прав являются материальные и духовные блага, по поводу которых субъекты гражданского права вступают между собой в правовые отношения.

Түйін. Нарықтық экономика жағдайында жалпы ұғымдар бапта жылжымайтын мүлік және жылжымайтын мүлік айналымын мәселелерін реттеу мәселесі қозғалды. Негізгі ірі ұғымдар мен қажеттілігі туралы мәселені азаматтық құқық объектілері ретінде құқықтық жағдайын анықтау үшін құқықтық реттеу нормаларының мазмұнынан үзінді алып, анықтаудың жағдайы және ғимараттар мен құрылыстарды, қаралып отырған қатынасы бойынша құқықтарды, атап айтқанда "объект лық азаматтардың құқықтары". Осылайша, азаматтық құқық объектілері болып табылады және рухани игіліктер олардың азаматтық құқық жөнінде өзара құқықтық қатынастар субъектілері матқа риальные енеді.

Summary. In article the questions of the general concept of the real estate and regulation of questions of a turn of the real estate in the conditions of market economy are raised. For explanation of a question of situation and legal regulation of buildings and constructions, as objects of the right and need of definition legal the provision of larger concept of civil law in relation to considered, namely "an object of the grazhdansky right". Thus, objects of the civil rights are the materialny and spiritual benefits concerning which subjects of civil law enter among themselves legal relations.

Ключевые слова: недвижимость, правовое положение, объект права, правовой режим, имущественные блага, вещь.

Түйінді сөздер: құқықтық жағдайын, мүліктік игіліктер, зат, құқықтық режимін, жылжымайтын мүлік құқығының объектісі.

Keywords: real estate, legal status, right object, legal regime, property benefits, thing.

Объекты гражданского права есть материальные и духовные блага, по поводу которых складываются общественные отношения как предмет гражданского права, а также устанавливаются правовые связи в ходе урегулирования данных отношений.

В соответствии со ст. 115 ГК РК к имущественным благам и правам (имуществу) относятся: вещи, деньги, в том числе иностранная валюта, финансовые инструменты, работы, услуги, объективированные результаты творческой интеллектуальной деятельности, фирменные наименования, товарные знаки и иные средства индивидуализации изделий, имущественные права и другое имущество.[1]

Правильная квалификация правового режима объекта, по поводу которого возникают правоотношения, позволяет правоприменителю успешно разрешать возникающие споры о праве собственности на те или иные объекты. Среди объектов гражданских прав особое место принадлежит вещам, что определяется, во-первых, их наибольшей распространенностью и, во-вторых, возникновением на них прав собственности.

Понятие «вещь» для законодательства всегда имело, и будет иметь принципиальное значение в силу органической связи с важнейшей составляющей частью предмета гражданского права - имущественными отношениями. Юридическое понимание вещей не совпадает с обыденным представлением о них. С точки зрения действующего законодательства вещами признаются не только традиционные предметы быта, средства производства, и т. п., но и живые существа, сложные материальные объекты, различные виды подвластной человеку энергии, жидкие и газообразные вещества.

Современной наукой гражданского права выработано не так много определений вещей. С. Зинченко, В. Лапач указывают, что содержание (определения вещи) позволяет усматривать непосредственные корреляции между понятиями «объекты гражданских прав», «имущество» и «вещи». Так А.П. Сергеев понимает под вещами данные природой и созданные человеком ценности материального мира, выступающие в качестве объектов гражданских прав.[2] Е.А. Суханов считает, что вещи - материальные, физически осязаемые объекты, имеющие экономическую форму товара. При этом указывает, что вещи являются (должны

являться) результатами труда, имеющими в силу этого определенную материальную (экономическую) ценность.

Понимание вещи исключительно как предмета внешнего (материального) мира поставлено под сомнение в работе И.Гумарова. По мнению этого автора, закон наряду с вещами предметами материального мира допускает параллельное существование нематериальных «вещей», например денег и ценных бумаг, которые могут иметь как наличную (документарную), так и безналичную (бездокументарную) форму.[3]

Поскольку объектами права собственности являются лишь вещи, можно предположить, что законодатель допускает наделение некоторых имущественных прав (прямо вещами не называемых) свойствами вещи и, значит, соответственно признание их косвенно - через «вещь» - объектами права собственности.

Кроме того, высказывается автором предположение о том, что объектом права собственности, а значит, и вещью, вероятно, может быть не только отдельно взятое имущественное право, но и строго определенный комплекс, набор этих прав: «...действующее гражданское законодательство помимо вещей как предметов материального мира предусматривает и допускает наличие еще двух видов вещей. К ним относятся вещи, прямо названные таковым законом, но не всегда являющиеся предметами материального мира (имущественный комплекс предприятие, кондоминиум).

Также вещи, безусловно, отсутствующие в природе, существование которых допускается (например, доля в хозяйственных товариществах и обществах). Появление таких вещей в гражданском обороте можно пояснить целями его оптимизации, а также определенного повышения статуса таких «вещей». В целом позиция И. Гумарова не нашла поддержки.[4]

Таким образом, под вещами наука гражданского права понимает данные природой и созданные человеком явления материального мира, выступающие в качестве объектов гражданских прав.

Экономические и физические свойства вещей неодинаковы, что предопределяет различия в характере возникающих по их поводу правоотношений. Такие различия принято называть правовым режимом вещи, под которым понимается установленный законодательством порядок ее использования, допустимые способы и пределы распоряжения ею.

Как уже говорилось, В.И. Сенчицев предлагает в качестве адекватной для объекта права юридической характеристики рассматривать правовой режим, под которым понимается совокупность всех позитивно правовых предписаний, содержащихся в императивных и диспозитивных нормах, и основанных на них (или им не противоречащих)

субъективно-правовых притязаниях, существующих и действительных с точки зрения права и в соответствующих случаях определяющих права, обязанности, дозволения, запреты и предписания абсолютно всех лиц (или в отношении абсолютно всех лиц) по поводу того предмета (явления), в отношении которого они установлены.[5]

Определяющим элементом правового режима является правовой статус, который содержит лишь императивные правовые нормы, не зависит, следовательно, от усмотрения субъектов и может рассматриваться в качестве одного из проявлений правового режима. Таким образом, важен с позиции права не сам объект, а то правовое значение, тот правовой режим, который присваивается этому явлению в силу позитивного права и который воплощается в субъективных правах и обязанностях.[6]

Исследование проблем соотношения понятия «вещь» и «недвижимое имущество», входящего в инструментарий, как различных отраслей права, так и норм различного правового уровня, вряд ли возможно без даже краткого анализа содержания понятия «имущество».[7]

Е. А. Суханов также указывает на различные смысловые нагрузки понятия «имущество». В одних случаях это понятие используется для обозначения конкретных вещей, в других - как определенная совокупность прав и обязанностей субъекта, в третьих под имуществом понимается совокупность вещей, прав требования, а также долгов (обязанностей).

Возражая против попыток провозгласить объектом права собственности «имущество» вообще, В.А. Дозорцев справедливо отметил, что следует «достаточно четко различать имущество как родовую категорию и объекты права собственности как одну из ее разновидностей.

Провозглашение объектом права собственности обязательственных прав и обязанностей или даже распространение на них в какой-то части правового режима объекта права собственности, безусловно, ошибочно и способно вызвать лишь недоразумение на практике».

Правовое регулирование общественных отношений по поводу владения, пользования и распоряжения разнообразными вещами во многом определяется естественными свойствами последних, зависит от их экономического назначения, строится с учетом их ценности, общественных интересов и т.д.[8]

Деление вещей на движимые и недвижимые обусловлено объективно существующими различиями между этими двумя видами вещей (природой этих вещей). Неподвижность недвижимого имущества противопоставляется мобильности движимого, и такое различие имеет, несомненно, правовые последствия.

Под недвижимостью понимают «землю; все, что прочно связано с землей, в том числе природные ресурсы, а также имущество, отнесенное к данной категории законом».

Г. Ф. Шершеневич отмечал: «Само собой разумеется, что вопрос о прочности и связи строения с землей, не может быть решен принципиально с полной точностью. Решение его зависит от обстановки каждого случая в отдельности».[9]

Нельзя забывать, что под недвижимым имуществом понимаются во всех случаях индивидуально-определенные вещи. Доказывая это положение И.Л. Брауде писал: «Не может быть двух совершенно идентичных строений.

Даже если они построены по одному и тому же проекту, одинаково размещены в отношении воздействия солнца и ветра и притом расположены на равных по площади и благоустройству земельных участках, - они все же не определяются родовыми признаками, ибо территориально они размещены в разных точках и, следовательно, хотя бы на несколько десятков метров одно отстоит дальше от тех или иных мест общественного пользования, от места работы и т.д.». Таким образом, постройка индивидуализируется своим месторасположением. [10]

Таким образом, можно сделать вывод, что среди многочисленных классификаций вещей очень важное значение имеет деление их на недвижимое и движимые вещи. Необходимо отметить, что законодатель при определении видов имущества употребляет несколько терминов - «недвижимая вещь», «недвижимое имущество» и «недвижимость».

Деление вещей на движимые и недвижимые является новым для Казахстана и вследствие этого недостаточно разработанным и противоречивым как в законодательстве, так и в цивилистической доктрине и правоприменительной практике.

В казахстанской цивилистической науке на указанные особенности недвижимости обращается меньше внимание. Например, Р. А. Маметова выделяет следующие отличительные черты недвижимого имущества от движимого:

- прикрепленность к земле;
- специальные законодательные требования к регистрации сделок с недвижимостью;
- возникновение права собственности (производных вещных прав) на недвижимость с момента регистрации в установленном законодательстве порядке;
- сохранение закона места нахождения недвижимого имущества при изменении места жительства его обладателя.[11]

В рассматриваемых ситуациях концепция «земельный участок - главная вещь, а здания и сооружения его принадлежности» не может даже заработать. Она рассчитана на классические ситуации: первоначально предоставляется земельный

участок, а в последующем он обрастает принадлежностями. У нас же имела место обратная ситуация: вовлечение в оборот жилого и нежилого фонда повлекло за собой необходимость легализации и вовлечение в оборот земельных участков.

Здесь на помощь приходит другая концепция - концепция сложной вещи. П. 1 ст. 121 ГК в качестве сложной вещи определяет ситуацию, когда разнородные вещи образуют единое целое, позволяющее использовать его по назначению, определяемому существом соединения, они рассматриваются как одна вещь. В Казахстане ее автором для недвижимости является К. М. Ильясова.

По нашему мнению концепция сложной вещи для недвижимости заключается в следующем. При реализации прав на недвижимость (прежде всего на земельный участок) правообладатель (преимущественно собственник) может установить различный правовой режим для разных структурных элементов, которые составляют конкретное недвижимое имущество. Например, земельный участок имеет одного правообладателя.[12]

Возведенное на нем здание - другого или других. В этом случае единое понятие недвижимости как бы распадается на несколько составляющих: земельный участок является одной вещью, здание - другой. Каждый из этих объектов имеет самостоятельное значение, как для оборота, так и для осуществления прав на эти вещи и для целей государственной регистрации прав на них. Особенно это наглядно проявляется в понятии кондоминиума, которое уже отчасти было затронуто нами.

В этом случае мы как раз имеем сложную вещь, которую образуют несколько составляющих:

- квартиры и/или нежилые помещения, являющиеся самостоятельными объектами,
- общее имущество, которое предназначено для обслуживания вещей первой категории (подъезды, подвалы, линии коммуникаций и т.п.).
- земельный участок, на котором располагается соответствующее здание и/или сооружение.

Таким образом, можно заключить, что концепция «земельный участок главная вещь, а здания и сооружения его принадлежности», во-первых, должна быть рассчитана преимущественно на будущие отношения в сфере недвижимости, и, во-вторых, должна выступать в качестве общего правила, исключением из которого должно стать другая концепция - концепция недвижимости как сложной вещи.

В качестве выводов можно заключить следующее:

- 1) в законодательстве Республики Казахстан о недвижимости должна быть реализована в качестве общего правила концепция - земельный участок есть главная вещь, а все прочие составляющие понятие недвижимости (п. 1 ст. 117 ГК) есть его принадлежности;

2) концепция сложной вещи должна быть рассмотрена в качестве исключения из общего правила и может быть применена в случаях:

а) прямо предусмотренных в законе;

б) при установлении присвоенности земельного участка и его принадлежностей разным лицам;

3) понятие недвижимости имеет исчерпывающий характер, а вещи, указанные в п. 2 ст. 117 ГК должны признаваться движимыми вещами, которые к тому же имеют правовой режим, отличный от правового режима недвижимых вещей;

4) недопустимо рассматривать в качестве недвижимого имущества предприятие (ст. 119 ГК), которое следует определять в качестве имущественного комплекса, состоящего из разнородных объектов гражданских прав (ст. 115 ГК).

Список используемой литературы:

[1] См., например: *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 г.*

[2] См., например: *Зинченко С. О правовом режиме нежилых помещений // Информационно-справочная система «Кодекс».*

[3] См., например: *Суханов Е.А. Гражданское право, т.1: Учеб. пособие. - Москва, 1998г.-с. 294.*

[4] См.: *Скрябин С. Недвижимое имущество по*

законодательству Казахстана. Алматы. Юрист. – 2004г. - № 7. -с.39-45

[5] См.: *Учебник /Под ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского, Римское частное право. М.: Юрист, 1996.- 645 с.*

[6] См.: *Болтанова Е.С. Операции с недвижимостью: купля-продажа.- Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 320 с.*

[7] См., например: *Джакупов Н.Р. Понятие недвижимости по законодательству РК .Объекты гражданских прав / Под ред. М.К. Сулейменова. - Алматы: изд-во КазГЮУ, 2004г.- с.105-111*

[8] См.: *Бабкин, С.А. Основные начала организации оборота недвижимости. М., Центр ЮрИнфоР, 2001. - С. 210.*

[9] См.: *Жариков Ю.Г. Недвижимое имущество: правовое регулирование /Науч.-практ. пособие /Ю.Г. Жариков, М.Г. Масевич. -- М.: Издательство БЕК, 1997. - 253 с.*

[10] См.: *Кусяпова Н. Содержание понятия «недвижимое имущество» Москва. Мир закона. - № 6-7. – 2004г. – с.116*

[11] См.: *Материалы международной научно-практической Алматы, 25-26 сентября 2003 г. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. Алматы: КазГЮУ, 2004г. (с 105-111; с. 119-124)*

[12] См.: *Сулейменов М.К. Объекты гражданских прав, Алматы :НИИ частного права КазГЮУ. 2008г. С192*

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР АРҚЫЛЫ ЖАЛҒАН АҚПАРАТТАР ТАРАТУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Берілген мақаланың мақсаты әлеуметтік желілерде жалған ақпараттар таратудың құқықтық мәселесін жан-жақты қарастырып, сипаттау болып табылады. Автордың айтуы бойынша қазіргі таңда өзекті болып отырған ғаламтор арқылы жалған ақпарат тарату қоғам мен мемлекет қауіпсіздігіне үлкен қауіп тудыруда. Мақалада әлеуметтік желілер арқылы жалған ақпарат тарату мәселесін реттейтін нормативтік –құқықтық базаға талдау жасауға ерекше көңіл бөлініп, заңда жіберілген кемшіліктер анықталды. Сонымен қатар қоғамдық желі қызметін құқықтық реттеу мәселелерімен байланысты шет елдердің оңтайлы тәжірибесі қарастырылған.

Резюме. Целью данной статьи является описание одной из актуальных проблем функционирования социальных сетей- распространение ложных информации. Автор подчеркивает, что распространение ложных и недостоверных информации в социальных сетях является фактической причиной серьезной угрозы для безопасности государства и общества. В частности, особое внимание уделяется анализу нормативно-правовой базы, регулирующей распространение ложной информации в социальных сетях. В статье приводится положительный опыт зарубежных государств в вопросах правового регулирования деятельности в социальных сетях.

Summary.

The purpose of this article is to describe one of the current problems in the functioning of social networks is spreading false information. The author emphasizes that the spreading of false and inaccurate information in social networks is the actual cause a serious threat to the security of the state and society. In particular, special attention is paid to the analysis of the legal framework governing the spreading of false information in social networks. The article describes the positive experience of foreign States in relation to legal regulation of activities in social networks.

Ақпараттық технологиялардың кеңінен таралуы, бұқаралық ақпарат құралдары рөлінің артуы, әлеуметтік желі пайдаланушыларының санының өсуі жеке адам, қоғамның, мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігін жоғары дәрежеде қамтамасыз ету қажеттігін туындатады. Соған байланысты әлеуметтік желіде жалған ақпаратты тарату мәселесі қазіргі таңда өзекті болып отыр. Жалған ақпараттардың

әдетте адам, қоғам, мемлекет үшін зиян болып келуі –бұл олардың мазмұнының шындыққа жанаспайтындығы және қауіпсіздікке әсер ететіндігі байқалады. Бүгінгі зерттеушілердің араларында бұл сұрақ қызу талқылануда. Мысалы В.С.Маурин мұндай зиян ақпараттар туралы былай деп жазады: «...зиян ақпарат – бұл адамның, қоғамның, мемлекеттің мүддесіне қайшы келетін ақпарат, сәйкесінше мемлекет тарапынан құқықтық қорғауды қамтамасыз ету мақсатымен мұндай ақпаратты таратушы субъектіге тиісті жазасын беру қажеттілігі туындайды» [1, 8 б.]. Сонымен қатар мұндай құқықтық көзқарастардың ішіндегі ең танымалы ретінде И.Л.Бачило, В.Н.Лопатина мен М.А.Федотова ұсынған жалған ақпараттар классификациясы болып табылады. Олардың айтуы бойынша зиян ақпараттарға өшпенділікті, алауыздықты туындату мақсатымен таратылатын ақпараттар, жалған ақпараттар, адамның жеке басы мен ар-намысына, қадір –қасиетіне зиян тигізетін ақпараттар, ерсі ақпараттар, адам денсаулығына зиян тигізетін ақпараттар жатады [2, 67 б.]. Аталған ақпараттардың әлеуметтік желіде кеңінен таралуы құқықтанушыларды, саясаткерлерді, журналистерді, тіпті қарапайым халықтың өзін де бейжай қалдыра қоймады. Бірақ қазіргі кезде аталған зиянды ақпараттардың ішінде жалған ақпараттардың құқықтық мәселесі әлі де толық зерттеліп, қарастырылмаған. Сондықтан бұл жұмыстың мақсаты әлеуметтік желіде жалған ақпараттар таратудың құқықтық мәселелерін және жалған ақпараттарды таратқаны үшін белгіленетін жауапкершілік түрін қарастырып, зерттеу болып табылады.

Қазақстан Республикасының заңнамаларында, жалпы «жалған ақпарат» («көрінеу жалған ақпарат») пен «күмәнді, сенімсіз ақпарат» екеуі бір мағынада – «шындыққа жанаспайтын мәліметтері бар ақпараттар» деп түсіндіріледі. Мұндай ақпараттардың әлеуметтік желі арқылы таратылуы құқықтық реттеуді қажет ететін мәселе болып табылады. Қазақстан Республикасының 1999 жылы 23 шілдеде қабылданған «Бұқаралық ақпарат құралдары» туралы Заңының 20-бабына сәйкес журналист алынатын ақпараттың дұрыстығын тексеруі қажет, ал дұрыс емес болса сәйкесінше жауап береді [3]. Бұл құқықтық шектеу тек бір субъект-журналистерге таралады. Алайда ғаламтордың дамуына байланысты әлеуметтік желідегі ақпарат таратушы субъектілер тек журналистер ғана емес, өзге де жеке адамдар екенін ескеруіміз қа-

жет. Жалған ақпараттарды әлеуметтік желі, электрондық пошта, өзге де коммуникация құралдары (мысалы ұялы телефондағы қосымша-WhatsApp) арқылы жылдам әрі қысқа уақыт аралығында тарату қоғамға үлкен қауіп туғызуы мүмкін. Тіпті мұндай тәсілмен таралған жалған ақпараттардың түгелдей бір қала тұрғындарының үрейін ұшырған жағдайлар да кездескенін байқадық. Осындай жағдайлардың ушығуы мемлекетті де бейжай қалдырмады. Қазақстан Республикасының 2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енген Қылмыстық Кодексінде көрінеу жалған ақпарат таратушыларға қылмыстық жаза белгіленген 274-бабы бар. Аталған баптың 2-бөлімінің 3 пунктіне сәйкес, қоғамдық тәртіптің бұзылуына қауіп төндіретін немесе азаматтардың, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қауіп төндіретін көрінеу жалған ақпараттарды бұқаралық ақпарат құралдары, телекоммуникация желілері арқылы таратуға екі жылдан бес жылға дейінгі мерзімде бас бостандығынан айыру жазасы белгіленген. Осы тұста біз негізгі екі ұғымды жеке қарастырып өтуіміз керек. Біріншісі – телекоммуникациялық желі болса, екіншісі – тарату ұғымы. ҚР-ның Қылмыстық Кодексіндегі «тарату» ұғымы «жариялау» ұғымын алмастырушы термин ретінде қолданылады. Құқықтық талқылау нәтижелеріне сүйене отырып, біз ақпарат тарату ретінде тұлғалардың ақпараттарды тарату, айтуындағы өз еркін айтамыз [4]. Келесі талқылануы тиіс мәселе ол –телекоммуникациялық желі ұғымы. Мұндағы телекоммуникациялық желі ретінде біз нені түсінуіміз керек? Жалпы телекоммуникациялық желінің негізгі 3 түрін бөліп қарастырамыз: жергілікті, аймақтық, жаһандық. Жергілікті телекоммуникациялық желі (Local Area Network, LAN) бір-бірінен 10-15 км алшақтықта орналасқан абоненттерді құрайды, ал аймақтық телекоммуникациялық желі –бұл (Metropolitan Area Network) қалалар мен мемлекеттердің абоненттерін бір –бірімен байланыстырады. Мұндай желінің айқын мысалы ретінде біз мобильдік байланыс операторларының ұялы телефон желілерін айтамыз. Жаһандық телекоммуникациялар желісі ретінде мемлекеттер мен контингенттерді қамтитын желіні айтамыз. Оған спутниктік байланыс, интернетті жатқызамыз, яғни әлеуметтік желі арқылы жалған ақпараттар тарату да осы бап мазмұнына сыйып кететінін байқаймыз [5]. «Фейсбук», «Вконтакте», «Одноклассники» сияқты кеңінен қолданысқа енген әлеуметтік желілерде ақпараттармен алмасу қазіргі таңда күнделікті әдетке айналған. Алайда ол таратылатын ақпараттардың қайсысы дұрыс, қайсысы бұрыс, қаншалықты шын немесе жалған екеніне адамдар көз жеткізбестен-ақ қабылдай береді. Жалған ақпараттарды шынайы деп қабылдау нәтижесінде қоғам арасында үлкен шу туындап, қоғамдық тәртіптің бұзылуына әкеліп жататын жағдайлар да көптеп бай-

қалады. Себебі интернет, сайт тұтынушыларының саны күннен күнге көбеюде. Жалпы «сайт» деген терминнің заңи анықтамасы жоқ, сондықтан бұл ұғымға белгілі бір анықтаманы дұрыс берілген деп айту қиын, бірақ солардың ішіндегі ең көп қолданыста жүретіні ол С.Петровскийдің «Интернет –сайт –бұл мәліметтер базасының құқықтық режимін қолдануды ұсынатын желілік ақпараттық ресурс» деген анықтамасы [6].

Жоғарыда баяндалған анықтама мен БАҚ анықтамасын ескере келе, Интернет-сайттың баспаға да, радио-, теле- видеобағдарламаларға да жатпайтынын байқаймыз. Алайда интернет бұқаралық ақпараттар таратудың өзге қайнар көзі болуы мүмкін деп те айта алмаймыз. Себебі Қазақстан Республикасының БАҚ туралы заңының 8-бабына сәйкес, ақпараттар агенттігіне сонымен қатар редакцияның, баспагердің, таратушының мәртебесі және бұқаралық ақпарат құралдарының құқықтық режимі де қолданылады [3]. Бірақ мұндай құқықтық режим объектіге емес, тек құқық субъектісіне таралады. Ал интернет-сайт-бұл ақпараттар жиынтығы болып табылатын объект ретінде саналады. Енді сайттарды бұқаралық ақпарат құралдарының өзге түрлері ретінде қарастырып көрейік.

Егер интернет-сайттар бұқаралық ақпарат құралының өзге түрі болса, онда оған тиісінше БАҚ туралы заң ережелері таралуы тиіс болады. Ал БАҚ туралы заңмен бекітілген ережелер мерзімді баспасөз басылымдарына, мың және одан да көп данада немесе тиражда шығарылатын, компьютер арқылы таратылатын мәтіндерге, суреттерге, материалдарға таралады. Аталған ережелер де интернет-сайттарға қолданыла алмайды. Себебі интернет-сайттарда тираж, данамен таралатын ешқандай өнімдер жоқ. Интернет-сайттардағы материалдар, суреттер, ақпараттар тек пайдаланушының компьютерінің экранында ғана шығады және ол кез келген уақытта, кез келген орында қолжетімді интерактивті түрде көрінеді. Сондықтан да осындай мәселелерді ескере келе құқықтық реттеудің жаңа объектісін қалыптастыру қажеттігін байқаймыз.

Интернет-сайттар бұқаралық ақпарат құралдарының өзге түрі де болып табылмайтындықтан, оларға тиісті мемлекеттік органдардың интернет-сайтты бұқаралық ақпарат құралы ретінде тіркеу туралы талабы да негізсіз болады. Бұл дегеніміз интернет-сайттарда таралатын ақпараттарға бақылау орнатудың әлі де мүмкін еместігін білдіреді. Сәйкесінше, әлеуметтік желілерде жалған ақпараттардың таралуы туралы дауларды соттардың шешу қиындықтары да туындайды. Мұндай қиындықтардың негізгі екі категориясын бөліп қарастыра аламыз. Біріншіден - жазаға тарту үшін әлеуметтік желідегі жалған ақпараттарды таратушылардың тобын анықтау қиындығы. Себебі әлеуметтік желіде жалған ақпарат таратуды екі қатысушысы бар

процесс ретінде қарастырамыз: біріншісі-сайттың иесі, екіншісі –сервер (хост-провайдер) иесі. Сонымен қатар әлеуметтік желілерде қолданушының белгісіз тұлға-аноним ретінде пайда болуы ақпарат таратушы автордың аты-жөнін, ақпараттың қайнар көзін, ақпаратты орналастырған тұлғаның аты-жөнін жасыруларына мүмкіндік береді. Мысал ретінде кез келген тұлға өз пікірін жазып қалдыра алатын сайттардағы «қонақтардың кітапшасы» (гостевые книги) бөлімдерін айтуымызға болады. Онда әрбір тұлға өз ойын ашық айтып, кез келген ақпараттарды тарата алады, ал өзгелері сол ақпараттарды оқып, қоғамдық ой пікір арасынан сол ақпаратты шынайы деп қабылдауы әбден мүмкін. Мұндай жағдайда автордың өзін тауып алу мүмкін емес, сәйкесінше жауапкершілікке тек сайт иесін немесе хост-провайдер иесін ғана тарта аламыз.

Екінші бір мәселе ол –дәлелдемелерді жинау және олардың дұрыстығы мен сенімділігін бекіту (фиксация). Компьютер желіге шыққан сәттен бастап ол қолданған сайттарда тіркеледі, яғни сәйкестендіру номерін (желідегі мекен-жайын) алады. Бірақ жалған ақпараттарды таратушы тұлға туралы өзге де толық мәліметтер, IP-мекен-жайы, сол жалған ақпаратты таратуда қолданған компьютердің мекен-жайы туралы мәліметтерді табу өте қиын. Тіпті кейде ол ақпараттарды провайдерлер сақтамайды, нәтижесінде мұндай мәліметтерді табу мүмкін болмайды.

Жоғарыда аталғандарды қорытындылай келе, әлеуметтік желіде жалған ақпараттар тарату мәселесін жетілдіру қажеттігін байқаймыз. Елімізде мұндай қадамдардың алғашқысы жасалынған болатын. Оған мысал ҚР Қылмыстық Кодексінің 130, 131, 147, 378, 411 баптарына ауырлататын құрам ретінде «ақпараттық-коммуникациялық желілерді, телекоммуникациялық желілерді пайдалана отырып жасау» деген пункттер қосылды. Ендігі кезекте тағы бұл қатынастарды құқықтық реттеу үшін шет елдік тәжірибені қолдану қажет. Мысал ретінде Қытай елінде аталған мәселе 60-қа жуық интернет қызметін қадағалайтын заңнамамен реттеледі. Онда кейбір азаматтардың интернет қолдануына шектеулер қойылып, ал провайдерлерге лицензиялау режимі қолданылады. Сәйкесінше олар орталық атқару билігімен біріге жұмыс жасап, ақпараттарды сұрыптаумен айналысады [7]. «Ақ Жол» демократиялық партиясынан шыққан V шақырылымның мәжіліс депутаты Алмас Туртаев еліміздің премьер-министрі Кәрім Мәсімовке әлеуметтік желі қызметін реттейтін заң шығару туралы

депутаттық сауалын жолдаған еді [8]. Аталған ұсыныстардың жаһандық желіде жалған ақпараттарды таратудың алдын алып, ал таратылған жағдайда қатаң жаза беруге ықпал ететіні күмәнсіз. Мысалы соңғы кездері елімізде WhatsApp мессенджері ақпарат алмасу мен күнделікті қарым –қатынастарда кеңінен пайдаланылады. Соңғы деректерге сүйенсек 53 тілде және 7 мобильді платформада қолжетімді болған бұл мобильді қосымшаның қолданушылар саны бір миллиардқа жеткен. Есімізде болса, 2015 жылдың желтоқсан айында бұл мессенджер 48 сағатқа 93 пайыз қолданушылары бар Бразилия билігімен бұғатталған болатын. Оның себебі компанияның қылмыстық тергеуге ақпараттарды беруден бас тартуы болды. Күнделікті бұл мобильді қосымша арқылы 42 миллиард ақпараттар, 1,6 миллиард фотосуреттер, 250 миллион бейнежазбалар таратылады [9]. Тиісінше осыншама көлемде таратылатын ақпараттардың ішіндегі жалған болып шығатыны да аз емес.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Маурин В.С. Правовой анализ вредной информации в условиях информационного общества: автореферат диссертации канд.юрид.наук, М., 2004. 24 с.*
2. *Бачило И.Л., Лопатин В.Н., Федотов М.А. Информационное право. СПб., 2005. 723 с.*
3. *Қазақстан Республикасының «Бұқаралық ақпарат құралдары» туралы 1999 жылғы 23 шілдедегі N 451 Заңы.*
4. *Крылов В.В. Расследование преступлений в сфере информации. М.: Городец, 1998. — 264 с.*
5. *Телекоммуникационные сети и устройства: Учебное пособие/ А.Н.Берлин – М.: Интернет-Университет Информационных Технологий; БИНОМ. Лаборатория знаний, 2008. – 319 с.*
6. *Петровский С. Защита прав автора сайт// Российская юстиция. 2001. №1. С. 63-64.*
7. *iLaw Eurasia 2004: Таллинн халықаралық конференциясының материалдары, 2004.*
8. *Закон, регулирующий деятельность соцсетей, предложили разработать в Казахстане. <https://informburo.kz/novosti/zakon-reguliruyushchiy-deyatelnost-sotssetey-predlozhili-razrabotat-v-14489.html#inner> 18:21, 26.03.2017 ж.*
9. *<https://www.zakon.kz/4772433-4772433-chislo-aktivnykh-polzovatelej-whatsapp.html> 15:51, 27.03.2017 ж.*

ПРАВОСПОСОБНОСТЬ И ДЕЕСПОСОБНОСТЬ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

Резюме. В статье затронуты вопросы общего понятия правоспособности и дееспособности физических лиц, а в необходимых случаях в сравнительном плане рассматриваются вопросы правосубъектности физических и юридических лиц.

Ключевые слова: правоспособность, дееспособность, физическое лицо, юридическое лицо, субъект, правосубъектность.

Түйін. Мақалада жалпы ұғымдар жеке тұлғалардың құқық қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігі туралы сұрақтар қозғалды. Қажет болған жағдайларда салыстырмалы тұрғыда жеке және заңды тұлғалардың құқық субъектілігі қарастырылады.

Түйінді сөздер: құқық қабілеттілігі, әрекет қабілеттілігі, жеке тұлға, заңды тұлға, субъект, құқық субъектілігі.

Summary. The article touches upon the common concepts of the legal capacity of natural persons, and, if necessary, in the comparative plan addresses issues of the legal personality of natural and legal persons.

Keywords: legal capacity, a natural person, legal person, subject, personality

Понятие правосубъектности использовано в Конституции РК (п. 1 ст. 13), но содержание этого понятия в ней не раскрывается.[1]

В отличие от правосубъектности[2] юридических лиц, которая существует в виде неразделимого единства правоспособности и дееспособности, гражданская правосубъектность физических лиц подразделяется на правоспособность и дееспособность, которые в ГК РК регламентируются разными статьями в параграфе о физических лицах.

Под правоспособностью гражданина понимается его способность иметь гражданские права и нести обязанности. Под дееспособностью понимается способность гражданина своими действиями приобретать и осуществлять гражданские права, создавать для себя гражданские обязанности и исполнять их (ст. 13 и 17 ГК РК).

Правоспособность[3]. Основа гражданской правосубъектности всех субъектов гражданского права, включая физических лиц есть правоспособность. Отсутствие правоспособности невосполнимо. Отсутствие дееспособности у правоспособного лица восполнимо действиями других лиц. Субъект, не имеющий гражданской правоспособности, вообще не может быть субъектом гражданского права. Лицо, не имеющее гражданской дееспособности, но имеющее гражданскую правоспособность — это субъект гражданского права, т.е. лицо, ко-

торое может иметь конкретные субъективные права и нести обязанности. Характерно, что в ГК РК имеется специальная статья о правоспособности юридических лиц (ст. 25), но нет такой статьи применительно к их дееспособности.

Дееспособность юридических лиц вытекает из норм ГК РК, которые, не используя сам термин «дееспособность», определяют порядок принятия на себя юридическим лицом прав обязанностей через свои органы и представителей. Дееспособность поэтому охватывается понятием правосубъектности по существу как общее условие осуществления правоспособности. Но вместе с тем — это необходимое условие осуществления правоспособности, а выделение в правосубъектности дееспособности связано с интеллектуальными качествами человека, уровнем его способностей к осмыслению своих действий и руководству ими. Учитывая то, что в правосубъектности основным элементом являются правоспособность и, опираясь на ст. 12 Конституции РК, по которой права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, а также п. 2 ст. 13 ГК РК, по которому правоспособность гражданина возникает в момент его рождения, можно сделать вывод, что правосубъектность гражданина возникает с момента его рождения.

В ст. 13 ГК РК, где сформулировано приведенное выше определение правоспособности гражданина, указано, что она признается в равной мере за всеми гражданами. Таким образом, ГК РК фиксирует принцип равной правоспособности граждан, которая не зависит от их происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, возраста, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства, образования, умственных способностей и любых иных обстоятельств. Лишь в исключительных случаях возможны отдельные ограничения в правоспособности, прямо предусмотренные законодательными актами. Лишение же правоспособности, как и дееспособности, вообще недопустимо.

Возможность ограничения правоспособности[4] и дееспособности граждан допускается только в соответствии с законодательными актами и притом в исключительных случаях, предусмотренная ГК, соответствует норме п. 1 ст. 39 Конституции РК. По Конституции, права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законом и лишь в той мере, в какой это необходимо для защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения.

Законодательными актами установлены ограничения для физических лиц, не являющихся гражданами РК, и на занятие некоторыми видами деятельности (адвокатской, нотариальной). Ограничения правоспособности могут устанавливаться не только для определенных категорий физических лиц, но и для отдельных физических лиц в качестве наказания за совершенные преступления[4]. Эти ограничения устанавливаются приговором суда в соответствии с Уголовным кодексом РК, который предусматривает в качестве вида наказания лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью.

Все сказанное касается содержания правоспособности и обстоятельств, связанных с ее реализацией и послужило основанием для возникновения теории правоспособности как динамически развивающегося явления. Так, М. М. Агарков[4] считал, что гражданская правоспособность для каждого лица в каждый данный момент означает возможность иметь конкретные права и обязанности в зависимости от его взаимодействия с другими лицами.

Условия реализации правоспособности можно разделить на общие и особенные. Наличие общих условий необходимо для реализации правоспособности во всех случаях. Особенности условия необходимы для реализации правоспособности в определенных, предусмотренных законодательством, случаях.

Общим условием реализации правоспособности является дееспособность, которая именно в качестве такого общего условия охватывается понятием правосубъектности.

Дееспособность[5] гражданина в полном объеме наступает по достижении им 18-летнего возраста. Реализация правоспособности недееспособных граждан происходит через их законных представителей.

Дееспособность. В отличие от правоспособности, как юридического свойства человека, не связанного с его психическим состоянием, дееспособность обусловлена наличием у него достаточно развитых интеллекта и воли, способности осознавать свои действия и руководить ими. Поэтому закон предусматривает, что дееспособность в полном объеме возникает у граждан с наступлением совершеннолетия, т.е. по достижении ими 18-летнего возраста. Таким образом, устанавливается презумпция психической зрелости совершеннолетних, позволяющей им быть полностью дееспособными. совершеннолетние лица своими действиями могут в полном объеме приобретать и осуществлять гражданские права, создавать для себя гражданские обязанности и исполнять их. В частности, понятием дееспособности охватываются способности самих граждан совершать сделки (сделкоспособность) и другие правомерные дей-

ствия, а также нести ответственность за гражданские правонарушения (деликтоспособность)[6]. При этом дееспособность представляет собой именно юридическую способность совершать действия, руководить ими и отвечать за них, а не само совершение действий. Последние могут быть юридическими фактами.

Все граждане имеют равную дееспособность, если иное не установлено законодательными актами (п. 3 ст. 17 ГК РК).

Связь дееспособности гражданина с состоянием его интеллекта и воли приводит, во-первых, к необходимости ограничения дееспособности несовершеннолетних и, во-вторых, к возможности лишения или ограничения дееспособности совершеннолетних лиц вследствие недостатков их интеллекта и воли[[7]. Ограничения дееспособности несовершеннолетних устанавливаются непосредственно законодательными актами, если иное ими не предусмотрено, а совершеннолетних — только судом в случаях, предусмотренных законодательными актами[8].

Из общего правила о возникновении дееспособности в полном объеме по достижении лицом 18-летнего возраста законодательство Казахстана делает лишь одно исключение: когда законодательными актами допускается вступление в брак до достижения 18-ти лет, лицо, не достигшее этого возраста, приобретает дееспособность в полном объеме со времени вступления в брак (п.2 ст. 17 ГК РК).

По ст. 13 Закона РК «О браке и семье» от 17 декабря 1998 г.[9] права и обязанности супругов порождает лишь брак, заключенный в установленном порядке. Поэтому следует сделать вывод, что фактический брак (сожительство) несовершеннолетнего не влечет за собой приобретения им дееспособности в полном объеме.

В зависимости от уровня психического развития ГК РК устанавливает разную меру дееспособности несовершеннолетних граждан, подразделяя их на лица, не достигших 14-летнего возраста, и лица от 14-ти до 18-ти лет.

Лица до 14-ти лет недееспособны. Поэтому сделки от их имени совершают родители, усыновители и опекуны, если иное не предусмотрено законодательными актами (п. 1 ст. 23 ГК РК). Они же отвечают за вред, причиненный недееспособными несовершеннолетними.

Из общего правила о недееспособности граждан, не достигших 14-летнего возраста, закон предусматривает некоторые исключения[10]. Эти лица вправе совершать соответствующие их возрасту мелкие бытовые сделки, исполняемые при их совершении (п. 2 ст. 23ГК РК), а также вносить вклады в банк и самостоятельно распоряжаться внесенными ими вкладами.

В отличие от несовершеннолетних, не достиг-

ших 14-летнего возраста, граждане в возрасте от 14-ти до 18-ти лет дееспособны, хотя их дееспособность ограничена. По общему правилу закона (п. 1 ст. 22 ГК РК), они вправе самостоятельно совершать сделки, но с согласия родителей, усыновителей или попечителей. Форма такого согласия должна соответствовать форме, которая установлена для сделки, совершаемой несовершеннолетним[11].

Законодательными актами могут быть установлены случаи, когда на совершение сделки несовершеннолетними и за несовершеннолетнего требуется предварительное согласие органа опеки и попечительства. Обычно такие случаи предусматриваются семейным законодательством для наиболее важных сделок по отчуждению имущества (например, продажи квартир).

Несовершеннолетние в возрасте от 14-ти до 18-ти лет самостоятельно несут ответственность по совершенным ими сделкам, а также несут ответственность за вред, причиненный их действиями (п. 4 ст. 22 ГК РК).

В изъятие из общего правила о совершении сделок лицами в возрасте от 14-ти до 18-ти лет с согласия родителей, усыновителей или попечителей, несовершеннолетние указанного возраста вправе самостоятельно распоряжаться своими заработками, стипендией, иными доходами, к которым относятся доходы от предпринимательской деятельности или от работы в производственном кооперативе в качестве его члена. Лица в возрасте от 14-ти до 18-ти лет также вправе самостоятельно распоряжаться созданными ими объектами интеллектуальной собственности, например, литературными произведениями, изобретениями и т.п., а также совершать мелкие бытовые сделки.

Расширение дееспособности лиц в возрасте от 14-ти до 18-ти лет в указанных случаях уравнивает их в дееспособности с совершеннолетними лицами. Ограничение дееспособности несовершеннолетних по распоряжению доходами или созданными ими объектами интеллектуальной собственности глушило бы стимулы к занятию деятельностью, приносящей доходы, или созданию объектов интеллектуальной собственности, которая сама по себе свидетельствует о достаточно высоком уровне психической зрелости несовершеннолетних[12]. На случай же злоупотреблений со стороны несовершеннолетних в указанных случаях (например, растративание доходов), ГК предусматривает право органов опеки и попечительства ограничивать несовершеннолетних в соответствующих правах или даже лишать этих прав.

Некоторые лица, достигшие возраста, с которым закон связывает возникновение дееспособности, в силу пороков своего психического состояния не способны в достаточной мере понимать значения своих действий и руководить ими, могут быть

признаны по суду недееспособными или ограниченно дееспособными.

Как психическое заболевание, так и слабоумие являются видами психического расстройства, причем слабоумие, хотя и связано с болезненным состоянием, возникает с момента рождения гражданина. Для признания гражданина недееспособным имеют значение лишь такие психические расстройства, которые повлекли за собой потерю способности понимать значение своих действий или руководить ими.

Признание гражданина недееспособным в связи с психическими расстройствами осуществляется только судом в порядке, предусмотренном Гражданским процессуальным кодексом, и служит основанием для установления над ним опеки.

Гражданин, признанный судом недееспособным в связи с психическим расстройством, не может самостоятельно совершать сделки, включая мелкие бытовые, и нести гражданско-правовую ответственность за свои поступки. От имени гражданина, признанного недееспособным, сделки совершает его опекун.

В случае выздоровления или значительного улучшения здоровья недееспособного гражданина, создавших ему возможность понимать значение своих действий и руководить ими, он по суду признается дееспособным, после чего с него снимается опека.

Над гражданином, признанным судом ограниченно дееспособным, устанавливается попечительство. Такой гражданин лишь с согласия попечителя вправе совершать все сделки, кроме мелких бытовых, а также получать заработную плату, стипендию, пенсию, иные виды доходов и распоряжаться ими[13].

Ограничение дееспособности гражданина и попечительство над ним отменяется на основании решения суда после прекращения злоупотребления гражданином спиртными напитками или наркотическими веществами.

Порядок признания гражданина ограниченно дееспособным и отмены такого ограничения определяется Гражданским процессуальным кодексом РК.

Список используемой литературы:

[1] См., например: Конституция Республики Казахстан, 1995 г.

[2] См., например: Гражданское право: Часть 1 / Под ред. Ю.К. Толстого и А.П. Сергеева. С. 94-96; Гражданское право Республики Казахстан: Часть общая. Т. 1 / Под ред. Г.И. Тулеугалиева и К.С. Мауленова. Алматы, 1998. С. 103.

[3] См., например: Явич Л.С. Указ. соч. С. 193.

[4] См.: Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву (1940) / В кн.: Агарков

М.М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х т. Т. 1. М.: ЦентрЮрИнфоР, 2002. С. 282-287.

[5] См.: Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига, 1976.

[6] См.: Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. М.: Госюриздат, 1950; Чигир В.Ф. Физические и юридические лица как субъекты гражданского права. Минск, 2000.

[7] См., например: Лившиц Р.З. Теория права. М., 1994. С.6.

[8] См.: Алексеев С.С. Философия права. М., 1997. С. 19 и 85.

[9] См.: Закон РК «О браке и семье» от 17 декабря 1998 г.

[10] См.: Грешиников И.П. Субъекты права. Ч. 1. Юридическое лицо в праве и законодательстве. Алматы: ЛЕМ, 2001. С. 32.

[11] См.: Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М., 1974. С. 115-116.

[12] См.: Сулейменов М.К. Субъекты гражданского права в Республике Казахстан / В сб.: Субъекты гражданского права. Т. 1. Материалы Международной научно-практической конференции. Алматы, 2001.С. 6.

[13] См.: Покровский Б.В. Гражданская правосубъектность как элемент правоотношения. Субъекты гражданского права. Т. 1. Алматы, 2001. С. 30-

Сатжанова Гульжанар Сатжановна
Қазақ-орыс халықаралық университетінің 1-ші курс магистранты

Ғылыми жетекші: **Жумагазиева Райса Шамшединовна**
заң ғылымының кандидаты, доцент, raisa_zerip@mail.ru

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЕМЕС ЖАЗАЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ МӨЛШЕРІ ЖӘНЕ НЕГІЗДЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

***Түйін.** Бұл мақалада автор бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды қолданудың мөлшеріне және негіздеріне қатысты мәселелерді зерттеп қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.*

***Тірек сөздер:** Қылмыстық кодекс, Қазақстан Республикасы, бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалар.*

***Резюме.** В данной статье автор исследует проблемы, касающиеся объема и основания применения наказаний, не связанных с лишением свободы и предлагает пути совершенствования действующего уголовного законодательства.*

***Ключевые слова:** Уголовный кодекс, Республика Казахстан, наказания не связанные с лишением свободы.*

***Summary.** In this article, the author explores the problems related to the scope and grounds for the application of punishments not related to deprivation of liberty and suggests ways to improve the current criminal legislation.*

***Keywords:** Criminal Code, Republic of Kazakhstan, non-custodial penalties.*

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекіткен [1]. Еліміздің қылмыстық атқару жүйесі қылмыскерді жазалау емес, тәрбиеге салып, қоғамнан алшақтамау мақсатын ұстанып отыр. Бас бостандығынан айыру сияқты жазаның болуы қажет екендігіне қарамастан, оның белгілі бір теріс әлеуметтік зардаптарын да ескермей болмайды. Бұларға сотталған адамның отбасының, әсіресе оның балаларының материалдық жағдайының төмендеуін, сондай-ақ әкесіздік проблемасын, ерлі зайыптылардың ажырасуларын, бас бостандығынан айыруға алғаш сотталғандардың қылмысты органның «әдет-ғұрыптарына» ие болудың кері салдарын және басқа да талай мән жайларды жатқызуға болады.

Елбасымыз өзінің Қазақстан халқына жолдаған жолдауында «Біз құқық қорғау жүйесін реформалау бойынша байыпты жұмыс жүргізуге тиіспіз. Бұл сектор өткен жүйенің көптеген кем-кетіктерін сақтап қалған. Біздің жүйемізде жазалау айыптары 5%-дан аз болса, түзеу жұмыстары 0,4%-ды, қоғамдық жұмыстар 0%-ды құрайды. Жазалаудың негізгі түрі бас бостандығынан айыру болып қалып отыр. Ешкім қамау орындарынан босағандарды оңалтумен айналыспайды. Осының салдарынан олар қыл-

мыскерлер қатарын қатарын толықтыруда» деп айтып өткен-ді. Бүгінгі күні сотталғандардың отыз пайызына ғана бас бостандығынан айырумен байланысты емес жаза түрлері қолданылады, қалған жетпіс пайызына – онсыз да толып тұрған түрмелер мен колонияларға ұсталынуда, оған қоса мекемелердің ғимараттары мен материалдық-техникалық жағдайы да мәз емес. Қазіргі күнде аса маңызды болып қылмыс жасаған тұлғаларға бас бостандығынан айыру жазасы емес, альтернативті жазаларды қолдану болып табылады. Бұл тұралы Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында «бас бостандығынан айырумен байланысты емес қылмыстық жазалауды қолдану саласын кеңейтуге, оның ішінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазалауларды жекелеген санкциялардан алып тастауға не бас бостандығынан айырудың ұзақ мерзімін азайтуға» деп бекітілген. Жалпы алғанда қылмыстық жазаларды атқару жүйесін жалпыға бірдей халықаралық стандарттарға одан әрі жақындата беру керек [2].

Қазақстан республикасының жаңа Қылмыстық кодексінің 6-бөлімінің 80-90 баптарында сәйкес кәмілетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы реттелген. 80-ші баптың 1-бөліміне сәйкес қолданылатын кәмілетке толмағандар деп қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытқа қарай жасы он төртке толған, бірақ он сегізге толмаған адамдар танылады. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кәмілетке толмағандарға жаза тағайындалуы мүмкін не оларға тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары қолданылуы мүмкін. Ресейдің, Австрияның, Германияның, Жапонияның қылмыстық заңдарында да осылай көрсетілген. Кәмілетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы Францияның қылмыстық жауаптылығы Францияның қылмыстық кодексінде - 13, Нидерландыда, Португалияда – 12, Жаңа Зеландияда – 10, Ирландия құқығында – 7 жас деп көрсетілген. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі бойынша 14-ке толмаған адамдар қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. 14-ке толмаған жасөспірімдер өзінің істеген іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігін, мәнін жете түсінбейді және өзінің іс-әрекетін басқара алмайды деген көзқарасты ұстанады. Кәмілетке толмағандардың қылмыстарына қатысты прокурорлық қадағалау – анықтау және тергеу органда-

рының заңдылықты сақтау кепілі. Процестің осы сатысында аталған категориядағы істі тергеуге прокурорлық қадағалау жасаудың өзіндік ерекшеліктері болады. Прокурор қадағалау арқылы іс жүргізу заңының жалпы нормаларын бұзуға жол бермеуге міндетті, сонымен қатар кәмелетке толмағандар істері бойынша өндіріс тәртібін реттейтін басқа да қосымша мәселелерге мән беруі тиіс. Прокуратура органдарының принципі ұстанымы 1989 жылы 20 қарашада қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының «Балалар құқықтары туралы»[3] Конвенциясының ережелеріне сәйкес келеді. Осы құжаттың 37-бабында бірде-бір бала «азаптау немесе басқа да қатал, адамзатқа жат немесе ар-намысын қорлайтын жағдайға немесе жазаға ұшырамауы тиіс. Бірде бір бала бас бостандығынан заңсыз немесе қалай болса солай айрылмауы керек» деп атап көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бұрынғыға қарағанда көптеген өзгерістер бар. Әрине, мұнда да қылмыстық – құқықтық тұрғыдан алғанда кәмелетке толмағандар қылмысымен күреске ерекше мән берілген. Қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңдары қылмыстық құқық субъектісі ретінде кәмелетке толмағандарды құқықтық жағынан өз дәрежесінде қорғауды қамтамасыз етуге мән береді. Бұл орайда бағытталған қылмыстық жауапкершілік пен жазалаудың заңдық шектерін анықтау кезінде олардың жас ерекшеліктері есепке алынады. [4]

Қылмыстық Кодекстің Жалпы бөліміндегі бөлім Жаңа өзгеріс болып табылады. Онда жалпы ережелермен салыстырғанда алғаш рет кәмелетке толмағандарға қолданылатын жазалар түрінің тізбесі шектелген түрде берілген. Сонымен қатар жазаның осы түрлерінің өзін қолдануды шектеу жүзеге асқан. Қылмыстық кодексте сонымен бір мезгілде бірінші рет ауырлығы үлкен емес қылмыс жасаған жасы 14-тен 16-ға дейінгі жасөспірімге бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалмауы көзделген. Қылмыстық кодексте жас шамасына қарай жауапкершіліктің екі төменгі шегі белгіленген: жалпы түрі 16 жастан, ал ерекше түрі 14 жастан басталады. Бұл орайда екі жағдай ескеріледі. Біріншіден, адамның даму сатысына қарай ол өзінің жасаған әрекетінің нақты сипаты мен қоғамдық қауіптілігін сезінуі тиіс. Екіншіден, адамың өзі дербес шешім қабылдайтындай болуы керек, әрекет түрі саналы түрде таңдалады. Қылмыстық заң тұрғысынан алып қарағанда, мұндай сапа жасы 16-ға толған адамда болады[5].

ҚР ҚК 81-ші бабында кәмелетке толмағандарға тағайындалатын жазалардың бірі - бұл айыппұл. Осы баптың үшінші бөлігіне сәйкес Айыппұл кәмелетке толмаған сотталған адамның дербес табысы немесе өндіріп алуға жарайтын мүлкі болған жағдайда ғана тағайындалады. Айыппұл айлық есептік көрсеткіштің оннан екі жүз елуге дей-

інгі мөлшерінде тағайындалады. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, қазіргі кезде, ересек біліміде, тәжірибесіде бар азаматтарымыздың біразы жұмыссыз болып отыр, ал, он төрт жастан он алты жасқа дейінгі және он алты жастан он сегіз жасқа дейінгі жасөспірімдердің қаншалықты жұмыспен қамтылғаны туралы нақты мемлекет бойынша, немесе, облыстар бойынша, аудандар, қалалар бойынша статистикалық мәлімет жоқтың қасы. Соңғы мәліметтер бойынша, «2016 жағдай еліміздегі жұмыссыздар саны 400 мыңнан астам болып отыр, және бір жыл ішіндегі жұмыссыздық өсімі жалпы экономикалық тұрғыдан қарағанда белсенді халықтың 0,1 пайызын құрайды»[6].

Біздің пікірімізше, кәмелетке толмағандарға тағайындалатын жазалардың жүйесінен айыппұлды мүлдем алып тастаған тиімді деп есептейміз, жаза ретінде, өз ролін атқаруы мүмкін емес болғандықтан.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес айыппұлдың жаңа түрі енгізілді, ол, алған параны еселеп төлеу ретінде қарастырылған.

Біздің пікірімізше, айыппұлдың бұл түрі қылмыстық жаза ретінде, мүлікке қарсы қылмыстардың барлық түрінде қарастырылуы қажет деп есептейміз, бірақ, мөлшері екі еседен аспауы қажет, деп есептейміз, себебі жаза, әрбір қылмыс субъектісінің жасаған қылмысының ауырлығына сәйкес бола тұра, ол көтере алатындай мөлшерде болуы қажет, заң жүзінде азаптауды көздемегеннен кейін, бұл шешім әділеттік қағидасына қайшы келмейді деп есептейміз.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамадағы әрбір қылмыстық құрамы бойынша барлық балама түрінде ұсынылып отырған қылмыстық жазаларды қайтадан құқықтық сараптамадан өткізу қажет, себебі, қазіргі мемлекеттің сыбайлас жемқорлықпен күресу кезінде, осы, балама түрдегі заңда бекітілген санкциялар әділ шешім қабылдаудың негізі бола тұра, сыбайлас жемқорлық жасауға итермелейтін жақсы мүмкіндіктерге айналып отырған жоқпа, деген қозқараспен, осыған нақты шешім қабылдануы тиіс деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Конституциясы: ЮРИСТ, Алматы, 2015.-36б.
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Астана, Ақорда, 2014 жылғы 3 шілде № 226-3 V ҚРЗ
3. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат Тұжырымдамасы. 2009 жылы 24 тамыз
4. 1989 жылы 20 қарашада қабылданған Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының «Балалар құқықтары туралы» Конвенциясының ережелері
5. Ағыбаев А.Н. Система и виды наказаний //Фемид.- 2003.- №2.- С. 2.
6. Безработица в Казахстане будет рекордных размеров! <http://lentasmi.com/>

**ДАУЛЫ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТЫ «БӨЛШЕКТЕУ» (DÉPEÇAGE)
КЕЗІНДЕГІ КОЛЛИЗИЯЛЫҚ НОРМАЛАРДЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІНЕ
ЖАЛПЫ ТҮСІНІК**

Түйін. Бұл мақала – «Коллизиялық нормалардың өзара қатынасы» тақырыбындағы магистрлік диссертация идеясының бір бөлігі. Ол Қазақстан үшін, жалпы (пост)кеңестік кеңістік үшін «dépeçage» (статутты «бөлшектеу») деп аталатын, кей кезде «заңи биотехнология» деп те айтылатын жаңа құбылысты сипаттауға арналған. Ол, ең соңында, сот құқықтық қатынасқа қатысы бар елдердің заң шығарушысының мақсатын ескере отырып, сол даулы қатынастың тараптары үшін максималды түрде әділетті шешім шығаруға септігін тигізеді.

Резюме. Данная статья – часть идеи магистерской диссертации, тема которой является «Взаимодействие коллизионных норм». И она посвящена описанию новой для Казахстана, да и для всего (пост)советского пространства, явления именуемый «dépeçage» («расщепление» статута), иногда называемый «юридической биотехнологией». В конечном счете, он служит для вынесения судом максимально справедливого решения для участников спорного правоотношения, учитывая цели законодателей государств, имеющих отношения к делу.

Summary. This article is a part of an idea of master's dissertation which is "Interaction of choice-of-law rules". And it is devoted to describe a new phenomenon for Kazakhstan and even for the whole post-soviet union area named as «dépeçage» (statute «splitting»), sometimes called «juridical biotechnology». At the end, the phenomenon, taking into account lawmakers' goals of each country related to disputable legal relationship, helps courts to give maximal just decision for parties of this relationship.

Коллизиялық сұрақ, шетелдік элементпен күрделенген жеке сипаттағы қатынастарды реттейтін сала ретінде халықаралық жеке құқық үшін негізгілердің бірі болып келеді. Коллизиялық сұрақты шеше отырып, құқық қолданушы бірнеше елдің құқығымен заңи байланысты қатынастың қай құқықтық жүйемен реттелуі керек (ұлттық немесе шетелдік) және сәйкес нормаларды таңдау барысында, қандай қағидаларды басшылыққа алу керектігін анықтайды.

Коллизиялық сұрақты шешу құралы ретінде анықтамасы трансшекаралық жеке қатынастарды мәні бойынша реттеу үшін, ұлттық құқықтық тәртіпті таңдаудың критерийлерінен тұратын ерекше заңи ұйғарым – коллизиялық нормалар өз орнын тапты (lege causae).

Халықаралық жеке құқықпен реттелетін қатынастар үшін бір қатынастың әртүрлі бөлігінің әрқайсысына келетін құқықты таңдауға тура келеді. Мұндай жағдайлар бір қатынас мәні бойынша дербес коллизиялық реттеуді талап ететін бірнеше дербес қатынастан тұрғандықтан пайда болады [1]. Мысалы, халықаралық сауда шартына отырған кезде, осындай жеке қатынастың дербес «дене» ретінде шарт тараптарының құқықтық мәртебесі аясындағы қатынастар, және шарттың өзінің жарамдылығы жөніндегі қатынастар, оған қоса тараптардың құқықтары мен міндеттері – өз алдына, бір төбе.

Бір мемлекеттің юрисдикция шегінен шығатын, жеке қатынасты мәні бойынша регламенттеу үшін құзыретті, коллизиялық ұйғарым негізінде таңдалған құқықтық тәртіп халықаралық жеке құқықтың доктриналарында да, тәжірибесінде де жеке құқықтық қатынастың статуты, демек, деликтілік статут, шарттық статут, мұрагерлік статут және т.б. деп аталады. Халықаралық жеке құқықтың классигі, М.И. Брунның айтуы бойынша «біз белгілі бір тұлға, мүлік немесе әрекет бағынатын объективті құқықты, заңнаманы көрсету үшін «статут» терминін қолданамыз» [2].

Осылайша, зерттеуші Л.Б. Забелова ойынша «бір мәселе бойынша құқықты таңдау үшін өзара әрекеттескен коллизиялық нормалар жүйесі қолданылады. Бір құқықтық қатынаста әртүрлі статуттар жүйесі бар: жеке, заттық-құқықтық, міндеттемелік, формалды, деликтік, валюталық, мұрагерлік, некелік және т.б. Әрбір жеке статутқа жеке құқық, яғни белгілі бір мемлекеттің құқығы қолданылады [3]. Бір қатынасты реттеу үшін мәні бойынша бірнеше қатынасқа құқық таңдауды (әрі қарай қолдануды) талап ететін жағдай статуттардың көптігі деп аталады.

Халықаралық жеке құқық доктринасында бірегей трансшекаралық жеке қатынасты реттеу мақсатында ұлттық құқықтық тәртіптің біреуі емес бірнешеуі қолданыла алатын жағдай зерттелуде. Бұл жағдай, қатынастың бірегей мәні ғана бола тұрып, оған бір уақытта бірден артық құқықтық тәртіптің қолданылуымен, статуттардың көптігі жағдайынан өзгеше болып келеді.

Жеке трансшекаралық сипаттағы қатынасты мәні бойынша бір уақытта бірнеше құқықтық тәртіппен реттеу халықаралық жеке құқық доктринасында «статутты бөлшектеу», «статутты бөліктерге бөлу», «статуттың қажарылуы»,

«коллизиялық байламның бөлшектенуі», ағылшынша «splitting», «scission»; немісше «spaltung», «zersplitterung, rechtsspaltung»; французша «dérèçage». Осыған қарамастан, коллизиялық реттеу саласындағы қай объективті құбылысты «dérèçage» (депесаж) терминімен атау керектігі жайында доктриналарда пікірталастар әлі де жүріп жатыр. Ағымдағы жұмыста өзге доктриналарда жиі кездесетін «депесаж» термині қолданылатын болады.

Құқықтық норманың көлемінде көрсетілген қатынастарды реттеу үшін бәсекелес бірнеше құқықтық тәртіпті әрекетке енгізетін коллизиялық формула арқылы сәйкес мемлекеттің құқығына коллизиялық норманың бірегей көлемі реттеу үшін бекітілген кезде, депесаж (статутты бөлшектеу) өз орнын таба алады.

Көптеген пікірталастар мұрагерлік статутты бөлшектеу аясында болғандықтан, түсініктемелер де осы мысалдар негізінде жиі кездеседі.

Мұрагерлік статутты бөлшектеу концепциясының сыншыларының жазулары бойынша, әрбір мұрагерлік қатынастың бөлігіне (жылжитын және жылжымайтын мүлік) дербес коллизиялық байлам қолданылады: жылжитын мүлікке мұра қалдырушының қаза болған кезіндегі азаматтығы немесе оның тұрғылықты жері, ал жылжымайтын мүлікке сол мүліктің орналасқан жері. Осылайша, мұрагерліктің әрбір құрамдас бөлігі өзінің коллизиялық реттеуіне, яғни өзінің дербес көлемі және байламы бар, нәтижесінде дербес құқықтық тәртіпке, дербес нормаға бағынады.

Тәжірибе жүзінде жылжитын және жылжымайтын мүліктің статуттарының сәйкес келуі де, келмеуі де мүмкін. Олар екі коллизиялық формуланың да белгілері бір мемлекеттің құқығына әкеп соққанда ғана сәйкес келеді: мысалы, жылжымайтын мүлік мұра қалдырушының азаматтығы елінде орналасқан кезде.

И.С.Перетерский мен С.Б.Крыловтың ойынша мұра қалдырушы жылжымайтын мүлікті бірнеше мемлекетте қалдырғанда ғана статуттың бөлшектенуі туралы айтуға болады: «жеке жылжымайтын мүліктер неше мемлекетте орналасса, сонша түрлі, кей кезде әрбір мұрагерге қатысты әртүрлі, мұрагерлік болады» [4].

Сәйкесінше, мәні бойынша қатынастар бірегей коллизиялық нормамен реттелген кезде, статуттың нағыз бөлшектенуі орын алады, алайда, шын мәнінде, реттелетін қатынастың нақты мән-жайына сәйкес бір емес бірнеше елдің құқығы қолданбалы болып келеді. Дәл осындай жағдайда статут айтарлықтай бөлшектенеді: коллизиялық норма бір мемлекеттің құқықтық тәртібіне сілтеме жаса-

удың орнына, «бөлшектенеді» және мәні бойынша қатынастарды реттеуді екі немесе одан да көп мемлекеттің құқықтық тәртіптерімен біріктіреді.

«Депесаж» (статутты бөлшектеу) терминін нақтылап кетсек, ол мәні бойынша реттелетін қатынастарды өзін дербес коллизиялық реттейтін арнайы қатынастарға бөлгенде (заңшығарушылық тәсілі немесе шарт тараптарының келісімі арқылы – маңызды емес), статуттың бөлшектенуі болмайды. Себебі, статут емес, яғни коллизиялық байлам емес, қатынастың өзі, басқаша айтқанда көлем бөлшектенеді.

Доктриналарда халықаралық жеке құқықтағы құбылыс ретінде депесажға берілетін баға әртүрлі. Кейбір зерттеушілердің ойынша, әртүрлі құқықтық тәртіптің қолданбалы нормалары бір-біріне қатысты «орын толтырушы», яғни бірін-бірі толықтырушы қызмет атқаратын депесаждың нәтижесі оң және халықаралық жеке құқықты жетілдірудің басты бағытын депесаж институтын дамытуда деп санайды.

Алайда, депесаж отандық кеңістікте, кеңестік одақ кеңістігінде де жан-жақты зерттелмегендіктен, жаңа құбылыс ретінде қиындықпен қабылданауда. Шетелдік еңбектерде статутты бөлшектеу туралы жеткілікті еңбектер жазылған, бірақ олар біздің елдің ерекшеліктеріне арналмағандықтан, бұл тақырыпты біз жан-жақты зерттеуге тырыстық.

Біз ел ретінде шетелдік инвестицияларды тартауға, мемлекетті экономикалы дамытуға талпынамыз, ал нақты, икемді етіп жазылған заңнама – дамудың негізі. Азаматтық кодекстегі халықаралық жеке құқық бөлімі бірқатар өзгертулерді қажет етеді. Қазір азаматтық кодексте бар нормаларды қолданатын болсақ, бір қатынастың әртүрлі бөліктері жан-жаққа тартқаны соншалық, сот шешімі ойламаған жерден мүлдем болжап болмайтын шешімге әкеп соғуы мүмкін. Сол себепті коллизиялық нормалардың өзара әрекеттесуі, соттың бір ортақ шешім шығаруы үшін өте маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Толстых В.Л. *Международное частное право: коллизонное регулирование*. СПб., 2004. С. 430.
2. *Золотой фонд российской науки международного права*. М., 2009. Т. 2. С. 147.
3. Забелова Л.Б. *Международное частное право: Курс лекций*. М., 2010. С. 23.
4. Перетерский И.С., Крылов С.Б. *Международное частное право*. М., 1940. С. 166.

ДОБРОСОВЕСТНОЕ ВЫПОЛНЕНИЕ СОГЛАШЕНИЙ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Резюме. Статья посвящена анализу добросовестности как общего принципа права и его применению в рамках Всемирной Торговой Организации (далее – ВТО). Республика Казахстан является полноправным участником ВТО. Участие в международной организации предполагает взятие на себя обязательств по договорам, составляющим ее правовую основу. Правила и принципы ВТО обладают своей спецификой, поэтому особенно часто возникают вопросы относительно добросовестного выполнения Соглашений ВТО.

Түйін. Мақала адалдықтың құқықтың жалпы қағидасы ретінде және оның Дүниежүзілік Сауда Ұйымы (бұдан былай - ДСҰ) аясында қолданылуына сараптама жасауға бағытталған. Қазақстан Республикасы ДСҰ-ның толықтай мүшесі болып табылады. Халықаралық ұйымдағы мүшелік құқықтық негізге ие шарттарындағы міндеттерді қабылдауды көздейді. ДСҰ-ның ережелері мен қағидалары өзінің ерекшелігі бар, сол себептен ДСҰ-ның келісімдерін адал ниетпен орындау сұрақтары жиі орын алады.

Summary. The article is devoted to the analysis of Good Faith as a General Principle of Law and its application within the framework of the World Trade Organization (hereinafter - WTO). The Republic of Kazakhstan is a member of the WTO. Participation in an international organization involves taking on obligations under treaties that constitute its legal basis. The rules and principles of the WTO have their own specifics, therefore, there are questions regarding the fulfillment in good faith of the WTO Agreements.

Принцип добросовестного выполнения обязательств отражается в законах многих государств. Каждое соглашение правового характера, внутреннее или международное, будь то договор между физическими лицами или договор между государствами, предполагает, что при заключении соглашения стороны действовали с намерением соблюдать его положения. Поэтому обязанность соблюдать договор не является чем-то уникальным для международного права. Pacta sunt servanda основана на принципе добросовестности, о чем Международный Суд ООН отметил в своем решении по делу о ядерных испытаниях 1947 года. Суд указал, что если у государства было намерение взять на себя обязательство, то заинтересованное государство может потребовать его соблюдение [1]. Ссылка в международно-правовом документе

на pacta sunt servanda была впервые сделана при разработке Венской конвенции о праве договоров 1969 года. Данный документ считается наиболее авторитетным в области договорного права и практики, раскрывая принцип pacta sunt servanda как универсальное правило как в его преамбуле, так и посвящает краткую статью ее определению [2]. Статья 26 Венской конвенции 1969 года гласит: «Каждый действующий договор обязателен для его участников и должен ими добросовестно выполняться» [3].

Государства не могут в одностороннем порядке изменять или освобождать себя от условий договора до тех пор, пока он действует [4]. Так, Международный Суд ООН в деле Габчиково-Надьмарош призвал оба государства добросовестно договориться о том, чтобы обеспечить достижение целей Будапештского договора 1977 года, который, с учетом фактического развития событий с 1989 года, был объявлен Судом по-прежнему действующим [5].

Добросовестность предполагает, что государства обязаны предпринять необходимые шаги для того, чтобы объект и цель договора не нарушались. Поэтому государства-участники не могут ссылаться на ограничения, налагаемые национальным законодательством, в качестве веских причин несоблюдения своих договорных обязательств. Они должны использовать все необходимые средства по гармонизации внутреннего законодательства со взятыми на себя международными обязательствами, такими как обязательства в рамках ВТО [2]. В условиях интегрированной мировой экономики добросовестность необходима для высокого уровня сотрудничества и взаимного доверия между участвующими международными субъектами, что из-за его стабилизирующей функции. Добросовестность выполняет функции как содействующего, так и сдерживающего фактора. То есть, помогает, с одной стороны, придать предсказуемость и разумность государственному поведению, способствует надлежащему применению договора и служит инструментом толкования решений международных органов по разрешению споров, а с другой - ограничивает юридический формализм и произвол [4].

Вопрос о «добросовестности» рассматривался Апелляционным органом ВТО после того, как 21 декабря 2000 года и 21 мая 2001 года, поступили заявления в отношении поправки Соединенными Штатами Америки (далее – США) к Закону о тарифах от 1930 года, подписанного 28 октября 2000

года под названием Закон «О возмещении ущерба от демпинга и субсидий» (обычно упоминается как «Поправка Берда»). По мнению заявителей, этот Закон не соответствует обязательствам США по ряду положений ГАТТ, Антидемпинговому соглашению, Соглашению по субсидиям и компенсационным мерам (далее - Соглашение по СКМ). Апелляционный орган решил, что поправка Берда является конкретной мерой, направленной против демпинга и субсидий и противоречит ст. 18.1 Антидемпингового соглашения и ст. 32.1 Соглашения по СКМ [6].

Интересным в данном решении является анализ, сделанный Апелляционным органом в отношении добросовестности выполнения международных соглашений. Он сослался на ст. 31(1) Венской конвенции о праве международных договоров: «договор должен толковаться добросовестно в соответствии с обычным значением, которое следует придать терминам договора в их контексте, а также в свете объекта и целей договора». А также пояснил ст. 26 конвенции, в которой закреплен принцип *pacta sunt servanda*. Рассмотрев данные положения, Апелляционный орган подчеркнул, что ничто в соглашениях системы ВТО не указывает на то, что нарушение существенных условий соглашения ведет к недобросовестности выполняемых обязательств. Для этого необходимо доказать нечто большее, чем просто нарушение [7]. Таким образом, даже подтверждая невыполнение существенных положений договора, нельзя утверждать, что субъект действует недобросовестно. Апелляционный орган ВТО проявили чрезвычайную осторожность в указании прямой зависимости возможного отсутствия добросовестности лишь с определенными добросовестными нормами или концепциями, принимая во внимания иные обстоятельства дела.

Смбатян А.С. утверждает, что в рамках ВТО отсутствует явно выраженное обязательство членом добросовестно выполнять взятые на себя обязательства. Поэтому Апелляционный орган не согласился с выводом о недобросовестности действий США. Обязанность участников международного соглашения о добросовестном выполнении обязательств содержится в Венской конвенции о праве международных договоров. Однако обязательства сторон спора не могут рассматриваться в соответствии с иными международными соглашениями, чем соглашения ВТО. Единственным исключением является то, что группа и Апелляционный орган могут сослаться на ст. ст. 31 - 33 Венской конвенции о праве международных договоров при толковании соглашений системы ВТО [8].

Я не могу полностью согласиться с данным утверждением, так как считаю, что международный договор, в принципе, не должен содержать явно прописанного утверждения о том, что «дан-

ный договор подлежит добросовестному исполнению». Несмотря на то, что ВТО выделяют как особый режим, его правила и принципы, прописанные в актах, являются международными договорами, которые подлежат исполнению. Выполнение обязательств по договору – общий принцип международного права. Это необходимо для того, чтобы объект и цель договора не нарушались, выполнялись основные задачи международной организации. Кроме того, статья XVI:4 Марракешского соглашения определяет, что каждый член обеспечивает соответствие своих законов, иных нормативных актов и административных процедур своим обязательствам, вытекающим из прилагаемых Соглашений [9]. В этом положении и проявляется *pacta sunt servanda*.

Кроме того, положения Венской конвенции 1969 года содержат обычные нормы, которые активно применяются органами ВТО. Так, относительно толкования всегда используется ст. 31(1). Например, в деле о защите патентов на фармацевтические и агрохимические продукты (США v. Индия) [10], о запрете импорта креветок и продуктов из креветок (Индия, Пакистан, Малайзия, Таиланд v. США) [11] Апелляционный орган ВТО прибегает к обычной норме.

Относительно дела по «Поправке Берда» нужно отметить, что Апелляционный орган хоть и сделал вывод о том, что необходимы дополнительные доказательства недобросовестного выполнения договора, это не значит, что он исключил обязательство выполнять договоры ВТО. Правила и принципы ВТО создают особый режим. Вопрос ответственности государств должен рассматриваться с учетом всех обстоятельств, в том числе и тех, которые исключают противоправность деяний. В любом случае, даже при наличии таких обстоятельств, государство-участник ВТО обязано стремиться приводить свое внутреннее законодательство в соответствие с принятыми на себя обязательствами по мере укрепления экономики страны.

Соблюдение договорных обязательств может рассматриваться как один из основных элементов добросовестного поведения. Однако, объем юридических обязательств, вытекающих из принципа добросовестности, шире, чем просто *pacta sunt servanda*, так как могут быть и иные международные обязательства перед государствами, возникшие до заключения договора.

Заключая международные соглашения, каждая из государств-участниц ждет от остальных субъектов действий, направленных на эффективное исполнение целей и задач международного соглашения. Если принцип добросовестности исключить, то сам договор и все на что он направлен станут ничтожными. Поэтому принцип добросовестности как общий принцип международного права продолжает играть выдающуюся роль в международ-

ных договорных отношениях в целом и в международных экономических отношениях в частности. Несмотря на все особенности правил и принципов ВТО, Соглашения данной международной организации должны исполняться так же добросовестно, как и любой другой договор, участником которого является Казахстан.

Таким образом, принцип добросовестности действует как средство управления осуществлением прав или обязанностей по международным соглашениям. Данный принцип может определять поведение государства в отношении того, как необходимо пользоваться своими правами и осуществлять свои обязанности.

Список литературы

1. Дело Международного Суда ООН от 20 декабря 1974 года «О ядерных испытаниях» (Новая Зеландия против Франции). Электронный ресурс: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/files/sum_1948-1991.pdf
2. Andrew Solomon «Pacta Sunt Servanda» / *The American Society of International Law and the International Judicial Academy*, September 2008. Электронный ресурс: http://www.judicialmonitor.org/archive_0908/generalprinciples.html
3. Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 года. Электронный ресурс: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml
4. Andrew D. Mitchell, M Sornarajah, and Tania Voon «Good Faith as a General Principle of (International) Law» / *Oxford Scholarship Online*,

June 2015. Электронный ресурс: <http://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/9780198739791.001.0001/acprof-9780198739791-chapter-2>

5. Дело Международного Суда ООН от 25 сентября 1997 года "Габчиково–Надьмарош" (Венгрия/Словакия). Электронный ресурс: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/reports/report_2011-2012.pdf

6. *Summary of the dispute: United States — Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000*. Электронный ресурс: https://www.wto.org/english/tratop_E/dispu_E/cases_e/ds217_e.htm

7. *United States - Continued Dumping and Subsidy Offset Act of 2000*. WT/DS217/234/AB/R. Электронный ресурс: https://www.wto.org/English/tratop_E/dispu_e/ab_reports_e.htm

8. Смбалян А.С. «Международные торговые споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952 - 2005 гг.)». М.: Волтерс Клувер, 2006. 344 с.

9. Марракешское соглашение об учреждении Всемирной Торговой Организации, (Марракеш, 15 апреля 1994 года). Электронный ресурс: http://wto.tj/ru/about/Date/Marokesh_agreem.pdf

10. *World trade organization appellate body. India - Patent Protection for Pharmaceutical and Agricultural Chemical Products*. AB-1997-5. WT/DS50/AB/R. Электронный ресурс: https://www.wto.org/english/Tratop_e/dispu_e/tripab.pdf

11. *World trade organization appellate body. United States - Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products*. WT/DS58/AB/R. Электронный ресурс: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/58abr.pdf

Рахметова М.А.

докторант 1 курса ЖГУ им. Джансугурова, lazzat_nb9@mail.ru

Еркинбаева Л.К.

д.ю.н., профессор ЖГУ им. Джансугурова

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ЛИЦ КАК СУБЪЕКТОВ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ ПО ЗЕМЕЛЬНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК

Резюме. В данной статье рассматривается правовое положение иностранных лиц, их особенности в земельных отношениях, режим использования объектов земельных правоотношений, а также акцентируется внимание на понятие «физические лица».

Түйін. Бұл мақалада, шетел азаматтарының жер қатынастарында құқықтық мәртебесін зерттейді, жер қатынастары объектілерінің пайдалану режимінде олардың ерекшеліктері, сонымен қатар «жеке тұлғалардың» тұжырымдамасына назар аударады.

Summary. This article examines the legal status of foreigners, peculiarities of the regulation of land relations with foreigners, considers the objects of land use, and also focuses on the concept of "individuals"

Земельные правоотношения являются особым видом отношений, который проявляется в определении объекта земельных правоотношений, его особом правовом положении и режиме использования, а также неоднозначностью определения субъектного состава [1]. Соответственно, все более значимым становится вопрос адекватного и эффективного правового регулирования в вопросах владения, пользования и распоряжения землей субъектами землепользования.

Однако, существование законодательного регулирования, не в полной мере отражающего специфику и особенности как объектного, так и субъектного состава отношений права частной собственности затрудняет нормальное развитие рыночных отношений, препятствует подъему сельскохозяйственного производства, нарушает законные интересы граждан и юридических лиц. Существующие механизмы владения, пользования и распоряжения землей ограничивают доступ к земельным ресурсам и не позволяют осуществлять перераспределение земли и передачу ее эффективно хозяйствующим субъектам. В связи с этим, вопросы субъектного состава в отношении объектов земельных правоотношений, находящихся в частной собственности, а также установление оснований, условий и пределов возникновения, изменения и прекращения права собственности на земельный участок и права землепользования, порядка осуществления прав и обязанностей собственников земельных участков и землепользователей (ст.5 ЗК РК) не в полной мере находит

адекватное, отвечающее реалиям правового и экономического положения РК правовое регулирование, которая обеспечивала бы возможность соблюдения с одной стороны прав и законных интересов физических и юридических лиц по осуществлению ими своих правомочий по распоряжению земельными участками и земельными долями, с другой стороны ограничений, устанавливаемых в отношении иностранных лиц при предоставлении земельных участков из государственной собственности, совершении гражданско-правовых сделок с землей.

Рассмотрим основные понятия, которые используются для определения субъектного состава по Земельному Кодексу РК от 20 июня 2003 года №442-ІІ. Итак, законодатель относит к субъектам земельных правоотношений физических и юридических лиц, а также государства, являющиеся участниками земельных правоотношений и в силу этого имеющие права и несущие обязанности в данном правоотношении (Статья 12. 16)). Тем самым к основным субъектам земельного правоотношения в РК относятся физические и юридические лица, а также государство. Тем самым, к полноправным участникам земельных правоотношений земельное законодательство относит, прежде всего, граждан и негосударственных юридических лиц (п.1 ст.23 ЗК РК). Далее, статья 12 ЗК РК делит физических и негосударственных юридических лиц на:

43) национальные землепользователи - граждане Республики Казахстан, юридические лица, созданные в соответствии с законодательством Республики Казахстан, в том числе предприятия с иностранным участием;

45) иностранные землепользователи - иностранцы, лица без гражданства, юридические лица, созданные в соответствии с законодательством иностранных государств (иностранные юридические лица), иностранные государства, международные объединения и организации [2].

Из этих положений вытекают два важных вывода, которые имеют существенное значение для нашего анализа и при толковании последующих норм Кодекса. Во-первых, Кодекс устанавливает правило, что «иностранцы, лица без гражданства, а также иностранные юридические лица пользуются правами и несут обязанности в земельных правоотношениях наравне с гражданами и юри-

дическими лицами Республики Казахстан, если иное не предусмотрено настоящим Кодексом или другими законодательными актами Республики Казахстан (п.6 ст.6 ЗК РК). Бесспорно, что для иностранного предпринимателя гражданское законодательство является определяющим в установлении его прав на землю, поскольку, именно оно устанавливает правовой статус иностранных лиц [3]. Соответственно, земельные отношения тесно связаны с гражданским правом. Во-вторых, Кодекс разделил понятия «иностранцы» и «иностранные юридические лица», отнеся к «иностранцам» только иностранных граждан, и выделив «иностранных юридических лиц» в обособленную категорию субъектов, очевидно, международные организации и объединения относятся к этим категориям, ввиду того, что международные организации обладают правами юридического лица. Было бы целесообразным применить в Земельном Кодексе вместо термина «иностранцы», «лица без гражданства» термин «иностранные физические лица». Еще на 28 сессии Генеральной Ассамблеи ООН в 1977 году был сделан вывод, что термин «лица, не являющиеся гражданами» означает физические лица, не имеющие гражданства страны, в которой они находятся и являются иностранцами в соответствии с внутренним законодательством этой страны [4]. Общеизвестно, что термин «физическое лицо» в юридической литературе и нормативных актах используется по-разному. Понятие «физическое лицо» (греческое *physis* плюс латинское *persona*) является специально юридическим для обозначения индивидуального субъекта права в отличие от субъекта права - общественного образования, именуемого юридическим лицом. По существу, используемое в юриспруденции обозначение «физическое лицо» идентично понятию «человек», «индивид». Индивид – это отдельно взятый человек представитель человеческого рода, обладающий своеобразными психофизическими особенностями. Физические лица участвуют в отношениях как люди, личности, как человек. Физические лица и их общественные образования могут быть наделены разным правовым статусом, позволяющим им быть участниками тех или иных правоотношений, при этом правовой статус может предусматривать или не предусматривать категорию гражданства лица. Так, например, физическое лицо, будучи гражданином Республики Казахстан, может участвовать в самых распространенных земельных правоотношениях-как участник, как землепользователь,включая и иностранных лиц [5].

Участие иностранных лиц в земельных отношениях будет возрастать,так как по существу, продовольственный кризис 2008 года, подтолкнуло финансовых инвесторов к поиску новых источников инвестирования, как приобретение земель

и выращивание сельскохозяйственных культур. С этой целью во многих зарубежных государствах начало увеличиваться количество создания в банках сельскохозяйственных Инвестиционных фондов, таких как Black Rock (США), Deutsche Bank (Германия), Goldman Sachs(США) и Knight Frank (Великобритания). Еще в 2012г. на расширенном заседании Правительства Президентом Н. Назарбаевым были рассмотрены вопросы такой стратегической сферы, как аграрный сектор. Президент Казахстана подчеркнул, что даже в условиях нехватки средств в Казахстане должно быть продолжено финансирование стабилизационных фондов продовольствия. [6] Зарубежная практика и отечественный опыт рыночных преобразований позволяют сделать вывод, что инвестирование должно начинаться с отраслей, ориентированных на конечный потребительский спрос, в первую очередь, как это ни парадоксально, с сельскохозяйственного производства, пищевой и легкой промышленности, то есть именно с тех отраслей, которые испытывают наибольший спад производства. Проблема обеспечения продуктами питания достаточно остро стоит для сотен миллионов людей в различных странах. Сельское хозяйство является основной сырьевой базой для пищевой и легкой промышленности.

Несмотря на то, что в земельных отношениях к иностранным лицам применяется национальный режим т.е. уравнивание их прав с отечественными физическими и юридическими лицами (ст.6.6 ЗК РК) Земельный Кодекс прямо устанавливает, что не допускается предоставление земельных участков, расположенных в пограничной зоне и пограничной полосе Республики Казахстан, в частную собственность иностранцам, лицам без гражданства и иностранным юридическим лицам (ст. 23.4) [7]. Буквальное толкование позволяет сделать вывод о том, что этот запрет относится ко всем иностранным лицам. Тем не менее Земельный Кодекс не содержит прямого ограничения для иностранных субъектов по приобретению права собственности на земельные участки, предоставляемые под застройку или застроенные зданиями (строениями, сооружениями) и их комплексами,включая земли, предназначенные для обслуживания зданий (строений, сооружений) в соответствии с их назначением(ст.23.3). Поскольку возможность получить в собственность земельные участки, предоставляемые под застройку или застроенные какими-либо сооружениями предоставлена гражданам и негосударственным юридическим лицам, а также в силу того, что иностранцы и юридические лица в отсутствие прямого ограничения закона имеют те же права в земельных правоотношениях, что и казахстанские субъекты (ст.6.6), иностранные граждане, юридические лица и лица

без гражданства могут иметь в собственности земли, предоставляемые под застройку или застроенные зданиями, строениями и сооружениями. Естественно, что право собственности на недвижимость было бы неполным, если бы земля, на которой построена эта недвижимость, принадлежала какому-либо другому лицу или государству. Поэтому, как и предыдущий Закон о земле (ст. 37), ныне действующий Закон о земле устанавливает, что право собственности на здания, строения и сооружения влечет за собой право собственности на земельный участок, который занят указанными зданиями, строениями и сооружениями (ст. 23). Это дает возможность иностранным компаниям, которые приобрели в собственность здания, строения или сооружения, получить в собственность и земельные участки, находящиеся под этими зданиями и вокруг них. И наоборот, те иностранные компании, которые приобрели в собственность земельные участки, предназначенные для застройки, должны приобрести право собственности на здания (строения, сооружения), расположенные на этих участках.

Также «собственник земельного участка вправе сдавать земельный участок без изменения его целевого назначения во временное пользование на основе договора о временном пользовании земельным участком. Договор о временном пользовании земельным участком заключается в форме договора аренды (с арендатором)» (ст.25.3).

На сегодняшний день из 100,8 млн га земель сельхозназначения, которые сейчас находятся в обороте, 1,3 млн га земли находятся в частной собственности у граждан Казахстана, а 99,5 млн га — в аренде. Традиционно на этих землях выращивают различные зерновые, масличные, кормовые, овоще-бахчевые и плодовые культуры и занимаются животноводством — мясо-молочным производством. По итогам 2015 года объем сельхозпроизводства в денежном выражении составил 2,7 трлн. тенге.

Из 99,5 млн га у иностранцев находится всего лишь 65 тыс. га земли — а это приблизительно 0,06% — и только в аренде. Но стоит отметить, что из них наибольшая часть — 45 тыс. га — арендована совместными предприятиями, долями в которых напрямую владеют казахстанцы. К примеру, в Акмолинской области в 2010 году было создано совместно с Американской компанией Global Beef (доля в капитале 15%) ТОО «KazBeef Ltd». Предприятие имеет земельный участок общей площадью 154,8 тыс. га, в т.ч.: пашни—13,2 тыс.га, пастбища — 141,6 тыс.га.

Компания одной из первых в стране начала завоз чистопородного скота пород ангус и герефорд, начав путь к построению полного цикла производ-

ства высококачественной говядины. Уже по итогам 2015 года экспортировано 214 тонн высококачественной говядины. На предприятии сегодня работают около 85 человек, из них нет ни одного иностранного работника.

Также в Северо-Казахстанской области реализуется создание пилотного кооператива с участием китайских инвесторов по производству и переработке масличных культур. Данный проект включает кластерный подход, это производство семян масличных культур на площади 12 тыс. га и его глубокая переработка с выпуском растительного масла — строительство маслоэкстракционного завода. Всего кооператив объединяет 9 сельхозтоваропроизводителей. Примерное распределение арендованных земель в ряде регионов следующее: в Актыбинской области — 29 тыс. га, Жамбылской — 13,5 тыс. га, в Акмолинской — 8,6 тыс. га и.

- При этом россияне арендуют 10 236 га, резиденты Китая — 282 га, ОАЭ — 859 га, Турции — 7 га и прочие. [8]

Анализируя законодательство соседних государств, следует отметить, что законодательство Кыргызской Республики, в отличие от казахстанского, устанавливает, что иностранным гражданам, лицам без гражданства и иностранным юридическим лицам в частную собственность могут передаваться только земельные участки, находящиеся в черте населенных пунктов, в случае кредитования ими ипотечного жилищного строительства[9]. Предоставление и передача в собственность иностранным гражданам, лицам без гражданства и иностранным юридическим лицам земель сельскохозяйственного назначения не допускается⁸. В Республике Узбекистан у иностранных физических и юридических лиц право частной собственности на земельные участки может возникнуть только в случае приобретения ими жилых помещений вместе с земельными участками, на которых они размещены[10]. Таким образом, казахстанское законодательство устанавливает более широкие возможности для иностранных граждан, лиц без гражданства и иностранных юридических лиц по приобретению права частной собственности на земельные участки.

Проведение земельной реформы и качественное обновление земельного законодательства относится к числу наиболее актуальных и дискуссионных проблем в нашем обществе. Однако, земельная реформа не самоцель: необходимость приведения к многообразию форм собственности, четкое и полное правовое регулирование каждой из них, реализация права собственности на землю — являются основой и критериями оценки такого реформирования.

Список литературы:

1 Лобанов С.В. Право частной собственности на землю в Российской Федерации Автореф. дис канд. юрид. наук. - Саратов, 2002

2 Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017 г.) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583

3 Зинатуллин А. З. Приобретение права частной собственности на земельные участки Автореф. дис канд. юрид. наук. - Казань, 2005

4 http://www.rusnauka.com/6_PNI_2013/Pravo/13_129868.doc.htm

5 E.S. Abdrakhmanova, L.B. Nyssanbekova .Treatment of Domicile Concept in International Private Law Middle-East Journal of Scientific Research 16 (12): 1690-1693, 2013

6 <http://strategy2050.kz/ru/news/3031/>

8 Денис Спиридонов <http://ibirzha.kz/osnovnyye-povovvedeniya-v-zemelnyj-kodeks-rk/>:

9 Земельный кодекс Кыргызской Республики от 2 июня 1999 года № 45 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.03.2017 г.) http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241294

10 Земельный Кодекс Республики Узбекистан <http://parliament.gov.uz/ru/laws/adopted/87/3341/>

Нақыпов Б.И.

з.ғ.д, профессор, Исахов Б.С., докторант, Қ.А.Ясауи атындағы
Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті, Түркістан қаласы.

ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ КОНЦЕПЦИЯСЫ

***Резюме.** В статье рассматриваются модели социального государства и становление идеи социального государства как цели и среды реализации социальной политики в исторической ретроспективе.*

***Summary.** The author discusses the development of the welfare state idea as the objective and the environment for the implementation of social policy in historical perspective.*

Қазақстанның қазіргі әлеуметтік саясатын әлеуметтік мемлекет орнату мен дамыту идеясынан бөлек қарастыруға болмайды, себебі бұл қағида Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген [1]. Қазіргі Қазақстанның конституциялық құқығы тұрғысынан алғанда «әлеуметтік мемлекет дегеніміз саясаты адамның лайықты өмір сүруі мен еркін дамуына жағдай жасауға бағытталған мемлекет болып табылады». Жоғарыда көрсетілген анықтама қоғам мен жеке тұлғаға қатысты мемлекет қызметінің әлеуметтік мемлекеттің нақтыланбаған, жалпылама сипаттамасы. ҚР Конституциясында әлеуметтік мемлекет концепциясының нақты түсінігі көрсетілмеген, соның салдарынан оны бір мағынада түсіну қиын. Ғалымдар «әлеуметтік мемлекет» түсінігін әлеуметтік жағынан қорғауламаған азаматтар алдында жауапты, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғауды басты мақсат ететін, әлеуметтік теңдікке, әлеуметтік жауапкершілік пен жалпы теңдікке негізделген мемлекет деп анықтама береді.

Әлеуметтік мемлекеттің құрылымын теоретикалық қалыптастыру тарихы өте ертеден басталған. Әлеуметтік мемлекет идеясының туындауы Ежелгі Қытай, Ежелгі Греция, Рим, соның ішінде Платонның мінсіз мемлекет моделінде көрініс тапқан. Осыған ұқсас мінсіз мемлекет идеялары Т.Кампанелла, И.Кант, Р. Фон Моль, сондай ақ К.Маркстің еңбектерінде де кездеседі. «Әлеуметтік мемлекет» түсінігі ғылыми категория ретінде XIX ғасырдың соңында Лоренц фон Штейн енгізді[2]. Мұндағы басты идея теңдік пен бостандыққа негізделген. Әлеуметтік мемлекет билік функцияларын жүзеге асыра отырып, барлық әлеуметтік топтардың құқықтарының толық теңдігін, сондай ақ барлық азаматтың әлеуметтік және экономикалық дамуын қамтамасыз етеді. Штейн идеялары одан әрі радикалдық формада А.Вагнердің «жалпы әл-ауқатты мемлекет» атты жұмысында жалғасын тапты. Вагнер экономиканың инфрақұрылымдық

салаларын (темір жолдар, өндіруші кәсіпорындар, қаржылық ұйымдар) толық мемлекеттендіру мен жұмысшы табын интеграциялау арқылы бейбіт жолмен (революциясыз) қайта құруды ұсынды[10]. Әлеуметтік мемлекеттің әртүрлі аспектілері белгілі бір дәрежеде XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы мына зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапты: Ю.Офнер, А.Абендрот, Х.Байер, Б.Венер, Г.Геллер, С.Козловски, К.Ленк, Т.Маршал, Ф.Фильц, М.Спикер, Т.Тилтон, Р.Титмус, А.Фукс, Р.Хайнце, Х.Харитвиг, К.Эспин-Андерсен, және т.б.

Әлеуметтік мемлекет дамуының келесі сатысы Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі экономикалық даму кезеңі болатын, сол кезден бастап әлеуметтік мемлекеттің теоретикалық модельдерінің анағұрлым нақты классификациялары қалыптасып, ол Европа елдерінде құрыла бастады. Дәл сол кезде әлеуметтік мемлекет пен жалпы әл ауқатты мемлекеттің түрлі модельдері бөліне бастады:

- Әлеуметтік қамсыздандырылған жағымды мемлекет;
- Әлеуметтік қорғау мемлекеті;
- Либералды әлеуметтік мемлекет;
- Консервативті әлеуметтік мемлекет;
- Социал-демократиялық әлеуметтік мемлекет[6].

Аталған модельдер бірнеше өзіне тән белгілер мен ерекшеліктерге ие. Алғашқы екі мектепке – АҚШ пен Ұлыбританияны жатқызады, келесі мектепке – Германия мен Францияны, ал кейінгісіне – Швеция, Норвегия, Дания жән.б. Бұл модельдердің заманауи ғылыми тілде басқа да атуы бар – нарықтық модель, әлеуметтік нарықтық шаруашылық моделі, шведтік модель[5]. Дегенмен, әлеуметтік нарықтық шаруашылық моделі мен әлеуметтік бағыттағы экономика модельдерінің арасында біршама ерекшеліктер бар.

Әлеуметтік нарықтық шаруашылық моделі экономика саясат, әлеуметтік процесстер, сондай ақ құқық және тәртіппен тең құқылы элемент болып табылатын қоғамдық жүйе идеясына негізделеді. Мұндай элементтер бір біріне өзара әсер ете отырып жүзеге асырылады. Бұл ғылыми бағытқа радикалды көзқарас А.Мюллер-Армакқа тиесілі, ол мемлекеттегі әлеуметтік және экономикалық саясаттың маңыздылығын теңдестірді және әлеуметтік функцияларды жүзеге асыру мен мемлекеттің әлеуметтік мақсаттарына жету үшін табыстарды тікелей бөлуді жақтады.

Әлеуметтік бағыттағы экономиканың базалық

элементі азаматтарды әлеуметтік қорғау бойынша мемлекеттің белсенді қызметі болып табылады, сондай ақ жеке капитал бастамасы мен әлеуметтік бағдарламаларды іске асыру үшін қаржыларды шоғырландыруға негізделген нарықтық экономика. Бұл тәсіл неміс ғылыми мектебіне тән.

Сонымен, әлеуметтік мемлекетті зерттеу мен модельдерін құрудың әдістемелік тәсілдері де әртүрлі болады. Көрсетілген тәсілдерді тиісті ғылыми ой бағытымен байланыстырылатын үш жинақталған тұжырымдама ретінде қарауға болады:

- Әлеуметтік салаға мемлекет араласпайды, мемлекет әлеуметтік функцияларды тек төтенше жағдайларда ғана жүзеге асырады;

- Әлеуметтік мемлекетті эволюциялық өзгерту және әлеуметтік сала мен әлеуметтік қатынастар аясындағы демократияны дамыту арқылы әлеуметтік мемлекет құру;

- Әлеуметтік – экономикалық процесстерге мемлекеттің кеңінен араласуы, әлеуметтік жауапты саяси институттар құру[7].

Қорыта келе, әдістемесі бойынша әртүрлі ғылыми бағыттарды қамтитын XX ғасырдағы әлеуметтік мемлекет теориясының негізгі үш ғылыми ойларын көрсету орынды:

- Либералды;
- Консервативті;
- Социал-демократиялық[9].

XX ғасырдың соңғы екі онжылдығын әлеуметтік мемлекет теориясы дамуының тағы бір кезеңі деп атауға болады. Дәл осы кезеңде нақтылы әлеуметтік – экономикалық процесстермен расталатын әлеуметтік мемлекет идеясының құлдырауы туралы ғылыми пікірталастар туындады. Батыс Еуропа елдерінің экономикалық, әлеуметтік – саяси өмірінде дағдарысты ахуалдардың себебін саясаткерлер, әлеуметтанушылар және экономистер былай түсіндіреді:

- Экономикалық дамудың циклді болуы мен біркелкі дамымауы;

- Экономика мен әлеуметтік салаға сыртқы және ішкі саясаттың қатты әсерге ұшырауы.

Экономикалық дағдарыс экономикалық өсім мен экономикалық және әлеуметтік құндылықтарды орталықтан бөлу практикасының жаппай өсуі арасында жіті қарама қайшылықтар бар екенін айқындап берді. Әлеуметтік мемлекет үшін ауқымды және көлемді әлеуметтік мәселелерді тиімді шешу – жеткілікті, жоғары экономикалық даму деңгейі мен кең көлемде жиналатын ресурс мөлшері болған кезде ғана мүмкін болады[4]. Қайта бөлу мақсатында мұндай ресурс мөлшерін қоғамның бір бөлігінен меншіктен шектен тыс алу айтарлықтай қиын. Сонымен, белсенді және кең ауқымды әлеуметтік саясат пен экономикалық даму арасындағы қарама қайшылықтар мемлекеттің ең негізгі қайшылығы деп атауға болады.

Сондай ақ, мәселенің маңызды аспектісі мемлекеттің әлеуметтік белсенділігі артуы процесінде туындайтын жеке-ақпараттық сипаттағы қарама қайшылықтар болып табылады. Әлеуметтік мәселелерді кеңінен шешу бойынша қоғамның талаптары жеке тұлғалардың өз табыстары туралы толық мәліметті беруді қаламаумен қақтығысады. Оған қоса, мемлекет қызметінің функционалдық салаларының кеңеюі, соның ішінде әлеуметтік процесстер саласында әкімшілік және мемлекеттік аппараттың күшеюі мен тиісті шығындардың өсуіне әкеп соғады, нәтижесінде мемлекет әлеуметтік функцияларын жүзеге асыру тиімділігінің төмендеуіне себеп болады.

Сонымен, XX ғасырдағы әлеуметтік мемлекеттің батыстық теориясы мен модельдерінің арасындағы қарама қайшылық ретінде экономикалық қайшылықтар, әлеуметтік ақпараттың үйлесімсіздігі және мемлекет қызметі тиімділігінің төмендеуі деп санауға болады. Анақталған проблемаларды шешудің және қазіргі заманда әлеуметтік мемлекет модельдерін дамыту мен жетілдірудің негізгі бағыттары арасында батыстық ғалымдар төмендегілерді атайды:

- Саясат пен экономика арасындағы жаңа қағидаларды қалыптастыру;

- Нарықтық экономика заңдылықтары мен қағидаларының және халықтың барлық категориясының әл-ауқатының өсуін даусыз жалғаудың жаңа механизмдерін жалғау;

- Қоғамдық парадигма ретінде жаппай теңдік принципінен шегіну.

Нақ осы идеялар қазіргі таңда әлеуметтік мемлекет теориясында ғылыми ізденістер үшін база болып табылады[3].

Кеңестік және посткеңестік кезеңде әлеуметтік мәселелерге аса мән берілді, соның ішінде көбінесе мемлекеттің әлеуметтік функцияларының мәні мен роліне баса назар аударылды. Бұл тақырыпты құрауда айтарлықтай салмақты үлес қосқан зерттеушілер: Е.М. Андреева, С.Ю. Анохина, С.В. Бабаяев, М.И. Байтин, В.В. Барбин, А.Б. Венгеров, А.П. Глебов, А.И. Денисов, Л.И. Загайнов, Ю.А. Иванова, Г.З. Инцкирвели, Л.И. Каск, Н.И. Керселидзе, А.Н. Кононеко, В.М. Корельский, А.В. Корнев, С.Е. Коробов, А.П. Косицын, Б.П. Курашвили, М.И. Лепихов, Е.С. Мазаева, Л.С. Мамут, Г.Н. Манов, В.С. Морозова, В.С. Нерсисянц, Л.В. Николаева, А.Л. Пашуков, М.И. Пискотин, В.С. Петров, В.С. Пестров, Д.В. Пожарский, В.Д. Попков, В.А. Самойленко, И.С. Самощенко, Н.В. Черноголовкин, В.Е. Чиркин, А.А. Юнусов және т.б.

Әлеуметтік мәселе әлеуметтік мемлекет теориясы тұрғысынан алғанда, жоғарыда аталғандай Кеңестік дәуірде XX ғасырдың соңында анағұрлым белсенді талқыланды[8]. Оны теоретикалық модельдеудің әртүрлі аспектілері келесі ғалымдардың зерттеу аясы болды: Ф.М. Бородин, Е.А.

Лукашева, И.А.Ледях, В.С. Пугачев, В.В. Радаев, В.Д. Роик, Б.В. Ракитский, Б.Н.Топорнин және т.б. әлеуметтік мемлекеттің негізгі механизмдері мен институттары мына ғалымдардың зерттеулерінде кеңінен талқыланды: П.Бурак, Р.Гусейнов, М.Дмитриев, М.Деягин, А.Зубков, В.Комаровский, П.Кудюкин, Т.Малева, Т.Мамонтова, Е.Репина, Е.Римашевская және т.б. әлеуметтік мәселерді шешу, соның ішінде әлеуметтік қатынастар мен қоғамның әлеуметтік саласының мәні мен мазмұны, қоғам мен әлеуметтік процесстерді басқару шешу тұрғысынан әлеуметтік мемлекетті мына ресейлік ғалымдар: В.Афанасьев, Н.Аитов, А.Амвросов, А.Белых, А.Волков, Г.Ковалев, П.Лопата, Н.Михайлов, М.Перфильев, М.Руткевич, В.Рожкин, Д.Чесноков, О.Шкараган және т.б. зерттеді. Ресейлік ғалымдар зерттеулерінің ерекшелік белгілері әлеуметтік мемлекет мәнін әлеуметтік салада мемлекет функциясын жүзеге асыру арқылы қарастыру болып табылады. Әлеуметтік мемлекеттің осы кезеңдегі анықтамаларының өзіне тән сипаты ретінде төмендегілерді санауға болады:

- Бұл, «әлеуметтік әділеттілік азаматтардың әл – ауқаты және олардың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуді міндет тұтатын мемлекет»;

- Бұл, «әлеуметтік саладағы жағдай үшін өзіне міндеттеме алатын және өзінің маңызды функцияларының бірі ретінде әлеуметтік реттеу саясатын қарастыратын мемлекет»[2].

XX ғасырдың соңғы онжылдығы экономистер мен әлеуметтанушылар әлеуметтік мемлекетті жаңа қырынан зерттей бастады. Ғалымдардың зерттеулерін саралай келе әлеуметтік мемлекеттің институционалдық негіздерінің қалыптасуының үш тәсілін бөліп қарауға болады. Бірінші тәсіл әлеуметтік функцияларды мемлекеттік басқару органдары мен мемлекеттік мекемелердің жалпы қызмет тізіміне енгізуді көздейді. Екінші тәсіл бірінші тәсілге тікелей қарама қайшы, яғни басқару органдарында (парламент, үкімет және басқа да билік тармақтарында) әлеуметтік мәселелермен айналысатын арнайы құрылымдар, мемлекеттік институттар мен мекемелердің болуын: комитеттер, әлеуметтік саясат бойынша кеңестер, салалық және әлеуметтік министрліктердің болуын көздейді. Үшінші тәсіл әлеуметтік функцияларды

мемлекеттік емес басқару мекемелеріне табыстауды білдіреді, яғни жергілікті өзін-өзі басқару органдарына, қоғамдық-саяси ұйымдарға (саяси партиялар, қоғамдық және ерікті ұйымдар, кәсіптік одақтар және т.б.)

Сонымен аталған концепцияларды жаңаша сипатқа ие деп айтуға болады, олар белгілі бір дәрежеде әлеуметтік мемлекеттің анықтамасын нақтылай түседі және бұрын айтылған идеяларды біршама дамыта отырып, олардың ерекшеліктерін атап өтеді. Әлеуметтік мемлекет концепциясы аясында әлеуметтік саясат стратегиясын құру мәселесі – бүгінде мемлекеттік басқару практикасында маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Конституциясы. www.constitution.ru
2. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. М., 1997.
3. Бердяев Н. А. Объективные основы общечеловечности//Народоправство. - М. 23 октября 1917. № 13.
4. Волгин Н. А., Гриценко Н. Н., Шарков Ф. И. Социальное государство: Учебник. М., 2005.
5. Егоров Е. В. Экономика и финансирование социально-культурной сферы//Казань, 1996.
6. Орлов И. Б., Сулакишин С. С., Колесник И. Ю., Вишисов М. В. Государство социального гуманизма — от теории к практике. Научный эксперт. М., 2008.
7. Социальное государство: Краткий словарь-справочник. М., 2002.
8. Якунин В. И., Роик В. Д., Сулакишин С. С. Социальное измерение государственной экономической политики. Научный эксперт. М., 2007.
9. Dietzfelbiger D. Soziale Marktwirtschaft als Wirtschaftsstil: Alfred Muller-Armacks Lebenswerk. Gutersloh, 1998.
10. Ritter G. Der Sozialstaat — Entstehung und Entwicklung im internationalen Vergleich. Munchen, 1989.
11. Stein L. von. Geschichte der Sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage. 3 Bd. Leipzig, 1850. S. 204.

Нақыпов Б.И.
з.ғ.д, профессор,

Медетов А.Ш.
докторант, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті,
Түркістан қаласы, bakha86@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ АРАСЫНДАҒЫ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ СУЛАРДЫ БІРЛЕСЕ ПАЙДАЛАНУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Резюме. *Сотрудничество между странами в целях совместной эксплуатации трансграничных водных ресурсов приобретает жизненно важное значение в современном мире. Водные ресурсы как одним из основных компонентов природной среды имеют решающие значения для обеспечения жизни на Земле. Поступающие из республик Средней Азии водные ресурсы в Казахстан составляют около 40% от общего водообеспечения.*

Естественно водная проблема имеет не только определяющее экономическое и экологическое, но и стратегическое значение как фактор безопасности нашей страны - Республики Казахстан.

Итак, существует острая необходимость в вовлечении государств в механизм международно-правовой охраны водных объектов, расположенных на территории нескольких государств.

Для этого требуется развивать новые формы сотрудничества, основанные на партнерском взаимодействии, формировать новую культуру в трансграничных отношениях, сопровождаемую открытием процессов всем заинтересованным субъектам международных отношений.

Summary. *Cooperation between countries for the joint exploitation of transboundary water resources is of vital importance in the modern world. Water resources as one of the main components of the natural environment are crucial for ensuring life on Earth. The water resources coming from Central Asia to Kazakhstan account for about 40% of the total water supply.*

Naturally, the water problem has not only determining economic and ecological, but also strategic importance as a factor of the security of our country-the Republic of Kazakhstan.

So, there is an urgent need to involve states in the mechanism of international legal protection of water bodies located on the territory of several states.

To this end, it is required to develop new forms of cooperation based on partnership interaction, to form a new culture in cross-border relations, accompanied by the opening of processes, cooperation to all stakeholders in international relations.

Су ресурстары қоршаған табиғи ортаның негізгі компоненттерінің бірі болғандықтан жер бетін-

дегі тіршілікті қамтамасыз етуде шешуші маңызға ие болып табылады. Жер шарында су ресурстарының біркелкі емес таралуы, ауыл шаруашылығының қарқынды дамуы және өндірістік кәсіпорындардың күн санап дамуы бірнеше мемлекетке ортақ су көздерін тиімді пайдалану, басқару, бөлу, қорғау жолдарын іздестірудің басты себебі болды. Сондықтан да болар, су мәселесі қазіргі таңда тек Қазақстан Республикасы мен Орталық Азияда ғана емес, тіпті әлемдік тұрғыда талқыға түсіп жүр. Аймақтық-өндірістік кешендерден бастап тұтастай ел экономикасының қарыштап дамуы бірінші кезекте мемлекеттің су ресурстарымен жеткілікті мөлшерде қамтамасыз етілуіне байланысты.

Қазақстан сумен қамтамасыздандыруда ТМД елдерді арасында соңғы орынды алады. Меншікті сумен қамтамасыздандыру 1 км² жерге 37 мың м³ және бір кісіге 6,0 мың м³-ке тең. Республикада су ресурстарын басқару жүйесі бассейндік ұстанымға негізделген. Қазақстандағы 8 өзендік бассейнің ішінде Шу-Талас, Арал-Сырдария бассейндерінің өзендері Орталық Азия мемлекеттері Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан республикаларынан ағып келетін трансшекаралық өзендер болып есептеледі. [1].

Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі Су ресурстары комитетінің мәліметіне сәйкес еліміздің жер бетіндегі су қоры орташа сулылықта 100,5 км³ құрайды, оның 56,5 км³ республиканың аумағында қалыптасадy. Қалған 44,0 км³ су көршілес мемлекеттерден түседі: Қытайдан - 18,9; Өзбекстаннан - 14,6; Қырғызстаннан - 3,0; Ресейден -7,5 км³. [2].

Елімізге Орталық Азия республикаларынан келетін су мөлшері жалпы сырттан келетін су көлемінің 40% құрайтыны және осы суларға еліміздің оңтүстік өңірлерінің ауылшаруашылығы мен өндірістік кешендерінің жұмысы тәуелді екені біраз мәселені аңғартатындай. Оған ғасыр дерті болған Арал мәселесін қосатын болсақ, трансшекаралық суларды тиімді пайдалану, оларды көршілес елдермен бірлесіп басқару, қорғау, бөлу саласының құқықтық реттелуіне аса назар аудару уақыт күт-тірмейтін талап екені айтпасада түсінікті.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы мен Орталық Азия мемлекеттері арасында ағып өтетін

трансшекаралық су ресурстарына байланысты өзекті мәселелер қатарына мемлекетаралық су бөлу мәселесін, су ресурстарының ластануын және Арал теңізінің төңірегіндегі бүгінгі таңға шешімін таппаған сұрақтарды жатқызуға болады. Жалпы алғанда бұл мәселелер бүгінгі таңда пайда болып отырған жоқ. Соңғы ширек ғасырдан астам уақыттан бері еліміздің су ресурстарын пайдалану мен басқару барысындағы жүргізіп келе жатқан саясаты мен оны амалға асыру құралы ретіндегі заң нормалары бірқатар сұрақтарды шешкендей болғанымен, мемлекеттер арасында тиісті келісімге сәйкес суды бөлу, Арал мәселесі мен су ресурстарының ластануы өз өзектілігін сақтап қана қоймай, алдағы уақытта оның түбегейлі шешімін табу үшін бірқатар іс-шараларды жүзеге асыруды талап етіп отыр.

Егер тарихты еске түсірсек, бұрын Сырдария, Әмудария, Шу мен Талас өзендерінің бассейндерін қолданған Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түркіменстан арасындағы қарама-қайшылықтары сол кездегі КСРО орталық органдары-су шаруашылығы министрлігі және мемжоспармен шешілетін. Бұл органдар су алудың лимиттерін белгілейтін, солардың көрсетуі бойынша барлық салааралық (энергетикадағы, суландырудағы) қарама-қайшылықтар шешілді, және суды қолдану жүйесі одақтық мемлекеттер мүдделеріне бағынды. Қазақ КСР, өзендердің төменгі жағында орналаса тұра, суды бөлу жағдайына қарсылық білдірді, алайда оның жалпы елдер үшін барынша тиімді болуы аталмыш жүйені ақтады.[3]

Кеңес заманынан мұра ретінде су бөлудің екі тәсілі сақталған: суармалы алаңға пропорциялы және әр облысқа анықталған қажеттілікке пропорциялы. Гидрологиялық болжамдарға байланысты БСШҰ әрбір елге 10% дейін лимиттерді азайтатын немесе арттыратын. Олар судың сапасын бақылаған емес және әрбір елдегі су пайдалануға жауап бермеген. Арал теңізіне және Арал маңына су беру «пайдаланғаннан қалғанының барлығы» қағидатына негізделген. Қоғам суды басқару процесіне ешқашан тартылмаған және бұл процесс туралы нашар хабарландырылған болатын[4].

Тәуелсіздік алғаннан кейін Орталық Азия елдерінің алдында үш күрделі мәселелер туындады. Біріншіден, Орталық Азияда БСШҰ-дан басқа мемлекетаралық, біріктірілген суды басқару тәжірибесі бар ешқандай мекемелер болмады. Екіншіден, тек бірнеше ұйым қоршаған ортаны басқару тәжірибесіне ие болды. Соңында, мемлекеттік мекемелердің бірінде де нақты жаңа жағдайлардағы практикалық жұмыс тәжірибесі болмады [5].

Бұл мәселелерді шешу мақсатында 1992 жылы ақпан айында Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Тәжікстан Республикасы, Түрікменстан және Өзбекстан Республикасы арасындағы мемлекетаралық су ресурстарын пайда-

лану туралы келісімін жасасу арқылы, Орталық Азия елдері трансшекаралық өзендердің су-энергетикалық ресурстарын ұтымды пайдалану саласындағы ынтымақтастықтың келісім-шарттық негізін қалады. Осы келісімге сәйкес Мемлекетаралық Үйлестіру Су шаруашылығы Комиссиясы (әрі қарай-МҮСШК) құрылып, ол өз қызметінде МҮСШК туралы ережені және су ресурстарын бірлесіп пайдалану мәселелері жөніндегі қабылданған екі жақты және көп жақты шешімдерді басшылыққа алатын ұйым болып табылды.

МҮСШК өзінің атқарушы органдарымен мынадай бағыттар бойынша жұмыс істейді: мемлекеттер арасында ағып өтетін өзендер бассейнін басқару, мемлекеттер арасында суды қақтығыссыз бөлу, трансшекаралық ағын суды үнемдеуді ұйымдастыру, МҮСШК және оның органдарының жұмысын үнемі жетілдіру бойынша іс-шаралар жүргізу, мемлекетаралық келісімдер дайындау, халықаралық қатынастар, ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізу, тренинг (оқыту іс-шаралары) ұйымдастыру.[6]

17 наурыз 1998 жылы Бішкек қаласында Нарын-Сырдария су қоймалар тізбегін келісе және өзара тиімді пайдалану мақсатында, Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстан Республикалары арасында Сырдария өзені бассейнінің су-энергетикалық ресурстарын пайдалану туралы келісім қабылданды және оған кейінірек Тәжікстан да қосылды.

Орталық Азия мемлекеттері арасында трансшекаралық суларды өзара тиімді пайдалану саласында бірқатар келісімдер жасалғаны және МҮСШК мен оның атқарушы органдары соңғы 25 жылдан бері мемлекеттер арасында түзілген келісімдерге сәйкес жұмыстар атқарып келе жатқанымен, тараптардың келісімді іс жүзінде орындау мәселесі әлі толық шешімін таппай келеді. Оған мысал ретінде Оңтүстік Қазақстан облысы Мақтаарал ауданының суармалы жерлерін ағын сумен қамтамасыз ету барысында туындап келе жатқан проблеманы айтсақ болады. 330 мың халқы, 136 мың гектар суармалы жері, оның ішінде 83 мың гектар жерге мақта егіп, елімізде өндірілетін мақтаның 70 пайызына жуығын беретін Мақтаарал ауданының суармалы жерлерінің 3/2 бөлігін ағын сумен қамтамасыз ететін «Достық» каналы Өзбекстан территориясынан бастау алады және ол сол елдің меншігінде.

2016 жылы аудан бойынша қажетті 1.116 млрд м3 ағын судың 980 млн м3 немесе 87,8 пайызы алынғанымен қоймай, оның өзі де кешігіп, вегетацияның соңына қарай берілген. Ал, ағын судың ең керек кезі шілде айы мен тамыз айының басында «Достық» каналымен қажетті 310 млн м3 ағын судың 93 млн м3 немесе 30-32 пайызы ғана беріліп, егілген дақылдар, әсіресе, мақта дақылы жазғы шілдедегі 45-47 0 аптап ыстықта суарылмай шөлеп, зардап шекті, 1500 га жер мүлде суарылмай қалды.[7]

Мұндай жағдайдың орын алуына төменде-

гілер себеп болып отыр, яғни 1998 жылғы 17 наурыздағы Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қырғыз Республикасының Үкіметі және Өзбекстан Республикасының Үкіметі арасындағы Сырдария бассейнінің су-энергетикалық ресурстарын пайдалану туралы келісімге сәйкес Қазақстан Республикасы және Өзбекстан Республикасы жыл сайын вегетация кезеңінде қырғыз электр энергиясын тұтынып келген. Сәйкесінше, Тоқтағұл су қоймасынан тасталған су көлемін қазақ және өзбек тараптары өз мұқтаждықтарына сәйкес пайдаланатын. Алайда, 2004 жылдан бастап өзбек тарапы қырғыз электр энергиясынан бас тартуына байланысты, Қазақстан тарапы Оңтүстік Қазақстан облысы Мақтаарал ауданының суармалы жерлерін ағын сумен қамтамасыз ету мақсатында жыл сайын вегетация кезеңінде Тоқтағұл су қоймасынан өндірілетін электр энергиясын қабылдауды біржақты тәртіппен жүзеге асыруда. 2016 жылы қырғыз тарапының электр энергиясымен тауар алмасуға кеш келіскендігіне байланысты электр энергиясымен тауар алмасу тамыз айында жүзеге асырылған. Одан бөлек соңғы жылдары МҮСШК мүшелерінің әртүрлі себептермен отырыс хаттамаларына қол қоймау оқиғалары жиі белең алып, бұл өз кезегінде Достық каналының Қазақстан бөлігінде су ресурстарын пайдалануға және реттеуге кері әсерін тигізуде.[7]

Жалпы алғанда, Сырдария өзені бассейнінде орналасқан мемлекеттердің үкіметтері арасында Сырдария өзені суын тиімді пайдалану туралы келіспеушіліктің, туындаған мәселелердің министірлік, үкіметаралық деңгейлерде алдын-ала уақтылы шешілмеуінің салдарынан болып отыр.

Арал теңізін сақтау және қалпына келтіруге қатысты мәселеге тоқталатын болсақ, бұл тақырып тек Орталық Азия мемлекеттерінің арасында ғана емес жаһандық тұрғыда талқыға түсіп жүргені, осы бағытта бірқатар іс-шаралар жүзеге асырылып келе жатқаны баршамызға белгілі. Өкінішке қарай, қазірдің өзінде жыл сайын Арал теңізі өңірінен шаңмен бірге 75 миллион тоннадан 125 миллион тоннаға дейін улы тұздар ауаға көтеріліп, ұзындығы – 400, ені – 40 шақырым аумаққа жайылады. Ал кейбір мәліметтерге сүйенсек, Аралдың тұзы мен шаңы Памир мен Тянь-Шаньның мұздықтарын былай қойып, Арктиканың мұздарынан да табылып отыр. Қазірдің өзінде теңіз түбінде қалыптасқан қауіпті тұздардың жаппай жайылуы салдарынан Қызылорда облысындағы тұрғылықты азаматтардың арасында қаназдық, бүйрек және асқазан, тыныс жолдарының бітелуі, жүрек-қан тамырларының аурулары асқынып кеткен. Жүкті әйелдер мен емізулі аналардың сүттерінде диоксиддердің саны Еуропадағы көрсеткіштерден 5 есеге көбейген.[8]

Оның шешімін табу үшін еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін бірқатар шараларды жүргізіп, Арал

теңізі бассейнінде орналасқан көршілес елдермен келісім шарттар жасасқан болатын. Бұл мәселені шешудегі басты құжаттың бірі Арал теңізінің бассейнінде су қатынастары мәселелерін реттеу мақсатында 18 ақпан 1992 жылы Алматы қаласында Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы, Өзбекстан Республикасы, Тәжікстан Республикасы және Түркіменстан арасында «Мемлекетаралық су ресурстарын пайдалану мен қорғауды бірлесіп басқару саласындағы ынтымақтастық туралы» мемлекетаралық келісім болып табылады.

Осыған қоса, Арал теңізін сақтау және қалпына келтіру бойынша күштерді біріктіру үшін 26 наурыз 1993 жылы Қызылорда қаласында Халықаралық Аралды құтқару Қоры туралы Ереже қабылданған болатын. Орталық Азия мемлекеттері басшыларының Ташкент қаласында 4 қаңтар 1993 жылғы шешімдеріне сәйкес құрылған Халықаралық Аралды құтқару Қорының негізгі міндеті, өңірдің барлық мемлекеттерінің мүдделерін ескеріп, жалпы Арал маңы мен Арал теңізінің бассейнін экологиялық сауықтыру, Аралды құтқарудың бірлескен практикалық әрекеттерін және келешекті бағдарламалары мен жобаларын қаржыландыру және несиелендіру болып табылады.

Қазақстан үшін өте бір өзекті мәселердің біріне трансшекаралық су ағындарының ластануы жатады және ереже бойынша неғұрлым жапа шегетін мемлекет, мемлекетаралық өзен ағысының төменгі бөлігінде орналасқаны болып табылады. Қазақстан Республикасындағы трансшекаралық табиғи нысандармен байланысты экологиялық жағдай тек қолайсыз ғана емес, сонымен қатар құрып кетудің қаупі бар, сондықтан бұл саладағы мәселелерді тезірек шешу және халықаралық бірлескен іс-әрекеттер жүргізу қажеттілігі аса жоғары дәрежеде.

Қазақстан Республикасы трансшекаралық қауіпті қалдықтарды тасымалдау және оларды жоюды бақылау туралы Базель Конвенциясының (1989ж.), трансшекаралық контекстте қоршаған ортаға әсерді бағалау туралы Конвенциясының (1991ж.), сондай-ақ трансшекаралық су ағындары және халықаралық өзендерді қорғау және пайдалану туралы Конвенциясының (1992ж.) қатысушысы болып табылады.[9]

Бұл аталған құжаттардың трансшекаралық экологиялық мәселелерді реттеуде маңызы ерекше. Бірақ бұл құжаттардың кемшілік тұстарының бірі, олар көп жағдайда жалпы сипатқа ие (ұсыныстар жасаумен шектеледі), және экологиялық мәселелерді шешу барысында оның әсері тек қол қойылған мемлекеттерге ғана таралады.

Елімізге Орталық Азия мемлекеттері арқылы ағып келетін Сырдария өзенінің ластану мәселесіне тоқталатын болсақ, Оңтүстік Қазақстандағы Шардара су қоймасының зерттеген ғалымдар судың құрамында сынап, қорғасын, мырыш, мыс, хром, никель, молибден сияқты ауыр металдар

барын анықтады. Олардың айтуынша, Сырдария өзенінің суы ауыл шаруашылығына да, балық өсіруге де пайдалануға жарамайды екен.

Сырдария өзені суының сапасына зерттеу жұмыстарын жүргізуге 2011 жылы ОҚМУ-не 600 мың еуро грант бөлінген болатын. Зерттеу нәтижелері бойынша өзеннің суы тіпті егістікті суғаруға да жарамайтын болып шықты. Профессор Ү.Бестерековтың мәлімдеуінше, улы заттардың көп жиналған жері Өзбекстанмен шекаралас тұста екен. Бірақ Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан арқылы Қазақстанға келетін өзеннің суын қай ел көп ластап жатқаны белгісіз. Егер өзен суын зиянды заттармен ластап жатқан көздерді анықтап, оны бүгіннен бастап тазалаған күннің өзінде ол енді он жылдан кейін ғана пайдалануға жарамды болмақ. Қазақстандағы қолданбалы экология жөніндегі тәуелсіз агенттіктің бас директоры М.Бүрлібаев Сырдарияның суын ішуге де, егістікті суғаруға болмайтынын 2009 жылы мәлімдеген. Қызылорда облысында өзеннің суымен суғарылған күріш азық ретінде жарамсыз, өйткені ол ісік ауруына шалдықтыруы мүмкін.

Ас қорыту органдарының онкологиялық аурулары Қызылорда облысындағы жаңа туған балаларды жиі кездеседі, 90 пайыз ана сүтінде пестицидтер бар, дегенді М.Бүрлібаев сол кезде айтқан болатын.[10]

Жоғарыда көтерген мәселелердің шешімі қалай болмақ, соған тоқталатын болсақ,

- Су ресурстарын бірлесе пайдалану саласында жасалған мемлекетаралық келісім-шарттардың орындалуын қатаң талап ету;

- МҮСШК отырыстарында суды бөлуге байланысты мемлекетаралық келісім шарттардың орындалмау себептерін талқылап, алдағы уақытта мұндай келеңсіз жағдайларға жол бермеудің шараларын әзірлеу;

- мемлекетаралық су қатынастары, оны басқару және қорғау қызметі үшін құқықтық базаны нығайту және одан әрі дамыту;

- трансшекаралық су ресурстарын басқару

тетіктерін және суды пайдалану механизмдерін жетілдіру;

- трансшекаралық су ресурстарын неғұрлым тиімді пайдалану, су ресурстарын басқару мен пайдалануда озық технологияларды енгізу;

- трансшекаралық су ресурстарын қорғау жөніндегі іс-шараларды ұйымдастыру, зиянды зардаптардың алдын алу.

Әдебиеттер тізімі:

1. *Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы.* – Алматы: КИСИ, 2008. – С. 323.

2. *Қазақстанның су ресурстары.* mgov.kz/wp-content/uploads/2014/12/KVR-na-kollegiyu-MSH.pptx

3. *Игорь Мальковский: Су өте тиімді тауарға айналуы керек.* www.kaztag.kz/kz/interview/detail.php?ID=495286

4. *Колбасов О.С. Водное законодательство в СССР-М., «Юридическая литература», 1972. - 216 б.*

5. *Водные ресурсы Казахстана в новом тысячелетии. Публикация в поддержку Целей развития на пороге тысячелетия. Цель 7-Обеспечение экологической устойчивости.* - Алматы, 2004.- 132 б.

6. *МКБК.* www.icwc-aral.uz/index_ru.htm

7. *Сайт депутата - Официальный сайт Парламента Республики ...*

www.parlam.kz/ru/blogs/Aitakhanov/Details/8/32439

8. *Б.Базарбек. Траншекаралық су мәселесі – мемлекеттердің өзара саясатына салқынын тигізуі мүмкін.* www.zhasalash.kz/saraptama/11533.html?lang=kz

9. *Абуова А.Е., Есенаманова Ж.С., Есенаманова М.С. Қазақстан Республикасындағы трансшекаралық су ресурстарын басқарудың құқықтық аспектілері.*

10. *Қ.Төрежан. Сырдария суының сыры неде.* www.altyn-orda.kz/.../kazaksha-kajyrzhan-torezhan-syrdariy

Нақыпов Б.И.

з.ғ.д, профессор, Сабыр А.С., докторант,
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік Университеті, Түркістан қаласы.

ПРАВОНАРУШЕНИЯ ПО ЗАГРЯЗНЕНИЮ ВОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Резюме. Барлығымыз денсаулығына, ал-ауқатына зиян келтірмейтін қоршаған ортаға, сонымен қатар қоршаған ортаны осы шақ және болашақ ұрпақтың пайдасы үшін орынды заңнамалар мен ластануды және экологиялық деградацияның алдын алатын өзге де шаралар арқылы қорғауға құқылы.

Summary. Everyone has the right to an environment that is not harmful to their health or well-being, and to have the environment protected, for the benefit of present and future generations, through reasonable legislative and other measures that prevent pollution and ecological degradation.

Ключевые слова: загрязнение, правонарушение, юридический, вода, ресурсы, Казахстан, уголовный, политика

Все имеют право на окружающую среду, которая не вредна для их здоровья или благополучия, а также защищать окружающую среду в пользу настоящих и будущих поколений через разумные законодательные и другие меры, которые предотвращают загрязнение и экологическую деградацию. Неустойчивость между антропогенной нагрузкой на водоемы и их способностью к восстановлению означала, что экологическая бедственная ситуация была типична для почти всех главных бассейнов рек, и несоответствующее финансирование нужд рационального водопользования привело к чрезвычайно бедному (место критической ситуации) техническому состоянию систем водоснабжения и серьезной острой поставки питьевой воды [1]. Эта ситуация требует улучшения всех доступных юридических средств, чтобы обеспечить экологическую безопасность водоемов, включая административную ответственность за нарушение в отношении водопользования.

Республика Казахстан - одна из самых богатых стран в мире в отношении природных ресурсов. Однако, изобилие природных ресурсов нашей страны диктует потребность в постоянной заботе о них. Конечно, природные ресурсы в развитии современного общества основаны на активном использовании, экономических потребностях. Этот процесс в дальнейшем был осложнен большим количеством проблем в развивающихся рыночных отношениях.

Большая часть водоснабжения Казахстана была загрязнена промышленными и сельскохозяйственными стоками и, в некоторых местах, радиоактивностью. Аральское море, которое поделено с Узбекистаном, обмелело до трех отдельных водоемов из-за понижения уровня воды в его зависимых реках. Место хранения биологического оружия со-

ветской эпохи является угрозой, потому что оно расположено на бывшем острове в Аральском море, который теперь связан с материком. Сокращение водной поверхности Аральского моря обострило региональные климатические крайности, и сельскохозяйственная почва была повреждена солеными депозитами и разрушена ветром. Опустынивание уничтожило существенные участки пахотной земли. Заводы в промышленных центрах не имеют средств контроля над сточными водами в воздух и воду. Регион Семей на северо-востоке подвергается длительному радиационному загрязнению из-за тестирования оружия во времена советской эпохи. Министерство охраны окружающей среды недостаточно финансируется и считается маловажным. Некоторые новые экологические регулирования в нефтедобывающей промышленности начались в 2003 году, но новые нефтяные операции на Каспийском побережье Казахстана увеличивают загрязнение к уже имеющемуся серьезному загрязнению этого моря. Международные программы для спасения Аральского моря и Каспийского моря не получили значащего содействия от Казахстана или других государств-участников.

Загрязненные воды Сыр Дарьи и озер вокруг нее нанесли ущерб рыбе. Первыми жертвами Сыр Дарьи стали осетры, щуки, усачи и другие виды рыб.

Флора и фауна мира стали жертвами нанесения вреда окружающей среде в наше время. Если существуют жертвы экологического преступления, тогда, следовательно, и существуют преступники.

Те, кто наносит ущерб окружающей среде, вызванный уголовным преступлением, должны понести наказание в соответствии с законодательством. Несмотря на существование уголовного права, установленное для использования водных ресурсов в сфере социально-опасных действий, они не всегда регистрируются как преступные в правоохранительных органах. Юридическая ответственность - это обязанность правонарушителя претерпевать неблагоприятные воздействия личного, финансового или организационного характера, которые накладываются на него в ответ на его преступное неправомерное поведение - нарушение [2, стр. 267-277].

Преступная политика играет важную роль в борьбе с политикой преступления и основана на следующем:

- ограничение преступного поведения;
- база уголовной ответственности за преступления и определение возможной уголовной ответственности;

- а также основания для освобождения от уголовной ответственности и процедур.

Для усиления данных положений в уголовном праве карательная политика – это нормальное состояние государственных и общественных учреждений, установление пределов реализации прав граждан и свобод без помех. Неразрывно связанное уголовное судопроизводство и карательная политика как неотъемлемая часть борьбы с преступлением должны реализовываться только в пределах, установленных уголовной политикой. В результате доверия уголовной политикой в других секторах борьбы с политической преступлением все изменения в последней полностью отражены в ценности политики и борьбы с преступлением. Преступление характеризовалось как социальное явление, поэтому борьба с преступной деятельностью не может быть реализована.

Понятие "административная ответственность" тесно связано с категориями "юридическая ответственность" и "административный штраф". Другими словами, это вид административной ответственности и система правовой ответственности за наложенные административные штрафы.

Под административной ответственностью понимается "вид юридической ответственности, реализуемая применение административных штрафов за административные нарушения уполномоченным государственным органом или чиновником в форме, предусмотренной административным правом, реализация которого может быть обеспечена принудительной силой государственной власти" [3, стр. 58].

Казахстанские авторы отличают следующие характерные особенности административных обязанностей: 1) административная ответственность за менее пагубный социально-опасный акт (действие, бездействие); 2) административная ответственность согласно нормам административного права; 3) административная ответственность превентивного (профилактического) характера, потому что это предотвращает совершение серьезного социально-опасного акта - преступления; 4) административная ответственность применяется быстро и многими органами [4, стр. 102-103].

Экология не выходит за рамки преступной политики. Экологические, водохозяйственные, в том числе меры по предотвращению уголовных преступлений, имели отношение к использованию преступной политики, соответственно, в организации отдельного места.

Экологическая ответственность – это законодательством предусмотренное обязательство с целью претерпеть неблагоприятные воздействия, которые имеют место за нарушение требований природоохранного законодательства [4, стр. 240].

Содержание преступно-политических событий, форма, направление и уровень варьируется в зависимости от уровня социально-экономической жизни общества. Поэтому политика борьбы с преступ-

лением, включая определение уголовной политики и внедрение политики, должна находиться на более высоком порядке (социальный, экономический, внутренний) сферы координации. Гражданской обязанностью каждого человека является защита водных ресурсов, которые служат нам источником жизни.

Правовая основа государства в области защиты водных ресурсов, уголовного юридического анализа регулирования и его улучшение - это юридические и регулирующие акты в области научного исследования в области мер по предупреждению преступности в отношении рационального использования водных ресурсов, должна быть открытой для усовершенствования аспектов защиты водоснабжения от уголовных преступлений.

Экологические уголовные преступления, в том числе относительно водных ресурсов и общее описание уголовных преступлений;

- изучение уголовных преступлений в области водных ресурсов;

- использование водных ресурсов в области криминологических особенностей уголовных преступлений;

- использование водных ресурсов в области предупреждения преступности, идентификации субъектов;

- специальная роль в улучшении стандартов в области преступного использования водных ресурсов;

- использование водных ресурсов для организации эффективных мер с целью предотвращения преступления в этой области.

Существенной особенностью ответственности за нарушения в отношении воды, которая отличает его от других типов экологической ответственности, является вода, а не земля, не гора и не лес. Исследуя понятие водных нарушений, многие авторы отвергают понятие "экологическое преступление". Таким образом, Е.А. Панова в исследовании установила, "что причиной приведения к юридической ответственности за нарушение в отношении использования и защиты водоемов является Вода, нарушение, которое является своего рода экологическим нарушением. Классификация воды из-за нарушений подвергается злоупотреблению – взаимосвязь с использованием, защитой и восстановлением водных резервуаров. Исследование различных теоретических подходов к раскрытию содержания и объема понятия "экологического преступления" показывает, что экологическое преступление – это преступное, противоправное деяние, которое нарушает нормы природоохранного, земельного, водного, лесного и другого законодательства в отношении природных ресурсов, и вследствие нарушения природоохранного законодательства и порядка, вызывающее создание реальной угрозы вреда окружающей среде, здоровью человека или экологическим правам и интересам граждан

и юридических лиц" [5, стр.18]. В определении экологических нарушений хотел бы внести некоторые корректировки, связанные с тем, что понятие вода – коллективное преступление, тогда это включает особенности нарушений гражданского права в использовании и защите водных ресурсов. Поэтому необходимо указать, что вода – не всегда нарушение преступное, потому что ущерб водному резервуару может быть нанесен источником опасности, например, водное или химическое судно непреднамеренно, поскольку источник повышенной опасности для гражданского права предусматривает "невиновную ответственность".

Источниками загрязнения воды в республике.

1) Радиоактивные отходы - другой источник загрязнения воды. Радиоактивные вещества используются в атомных электростанциях, промышленных, медицинских и других научных процессах. Они могут быть обнаружены в наручных часах, светящихся часах, телевизорах и рентгеновском оборудовании. Существуют также естественные радиоизотопы от организмов и в окружающей среде. При неправильной утилизации радиоактивные отходы могут привести к серьезным случаям загрязнения воды.

2) Речной демпинг. Многие люди сбрасывают мусор из супермаркетов, велосипедный мусор, садовые обрезки и электронные отходы в реки или вываливают его на речные берега. Это незаконно, и правонарушители могут быть обвинены за несанкционированную свалку, если будут пойманы. Демпинг рек приводит не только к загрязнению воды; это также вредит дикой природе и увеличивает риск наводнения.

Виды преступлений в отношении загрязнения водных источников:

- утилизация ядовитых, вредных или загрязняющих веществ или твердых отходов во внутренние пресноводные резервуары, прибрежные и соответствующие территориальные воды. Законодательством не дается определение словам ядовитый, вредный или загрязняющий. Этим словам обычно присваиваются их обычные значения.

- сброс промышленных или канализационных сточных вод во внутренние пресноводные резервуары, прибрежные и соответствующие территориальные воды

- сокращение или искоренение значительного количества растительности во внутренних пресноводных резервуарах, не предпринимая разумных усилий для устранения этого.

Преступлением также является причинение или сознательное разрешение деятельности в отношении грунтовых вод, за исключением случаев деятельности с экологическим разрешением или льготами. В общем, деятельность с грунтовыми водами предусматривает выбросы загрязняющих веществ непосредственно в грунтовую воду, или косвенно.

Экологии Казахстана был нанесен ужасный

вред деятельностью человека. Большая часть воды в Казахстане загрязнена промышленными сточными водами, остатками пестицидов и удобрений, и, в некоторых местах, радиоактивностью. Наиболее видимый ущерб был нанесен Аральскому морю, которое еще в 70-е годы было больше, чем любое из Великих озер Северной Америки кроме Озера Верхнее. Уровень воды в море начал быстро снижаться, когда резко увеличились ирригация и другая нагрузка на единственные значительные притоки, Сырдарья и Амударья (последняя питала Аральское море из соседнего Узбекистана), чуть ли не устранённое впадение. К 1993 году Аральское море потеряло приблизительно 60 процентов своего объема, и в процессе разделилось на три отдельных сегмента. Увеличение солёности и уменьшенной среды обитания нанесло ущерб рыбе Аральского моря, следовательно, разрушив ее некогда активную рыбную промышленность, и береговая линия отступила от бывшего порта Аральск больше чем на шестьдесят километров от края воды. Сокращение такого большого объема воды привело к температурным изменениям в регионе, которые, в свою очередь, оказали влияние на сельское хозяйство. Намного большее воздействие на сельское хозяйство, однако, было оказано солью - и почва, загруженная пестицидами, которую ветер, как известно, уносит на далекие расстояния, например до Гималаев и Тихого Океана. Депонирование такой тяжелой солевой почвы на соседних территориях эффективно стерилизует их. Данные свидетельствуют, что соли, пестициды и остатки химических удобрений также оказывают негативное влияние на человеческую жизнь вокруг Аральского моря; младенческая смертность в регионе приближается к 10 процентам по сравнению с 2,7 процентами по всей стране в 1991 году [6].

В отличие от этого, уровень воды Каспийского моря повышался постоянно с 1978 года по причинам, которые ученые были не в состоянии полностью объяснить. На северном конце моря было затоплено более миллиона гектаров земли в Атырауской области. Эксперты оценивают, что, если действующая скорость увеличения сохранится, прибрежный город Атырау, восемьдесят восемь других центров сосредоточения населения и многие Каспийские нефтяные месторождения Казахстана могут быть погружены в воду к 2020 году.

Эрозия ветра также оказала влияние в северных и центральных частях республики из-за введения крупномасштабного выращивания пшеницы в районах неорошаемого земледелия. В 50-х и 60-х годах много почвы было потеряно, когда обширные территории прерий Казахстана были вспаханы как часть Целинных земель сельскохозяйственного проекта Хрущева. К середине 90-х годов приблизительно 60 процентов пастбища республики были на различных стадиях опустынивания.

Примерный перечень особенностей адми-

нистративной ответственности за правонарушение в отношении водных ресурсов:

- причина – это административное нарушение относительно водных ресурсов, относящееся к преступному, противоправному деянию, которое нарушает правила водного и административного законодательства Республики Казахстан, не соблюдающее правовое регулирование по использованию и защите водных ресурсов, которая вызывает или создает реальную угрозу водоему или правам и интересам людей и юридических лиц в области водного использования и защиты. В настоящее время положительный пункт - то, что и в водном, и в административном праве Республики Казахстан нет никакого несоответствия относительно списка правонарушений относительно водных ресурсов. Таким образом, в соответствии со Статьей 139 Водного Кодекса Республики Казахстан нарушениями по использованию и защите водных ресурсов являются:

1) несанкционированный захват водных объектов, несанкционированное использование воды, назначения прав на пользование водой, забор воды в нарушении пределов, несанкционированное производство гидротехнических сооружений, расточительное использование грунтовых вод и поверхностной воды, извлеченной или уstraенной из водных резервуаров, разрушение водной защиты и отметок горизонта воды;

2) заражение, загрязнение и истощение поверхностных и грунтовых источников питьевой воды, нарушение режима охраны вод в водоразделах, служащее причиной их загрязнения, водную эрозию и другое неблагоприятное воздействие;

3) введение в эксплуатацию предприятий, муниципальных и других объектов без средств и устройств для предотвращения загрязнения и засорения вод или их вредного воздействия;

4) нарушения в инженерных средствах и методах строительства гидротехнических сооружений, технологии, агролесомелиорация, санитарных и других мерах для обеспечения защиты вод от загрязнения и истощения, а также улучшения водного режима;

5) нанесение ущерба водным структурам и устройствам, а также противопожарным системам водоснабжения;

6) нарушение правил эксплуатации водных средств и оборудования;

7) несанкционированное строительство зданий, сооружений и других средств, затрагивающих состояние рек и других водных объектов;

8) несанкционированное водное бурение скважин и строительство водозаборных сооружений для грунтовых вод;

9) нарушение правил основного бухгалтерского учета воды и ее использования;

10) искажение бухгалтерских данных и отчетности государственного водного кадастра, схем единого использования и защиты водных ресурсов;

11) несоблюдение водного регулирования в интересах их интегрированного использования, экологии и водного распределения. Используйте экологически чистые товары для дома, такие как стиральный порошок, домашние чистящие вещества и туалетные принадлежности.

Проявляйте большую заботу, не злоупотребляйте пестицидами и удобрениями. Это предотвратит сброс веществ в соседние водные источники.

Не бросайте мусор в реки, озера или океаны. Убирайте любой мусор, который Вы увидите на пляжах или в реках и озерах, примите меры для безопасного сбора мусора и помещение его в соседний мусорный ящик [7].

Список литературы:

1. *Принципы экологической безопасности Республики Казахстан на 2004-2015 годы: утвержденные Приказом Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003 года № 1241 / Дополнительная правовая система.-А.: Адвокат, 2007г.*

2. *Алексеев Е.Е. Общая Теория Права. 2 стр. 1.-Т. М. 1981г.*

3. *Жетписбаев Б.А. Административная ответственность Республики Казахстан. – Алматы Дандекер 2000г.*

4. *Петров В.В. Природоохранное законодательство России.- М., "ВЕСК".1995г.*

5. *Панова Е.А. Правовая ответственность за нарушение водохозяйственного законодательства в России: Автор. канд. юрид. Наук. - М., 2009г.*

6. *Кодекс Республики Казахстан, 9 января 2009г.*

7. *Мукашев А.А. Административное правонарушение. Водное законодательство. Бюллетень КНУ, Алматы 2009г.*

Мекебаева М.А.

саяси ғылымдарының кандидаты, саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының доценті,

Омарғазы Е.Е.

саяси ғылымдарының кандидаты, саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының доценті,
эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, maiguladam@gmail.com

ӘЛЕУМЕТТІК САЯСАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Түйін. Мақалада әлемдегі әлеуметтік саясаттың құқықтық негіздерінің қалыптасуының алғышарттары, әлеуметтік мемлекеттің идеологиясы, әлеуметтік саясаттың қалыптасу ерекшеліктері, әлеуметтік саланың қазіргі жағдайы қарастырылған. Зерттеушілердің тұжырымдамасы бойынша әлеуметтік саясат – әлеуметтік бағдарламаларда көрініс тапқан мемлекеттің ішкі саясатының құрамдас бөлігі, негізгі әлеуметтік топтардың мүддесі арқылы және мүддесін көздеу үшін қоғамдағы қатынастарды реттейді. Мемлекеттің әлеуметтік саясатының қалыптасуына идеологияның тигізетін әсері, әлеуметтік саясаттың қалыптасу кезеңдері ашып көрсетілген. Шет елдік әлеуметтік саясаттың тәжірибесі келдірілді. Әлеуметтік мемлекеттің мазмұнындағы айырмашылық қазіргі мемлекеттердің экономикалық дамуындағы және алдыңғы қатарлы саяси идеологияларда да қаншалықты айырмашылықтың барлығын көрсетті.

Резюме. В статье рассматриваются предпосылки формирования правовых основ социальной политики, идеология социального государства, особенности формирования социальной политики? Современное состояние социальной сферы. Исследователи рассматривают социальную политику как часть внутренней политики государства, воплощенная в его социальных программах, через интересы и в интересах основных социальных групп. Раскрыта роль идеологии в становлении государственной социальной политики и этапы формирования социальной политики. Различие в содержании социальной политики зависит от уровня экономического развития современных государств и от идеологической направленности государства.

Summary. The article examines the theoretical foundations of social policy, the ideology of the social state, the specifics of the formation of social policy? The current state of the social sphere. Researchers regard social policy as part of the domestic policy of the state, embodied in its social programs, through interests and in the interests of major social groups. The role of ideology in the formation of state social policy and the stages in the formation of social policy are revealed. The difference in the content of social policy depends on the level of economic development of modern states and on the ideological orientation of the state.

Түйін сөздер: әлеуметтік саясат, әлеуметтік сала, әлеуметтік саясаттың теориясы, әлеуметтік мемлекет, халықтың әл-ауқаты, халықтың өмір сүру сапасы, халықтың өмір сүру деңгейі.

Ключевые слова: социальная политика, социальная сфера, теория социальной политики, социальное государство, благосостояние населения, качество жизни населения, уровень жизни населения.

Keywords: social policy, social sphere, theory of social policy, social state, welfare of the population, quality of life of the population, standard of living of the population

Құқық негіздерінің қалыптасуы және әділеттілік мәселесі кез келген мемлекеттің саясатының маңызды мәселесі болып келеді. Сондықтан да, адамдар санасында әлеуметтік әділеттілік пен әлеуметтік саясат бір-бірімен тығыз байланысты деген пікір қалыптасқан: әділеттілік – әлеуметтік саладағы мемлекеттік басқарудың басты мақсаты ретінде қабылданады. Әлеуметтік саладағы кез-келген сәтсіздік тұрғындардың түсінігінде әлеуметтік әділеттілік идеясының бұзылуынан дегенді білдіреді.

Әлеуметтік саясат концепциясына саяси талдау жасау әр түрлі көзқарас тұрғысынан түсіндіруге мүмкіндік береді және әлеуметтік әділеттілік туралы әр түрлі мағына қалыптастырады. Саясатты politics ретінде қарастыратын талдаудың бірінші деңгейі оны жалпы саяси саламен және билікті иелену мәселесімен ұқсатады. Әлеуметтік саясатты, сәйкесінше, politics көзқарасы тұрғысынан әлеуметтік мәселелерді шешу үшін пайдаланатын саяси билік деп қарастырады. XX ғасырдың басында П. Струве әлеуметтік саясатқа былай деп түсініктеме береді: «белгілі бір тапсырмаларға сай оларды қалыптастыру мақсатындағы әлеуметтік қарым-қатынастарда саяси субъектілердің өзара саналы әрекетінің жиынтығы» [1].

Зерттеушілер әлеуметтік саясатты негізгі әлеуметтік топтардың мүддесі арқылы және қоғамдық қатынастардағы мүдделерді реттейтін, әлеуметтік бағдарламалар мен іс-жүзінде көрініс тапқан мемлекеттің ішкі саясатының бір бөлігі ретінде қарастырады. Әлеуметтік саясаттың негізгі діндегі ретінде шынайы және потенциалды тәуекелге ұрынған тұрғындардың белсенді тобын қолдап

отыратын, өзара биліктік қатынастардың жүйесін атайды. Басты мақсат қоғамды нығайту, қоғамдық келісімді жетілдіру және саяси билікті тұрақтандыру болып табылады.

Саяси талдаудың аясында әлеуметтік саясат саяси билік терминдерінде әлеуметтік мәселелерді шешу үшін пайдаланатын құрал ретінде түсіндірілетін болады. Осыған сәйкес, басты актор – мемлекеттік саяси элита, ал оның негізгі мақсаты – өз билігін күшейту, заңдастыру болып табылады. Әлеуметтік саясат аталмыш парадигманы толықтай орнықтыратын болады және әлеуметтік әділеттілік саяси элитаға өзінің заңдылығын қамтамасыз ету үшін қаншалықты қажет болса, соншалықты жүзеге асырады. Саясат policy ретінде саяси іс-әрекеттің, саясаттың мазмұнын саяси шешімдерді қабылдау мен басқару үдерісі ретінде сараптама жасайды. Әлеуметтік саясаттың басқарушылық аспектісі өзінің шеңберіндегі толып жатқан сұрақтарды шешетін оның қолданбалылық қырын көрсетеді; оның субъектілерінің басқарушылық әрекеті; әлеуметтік саясаттың басты мақсатына қол жеткізу – «материалдық жағдайын шешу жолымен халықтың әлеуметтік мүдделерін қанағаттандыру, тұрғындардың белгілі бір бөлігін қорғау және қолдау» [2].

Мұндай мәтінде әлеуметтік саясат нормативтік құрылымдар, ережелер жүйесіне негізделген, әр түрлі субъектілерді саяси процеске тартуды қабілеттендіруші шешімдер қабылдайтын және әрекеттерді ұйымдастыратын мемлекеттің басқарушылық өзара әрекеттестігі ретінде түсіндіріледі. Мұндай іс-әрекеттестіктің мақсаты қоғамды жетілдіру және көп қабатты тұрғындардың жалпы мүддесін қалыптастыру.

Аталмыш көзқарас тұрғысынан әлеуметтік саясаттағы басты мәселе поляризацияны болдырмау үшін материалдық және рухани құндылықтарды қайта бөлу, тұрғындардың әлсіз топтарын қорғау және осыған байланысты басқарудағы қажетті шешімдерді қабылдау.

Басқа трактовкада азаматтардың өміріне ықпал етуші басқарушы органдардың әрекеттеріне басымдық жасайды. Policy-талдау әлеуметтік саясатты халықтың белгілі бір бөлігін қорғайтын және қолдайтын, материалдық жағдайларды шешу арқылы адамдардың және қоғамның әлеуметтік мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған, әлеуметтік саладағы басқарушы процесс ретінде қарастырады. Мұндай трактовка теңдестірілген және бөлінген типтің әлеуметтік әділеттілік концепциясына жақын келеді.

Бірінші жағдайда, мемлекет әлеуметтік салада бастапқы мүмкіндіктердің (білім, денсаулық) теңдігін құруға міндетті деп тұспалданады.

Екіншіден, адамның қоғамдық өндіріске күш салу, салмауына қарамастан әлеуметтік саулықтың белгілі бір деңгейіне кепілдік беруі (мысалы, табы-

старды қолдау саласындағы саясат, қартайған және мүмкіндігі шектеулі жандарды әлеуметтік қолдау). Егер әлеуметтік саясат politics көзқарасы тұрғысы жағдайында әлеуметтік әділеттілік жүзеге аспаса, онда әлеуметтік саясат-policy ресурстардың әлсіз қамтамасыз етілуіне байланысты (бюджеттік саладағы жалақының төмендігі, өмір сүру деңгейінен төмен емес минималды жалақы туралы нормалардың конституциялық орнықтырудың жоқтығы) әлеуметтік әділеттілікті шектеуі мүмкін.

Саясат Public policy ретінде қоғамдық бақылауды қолына алған саяси басқару саласы деген мағынаны білдіреді. Сонымен бір мезгілде «әлеуметтік саясат» терминінің ағылшындық нұсқасы public policy ретінде social policy деп те аталады. Мұндай жағдайда әлеуметтік саясат қоғамдық бақылауды қолына алған, саяси басқару саласы ретінде биліктің іс-әрекетін сараптаушы, саясатты үйренуге бағытталған әдіс ретінде түсіндіріледі.

Ал, әлеуметтік әділеттілік public policy жағдайында әлеуметтік басқару мәселелерінде биліктің ашықтығы деген мағынаға қарай ауысады. Осылайша, мағыналы тұжырым ретінде әлеуметтік әділеттіліктің әлеуметтік саясатпен байланыстылығы саясаттанулық талдау аймағында әлеуметтік саясаттың көпқырлылығын көрсетеді және орнатады.

Әлеуметтік мемлекет идеологиясының призмасы. Қазіргі идеологияның классикалық идеологиядан айырмашылығы әлеуметтік мәселелерді шешу қажеттігін мойындайды, бірақ оны шешуді әр түрлі тұрғыдан қарастырады.

Классикалық либералды идеология әлеуметтік және экономикалық салада мемлекеттің араласуын қажет деп санайтын кейнсиандық идеямен байытылған неолиберализмде дамыды; мемлекеттің міндеті халықтың ең әлсіз тобын қолдауы болды. Соңғысы либералды әлеуметтік мемлекеттің негізгі саясатына айналды. Әлеуметтік саясат - жұмысшы күші нарығын реттеу мақсатымен нарықта мәжбүрлі жеңілдіктер, өтемдер, іс-шараларды қолдауы. Аз қамтылған азаматтарға арналған қосымша шаралар мен бастапқы мүмкіндіктердің теңдігін берді. Әлеуметтік салада мемлекеттік емес қаржыландырудың болуы. Осыған сәйкес, бизнес пен қоғамдық ұйымдар әлеуметтік саясаттың маңызды акторлары болып табылады. Әлеуметтік мемлекеттің бұл моделі АҚШ, Канада, Австралия елдерінде таралған.

Консервативтік идеология дәстүршілдікте негізделген; әлеуметтік теңсіздік заңды жағдай деп қарастырылады; әлеуметтік саясатқа мемлекет араласпауы керек. Әлеуметтік консервативтік саясаттың доминанты – ерікті әлеуметтік сақтандыру, жетекші әлеуметтік – саяси акторлар болып сақтандыру мен сақтандыру компанияларына өз жалақыларынан процент бөліп беретін жұмысшы азаматтар болып саналады. Әлеуметтік консервативтік

саясат – Германия, Австрия, Бельгия, Ирландия, Италия, Нидерландия, Финляндия, Франция сияқты дамыған Еуропа мемлекеттерінде үстемдігін жүргізеді.

Социал-демократия әлеуметтік мақсаттардың нарықтық механизмдерге үстемдік жүргізгенін дұрыс деп қарайды; әлеуметтік теңсіздікті қалпына келтіруге бағытталғын, мемлекеттік шаралармен демократияның кедергілерін жою. Мұндай модель Швеция, Норвегия, Дания сияқты Скандинавиялық елдерде таралған. Бұл мемлекеттерде әлеуметтік қажеттіліктерге ең көп шығын жұмсалады; іс-жүзінде әлеуметтік саясатта мемлекеттік билік органдары, муниципалитеттер, сосын барып жекеменшік және қоғамдық ұйымдар тұрады.

Әлеуметтік саясаттың әр түрлі парадигмаларының нәтижелері статистикалық көрсеткіштерде көрінеді. Либералды әлеуметтік мемлекеттерде әлеуметтік саясатқа бөлінген қаржы ішкі жалпы өнімнің 12-15 % құрайды, консервативтік елдерде – 20-28%, социал-демократиялық – 40% [3]. Шығындардың ең көп жұмсалатын салыстырмалы көрсеткіштері мынада анық көрінеді:

1) Жұмыс берушілер

2) Жұмыс істеушілер

3) Әлеуметтік қажеттіліктер бойынша: Ұлыбритания (либералды әлеуметтік мемлекет) – 26:15:42; Дания (социал-демократиялық әлеуметтік мемлекет) – 6:5:81, Италия (консервативтік әлеуметтік мемлекет) – 50:15:30.

Әлеуметтік мемлекеттің белгілерінің әртүрлілігін бірнеше топтарда мысалмен келтіреміз:

- қоғамның барлық мүшелері үшін мемлекет тарапынан әлеуметтік қолдаудың қолжетімділігі;

- әлеуметтік саясатты жүзеге асыруда табиғи құқық, әлеуметтік процесстерді реттеу мен бақылауды мемлекеттік билік органдарының жүзеге асыруына негізделген әлеуметтік заңшығарушылықтың болуы;

- мемлекеттік бюджет есебінен қаржыландырылатын әлеуметтік төлемдердің болуы;

- тұрғындарда әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік жүйесінің болуы;

- азаматтардың материалдық жағдайына мемлекеттің жауапты болуы;

- азаматтық қоғамның болуы;

- әлеуметтік мемлекеттің алғашқы бес атрибуты халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейіне қамқорлық жасайтын мемлекеттік биліктің міндеттілігі жайлы саяси шешімдер үстемдік құратын, әлеуметтік саясаттың ерекшеліктерін сипаттайды. Бұл жағдай мемлекеттің экономикалық байлығынан да маңыздырақ; әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруда, әлеуметтік саясатты дамытуда, биліктің қабілеті ғана емес, ниеті мен қалауының маңыздылығы артады. Сондықтан, мұндай жағдайда әлеуметтік саясатта әлеуметтік мәселелерді шешуді алдығы орынға жіберіп, экономикалық фактор

екінші орынға ығысады. Әлеуметтік саясат жайлы аталмыш түсінік П.Струвенің идеясына сай келеді.

Азаматтық қоғам соңғы атрибут, оның жоқтығы әлеуметтік мемлекеттің дамымаған, бастапқы кезеңінде айтылғанымен, қазіргі әлеуметтік мемлекеттің маңызды белгісі болып табылады. Әлеуметтік саясатта және әлеуметтік мемлекетте азаматтық қоғам қызметтері халықтың артта қалған бөлігінің мүдделерін білдіруге бағытталған қоғамдық бірлестіктер, ұйымдардың өмір сүруін сипаттайды. Мысалы, бұл инфрақұрылымға қолжетімділік алатын мүгедектер, медициналық және білім көмегіне зәру мигранттар, егде адамдар және басқада әлеуметтік топтар.

Бұл тұрғыдан қоғамдық ұйымдардың қызметі мемлекеттік әлеуметтік саясаттың оқшылықтарының орнын толтырып, барлық халықты әлеуметтік қолдауда қолжетімділікті жүзеге асыру.

Осылайша, әлеуметтік мемлекет жоғары дамыған демократиялық режим аясында қызметін атқара алады. Әлеуметтік мемлекеттің мазмұнындағы айырмашылық қазіргі демократияның экономикалық дамуындағы және алдыңғы қатарлы саяси идеологияларда да қаншалықты айырмашылықтың барлығын көрсетті.

Әлеуметтік мемлекет нормасын бекіткен, сонымен қатар, мұндай нормаларды бекітпеген елдер, бірақ әлеуметтік нарықтық экономикалық елдер типіне жақын елдердің конституциясына талдау жасау әлеуметтік мемлекеттің дәстүрлі принциптері мен қызметтерінің арасында бюджеттің әлеуметтік рөлін қоса есептегенде, әлеуметтік саясаттың экономикалық бағыты ең көп тарағандығын көрсетеді; мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігі; әлеуметтік серіктестік; ұлттық бірлік.

«Жалпы қамқорлыққа алынған мемлекеттерде» біртегіс әлеуметтік кеңістік (әсіресе, мемлекеттер) пен әлеуметтік эргономика мәселесін қамтамасыз ету өте аз деңгейде қарастырылған. Бұл ретте әлеуметтік гуманизмнің функциясы қатардағы жалпы жағдайлардан қайта құралады және тікелей конституциялық бекітуге ие болмайды. Бұл жерден шығатын қорытынды, мемлекеттің функциясын сапалы өзгерту әлеуметтік саясат саласын кеңейтуден ғана тұрмайды, сондай-ақ, ол ең алдымен гуманистік бағыттан да құралады.

Әлеуметтік мемлекеттің жаңа типінің жалпы принциптері болып:

- әлеуметтік гуманизм – экономикалық саясаттың негізгі құндылығы;

- экономикалық саясаттың әлеуметтік бағыты («мемлекет адам үшін»);

- әлеуметтік эргономика – «адамға» максималды мүмкін инвестицияға бағыт алу;

- мемлекеттің әлеуметтік жауапкершілігі – мемлекеттің әлеуметтік міндеттерін орындауы, яғни заңмен бекітілген азаматтарға уәде етілген қоғамдық игіліктердің жиынтығы;

- әр түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерінің өзара іс-қимылы процесінде әлеуметтік саясаттың қалыптасуы;

- әлеуметтік серіктестік – еңбек қатынастарында және әлеуметтік-экономикалық салада мемлекет пен жұмыс берушінің, жұмысшының өзара әрекеттестігі және мүмкіндігінше максималды үйлесімділігі;

- әлеуметтік саясаттың құқықтық негізін қамтамасыз еткен, саяси демократиялық және құқықтық мемлекет;

- азаматтық қоғам институттарының бар болуы;

- әлеуметтік бағдарламаларға қажетті ресурстарды бөлуге рұқсат береді және әлеуметтік теңсіздік пен дүние-мүліктің шектен тыс алшақтығын қолдамайды;

- әлеуметтік өмірде және әлеуметтік нарықтық шаруашылыққа мемлекеттің директивалық емес қатысуы;

- жұмыспен қамту, әлеуметтік сақтандыру, әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік жүйесі мен бюджеттік әлеуметтік төлемдердің бар болуы;

- өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруда азаматтардың барлығына мүмкіндіктердің теңдігі, білім алу мен еңбек ету арқылы өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуі;

- халықтың барлық деңгейіндегі адамдардың әлеуметтік қолдау алуға қолжетімділігі.

Зерттеушілер әдетте, әлеуметтік саясаттың екі моделін ұсынады, олар: нарықтық және әлеуметтік-бағдарланған.

Біріншісінде, мемлекет халық пен нарық арасындағы делдал(посредник) болады, әлеуметтік саланы субсидиялармен, салықтық жеңілдіктермен, сақтандырулармен, сонымен қатар өздерінің өмірлік қажеттіліктерін жүзеге асыра алмайтын әлеуметтік топтарға бағытталған көмек көрсету.

Екіншісінде, әлеуметтік қолдау жүйесі мықты нарық. Бұл жерде мемлекет нақты әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыратын, ал нарық азаматтардың болашақтағы болатын қажеттіліктерін реттейтін құралы ретінде қарастырылады. Екі

моделде де әлеуметтік саясаттың субъектісі, азаматтардың қажеттіліктерінен туындайтын әлеуметтік, экономикалық және құқықтық теңгерім құралы ретінде қызмет ететін мемлекет болып табылады [6].

Дәл сол кезде қоғамдық, коммерциялық емес ұйымдар дамушы азаматтық қоғамның институты болып, демократияны елемейтін белгілі бір топтардың қызығушылықтарын алға тарта алады. Бірақ әлеуметтік саясаттың басты субъектісі Қоғамдық бірлестіктер де, бизнес те бәсекелесе алмайтын, мемлекет болып қалады.

Сонымен біздің мемлекетте әлеуметтік саясаттың кеңестік модельден қазақстандыққа трансформациялануының мәні, нәтиже теңдігінен мүмкіндіктер теңдігіне өтуінде. Былайша айтқанда, әлеуметтік саясаттың неолиберализациялануы болды. Қоғамның көп бөлігі әлеуметтік саланы басқарушы жаңа жүйені әділетсіз деп санайды. Сондықтан әлеуметтік әділдік туралы пікірталастар өзекті болып тұр.

Қолданылған әдебиеттер:

1.Струве П. Социальный либерализм // <http://smartpowerjournal.ru/151015>

2.Әлеуметтік қорғау // Алтын Орда. - 2002 ж. - 16 мамыр – газет мақаласы

3.Бабакумов Е.Ж. Социальная политика государства. Алматы, 2006 – монография

4.Менлибаев К.Н., Туганбекова К.М., Черная Г.Г., Каргин С.Т. Социальная работа. Караганда, 2009 - монография

5.Мемлекет саясатының стратегиясының басымы бағыттары-

баянды даму кепілі // Ақиқат. - 2010 ж. - №10 – журнал мақаласы

6.Саитова Н.А., Мекебаева М.А. Социальная политика как инструмент обеспечения стабильности в Казахстане // Вестник КазНУ. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. №1 (50). 2015. С.150-155 – статья из журнала

Самко Андрей Викторович

преподаватель кафедры уголовного процесса УО «Академия МВД Республики Беларусь»,
магистр юридических наук, подполковник милиции, avsamko@mail.ru

ДИСПОЗИТИВНАЯ СУЩНОСТЬ ЧАСТНОГО ОБВИНЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме. В статье рассматривается генезис научных взглядов на диспозитивность, как категорию уголовного процесса, проводится анализ природы ее зарождения и развития, исследуется сущность диспозитивности в цивилистике и особенности ее функционирования в уголовно-процессуальном праве Республики Беларусь.

Summary. The article examines the genesis of scientific views on disposability as a category of criminal process, analyzes the nature of its origin and development, examines the essence of disposability in civilization and the features of its functioning in the criminal procedural law of the Republic of Belarus.

Стремление Республики Беларусь более тесно сблизиться с высокоразвитыми государствами во всех сферах жизнедеятельности, включая и правовой аспект, тенденции к всемирной глобализации обуславливают необходимость интенсивной имплементации международных стандартов в области прав человека, демократических правовых институтов в систему построения национального права. Расширение частных начал в уголовном процессе является одним из приоритетных направлений проводимой в Республике Беларусь судебно-правовой реформы. Государство стремится создать нормативные условия для предоставления гражданам возможности по ряду преступлений, где общественный вред минимален, самостоятельно урегулировать конфликтную ситуацию. При этом случаи вмешательства в данные правоотношения государственных органов минимизируются.

В науке уголовного процесса по сей день не снижается градус дискуссии о сущности диспозитивности, ее месте и степени воздействия на регулирование уголовно-процессуальных правоотношений.

Термин «диспозитивность» имеет латинское происхождение (от лат. *dispono* – распоряжаюсь): *dispositivus* – распоряжающийся, юридическое право участников договора или судебного процесса действовать по своему усмотрению [1, с. 146]. Авторы толкового словаря иностранных слов под диспозитивностью понимают свободу, допущение выбора [2]. Исходя из данного понимания указанной категории Д.С. Штоль, на основе анализа философских представлений о ее сущности, приходит к справедливому, на наш взгляд, выводу о том, что «определяющим понятием диспозитивности, как правового явления, выступает свобода, связанная позитивным правом» [3, с. 20]. Сама же диспозитивность, по мнению исследователя, «представляет со-

бой обеспеченную законом свободу лица выбирать модель своего поведения, причем указанная свобода осуществляется только в пределах предоставленного права» [3, с. 20].

Изначально в юридическом мире диспозитивность понималась как присущая исключительно гражданскому процессу категория. Свидетельством тому является определение диспозитивности в словарях как советского [4], так и современного периода [5]. В этой связи вопросы сущности и содержания диспозитивности исследовались комплексно на монографическом уровне именно представителями указанной и смежной с нею наук.

Впервые категория «диспозитивность» была определена еще в дореволюционный период профессором Е.В. Васьковским, который понимал под ней право «распоряжения сторон, во-первых, объектом процесса, т.е. теми требованиями, которые заявлены относительно данного права (*res in iudicium deducta*), и, во-вторых, процессуальными средствами защиты или нападения». Ученый выделял в ней две составляющие: материальную, под которой понимал право распоряжения объектом процесса, и процессуальную, представляющую собой возможность распоряжения средствами процессуальной защиты [6, с. 368]. Исследователь также указывал на то, что, принцип диспозитивности нельзя назвать «беспредельным», несмотря на его принадлежность к числу «безусловных и непреложных» начал гражданского судопроизводства. Право свободного распоряжения сторон заключено в определенные границы, в рамках которых оно подлежит удовлетворению. Принцип диспозитивности не может выходить за пределы частно-правовой автономии, каждая сторона в процессе может осуществлять принадлежащие ей права, не нарушая при этом прав другой стороны и, наконец, при осуществлении своих прав стороны должны строго придерживаться установленной законом процессуальной формы [6, с. 369-370].

В советский период принцип диспозитивности подвергался исследованию представителями науки гражданского права и процесса. Однако видение диспозитивности в указанный период носило ярко выраженный «классовый» характер, было основано на ленинском положении об активном вмешательстве государства в частно-правовые отношения, в гражданские дела, т.е. господство государственной и общественной заинтересованности, превалирующей над интересами отдельной личности [7, с. 61]. Диспозитивность понималась как свобода распоря-

жения материальными и процессуальными правами, но «при активной помощи суда, прокуратуры, других органов государства, общественных организаций и контроле суда» [8, с. 9], «под контролем суда, прокурора, органов государственного управления, государственных и общественных организаций» [9, с. 9].

Исследовалась проблема диспозитивности и отечественными учеными-цивилистами. Так, И.В. Савина выделяет диспозитивность в качестве отраслевого принципа гражданского права и особенности метода его правового регулирования [10, с. 7-8]. В.А. Витушко понимает принцип диспозитивности как дозволение со стороны государства субъектам гражданских правоотношений регулировать их по своему усмотрению [11, с. 126]. Диспозитивность рассматривают в качестве метода правового регулирования гражданского права И.А. Маньковский и С.С. Вабищевич, указывая на превалирование в обозначенной отрасли диспозитивных норм по сравнению с императивными [12, с. 137-140]. М.А. Знак под диспозитивностью понимает «основанную на нормах гражданского права юридическую свободу субъектов гражданского права выбирать вариант поведения в гражданском обороте, то есть правомерно, в установленных пределах приобретать и осуществлять субъективные гражданские права и юридические обязанности и распоряжаться ими» [13, с. 25].

Отдельные зарубежные цивилисты при характеристике диспозитивности не только считают ее принципом права, но и придают статус основополагающего (главного) принципа отрасли, раскрывающего саму суть регулируемых ей правоотношений. Так, О.В. Шутенко под принципом диспозитивности понимает «закрепленное в нормах гражданского процессуального права основное положение, которое раскрывает природу гражданских процессуальных правоотношений, отражает способность субъектов данных правоотношений распоряжаться в процессе материальными и процессуальными правами, в том числе определять пределы судебной защиты, влиять на возникновение, развитие и прекращение процесса» [14, с. 12].

Справедливости ради стоит отметить, что в настоящее время учеными диспозитивность рассматривается в большей мере в качестве общеправовой категории, присущей как публичным, так и частным отраслям права.

В отечественном уголовно-процессуальном законодательстве термин «диспозитивность» не закреплен. В науке уголовного процесса единства во взглядах на понятие диспозитивности не существует и в настоящее время.

Так, О.И. Рогова, полагает, что для уяснения понятия диспозитивности в уголовном процессе необходимо обратиться к родственной науке гражданско-процессуального права, в котором указанный принцип является превалирующим [15, с. 20].

По мнению А.С. Александрова, при исследовании проблем диспозитивности следует взять за основу труды цивилистов. Одновременно ученый настаивает на необходимости обоснования общепроцессуального значения принципа диспозитивности [16].

На наш взгляд заслуживает положительной оценки использование достижений науки гражданского и гражданско-процессуального права, которые, в определенной степени, могут быть реализованы и в уголовном процессе. Однако целесообразно прислушаться и к позиции А.Е. Мусилимова, который считает, что «соотношение диспозитивных и публичных начал в уголовном процессе должно находиться в рациональных пределах, где, безусловно, публичное начало носит превалирующий характер. Крайние позиции, в соответствии с которыми разными научными школами признаются рациональными в уголовном процессе только публичные начала (И.Л. Петрухин, А.В. Головкин) либо безмерное расширение диспозитивных начал (А.С. Александров) являются неприемлемыми. Проявления публичных и диспозитивных начал в уголовном процессе носят дифференцированный характер в зависимости от степени общественной опасности уголовно наказуемого деяния, совершение которого является основанием для уголовного производства» [17, с. 9].

Раскрыть сущность диспозитивности в уголовном процессе позволяет ее сопоставление с публичностью. Со слов П.И. Люблинского: «... установление границ для применения легальной и диспозитивной основ ... изучение их форм и юридической силы - вот основная задача процессуалиста» [18, с.145]. Ученый придерживался взгляда, согласно которому процессуальные действия частных лиц могут влиять на движение уголовного дела. Причем, руководящую роль в процессе он отводил не принципу публичности (легальности), а диспозитивности [18, с.138].

Исследователи справедливо отмечали, что производство по уголовным делам частного обвинения имеет много общего с исковым производством в гражданском процессе. Это наводило их на мысль об общности принципов, действующих в указанных отраслях права. Например, И.Я. Фойницкий полагал, что, частное начало характерно более для гражданского процесса, однако черты искового характера уголовного процесса сохранились в делах частного обвинения [19, с. 60].

Сходную позицию занимал и В.К. Случевский, по мнению которого наряду с публичным интересом при производстве по делу затрагиваются также частные интересы лиц, в нем участвующих и для их охраны пришлось установить начало, ограничивающее принцип публичности, «в силу которого судьи, в установленных законом пределах, осуществляют процессуальную деятельность только настолько, насколько сторона признает необходимым возбуждать

эту деятельность в видах охранения своих прав» [20, с. 49]. Автором выделялось «начало произвольности действий частных лиц в процессе», которое, проявлялось в двух основных формах: положительный отказ от своих процессуальных прав и пассивное отношение к процессуальной деятельности суда [20, с. 51]. Применительно к категории дел частного обвинения, ученым указывалось, что данный вид производства – «главная сфера применения начала произвольности частных лиц...» [20, с. 49].

В советский период утверждение о главенствующей роли публичности в уголовном процессе становится почти непререкаемым. Как правило, в юридических энциклопедиях и словарях того времени о диспозитивности говорили, как о принципе, свойственном лишь гражданскому процессу [21, с. 559; 22, с.85]. Характерно иллюстрирует это и понимание принципа публичности, как «проведение государственными органами уголовного преследования, расследования и рассмотрения уголовного дела на основе их должностных полномочий в интересах социалистического государства и всего народа» [23, с. 7]. Очевидно, что интересы отдельной личности не принимались во внимание.

Использование термина «диспозитивность» относительно уголовного процесса очень часто носило негативный оттенок. Считалось, что это противоречит принципу объективной истины (последним обосновывалась известная теория формальных доказательств, автором которой считался А.Я. Вышинский). По данной причине в уголовном процессе категории «диспозитивность», «состязательность», подвергались публичному остракизму, а любая попытка их исследовать - априори признавалась бесплодной, идеологически вредной и научно несостоятельной.

Так, Н.Н. Полянский полагал, что весь уголовный процесс подчинен принципу публичности, то есть интересам государства и общества, а принцип диспозитивности имеет межотраслевой характер, присущ как гражданскому, так и уголовному процессу, но в последнем имеет очень ограниченное действие [24, с. 84, 228].

Подобные рассуждения высказывал и М.С. Строгович, который определял диспозитивность как свободу сторон распоряжаться своими правами. При этом автор, впервые в науке уголовного процесса, выделил материальную и процессуальную диспозитивность. Первая понималась им как свобода распоряжения предметом уголовного процесса (обвинением), проявляющаяся при производстве по уголовным делам частного обвинения и при возбуждении дел частно-публичного обвинения. Процессуальная же диспозитивность понималась ученым как свобода распоряжения процессуальными средствами для отстаивания своих интересов и защиты прав. Ее проявление виделось в свободе усмотрения стороны заявить или не заявить ходатайство, или обжа-

ловании определенных судебных или следственных действий и решений, приговора и т.д. [25, с. 81 -82].

В.М. Савицкий и И.И. Потеружа видели проявление диспозитивности в уголовном процессе в том, что осуществление потерпевшим своих прав не является его процессуальной обязанностью. Потерпевший может воспользоваться предоставленными ему правами для разоблачения определенных лиц в совершении преступления и с этой целью принять активное участие в исследовании доказательств, обжаловать приговор и т.п. Однако в силу начала диспозитивности он может отказаться от реализации этих прав и полностью положиться на деятельность соответствующих государственных органов [26, с. 24-25].

А.Л. Цыпкин обосновывал наличие в уголовном процессе принципа диспозитивности тем, что лица, участвующие в уголовно-процессуальной деятельности, имеют возможность распоряжаться своими правами, причем наделение их определенными правами не корреспондирует им обязанности воспользоваться ими [27, с. 132]. По мнению исследователя, диспозитивность в уголовном процессе может проявляться в: свободе распоряжения обвинением по делам частного обвинения, в праве лица, которое понесло ущерб от преступления, заявить гражданский иск при производстве по уголовному делу, а также в свободе участников процесса распоряжаться своими процессуальными правами [27, с. 132, 133]. К проявлениям диспозитивности упоминавшийся ученый относил: право обвиняемого представлять доказательства, давать показания, решать вопрос об участии в деле защитника. При этом он считал, что диспозитивность проявляется не только в отношении обвиняемого, но и в отношении других участников процесса (гражданского истца, потерпевшего) и существует не только в стадии судебного разбирательства, но и в других стадиях процесса [27, с. 133-135].

На современном этапе большинство зарубежных исследователей правовой природы диспозитивности рассматривают ее как, во-первых, элемент принципа состязательности [28, с. 17, 21], во-вторых, признают ее существование в уголовном процессе лишь в случае, когда законодатель по каким-либо причинам отходит от принципа публичности [29, с. 180] и, наконец, в-третьих, диспозитивность рассматривается как самостоятельный принцип уголовного процесса [16, с. 56].

Отечественными учеными-процессуалистами также уделяется определенное внимание вопросам диспозитивности. Так, П.В. Мытник подчеркивает, что в уголовном процессе главенствует принцип публичности, диспозитивность же проявляет себя «в отдельных основаниях освобождения от уголовной ответственности (гл. 12, ст. 30 УПК), расширении перечня дел частного и частно-публичного обвинения (ст. 33 УК, ст. 26 УПК)» [30, с. 100-101]. Соглашаясь

с позицией российских коллег, ученый приходит к выводу, что диспозитивность следует рассматривать в широком смысле – как свободу предоставленными правами, в узком – как свободу распоряжения предметом уголовного процесса, субъектами диспозитивности не могут быть суд и другие должностные лица, участвующие в уголовном процессе [31, с. 58].

Немало внимание на страницах печати уделено вопросу соотношения публичности и диспозитивности Е.В. Около-Кулак. По ее мнению диспозитивность является элементом принципа публичности. Солидаризируясь с позицией Б.Т. Безлепкина, Ю.Н. Белозерова, В.К. Боброва, автор обосновывает свою позицию невозможностью противопоставления публичности и диспозитивности, как категорий «разного уровня абстракции» [32, с. 205]. По словам исследователя диспозитивность реализуется в уголовном процессе посредством реализации участниками дискреционных оснований, субъектами которых, на ее взгляд, могут выступать государственные органы и должностные лица.

Обозначенная позиция представляется не бесспорной, так как указанные участники действуют исключительно в публичных интересах и, как верно отмечает Д.С. Штоль, «для выполнения возложенных на них функций им предоставлены широкие права, осуществление которых, является, скорее, обязанностью чем правом, то есть в их действиях отсутствует свободы распоряжения» [3, с. 72]. В силу этого автор не рассматривает в качестве субъекта диспозитивности и судебные органы, справедливо отмечая, что они осуществляют разрешение уголовного дела по существу в качестве проявления своей публичной функции [3, с. 72].

Говоря о возможности противопоставления публичности и диспозитивности, трудно не согласиться с позицией В.В. Хатуаевой, которая указывает, что «два метода правового регулирования, два руководящих начала, определяющих смешанный тип судопроизводства, по своей сущности не могут быть различны в уровне абстракции, их необходимо соотносить друг с другом хотя бы в силу того, что они регулируют одни и те же общественные отношения [2, с. 69-70].

Для более наглядного восприятия сущности диспозитивности в уголовном процессе представляется необходимым исследовать формы ее проявления в уголовно-процессуальном законодательстве.

Так, И.С. Дикарев считает, что не реализацию лицом своего диспозитивного права в ходе производстве по конкретному уголовному делу, а само существование такого права следует считать формой проявления диспозитивности, поскольку диспозитивность – это явление, которое объективно существует, которое нашло отражение в уголовно-процессуальном законодательстве, а, следовательно, содержание диспозитивности не зависит от того, реализовано определенное диспозитивные право

на практике в ходе производстве по конкретному уголовному делу. Автор утверждает, что формами проявления диспозитивности есть отдельные права участников уголовного процесса, отстаивающих в деле свой личный, защищаемый или представляемый интерес [33, с. 81-82]. Ученый полагает, что такие права характеризуются следующими характерными чертами: а) права являются диспозитивными, если они реализуются с целью защиты личных, защищаемых или представляемых интересов; б) к диспозитивным относятся только те права, реализация которых существенно влияет на развитие производства по уголовному делу [33, с. 87-92].

Говоря о том, что диспозитивными являются права, реализация которых существенно влияет на производство по уголовному делу, И.С. Дикарев отмечает, что понятие «влияние на производство по уголовному делу» является более объемным по содержанию, чем понятие «распоряжение предметом уголовного процесса» [33, с. 92].

В науке термин «распоряжение предметом уголовного процесса» традиционно связывается с теми полномочиями, которые обуславливают его начало, дальнейшее движение и завершение [15, с. 133]. Другими словами, исследуемая категория означает фактическую возможность лица определять дальнейшее движение уголовного дела. В связи с этим возникает вопрос: что же является тем самым «двигателем» уголовного процесса? Полянский Н.Н., Строгович М.С., Савицкий В.М., Мельников А.А. обоснованно указывали, что «пружиной, действие которой обуславливает развитие процесса» является обвинение [34, с. 74-75]. При этом они, как, впрочем, и один из первых разработчиков концепции единой отрасли процессуального «судебного права», В.А. Рязановский говорили о том, что право на иск, независимо от того, будет ли этот иск гражданским, уголовным или административным, имеет одну и ту же природу [34, с. 109; 35, с. 30]. Право на иск является не самим нарушенным или оспариваемым материальным правом, а обеспеченной законом возможностью его защиты в определенном процессуальном порядке; требованием, обращенным к государству в лице суда о постановлении объективного и справедливого судебного решения.

Не отрицая зависимости, подчиненности гражданского иска в уголовном процессе от обвинения, считаем, что указанному процессуальному институту все же свойственна диспозитивная основа. Сказанное в полной мере подтверждается тем, что решение вопроса о том, предъявлять требование о возмещении имущественного ущерба или о компенсации морального (неимущественного) вреда принадлежит самому заинтересованному лицу, им же определяется и объем этих требований. Обвинение уполномочены предъявлять как частное лицо, так и государственный обвинитель (прокурор). Однако для прокурора это право, выступая одновременно

обязанностью, не является диспозитивным.

Наиболее яркие примеры проявления диспозитивности в уголовном процессе содержит институт частного обвинения: 1) право лица, пострадавшего от совершения преступления, предусмотренного ч. 2 и 3 ст. 26 УПК самостоятельно решать вопрос об обращении в орган, ведущий уголовный процесс, для защиты своего нарушенного права либо нет; 2) право пострадавшего (частного обвинителя) по делам частного обвинения примиряться с обвиняемым, что влечет прекращение производства по делу 3) право обвиняемого по делам этой категории на подачу встречного заявления; 4) право обвиняемого возражать против прекращения уголовного дела по нереабилитирующим основаниям (так же, как и право давать согласие на прекращение уголовного дела в таких случаях) 5) право потерпевшего от преступления лица предъявить по уголовному делу гражданский иск о возмещении причиненного преступлением имущественного ущерба и (или) компенсации морального (или неимущественного) вреда или воздержаться от реализации этого права (отказавшись от предъявления иска вообще или от поддержания его в полном объеме или в части и др.

Что касается процессуальной диспозитивности, то по мнению И.С. Дикарева ее действие в уголовном судопроизводстве связана с предоставлением участникам и другим заинтересованным лицам для защиты отстаиваемых ими частных интересов процессуальных прав, реализация которых не связана с распоряжением непосредственно предметом уголовного процесса, однако существенно влияет на производство по уголовному делу [33, с. 101]. Представляется, данное влияние выражается в том, что реализация прав может существенно повлиять на принятие окончательного решения по делу. Однако весьма затруднительно определить, что под этим понимать: затягивание рассмотрение дела, невозможность принятия решения и т.д.

Ряд исследователей полагают, что под процессуальной диспозитивностью следует понимать свободу распоряжения не любыми процессуальными правами, а лишь теми из них, которые влияют на ход процесса (его возникновение, движение и окончание) [15, с. 9]. Думается, что подобный взгляд на содержание диспозитивности не может быть признан в полной мере соответствующим современному состоянию развития науки уголовного-процесса. Диспозитивность позволяет заинтересованным лицам влиять не только на возникновение и развитие процесса, но и использовать любые предоставленные законом права в целях реализации наиболее полной защиты своих интересов. Примерами служат право обвиняемого представлять доказательства, давать показания, иметь защитника, право сторон заявлять ходатайства, право потерпевшего участвовать в исследовании доказательств, заявлять гражданский иск и т.д. [36, с. 156; 27, с. 133-136].

Представляется, что процессуальную диспозитивность, возможно разделить на 2 группы: а) процессуальную диспозитивность в широком смысле (понимаемую как свобода распоряжения любыми процессуальными правами) б) процессуальную диспозитивность в узком смысле (заключающуюся в возможности распоряжаться только теми из них, которые способны влиять на развитие процесса - его начало, движение (переход из стадии в стадию) и окончание.

Для участников уголовного процесса, выступающих на стороне обвинения или защиты, процессуальная диспозитивность - это, прежде всего, возможность, используя свои процессуальные права, отстаивать свою позицию по делу, эффективно осуществлять уголовно-процессуальную функцию (защиты или обвинения). Как писал В.А. Рязановский, «если стороне в процессе принадлежит распоряжение самим субъективным правом - ей должно принадлежать и распоряжения процессуальными средствами борьбы для защиты этого права: приводить доказательства, обжаловать решение суда или нет и т.п. (формальная диспозитивность)» [35, с. 45].

Таким образом, в результате этимологического и теоретического исследования сущности и содержания диспозитивности в уголовном процессе, анализе генезиса научных взглядов представляется целесообразным сделать следующие выводы:

1) Преобладая в отечественной цивилистике, диспозитивность до настоящего времени не получила развития до принципа уголовного процесса, ввиду специфики этой подотрасли (ее публичный характер). Вместе с тем она является неотъемлемым и, как показывают тенденции совершенствования уголовно-процессуального законодательства, перманентно расширяющимся элементом соответствующих правоотношений.

2) Наиболее яркое проявление диспозитивности в уголовно-процессуальном праве служит институт производства по делам частного обвинения. Помимо этого, диспозитивность находит свое отражение и в праве обвиняемого представлять доказательства, давать показания, иметь защитника, в праве сторон заявлять ходатайства, в праве потерпевшего участвовать в исследовании доказательств, заявлять гражданский иск и т.д. Сюда следует отнести возможность использовать любые процессуальные права, имеющиеся в распоряжении участников процесса и других заинтересованных лиц. Сторонники более узкого подхода к сущности и проявлениям диспозитивности в уголовном процессе говорят о возможности распоряжаться исключительно правомочиями, реализация которых способна влиять на развитие процесса - его начало, переход из стадии в стадию и окончание.

3) Вектор развития рассматриваемой категории, интенсивность расширения диспозитивности в уголовном процессе позволяет сделать умозаключе-

чение о потенциальном зарождении нового принципа, при условии сохранения избранного курса совершенствования уголовно-процессуального законодательства, темпов имплементации в него общепризнанных международных прогрессивных институтов и элементов.

Список использованных источников

1. *Краткий юридический словарь* / Под ред. А.Н. Азриляна. – М.: Институт новой экономики, 2005. – 1088 с.
2. *Хатуаева, В.В. Реализация диспозитивного начала при регламентации упрощенных форм уголовного судопроизводства* / В.В. Хатуаева. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2005. – 201 с.
3. *Штоль, Д.С. Диспозитивность и ее отдельные проявления в уголовном процессе Российской Федерации: дисс. ... к.ю.н.: 12.00.09.* – Челябинск, 2009. – 212 с.
4. *Крысин, Л.П. Толковый словарь иностранных слов: Ок. 25000 слов и словосочетаний.* / Л.П. Крысин. – 5-е издание. М.: Рус. яз., 2003 – 854 с.
5. *Сухарев, А. Д. Большой юридический словарь* – М, 2005 – 734 с.
6. *Васьковский, Е.В. Курс гражданского процесса.* / Е.В. Васьковский. М.: Изд. бр. Башмаковых. Типограф. т-ва И.Н. Кулинерев и К°, 1913. – Т. 1. – 693 с.
7. *Штефман, М.И. Принципы советского гражданского процессуального права* / М.И. Штефман. – Киев [Б.и.], 1979. – 70 с.
8. *Орлова, Л.М. Принцип диспозитивности в советском гражданском процессуальном праве* : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03./ Л.М. Орлова, Киев, 1970. – 17 с.
9. *Евдотьева, И.А. Принципы диспозитивности и ответственности советского гражданского процессуального права* : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03./ И.А. Евдотьева, М., 1983. – 22 с.
10. *Гражданское право. Общая часть : учебное пособие* / И.В. Савина. – Минск, Акад МВД, 2013 – 383 с.
11. *Витушко, В.А. Курс гражданского права : Общая часть. Т. 1.* / В.А. Витушко. – Мн.: БГЭУ, 2001. – 441 с.
12. *Маньковский, И.А. Гражданское право. Общая часть. В 3 т. Т. 1. Введение в гражданское право* / И.А. Маньковский, С.С. Вабищевич. – Минск : Международный университет «МИТСО», 2013. – 448 с.
13. *Знак, М.А. Диспозитивность договорной ответственности в гражданском праве Республики Беларусь* : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03./ М.А. Знак, Минск, 2009. – 157 с.
14. *Шутенко, О.В. Проблемы диспозитивности в гражданском судопроизводстве* : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. / О.В. Шутенко, Харьков, 2003. – 19 с.
15. *Рогова, О.И. Пределы проявления диспозитивности в уголовном судопроизводстве* : дисс. канд. юрид. наук / Рогова О.И. – Томск, 1994.
16. *Александров, А.С. Диспозитивность в уголовном процессе* : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09./ А. С. Александров, Нижний Новгород, 1995. – 243 с.
17. *Мусилимов, А. Е. Диспозитивность в уголовном процессе Республики Казахстан: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09./ А. Е. Мусилимов, Караганда, 2004 – 34 с.*
18. *Люблинский, П.И. Новая теория уголовного процесса* / П.И. Люблинский. – Пг.: Сенатская тип., 1916. – 44 с.
19. *Фойницкий, И.Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2-х томах. Т.1.* – СПб.: Изд-во «Альфа», 1996. – 552с.
20. *Случевский, В.К. Учебник русского уголовного процесса. Изд. 1-е.* – СПб., 1895
21. *Энциклопедический словарь (в 3 томах).* - Том 1. - Государственное научное издательство «Большая советская энциклопедия». Главный ред. Б.А. Введенский. – М.: Сов. Энциклопедия, 1984. – 719с.
22. *Юридический энциклопедический словарь* / Гл. ред. А.Я. Сухарев; Ред. кол.: М.М. Богославский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1984. М.: Сов. Энциклопедия, 1984. – 415с.
23. *Масленникова, Л.Н. Методология познания публично и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве.* – М., 2000 – 179 с.
24. *Полянский, Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса* / Под ред. Д.С. Карева. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1956. – 271с.
25. *Строгович, М.С. Уголовный процесс.* – М.: Госюриздат, 1946. – 482с.
26. *Савицкий, В.М., Потеружа, И.И. Потерпевший в советском уголовном процессе.* – М.: Государственное изд-во юрид.лит., 1963. – 171с.
27. *Цыпкин, А.Л. О диспозитивность в советском уголовном процессе* // Советское государство и право. – 1958. – №3. – С.130-132
28. *Аширбекова, М.Т. Принцип публичности и процессуальный режим производства по уголовному делу.* – М.: Юрлитинформ, 2009. – 240 с.
29. *Шамардин, А.А. Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе России* : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09./ А. А. Шамардин, Оренбург, 2001. – 200 с.
30. *Уголовный процесс. Общая часть : учебник* / И.В. Данько и [др.]; под общ. ред. И.В. Данько. – Минск : Акад. МВД, 2012. – 478 с.
31. *Мытник, П.В. О публичности и диспозитивности в уголовном процессе* / П.В. Мытник // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2006. – №1. – С. 56-60.
32. *Около-Кулак, Е.В. О содержании принципа публичности в уголовном процессе* / Е.В. Около-Кулак // Вестник Полоцкого государственного университета. – 2011. – №14. – С. 204-207.
33. *Дикарев, И.С. Диспозитивность в уголовном процессе России* : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09./ И. С. Дикарев, Волгоград, 2004. – 208 с.
34. *Полянский, Н.Н., Строгович М.С., Савицкий В.М., Мельников А.А. Проблемы судебного права* / Под ред. В.М. Савицкого. – М.: Наука, 1983. – 223с.
35. *Рязановский, В.А. Единство процесса. Пособие (переиздание 1920 г.).* - М.: Юридическое бюро «ГОРО-ДЕЦ», 1996. – 74с.
36. *Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.1.* – М.: Наука, 1968. – 470с.

Бердибаева А.К.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті Кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Мұқалдиева Г.Б.

Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының доценті з.ғ.к.

ДҮНИЕ ЖҮЗІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕ ДЕЛДАЛДЫҚТЫҚ ШАРТТАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Түйін. Ғылыми мақала азаматтық құқықтағы делдалдық шарттардың құқықтық реттелу ерекшеліктерін көрсеткен. Дүние жүзіндегі делдалдық шарттардың қолданудың ерекшеліктері мен тәжірбиесіне салыстырмалы құқықтық талдау жасаған. Делдалдық шарттардың ұғымы мен құқықтық ерекшелдіктерін белгілері анықталады.

Түйін сөздер: шарт, мәміле, міндеттеме.

Резюме. В научной статье показаны особенности правового регулирования посреднических договоров в гражданском праве. Был проведен сравнительный правовой анализ в практике и использовании посреднического договора во всем мире. Определяется понятие и правовые особенности посреднического договора.

Ключевые слова: договор, сделка, обязательство.

Summary. The scientific article shows the features of the legal regulation of an agency contract in civil law. A comparative legal analysis was carried out in the practice and use of the agency contract all over the world. The concept and legal features of the agency contract are defined. In the article are formed principal ideas aspects and peculiarity and especially agreement commission.

Key words: contract, dealings, commitment.

Нарықтық қатынастардың жаңа талаптарына сәйкес, шаруашылық қатынастарының субъектілері кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру барысында көптеген күрделі мәселелерге (мысалы: құқықтық қамтамасыз ету, коммерциялық операцияларды жүргізу сияқты) тап болды. Бұл мәселелерді шешуде коммерциялық делдалдың орны ерекше. Коммерциялық делдалдың қызметі: біріншіден делдалдың қызметімен жасалатын қызмет болса; екіншіден тауарды өндіруші мен оны тұтынушыға жеткізу арасындағы операция; үшіншіден тауарды жеткізуші мен тұтынушы тараптарды байланыстыратын шарттың пайда болуына жәрдемдесуші қызмет; төртіншіден белгілі бір ақы үшін сатушы мен сатып алушы арасында сауда шартын жасауға жәрдемдесуші қызмет [1, 41 б.]. Біздің пікірімізше, бұл делдалдың аталған белгілердің барлығына тән және бір топтамаға келуге мүмкіндік беретін белгісін атап көрсетуге болады. Ол белгі тұтынушы мен өнім өндірушінің арасындағы негізгі шарттың жасалуына жәрдемдесуші қызмет, байланыс тәсілі.

Шаруашылық қатынастар делдалдықпен немесе тікелей болуы мүмкін. Тікелей қатынас өндіруші мен тұтынушының арасында пайда болатын қатынас, ал делдалдық қатынасқа делдал қатыса отырып, шаруашылық қатынасты бұрынғыдан да күрделендіре түсетіндігі жөнінде ғалым М.К. Сүлейменов айтып өткен [2, 35 б.]. Делдалдық қызмет көрсету шарттарына және кез келген үшінші тұлға қатысатын қатынастарға тән ерекшелік бұндағы қатынастардың күрделене түсетіндігі, оның үстіне бұнда ішкі және сыртқы қатынастар қалыптасады. Бұндағы ішкі қатынастар қызмет көрсетуші мен қызметті тұтынушылар арасында нақты жасалған шартқа немесе сол шарт бойынша жүзеге асатын операцияға қатысты туындаса, сыртқы қатынас қызмет көрсетуші мен үшінші тұлға арасында туындайды [2, 301б.]. Бұндағы үшінші тұлға қатысатын шарттық қатынасты үш түрлі кезеңге бөліп көрсетуге болады: шартты жасау кезеңі, шартты орындау мәмілесі, аяқталған мәміле. Делдалдық қызмет көрсету шарттарындағы маңызды мәселелердің бірі, осы қатынасқа қатысушы тараптарды нақтылау керек. Ол үшін алдымен «қызметті көрсетуші» мен «қызметті тұтынушы» тараптарға қатысты «клиент» және «делдал» ұғымдарын қолданған дұрыс, ал делдал ұғымын қолданғанда қатынасқа үшінші тұлғаның қатысатындығы бірден байқалады [2, 301б.]. Осындай үшінші тұлға қатысатын делдалдық қызмет көрсету шарттары әдетте, комиссиягер мен комитент, тапсырысшы мен сенім білдірілген өкіл, клиент пен экспедитор арасында туындайды. Клиент үшінші үшінші тұлғаның жеке басы маңызды емес, ол үшін маңызды нәрсе, делдалмен жасаған мәміленің тиісінше орындалғаны [2, 302б.].

Тәжірбие жүзінде делдалдық тапсырма шарты, комиссия шарты, көлік экспедициясы және жай делдалдық, өтемелі қызмет көрсету шарты, агенттік сияқты шарттармен жүзеге асады. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексте тапсырма, комиссия, көлік экспедиция шарттары көрініс таппаған, ал агенттік шарт пен жай делдалдық шарттары көрініс таппаған. Алайда тәжірибе жүзінде заң ұқсастығын пайдалана отырып, бұл шарттарды жасауға тиым салынбаған.

Жалпы тәжірибе жүзінде делдалдықтың түсінігі үш түрлі мағынада түсіндіріледі :

1) Сөзбе-сөз мағынада делдалдық- іскерлік бірлестігінің әртүрлі қатысушыларының аралық буы-

ны;

2) Экономикалық мағынада делдалдық-үшінші тұлғаның қатысуымен экономикалық қызмет субъектілері арасында байланыс орнату механизмі [3, 23 б.];

3) Заңды мағынада делдалдық-делдалдың өз атынан және өз есебінен немесе өз атынан және тараптардың біреуінің есебінен жасалатын, тараптардың арасында азаматтық құқықтық қатынастарды тудыруға бағытталған шаруашылық мәмілелері [3, 22 б.].

Жоғарыда берілген делдалдық қызметке қатысты анықтамаларға қарай отырып, делдалдың анықтамасын беруге және делдалдыққа тән белгілерді атап көрсетуге болады:

а) делдалдық міндеттемелік, тұрақты қатынастардың жиынтығы; басқа тұлғаларға қызмет көрсету ретінде көрініс табады;

ә) ол азаматтық мүліктік айналымда пайда болады;

б) делдалдың әмбебаптық қызметі кәсіпкерлік саладағы тұтынушыларға шарт жасасуға көмек көрсетуге бағытталған;

в) коммерциялық делдалдық кәсіпкерлік қызмет болып табылады, коммерциялық делдал кәсіпкер ретінде толық тәуелсіздікке ие болады;

г) делдал заңға сәйкес әрекеттерді (мәмілелерді) жүзеге асырады;

д) делдалдық қызмет барлық уақытта ақылы сипатқа ие.

Экономикалық теория коммерциялық делдалдықтың үш түрлі артықшылығын атап көрсетеді: жағдайлық артықшылық, яғни тауарлардың өндірістік жиынтылығын тұтынуға мүмкіндік туғызу; кеңістіктік артықшылық, яғни өндіріс пен тұтынудың кеңістіктік алшақтығынан келетін шығындардың төмендеуі; уақыттық артықшылық, яғни өндіріс пен тұтынудың уақыттық алшақтығынан уақытты үнемдеу [4, 286 б.]. Бұл артықшылықтың барлығы экономикалық тұрғыдан беріліп отыр.

Енді бір зерттеуші ғаламдардың пікірінше заңды мағынада делдал делдалдық шартының негізінде өз атынан өз есебінен клиент пен үшінші тұлға арасында шаруашылық байланыс орнату үшін тек нақты әрекеттер жасайды. Оған қоса ол мәміле жасауға құқылы емес, тек сол мәмілені жасату үшін екі тарапты табыстырып көмекші рол ғана атқаратындығын айтады [3, 22 б.].

Ал ғалымдардың бірі керісінше, делдал екі тараптың арасында байланыс орнату үшін кез келген әрекетті өз атынан клиент есебінен жүзеге асырады және ол әрекет тараптар үшін белгілі бір құқықтық салдар туғызуы да, туғызбауы да мүмкін. Бұл ұғым бойынша делдалдықта делдал тек нақты әрекеттермен қоса, мәміле, клиент мүддесі үшін басқада заңды әрекеттер жасайтындығын көрсетіп, делдалдыққа заңды мағынада кең түсінік береді [4, 22 б.].

1994 жылы 27 желтоқсанда қабылданған Азаматтық кодекстің 163 бабында «коммерциялық делдал» термині алғаш қолданылды. Бірақ кодексте делдалдар, делдалдық, делдалдық мәмілелердің анықтамасы нақты берілмеген.

Сақтандыру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2000 ж. 18 желтоқсандағы Заңы «сақтандыру агенті», «сақтандыру брокерлері» ұғымдарын ашып, олардың қызметтерін құқықтық реттеді. Бұл заң бойынша сақтандыру агенті деп өзіне берілген өкілеттігіне сәйкес сақтандыру ұйымдарының атынан және соның тапсырумен сақтандыру шартын жасау үшін делдалдық қызметті жүзеге асыратын жеке және заңды тұлға, ал сақтандыру брокері- сақтанушылардың мүдделерін қамтамасыз ету үшін сақтандыру қатынастарында өз атынан сақтандыру және қайта сақтандыру шарттарын жасауға байланысты делдалдық қызметтерді жүзеге асыратын заңды тұлғаны айтады.

Заң бойынша сақтандыру агенті болу үшін оған мынандай талаптар қойылады: біріншіден, жеке тұлғаның заңда белгіленген тәртіппен өтелмеген немесе алынбаған соттылығы болса, ол сақтандыру агенті бола алмайды. Екіншіден, сақтандыру агенті өз қызметінде сақтандыру шартын жасасуға құқығын қуәландыратын өзге де құжатты көрсетуге; сақтандыру ұйымының лицензиясының көшірмесі мен сақтандыру ұйымы немесе барлық сақтандыру ұйымдары туралы ақпарат беруге; алған сақтандыру шарты бойынша сақтандыру талаптарымен таныстыруға міндетті.

«Сақтандыру агенті- тапсырма шарты немесе сенімхаттың негізінде әрекет етсе, ал сақтандыру брокері- комиссия шартының негізінде комиссиянер ретінде әрекет етеді».

Бұдан, сақтандыру брокері сақтандыруға қатысты делдалдық қызметі жүзеге асырады. Сондықтан сақтандыру агентіне қарағанда, сақтандыру брокерлерінің қызмет ауқымы кең, себебі олар өз атынан әрекет етеді.

1995 жылғы 7 сәуірде қабылданған «Қазақстан Республикасы тауар биржасы» туралы заңда қолданылған «биржалық делдалдық», «биржалық делдалдар» ұғымдарына тоқталар болсақ, биржалық делдалдар дегеніміз- биржада клиент есебінен, өз атынан әрекет ететін брокерлік фирмалар, брокерлік конторлар, тәуелсіз брокерлер.

Жоғарыда аталған сақтандыру қызметі мен биржалық сауда қызметтерін реттеуші заңнаманы салыстыра отырып, делдалдық қызметтің екі салада да кеңінен қолданылғанын көреміз.

Делдалдық қызмет көрсету шарттары, делдалдық шарттар немесе оларды кәсіби ортада делдалдық мәмілелер деп те атайды. Кейбір ғалымдар клиенттің мүддесін қамтамасыз ету үшін делдалдардың қатысуымен жүзеге асатын барлық шарттарды шаруашылық делдалдық қызмет көрсету

шарттары деп атайды [5, 51 б.]. Бұл шарттарда делдал нақты қызметтермен қоса, заңи қызметтерді көрсетеді, өз атынан клиент есебінен, не клиент атынан клиент есебінен, өз атынан өз есебінен барлық уақытта клиент мүддесі үшін әрекет етеді. Ондай шарттарға: тапсырма, комиссия, жай серіктестік шарты, банктік қызмет көрсету шарттары, көлік экспедициясы сияқты шарттар жатады. Егер тұлға клиенттің тапсырмасымен контрагентті тауып ғана қоймай, мысалы өз атынан бірақ клиент мүддесі үшін онымен мәміле жасайды сондықтан экономикалық немесе құқықтық мағынада болсын делдалдық қатынастары орнайтындығы сөзсіз. Шаруашылық делдалдық шарттарда әр уақытта да екі қатынас орнайды. Клиент пен делдал арасындағы ішкі қатынас және үшінші тұлғалармен сыртқы қатынас.

Делдалдық делдалдық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде пайда болады. Тәжірибе жүзінде делдалдық қызметтің пайда болу негізін құрайтын шарттар комиссия шартымен қатар бірнеше түрі кездеседі. Олар: тапсырма, басқаның мүддесіне тапсырмасыз әрекет жасау, ақылы қызмет көрсету, көлік экспедициясы, ақшалай талапты беріп қаржыландыру, агенттік шарт, коммерциялық концессия сияқты шарттармен жүзеге асады. Десекте, жалпы делдалдық шарттарының нақты тізімі жоқ. Қазақстан Республикасы азаматтық заңдарында аталғандардың ішінде агенттік шарттан басқасы орын алған. Ал, басқаның мүддесіне тапсырмасыз әрекет жасау шартының делдалдық шарттарға жататындығы немесе оның делдалдыққа жатпайтындығы жөнінде даулы мәселе бар. Кейбір ғалымдар бұл шартты делдалдық шартқа жатқызбайды және оған үш түрлі негізді атап көрсетеді. «Біріншіден, делдал деп аталатын тұлға бастапқыда біреудің мүддесі үшін әрекет етіп отырғандығын және делдалдық қызмет көрсетіп отырғандығын білмейді, екіншіден сыйақы алу міндетті емес, үшіншіден басқаның мүддесіне тапсырмасыз әрекет етуші тараптардың арасында азаматтық қатынас орнатуға тырыспайды және ол оның өзіне немесе мүлкіне келетін зиянның алдын алады. Сондықтан заңнама бойынша да басқаның мүддесіне тапсырмасыз әрекет ету міндеттемесіне кәсіпкерлік сипат бермейді, делдалдық шарт ретінде қарастырмайды» [6, 18 б.]. Алайда, бұл шарттың делдалдық шартқа жатпайтындығы жөнінде заңнаманың өзінде ешнәрсе атап көрсетілмеген. Сондықтан Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінде көрсетілген тапсырма шарты мен басқаның мүддесі үшін әрекет етуді салыстырмалы қарастырудың өзі жеткілікті. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 846-бабына сәйкес, «тапсырма шарты дегеніміз - тапсырма шарты бойынша бір тарап (сенім білдірілген өкіл) екінші тараптың (сенім білдірушінің) атынан және соның есебінен белгілі бір заңды іс-әрекет жасауға міндеттенеді.

Сенім білдіруші жасалатын әрекеттерді алдын-ала анықтап, оған сенімхат береді. ҚР АҚ..850-бабына сәйкес, егер заң актілерінде немесе шартта көзделген болса, сенім білдіруші сенім білдірілген өкілге сыйақы төлеуге міндетті. Егер тапсырма шарты тараптардың екеуінің немесе олардың бірінің кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруына байланысты болса, шартта өзгеше көзделмесе, сенім білдіргіші сенім білдірілген өкілге сыйақы төлеуге міндетті. Егер шартта немесе заң актілерінде шартты орындаудың өтелуі көрсетілсе, бірақ сыйақының мөлшері көрсетілмесе, онда ол осыған ұқсас қызметтер үшін әдетте қабылданған баға ескеріле отырып айқындалады. Ал, ҚР АҚ-ның 855-бабына сәйкес, басқаның мүддесіне іс-әрекет жасау талаптары: мүдделі тұлғаның тапсырмасынсыз, өзге де нұсқауынсыз немесе алдын ала уәде берілген келісімінсіз оның жеке басына немесе мүлкіне зиян келтірілуін болдырмау, оның міндеттемесін орындау немесе оның өзге де заңға қарсы емес мүдделері (басқаның мүддесі үшін іс-әрекет жасау) мақсатындағы іс-әрекеттер істің мән-жайлары бойынша қажетті қамқорлықпен және сақтықпен, мүдделі тұлғаның айқын олжасына немесе пайдасына және іс жүзіндегі немесе ықтимал ниеттеріне сүйеніп жасалуы тиіс». Бұл жерде айқын көрсетіліп отырғандай, басқаның мүддесі үшін әрекет жасау алдын-ала белгіленген әрекет емес, сондықтан зиянның алдын алу болғандықтан, алдын-ала кімнің мүддесі үшін әрекет етуде белгісіз болады.

Делдалдық шарттарға дилерлік шарт та жатады. Дилерлік шарт еліміздің негізгі азаматтық заңнамасында көрсетілмеген. Алайда дилер ұғымы тәжірибе жүзінде барлығымызға таныс ұғым. Әсіресе дилер ұғымы еліміздегі бағалы қағаздар рыногын реттейтін заңдарда жиі кездеседі [7; 94 б.]. Дилер де, комиссионер де шартта өз атынан түседі, сондықтан мәміле бойынша құқықтық салдар клиентте емес, комиссионер мен дилерде туындайды. Бұл екеуі де жасаған мәмілелері жөнінде клиентке есеп беруге міндетті [8, 119 б.]. Алайда дилер сатушыдан алған мүлікке комиссионер сияқты иелену құқығын ғана емес меншік құқығын алады. Комиссионер барлық уақытта клиент есебінен әрекет етеді, ал дилер өз қаражаты және тәуекелімен әрекет етеді [9, 9 б.]. Дилерлік қатынастарға комиссия шартына қатысты ережелерді қолдануға мүмкіндік бермейді. Дилерлік шартпен сатушының дилерге тауарды жай сатуы ғана қарастырылып қоймайды, сонымен қатар дилердің бұл тауарларды түпкілікті тұтынушыларға белгілі-бір анықталған жағдайда (белгілі-бір бағада, кепілдік мерзімімен, кеңес беру және басқада қызмет көрсету) таратуға міндеттенеді. Дилер тауарды алушы туралы мәліметті хабарлауға міндеттенеді, өйткені сатушы өз өнімінің тарауын бақылауға мүмкіндік алып осы мәліметтерге сәйкес өз қызметін ұйымдастырады. Сонымен сатушы үшін соңғы экономикалық нәти-

же дилердің осы таратуынан кейін пайда болады. Комиссия шарты бойынша комитенттің экономикалық мүддесі өз атынан жеке шаруашылық субъектісі ретінде комитенттің мүддесі үшін мәміле жасайтын комиссионердің әрекеті арқылы қанағаттандырылады. Бұл шарттардың ерекшелігі мынада болып табылады, Мұнда түпкілікті сатып алушы тұтынушымен және сатушы арасында тікелей заңи және шаруашылық байланыс бекітілмейді (дилер жеке экономикалық субъект болып табылады және тұтынушымен жасалатын мәмілелер бойынша құқықтар мен міндеттерді жеке иеленеді), ал комитент және үшінші тұлға арасындағы комиссия шартын орындау қатынасына комиссионер қатысады (комиссионерде осы мәмілелер бойынша өзі құқықтар мен міндеттерді иеленеді). Бірақ сатушы мен комитент ұмтылатын нәтиже өз өнімін сату немесе тауарды белгілі бір жағдайда, аталған тұлғалар үшін белгілі бір құқықтық және экономикалық салдармен иеленуі дилер және комиссионердің қызметінің нәтижесінде пайда болады. Басқаша айтқанда дилер де, комиссионер де делдал деп саналады. Комиссионермен немесе дилермен табылған комиссионердің клиенті немесе дилердің контрагентпен тікелей байланысының жоқтығы комиссия шарты немесе дилерлік шарттан пайда болатын қатынасты делдалдық шартқа жатқызбауға негіз бола алмайды.

1995 жылы 7 сәуірде қабылданған «Тауар биржалары туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің заң күші бар жарлығында «делдал», «делдалдық қызмет» термині қолданылған, бірақ оның түсінігі берілмеген. Ал керісінше, 11 маусым 1991 жылғы Қазақ Советтік Социалистік Республикасының «ҚазақСРО тауар биржалары мен бағалы қағаздары туралы» заңында биржалық делдалдардың ұғымын береді.

Мысалы: дилер дегеніміз - бағалы қағаздар нарығында өз есебінен әрекет ететін делдалдық қызметті жүзеге асырушы жеке және заңды тұлға; брокер- бағалы қағаздар нарығында клиент есебінен әрекет ететін жеке және заңды тұлға; маклер дегеніміз - клиент есебінен, биржада делдалдық қызмет атқарушы биржаның лауазымды тұлғасы.

Делдалдық қызмет теңіз тасымалдау шартында да қолданылады. «Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы» 2002 ж. 17 қаңтардағы N 284-ІІ Қазақстан Республикасының Заңында теңіз делдалдығында орын алатын «теңіз агентігі шарты», «теңіз делдалдық шарты», «көлік экспедициясы» ұғымдары қолданылып, ұғымдары ашылған. Бұл заңның 150-бабына сәйкес, «Теңіз агенттігін жүргізу шарты теңіз агенті мен кеме иесі арасында жасалған көлік экспедициясының шарты болып табылады. Теңіз агенттігін жүргізу шарты бойынша теңіз агенті сыйақы алып және кеме иесінің есебінен жүк тасымалдауға байланысты, шартта белгіленген қызмет көрсетуді орындауға немесе орындауды ұйымда-

стыруға міндеттенеді». Осы Заңның 149-бабына сәйкес, көлік экспедициясының шарты Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне, осы Заңға және Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітетін көліктегі экспедиторлық қызметті жүзеге асыру Ережелеріне сәйкес жасалады. Көлік экспедициясының шарты бойынша бір тарап (экспедитор) сыйақы алып және екінші тараптың (клиенттің, жүкті жөнелтушінің немесе алушының) есебінен экспедиция шартында белгіленген, жүк тасымалдауға байланысты қызметтерді орындауға немесе орындауды ұйымдастыруға, соның ішінде клиенттің атынан немесе өз атынан жүк тасымалдау шартын жасасуға міндеттенеді. Экспедитордың жүк жөнелтудегі көрсететін қызметі маңызды болып табылады. Себебі, экспедиторлар суда, әуеде, құрлықта жүк жөнелту, олардың тарифтары мен жеңілдіктері, тасымалдаушылардың жұмыс тәртібі, тауарды буып-түю жөніндегі арнайы қызметтерді жетік меңгерген маман болып саналады. Бұрын экспедиторлар өз атынан немесе тапсырысшы атынан әрекет ететін агент сияқты қызмет көрсетсе, ал қазір тәжірибеде орын алып отырғандай, ол басқа да жүк тасымалдау, жүк жөнелту, жүкті буып-түю, жүкті сақтандыру, жүкті тиеу, жүкті түсіру сияқты міндеттерді атқарады. Экспедитор барлық жағдайда делдал ретінде әрекет етпеуі де мүмкін. Оның делдалдық қызметі тек жүкті тасымалдау кезінде көрсетілетін бірқатар экспедиторлық қызметтерді көрсетуді ұйымдастыру кезінде орын алады. Ал егер де экспедитордың өзі жүк тасымалдаушы болса, онда ол клиентпен қатынасқа түсуші жалғыз тұлға. Сондықтан клиентті де қызықтыратын негізгі мәселе жүктің жүкті қабылдап алушыға дер кезінде жетуі. Ол үшін экспедитор қандай қызмет жасайды, қалай міндетті орындайды, ол өзінің мәселесі [10,б.157].

Ал заңның 151-бабы бойынша Теңіз делдалдығының шарты бойынша, делдал (теңіз брокері) сенім білдірушінің тапсыруы бойынша оның атынан және соның есебінен кемелерді сатып алу-сату, кемелерді жалдап алу, сүйретіп жүзу шарттарын, сондай-ақ теңіздегі сақтандыру шарттарын жасасқан кезде теңіз делдалдығының шартында белгіленген сыйақы үшін делдалдық қызметтер көрсетуге міндеттенеді. Теңіз брокері, егер тараптар оған уәкілеттік берсе, шарттар жасасқан кезде екі тараптың өкілі болуға құқылы. Бұл орайда теңіз брокері тараптардың әрқайсысына өзінің екінші тарапқа да өкілдік жасайтынын хабарлауға және делдалдық қызметтерді көрсеткен кезде екі тараптың да мүдделерін көздеп әрекет жасауға міндетті». Көріп отырғанымыздай, теңіз тасымалдау қызметіндегі делдалдық шарттарда теңіз агентігі шарты бұл- көлік экспедиция шартымен жүзеге асса, ал теңіз делдалдық шарты- тапсырма шарты негізінде жүзеге асатын теңіз брокерімен жасалатын шарт.

Кейбір ғалымдардың пікірінше, делдалдық қызмет көрсету ақшалай талапты беріп қаржыландыру (факторинг) шартынан да туындайды [11, 143 б.]. Бұл шарт біздің елімізде жаңадан даму үстінде, сондықтан да әлі экономикалық тұрақтылық сипатын ала қойған жоқ. Ғалым К.И. Скловскийдің пікірінше: «Комиссия шарты пен факторинг шартының ұқсастығы комиссия шартының делькредере жағдайларына байланысты факторинг туындап отыр және клиентті болашақта несиелендіруге уәде беріп қаржылық қызмет көрсетіп отыр» [12, 464 б.].

Көптеген дамыған батыс елдерінде фактор-компаниялар клиенттерге есеп айырысуға қатысты көптеген факторингтік қызметтер көрсетеді. Олардың қызметтері 1988 жылғы Оттава конференциясында қабылданған «Халықаралық факторинг туралы конвенциямен» реттеледі.

Қазақстан заңнамасында бұл қатынастар Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 37-тарауымен реттеледі. Мұнда «ақшалай талапты беріп қаржыландыру (факторинг) шарты деп ақшалай талапты беріп қаржыландыру шарты бойынша бір тарап (қаржы агенті) ақшаны басқа тараптың (клиенттің) билігіне береді немесе беруге міндеттенеді, ал клиент қаржы агентіне клиенттің (кредит берушінің) осы үшінші тұлғамен (борышқормен) қатынастарынан туындайтын өзінің ақшалай талабын қаржы агентіне береді немесе беруге міндеттенеді». Борышқорға ақшалай талабын клиент қаржы агентіне сонымен бірге клиенттің қаржы агенті алдындағы міндеттемелерін атқаруын қамтамасыз ету мақсатында да беруі мүмкін. Оған қоса, ақшалай талапты беріп қаржыландыру шарты бойынша қаржы агентінің міндеттемелері клиент үшін бухгалтерлік есеп жүргізуді және берудің нысанасы болып табылатын ақшалай талаптарға (ақшалай талаптар бойынша шоттар ашу) қатысты құжаттар ұсынууды, сондай-ақ клиентке осы талаптарға байланысты өзге де қаржылық қызмет көрсетуді қамтуы мүмкін. Бұл шарттағы қызмет көрсетуші тарап-қаржы агенті деп аталады. Әрине, бұл қатынастар Қазақстанда енді дамып келе жатқандықтан, тәжірибе жүзінде жиі қолданыста орын ала қоймағандықтан, несиелік, валюталық тәуекелге жүз пайыз кепілдік бере отырып, өз тауарына уақтылы төлем алған сатушы, тауар жеткізушілермен дер кезінде есеп айырысып, соған тиісінше жеңілдіктер алуы мүмкін, бұл өз кезегінде сатушылардың бәсекелестігін нығайтады деген сөз.

Делдалдық қызметтердің түрлеріне қатысты даулы мәселелердің бірі - дистрибьюторлық (коммерциялық концессионерлердің) қызметі делдалдыққа жата ма, жатпай ма деген орынды сұрақ туындайды. Алдымен экономикалық жағынан дистрибьюторлық қызметті сауда делдалдығына жатқызады. Шындығында дистрибьюторлық қызмет қандай да

бір тапсырманың негізінде әрекет етпейді, керісінше өз тәуекелімен дербес әрекет жасайды десекте, тауар өндірушілер дистрибьюторлардың көмегімен өндірген тауарларын үнемі тұтынушыға жеткізуге көмектесе отырып, аталған байланыс түйінінде коммерциялық делдал ролін атқаратыны сөзсіз. Дистрибьюторлар қызметі тауар айналымындағы тауар өндірушілермен үнемі тығыз байланысты. Тәжірибеде дистрибьюторлық қызметі комиссиялық саудамен көп шатастырады. Алайда дистрибутор, дистрибьютор - distributor - дистрибьюторлық қызметті жүзеге асырушы кәсіпкер немесе фирма. Бұл делдалдықтың бір түрі. Дайын тауарды көптеп (оптом) тауар өндірушіден алып, одан әрі кәсіпкерлік мақсатта сататын жеке немесе заңды тұлға. Көп жағдайда дистрибьюторлар өзі сататын тауарға ерекше құқықтарды иеленеді. Өз атынан, өз есебінен әрекет етеді, бірақ үнемі тауар өндірушінің шаруашылық мүддесін ескере отырып әрекет етеді. Жай делдал немесе комиссиянерден дистрибьютордың айырмашылығы ол тауардың иесі болып саналғандықтан, келетін зияндарға өз тәуекелімен әрекет етеді, өздігінен бағаны тағайындайды, сату жағдайын өзі дербес анықтайды, сатып алынған тауардың сату бағасы арасындағы түскен айырма арқылы пайда түсіреді (комиссионер комиссияндық сыйақы алады). Сонымен дистрибьюторлық қызмет- құралдарды және «нау-хау» (соның ішінде бағдарламамен қамтамасыз ету) сатып алу, оларды орнату, жөндеу, үйрету, қолдану туралы кеңес беру барысында көрсетілетін делдалдық және маркетингтік қызметтердің жиынтығы. Көбінде дистрибьюторлар тауар өндірушілермен белгілі бір тауарды үнемі саудада сатып отыру туралы ұзақ мерзімді шарт жасайды. Шындығында дистрибьютор мен тауар өндірушінің арасында жасалатын шарт бойынша, дистрибьютор белгілі бір тауар белгісі бар тауарды үнемі өзінің тауар сату орындары арқылы сатып отыру жөнінде жасалатын шарт.

Шарт бойынша дистрибьютерге бірқатар міндеттер жүктеледі. Мысалы: тауар өндірушіден үнемі тауарды алып тұру, тауардың белгілі бір аумақтағы айналым қозғалысын сақтау немесе кеңейту, тауарды жарнамалау т.с.с.. Бұнда атап өтер бір жағдай, заң тұрғысынан алғанда дистрибьютор тәуелсіз болып саналғанымен, кей жағдайларда тауар өндірушілер өздерінің талаптарын қоя отырып, белгілі бір нұсқаулар береді. Әсіресе халықаралық деңгейде дистрибьютор тауар өндірушінің тауардың белгісі белгілі бір аумақта қолданады. Ал шарт бойынша тауар өндірушінің мынандай міндеттері бар: дистрибьютордың тауарды сату үшін мүмкіндік жасайтын жүйелі орындарын құру, тиісті жиынтық бойынша дистрибьюторларды тауармен қамтамасыз ету, тиісті ақпарат пен жарнама материалдарымен қамтамасыз ету, барлық дистрибьюторларға бірдей жағдай мен талап қою.

Оған қоса, егер де тауар өндіруші тауарды жеткізіп беруге мүмкіндігі болмаса, дистрибьюторлар тауар өндірушілерге сату-сатып алу шарттарын жасауға міндеттей алмайды, алайда оған қатысты келтірілген зиянды өтетіре алады. Сауда делдалдарына қарағанда дистрибьюторлар тауарды сату барысында дербес шығынды өздері көтереді (ерекше жағдайда тауар өндірушінің нұсқауымен шығын шекпесе). Дистрибьюторлық шарттағы ерекше ереже болып саналатын жағдай мынау: біріншіден тауар өндіруші дистрибьютор сататын тауарды бұл аумақта өзі сатпауға міндеттенеді, ал екіншіден дистрибьютор тауар өндірушінің басқа бәсекелестерінің тауарын сатпауға міндеттенеді. Сондықтанда дистрибьюторлық шарт күрделі шарттардың бірі болып саналады. Себебі онда сатып алу-сату шартының, жарнамалау, сервистік қызмет көрсету, тауар белгісін қолдануға қатысты интеллектуалдық меншік (лицензиялық шарт) қатынастарының ережелері қолданылады. Оған қоса дистрибьютор тауарды сатқан, сатпағанына қарамастан, тауар өндірушімен есеп айырысуға міндетті. Шарт ұзақ мерзімді сипаттағы шарт болып саналады.

Ал Агенттік шарт Ресей, АҚШ, Франция, Италия, Ұлыбритания т.с.с. көптеген дамыған мемлекеттердің заңдарында көрініс тапқан.

Агенттік шарт Ресейдің азаматтық кодекsinде тек 1996 жылы ғана енгізілген. Ресей АҚ-нің 1005 бабына сәйкес, «Агенттік шарты бойынша агент екінші тараптың тапсырмасымен сыйақы үшін өз атынан немесе тапсырысшы атынан және соның есебінен бірнеше заңды әрекеттер жасауға міндеттенеді». Агенттік шарт негізінен англо-американдық және континентальдық құқық жүйесінен белгілі болғандай, тапсырма шарты мен комиссия шартының ережелерін қамтиды. Бұл туралы ғалымдар былай дейді: «Ағылшын-американ құқығындағы агенттік шарт жалпы құқықта қолданылып жүрген агенттік шарт үлгісін қолданады, ол бойынша комиссия шарты мен тапсырма шарты агенттік шартқа бағынысты институт ретінде танылады» [14, 330 б.].

Ал біздің елдің заңнамасында бұл шарт көрсетілмегендіктен, ол үшін не тапсырма шарты немесе комиссия шарты жасалады. Ресейдің жаңа азаматтық кодексі қабылданғанға дейін де ол тапсырма немесе комиссия шартымен реттелді. Алайда жаңа кодекстері қабылданған соң, агенттік шарты жеке шарт ретінде атап көрсетті. Оған мынандай ережелер себеп болса керек: біріншіден тапсырма шартының пәні-нақты заңды әрекеттер жасау, комиссия шартының пәні-мәміле жасау қызметі, ал агенттік шартының пәні- заңды және нақты қызметтер көрсетеді (жарнама компанияларының маркетингтік зертеу жүргізуі, серіктестер табу т.б.) [15, 65 б.]. Әлі күнге дейін заңды әрекеттер мен нақты әрекеттердің арақатынасы ажыра-

тылған жоқ. Заңды әрекеттер сипатына байланысты мәміле жасау, сотта өкілдік жасау сияқты т.б. әрекеттерді қамтиды.

Дүние жүзінде агенттік шарттың екі үлгісі қалыптасқан. Ол агенттік шарттың Ресейлік және Ұлыбритания мен АҚШ қалыптасқан агенттік шарттың үлгілері. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 1005 бабына сәйкес, агенттік шарт дегеніміз- бір тарап (агент) сыйақы үшін екінші тараптың (принципал) атынан немесе өз атынан бір немесе бірнеше заңды және нақты әрекеттер жасауға міндеттенеді [15, 65 б.]. Кеңес дәуірінде агенттік келісім тек сырқы сауда мәмілесі ретінде ғана танылып, пәні ретінде тек заңды әрекеттер жасау ғана танылған [15, 32 б.]. Қазіргі Ресей заңнамалары бойынша агенттік шарт тек заңды әрекеттер ғана емес нақты әрекеттер де жасай алады. Оған қоса, шарт екі тарапты ақылы, консенсуальды, жеке сенімділік сипаты жоқ, мерзімі көрсетіліп те, көрсетілмей де жасалатын шарт. Оған қоса, агенттік шарт комиссия шартының да, тапсырма шартының да модельін қолданыла алады. Агент өз атынан клиент есебінен әрекет етсе, комиссия шартын, клиент атынан клиент есебінен әрекет еткенде тапсырма шартының моделін пайдаланады.

Ұлыбритания және АҚШ заңдары бойынша агенттік шартты қарастырған кезде алдымен бұл мемлекеттердің осы қатынастарды реттейтін заңнамаларына тоқталған жөн. Ұлыбританияда 1889 жылы қабылданған «Факторлар туралы», 1925 ж. «Меншік туралы», 1967 ж. «Жалған өкілдік», 1971 ж. «Сенімхат туралы» заңдары қабылданды. Алайда әлі күнге дейін прецеденттік құқық бұлардан бұрын аңызды орынға ие болып отыр [16, 3 б.]. АҚШ-да агенттік шарт федералдық деңгейде («Автокөлік агенттері туралы», «Бөлшектік дилерлік келісім туралы» 1982 ж. заңдары) ғана емес жекелеген штаттардың (Аризона Джоржи штаттарының мұнайөнімдері, ликерлер, автокөлік, ауылшаруашылығы және құрлыс құрылғылары туралы нормативтік құқықтық актілері) деңгейінде реттейді [17, 66 б.]. Бұл мемлекеттерде агенттік шартты реттеудің жекелеген ерекшелігі бола тұра, агенттік шартты реттеуде «жалпы құқықта» қолданылатын агенттік шарт ұғымын қолданады. Агент мәміле жасауды жүзеге асыратын делдал, ал оның жасаған мәмілесі принципал үшін жасалған мәміле болып табылады. Бұл бойынша агенттік шарт («the contract of agency») дегеніміз- бір тараптан агент екінші тараптың тапсырмасы және соның есебінен әрекеттер жасау үшін жасалат келісім. Агент болып жеке және заңды тұлға танылады [18, 280 б.]. Бұл жерде айта кететін тағы бір мәселе, жеке тұлға агент болғанда оның толық әрекет қабілеттілігі («active capacity») болуы міндетті емес, кәмілетке толмаған агентке қойылатын жалғыз талап өзі жасаған әрекеттердің салдарын түсінуі керек [18, 280 б.]. Бұнада агенттің толық әрекет қабілеттілі-

гінің болмауы, оны принципал алдындағы кейбір жауаптылықтардан босатады [18, 280 б.]. Ал заңды тұлға агент болуы үшін оның құрылтай жарғысы бойынша оған өкілдікке рұқсат берілген және арнайы құқық қабілеттікке ие тек мәмілелер ғана жасай алады. Ғалым Ансон Вильем агенттік қатынастар бес түрлі жағдайда қалыптасуы мүмкіндігін былай көрсетеді: екі жағдайда принципал үшінші тұлғаларға қатысты жауапкер де, талапкерде бола алады, жеке талап қояда да алады, ал соңғы үш жағдайда талап қоюға болады, алайда оны жеке өзі қоя алмайды [19, 373 б.]. Екінші жағдайға қатысты мынандай талаптар орындалуы керек: 1) өз әрекеттерін жасаған кезде агент болашақта болатын принципал үшін агент ретінде әрекет етіп жатқан болу керек; 2) принципал нақты бар тұлға болуы керек; 3) принципал шартты жеке өзі жасай алатын қабілетті тұлға болуы керек; 4) қабылдау нысаны ондағы принципалдың агенттің әрекетін қабылдағаны не қабылдамағаны айқын көрініп тұруы тиіс [19, 373 б.]. Ал үшінші презюмерлік өкілеттілік кезінде мынандай үш түрлі маңызды мәселе ескерілуі тиіс: біріншіден бұндай өкілеттілік принципалдың өзінде болуы керек немесе ондай өкілеттілікті агентке принципал өзі хабарлап беруі тиіс, екіншіден үшінші тұлға агентте бұндай өкілеттіліктің бар екендігін білуі тиіс, үшіншіден бұндай өкілеттіліктің жоқтығы жөнінде үшінші тұлға білмеуі тиіс [19, 373 б.]. Бұндай жағдайлар көбіне қолданылмайды, тек агент өкілеттігінен шығып әрекет еткенде қолданылуы мүмкін. Қажетті жағдайларда бір тұлға екінші тұлға қатысты агент ретінде әрекет етуі мүмкін. Алайда оған принципалдың келісімі керек емес. Бұны «қажетті өкілдік» деп атайды. Қажетті өкілдік кезінде үш түрлі жағдай сақталуы тиіс: дәл осы жағдайдан шығу осы әрекетті жасау арқылы ғана мүмкін болса, агент өз принципалымен байланысуға мүмкіндігі болмаса, агент өз принципалының мүддесі үшін адал әрекет етуі керек.

Жалпы алғанда, сауда қатынастары әсіресе көрші мемлекеттер арасында қарқынды дамитындықтан, олардың азаматтық құқықтық заңнамасын зерттеу мемлекет қажеттілігі. Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының азаматтық заңнамаларында онша алшақтық болмағандықтан, сыртқы делдалдық қатынастарда аса көп қайшылық туындамайды. Ал керісінше, қазіргі экономикалық дамуда тауардың импорты мен экспорты беделге ие болып отырғанда, алпауыт көршіміз қытай мемлекетінің азаматтық заңнамасын зерттеу аса қажеттілікті талап етіп отыр.

Жалпы қорыта келе, коммерциялық делдалдық қызмет тауарлар мен қызметтерді өндірудің деңгейіне үлкен әсерін тигізеді және ұлттық экономиканың дамуына және әлемдік нарықта оның бәсекелестік қабілеттігін арттыруға көп үлесін

қосатындығына тағы бір рет көңіл аударғымыз келеді. Сондықтан, тәжірбие жүзінде «комиссионер делдал» сақтандыру брокері, сақтандыру брокері, бағалы қағаздар нарығының кәсіпқой қатысушысы брокер, көлік экспедитор, дилер, маклер, кеден брокері, агент және т.б. түрлерде көрінеді. Комиссия шартының негізінде ғана емес басқа да азаматтық шарттардың негізінде туындайтын делдалдық қызметтерге ғылыми зерттеу жүргізу өз құндылығын ешқашан жоймайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1 Корельский В.Ф., Гаврилов Р.В. Биржевой словарь: В 2-х т. - М., 2000. – 2 том- 41 с.
- 2 Сулейменов М.К. Структура договорно-хозяйственных связей. - Алматы, 1980. – 35 с.
- 3 Скороходов С.И. Договор комиссии по законодательству РФ и практика его применения в предпринимательской деятельности. Дисс.. канд. юрид. наук: 12.00.03. – Томск, 2003. – 250 с.
- 4 Егоров А.В. Понятие и признаки посредничества в гражданском праве // ИГ Юрист. - 2002. - № 1. – С.248.
- 5 Сулейменов М.К. Хозяйственно-посреднические договоры услуг // Советское государство и право. – 1973г. - №3. – С.51.
- 6 Секерин А. Посреднические договоры. - М., 2000. – 170 с.
- 7 Шмитгофф К.М. Экспорт: право и практика международной торговли. - М.: Юрид. Лит., 1993. – 387 с.
- 8 Скороходов С.В. Правовая природа посредничества // ЭЖ-Юрист. - № 18. – С.2-3.
- 9 Сидорова А.И. Посредническая деятельность на рынке ценных бумаг. Автореф. канд. юрид. наук: 12.00.03.- М., 1999. – 29 с.
- 10 Шмитгофф К.М. Экспорт: право и практика международной торговли. - М.: Юрид. Лит., 1993. – 387 с.
- 11 Скловский К.И. Договоры об уступке требования факторинга в судебной практике /В кн.. Собственность в гражданском праве. Учебно-практическое пособие. - М.: Дело, 1999. – 520 с.
- 12 Тыньель А., Функ Я., Хвалей В. Курс международного торгового права. - Минск, 1999. – 407 с.
- 13 Германское право / Пер. с нем. - М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. - 413 б.
- 14 Эннекерус Л.Т. Курс германского гражданского права. Т.1 Полутом 2, - М., 1950. – 520 с.
- 15 Витрянский В.В. Гражданский кодекс о договоре // Вестник ВАС РФ. 1995. - №10. – С.65-68.
- 16 Рябиков С.Ю. Законодательство Великобритании, ФРГ и Франции о торговом представительстве (об агентских договорах). - М., 1984. – 210 с.
- 17 Горе Аннга Г. Агентский договор.- М., 1978. – 184 с.
- 18 Ласк Г. Гражданское право США. - М., 1961. 280 с.
- 19 Ансон Вильем Рейнел. Договорное право. - М.: Юридическая литература, 1984. – 373 с.

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП ТЕКСЕРУДІ ҰЗУ ЖӘНЕ ҚАЙТА БАСТАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДА ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫМЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТӘЖІРИБЕСІ

Түйін. Бұл мақалада автор сотқа дейінгі тергеп тексеруді ұзу және қайта бастауды жүзеге асыруда қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтарымен бостандықтарын қамтамасыз ету тәжірибесіне қатысты мәселелерді зерттеп, қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Тірек сөздер: Сот реформасы, Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, іс бойынша сот ісін жүргізуді тоқтата тұру, сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін ұзу.

Практика обеспечения прав и свобод участников уголовного процесса в ходе прерывания досудебного производства и возобновления досудебного расследования

Резюме. В данной статье автор исследует практику обеспечения прав и свобод участников уголовного процесса в ходе прерывания досудебного производства и возобновления досудебного расследования и в связи с этим автор вносит предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: Судебная реформа, Правовое государство, Республика Казахстан, приостановление судебного производства по делу, прерывание сроков досудебного расследования.

Summary. In this article, the author explores the practice of ensuring the rights and freedoms of participants in criminal proceedings during the interruption of pre-trial proceedings and the resumption of pre-trial investigation and, in this connection, the author makes proposals to improve the current legislation.

Keywords: judicial reform, rule of law, the Republic of Kazakhstan, suspension of judicial proceedings in the case, interruption of the terms of pre-trial investigation ..

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекіткен Заң талаптарын, құқық нормаларын құрметтеу және оны бұлжытпай жүзеге асыру әрбір азаматтың қасиетті борышы және Қазақстан Республикасы Конституцияның 13-бабына сәйкес: «әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуға құқығы бар

және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға ақылы» [1] - делінген. «100 нақты қадам» елімізге «2050-Стратегиясын» жүзеге асыру мен Қазақстан мемлекеттілігін нығайтуға, жолдан адаспауға, күрделі кезеңнен сенімді өтуге жағдай туғызатын беріктік қорын жасап беретін болады. Заңның үстемдігін қамтамасыз ету. 16-қадам. Заңның үстемдігін қамтамасыз ету шетелдік және халықаралық соттардың үздік стандарттары бойынша сот істерін жүргізуді қамтамасыз ету үшін жоғарғы сот жанынан беделді шетелдік судьялар мен заңгерлер қатысатын халықаралық кеңес құру. кеңес қазақстандық сот жүйесін жетілдіру мәселелері бойынша жоғарғы сотқа кеңес беріп отырады. [2].

Елімізде адамдарды азаптауға жол бермеу үшін «Азаптау жоқ қоғам» жобасы қолға алынбақ. Нақты 40 шара көзделген. Жоспар негізгі үш бөлімге бөлінген. Бұл — алдын алу, тиімді тергеу және азап құрбандарын оңалту.«Елімізде болған БҰҰ-ның арнайы баяндамашысының бағасына сәйкес азаптау жеке оқиғалар аясынан шығып барады. Жыл сайын Қазақстанда жауап алу мен тергеудің қатыгез тәсілдері және қылмыстық жазаларды орындаудағы зорлыққа қатысты 700-ге жуық арыз тіркеледі», — деді Меркель. Оның айтуынша, соңғы бес жылда адамдарды азаптаған 140 лауазымды тұлға сотталған. Азаптау фактілерін тексеру тиімсіз, барлық шағымдардың тек екі пайызы ғана сотқа дейін жетеді», — деді ол. «90 пайыз жағдайда кәнісін мойындайтын жауап алып, қылмысты ашу үшін адамдарды азаптайды»[3]. Тергеу мекемелерінің атқаратын қызметінің негізгі бағыты ол болған қоғамға қауыпты іс-әрекеттің қылмыс екендігін және оны кім жасағандығын, оның жасаған қоғамға қауыпты іс-әрекетін Қылмыстық кодекстің қай баптарымен саралауға болатындығын, дәлелдемелерді қалай және қайдан іздестіруге болатындығын, заңда көзделген қай тәсілдерді қолданған жөн осы жағдайларды анықтаудан тұрады және тергеу жүргізген кезде барлық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтарымен мен бостандықтарын заңға сәйкес сақталып отыруын талап етіледі.

Кінәлі деп танылған адамға жаза тағайындау үшін Қылмыстық-процестік Кодексте көзделгендей сотқа дейінгі тергеп тексеруді ұзу және қайта

бастауды жүзеге асыруда қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтарымен бостандықтарын қамтамасыз ету аса маңызды, себебі қолданыстағы қылмыстық –процестік заңнамаға сәйкес әр-түрлі заңда көзделген мөлшерде құқығын шектеу әрекеттері жасалады, сол кезде, оның кәметке толмағандығы, немесе әйел адам екендігі, мүгедек екендігі, немесе шет ел азаматы екендігі, тағы басқа жағдайлар ескерілуі қажет. Сотқа дейінгі тергеп тексеруді ұзу және қайта бастауды жүзеге асыру– Қылмыстық - процестің аса маңызды бір сатысы болып есептеледі. Заңнамаға негізделген тергеу органдарының қызметкерлерінің қылмыстық іс жүргізуде қылмыспен күресуді, құқықтық тәртіпті нығайтуға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауды жүзеге асырады. Сотқа дейінгі тергеп тексеруді ұзу және қайта бастауды жүзеге асыру нақты дәлелді негіздемесіз жүргізілуі, қылмыстық іс қозғау арқылы оның алдында тұрған міндеттерді шешуді заңнаманың өрескел бұзылғаны болып табылады және де осы әрекеттер арқылы адам құқықтарына, бостандықтарына және заңды мүдделеріне, қоғамға, мемлекетке зиян келтіріледі. Әрине, көп жағдайда сотқа дейінгі тергеп тексеруді ұзу және қайта бастауды жүзеге асыру процессуалдық құқық нормаларын бұзылу реттері болып ең көп кездесетін түрі мерзімдерді сақтамау, қылмыстық істі тергеп тексеру кезінде азаптау фактілері анықталып және т.б. қылмыстық құқық бұзушылықтар орын алып отыр.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік Кодексінің 45-бабының 2-ші тармағының 7 бөлігіне сәйкес [4] Іс бойынша сот ісін жүргізуді тоқтата тұру және сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін үзудің негіздері, яғни себептері бекітілген, оларға мыналар жатады:

қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам анықталмаған;

күдікті, айыпталушы Қазақстан Республикасынан тысқары жерде болған;

күдікті, айыпталушы қылмыстық қудалау органдарынан жасырынған не олардың болатын жері басқа да себептер бойынша анықталмаған;

күдіктінің, айыпталушының жүйкесінің уақытша бұзылуы немесе өзге де ауыр науқасы заңда көзделген тәртіппен куәландырылған;

Қылмыстық-процестік Кодекстің 59-тарауында көзделген тәртіппен құқықтық көмек алуға байланысты процестік әрекеттер орындалған;

хабарсыз кеткен адам табылмаған; күдіктінің, айыпталушының қылмыстық қудалаудан иммунитеттен айыру не оларды шет мемлекетке ұстап беру (экстрадициялау) туралы мәселені шешуге байланысты іске нақты қатысу мүмкіндігі болмаған жағдайларда үзіледі. Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адам сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері үзілген кезде процеске қатысушыларды бұл туралы жазбаша хабардар етеді.

Тергеп-тексеру мерзімдерін ұзу туралы қаулының көшірмесі жиырма төрт сағат ішінде прокурорға жіберіледі. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің үзілген мерзімдері оларды ұзуге негіз болған мән-жайлар жойылған кезден бастап қайта басталады, бұл туралы прокурор жазбаша хабардар етіледі. Қылмыстық іс бойынша одан әрі іс жүргізуге кедергі келтіретін еңсерілмейтін күштің әрекеті деп табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайларды түсінген жөн. Қылмыстық істі кез-келген стадияда ұзу үшін жиналған дәлелдемелерді бағалап, нақты тексеру қажет оның негізінде орын алған факті мен мән-жайлар анықталады, тек сосын ғана қылмыстық іс жүргізудің кез-келген стадиясында қылмыстық істі ұзу іс бойынша қорытынды кезең болады. Егер жоғарыдағы мән-жайлар мен фактілер істің ұзу керектігінің негіздері болмаса, оларды нақты дәлелдей алмайтын болса іс үзілмейді.

Біздің пікірімізше, қолданыстағы заңнаманың мәтіні орыс тілдегісі мен қазақ тіліндегісі тең делінген, бірақ, ҚР Қылмыстық процестік кодекстің 45 бабының 7-ші бөлігі әртүрлі құрастырылған, бұл өрескел қате, бұны тез арада жою қажет деп есептейміз, сондықтан, оның мына редакциясын ұсынған дұрыс деп санаймыз, яғни: Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік Кодексінің 45-бабына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдері «мына жағдайларда үзіледі» деп.

Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2015 жылғы «30» наурыз № 50 бұйрығымен бекітілген Қылмыстық процестің сотқа дейінгі сатысының заңдылығын қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулыққа сәйкес Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының, аумақтық және мамандандырылған прокуратуралардың функцияларын реттеу, олардың қызметінде қайталануды болдырмау, төмен тұрған прокурорлардың ролін күшейту мақсатында қадағалауды жүзеге асыру кезінде шектеулер белгіленген. Сотқа дейінгі тергеп тексеруді ұзу және қайта бастауды жүзеге асыруда қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтарымен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін қылмыстық процеске азаптауларға және азаматтарға қатыгез іс-әрекеттің басқа да түрлеріне қарсы іс-қимыл жасау заңдылығының сақталуын қадағалау қажеттілігі туындап отыр, сол себебептен прокуратура органдары азаптауларды және сотқа дейінгі тергеу жүргізудің қатыгез әрекетке байланысты өзге де заңсыз әдістері (бұдан әрі – азаптаулар) туралы кез келген ақпараттың қаралуына бақылау белгілейді, орын алған оқиғалардың барлық мән-жайларының дереу бекітілуін қамтамасыз етеді. Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 5 шілдедегі № 72-II Заңының 1-ші бабында қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғауды жүзеге асыру принциптері бекітілген, оларға сәйкес қылмыстық

процессе қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау заңдылық, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, қорғалатын адамның жеке басының құқықтары мен заңды мүдделерінің басымдығы, қорғалатын адамдар мен мемлекеттік қорғауды қамтамасыз ететін органдардың өзара жауапкершілігі принциптеріне сәйкес жүзеге асырылады[5]. Оған қосымша Миранда ережесі енгізілді, тарихта американдық Миранда есімді азаматтың қолына кісен салған құқық қорғаушылар тарапынан «Сіз үнсіздік сақтауға құқылысыз және сіздің айтқан сөздеріңіз сізге қарсы қолданылуы мүмкін» деген сөздерді естімегенін айтып, қарсы шағым білдіріп, сотта жеңіп шығуынан осы ереженің айтылуы міндеттелген екен. Ережеге сай полиция қызметкерлері азаматтарды ұстау кезінде олардың құқықтары мен бостандықтарын оқуға міндетті,- деді. Олай болмаған жағдайда ұсталушы прокуратураға шағым түсіруге құқылы. Мамандардың пікірінше, ереженің қолданысқа енгізілуі азаматтардың құқығының бұзылмауы бағытында жүзеге асырылып отыр[6]. Қорғалатын адамдардың қауіпсіздігін: 1) қауіпсіздік шараларын қолдану туралы шешім қабылдайтын орган; 2) қауіпсіздік шараларын жүзеге асыратын орган қамтамасыз етеді. Қауіпсіздік шараларын жүзеге асыру ұлттық қауіпсіздік, ішкі істер, әскери басқару органдарына, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке және экономикалық тергеу қызметіне жүктеледі. Мемлекеттік қорғауға жататын адамдардың бірі, олар: сезіктілер; айыпталушылар, сотталушылар, сотталғандар, сондай-ақ өздеріне қатысты қылмыстық қудалау тоқтатылған немесе сот ақтау үкімін шығарған адамдар;

Тәжірибе жүзінде қауып мемлекет, яғни, құқық қорғау органдарының өкілдерінен төніп тұрған жағдайлар орын алып отыр, бірақ бұл жағдай, жоғарыда аталған заңнамада қарастырылмаған. «АЖ» сауалына берген жауабында №2 қалалық сотының төрағасы Айгүл Тәшенова 15 қарашада Атырау облыстық қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған сотының ғимаратында соттары басталатын тоғыз полицейдің тізімін ұсынды. Оның бірі, Хайруллин Аслан Ғабитұлы, Атырау қалалық ІІБ анықтау бөлімінің анықтаушысы, ҚР ҚК-нің 362-бабы 4-тармағының 3-тармақшасы, 416-бабының 4-тармағы («Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның дәлелдемелерді және жедел-іздіктерді материалдарын бұрмалау»), 412-бабының 1-тармағы («Көрінеу кінәсіз адамды қылмыстық жауаптылыққа тарту») бойынша сотқа берілді. Өтеуов Манарбек Қажымұқанұлы, Атырау қалалық ІІБ криминалдық полиция бөлімінің жедел уәкілі, ескі редакциядағы ҚР ҚК-нің 308-бабы 4-тармағының «а», «в» тармақшалары («Күш қолдану немесе оны қолдану деп қорқыту арқылы өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылық алу

немесе басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында билікті не қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану»); ҚР ҚК-нің 366-бабы 3-тармағының 1, 2-тармақшалары («Адамдар тобының алдын ала сөз байласу арқылы қорқытып алу жолымен пара алу»); 362-бабы 4-тармағының 3-тармақшасы («Өзі немесе басқа адамдар немесе ұйымдар үшін пайда мен артықшылықтар алу не басқа адамдарға немесе ұйымдарға зиян келтіру мақсатында билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану»); 369-баптың 2-тармағы («Лауазымды адамның қызметтік жалғандық жасауы»); 149-бабының 3-тармағы («Өзінің қызмет бабын пайдалана отырып тұрғынжайға қолсұғылмаушылықты бұзу») бойынша сотқа берілген. Осылардан басқа тағы жеті адам осы баптар бойынша жауапқа тартылғаны бәрімізге мәлім[7]. Бұл мәлімет бойынша қауыпсіздік шарасын қолданатын адамдардан қауып төнгені байқалады. ҚР ҚПК-де сотқа дейінгі тергеу амалдары, соның ішінде дәлелдеме алудың іс-қимылдарының тізбесі егжей-тегжейлі көрсетілген. Дәлелдеме алуға жәрдемі тиген заңға сәйкес тергеу іс-қимылын жүргізу тәртібі - іске жіберілу категориясының маңызды элементі. Іс үшін маңызы бар, іс жүзіндегі деректерді алу кезінде жол берілген ҚР ҚПК-нің талаптарын бұзу деп мыналар есептеледі:

- күш қолдану, қатер төндіру, алдап арбау, сол сияқты өзге

- де заңсыз іс-қимылдар;

- қылмыстық процеске қатысушы адамға түсіндірмеу немесе толық емес, сондай-ақ дұрыс емес түсіндіру салдарынан туындаған оның өз құқықтары мен міндеттеріне қатысты аңғырттығын пайдалану;

- қатысы жоқ адамның тергеу іс-қимылын жүргізуі;

- қарсылық білдірілуі тиіс адамның іс жүргізуге қатысуы;

- іс жүргізу тәртібін елеулі түрде бұзу;

- іс жүзіндегі фактілердің белгісіз кезден не сот мәжілісі анықтауы мүмкін емес кезден алынуы;

- дәлелдеу барысында осы заманғы ғылыми білімдерге қайшы келетін әдістерді қолдану.

Іс жүзіндегі деректерді, егер осы деректердің көздері қылмыстық іс материалдарының тізімдемесіне енгізілмесе, қылмыстық ізге түсу органының айыптауын, сондай-ақ соттың үкімін және өзге де қорытынды шешімін негіздеу үшін пайдалануға заң тыйым салады. Еуропалық Одақтаспен Еуропа Кеңесінің бірлескен бағдарламасы негізінде Алматыда құқық қорғаушылар мен судьялардың, заңгерлердің басын қосқан тренинг өтті. Тренинг екі күнге жалғасты. Онда «Азаптау немесе қатыгездіктің басқа да түрлеріне қатысты шағымдарды тиімді және терең зерттеу» тақырыбы ортаға салынуда. Шараны Еуропа Кеңесінің адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Бас директорының менед-жері Лейла Жданова жүргізіп отыр-

ды. Жиынға Грузия Әділет министрінің бұрынғы орынбасары, халықаралық кеңесші Эрик Сванидзе және Азаптаудан сақтап қалу қауымдастығының кеңесшісі Октавиан Иким қатысып, бұл тұрғыдағы дамыған елдер тәжірибесін, халықаралық нормаларды ортаға салды. Жасыратыны жоқ, әлемде құқық қорғау органдары тарапынан да неше түрлі азаптау оқиғалары кездеседі. Соларды болдырмау, яғни, алдын алу, қарапайым азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселесі ешқашан да күн тәтібінен түскен емес. Соған орай, түрлі заңдар мен нормативтік құқықтық актілер қабылдануда[8].

Біздің пікірімізше, әрбір, құқыққоғау органдарымен ұсталған азамат, ұсталған сәттен бастап видеонаблюдениенің назарынан кетпеу қажет және бұл бақылау, үзілген жағдайда, ол дереу басқа бақылаумен қамтамасыз етілген жерге ауыдарылуы қажет, бұл шешімнің қылмыстық құқықбұзушылықты анықтауға, ұсталған адамның конституциялық құқықтарымен бостандықтарының сақталуына кепіл болады деп сенеміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Конституциясы: ЮРИСТ, Алматы, 2015.-36б.
2. Қазақстандағы «Ұлт жоспары - 100 нақты қадамның» орындалу барысы 2016 жылғы 9 шілде http://www.new.inform.kz/kz/sholu-kazakstandagy-ult-zhospary-100-nakty-kadamnyn-oryndalu-barysy_a2927536
3. Түрмеде азаптаудан үш сотталушы көз жұмып, біреуі өз-өзіне қол жұмсаған <http://www.zakon.kz/> от 23 февраль 2017
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Астана, Ақорда, 2014 жылғы 4 шілде № 226-3 V ҚРЗ
5. Қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 5 шілдедегі № 72-II Заңы (2016.28.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) заңының
6. Миранда ережесінің маңызы <http://www.m-astana.kz/article/vi>
7. Мұрат Сұлтанғалиев Сот полицейлер туралы іс бойынша айыпталушылардың есімдерін атады 8 қараша 2016 <http://azh.kz/kz/news/view/240>
8. Т. Смағұлқызы, «Заң газеті» Азаптау шараларына жол берілмейді // Заң газеті №64 (2842) 15 маусым 2016

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” Халық- аралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз) 2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану, экономика және жаратылыстану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, профессор Е.О. Алаухановтың ғылыми жетекшілігімен шығады. Журналға қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Мақалаға қойылатын талаптар:

1. Мәтін А-4 форматта, барлық шеттерінен – 25 мм қалдырылып, WORD редакторында, «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы – 1.

2. Мақаланың рәсімделу тәртібі: автор(лар) туралы толық мәлімет (аты-жөні, ғылыми атақ-дәре-жесі, қызмет орны, мансабы, E-mail, факс, телефон, мекенжайы), бір қатардан соң мақала тақырыбы бас әріппен және негізгі мәтін бір қатар тасталып жазылады.

3. Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілуі керек.

4. Мақалаларға қазақ, орыс, ағылшын тілінде түйін-резюме-summarу берілуі керек.

5. Авторлық резюме (андапта): ақпараттық, түпнұсқалық, мазмұнды, құрылымды, ағылшын тілінде қысқа нұсқа түрде берілуі қажет.

6. Материал көлемі 3-7 бет болуы керек. Сілтемелер рет саны бойынша мақаланың соңында беріледі.

7. Жекелеген авторлардың журналда жарияланған мақалаларындағы пікір-ұсыныстары редакцияның көзқарасын білдірмейді. Редакция оқырман хаттарына жауап бермейді, кері қайтармайды. Журнал материалдары басқа басылымдарда көшіріліп басылса, міндетті түрде сілтеме жасалуы керек.

8. Мақала үшін төлемақы - 10 000 теңге.

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научно-популярный журнал «ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» (Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009, Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.) выходит 6 раз в год. Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфер образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, философия, искусствоведение, экономика и естественные науки. Подписка производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией Е.О. Алауханова «Заслуженного деятеля Казахстана», доктора юридических наук, профессора, Президента Международного Казахстанского криминологического клуба.

Материалы должны удовлетворять следующим требованиям:

1. Текст статьи должен быть набран в редакторе WORD, шрифтом “Times New Roman”, размер шрифта – 14, интервал – 1. Отступы со всех сторон 25 мм.

2. Материал размещается в следующем порядке: на первой строке – полная информация об авторах (Ф.И.О., научная степень, звание, должность, учреждение, город, адрес, телефон, факс, E-mail),

через строчку – название статьи (заглавными буквами), на следующей – сам текст.

3. В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

4. Объем материала не менее 3-7 страниц (включая рисунки). Литература в конце основного текста с отступом в одну строку.

5. Статья должна содержать түйін-резюме - summarу на казахском, русском и английском языках.

6. Работы, оформленные без соблюдение правил, остаются без рассмотрения. Работы направляемые в журнал, должны быть изложены в сжатой форме и в определенной последовательности.

7. Резюме должны быть: информативными, оригинальными, содержательными, структурированными,

8. Оплата за статью - 10 000 тенге.

ШКІР - РЕЦЕНЗИЯ - REVIEW

Г.С. Мауленов

доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие - в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахтанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год).

Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии - доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юриди-

ческих наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О.Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания

криминологии, как науки - от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законотворчества, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступления; роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам - доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги - российские ученые - доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

А.Н. Агыбаев

*доктор юридических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана*

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан.

Преступность и причины, ее порождающие всегда являлись объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над

тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

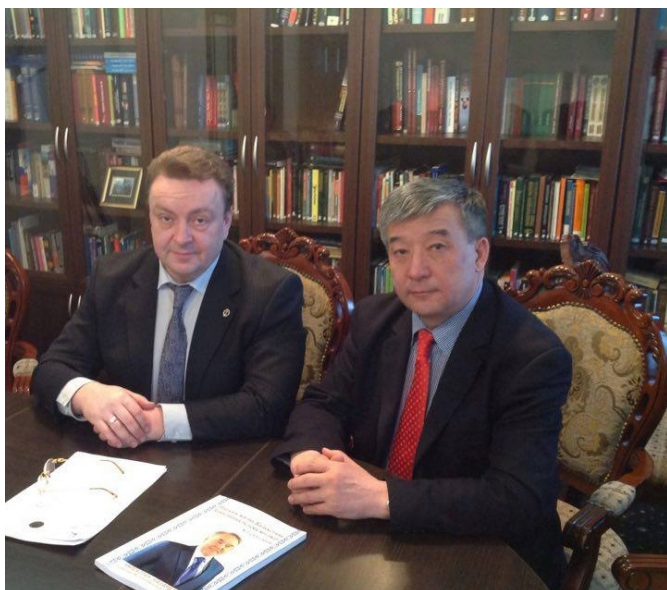
Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологии, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

УПРАВЛЯЮЩИЙ ПАРТНЕР
СЕРГЕЙ БОРОДИН
ПОЗДРАВИЛ УЧЕНОГО
КРИМИНОЛОГА-АДВОКАТА,
Д.Ю.Н., ПРОФЕССОРА
ЕСБЕРГЕНА АЛАУХАНОВА
С ВЫХОДОМ В СВЕТ ОЧЕРЕДНОГО
УЧЕБНИКА «КРИМИНОЛОГИЯ»
В ГОРОДЕ САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ

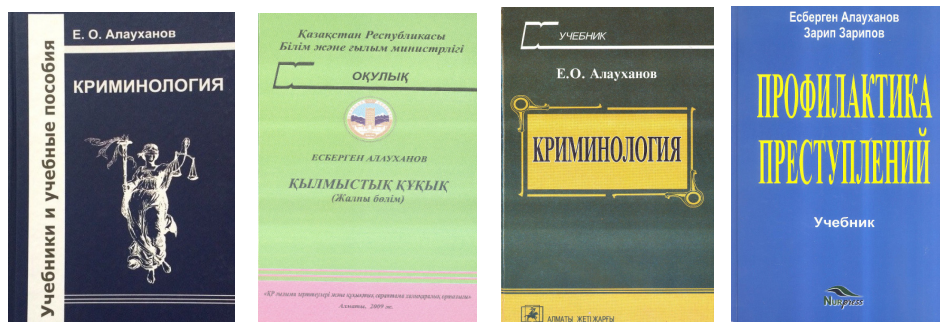
Профессор является Президентом Казахстанского международного криминологического клуба, в котором состоит Сергей Борodin.

«Работа представляет собой комплексное системное исследование предмета, системы, методологии и истории криминалистики. Учитывая анализ уже имеющихся достижений криминалистики, профессор Е.О.Алауханов конкретизирует задачи и предвосхищает перспективы развития этой науки», - отметил Сергей Борodin.

Он также подчеркнул, что в работе затронут широкий круг вопросов, посвященных анализу преступности и личности преступников. В содержательном плане книгу отличает глубокий анализ причин и условий совершения преступлений на основе их видового разделения, а также проблем предупреждения преступности. Заслуживают внимание приведенные в работе статистические данные, которые носят репрезентативный характер. Изобилуя внушительным количеством научных источников, работа Е.О.Алауханова является квалифицированным и завершенным научным трудом.

<http://abc-advocats.ru/press-centr/novosti/ upravlyayuwij-partner-sergej-borodin-pozdravil-advokata-d-yu-n-professora-esbergena-alauhanova>
26/07/2016

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана». Профессор О.Старков отметил, что новый учебник «Криминология» отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге «Криминология», подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы - «Бытовая преступность», «Медицинская преступность» и «Криминология», чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

**ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚазҰУ-де
ЕСБЕРГЕН АЛАУХАНОВ ҰЙЫМДАСТЫРҒАН ІС-ШАРАЛАРДАН КӨРІНІС**

